ÖZGÜR ÜNİVERSİTE KİTAPLIĞI 80

Editör
FİKRET BAŞKAYA
SAİT ÇETİNOĞLU

Resmi tarih tartışmaları -8-

TÜRKİYE'DE "AZINLIKLAR"

TÜRKİYE VE ORTA-DOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Resmi Tarih Tartışmaları 8

Türkiye'de Azınlıklar

Editörler
Fikret BAŞKAYA, Sait ÇETİNOĞLU

1. Basım Ekim 2009

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7
Sait ÇETİNOĞLU

Resmi İdeoloji / Resmi Tarih ve "Azınlıklar"..... 11
Recep MARAŞLI

Resmi İdeoloji ve Kürtler... 41
Cemil GÜNDOĞAN

Lazların Asimilasyonu Üzerine .....
Bazı Gözlem ve Değiniler 119
Mustafa Bayram MISIR

Nusayriler (Arap-Aleviler) ve Türkiye'de Ulus Devlet .....
İnşa Sürecindeki Konumları 141
Hakan MERTCAN

Cumhuriyet Tarihi Boyunca Doğu ve Batı Asurlara Karşı ....
- Baskı, Zulüm, Asimile, Kovulma..... 175
Jan Beth-ŞAWOCE, Abdulmesih Bar ABRAHAM

Resmi Tarih ve Rumlar 253
Raco DONEF

Resmi İdeoloji ve Ermeni Soykırımı 283
Ragıp ZARAKOLU

Malakanlar 315
Ç. Ceyhan SUVARİ

Kafkasyalılar 335
Hakan EKEN

Resmi İdeolojinin Seyir Defteri Resmi Tarih ve "Azınlıklar" . 383
Sait ÇETİNOĞLU

Sunuş

Türkiye'nin en önemli *sorun*larından biri de iktidarı gasp eden azınlık tarafından politik olarak zayıf düşürülmüş, dikkate alınmayan ve *azınlık* olarak tabir edilen ama aslında toplamda çoğunluğu teşkil eden gruplardır. Bu grupların değil *kolektif hak*ları *kişisel hak*larından dahi söz edilemez. Resmi ideolojinin *azınlık* olarak algılayıp politik olarak dikkate almadığı ve aynı zamanda bu gruplardan gelen en küçük bir isteği de şiddetle bastırdığı ve cezalandırdığı bu zayıf düşürülmüş gruplara bakışım gündeme getirdiğimiz Resmi Tarih Tartışmaları dizimizin elinizdeki bu cildinde önemli bir sorunu her gruba mensup kişilerin merceğinden irdelemek istedik. Ulaşabildiğimiz grupların mercek altına alındığı çalışmayla ilk kez bu gruplar bu konuda toplu bir tartışmaya açılmaktadır.

Bu kitapta Türk etnisitesi dışında kalan unsurların resmi ideolojinin seyir defteri resmi tarihin seyrinde değerlendirdik. Egemen literatürde *azınlık* olarak tarif edilen bu grupları tek tek ele almaya çalıştık. *Azınlık*'tan kastımız *sayıca* az ve T.C.'nin *kurucu* anlaşması Lozan'da *azınlık* olarak *tarif* edilen unsurlar değildir. Siyaseten zayıf düşürülmüş unsurları *azınlık* olarak tarif ettik. Oysa iktidar azınlıktır. İktidar, bilindiği gibi sayıca az bir seçkin grup tarafından gasp edilir. *Diğerleri* zor da dahil olmak üzere çeşitli yollarla zayıf düşürülerek üzerlerindeki hegemonya pekiştirilir.

Türkiye'de *azınlık* terimi olumsuz bir niteleme olarak alınmaktadır. Bu anlamda bu kitapta yer alan grup yada milliyetlerin *azınlık* olarak yer almaları en hafif deyimiyle kendilerince bir rütbe tenzili olarak algılanma riski taşır. Bu bakımdan çalışmaya başlarken bu riski göze aldık. Almak zorundaydık konu toplu olarak tartışılmalıydı.

Türkiye gibi İmparatorluktan gelen çeşitli uluslara, ulus devletin gömleği oldukça sancılı ve acı bir şekilde giydiril-

miştir. Bu gömleği adeta bir deli gömleği olarak görmek aslında daha doğru olur. İmparatorluktan gelen unsurlar *Yeni* Cumhuriyetin/Kemalizmin Türk ve Müslüman *yurttaş* projesinden*, bu halklar, acı, gözyaşı, baskı, sürgün, kovulma ve ölüme kadar giden bir yelpazeden paylarını almışlar ve halen de almaya devam etmektedirler.

Bu uygulamaları örtmenin, saklamanın da bir olanağı da yoktur. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı çok yakın zamanda kürsüye çıkıp halklara uygulanan baskıların faşizme denk geldiğini, uygulamaların faşist yöntemler olduğunu açıkça itiraf etmek zorunda kalmaktadır. Başbakan bir yanda bunları söylerken diğer yandan Gayrimüslim *yurttaş*ların yaşadığı mahallelerde kapılara anlayamadığımız işaretler konulmakta bu işaretlere kimse sahip çıkmamaktadır. Bu işaretlerden sonra nelerin geldiğine yabancı olmayanlar haklı olarak tedirginlik içine girdiklerinden, Başbakanın sözleri havada kalmaktadır.

Politikacılar kürsüye çıktıklarında *zenginlik, mozaik* gibi kulağa hoş gelen sözler sarfedilmekle birlikte bu halklar en hafif deyimle ifade edersek asimilasyon betonu altına gömülerek üstlerine kalın Türk-Müslüman mermeri ile örtülmektedir. Bu bakımdan İnsanlık tarihinin en trajik olaylarının bu coğrafyada yaşandığını, bu coğrafyadaki halkların insanlık tarihinin en acı olaylarını bizzat üzerlerinde denendiğini bizzat bu halklar şahittir.

Uygulamalar bu coğrafyanın kadim halklarını asimile etmiş, kovmuş ve tüketmiştir. *Gönüllü* asimile olanların yaşadığı travma da başlı başına ayrıca incelenmesi gereken bir konu olmakla birlikte asimilasyona karşı direnen halkların başına gelenler de başlı başına insanlığa karşı işlenen bir suçun unsurlarını taşımaktadır. Bu halkların zorun en şiddetlisine uğramaları neredeyse kanıksanmıştır. Yeni Cumhuriyetin/Kemalizmin kurucu ideologlarında Mahmut Esat Bozkurt'un, *Kemalizm rejimi milliyetçidir. Bunun anlamı kısaca şudur: Her şey ve her şey Türk milleti içindir. İslamlık, insanlık, bundan sonra gelir.* Sözleri aslında her şeyi açıklamaktadır.

Elinizdeki kitapta resmi ideolojinin seyir defteri resmi tarihte, ulus devlet adına bu coğrafyanın halklarına reva

---

* Cumhuriyet de *yeni* değildir. 1908'den itibaren Sultanın bir hükmü kalmamıştır. 1908'den itibaren Sultanların fotoğraflarındaki yüzleri ifadeleri *ben kimim?* Sorusunun cevabını aramaktadır. *Yurttaş* Projesi de yeni değildir Abdülhamid'in *ümmet* projesinin bir versiyonudur.

görülen uygulamalar ile bu halkların yaşam mücadelesine ışık tutulmuştur. Bu çok geniş tarihsel dilimde bir halklar mozaiği olan bu coğrafyanın halklarının serüvenini bir cilde sığdırmak tabii ki mümkün değildir. Biz sadece ulaşabildiklerimizle bu coğrafyanın halklarının acılarının tartışılmasına kanal açmak istedik. Bunları göz önüne serip uygulamaların sonlanmasını ve bir daha geri gelmemek kaydıyla yürürlükten kaldırılarak, uygulamalardan dolayı bu mağdur halklara karşı, sorumluların en azından bir özrün hala bir borç olarak ortada durduğunun ve bu özrün insanlık adına gerekli olduğunun altını çizmek istiyoruz.

Elinizdeki bu kitapta, politik olarak zayıf düşürülmüş halkların konumu ve sorunları bu halkların içinden gelen kişiler tarafından tartışılmaktadır. Kitabı hazırlarken özellikle bunu gözettik. Göreceğiniz gibi başardık da. Yaşanmışlıklardan örneklerin ve sözlü tarih çalışmalarının metinler içinde bolca yer alması derlemeye bir belgesel hüviyetini kazandırmıştır. Bu bakımdan elinizdeki kitabın tarihi bir belge olduğunu söylemek mümkün.

Mustafa Bayram Mısır'ın Lazlar'a dair makalesi, Beth-Sawoce & Bar Abraham'ın Asurlular'a, Donef'in Rumlar'a, Eken'in Kafkas Halklarına adaklanmış makalesi, Gündoğan'ın Kürtler'e ilişkin makaleleri tam da bir belgesele denk düşmektedir.

Azınlık konularında ilk ve örnek çalışmalarıyla tanıdığınız Zarakolu ve Maraşlı'nın makaleleri praksisle birlikte ayrı bir perspektif sunarlar. Etnik çalışmalarla tanınan akademisyenlerden Süvari, bu coğrafyadan kazınan Malakan halkına, Mertcan, ise Nusayrilere odaklıdır.

www.ethnologue.com'a göre Türkiye'de 36 dil konuşulmakta, hepsini üst üste koyduğumuzda aslında çoğunluktan söz ediyoruz. Amacımız bu çoğunluğun farkına varılması ve siyaseten zayıf grupların tartışılmasıdır. Umarız bir kanal açabilmişizdir.

Sait Çetinoğlu

Resmi İdeoloji / Resmi Tarih ve "*Azınlıklar*"

Türk sosyalist hareketinin ünlü şairi **Nâzım Hikmet**, "Yaşamak bir ağaç gibi, tek ve hür / ve bir orman gibi kardeşçesine" özlemine tümüyle katıldığım çok sevilen şiirinde şöyle yazar:

"Dört nala gelip Uzakasya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi
uzanan bu memleket
bizim!.."

Nazım, muhtemelen *"Bu Vatan kimin?"* diyen soran **Orhan Şaik Gökyay** gibi milliyetçi Türk şairlerine cevap olarak yazmıştı bu dizeleri.

Nazım'ın "bu vatan kimin?" sorusuna verdiği cevap, Türk ulusunun egemenliğine, yaptığı vurgu itibariyle Türk milliyetçi hamasetinden hiç de geri kalmaz. Nazım, Türklüğün köklerine ve fetihçiliğine sahip çıkarak "bu memleket bizim!..." demekte bir beis görmez. Belki de bunun içindir ki ömrünü komünizmle mücadeleye adamış olan Alparslan Türkeş, Ekim 1994'de MHP kongresini açarken Komünist Şair'in "Kuvay-ı Milliye Destanı"ndan alınma bu dizelerini okuyarak, Türk soluyla hangi "ortak payda"da barış yapabileceği mesajını vermekteydi.

Vatanın ve memleket toprağının tanımı ve sahipliği konusundaki bu ortak zihinsel kavrayışın sorgulanması, tarihi ve bugünü açıklamada kaçınılmaz ayrışmanın nerede başladığına dair önemli ipuçlarını verecek niteliktedir.

Türk akıncı boyları Uzakasya'dan dörtnala gelip Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzandıklarında, bomboş bir araziye girmemişlerdi. Orada tarihin eneski uygarlıklarının mirasçısı halklar yaşamaktaydı. Yunanlılar, Ermeniler, Kürtler,

Asurlar, Araplar, Persler ve daha nice kadim halk halen bu topraklarda yaşamlarını sürdürmekteydiler.

Öyleyse "Uzakasya'dan dörtnala gelenler" açısından ne oldu ki, üzerindeki uygarlıklar ve yaşayan halklarıyla yok sayılarak "bu memleket bizim!" diyebilecekleri bir hale geldi?

Tarihsel popülaritesi açısından örnek verirsek 1071'de, Türk akıncı boyları orayı işgal ettiklerinde **Malazgirt** [Manavazkert] ovası, Bizans devleti ile Ermeni prenslikleri arasında çatışmalara sahne olan bir Ermeni yerleşimiydi. Ermeni toplumunun yanı sıra bazı göçebe Kürt aşiretleri de bu topraklarda yaşamaktaydı. 1915 yılına kadar aradan geçen 844 yıllık Selçuklu, Osmanlı egemenlikleri döneminden sonra bile Malazgirt ovasında yaklaşık 20 bin Ermeni nüfusu yaşamaktaydı. "...bu memleket bizim" dendiği Cumhuriyetten günümüze kadar ise artık burada tek bir Ermeni bile bulmak zordur. Kürtlerin ise ulusal varlıkları inkar edilmektedir.

1453 yılında **Konstantinopol** zapt edildiğinde ise burası bin yıllık Bizans'ın başkenti ve kadim bir Yunan kentiydi. Bir kısım da Latin kolonisi mevcuttu. Kentin tamamında Rum ve diğer Hıristiyan halklar yaşamaktaydı. Yüzyılın başında bile [1914] İstanbul'da halen 400 bin civarında Rum yaşamaktaydı. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin bir megapolü olan 15 milyonluk İstanbul kentinde Rum nüfusu ancak 2 bin civarında olduğu tahmin ediliyor.

Bu coğrafyanın en-eski ve yerleşik halkları nasıl "azınlık" haline geldi? Yerleşik halk ve kültürler nasıl "yabancı", "ayrıksı" ve "düşman" olarak nitelenir oldu? Bomboş bir araziye yerleşilmiş, medeniyetler kurulmuş gibi sosyalistler tarafından bile sorgulanmadan esas alınmış bir zihinsel alt yapı, sadece ulus-devlet sürecinde inşa edilen bir ideolojik kurgudan mı ibarettir?

Eşitsiz koşullara, egemenlik-bağımlılık ilişkisine rağmen 20. yüzyılın başlarına kadar İmparatorluğun egemenliğindeki coğrafyadaki çok uluslu, çok kültürlü yapı yine de görece olarak kendini korumaktaydı. İttihat-Terakki yönetiminin I. Paylaşım Savaşını fırsat bilerek dağılmakta olan imparatorluğu toparlamak için onu, Türk-İslam eksenine dayalı bir ulus-devlete dönüştürme projesi, bu çoğulcu yapının da sonu oldu. Hıristiyan halkların zorunlu göç ve soykırımla yok edilmeleri politikası, Yalnızca İttihat-Terakki değil onun ardılları olan Kemalist Cumhuriyet döneminde

de çeşitli araçlarla sürdürülmüştür. Balkan ve Kafkas göçmeni Müslüman halklar ile Kürtler ise Kemalist Cumhuriyet'in zorla Türkleştirme politikalarının kurbanı olmuşlardır. Kürtlerin bu politikalara karşı direnişleri sürgün, katliam ve devlet terörü ile bastırılmaya çalışılmıştır.

"Sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle", "ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan ve herkesin Türk sayılıp, Türk olmaya zorlandığı Türk yurdu" bu temeller üzerine var oldu.

Önce çeşitli halk ve kültürleri binlerce yıl yaşayıp medeniyet geliştirdikleri kendi öz vatanlarında ikinci sınıf uyruk haline getirmek; sonra onları vatansızlaştırarak, sürgün ve soykırımlarla "azaltmak"; sonra da bu "azınlıkları" tehlikeli unsurlar olarak daha da azaltmanın bütün yollarını kullanmak... Bu bir sahiplenme öyküsüdür. Kurtuluş değil...

Yerleşik, Otokton Halk ve Kültürleri Yabancılaştırma Aracı Olarak
"Azınlık" Kavramının Eleştirisi

Resmi tarihin verilerini sorgularken, ulus-devletler sürecinde şekillenen "azınlık" kavramının, dışlama, etnik ayrımcılık ve yok etme politikaları için sonradan kazanılmış ama etkili bir ideolojik -ama aynı zamanda temel hukuksal bir kavram- haline gelişine de dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Bu nedenle "azınlık" tanımı ve kavramının, günümüzde bir tür "demokrasi ve korumacılık" çağrıştıran yüzüne karşılık, içerik itibariyle etnik, kültürel yapıların ötekileştirilmesi, düşmanlaştırılması ve nihayet "tehlikeli" unsurlar olarak yok edilip edilmeme çizgisinde tutulmasına yarayan "etnik ayrımcı" bir kavram olduğuna da dikkat çekmek yerinde olur.

Dünyanın çeşitli köşelerinden de örneklerini verebileceğimiz bu olgu, tartıştığımız Türk Resmi Tarihinde ise yeterince zengin kaynaklarla doğrulanabilir durumdadır.

Coğrafyamızın en-eski ve yerleşik toplumlarının "azınlık" olarak tanımlanması, bu kavramın genel-geçer kullanımı açısından yanlış olduğu gibi; "azınlık" kavramının bizatihi kendisi de oldukça sorunludur. Bu nedenle eleştirimi hem "azınlık" kavramının kategorik olarak yanlış olduğu, hem de yaygın kabul gören biçimiyle de İmparatorluğun yerleşik halkları için kullanamayacağı üzerine oturtmaktayım.

Öncelikle bazı temel kavramları ele almakla başlayabiliriz:

Ulus, Millet, Milliyet, Etnik topluluk, Etnisite, Halk

Etnik farklılaşmanın sınıfsal gelişmenin kapitalizme ön gelen bir tezahürü olduğu kavrayışı yaygın ve oldukça yanılgılı bir kavrayıştır; Ulus kategorisi ile burjuvaziyi birbiriyle özdeş kavramlar haline getirmiştir. Etnik farklılaşmalar ani gelişmelerle ortaya çıkmazlar ve ilelebet de varolmayacaklardır. Bu farklılaşmalar da tıpkı biyolojik evrimler gibi basitten karmaşığa doğru, yüzlerce binlerce yıllık istikrarlı süreçlerle beraber ilerler. Bazen kesintiye uğrasa veya bambaşka çizgiler izlese de, etnik farklılaşmalar/benzeşmeler halen devam eden / devam edecek olan dinamik süreçlerdir.

İnsanlık tarihi kimi çağların parlak uygarlıklarını yaratan halkları yok oluşuna eriyişine tanık olduğu gibi; birbiriyle akraba bile olmayan uzak coğrafyalardaki klanların, boyların kaynaşmalarıyla yeni etnik toplulukların doğuşuna da tanıklık eder. Kimi topluluklar klan, boy, aşiret konağında dururken, kimileri uluslaşmalarını tamamlamış olabilirler. Tıpkı toplumsal gelişmelerin eşitsizliği gibi, ulusların evrimleşmesi de eşitsiz bir yol izler.

İnsanlığın **etnik** farklılaşmalara uğraması tarihinin **sınıfsal** farklılaşmalardan çok daha eski olduğunu söyleyebiliriz.

Uygarlıkların ana rahmi olan coğrafyalarda insanlık henüz ilkel komünal dönemdeyken dil ve kültür farklılıkları oluşmuştu bile. Aynı türden çoğalıp evrimleşmiş olsalar bile; çoğaldıkça yaşamlarını yeniden üretecek farklı alanlara yayılmaları; farklı toplumsal üretim evrelerine ulaşmaları; birbirinden kopuk toplulukların oluşması sonuçta dil ve kültürel farklılıkların da oluşmasına yol açtı.

İnsan topluluklarının çoğalması ve ayrı klanlara/boylara bölünmesiyle, coğrafyalarının, iktisadi yaşam birliktelikleri nin farklılaşması sonucu, dilleri de zamanla farklılaşmış, farklı lehçeler tarihi bir istikrar kazandıkça da büsbütün ayrı bağımsız diller haline gelmiştir. Diller, tarihsel süreçte farklı etnik grupların kaynaşmaları ile değil, ayrışmaları ile farklılaşmıştır.

İnsan türünün farklı dillere sahip olmasının nedeni onların ayrı toplumsal birimler halinde, ayrı coğrafyalarda istikrarlı bir süreçte gelişmiş olmalarıdır.

Bağımsız bir "dil"in varlığı; o dilin oluşması için gerekli olan iktisadi yaşam birliğini, coğrafi bütünlüğü, kültürel, psikolojik birlikteliği ve bütün bunların yüzlerce, binlerce

yıl süren istikrarlı bir süreç izlemesiyle olanaklıdır. Bundandır ki nerede ayrı, farklı bir dil varsa, orada bir etnik farklılaşmanın varlığından söz edebiliriz.

Bu, günümüz toplumlarının ve bireylerinin çok dilli, çok kültürlü gelişme çizgisine ters düşmez. Ekonominin küreselleşmesi, toplumlar arasındaki etnik-kültürel farklılıkları da başka düzlemde örtüşmeye başlar. Tarihten gelen farklı dil ve kültürlerin yanı sıra, insanlığın daha geniş ölçekli, evrensel iletişim ve kültür alanları oluşmaktadır. Bu ortak alanların varlığı berikilerin yok olması gerektiği veya kaybolacağı öngörüsünü haklı çıkarmaz. Bir arada ve birbirlerini destekleyerek gelişmeleri de mümkündür.

Enternasyonalizmi insanlığın tek dil konuştuğu, tek kültür, tek ideolojinin egemen olduğu bir gelecek olarak tasarlayanlar yanılıyorlar.

Ulusal sorun sınıfsal farklılaşma ile başlamıştır. Sosyal tabakalaşma ya da sınıfların ortaya çıkışıyla birlikte başlayan köle çağ, tamamen farklı dil ve kültür grubundan, başka klan, boy veya kavimden insanların diğerleri tarafından köleleştirilmesi; emeklerinin kabaca gasp edilmesine dayanır. Bu, aynı zamanda "ezilen uluslar sorunu"nun sınıf egemenliği tarihi ile birlikte başladığını, onu zorunlu ve dolaysız bir sonucu olarak ortaya çıktığını da kanıtlar. Tarihin köleleştirilen ilk insanları muhtemelen başka kavim, klan ve etnik topluluklarla yapılan savaşlarda ele geçirilen **farklı** dil ve kültüre sahip insanlarıydı. **İnsanın insan üzerindeki egemenliğinin ilk ve ebedi kurbanları ise farklı etnik gruplar ve kadınlar olmuştur.**

Köleliğin, kadının bağımlı bir statüye indirgenmesiyle başladığı (anaerkil düzenden babaerkil düzene geçiş); farklı etnik topluluklardan insanların köleleştirilmesinin onların "kadınlaştırılması" demek olduğuna dair insanlık hafızasına kazınan bilinç-altı da buraya dayanıyor olmalı. Ataerkil sosyal düzenin/erkek egemen toplumun bir kuralıdır çünkü. Bu nedenle olsa gerek, sömürge ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı en çok "**boşanma hakkı**" olarak referans edilir! Bu da ezilen ulus ilişkisinde erkek egemen düzenin sınıf egemenliği düzeninin ayrı bir bilinçaltı okuması yatar.

Uluslar, hiçbir tarihsel sosyolojik temelleri yokken "kapitalizmin şafak vaktinde" birden bire doğamazlar; Kapitalizmin şafak vaktiyle ortaya çıkan şey "ulus" değil, "ulus bilincinin" burjuvazi tarafından yeniden üretimi"dir. O ana ka-

dar **sosyal tarihsel bir kategori** olan ulus, burjuvazi ile birlikte **siyasal bir kategori** haline gelir.

Nasıl ki sınıf olgusu tarihle birlikte var oldu ama ancak sosyalist hareket tarafından siyasallaştırıldı ise, ulus da tarihsel bir olgu olmasına rağmen burjuvazi tarafından siyasallaştırılmıştır. Bütün bir feodal dönem boyunca olabildiğince ufalanan, aşiretler, hanedanlar, boy ve aileler olarak bölünen ulus, burjuvazinin "pazar alanı" ihtiyacı ile birlikte yeniden bütünleştirilmeye, **temel iktidar birimi** olarak bayraklaştırılmaya başlandı. Feodal dönemin karartığı bütün ulusal özellikler burjuvazi tarafından yeniden ve daha parlak biçimde kurulmaya, hafızalarda unutulmaya yüz tutan etnik farkındalık, ulusal bilinç "milliyetçilik/ulusçuluk" olarak boy verdi.

Tarihsel süreçlerde eşitsiz gelişimin, göç, işgal ve köleleştirmelerin kurbanı olarak iç dinamikleri kırılan toplumlar; dil ve kültür olarak da egemenlerin kısıtlayıcı- baskıcı ya da baskıcı politikalarına maruz kaldılar. Eşitsizliği kalıcı, meşru ve sürdürülmesi gereken bir statü olarak gören egemen sınıflar, bunu yeniden üreten kavramları da desteklemektedirler.

"Alt-kültür", "alt-kimlik", "azınlık" gibi kavramlar demokrasi mücadelesinde yer edinmiş olmakla birlikte; egemen ulus, kültür ve sınıf lehine bir zihinsel yapıyı beslerler. Oysa bağımlı uluslar, gelişmesi engellenen, baskı altındaki diller, etnik gruplar, halklar, din ve mezheplerin, onların eşit hak ve özgürlük taleplerine uygun, varlıklarına saygılı tanımlamalarla desteklenmesi gerekir.

"Azınlık" Kavramı

"Azınlık" bu makalenin konu edindiği üzere, yalnızca ulusları, etnik grupları, kültürleri ifade etmek için değil; din, mezhep, tarikat ve inanç gruplarını, ırkları, sosyal tabakaları, göçmenleri, cinsel eğilimleri, düşünce akımlarını, hastalıkları, hatta kuşak farklılıklarını kapsayacak kadar geniş bir alanda kullanılabilmektedir.

Azınlık tanımı ve kullanım alanları üzerinde tam bir mutabakat olduğu söylenemez. Çok tartışılan, farklı ve çelişkili anlamlar yüklenen bir içeriğe sahip olmuştur hep. Öz olarak verili bir alanda, örneğin bir devlet, bir coğrafik birim, ülke, kent, toplum veya herhangi bir grup içinde; egemen olan dominant grubun dışındaki tüm "öteki"ler "azınlık" olarak adlandırılmaktadır. Bununla anlatılmak istenin şey

siyasi iktidarda asla eşit hakları bulunmayan "bağımlı, yönetilen, tabi, tali, dışsal" topluluklar olduğudur.

Hemen tüm dillerde "Az" olmak üzerine yapılan sayısal vurgu; iktidar olanın, dominant olanın "çoğunluk" olduğu varsayımına dayanır. Bu da demokrasinin basit çoğunluk ilkesine, siyasi iktidarın çoğunluğun iradesini yansıttığı veya yansıtması gerektiği ima eder. Seçimler, referandum veya basit oylamalarda "azınlığın çoğunluğa tabi olması ve çoğunluğun yönetip, kuralları koyma hakkı" bulunması gibi...

Bu kavramın bahsedilen grupların nicel durumlarıyla ilgisi olmadığı, sayısal olarak "az" veya "çok" olma durumunu belirtmediğini savunan görüşler de vardır. Ne var ki bu bile kavramın kendi içeriğine yabancılaşmaya ne kadar yatkın olduğunu gösterir. Örneğin bir zamanlar Güney Afrika'da Beyaz azınlık yönetiminin bulunması gibi, birçok ülkede yönetimlerin azınlık gruplar, elitler tarafından denetlenen "oligarşiler"in elinde olması "nicelik" üzerinden giden tanımlamayı ortadan kaldırmaz. Hatta eleştirilerin dozu bu yönetimlerin baskıcı, zorba karakterlerinden daha çok, onların "azınlık" oldukları için bunu yapmaya hakları olmadığı üzerine yüklüdür.

Homojenleştirme, tek tipleştirme süreçlerinin, asimilasyon, göç ettirme ve jenosidlerle desteklenen bir etnik yok etme biçiminde gelişmesinin, itici siyasal gücünün; egemenlik inşa etmek isteyen ulusun yabancı ve kendinden olmayanların bulunmayacağı etnik olarak homojen coğrafik alanlar inşa etme isteği olduğunu hesaba katmak yerinde olur.. Farklı grupları ise olabildiğince azaltma mümkünse "sıfır" çözüme ulaşmak ve böylece siyasal iktidarın meşruiyet aldığı mutlak çoğunluğu tartışılmaz kılmaktır.

Aşağı yukarı denge durumundaki etnik, kültürel yapıların bulunduğu ve ya sayıca orantısız biçimde az olsa bile, siyasal ve ekonomik olarak güç olunmasından korkulan durumlarda; ulus devletini inşa etmeye veya varolanı korumaya çalışan devlet veya uluslar, ötekilerini göçe zorlamak, korkutarak kaçırtma ve soykırım politikaları, siyasal olarak "çoğunluğun egemen olması" biçimindeki basit tarife dayanır. Yeteri kadar çok, homojen ve muktedir olmak için ötekilerden hangi biçimlerde olursa olsun kurtulmak şart olarak gözükür.

Bir coğrafi alanın sadece bir tek etnik unsura ait olmasının doğru, iyi ve gerekli olduğu, öbürünün ise, yanlış ve

tehlikeli olduğu; ancak çoğunluğa sahipse bir devlet korumasına ve hakkına sahip olabileceğine dair bütün ideolojik ön belirlenimler soykırımcı – etnik arındırmacı çözümlerin de zihinsel altyapısını hazırlar. Şövenist kışkırtmalar, provokasyonlar ise bu gerekli psikolojik atmosferi bu zemin üzerine kolayca eyleme dönüşebilir.

Egemenliğin, kural koyuculuğun, çoğunluğun iradesini yansıttığı ölçüde "demokrasi" olmasının sorgulanması bir yana; egemen devletlerin hemen tümü o ülkede yaşayan etnik, dinsel ya da kültürel çoğunluğu temsil ettiği ve bu nedenle iktidarının meşruluğunu bu çoğunluktan aldığını savunur. Bu da ulus, din veya sınıf adına yürütülen iktidarların, "azınlık" kavramının içeriğini değişik biçimlerde doldursalar bile bu sayısal vurguyu kendi egemenlik ve dominant olma haklarını her defasında rezerve ettiği için sürekli desteklemişlerdir.

"Azınlık" kategorisinin ayrımcı muhtevası zamanla bu grupların konumlarının "Azınlık hakları", "azınlıkların korunması" gibi desteklerle güçlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Yine de "azınlık hakları" "azınlıkların korunması" gibi kavramlar, egemen ulus ile eşit hak ve özgürlük düzeyinde ele alınmayan farklı ulus ve etnik grupları, son tahlilde egemen devletlerin çizdikleri sınırlar ve insafına terk eder. Birleşmiş Milletler ve ya AGİT gibi uluslararası diplomasi kurumlarda, egemen devletlerin korkuları, diplomatik manevraları altında "azınlık" tanımı ve azınlıklara tanınacak haklar, azınlıkların koruması gibi konularda bazı genel geçer kurallara ulaşılması oldukça zor olmuştur. Saptanan bütün tanımlar son tahlilde egemen devletlerin, siyasi iradesini her şeyin önüne koyan, yaptırım gücü olmayan tavsiye veya bildirimler düzeyini aşmaz.

"Azınlık" tanımıyla belirlenen ulusal sorunlar, sömürgeciliğin, emperyalist yayılmanın ve ulusal egemenlik konseptlerinin bir ürünü olmasına, en az 200 yıllık geçmişi bulunmasına rağmen bu konudaki uluslararası hukuksal duyarlılık ancak 60'lı yıllardan itibaren canlanmaya başlamıştır.

1966'da imzalanıp ancak 10 yıl sonra 1976'da yürürlüğe giren, BM Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 27. Maddesi "Etnik, dinsel, ya da dilsel azınlıkların var olduğu devletlerde, böylesi azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini ifade etme ve gereklerini yerine

getirme ve kendi dillerini kullanma haklarından yoksun bırakılmayacaktır" der.[1] Fakat azınlığın tarifi ve bu hakların kullandırılmaması durumunda ne tür bir yaptırım olacağı belirsizdir. Bunların tarifi ve sınırı tamamen yine devletlerin inisiyatifine bırakılmıştır.

BM'nin hukuksal bir "azınlık" tarifine sahip olması ve "azınlıkların korunması iradesi"ni açıklaması ise ancak 1980'li yıllarda mümkün olabilmiştir. Ayrımcılığın önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu "Azınlığı" şöyle tarif etmektedir:

"Devlette egemen konumda olmayan ve sayı olarak azınlığı oluşturan, nüfusun çoğunluğunun karakteristiklerinden farklı etnik, dinsel ya da dilsel karakteristiklere doğuştan sahip, aralarında bir dayanışma duygusu bulunan, örtük bir şekilde de olsa varlığını sürdürme kolektif iradesiyle harekete geçen, fiilen ve hukuken çoğunlukla eşit olmayı amaçlayan bir vatandaşlar grubu." [2]

"Azınlık" ve haklarını tanımı konusundaki bu ayak sürüme ve isteklilik, her bir egemen ulus devletin yönettiği topluluklarda, kendisini bir başka devletin uyruğundaki soydaş, akraba ya da türdeşlerine yakınlık kurabilecek ulusal toplulukların bulunmasından kaynaklanır. Bilinir ki, hemen hemen hiçbir ulus devlet ideal olarak adına hükümranlık kurduğu ulusun tamamını homojen olarak kapsayan bir sınır çizememiştir. Sınırları ötesinde pek çok soydaşını bırakabildiği gibi, devlet sınırları içinde de gerek komşu uluslardan toplulukları gerekse, birçok otokton etnik grubu, halkları, içinde taşımıştır. Ulusal egemenlik hakkı bu devletlere, vatandaşlarını devletin kimlik modeline benzemeye zorlama imkanı vermektedir. Asimilasyon politikalarının meşru kılınmasının temelinde çoğunluğun bu anlayış vardır.

İki büyük Dünya savaşı ve ardı sıra gelen diplomatik mücadeleler, bu ulusal toplulukların devletlerarasında birbirlerine karşı bir pazarlık, bir tür rehine ya da bir karışma bahanesi olarak kullanılabildiğinin sayısız örnekleriyle doludur. Uluslararası sözleşmelerin çıkış noktasının özü

---

[1] Akt: **Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow**, "Kürt Sorunu. Kökeni ve Gelişimi", Çev: Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1997; s.38.

[2] E CN, 4 /Sub.2/1985/31 sayılı BM Belgesinin 181. Paragrafı. Gyurcsik, "New Legal Ramifications on the Question of National Minorities"; Akt: **Kemal Kirişçi, Gareth M.Winrow**, A.g.e. s.34

itibariyle, bu kapışma ve kullanmalara bir tür düzen ve biçim verme ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin adadaki Türk soydaşlarını korumak adına Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuzeyini işgal etmesi; Kerkük'teki soydaşlarının tehdit altında olduğu imasıyla Kürt Fedaral Bölge Yönetimine her an müdahale etme opsiyonunu elinde tutmasının yanı sıra; Kürtlerin ya da Asuri-Süryanilerin "azınlık" sayılması tartışmasına bile karşı gösterdiği diplomatik tepkiler bir örnektir.

"Azınlık hakları"nın çarptığı "iç işlerine karışmama", "devletlerin güvenlik ve hükümranlık hakları" gibi sert duvarlar; BM İnsan Hakları Komitesi'nin 1990'dan başlayarak, bir ülkede azınlık olup olmadığını o ülkeye sormamak ve eğer "etnik, dinsel, dilsel bakımdan farklılık gösteren ve bu farklılığı kimliğinin ayrılmaz parçası sayan" gruplar varsa, o devlette azınlık bulunduğunu kabul etmek gerektiği yönündeki eğilimi; 1991 yılında Cenevre'de toplanan AGİK Ulusal Azınlıklar Uzmanlar toplantısının kabul ettiği "ulusal azınlıklarla ilgili konuların da meşru uluslararası ilgi konuları olduğu, dolayısıyla sadece ilgili devletlerin iç işi değildir" yolundaki beyanı ile bir dereceye kadar aralanmış olsa da; bu uluslararası ilginin nasıl işleyeceği ve ne gibi araçlar kullanacağına dair hukuksal düzenleme yoktur. Uygulamada her şey yine ilgili devletin inisiyatifine kalmaktadır.

"Azınlık" kavramı çok geniş ölçekli bir grup ve kollektif kimlik tarifine dayandığı halde "Azınlık hakları" uluslararası metinlerde genellikle "azınlıklara mensup bireylerin kullanacağı haklar" olarak bireysel düzeyde ele alınmaktadır.

AGİK'in aynı zamanda azınlık haklarının tanınması için "azınlık bilinci"ne vurgu yaptığını, "azınlık bilinci yoksa azınlık da yoktur" biçiminde bir kabule yöneldiğini de anımsatmakta fayda vardır.[3]

Türkiye'nin Resmi "Azınlık" Görüşü

Türkiye Cumhuriyeti resmi görüş olarak Lozan Antlaşması'nda "Azınlık" olarak isimleri açıkça belirtilmiş olan Rum, Ermeni ve Musevi cemaatleri dışında Türkiye'de bir azınlık bulunduğunu kabul etmemektedir. Başta Kürtler olmak üzere, Laz, Arap, Çerkes, Tatar, Pomak, Boşnak, Arnavut

---

[3] **Baskın Oran**, "Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama", İletişim Yayınları, 2005, İstanbul,; s.39

gibi pek çok Müslüman halk "Türk milleti" içinde sayıldığından "azınlık" olarak kabul edilmemektedir. Bazı hukukçular Lozan'daki "azınlık" haklarının sadece "gayri-Müslim" cemaatler için söz konusu olduğunu savunmalarına rağmen, Hıristiyanlığın en-eski mezheplerinden biri olarak İmparatorluktan devralınmış olan Süryaniler de "azınlık" olarak kabul edilmezler.

Kuşkusuz TC Devletinin siyasi sınırları içindeki çeşitli ulus, halk veya etnik grupların "azınlık" olarak tanınmaması, onlara gösterdiği saygıdan değil, bu topluluklara "azınlık hakları"nı dahi tanımak istemediği içindir.

TC diplomatları, son yıllarda "azınlık hakları" konusunda uluslararası alanda gittikçe artan hassasiyete ters olarak, kendilerinin de içinde yer aldığı birçok uluslararası kurum tarafından benimsenen azınlık hakları ile ilgili sözleşmelere sürekli olarak çekince koymaktadır. Bu yorum beyanlarında TC devletinin, 1923 Lozan Antlaşması ile TC Anayasasının "ilgili hüküm ve usullerine göre uygulama" hakkını saklı tuttuğu belirtilir. Böylece uluslararası sözleşmelerden doğan hiçbir yeni yükümlülük kabul edilmemiş olmaktadır.

Avrupa Birliği'ne uyum süreci ile ilgili olarak da "azınlık"larla ilgili yasal mevzuat sürekli sorun olabilmektedir. 2004 yılında Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu"nun hazırlayarak Cumhurbaşkanlığına sunduğu "Azınlık Raporu"nun büyük bir gürültü ve tepkiyle karşılanması bu alandaki ideolojik bağnazlığı gösteren örneklerden biridir.

"Azınlık Raporu", öz olarak Türkiye'nin dünyadaki Azınlık haklarının tanımı ve korunması ile ilgili uluslararası standartların gerisinde kaldığı; getirdiği sınırlamalarla bu eğilimlere ters düştüğü; 1923 Lozan Antlaşması'nın dahi eksik ve yanlış yorumlanarak sorunların derinleşmesine neden olduğu eleştirisini yöneltmekte, Türkiye'de ulus kimlik ve kültürel haklara ilişkin sorunların nedeni ve çözüm yolları irdelenmekteydi.[4]

Bu yazının amacı "azınlık" kavramın hem genel hem de özgün konumuzla ilgisi bakımından, devletlerin ulusal egemenliğini koruyucu niteliği, egemenlik altındaki ulusal kimlikleri ise dışlayıcı muhtevasına dikkat çekmek olduğu

---

[4] Baskın Oran, "Okutulmayan Azınlık Raporu'nun Tam metni", 01. Kasım. 2004, Bir Gün Gazetesi, İstanbul.

için TC sınırları içinde kalan çeşitli ulus, halk, etnik, dinsel veya kültürel grupların "azınlık" sayılıp sayılmamasına ilişkin bir tartışmaya girmek gereksizdir.

TC'nin Lozan'da tanınmış olan "Azınlık"ların haklarını korumak bir yana onları daha da azaltan etnik yok etme politikaları izlediğini; hukuksal mevzuatı anlamsız ve kullanılmaz hale getirdiğini görmekteyiz.

1920'li yıllarda Rum, Ermeni ve Musevi tüccarlarına seyahat etme yasağı vardı, bu nedenle ancak bulundukları büyük şehirlerde faaliyet gösterebiliyorlardı. Nazi Almanyası'ndaki meslek yasağına benzer bir şekilde 1932 yılında yayınlanan 2007 sayılı kanunla, aralarında ayakkabı satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, ebelik, kasket ve kundura imalatçılığı, rehberlik, sanayi işçiliği, her türlü amelelik, bekçilik, hizmetçilik ve kapıcılık gibi emek yoğun işlerin de olduğu bazı meslek ve iş kollarında yalnızca Türk olanların çalışabileceği, "yabancıların bu mesleklerde faaliyet gösteremeyecekleri" kararı alınmıştı. Bu karardan etkilenerek işsiz kalan 15 bin kadar Rum o tarihlerde Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldı.

"Gayrı Müslim" etnik yapıların eritilmesine yönelik uygulamalar büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Zorla göç ettirme, sürgün, kırım gibi hemen görülebilir uygulamaların yanı sıra, çok fazla ilgi uyandırmayan, ama Cemaatlerin yaşam alanını alabildiğine daraltan ve güvensiz kılan bir dizi yasal düzenleme, bürokratik uygulama genellikle dikkatlerden kaçmaktadır.

Örneğin Lozan antlaşmasının 42. Maddesi, kendisine azınlık statüsü tanınan Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerine, aile hukuku ile ilgili sorunların çözümünde cemaatin kendi örf ve adetleriyle, Türk yasalarının birlikte uygulanması hakkını tanımaktaydı. Bu amaçla Türk ve gayrı-Müslim Cemaat temsilcilerinden oluşan encümenler kurulmuştu. 1926 yılında Türk Medeni Kanununu kabul edilmesiyle birlikte hükümet, bu uygulamadan vazgeçilmesi gerektiğini dillendirmeye başladı.

Hatırlatmaların giderek açık bir dayatmaya dönüşeceğini hisseden Cemaat meclislerinde uzun ve sancılı tartışmalardan sonra, ilk olarak Yahudiler Lozan Anlaşması'nın aile hukukunu düzenleyen 42. Maddesinden tek taraflı olarak feragat ettiklerini açıkladı. Ermeni ve Rum cemaatlerin bir süre bu dayatmaya karşı direnmeye çalıştılarsa da sonunda

bu cemaatler de Lozan'ın onlara tanıdığı bu haktan vazgeçtiklerini bildiren kararlar açıkladılar..

Örneğin Kürtlerin çok iyi bildiği şu "**Vatandaş Türkçe konuş!**" kampanyaları... İnsanların çarşıda pazarda, devlet kapılarında veya okullarda Kürtçe konuştu diye para cezasına çarptırıldığı veya en azından azarlandığı ve büyük bir sosyo-psikolojik baskı haline getirilen bu kampanyalardan bu cemaatler de yeterince nasiplerini almışlardır. İlk olarak Türk Ocaklarının 1927' deki 4. Kurultayı'nda gündeme gelen "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası Türk Ocakları'nın girişimiyle özellikle Rum, Ermeni ve Musevi toplumların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde adeta bir saldırı aracına dönüşmüştü.

Mahmut Esat Bozkurt'un "bu memleketin" gerçek sahibi olmayanlara biçtiği ünlü 'hizmetçilik' deyişi yanında, 1940'lı yıllarda artık milletvekili olan Kazım Karabekir Paşa'nın şu sözleri daha az şovenist değildir. II. Dünya savaşının kapıya dayandığı yıllarda Almanya'daki Yahudi düşmanlığını okşayan Karabekir, Mecliste yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"Arkadaşlar nerede bir gayri Türk varsa bilin ki orası casus yuvasıdır... Türk kanını emen azınlıklar, ordunun gerilerinde bulunacak. Bu tehlikeli unsurlar, Anadolu'nun münasip yerlerine atılmalıdır. Onlardan boş kalacak kagir binalara, Beyoğlu'na da Türk unsuru oturmalıdır."

I. Dünya Savaşında Ermenilerin soykırıma uğratılmasına zemin olan "düşmanın işbirlikçisi", "beşinci kol" söyleminin 2. Dünya Savaşının arifesinde yine gündeme gelmesi egemen mantığın bir rastlantısı olmasa gerek. 1944 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin 9. Bürosu tarafından hazırlanan "Azınlıklar Raporu"nda, "gayrı Türk diye" tanımlanan Çerkez, Arnavut, Boşnak vb. Müslüman halkların hemen asimile edilmeleri gerektiği vurgulanırken, gayri-Müslimler için şu öneriler dikkat çekmektedir:

"Rumlar, İstanbul'un fethinin 500 Yılına kadar (1953 oluyor) İstanbul'un Rumsuzlaştırılması...

Ermeniler, Anadolu'da yeniden çoğalmalarının önüne geçilerek, İstanbul'a göç etmelerinin sağlanması ve gelecekte bu mesele halledilirken, topluca hal imkanının sağlanması. Ermenilerin başka ülkelere göç edilmesinin kolaylaştırılarak, sayılarının azaltılması...

Yahudiler, Türkiye'den göç etmelerinin kolaylaştırılması, devlet ihalelerine Yahudilerin sokulmaması, dışarıdan gelerek çoğalmalarının önüne geçmek."[5]

2000'li yıllara geldiğimizde bu hedeflere büyük çoğunlukla ulaşılmış olması ne kadar ürkütücü!

Görünürde II. Dünya savaşının dayattığı ekonomik krize karşı bir önlem olarak sunulan "**Varlık Vergisi**", Tek Parti CHP Hükümetince yürürlüğe konmuş özel bir vergilendirme yasasıdır. Kemalizm'in devlet eliyle burjuvaziyi oluşturma ve güçlendirme politikası ile, Türk dışındaki bütün halkları tasfiye etme amacı "Varlık vergisi" politikasında bir araya gelmiştir. Amaç piyasayı "Türkleştirerek" halen önemli pazar payları bulunan Rum, Yahudi ve Ermeni unsurları iktisaden tasfiye etmekti. Sait Çetinoğlu, Varlık Vergisi'ni "Sermayenin Türkleştirilmesi" bağlamında değerlendirmektedir. [6]

Burada Kemalist rejimin "milli burjuvazi yaratma" politikası, sol söylemde anlaşıldığının tersine, "anti-emperyalist" bir nitelik taşımaz. Bu, tamamen birlikte yaşanan kadim halkların toplum hayatından silinmelerinin bir parçası olarak, ekonomik etkinliklerinin Türk unsuru lehine sıfırlanma eylemidir. "İşbirlikçi" ve "azınlık burjuvazi" terminolojisindeki tuzak da buradadır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekillere yaptığı bilgilendirmede; "Ticaretin Türklere verilmesi amacıyla bu verginin uygulanacağını ve azınlıkların hedeflendiğini.." belirtmektedir.[7]

CHP Hükümeti, vergi borçlarını ödeyemedikleri gerekçesiyle Erzurum Aşkale'deki Çalışma Kamplarına sürülen insanlar için Nazi Almanyasın'dakine benzer bir gelecek tasarlıyordu. Bunun için İstanbul Emniyet Müdürü Haluk Nihat Pepeyi ve "Azınlıklar Şube Müdürü" Selahattin Korkut' 2. Dünya savaşının tüm şiddetiyle sürdüğü 1942 yılının Ocak ayında Berlin'e giderek, oradaki en büyük çalışma kampında incelemelerde bulunmaktaydı.[8]

---

[5] **Rıdvan Akar**, „Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları". PİR Dergisi, 15 Ekim 2001.

[6] **Sait Çetinoğlu**, "Sermayenin "Türk"leştirilmesi, Resmi Tarih Tartışmaları-2 Özgür üniversite Y. s 147-148

[7] **Rıdvan Akar**; "*20. Yüzyılın Malazgirtleri*", Birikim Dergisi, S:71-72, s.65-76.

[8] Recep Maraşlı, "Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı". Peri yayınları, 2008, İstanbul, s.393.

Tanık olduğu 6-7 Eylül olaylarını "Güz Sancısı" adlı romanında işleyen ANAP Milletvekili **Yılmaz Karakoyunlu**, Aktüel dergisinin yaptığı bir röportaja verdiği yanıtlarda asıl amacın "Osmanlı'dan beri iktisadi hayatı elinde bulunduran azınlık sermayesinin Türk kesimine transferi" olduğu görüşündedir;

"Ama kabul etmek zorundayız ki o hadiseden sonra Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş, palazlanmış esnaf, ticaret hayatının da sahibi olmuştur. 6-7 Eylül hadisesinde tahrip edilen kadronun yerini dolduranlar, bugün Türk iktisadi hayatında önemli isimler olmuşlardır."[9]

6-7 Eylül pogromları metropollerde kalmış olan bu kadim halkların aldığı en büyük darbelerden biri oldu. Ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamdaki varlıkları tamamen çöktüğü gibi, can güvenliği kaygısıyla yurtdışına büyük göçler yaşandı.

1964 yılında dönemin hükümetinin bir kez daha Rum cemaatini bir koz, bir rehin gibi kullanmak istediğine tanık olmaktayız. Hükümet Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tezlerinin Yunanistan tarafından kabul edilmemesi halinde ülkede yaşayan Yunan pasaportlu Rumların sınır dışı edileceğini açıkça ilan etti. Bu açıklamadan hemen sonra da Rumlar sınır dışı edilmeye başlandı. [10]

"Azınlıkların bir rehine gibi tutulduğu" görüşünde olan **Yelda** "Azınlıkların, mal gibi, milli alacaklara karşı rehin tutulmasını hangi ahlaka sığdırabiliriz?" diye sormaktadır.[11]

Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs, Ege kıta sahanlığı vb gibi tüm sorun ve krizlerde Ön Asyanın binlerce yıllık yerli halkı olan Rumlar her defasında tehdit ve korku atmosferi içinde kalmışlardı. 1974'de Kıbrıs'ın işgali sonrasında yeni bir göç dalgası oluşmuş, Yerli halklara ait gayrı-menkul alım satım ve Vakıf İşlemlerinin ambargo altına alınmış, Başta Heybeliada olmak üzere Bazı Ruhban okulları kapatılmıştır. Bu yasaklar halen ihtilaflı konular olarak canlılığını korumaktadır.

---

[9] Yılmaz Karakoyunlu ile Röportaj: *"En Ünlü Güreşçiniz Bile Yağmadaydı"*, Aktüel Dergisi, İstanbul, 3-9 Eylül 1992 ,S.61, s.27.
[10] **Rıdvan Akar**, Y.a.g.y.
[11] **Yelda**; agy. s.13.

Resmi Tarih'in "Azınlık" Algısı

Çok uluslu bir toplumsal yapısı bulunan Osmanlı'da imparatorluğu, Türk ve Müslüman unsurların "**millet-i hakime**" yani egemen ulus olduğu dominant bir yönetime sahipti. Türkler, Araplar, Kürtler, Çerkezler, Lazlar, Arnavutlar gibi Müslüman halklar aynı zamanda İslam Halifeliğini de ele geçirmiş olan Osmanlı sultanın "Ümmi" tebaasıdırlar. Müslüman toplulukların belirgin bir üstünlük ve egemenliği söz konusudur: kendi içinde de Türk feodalitesi daha baskın bir unsur durumundadır. Bununla birlikte Rum, Ermeni ve Yahudi unsurlara bir tür iç özerkliğinin sağlandığı ikincil bir statü olarak bir "**millet sistemi**" de bulunmaktaydı. Millet sistemi günümüzün "azınlık" statüsüne denk düşmez ise de "kültürel özerklik"le karşılanabilir.

Sünni Kürt beylikleri Sultan Selim'le yapılan bir anlaşma sonucu özerk bir yönetim sürdürüyorlardı. Osmanlı yönetiminin otoritesi doğuya doğru gittikçe fiili değil temsili bir hal alır. Keza Arap dünyasında da Şeyh ve aşiret otoriteleriyle belirlenen özerk birimler ağırlıktaydı. Balkanlardaki Hıristiyan toplumlar ise önceleri Vasal prenslikler tarafından Babiali tarafından yönetilmişlerse de, Osmanlı hanedanının Hıristiyan prensesleriyle evlenme geleneği ve devşirme sistemi sonucunda Osmanlı yönetimi etnik olarak kozmopolit ama dinsel olarak dominant bir karakter kazanmış ve kendini bu ülkelerin doğrudan yönetici aristokrasisi olarak ikame etmişti. Türk beyliklerinin yönetimdeki ağırlıklarını koruma çabaları, çeşitli unsurlar arasındaki iç iktidar çekişmeleri, saray entrikaları eksik olmaz. Ne var ki bütün bu sınıfsal, dinsel ve etnik karmaşa içinde tüm bunların tüm kimlik ve grupların üzerindeki esas hakim güç olan Ordu son sözü söyleyen ve siyaseti belirleyen asıl güç olma özelliğini de korumuştur.

Aslında bu kadar çok ulus ve ülkeyi elinde bulunduran Osmanlıların kendilerinin bir tür "**azınlık**" despotizmini temsil etmekteydiler.

Akıncı Türk boyları "Dörtnala gelip Uzakasya'dan / Akdeniz'e bir kısrak başı gibi" uzandıklarında Onasya'da Yunan uygarlığının mirasçısı olarak Bizans İmparatorluğu ve Rum Pontus Krallığı; Yukarı Mezopotamya'da Ermeni ve Gürcü Prenslikleri, Kürt Beylikleri; Arap emirlikleri ile bu yönetimlerin altında yaşayan Süryani, Ezidi, Alevi gibi çok çeşitli din, inanç ve etnik topluluğun yaşadığı çok kültürlü, çok etnikli bir toplumsal yapıya müdahale etmişlerdi.

MS 11. yy'dan itibaren sürekli hale gelen Türk boylarının istilacı akınları, İslamiyet'in Hıristiyan toplumlarının aleyhine yayılmasını meşru ve kutsal bir olgu haline getiren "**Fetih**" kavramına dayanıyordu. "Fetih ve ganimet" Türk boylarının işgal ettikleri Hıristiyan toplumlara ait toprakları yurt edinme, çöreklenme, sahiplenme ihtiyacı ile örtüşmekteydi. İşgalciler bu kez, öncekilerden farklı olarak, işgal ettikleri topraklara yerleşip, kararlı bir biçimde orayı "vatanlaştırmaya" girişiyorlardı. Türk akıncılarının Ermenistan ve Bizans toprakları üzerindeki ilerleyişi kendilerine zarar vermediği ölçüde Arap-İslam yönetimleri tarafından da teşvik edildi. Türklerin sürekli Batı'ya doğru ilerleyişlerinin "özel" bir anlamı yoktu. "Dar-ül Harp" sayılan Hıristiyan toplumlara ait topraklara, zenginliklere el koymanın mubah hatta Allah adına kutsal galibiyetler olarak meşru kılınmış olmasındandı.

Düzenli ordunun, işgal edilen toprakları yerleşimci topluluklar adına paylaştırması, vatanlaştırması ve ihtiyaç duyulan yeni yerleşim alanları açması, Asker bürokrasiyi bu toplumların fiziki ve siyasal varoluşlarının da başlıca nedeni ve güvencesi haline getiriyordu. Bu anlamıyla ordu, vatanı ve toplumu oluşturan ona dirlik ve düzen sağlayan biricik dinamik durumundadır. Günümüz Türkiye'sinde bile asker-sivil bürokrasinin siyaset ve toplum üzerinde buyurgan bir güç olarak yaşaya kalmasının tarihsel kökleri, bu fetih ve yurt edinme süreçlerine uzanır. Genelde bir üstyapı kurumu olarak toplumsal ilişkiler tarafından belirlenen ordu-devlet; bu örnekte bizatihi toplumsal ilişkileri belirleyen [vatanı, milleti ve devleti bizzat yaratan] güç durumundadır.

Aradan yüzyıllar geçtikçe işgalci yerleşimciler yönetici, baskın unsur haline gelirken; yerli halklar yönetilen, vergi ve haraç ödemek durumunda kalan ikinci sınıf tebaa durumuna düşmüş oldular. Ne var ki, bir tür hizmetkarlık olarak görüldüğü için sadece veya çoğunlukla Hıristiyan halkların gördüğü esnaf, zanaat ve ticaret işleri dünyandaki ekonomik ve sosyal gelişimine paralel olarak bu toplumların ekonomik olarak güçlenmelerine, siyasal olarak da organize olmalarına yol açtı. Daha çok toprak rantı, haraç ve ganimet üzerinde hüküm süren Osmanlı hakim sınıfları ise zayıflamaya başladı.

Ulusal bağımsızlık hareketleri bu ortamda gelişti ve dış gelişmesinin doyum noktasına ulaşmış olan Osmanlı impa-

ratorluğu çökmeye başladı. Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması, Balkan uluslarının ittifak halinde İmparatorluğu yenilgiye uğratması Osmanlı-Türk yönetici elitinde dehşete yol açtı. Bu koşullarda yönetimde her halükarda belirleyici söz sahibi olmuş olan Asker sınıf, geleneksel egemenliği korumak amacıyla sistemli olarak yerli Hıristiyan nüfusun zenginliklerine el konulması, topraklarından sürülmesi ve nihayet fiziki olarak imha edilmelerine kadar uzanan bir etnik yok etme süreci başlattı. İttihat-Terakki'nin başlattığı bu Türkleştirme projesi, Hıristiyan yerli halkları "düşman", "asalak" , "işbirlikçi" ve "hain" halinde tanımlayan ve bir yabancılaştırma kavramının içine oturtmuştu: "**Gayri-Müslim azınlıklar**", "**işbirlikçi azınlıklar**"...

"**Azınlık**", Osmanlı egemenliği altında yaşayan çeşitli ulusları yabancılaştırmak üzere Türk resmi ideolojisinin biçimlendirdiği bir kavramdı. Bu ideolojik söylem yerli halklara yönelik her türlü müdahaleyi milli bir ödev, dini açıdan kutsal bir hak haline getiriyordu.

Olgulara tarafsız bakmaya çalışan araştırmacılar bile, Rum ve Ermenileri "azınlık" olarak belirlemekten, İslamlığı temel ölçüt alan ve yerleşik halkları bu ölçüye öre "**gayri-Müslim**" olarak kategorize etmekten kaçınmazlar. S. Yerasimos, O. Kurmuş, D. Ergil vb. bütün bir süreç boyunca bu halkları "gayri-Müslim azınlıklar" olarak nitelemektedirler. "Gayri-Hıristiyan egemenlik" diye bir kavramlaştırmaya rastlanmamaktadır.

Resmi tarihçiler Ermeni ve Rumları, Osmanlı toplumsal yapısı içinde sürekli olarak "azınlıklar - ekalliyet" olarak tanımlamaktadır. "Azınlık" bugün bile üzerinde ortak bir görüş birliği oluşmamış bir kavramdır. Kullananların ona yükledikleri farklı anlamlar kadar, onun nasıl algılandığı da önemlidir. Resmi Tarihçiler "azınlık" derken bu ulusal toplulukların, "asıl hak sahibi olmayan, topraksız, yabancı, ayrıksı" olduklarını vurgulamayı amaçlamaktadır. Oysa bu uluslar, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan asıl unsurlarındandır.

İmparatorlukta "azınlıklar"dan bahsetmek, sanki bir İmparatorluğu bütün tebaası etnik ve dinsel açıdan homojen bir yapı olabilirmiş gibi bir manipülasyona başvurmak demektir. İmparatorluk, zaten bünyesinde birçok ülkeyi, ulusu, etnik grupları, din ve kültürleri barındıran çoklu bir bileşendir. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırplar, vb. homojen olduğu varsayılan Osmanlı toplumunun köksüz olarak

serpiştirilmiş varlıklar gibi ima edilen "azınlıklar" değil, kendi ülkeleri, kendi ulusal kültürel bütünlükleri olan ama ülkeleri ve ulusal varlıkları Osmanlı yönetimi tarafından boyunduruk altına alınmış halklardı. Keza Kürt, Arap, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman halklar da kendi ülkeleri, ulusal bütünlükleri olan uluslardır. Bu halkların Müslüman kimlikleri, kendisini aynı zamanda din devleti olarak ikame eden Osmanlı devleti açısından etnik farklılıklarının sorun yapılmadığı ama yönetildiği farklı bir bağımlılık ilişkisi içinde tanımlanmasının da nedenidir.

Osmanlı'daki "ekalliyetler", "azınlıklar" söylemi Türk ve İslam kimliğini dominant sayan, bunun için de her şeyin egemeni olmayı hakkettiğini varsayan bir tepeden bakmayı, küçümsemeyi de ifade eder.

Osmanlı İmparatorluğunun üzerinde hüküm sürdüğü topraklarda bugün 31 egemen devlet bulunmaktadır: *Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Moldavya, Macaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersegonya, Makedonya, Slovenya, Arnavutluk, Ermenistan, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak, Mısır, Kuveyt, BAC, Katar, Libya, Tunus, Cezayir, Suudi Arabistan, Kıbrıs, Fas, Bahreyn, Yemen. Geçtiğimiz yıl bağımsızlıklarını kazanan Montenegro ve Kosova ile birlikte 33 devlet etmektedir.* Bunlara kendi devletlerini kuramamış olan ve kırım, göç ettirme ve asimilasyon politikalarıyla yok edilmek istenen Kürtler, Suryaniler, Pontuslular ve Laz'ları, katarsak sayıyı 37'e kadar çıkarabiliriz.

İmparatorluktaki etnik - ulusal grupların hepsi tek başlarına ele alındığında diğerleri karşısında "azınlık" durumunda olabilir. Oysa her öğe egemen bir devlet halinde örgütlenebildiği gibi, Arap örneğinde gördüğümüz gibi aynı ulus birden çok devlete de bölünebiliyor ya da Kürtler gibi büyük nüfus çoğunluğuna sahip olsalar bile tamamen devletsiz kalabiliyorlar.

Gerek Rum ve Ermeni ulusları, gerekse Asuri-Süryani yada Bulgar ve Makedon halkları "azınlık" değil, Osmanlı İmparatorluğunun asli öğeleri, eneksi ve yerleşik toplumlarıdır. Tıpkı, Kürt, Arap, Türk, Süryani, Çerkez, Laz, Sırp, Boşnak vb.. bütün halklar gibi. Ne eksik, ne fazla... İmparatorluk içinde bu öğelerin "azınlık" olarak adlandırılması resmi görüş merkezli bir yanlıştır. Yerli halklar için kullanılan "Azınlık" kavramı, Türk ulus-devletinin Önasyayı etnik

temizlikle Türkleştirme politikasının ihtiyaç duyduğu ideolojik bir argümandan başka bir şey değildir.

Resmi tarihin, Osmanlı imparatorluğunun egemenliği altında olan topraklarında binlerce yıllık yerleşik, Rum, Ermeni, Süryani gibi halkları "Azınlık" olarak tanımlaması, bu coğrafyayı "binlerce yıllık Türk yurdu" varsayma, Türkleştirme politikasının bir uzantısıdır.

Osmanlı İmparatorluğu birçok ülkeyi, birçok ulusu egemenliği altında tutmaya çalışan despotik bir İmparatorluktu. Bu halkların hiçbiri "başka bir ülkede" değil, bin yıllardır kendi ülkelerinde yaşıyorlardı. Yerli halkların kendi tarihsel mekanlarında, sürekli "azınlık" olarak lanse edilmeleri ve bilinçlere böyle kazılmaya çalışılması, fetih ve işgalle gelen çöreklenmeci-yerleşimciliğin tarihsel hafızayı tersyüz etme çabasıdır. Fetihçiliğin sonuçlarını doğallaştırmakta, yerli halkların ve kültürlerin tarihsel süreç içinde sistemli olarak azaltılmasını gizlemiş olmaktadır. Yerli halk ve kültürlerin bilinçlerde yabancılaştırılmasına hizmet etmektedir. İmparatorluğu "tek uluslu" homojen bir etnik yapıya sahipmiş göstermek, diğerlerini de bu ülkeye serpiştirilmiş ya da başka diyarlardan göç etmiş azınlıklar olarak değerlendirmek, açıktır ki gerçeklerle bağdaşmaz.

Resmi Tarihte Rum, Ermeni ve Museviler için sıkça kullanılan bir kavram ise "**İşbirlikçi azınlık burjuvazileri**" tanımıdır. "İşbirlikçi burjuvazi" sosyalist terminolojiye ait bir kavramdır, doktrinde burjuvazinin "milli" olmamasına yöneltilen bir eleştiriyi içerir. "İşbirlikçi azınlık burjuvazileri" kavramı daha çok Kemalist sol'un yerli halkların ulusal istemlerini, emperyalizme bağlayarak mahkum etme, bu anlamıyla da "Türk kurtuluş savaşı" adı verilen etnik arındırma ve ulus-devlet sürecine soldan destek verme kaygısı taşır.

Burjuvazilerin "işbirlikçi" olmasına gelince; her ulusta olduğu gibi Rum ve Ermeni burjuvazisinde de hem ulusal hem işbirlikçi öğeler bulunması doğaldır. "İşbirlikçi"lik sadece "azınlık burjuvazileri"ne has bir özellik de değildir. Türk egemen sınıfları da her anlamda "işbirliği" arayışı içindeydiler ve doğallıkla bu noktada daha avantajlıydılar. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğuna yabancı sermayenin girişi, emperyalist devletlere çok çeşitli imtiyaz tanıyan antlaşmalar Rumlar ve Ermeniler tarafından değil, "Türk-Müslüman" Osmanlı bürokrasisi tarafından gerçekleştirildi.

Rum ve Ermeni burjuvazilerinin "azınlık ve işbirlikçi" olarak nitelenmesi, bu ulusların kurtuluş mücadelelerini "isyan", "haksızlık", "emperyalizmin oyunları" olarak mahkum edebilmeyi mümkün kıldığı için tercih edilmektedir. Bu da egemen ulus şovenizmini besleyen teorik bir altyapı oluşturmaktadır.

"Azınlık" Değil "Birlikte Yaşadığımız Halklar"

Siyasal bir kategori olarak "azınlık" kavramının, akademik ve siyasal yazınımızdan çıkarılması gerektiğini düşünüyorum. Etnik, kültürel, dinsel, düşünsel ya da cinsel, hangi tür olursa olsun bütün kimliklerle ilgili "azınlık" ya da "çoğunluk" ikilemine dayalı *siyasal* bir kategori oluşturmak, masum gibi görünen bir ayrımcılıktır.

Her şeyden önce "azınlık", "çoğunluk" göreceli kavramlardır; bir etnik, kültürel niteliğin varolma hakkı onun az ya da çok olmasıyla bağlantılandırılamaz. Genel dünya ölçeğine başvurduğumuzda her etnik topluluk diğerleri karşısında bir "azınlık" olabilir. [Örneğin Çin toplumunun nüfusuna bakıldığında dünyanın bütün ulusları küçük birer azınlık sayılabilir. Bu devasa örneği tahmin edebilmek için Çin'de Amerikanca konuşanların sayısının ABD'nin nüfusuna eşit olduğu bilgisi bir fikir verebilir.] "Azınlık" kavramı belli bir coğrafyada sadece bir ulusun homojen çoğunluk olması gerektiği kabulüne dayanıyor. Dolayısıyla "diğeri" her nasılsa aralarına girmiş, yabancı olan, ayrıksı olan bir "azınlık" olmaktadır. Sonuçta azınlıklar için hoşgörüden korumadan vb. bahsedilse de sonuçta "azınlık" demek, "çoğunluğun" merhametine muhtaç olmak, korumasız olmak demektir.

Avrupa'ya baktığımızda da sayısal orana vurulursa, bir çok eşdeğer örnek içerisinde "azınlık" sayılabilecek toplumların 300-500 binlik nüfuslarıyla devlet kurabildikleri görülür. Keza Baltık Cumhuriyetlerinin nüfusları da birkaç milyonu geçmediği gibi, yerleşik halkların nüfusu göçmenlere karşı % 30'un altına düştüğüne de tanık olabilmekteyiz.

Ulusal sorunların tartışıldığı hiçbir platform olmasın ki "azınlık" kavramından söz edilmesin! Ardından "azınlıkların korunması, azınlıklara hoşgörülü davranılması" gibi pek çok "hak" sıralansa da aslında bu kavram daha başında bir ayrıksılığı ve himayeye muhtaçlığı telkin eden, boyun eğme-

yı, eşitsizliği kabullenmeyi vazeden bir anlam yüklüdür. Ne de olsa "azınlık"sın...

"Azınlık" kavramı, siyasal psikoloji açısından da, "azınlık" olarak nitelenen ulusal toplulukları, daha başından kategorize eder, ayırır ve baskı altına alır. Bu ayrım çoğu kez tarihsel gerçeklikle de bağdaşmaz. Araştırmalarımızda gördüğümüz gibi, aynı coğrafyada bir zamanlar görkemli medeniyetler kuran uluslar, sistemli soykırım ve sürgünlerle göç ettirilerek mültecileştirilip kendi yurtlarında hem "köle" hem "azınlık" durumuna getirilebilmektedir. Tıpkı Amerika'nın en eski uygarlıkları İnka, Aztek ve Maya'ların mirasçılarının, bugün sadece "azınlık" olarak nitelendirilmeleri gibi... Tıpkı Ermenilerin, Asurilerin kendi yurtlarında "azınlık" durumuna getirilmeleri gibi.

"**Azınlık bilinci**" tanımı da yapıştırma ve sahici karşılığı olmayan bir kavramdır. Hiçbir etnik, dinsel, dil ya da kültür grubu "biz azınlığız" diye bir bilinç oluşturmaz. Burada kastedilen şey kimlik gruplarının siyasal hak taleplerinde bulunmaları ise de, bunun "azınlık hakları talep etme" boyutuyla kalacağı öngörüsünde bulunamaz. Tersine genel eğilim, her ulus ya da etnik grubun kendisi için eşit statü ve haklara sahip olma isteğidir.

"Azınlık" kavramının temel zaaflarından biri de bu tanımlamanın sürekli olarak "öteki" tarafından ve ötekileştirici biçimde yapılmasıdır. Bu kavram hemen hemen çoğunlukla içerden hiç bir sempatiyle karşılanmaz. Uluslar, etnik ve kültürel gruplar bazı istisnalar dışında kendilerini "azınlık" olarak tanımlamazlar. Çoğu kez mahrum bırakıldıkları haklarını "azınlık hakları" adı altında edinebilme imkanı doğduğunda ise bunu yoksulluk beyannamesi doldurmak gibi onur kırıcı bulmaktadırlar. Ulusal mücadele ve kültürleri açısından zengin bir geçmiş birikime sahip, hafızaları ve ulusal egoları güçlü ulusal toplulukların "azınlık" tanımına karşı duydukları ise sadece öfkedir.

Bu bakımından tanımlanan grup açısından pozitif bir karşılığı da bulunmayan "azınlık" kavramının grup tarafından nasıl algılandığı da son derece önem taşımaktadır.

"Azınlık" kavramının popüler algılanışı açısından ilgi çekici bir örnek: 26-27 Haziran 2000 tarihinde İstanbul'da yapılan ve 12-17 yaş arası çocukları kapsayan Çocuk Kurultayı düzenlendi. Kurultay'da "Azınlık" çocuklarının sorunlarını incelemek amacıyla kurulan komisyonda Ermeni çocukları arasında da bir çalışma yürütüldü. "Türkiye'de

Azınlık olmanın Avantajları ve Dezavantajları" konulu bir ankete çocukların verdikleri cevaplardan bir kısmı Derginin "Bin Yıllık Beraberlik; Türkler ve Ermeniler" konusunun incelendiği 202. sayısında yayınlandı. Verilen cevapların bazıları çok ilginç ve öğreticiydi. Örneğin 13 yaşındaki bir çocuk şöyle yazmış;

"Ben azınlık falan değilim. Bir kere azınlık kelimesinin benim için sadece bir anlamı var. O da bazı nesli tükenmiş hayvanlara denir. Ben bir Ermeni çocuğuyum. Ne azınlık ne de gâvur."

"Bayramlarımızı sessiz ve sakin kiliselerimizde kutluyoruz. Türkler ise kendi bayramlarını coşku ile kutluyorlar."(Yaş 15)

"Sokakta yürürken mamamızla veya tanıdığımızla Ermenice konuşsak herkes düşman gibi bakmaya başlar. Tabii ki rahatsız olurız ve bir daha konuşmayız."(Yaş 12)

"Aslında benim derdim ismimle. Hiç hatırlamam biri bana ismimi sorduğunda bir kere ismimi söylediğimi. Hep çifter çifter söylemek gerekiyor." (Yaş 12)

"Babamın çok büyük arkadaş çevresi var, bunun için Türk arkadaşları da var. Babam orda adını belli etmez. Adı Aleksandır. O toplumda kendini Ali diye tanıtır." (Yaş 12)

"Birinin benim Ermeni olduğumu öğrenince, 'Ne olacak canım sen de insansın' demesi sinirlerimi çok bozuyor. İçimden her seferinde 'Ne cüretle bunu söylüyor' diye geçiriyorum." (Yaş 15)

"Yeni doğan çocuklar için başarılar dilerim." (Yaş 12)

15 yaşındaki bir Ermeni genci iyi komşuluğun sırrını şöyle açıklıyor; "Komşularımızdan hiçbir dışlama görmüyoruz ama, bunun sebebi bir sorun çıktığında ortalığı ayağa kaldırmak yerine susup onları dinlememizdir."[12]

Bu örnekler ulusal haklara, kendi kaderini tayin hakkına sahip olmak için "azınlık"-"çoğunluk" kavramlarının göreceliğine sığınmanın ne kadar yanlış olduğunu gösterir.

Halklar kendi iradelerinden bağımsız olarak coğrafya değiştirdiklerinde alınlarına "azınlık statüsü" siyasal yazgı da yazılmamalı. Nihayet yeryüzü bütün insanlarındır; bir kimliğin diğerine göre "az" ya da "çok" oluşlarını durmadan hatırlatmanın, siyasal bir baskı amacı taşımıyorsa ne anlamı var?

---

[12] *Tarih ve Toplum*: Ekim 2000, Cilt 34, sayı 202, s.195.11, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bu nedenle doğru terminolojinin "Azınlık" değil "**birlikte yaşadığımız halklar**" olduğunu düşünüyorum.

Yerli Halkların Ülkelerini Yutan Resmi Kavramlar "Türkiye", "Anadolu", "Türkiyelilik"...

"Azınlık" kavramı nasıl Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindeki coğrafyanın yerli halklarını yabancılaştırmanın aracı ise; "Türkiye", "Anadolu", "Doğu ve Güneydoğu Anadolu" gibi isimlendirmeler de bu halkların, toplumların tarihsel ülkelerini, vatanlarını işgal eden, örten, inkar eden kavramlar olarak karşımıza çıkar.

Resmi Tarih tartışmalarında tarih yazıcısını en çok yanıltacak şeyin "**Türkiye**" kavramı ve "Türkiye sınırları" olabileceğini düşünüyorum. Çoğu akademisyenin kafasında onların olgulara bakışlarını sınırlayan koca bir Türkiye haritasıyla dolaştıkları duygusuna kapılıyorum. Gerçekte olduğundan daha güçlü milli sınırlar bu beyinlerin düşünce üretme alanlarını da sınırlamıştır sanki.

TC Devleti'nin hemen tüm temel metinlerinde "devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün" olarak tanımlanan "Türkiye", yine TC Anayasası'nda belirtilen deyimlerle sanki "değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez" bir kavram olarak, bilim insanlarının kafasında da "değişmez, değişebilirliği dahi düşünülemez" biçimde sabitlenmiş gibidir.

Bu nedenledir ki "Türkiye sınırları" içinde çabalayan bilim insanlarının ulusal sorunların çözümü için bulabildikleri "en ileri" çözüm ancak "**Türkiyelilik**" olabilmektedir.

Tarihsel ve toplumsal olgulara resmi tarih penceresinin dışında bakmanın ilk koşulu Türkiye'nin sınırlarının düşünceyi de sınırlamasına izin vermemek olmalı. "Türkiye" kavramı, bilgi üretmek ve üretilmiş olan bilgileri sınamak için bir veri tabanı olarak alındığında ne kadar objektif olunmaya çalışılırsa çalışılsın, resmi ideolojinin açtığı kuyunun içine düşmek kaçınılmaz oluyor. Kuşkusuz Türkiye'nin kendisi de, sınırları da bir gerçekliktir, hem de oldukça acımasız.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bugünkü sınırları, Osmanlı İmparatorluğu'nun elde tutulması başarılan son sınırlarıdır. Lozan Barış Antlaşması 1923'de "Türkiye Cumhuriyeti"nin değil Osmanlı İmparatorluğu'nun son sınırlarını belirlemişti. Devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olarak "ilan" edilmesi bu antlaşmadan sonradır. Osmanlı

devletinin idari yapısı, politik mirası, sınırları da dahil olmak üzere sürekliliğini korumaktadır. 1923'e gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, birçok ülkeyi yitirmiş olmasına rağmen halen birçok ülkeyi içinde barındırmaktadır: [Osmanlı-Türk tarihçilerinin "***Anadolu***" diye adlandırdıkları] Yukarı Mezopotamya'da **Batı Ermenistan**'ı, **Kuzey Kürdistan**'ı, Doğu Karadeniz'de **Pontus** ve **Lazistan**'ı, Önasya'da **Doğu Ege** ve **Kapadokya**'yı, **Kilikya** ve **Antakya**'yı, ["***Rumeli***" olarak adlandırılan] Balkanlarda **Trakya**'yı ve nihayet İmparatorluğun başkenti olan **İstanbul**'u kapsamaktadır. Bu coğrafi alanlar, Balkanlardan gelen göçlere, 1915 soykırımına, I. Dünya savaşın getirdiği kırımlara rağmen o süreçlerde de çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü özelliklerini koruyorlardı, homojen değillerdi.

İmparatorluğu "Müslüman Türk" eksenli bir ulus devlete çevirme süreci ancak soykırımlar, sürgünler, nüfus transferleri ve zoraki asimilasyon yöntemleriyle yürüyen bir "etnik arındırma" politikasıyla sağlanabildi. İmparatorluğun bünyesindeki çok uluslu, çok dinli ve kültürel yapının tekilleştirilmesi için pratik olarak yürütülen yok edici, benzeştirici, ezici politikanın, düşünsel alandaki iz düşümü bu coğrafyayı da tek bir ulusa, tek bir kültüre ait tarihsel-toplumsal bir bütün olarak dikte ettirmektir. "Türkiye Türklerindir", "Bu topraklar 5 bin yıllık Türk yurdudur" gibi söylemler bu anlayıştan hareket eder.

"Türkiye" kavramının, tarih ve toplumsal süreçlerin kavranılması için temel bir veri kabul edilmesi, tarihi baştan sakatlayarak işe başlamak olur. TC sınırlarını temel veri olarak alan bir düşünce sistematiğinin üreteceği bilgiler de yorumları da bu sınırlarını mahkumu olabilir ancak..

"Türkiye" temel bir kavram olduğunda Rum, Kürt, Ermeni, Süryani gibi binlerce yıllık bu coğrafyanın yerleşik halklarını "yabancı, geçmen ve azınlık" gruplar olarak kategorize etmek çok daha kolay bir hale gelir. Çünkü bu ulusların kendilerine ait bir vatanı olmadığı, olamayacağı, en fazla Türk egemen ulusuna ait bir toprak parçası üzerinde onun koyduğu kurallara uymakla yükümlü etnik gruplar olduğu sonucuna varılır.

"Türkiye" kavramı bütün bu farklılıkları bir çırpıda yutar, Türkleştirir, Müslümanlaştırır. Merkezi devletin tanımladığı "Türklük" tanımına uymayan her şeyi "öteki, yabancı ve düşman" haline getirir.

Dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da Türk toplumu "vatan, ülke" olarak coğrafi bir mekan ayrımı yapmamasıdır.

Resmi tarih, "fethedilmiş" yani İslami usullere göre "sapkın Hıristiyan yönetimlerin" elinden zorla alınmış toprakları, kendisi için Allah adına hakkedilmiş vatan toprağı olarak empoze eder. Kan dökerek, kahramanlıklar gösterilerek, işgal edilmiş bu topraklar üzerinde yenilmiş halkların ise hiçbir eşit hakkı kalmaması "normal" olarak beyinlere işler. Bu nedenle resmi tarih işgal ve ganimet kültürü ile bunun sonuçlarının doğallaştırılmasını, hatta destanlaştırılmasını, kutsallaştırılmasını ihmal etmemektedir.

Bu nedenledir ki Türk Milli Eğitim sisteminin tezgahından geçmiş ortalama bir Türk vatandaşının bakışı "vatana" bakışında kan dökerek ele geçirme ve yine kan dökerek sahip kalma anlayışını içselleştirmiş görünür.

Bu coğrafyanın burada yaşayan kadim halkların da vatanı olduğunu kabul etmek [bir coğrafya sadece bir ulusa ait olması gerektiği koşullanmasından hareketle] kendisinin bir anda tarihsiz ve "vatansız" kalma dehşetine dönüşür. İngiliz, İspanyol, Hollanda kolonicileri deniz aşırı ülkeleri işgale gittiklerinde, buradaki zenginlere el koyma ve köleleştirme süreçlerine rağmen, işleri bittiğinde geri dönebilecekleri, sığınabilecekleri bir "ana vatan", bir "home" fikrine de sahiptiler. Türk yerleşimcileri için ise böyle bir geri dönüş seçeneği yoktur. Çünkü buraları "vatan" haline getirmişlerdir.

Kürdistan, Pontus, Ermenistan gibi vatan tanımlarının "ölümcül bir tehdit" olarak algılanması, "vatanın ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" kavramının kutsallığı da buradan kaynaklanır.

İşin ilginç yanı bir çok Kürt aydınının kendi tarihsel mekanları dışındaki alanları "Türkiye" olarak tanımlamakta Türk düşüncesiyle ortaklaşmalarıdır. Örneğin; Kürt aydın ve politikacıları yaygın olarak Diyarbakır'ı tarihsel ve güncel olarak "Kürdistan" coğrafyasının bir parçası saymalarına rağmen; İstanbul ve İzmir'i "Türkiye" olarak kabul etmekte bir yanlışlık görmezler. Oysa tarihsel olarak Türklerin Diyarbakır'daki egemenliği İstanbul ve İzmir'den en az 300 veya 400 yıl daha fazladır. Diyarbakır'dan 300 yıl sonra fethedilmiş İstanbul "Türkiye" olarak kabul edilirken buranın da kendilerini benzer biçimde Rum halkından arındırılma süreçleri yaşandığı bilinçlere pek yansımaz. Bu yüz-

den, Rum ve Ermenilerin ortak düşman" olarak kabul edildikleri "1919-22 Kurtuluş savaşına" katılmış olmak, tarihsel bir hata olarak değil bir övünç vesilesi olarak görülebilmektedir. Türk düşüncesine göre ise Diyarbakır ne kadar "Türk yurdu" ise, İstanbul ve Konya da o kadar "Türk yurdu" dur; Bütün bu mekanlar Allah adına savaşılarak Türkler tarafından hakkedilmişlerdir.

Birbirinin Yerine Kullanılan Kavramlar "Türkiye=Anadolu"

Popüler açıdan artık sanki 'öztürkçe' bir sözcükmüş gibi kabullenilen "Anadolu" ('Ana' ve 'dolu olmak') terimi, tarihsel açıdan da "Anadolu" tabir edilen coğrafyanın "Türklüğünün" doğal bir kanıtı gibi görülüyor. "Anadolu" Türkçe olmak bir yana, Yunanca "doğu" demek olan "**anatoli**" ve "doğu ülkesi" anlamında "**anatolia**" sözcüğünün Türkçe söylenişinden başka bir şey değil. Tarihsel ve coğrafik olarak Egeli coğrafyacılar, kendilerini merkez alarak, "doğu"larında kalan toprakları "doğu ülkesi" anlamında "anatolia" olarak isimlendirdiler. Bizans coğrafyasında da "Anatoli" Constantinopol'un doğusunda kalan toprakların genel adı idi.

Örneğin; ne Kürdistan, ne de Ermenistan "Doğu ve Güney Doğu Anadolu" değildir. "İç Anadolu" ya da "Orta Anadolu" denen yer ise Kapadokya'dır.

Diğer yandan "Anadolu", artık günümüzde Türkçeye uydurulmuş bir isimlendirme olmanın ötesinde, ayrıca siyasal bir içerik de kazanmıştır. Özet olarak "Anadoluculuk", Türkiye Türklüğünü, Orta Asya/Turan kaynağında değil, Ön Asya uygarlıklarının tümünün mirasını temsil eden, kültürel bir sentez olarak görür: köyün ve taşranın referans alındığı, halkçı bir söylemin egemen olduğu, buna karşılık elitist bir kültürcülükle çerçevelenen bir akımıdır bu.

Genellikle Sol, liberal ve demokrat söylemlerde rağbet bulan ve Türkiye'ye alternatif olarak kullanılan "Anadolu" kavramı da benzer bir yutuculuğa, tarihsel, kültürel varlıkların üstünü kapatmaya yarayan bir örtücülüğe sahiptir.[13]

---

[13] "Anadolu'nun Türk ulusçuluğunda bir kalkan ya da bir metafor olarak kullanıldığını" savunan **Gürdal Aksoy**, bu temelde durmadan üretilen yeni kavramlarla (Anadolu insanı, Anadolu Aleviliği, Anadolu Müslümanlığı vb. gibi) "Anadolu"nun Ön Asya ve Mezopotamya coğrafyasındaki tüm kültür ve halkları Türklük adına "yutucu" bir özellik kazandığına dikkat çekmektedir. Yöneltiği eleştiri ve tartışmalar için

Sonuç Yerine

Bu sonsuz uzay boşluğunda yalnız olup olmadığımızı şimdilik kesin olarak bilmiyoruz. Umarım ki yalnız değilizdir. Ama henüz yaşanası bir atmosferle sınırları belirlenmiş olan bu güzel gezegenimizde yalnız olmadığımız kesin. Yalnızca sonsuz renklilikte ve çeşitlilikte kimlikleriyle insan toplulukları olarak değil, bitki örtüsüyle, hayvanlar alemiyle ve onları yaşatan doğal ortamlarıyla birlikte. Bu büyüklük içinde her kimlik bir diğerine göre kolaylıkla "azınlık" olarak tanımlanabilir. Birbirimizle geçinmek ve geliştirmek için bu tür kategorize edici, dışlayıcı, "alt" veya "üst" gibi hiyerarşik kavramlara ihtiyacımız yok.

Siyasal eşitsizlik, sosyal adaletsizlik veya zorbalıktan kaynaklanıp beslenmeyen her türlü farklılığın -konu edindiğimiz üzere dil, etnik, kültürel ve inanç farklılıklarının- birbirleri karşısında aynı derecede eşit, saygıdeğer olduğunu kabul etmekle işe başlayabiliriz. Yalnızca varsayılmış coğrafî-siyasi sınırlar içinde değil tüm gezegenimizde, "kimse hiçbir yerde yabancı değildir" diyebiliriz mesela. Millerce kilometrelerce ötelerden ses ve görüntü dalgalarının varsayılan hiçbir "sınıra" "yasaya", "politik öngörülere" aldırış etmeksizin göz ve kulaklara ulaştığı bir dünyada artık kim "yabancı"dır ki?

Astronot Neil Armstrong, 1969'da Ay'a yolculuktan dönerken kendisini en çok neyin etkilediğini soran gazetecilere "Uzaydan baktığımızda dünya üzerinde hiçbir sınırın görünmemesi" olduğunu söylemişti. Sınıflarda, bürolarda, evimizde duvarlara asılı, üzeri evlek evlek bölünmüş siyasi haritaların zihnimizi, düşünce ve duygu dünyamızı da sınırlamasına izin vermeyelim derim.

Ulusların kendi kaderini tayin hakkını bağımsız devlet olarak kullanma ihtimalinden öcü gibi korkanların; ya da ayrı bir devletin bütün sorunları çözeceğine iman edenlerin unutmamaları gereken bir şey var: hiç kimse, sınırlarla çevrilse bile bir toprak parçasını alıp kendisiyle birlikte uzaya taşıyamaz. Her şey yine yerinde kalacaktır. İster geçimsiz komşular olarak, ister dostça bir arada yaşamak, giderek daha çok küreselleşen hayatı bir biçimde paylaşmak zorundayız. Burada asıl olan bu topraklar üzerinde

---

bkz: **G. Aksoy**: "*Muhayyel Anadolu'nun Yükselişi*". Sterka Rizgari, Adar-Nisan 2001, s. 6. İstanbul: "Muhayyel Anadolu'nun Yükselişi ve Kürt Siyasal Aklı" (.....)

toplumsal yaşamın, adil ve özgür olarak, karşılıklı saygıya dayanan prensiplerle yeniden nasıl organize edileceğidir.

Sorunlar sonsuz çeşitlik ve farklılıktan değil, onları bastırarak kendi yaşam alanını genişletip savunacağını sanan düşünüş biçimleri ve onların alt yapısı olan siyasal sistemlerden kaynaklanıyor. Farklılıkların çokluğu ve zenginliği kadar zengin biçim ve yöntemlerle, barış içinde bir arada, varlığına ve haklarına saygı gösterecek toplumsal ilişki biçimleri kurmak mümkündür.

Ötekini yok etmek üzere kurgulanmış, muazzam ekonomik ve toplumsal potansiyelleri harcayan ölüm endüstrileri var oldukça, onun kendisini hukuksal ve ideolojik olarak meşrulaştırmaya yarayan bir sürü uyduruk kavrama da ihtiyacı var demektir. "Uluslararası terörizm" ve "güvenlik" gibi yeni kavramlar icat edilebilir; bir zamanların öcüleri "beynelmilel komünizm" ve "bölücülük" raflara kalkabilir, fark etmez.

Bu kavramlarla ve onların zihinsel dünyasına yaslanarak bir şeyleri değiştirmek mümkün değil.

Üzerinde yaşadığımız coğrafya çok uluslu, çok kültürlü, çok dinli bir sosyal yapıya ve köklü bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu çok etnikli, çok kültürlü yapının büyük tahribatlara maruz kaldığı; kırımlar, göçler, savaşlarla yinelenen büyük insanlık trajedileri yaşadığı; halkların tarihsel haksızlıklara uğradıklarını, ülkelerini, kimliklerini ve gelecekleri ni kaybettiklerini, ulusal-dinsel zorbalık ve ayrımcılık altında yaşamak zorunda bırakıldıklarını unutmamak gerek. Günümüzde yaşanan etnik sosyal çatışmaların, tarihten gelen yapısal sorunlarla doğrudan bağlantısı da ihmal edilmemeli.

Monolitik, baskıcı, totaliter ulus devlet anlayışının bir tezahürü olan bugünkü Militarist-bürokratik oligarşik yapı, resmi devlet ideolojisi olan Kemalizm'in yeniden tanımlanması ya da ihya edilmesi ile tedavi edilemez. Bu yapıyı restore etmek kaygısıyla tanımlanan "azınlık hakları", "alt-kültür","üst-kimlik" gibi kavramlar; halkları, etnik grupları, din ve inançları, değişik kültür gruplarını kapsayıcı olmaktan, bastırılan ve dışlanan kimliklerini özgürleştirme ve özyönetim taleplerini karşılamaktan uzaktır.

Kavramlar ve tanımlamalar, bu farklılıkları birbirlerine karşı egemen ya da bağımlı, alt ya da üst, çoğunluk ya da azınlık, dominant ya da tali gibi dışlayıcı içerikler taşımazlarsa; birlikte yaşamanın, iktidarı, hak ve sorumlulukları

paylaşmanın karşısında en azından ideolojik ve psikolojik duvarlar aşılmış olacaktır.

Recep MARAŞLI

KAYNAKÇA

Baskın Oran, "Türkiye'de Azınlıklar; Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama". İletişim Yayınları, 2005, İstanbul.

Birikim, Aylık Sosyalist Kültür Dergisi, Özel Sayı: Etnik Kimlikler ve Azınlıklar", s. 71-72, İstanbul, 1995.

Bozkurt Güvenç, "Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları", Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

Gürdal Aksoy, "*Halklar Hapishanesi Anadolu*" Kürtlerde Anadolumerkezci Yabancılaşma, Komal Yay., 2002, İstanbul.

Horace B. Davis, "*Sosyalizm ve Ulusallık*", Belge Yayınları, 1991, İstanbul.

İbrahim Sevimli; "*Kimliksiz Cemaatler*" (Konumları, Sorunları ve Gelecekleriyle Avrupa'daki Anadolu Kökenliler), Alan Yayıncılık, 2000 İstanbul.

Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, "Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi", Çev: Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1997.

Kirsten E. Schulze, Martin Stokes, Colm Campbell; "*Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*", Sarmal Yayınları, 1999, İstanbul.

M. Çağatay Okutan: "Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları", Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul 2004.

Maurizio Viroli, "*Vatan Aşkı*", Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme, Ayrıntı Yayınları, 1997, İstanbul.

Rıdvan Akar, "Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları", PİR Dergisi, 15 Ekim 2001.

Taner Akçam, Avrupa Merkezli Tarih Anlayışı ve Azınlıklar Sorunu, Birikim, 45/46, Ocak/Şubat 1993, s. 8586.

Will Kymlicka, "*Çokkültürlü Yurttaşlık*" Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Ayrıntı Yay., 1998, İstanbul.

William E. Connolly, "*Kimlik ve Farklılık*", Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri, Ayrıntı Yayınları, 1995, İstanbul.

Yelda; "Azınlıklar Bir Rehinedir, Yakın Bir Örnek 6-7 Eylül Olayları", Söz Gazetesi, İstanbul Eylül 1996.

Resmi İdeoloji ve Kürtler

Özet

Bu çalışmada, Türkiye'deki resmi ideoloji ile bu ideolojinin oluşum süreçlerinin Kürtlerle olan ilişkileri incelenmektedir. Bu cümleden olarak resmi ideolojinin dayandığı temel ilkelerden üçü olan bürokratik merkeziyetçilik, laiklik ve milliyetçilik prensiplerinin Kürtlerle olan ilişkilere nasıl yansıdığı ve devletin Kürtlerle ilgili pratiklerinin, adı geçen ilkelerin biçimlenişlerini ve içeriklerini nasıl etkilediği ele alınmakta; düşünsel bir akım olarak Cumhuriyet yönetiminin devraldığı milliyetçilik mirası ile Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinin şekillenişine katkıda bulunan bazı yapılar, kurumlar ve kültürel öğeler çözümlenmekte ve Kürtlerin Türkiye'deki diğer etnik gruplar karşısındaki pozisyonuna açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Son bölümde, kısaca, resmi ideoloji ile Kürtler ve Kürt hareketi arasındaki ilişkinin günümüzde kendini gösteren bazı boyutları üzerinde durulmaktadır.

Kavramsal Sorunlar

Kürtler Azınlık mıdır?

Resmi ideolojiyle azınlıkların ilişkilerinin konu edildiği bir yerde Kürtlerin de ele alınması, bazı okurların kafasında, Kürtlerin bir *azınlık* olarak tanımlanıp tanımlanamayacaklarına dair sorular uyandırabilir. Bu tür sorular en az iki kaynaktan beslenirler: Birinci kaynak, devletin resmi tanımlamalarında Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmemiş olmasıdır. İkincisiyse, azınlık ve azınlık hakları gibi kavramları Türk siyaset yaşamına taşıyan başlıca güçler olarak Kürt muhalefeti ve Türk solcularının Kürtleri "*azınlık*" kav-

ramıyla değil, "*ezilen ulus*" kavramıyla tarif etmiş olmalarıdır.[1]

Devletin lügatindeki azınlık kavramı esas itibarıyla dinsel bir referansa sahiptir ve Lozan barış antlaşmasıyla resmiyet kazandığı biçimiyle Ermeni, Rum ve Yahudilerle sınırlıdır (Oran 2008: 51). Kürtler, Lazlar, Çerkesler, Gürcüler, Boşnaklar, Abazalar vb. kavramın kapsamı dışındadırlar. Bunların hangi statüye sahip oldukları belirsizdir. Daha doğrusu resmî söylemde böylesi grupların varlığından söz edilmez.

Buradaki derin sessizliği, "azınlık" olarak tanımlanmış olmamaları nedeniyle bu grupların Cumhuriyet'in "asli unsur"ları arasında düşünüldükleri şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim resmî propaganda sıkıştığı her yer ve zamanda bu iddiayı dile getirir. Ne var ki, sözü edilen gruplar Cumhuriyet tarihi boyunca sistemli bir asimilasyon politikasının hedefi olduklarından bu yorum gerçeklerle bağdaşmaz.

Öte yandan dinsel temele dayalı mevcut resmî azınlık tarifi de sorunludur. Çünkü Müslüman olmayan bütün gruplar azınlık statüsüne sahip değildirler. Örneğin Yezidiler ne Müslüman'dırlar, ne de Türk; ama azınlık bir grup olarak da kabul edilmemişlerdir. Devlet söyleminde basitçe yok sayılmışlardır. Resmen "azınlık" olarak tanımlanan gruplara bakıldığında, mevcut azınlık uygulamasının, aslında, 15. yüzyılın ortalarında kurulmuş olan Osmanlıdaki "millet sistemi"nin kalıntısı olduğunu söylemek mümkün görünüyor (bkz. Oran 2008: 48).

Azınlık ve azınlık hakları gibi kavramları Türk siyasetine taşıyan ana güçler olarak Kürt muhalefeti ve Türk sol ve

---

[1] Buradaki "Türk solcuları" tanımının birkaç açıdan sorunlu olduğu açıktır. Diğerleri bir yana, bazı Türk solcuları (örneğin Ecevit ekolündekiler) bu tür kavramlara karşı başından beri düşmanca bir tutum içinde olmuşlardır. Dolayısıyla tüm solcuları bu kategori içine sokmak gerçeklerle bağdaşmaz. Keza, bir zamanlar Kürtlerin ezilen bir ulus olarak kendi kaderlerini tayin hakkına sahip oldukları düşüncesini savunan bazı Türk sosyalistleri de son yıllarda bu kavramlara karşı en sert muhalefeti yürüten ırkçı cepheye dahil olmuşlardır (örneğin Doğu Perinçek ekibi). Dolayısıyla kendini sosyalist olarak tanımlayan bütün Türk siyasal güçlerini bu kategoriye dahil etmek mümkün değildir. Böyle olmakla birlikte, son yıllara kadar Türk siyasal yelpazesi içinde Kürtlerin varlığını ve haklarını etnik/milli terimler içinde tartışıp savunan başkaca bir kesim bulunmadığı için anılan kategoriyi tanımlarken "sol" ve "sosyalist" sıfatlarını kullanmanın vazgeçilmezliği de aşikârdır. Yukarıdaki tanım bu kayıtlar çerçevesinde anlaşılmalıdır.

sosyalistlerine gelince, onlar da Kürtleri bir "azınlık" olarak tanımlamazlar. Bu kesimlerin diskurunda Kürtler "ezilen ulus" kavramıyla karşılanır.

Kürt muhalefeti, kendi alamet-i farikasıyla uyumlu bir şekilde, gün yüzüne çıktığı ilk dönemden itibaren Kürt kimliğini bugün kullandığımız anlamda millet kavramıyla tanımlamıştır. Ancak bunun ifadelendirilmesi değişik biçimlerde yapılmıştır. Kürt muhalefetinin Osmanlı döneminde yayımlanmış ilk metinlerinde yapılacak bir tarama, konuyla ilgili olarak "kavim"[2], "kavm-i necib"[3] "anasır/unsur" ve "millet"[4] gibi kavramların kullanılmış olduğunu ortaya koyar.

Kürt muhalefetinin, Kürtleri başından beri bugün kullandığımız manada bir millet olarak görmüş olmasına karşın millet dışındaki kavramları kullanmış olmasının nedenlerinden biri, bu kavramın o günlerde daha çok dinsel bir içerik taşımasıdır. Millet sözcüğü Kuran'da "din" manasında kullanılmaktadır (Yıldız 2004: 50). Osmanlı sisteminde de yaklaşık olarak aynı anlamda yer etmiştir. Değişik Osmanlı sözlüklerinde millet sözcüğüne din, tabi olunan yasa, dini inanç ve usül gibi anlamlar verilmiş olması (Nişanyan

---

[2] Örnek olarak ilk Kürtçe gazete olan Kürdistan'ın birinci sayısındaki *Bismillahirrehmanirrehim* adlı (muhtemelen Mikdad Midhat Bedirhan'a ait) yazıya bakılabilir (Bozarslan 1991: 112).

[3] Örnek olarak ilk Kürtçe gazete olan Kürdistan'ın beşinci sayısındaki "*Şevketlu Azametlu Sultan Abdülhamid-i Sani Hazretlerine Arzıhal-i Abidanemdir Numro 1*" adlı Mikdad Midhat Bedirhan imzalı yazıya bakılabilir (Bozarslan 1991: 160). Derlemenin yayıncısı M. E. Bozarslan, buradaki "*kawim*" kelimesini günümüz Türkçesine "*halk*" olarak aktarmış (age, s. 154, 171). Kanımca uygun değil; çünkü halk, bugünkü Türkçede egemen sınıflar dışındaki kategorileri ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavram. Oysa halk kavramının dışladığı toplumsal kategoriler, M. M. Bedirhan'ın Kürdistan gazetesini çıkarırken özellikle hitap etmek istediği toplumsal kesimleri oluşturmaktaydı. Örnek olarak Kürdistan'ın hemen hemen bütün sayılarında gördüğümüz mirlere ve ağalara yapılan çağrılara bakılabilir. Bu nedenle sözcüğün millet/ulus olarak çevrilmesi belki maksada daha uygun düşerdi. Nitekim Bozarslan, aynı yazıdaki "*kawmî*" sözcüğünü, günümüz Türkçesine "halkçı" sözcüğüyle değil, "*ulusal*" sözcüğüyle çevirmiş (age, s. 154).

[4] Örnek olarak "*Şevketlu Azametlu Sultan Abdülhamid-i Sani Hazretlerine Arzıhal-i Abidanemdir Numro 1*" adlı (muhtemelen Mikdad Midhat Bedirhan'a ait) yazıya bakılabilir: "Gelek milet henin, ne nivê me ne, hemî xweyceride ne, xweykitêb in, xweymedrese ne." (Bizim yarımız bile etmeyen birçok millet gazete, kitap ve okul sahibidir.) (Bozarslan 1991: 148).

2009) bunu teyit etmektedir. Keza Osmanlıdaki millet sisteminin dini esaslara dayanması da bunun bir ifadesidir.[5]

Osmanlı sisteminde etnik gruplar (örneğin Rumlar, Bulgarlar, Türkler vb.) değil, dinsel gruplar (örneğin Katolikler, Ortodokslar, Yahudiler vb.) birer millet oluştururlardı. Bu düzenlemeye göre bir Ortodoks Rum ile bir Protestan Rum aynı etnik gruba dahil olmalarına rağmen ayrı milletlerin mensuplarıydılar. Tıpkı bunun gibi, Ortodoks kilisesine bağlı Karadağlılar, Sırplar, Bulgarlar (1870 yılında bağımsız Bulgar Kilisesi kurulana kadar), Eflak-Boğdanlılar ve Ortodoks inanca sahip Karaman Türkleri de değişik etnik kökenlere sahip olmalarına rağmen Ortodoks milletinden sayılırlardı (Sonyel 1993: 95). Değişik etnik kökenden Müslümanlar da öyle. Onlar da bir ve aynı millete mensuplardı.[6] "Milli Mücadele" veya "Kurtuluş Savaşı" adı verilen savaş[7], olabildiği kadarıyla bu "millet"e dayanılarak verilmiştir.[8] İşte bu tür nedenlerle şimdi kullandığımız anlamdaki millet'e (ulus) denk gelen toplumsal oluşumlar o dönemde "millet"le değil, daha başka kavramlarla ifade ediliyorlardı. "*Ümmet*", "*unsur*" ve "*kavim*" bu kavramlar arasındadır. İlk Kürt yayınlarında gördüğümüz çeşitlilik de bunun bir ifadesidir.

Ancak "millet" sözcüğü 19. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş anlam değiştirdi ve bugünkü anlamına doğru evrildi (Yıldız 2004: 50-52). Cumhuriyet'e geldiğimizde millet, artık dini değil, seküler, etnik bir oluşumu ifade eder olmuştu. Eski *millet*ten [9], bugünkü *ulus*a doğru bu eksen

---

[5] Bernard Lewis, millet kelimesinin aslını oluşturan *milla*'nın Arami bir kelime olup " bir sözcüğe ya da kutsallık atfedilmiş bir kitaba' inanarak bir araya gelmiş insanların oluşturduğu topluluk anlamına" geldiğini belirtmektedir. (Lewis 1993: 49)

[6] Osmanlı millet sisteminin genel tasviri birçok çalışmada bulunabilir. Resmi tasvirin bir örneği olarak bkz. (Eryılmaz 1992).

[7] Gerçekte ne genellikle sol eğilimli Kemalistlerin kullanmayı yeğledikleri "Kurtuluş Savaşı", ne de genellikle sağcı kesimlerin kullanmayı yeğledikleri "Milli Mücadele" terimi, sözü edilen dönemde olup bitenleri anlatmaya uygun. Buna rağmen bu yazıda yeni bir terim yaratmayıp ehven-i şer nitelikteki "Milli Mücadele" terimi kullanılacak.

[8] Millet kavramının dinsel nitelikten etno-seküler bir niteliğe doğru yol alması ve bunun Cumhuriyet rejiminin şekillenişiyle ilişkisi üzerine bir inceleme için bkz. (Yıldız 2004).

[9] Daniel Goffman *millet* sözcüğünün 19. yüzyıldan önce de çok değişik anlam ve çağrışımlar içerdiğini bu nedenle bazı tarihçilerin bu sözcüğe tüm Osmanlı tarihi boyunca değişmez bir anlam yüklemesinin yanlış olduğunu belirtiyor (Goffman 1994).

kaymasının bir nedeni de Cumhuriyet için yeni bir sosyalite (ulus) yaratma gayretiydi. Etnik ve dini planda beş benzemezden meydana gelen bir cemaatten homojen bir *Türk* milleti yaratılacaktı. Dinsel referansa sahip *millet* kavramına etnik bir içerik yüklenmesi, anılan eylemin diskursal karşılığı oldu. Kürt muhalefeti de bu anlamsal kaymaya uygun bir terminoloji değişikliği yaptı. İlk yıllarda şahit olduğumuz "kavim", "unsur" gibi sözcükler yerini giderek "millet"e bıraktı.

Buradaki dönüşüm gayet anlaşılır bir durumdur. Özellikle de Kürt muhalefetinin amaçları düşünüldüğünde. Çünkü millet kavramı kendi kaderini tayin hakkını (bağımsızlık hakkı da dahil self-determination) koşullar. Bunun dışındaki kavramlar, daha çok kültürel azınlık çerçevesinde kalırlar ve esas olarak kültürel hakları koşullarlar.

Kürt muhalefetinin, Kürtlerin azınlık olarak tanımlanmasına itirazlarının altında yatan ana etken, kendilerini "ulus" olarak tanımlamaları olmakla birlikte, bunu besleyen ve sıradan Kürt insanı üzerinde de etkili olan başka nedenler de vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye'de "azınlık" kavramının negatif bir çağrışıma sahip olmasıdır. "Azınlıklar gayrimüslimdir." veya "Azınlıklar düşmanla işbirliği yapmışlardır." şeklinde formüle edilebilecek düşünce ve propagandalar sıradan Türklerin ve Kürtlerin bilinçaltlarına kayıtlı kodlardandır. Bu durumda Kürtlerin azınlık olarak tanımlanması onların demonize* edilmesi anlamına gelmektedir.

Bir diğer neden, Kürtlerin, en azından bir bölümü itibarıyla, kendilerini bu devletin "kurucu unsuru" olarak görmeleridir. İşin doğrusu bu anlayışın yerleşmesinde, Türk yetkililerin sıkça kullandığı "Türk-Kürt kardeştir, ayrım yapan kalleştir" veya "Çanakkale'de beraber ölmedik mi?" türünden ifadelerin de etkisi olmuştur. Kürtleri azınlık olarak nitelemek, onları kurucu unsur olmaktan çıkarıp "yetim evlat" statüsüne indirmek olarak algılanmaktadır.[10]

Kürtlerin azınlık kavramıyla bir arada ifade edilmesinde sorun görebilecek Türk sosyalistlerine gelince, sol-sosyalist literatürde Kürtlerin etnik terimler içinde ifade edilmelerinin geçmişi epeyce eskiye gider. Bu konudaki en önemli çalışmalardan biri Hikmet Kıvılcımlı'ya aittir ve 1930'larda yazılmıştır. "*İhtiyat Kuvvet Şark*" adlı bu çalışmada ortaya

---

* Şeytanlaştırmak

[10] Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. (Oran 2008: 80, 54. dn.).

konulan düşünceler, genel hatlarıyla günümüze kadar varlığını sürdürmüşlerdir. Bu düşünceye göre, Kürtler, J. Stalin'in ulus tanımında kullanılan kriterlere uygun bir toplumsal niteliğe ulaştıkları için ulus olarak nitelenebilirler. Bu durumda Türkiye'de iki tane ulus olduğu kabul edilmiş oluyor: Türk ulusu ve Kürt ulusu. Bunlardan birincisi ezen ulus, ikincisi ise ezilen ulus pozisyonundadır.[11]

Burada bir parantez açarak eklemek gerekir ki, Kürtleri "ezilen ulus" olarak tanımlayan dünün solcu ve sosyalistlerinin hatırı sayılır bir bölümü, bugün liberalizm kütüğüne kayıt yaptırmışlardır. Bu kayıt esnasında Kürtlerin statüsü de *ezilen ulus*tan *azınlık* statüsüne tenzil-i rütbe etmiştir. Liberal diskur, Kürt meselesini azınlık hakları çerçevesinde ele almakta ve esas olarak Avrupa Birliği standartları çerçevesinde tartışmaktadır.[12]

Bu degradasyonun, sırf teori öyle söylüyor diye, Kürtlere görece yüksek bir statü (ulus/ezilen ulus) biçmek zorunda kalmış olmaktan rahatsızlık duyan bazı sol-sosyalist kişiler arasında da bir rahatlama yarattığını söylemek olanaklıdır. *Ezilen ulus* kavramı, kendi kaderini tayin hakkı gibi ayrılıkla neticelenecek ihtimalleri peşinen varsaydığı için bu kişiler tarafından tehlikeli bulunurken, *azınlık* kavramı mevcut devlet sınırları içinde kalmayı garantileyen ve Avrupa hukuku içinde ele alınabilir bir statüye işaret ettiğinden ehven-i şer olarak görülmektedir.

Azınlık Kavramı

Yukarıdaki özet, *Azınlık* ve *Kürt* terimlerinin bir arada kullanılmasının nasıl sorunlar yaratabileceğine dair bir fikir vermektedir. Ama bütün sorun bundan ibaret değildir. Bizzat "azınlık" kavramının kendisi de tartışmalıdır. Üzerinde herkesin anlaşabildiği bir azınlık tanımı henüz ortaya çıkmamıştır. Çünkü hem bu kavramla tarif edilmek istenen

---

[11] Kıvılcımlı'nın bu metni "Yol" isimli daha geniş bir çalışmanın bir parçasını oluşturmaktadır ve değişik adlarla yayımlanmıştır. 1992'de yapılan baskısı "*Türkiye'de Ulusal Sorun*" başlığını taşıyor. Bkz. (Kıvılcımlı 1992: 315 vd).

[12] Burada kastedilen liberallerin, liberalleşmeyi sadece ekonomide değil, bir ölçüde siyasette de geçerli bir düşünce olarak ele alan liberaller olduğunu unutmamak gerekir. Bu gibileri özellikle soldan liberal akıma hicret etmiş kişiler arasında yaygındırlar. Klasik Türk sağından gelen liberallerin önemli bir bölümü, liberalleşmeyi, hâlâ ekonomide serbestleşmeyle (özelleştirme gibi) sınırlı bir akım olarak anlamaya devam etmekteydiler.

sosyal gerçeklik, hem de kavrama yüklenen anlam, zamana, mekâna, sosyolojik zemine, tarif yapılırken tutulan politik pozisyona vb. bağlı olarak değişiklikler göstermektedir.[13]

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonu gibi resmi kuruluşların bünyelerinde geliştirilmiş tanımlar da aynı şekilde sorunludurlar. Konunun karmaşıklığına ilaveten mevcut uluslararası statükoyu koruma perspektifiyle kaleme alındıkları için fazladan tartışma yaratırlar.

Bir diğer tanım, daha çok Kürtlerin pozisyonuna sahip grupları, yani nüfusça görece büyük, merkezle tam olarak entegre olamamış, ama en önemlisi sürekli ve tutarlı biçimde ulusal dava güden grupları tanımlamak için kullanılan "ulusal azınlık" kavramıdır. Bu da değişik bakış açılarından değişik soru işaretleri yaratan bir kavramdır (bkz. Oran 2008: 41-42).

Nihayet, azınlık kavramının yapıçözümünü (deconstruction) deneyen teorik çalışmalar vardır. Bu bakış açısına göre toplumun genel modeli aslında azınlık üzerine kuruludur. Çoğunluk denen şey, gerçekte azınlığın özel bir türünü meydana getirir, iktidarı kullanan türünü. Bir diğer deyişle azınlık ve çoğunluk, başka şeylerden çok daha fazla olarak iktidarca belirlenen bir hiyerarşinin (kurulup) devam ettirilmesiyle ilgili bir dikotomiyi ifade ederler. Bu dualitede çoğunluk toplumun kurucu ilkesi olarak *norm*'u oluşturur, *orijin*'e işaret eder, *saf*'tır, *standart*'tır ve kendinden tanımlıdır, dolayısıyla *iyi*'yi temsil eder; buna karşılık azınlık *türev*'dir, *komplikasyon*'dur, *bozuk*'tur, *kaza*'dır ve dolayısıyla *kötü öteki*'yi temsil eder (Ucarlar, tarihsiz).

Fakat bu tür düşüncelerin teorik olarak tartışılması elinizdeki makalenin konusu değildir. Bu nedenle burada herhangi bir azınlık tanımı verilmeyecektir. Burada bizi ilgilendiren asıl konu, ister bir "azınlık" olarak isterse "ezilen ulus" olarak tanımlansınlar, Kürtlerin, iktidardan dışlanmış bir grup olarak, resmi ideolojinin oluşumu, işleyişi ve dönüşümündeki rolleri olacaktır. Bunun, aynı zamanda, Kürtlerin Türkiye'deki diğer azınlıklar karşısındaki pozisyonunu anlama çabasını içereceğini de eklemek gerek. Ama

---

[13] Baskın Oran (2008: 26-27), konuyu biraz olsun sadeleştirebilmek için ikili bir tanım öneriyor: sosyolojik ve hukuksal tanımlar. Özellikle hukuksal tanımı belirleyen kriterlerin çokluğuna ve karmaşık niteliklerine bakıldığında konuyu bir tek tanım içinde toparlayabilmenin zorlukları hemen görülebilir.

önce ideoloji kavramının kendisine kısaca göz atmak gerekiyor.

İdeoloji

İdeoloji kavramıyla neyin kastedildiği sosyolojinin en tartışmalı konularından biridir. İki yüz yılı aşan geçmişinde bu sözcüğe çok değişik anlamlar yüklenmiştir. İlk dönemlerinde hayli pozitif bir anlama sahip olan kelimenin bugün ki popüler kullanımı çoğunlukla negatif bir ton taşır. Kendi düşüncelerimizi "bilimsel" olarak nitelerken karşımızdaki düşünceleri "ideolojik" olarak tanımlarız örneğin.[14]

Kavramın bu kötü şöhreti Karl Marx'a kadar gider. Kariyerinin başlangıç dönemlerinde Marx, ideolojiyi, sosyal gerçekliği ters çeviren bir kamera metaforuyla izah etmiştir (Marx Engels 1987: 44-45). Buna göre burjuvazi kendi sınıfsal egemenliğini kurmak ve sürdürebilmek için yanlış bir bilinç üretir. Toplumsal gerçekliğin çarpıtılması yoluyla gerçekleştirilen bu bilinç, ideoloji kavramıyla ifade edilir. İşte bu geleneğin de katkısıyla pek çok sosyal bilimci, toplumsal gerçeği çarpıtan, bilim karşıtı düşünce ve ifadeleri tanımlamak için ideoloji kavramını kullanmıştır.

Ne var ki Marx daha sonraları bu pozisyonunu kısmen terk etmiş ve ideolojiyi toplumsal formasyonun iki önemli bileşeninden biri olarak formüle ettiği "üst yapı"nın (diğeri "alt yapı") ayrılmaz bir parçası olarak tarif etmek suretiyle ona daha kapsayıcı bir anlam yüklemiştir. Böyle olunca, sadece burjuvazi değil onun hasımı olan proletarya da bir ideolojiye sahip olabilir. örneğin. Bu şekilde. ideoloji kavramı, Marx'ta görece daha nötr bir anlama doğru evrilmiştir.

Fakat Marx eserlerinde bu konuyu sistematik biçimde işlememiştir. Onun bu yeni pozisyonunun ilk sistemli izahları daha sonraları Lenin, Lukacs ve Gramsci tarafından yapılmıştır.[15] Bu çizginin yakın dönemdeki en güçlü temsilcisi ise şüphesiz ünlü Fransız yapısalcı Marksisti Althusser'dir. Althusser, ideolojinin öncesiz ve sonrasız olduğunu, ideolojik devlet aygıtları dolayımıyla maddi bir nitelik kazandığını, çağırma/ adlandırma (interpellation)

---

[14] İdeoloji kavramının tarihsel gelişimini özetleyen bir çalışma için bkz. McLellan 1986. Sancar 2008: I. ve II. Bölümler.

[15] İdeoloji kavramının adı geçen yazarlarda kazandığı anlamlarla ilgili bir özet için bkz. (McLellan 1986). (Mardın 1993). Jorge Larrain, bu dönüşümü Kautsky ve Plekhanov'dan başlatıyor (Larrain 1989: 91).

yoluyla insanları süje (sujet/subject) haline getirdiğini iddia ederek ona oldukça kapsayıcı bir anlam yüklemiştir (bkz. Althusser 2003). Buradaki süje sözcüğü, Türkçede karşılanması zor bir anlam ikiliği içermekte, aynı anda hem özne, hem de tebaa (bir padişahın kulları gibi) anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla Althusser'e göre ideoloji insanları hem özneleştiren hem de tabi kılan bir nitelik arz etmektedir[16].

Ne var ki ideolojiye bu tür kapsayıcı anlamlar atfedenler sadece Marksist geleneğe mensup yazarlar değildir. Cliffort Geertz gibi subjektivist çalışmalarıyla ünlü bir antropolog da ideolojiye kapsayıcı anlam yükleyenlerdendir örneğin. Sembolik antropolojinin kilit figürlerinden biri olan Geertz'e göre ideoloji; semboller, değerler, inançlar vb.den oluşan ve problemli toplumsal gerçeklikleri anlamamıza yarayan bir harita; kollektif vicdanı oluşturan bir matristir (Geertz 1964: 220); ve bir kültürün doğrulayıcı (justificatory) ve özürcü (apologetic) boyutunu oluşturur (age. s. 231). Böylece Geertz ideolojiyi, iktidar ve sınıf mücadelesi gibi sorunlardan büyük ölçüde uzaklaştırıp kültür gibi çok daha geniş bir alana yerleştirir.[17]

Bazı araştırmacılar bu ayrımdan yola çıkarak Althusser veya Geertz'inki gibi kavramın kapsamını genişleten çalışmalara *kapsayıcı ekol* (inclusive school) derken, Marx'ın ilk dönemdeki pozisyonunu takip eden çalışmalara *sınırlayıcı ekol* (restrictive school) adını vermişlerdir (bkz. O'Sullivan 1989: viii). Bu ayrımı, "negatif"/"pozitif" (veya "nötr") ideoloji kavramları üzerinden yapanlar da vardır. Bu yoruma göre, Marx'ın ilk dönem düşüncelerinin izinden giden görüşler *negatif* ideoloji tanımı kapsamına sokulurken, Althusser veya Geertz'in temsil ettikleri türden pozisyonları tarif etmek için *pozitif* veya *nötr* ideoloji tanımı önerilmiştir.[18] Elinizdeki çalışmada ideoloji kavramı ikinci anlamına yakın fakat daha çok işlevleri açısından yapılan bir tanım-

---

[16] Althusser'in görüşlerine sempatiyle bakan Metin Kazancı ideolojinin tabi kılınayla ilgili bu boyutunu "köle" sözcüğüyle dile getiriyor (Kazancı 2006).

[17] Geertz'in ideoloji kavramına yaptığını, bir bakıma Foucault da daha sonra iktidar kavramına yaptı; onu sınıflar arası alandan daha mikro alanlara kaydırdı (Barrett 2004: 188). (Sancar 2008: 144). Fakat ideoloji kavramıyla ilgili olarak aynı şey olmadı: Foucault, ideolojinin alanını genişletmeyi değil, ondan kurtulma yolunu seçti. Onun tercihi, söylem (discourse) kavramından yanaydı.

[18] Bkz. (Larrain 1989), (McLellan 1986), (Purvis & Hunt 1993).

lamayla kullanılacaktır: Bir iktidar mücadelesinde genellikle harekete geçirme ve/veya öznenin hedeflerini meşrulaştırma amacıyla oluşturulan tabi kılıcı sembolik sistemlere ideoloji denilecektir. Dar anlamda resmi ideoloji derken kastedilen ise, cumhuriyetin kurucusu olan güçlerin yeni (modern, laik, ulusalcı) bir egemenlik sistemi ve bunlara uygun bir sosyalite yaratmak amacıyla kitleleri seferber etmede kullandıkları sembolik sistemlerdir. Bir ideolojide ifadesini bulan düşüncelerin günlük hayata aktarılması ise diskur aracılığıyla olur. Burası, aynı zamanda hegemonyanın gerçekleştirildiği halkayı da meydana getirir.

1970'lerden sonra sosyal bilimlerde hayli yaygın hale gelen diskur (discourse) kavramı da ideoloji gibi çok değişik yorumlara ve tartışmalara yol açmıştır. Türkçede "söylem" sözcüğüyle karşılanan bu kavramın üzerinde herkesin anlaşabildiği bir tanımı yoktur. Genel planda "sosyal gerçeklikleri anlamlandırma sistemi" şeklinde tanımlanabilse de farklı sosyal bilimciler tarafından farklı biçimlerde, farklı düşünce akımlarıyla eşleştirilerek ve farklı amaçlar için kullanılmıştır. Diskur sadece *söz*'den oluşmaz. O, sosyal gerçekliğe öznenin bulunduğu pozisyondan bir anlam verip sabitleştirmenin ötesine geçerek sosyal gerçekliği kurar da. Tabii ki belli koşullar altında ve bir dereceye kadar. Bazı post-strukturalist, post-modernist yorumlara göreyse, diskura ön gelen (aşkın) bir özne yoktur. Özne, burada sözü edilen anlam sabitleştirmelerinin ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşan anlam sistemlerinin sonucunda oluşur.

Bu tariften de anlaşılabileceği gibi diskur kavramının ideolojiyle olan ilişkisi sorunludur. Her iki kavram da "sosyal"in ne olduğu sorusuyla ilgilendiklerinden refere ettikleri alanlar kesişmektedir; ve bu durum, karışıklığın nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Keza kuruculuk fonksiyonları bakımından da iki kavramın ilişkilerinde benzer problemler söz konusudur.

Sözü edilen kavramların birbirleriyle olan ilişkilerinin açığa kavuşturulmasına yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur[19]. Ancak tartışma devam etmektedir. Örneğin,

---

[19] Bir örnek olarak bkz. (Purvis & Hunt 1993). Bu sorunu Marksist gelenek içinde kalarak çözmeye çalışan bir isim olan Michel Pecheux'nün görüşlerinin özeti için bkz. (Sancar 2008: 120-124). Eleştirel diskur analizi yönteminin geliştiricilerinden biri olan Norman Fairclough'un konuya yaklaşımı için bkz. Fairclough 2003. Görece

Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe gibi diskur teorisinin bazı savunucuları sosyal gerçekliğin ve hatta bizzat toplumun aslında diskursal süreçlerin bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler (Barrett 2004: 95 vb.; Jørgensen & Phillips 2000: 41). Bu durumda ideoloji kavramına fazlaca yer kalmamaktadır. Keza, diskur teorileri, diskuru oluşturan ifade (statement) ve sözcelemlerin (enunciation) birbirleriyle ve diğer ifade ve sözcelemlerle olan ilişkisini öne çıkararak yazarın ve öznenin ortadan kaldırılması yönünde bir eğilim sergilemektedirler[20]. Bu da (öznenin) harekete geçirici sembolik sistem(i) olarak ideolojinin alanını daraltan bir rol oynamaktadır. Genel terimler içinde konuşulduğunda, post-struktüralizme ve post-modernizme doğru gidildikçe diskur kavramına verilen alanın giderek genişlediğini ve bu durumun her zaman olmasa bile ideoloji kavramının alanını daralttığını söyleyebiliriz (Sancar 2008, Barrett 2004).

Resmi İdeolojinin Oluşumu

Türkiye'deki resmi ideolojinin oluşumu çok özel bir koşullar bütününde gerçekleşti. Geçmişi Osmanlı modernleşmesine uzanan bu dönem anlaşılmadan Türk resmi ideolojisinin bazı niteliklerini kavramak zordur.

Osmanlı devletinin 18. yüzyıldan itibaren Batı devletleri karşısında askeri bakımdan gerilemeye başlaması ve çözücü nitelikteki diğer bazı sosyo-ekonomik gelişmeler, toprak işgali üzerine kurulu Osmanlı sisteminin tökezlemesine yol açtı. Devlet ricali arasında gidişatın nasıl tersine çevrilebileceğine dair yapılan tartışmalarda bulunan çözüm, başta askeriye olmak üzere çeşitli imparatorluk kurumlarının modernleştirilmesiydi. III. Selim'in Nizam-ı Cedid programı, II. Mahmut'un Yeniçeri sistemini lağvetmesi (1826) ve merkeziyetçiliği artırma çabaları, Gülhane-i Hattı Hümayunu (1839), Islahat Fermanı (1856), Arazi Kanunnamesi (1858), Anayasanın oluşması (1876), ilk parlamentonun kurulması (1877) türünden düzenlemeler, Osmanlı bürokrasisinin bu

---

daha yakın döneme ait bir çalışma içinse Sutherland 2005'e bakılabilir.

[20] Diskur kavramının sosyal bilimlerde bugünkü yerini almasında belirleyici rol oynayan isimlerden biri olan Michel Foucault şunları söylüyor örneğin: "Bence kurucu özneden vazgeçerek, öznenin bizzat kendisinden kurtulmak, başka bir deyişle, öznenin tarihsel bir örgü içerisinde kurulmasına açıklık getirebilecek bir analize ulaşmak gerekmektedir." (Foucault 2000: 68)

gidişatı durdurmak amacıyla yürürlüğe koyduğu modernleşme tedbirleriydi. Fakat bu girişimler de gerilemeyi durduramadı; tersine yeni problemlere kapı araladı. Örneğin Hıristiyanlarla Müslümanların formel eşitliğinin ilan edilmiş olması, Müslüman egemen sınıflarda yeni hoşnutsuzlukların doğmasına yol açtı (bkz Göçek 2003: 68-69). Bu durum İmparatorluğu kurtaracağı umulan yeni bir akımın, yani İslamcılığın gelişmesi için gerekli zemini oluşturdu.

Ne var ki 1870'lerden sonra belirginleşen İslamcılık da soruna çözüm getirmedi. Hem işin doğası gereği İmparatorluk bileşenlerinden bir kısmına (Müslümanlar) dayanıp diğerlerini (gayrimüslimler) dışladığı için, hem de geleneksel yapılarla olan bağlantısı nedeniyle. İhtiyaç duyulan şey modernleşmeydi, yüzünü geleneksel olana çevirmek değil.[21]

Bu arada devleti kurtarmaya yönelik reform hamlelerinin de katkısıyla toplumsal yapı çeşitlenmeye devam ediyor, yeni sosyal kesimler şekilleniyordu. Özellikle Yeniçeri Ocağının dağıtılması sonrasında büyük çalkantılar geçiren askeriyenin, yüzyılın son çeyreğinde, biri paşazadeleri diğeri avam çocuklarını eğiten ikili bir yapıya kavuşması, benzer nitelikte ikili bir yapının bürokrasinin diğer bölümlerinde de başgöstermesi ve şehirle taşra arasındaki sosyal gerginliğin artması gibi gelişmeler (Mardin 1961: 138-141) bu bapta anılmaya değer. Din ve etnik köken farkını bir kenara bırakarak İmparatorluk bünyesindeki herkesi yeni bir Osmanlılık kimliği altında toplamak, yani siyasi bir *Osmanlı milleti* yaratmak gayreti bu gibi gelişmelerin politik zemindeki karşılığı oldu. Ne var ki, Yeni Osmanlıcılık adını alan bu akım da Abdülhamit'in baskıları sonucunda dağıldı. Yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti sahneye çıktı (Mardin 1992: 31-32).

İttihat ve Terakki Cemiyeti daha başından beri güçlü bir Türkçü damar taşıyordu. Aslında Türklerin diğer etnik grupların üstünde/egemeni olduğu görüşü, İslamcı ve Yeni Osmanlıcı akımların mensupları arasında da etkili bir görüştü.[22] Anılan akımların öncüleri ile dilde ve edebiyatta

---

[21] Nitekim bu ve benzeri etkenler, İslamcıları Batı karşısındaki konumlarını yeniden tanımlamaya yöneltti. Cemaleddin-i Afgani gibi düşünürlerin katkılarıyla İslami düşünce de modernize edilmeye çalışıldı (Mardin 1983), (İnayet 1991: 99-100).

[22] 1858 gibi görece erken bir tarihte, Cevdet Paşa'ya ait olduğu sanılan bir vesikada şunlar yazılıdır örneğin: "...Arab, Kürd, Arnavud, Boşnak kavimlerini yekvücud eden cihet vahdet-i İslâmdır. Vakıa Devlet-i

Türkçülük yapanların aynı kişiler olması, bunun bir ifadesidir (Akçam 2003: 56). Ancak açıkça Türkçülük yapmak, yıkıma doğru gitmekte olan Osmanlı devletini kurtarmaya hizmet etmeyip dağılma sürecini hızlandıracağı için, İttihat ve Terakki, ilk dönemlerde bütün Osmanlı unsurlarını gözettiği izlenimini veren bir tür Osmanlıcılık politikası güttü.[23]

Ne var ki Kuzey Afrika'daki ülkelerin kaybedilmesi ve Balkan savaşında (1913) alınan yenilgi bu politikayı giderek zora soktu (Ersanlı 2006: 73). Tam bu sırada I. Dünya Savaşı da patlak verince İttihat ve Terakki milliyetçiliğinin yıllardır kurulan zembereği çözüldü. Açık Türk milliyetçisi politikalar Turan hedefiyle birleştirilmiş olarak yürürlüğe kondu. Taner Akçam, bu gelişmeyi Türkçülüğün zincirlerinden boşanması olarak tasvir ediyor (Akçam 2003: 54). İttihat ve Terakki'nin yeni programına göre, başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Hıristiyan milletler Anadolu'dan temizlenecek, Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman grupların dayanışmasıyla Kafkasya'ya doğru açılan modern bir Türk (Turan) devletine dönüştürülecekti.

Bu yeni pozisyonun en iyi ifadelerinden biri Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesidir. İmparatorlukta Türkçü akımın oluşmasında çok önemli roller oynamış olan Rusya Türklerinden biri olan Yusuf Akçura, 1904 tarihli bu makalesinde, imparatorluğu kurtarma çaresi olarak önerilen üç siyaseti, Osmanlıcılık (Osmanlı milleti), Pan-İslamizm (İslam milleti) ve Pan-Türkçülük (Türk milleti) tezlerini ele alıyor; pragmatist bir bakış açısıyla bunlardan birincisinin imkânsızlığını, ikincisinin zorluklarını sergiledikten sonra bir alternatif olarak Türk birliği ilkesini formüle ediyordu. Buna göre, Doğu Avrupa'dan Orta-Asya'ya kadar uzanan topraklarda yaşayan bütün Türk kökenli

---

Aliyye'nin asıl kuvveti Türklerdir. Bunlar mahv olunçaya kadar Hanedan-ı Osmani uğrunda can feda etmek kendü kavmiyetlerince ve hem de diyanetlerince vacibat-ı umurdandır. Bu cihetle Saltanat-ı Seniyyece Türklerin kadri akvam-ı saire nisbetiyle büyük bilinmektedir." Yıldız Arşivinde bulunan bir belgeden aktaran (Deringil 2007: 215).

[23] Dönemin ünlü Türkçülerinden Dr. Rıza Nur'un sözleri konuyla ilgili bir fikir verecektir: "Türk ülküsü için ölüyorum, fakat bu ülküyü içimde gizli bir çanak gibi saklıyorum ve ondan kimseye söz etmiyorum. Biliyorum ki böyle yapsam, bu hareketimi diğerlerinin gizli fikirlerini meşrulaştıracaktır. Ve bu da devletin parçalanması, tükenişi anlamına gelecektir." Rıza Nur'un anılarından akt (Göçek 2003: 63).

gruplar Osmanlı Türklerinin öncülüğünde birleştirilmek suretiyle bir Türk milleti oluşturulabilir ve bu millet yeni Osmanlı devletinin siyasi temelini teşkil edebilirdi (Akçura 1976).

Almanların etnisiteye dayalı ulus anlayışının Türk ırkına uyarlanmasıyla oluşturulan bu düşünce, Müslüman olup da Türk olmayan gruplarla ilgili olarak da şu formülü geliştirmişti:

"Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti." (Akçura 1976: 33) (İmlasına dokunulmamıştır)

Bu tezde Türklük, devletin egemenleriyle yönetilenleri arasında toplumsal rıza ilişkisinin sağlanacağı ana kayış durumuna getirilmişti. Bir diğer deyişle *etnisite* ilkesi *Hanedan* ve *Halifelik* ilkesinin yerine geçirilmişti. Bu, Günay Göksu Özdoğan'ın haklı olarak belirttiği gibi, "ortak siyasal kimlik için laik bir temel önerme"k (Özdoğan 2001: 70) anlamına geliyordu. Böylece ihtiyaç duyulan ideolojinin belirleyenleri ortaya çıkmıştı: etnik temele dayalı yeni bir toplumsallaşma ve aidiyet sistemi, etnik temel üzerine kurulu bir sermaye birikim modelinin eşlik ettiği iktisadi ve teknik modernleşme ile laiklik. Sahne, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi için hazırdı artık.

Kemalist hareketin hedefi, I. Dünya Savaşının mümkün kıldığı sınırlar içinde iktidar kullanımını tek elden gerçekleştirmeye imkân veren merkezileşmiş bir devlet, İmparatorluktan devralınan paralel, lokal, özerk veya yalıtık yapıları birbirine bağlayan entegre bir sosyo-ekonomik yapı ve bununla uyumlu homojen bir kültürel sistem kurmaktı. Cumhuriyeti kuran Kemalist kadro, resmi ideolojiyi İttihat ve Terakki'den devraldığı bu esaslar üzerine kurdu.

Resmi İdeoloji ve Kürtler

Kürtler, resmi ideolojinin dayanaklarını ve hedeflerini oluşturan yukarıda özetlediğimiz üç hususun üçü açısından da sorun teşkil eden bir gruptu. Örneğin, iyice merkezileştirilmiş bir devlet aygıtı yaratmak, Kürtlerin, İmparatorluk döneminde yüzyıllar boyunca kullandıkları kısmi özerklikle derin bir çelişki oluşturmaktaydı. Keza, özerk, yalıtık ve lokal sosyal ve ekonomik yapıların, kapitalist Cumhuriyet'in öngördüğü yeni sosyal ve ekonomik yapılara ve kurumlara entegre edilmesi de bir sorundu. Çünkü Kürtler

ağırlıkla bir aşiret toplumuydu, ekonomide yaygın bir toprak ağalığı sistemi vardı ve kırsal ekonomi büyük ölçüde ayni nitelikteydi. Bütün bunlar, entegre olmuş bir ulusal pazar yaratma projesinin önüne değişik engeller çıkarıyordu. Ama belki de en çetin problem, homojen bir kültürel sistem yaratılmasıyla ilgiliydi. Çünkü Kürtler, Türklerden farklı bir dil ve kültürel geleneğe sahip, belli sınırlar dahilinde görece homojen ve kompakt biçimde yaşayan büyükçe bir topluluktu. Bu niteliklere sahip bir etnik grubu asimile ederek Türklük içine katıştırmak bir hayli zordu.

Özetle, Kürtler söz konusu olduğunda, resmi ideolojinin hem dayanağını oluşturan, hem de hedeflerini belirleyen alan ve konuların tamamı birer çatışma konusu durumundaydı. Bu durum, resmi ideolojinin oluşum ve şekillenişi üzerinde değişik etkilerde bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojisi hakkında yazanlar, bu ideolojinin temel prensipleri olarak genellikle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHP) amblemini oluşturan Altı Ok'tan hareket ederler. Amblemdeki her bir ok, Cumhuriyetin kurucu prensipleri olduğu varsayılan bir ilkeyi temsil eder. Bu ilkeler, başlangıçta dört taneydi: cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik. 1931'de gerçekleştirilen üçüncü parti kurultayında bunlara iki tane daha eklendi: devletçilik, devrimcilik. Böylece Altı Ok tamamlanmış oldu.[24]

Ele aldığımız konu bakımından altı ilkenin tamamının incelenmesi gerekmez. Bunun değişik nedenleri var: İlk olarak, bu ilkelerin bir kısmı gerçekte aynı alanlara hitap ederler veya bazı veçheleri itibarıyla birbirlerinin türevidirler; dolayısıyla sistematik bir incelemede aynı düzlemlerin konularını oluşturmazlar. Örneğin cumhuriyetçilik ve halkçılıkla kastedilenler bazı yönleriyle aynı şeylerdir (Egemen-

---

[24] Althusser devlet ideolojisiyle ilgili olarak şunları söylüyor: "Devlet İdeolojisi, ideolojinin farklı 'bölgelerinden' (dinsel, hukuki, ahlaki, siyasal vb.) alınma belirli sayıdaki ana izleği, devlet iktidarını elinde bulunduran sınıf egemenliğinin, sömürülenleri de baskı ve sömürü etmenlerini de, ideolojikleştirme etmenlerini de 'işletmek' için, yani üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlamak için gerek duyduğu özsel 'değerleri' özetleyen bir sistem içerisinde toplar." (Althusser 2003: 58) Althusser'e göre, burjuva devlet söz konusu olduğunda bu izlekler: milliyetçilik, liberalizm, ekonomizm ve hümanizmdir. "Devletin ideolojik aygıtları", yani okullar, kilise, cami, mahkemeler gibi kurumlar ise "bu izlekleri, bu izleklerin bileşenlerini ve yankılarını, tümüyle ya da parça parça kendine özgü biçimde 'uyarlar'"lar. (age. s. 59)

liğin bir kişiye veya zümreye ait olmaması gibi). İkinci olarak, bazı ilkelerin resmî ideolojiyle ilişkisi yoktur; daha çok propagandif sebeplerle Altı Ok arasında sayılmışlardır. Örneğin halkçılık ilkesi: Kemalist halkçılığın yüzü, Narodnizm kaynaklı popülizmden çok, solidarizm ve korporatizme dönüktür. Ya da devrimcilik ilkesi: devrimcilik denirken kastedilen, *ihtilal* (revolution) değil, *inkılâp*, yani reformdur.[25] Daha çok da sosyo-kültürel reformlar. Üçüncü olarak, gerçekte resmî ideolojinin temel taşları arasında yer almakla birlikte Altı Ok arasında zikredilmeyen ilkeler vardır. Bürokratik merkeziyetçilik ve serbest piyasa ekonomisine bağlılık prensibi gibi. Bu ve benzeri nedenlerle Kemalist ideolojiyi oluşturan bütün ilkeler yerine konumuzla doğrudan bağlantılı olan birkaç ilkeyi ele almakla yetineceğiz. Bunlar, öncelikle, bürokratik merkeziyetçilik, laiklik ve milliyetçiliktir.[26]

Bürokratik Merkeziyetçilik

Bürokratik merkeziyetçilik, resmî ideolojinin kurucu prensibi olarak deklare edilmemiş ilkelerden biridir. Kaynağını Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme çabalarından alır ve bir bakıma klasik Osmanlı sistemine içkin olan merkeziyetçiliğin yeni koşullara uyarlanmış halidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı yöneticileri 18. yüzyılın sonlarından başlayarak devleti yeniden organize etmeye çalışmışlardır. Bürokratik merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi, bu çabaların değişmez parçalarından birini oluşturmuştur. Farklı dönemlere damgasını vurmuş olan farklı ideolojiler ve söylemler bu konuda bir kesinti yaratmamıştır. Modernleşme karşısında gelenekselciliğin şampiyonu olarak bilinen II. Abdülhamit dönemi bile bunun istisnası değildir. Hatta Selim Deringil gibi tarihçilerin ortaya koyduğu gibi, Abdülhamit dönemi, bu merkezileştirme çizgisinin alt yapısının oluşturulması bakımından diğer padişahlardan önde bile sayılır. Çünkü modern eğitim veren okulların yaygınlaştırılması, demiryollarının yapımı, telgraf ağının genişletilmesi, İmparatorluğun genelini kapsayan semboller yaratıp

---

[25] "... Mustafa Kemal ve taraftarlarının bunu [inkılâp kavramını –CG.] kullandıklarında kastettiklerinin devrimden ziyade reformizm olduğuna şüphe yoktur." (Zürcher 2002: 51)

[26] Zürcher son iki ilkeye özel bir önem atfediyor: "Laiklik ve milliyetçilik, şüphesiz, Kemalist ideolojinin özünü teşkil eder." (Zürcher 2002: 51)

Osmanlılık kimliği oluşturmaya yönelik gelenekler icat etmek gibi merkezileştirmeyi ve homojenleştirmeyi mümkün kılan veya çabuklaştıran (alt)yapıların inşası, esas olarak bu dönemde hızlanmış ve yaygınlaşmıştır (Deringil 2007). İttihat ve Terakki yönetimi aynı çizgiyi yeni kurumlar eşliğinde devam ettirmiş. Cumhuriyet yönetimi de bu prensibi onlardan devralmıştır.

Cumhuriyet yönetiminin bürokratik merkezileştirme programının önündeki en önemli engellerden biri Kürtlerdi. Sebebi, Kürdistan'daki toplumsal, siyasal ve kültürel yapıların otonom veya ademimerkeziyetçi bazı yanlar içermeleriydi.

Bunların bir kısmı, Osmanlı-Kürt ilişkilerinde başından beri var olan görece otonom yapılardan kaynaklanıyordu. Kürtler, rakip iki büyük imparatorluğun sınırında yaşayan toplumların gösterdiği tipik bazı özellikleri barındırıyorlardı. Ulaşımın gelişkin olmadığı, uzak sınır bölgelerine cezalandırıcı birlikler yollamanın görece zor olduğu dönemlerde, geniş topraklara sahip bir imparatorluğun sınır bölgelerinde yaşayan topluluklar, imparatorluğun merkezine yakın bölgelerinde yaşayan topluluklara oranla siyasi ve idari planda daha özerk bir konum elde edebiliyorlardı. Bu, hem merkeze uzak olmak sebebiyle merkezi denetimin zorluğundan, hem de sınırın öte yakasındaki rakip imparatorluğu kendi merkezine karşı pazarlık unsuru olarak kullanma imkânının varlığından gelen bir durumdu.

Sınır topluluklarının bu özelliği Kürtler bakımından da geçerlidir. Osmanlılar tarafından fethedildiği zaman (16. yüzyıl başları) Kürdistan'da zorla veya isteyerek Şah İsmail yönetimine bağlılıklarını bildirmiş birçok özerk veya yarı özerk yapı mevcuttu. Bunlar "hükümdar", "bey", "mir" gibi sıfatlarla anılıyorlardı (Şeref Han: 1990). Sultan Selim'in zaferinden sonra bu kez de Osmanlı devletine biat ettiler.[27] Yeni dönemdeki statülerinin ne olacağı ise tek tek Kürt yöneticiler ile Sultan Selim adına İdris-i Bitlisi arasında yapılan görüşmelerde belirlendi. Sultan Selim'in gönderdiği tuğralı boş fermanlar (menşure) (Müneccimbaşı: 477) bu beylerin yeni statüleriyle ilgili olarak dolduruldu. Böylece, Kürt egemenleri, büyük ölçüde özerk bir yapı arzeden "hü-

[27] Milliyetçilik üzerine araştırmalarıyla ünlü Anthony D. Smith, iki büyük imparatorluğun sınırında yer almanın bazen etnik pekişme üzerinde rol oynadığıyla ilgili tezini geliştirirken Kürtleri de bu tür sınır toplulukları arasında anar (Smith 1986: 84).

kümet"ten, daha düşük düzeyde bir özerkliğe tekabül eden "yurtluk" ve "ocaklık"lara, oradan verasetle intikal eden timar sahipliğine kadar uzanan değişik idari statülere kavuştular.[28]

Siyasi ve idari planda görece özerk bir nitelik taşıyan bu parçalı yapı, bazı gerilemelerle birlikte 1800'lerin başlarına kadar varlığını sürdürdü. Osmanlıların merkezileşme ve yenileşme adımları attıkları bu tarihten itibaren merkezi yönetim, Kürtlerin yüzyıllara dayanan bu kısmi özerkliklerine son vermeye başladı. Neredeyse yüz yıl süren bu uğraş, Kürt beyliklerinin ve diğer görece özerk idari kurumlarının büyük ölçüde tasfiyesiyle neticelendi.[29]

Fakat her şey bitmiş değildi. Cumhuriyete geçildiğinde hâlâ bu yapının bazı kalıntılarına rastlamak mümkündü. Devlet, örneğin, Dersim gibi yerlerden hâlâ doğru dürüst asker ve vergi toplayamıyordu (Jandarma 2000: 71-72). II. Abdulhamit döneminde Ermeni ve Rus tehdidine karşı oluşturulan Hamidiye alayları, bir tür yeniden feodalleşmeyi teşvik etmiş, bazı Kürt beylerinin elinde aşırı güç birikmesine yol açmış, bu da siyasi-idari yapıda problemlerin doğmasına neden olmuştu.[30] Klasik beyliklerin tasfiye edil-

---

[28] Kürt tarihi üzerine yazılmış essensialist bazı popüler metinlerde, bu anlaşma(lar), Kürt beylerinin, Osmanlının karşısına Kürtlük adına birleşik bir taraf olarak oturarak özerklik antlaşması imzaladıkları şeklinde tasvir edilmektedir. Bunlar anakronik iddialardan ibarettir. Bu dönemde ne Türklük, ne Farslık, ne de Kürtlük bir siyaset ilkesidir; bunlar, o dönemde kendinden kültürel terimlerdir. Nitekim Kürdistan'a egemen olma savaşının taraflarını oluşturan İran devletinin başındaki kişi, yani Şah İsmail divanını Türkçe yazarken, Osmanlı padişahı Selim şiirlerini Farsça yazmaktaydı (Koçaş 1990: 88). Bilinen şudur ki, çoğunun birbirleriyle olan düşmanlığı, Osmanlı veya İran İmparatorluğuyla olan düşmanlıklarından daha derin olan söz konusu Kürt beylerinin statüleri Kürtlük gibi terimlerce değil, Beylerbeyi de içinde olmak üzere birçok merkezi ve yerel aktörün dahil olduğu başka faktörlerce tayin edilmiştir. Padişah Selim'in fermanı konuyla ilgili bir fikir verebilir. Fermanın orijinal metni ve günümüz Türkçesine çevirisi için bkz. (Akagündüz 1994).

[29] Elbette böyle bir tasfiye, çatışma olmaksızın gerçekleştirilemezdi. Nitekim Kürt beyleri eski statülerini korumak ve mümkünse daha da ileri götürmek için merkezi yönetimle çatıştılar. 1805-1806 yılında Babanzadeler'le başlayan bu isyanlar, Revanduzlu Mir Muhammed, Bedirhan Bey, Yezdan Şer gibi isimlerle neredeyse yüzyılın sonuna kadar devam etti. Bu isyanlarla ilgili derli toplu bir çalışma için bkz. (Jwaideh 1999: Üçüncü bölüm).

[30] Bkz. (Ayvarov 1995: 135-140), (Şahbazyan 2002: 118-119), (Kodaman 1979: 449, 465, 472)

mesi ve misyonerlik faaliyetlerindeki artış gibi faktörlerden ötürü özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde şeyhler yeni bir yerel iktidar odağı olarak belirmiş ve aşiret-ötesi alanlara yayılan etkinlikler sağlamışlardı vs.[31] İttihat ve Terakki yönetimi bu tür yapıları tasfiye etmeye çalışmışsa da tümüyle başarılı olamamıştı. Bu nedenle Kemalist yönetim, arzuladığı siyasi-idari merkezileşmeyi sağlayabilmek için deyim yerindeyse Kürdistan'ı yeniden fethetmek zorunda kaldı. Nitekim 1924 Beytüşşebap isyanından 1937-38 Dersim isyanına kadar devam eden süreç, bir yeniden fetih eylemiyle karakterize oldu. Resmi ideolojinin Kürtlerle ilgili boyutu öncelikle bu çatışma halkasında kendini ortaya koymaktadır.[32]

Yeni devlet, öngördüğü bürokratik merkeziyetçilik gereği, özerk yerel otoriteler istemiyordu. Bu durum, *derebeyi*'nin, *ağa*'nın, *şeyh*'in, *aşiret reisi*'nin, *mütegallibe*'nin vb. sert ifadelerle eleştirildiği, bazen karalamp küçük düşürüldüğü, bazen de her türlü kötülüğün kaynağı olarak gösterilip şeytanlaştırıldığı bir söyleme yol açtı. Sadri Ethem'in şu sözleri konuyla ilgili bir fikir verebilir:

"İrtica hâlâ Genç dağlarının şahikasından [Şeyh Sait ayaklanması kastediliyor] kanlı dişlerini sıntarak bağırıyor, hatta pençesini biraz daha açıyor, Türk vatanına yaslanmak için biraz daha geriniyor, fakat o, tepesinden, ayağından[,] sağından, solundan, önünden[,] arkasından genç Cumhuriyetin oklarına hedeftir. Ne kadar kükrese, ne kadar şahlansa muhakkak leşi karlar arasında örtülecek[,] vücudu lime lime olacaktır. Belki bizim de temiz kanımız murdar irtica kanına karışacak, fakat bu aziz toprak üstünde onun ufunetini [berbat kokusunu] temizleyecek, isyan veren toprakları mübarekleştirecektir." (Akt. Bayrak 1993: 417. Köşeli parantezler bana ait.)

Dönemin basını, bu tür ifadelerle doludur. Özellikle de soldan gelen ve kendilerine Kemalist yönetime eli yüzü düzgün bir ideoloji inşa etme misyonu yüklemiş olan aydınların yazıları. Bu tür yazılar, Batılılaşma arzusuyla dolu,

---

[31] Şeyhlerin bu pozisyonu kazanmalarıyla ilgili olarak bkz. (Jwaideh 1999: 143 vd.), (Bruinessen tarihsiz: 273 vd.), (Olson 1992: 21-23).

[32] Althusser, ideolojilerin doğuşunda çatışma pratiklerinin rolüyle ilgili olarak şunları söylüyor: "...ideolojiler DİA'larda [Devletin İdeolojik Aygıtları] değil, sınıf mücadelesi içindeki sınıflarda, yani sınıfların var oluş koşullarından, pratiklerinden, mücadele deneyimlerinden vb. 'doğuyorlar'." (Althusser 2003: 148). (Köşeli parantez bana ait.)

güçlü ve muzaffer Türk elitinin, Kürdistan'daki pre-modern yapıları, Batılılaşma yöndeki hırsını, kararlılığını ve gücünü rakiplerine gösterebileceği "ikna" kabiliyeti yüksek bir savaş alanı olarak düşünüp kullandığını akla getiriyor.

Alana bu niteliğini veren şey, modernleşme başlığı altında toplanabilecek belli başlı bütün hedeflerin milliyetçilik ilkesi dolayımıyla ifade edilebilme imkânının varlığıdır. Buna, milliyetçiliğin, milli mücadeleden yeni çıkmış bir toplumu harekete geçirebilmek için uygun araçlardan birisi olması gerçeğini de eklemek gerekiyor. Ama eğer geleneksel toplumsal yapılar, kurumlar, statüler ve roller daha çok Kürtler arasında yaygın ve etkili olmasaydı, modernizm programını milliyetçilik ilkesinin sırtına yükleyen bu denklemi kurmak zor olurdu. Geleneksel yapıların Kürtler arasında görece etkili bir yer tutuyor olması, bu tür kurumlara karşı yöneltilen eleştiri ve saldırılara, pratikte, hayli belirgin bir anti-Kürt renk veriyor ve bu da milliyetçilik ilkesini aktifleştiriyordu.

Elbette bu aktifleşme sadece düşünsel düzlemdeki üst üste düşüşlerle ilgili spekülatif bir durum değildi. Kürt feodallerine karşı yürütülecek bir mücadelenin –öyle olması hedeflensin veya hedeflenmesin- pratikte Türklerle Kürtler arası bir çatışma şeklinde tecelli etmek zorunda olması, bu üst üste düşüşe pratik (sosyal) bir zemin de sunuyordu. Nitekim dikkat edilirse görülecektir ki, eskiden beri ağa, şeyh gibi yapı, kurum, statü ve rollere karşı eleştiri veya saldırının yer aldığı metinler, bir biçimde Kürtlerle ilişkili olagelmişlerdir. Bu durumu günümüzün popüler televizyon dizilerinde bile gözlemek mümkündür. İçinde ağa veya aşiret reisi bulunan dizilerin kahramanları veya mekânları ya Külttürler ya da Kürtlerle ilişkilidirler. Bu tür filmlerin seyircileri, filmde özel olarak Kürt lafı geçmese bile Kürtlerle ilgili bir öykü izlemekte olduklarını bilirler. Althusser'in deyişiyle buradaki "apaçıklık" ideolojinin etkisiyle ilgili bir durumdur.

Denklem böyle kurulunca, Kürtlerle ilgili eleştiri veya saldırılar da rahat bir şekilde ağalığa, beyliğe, şeyhliğe, aşiret reisliğine, feodal gericiliğe vb. karşı mücadele lafları üzerinden dile getirilebilirdi. Burada, Kürtler, bir tarafta "kötü" aşiret beyleri ve şeyhler ile öbür tarafta "zavallı" köylüler olarak iki bölüm halinde tasvir edilirler ve bu "zavallı" köylülerin feodal zebanilerden kurtarılmaları devletin bir misyonu olarak sunulur. Uygulama ise tam tersinedir.

Devlet, kendisiyle işbirliği yapan Kürt aşiret beyleri, ağaları ve şeyhleriyle ittifak halinde, kendi görece özerk yapılarını korumak isteyen Kürt elitine ve onların peşinden giden köylülere saldırır. 1924-1938 arası bütün bastırma harekâtlarında böyle olmuştur. Belirtmeye bile gerek yoktur ki, böyle bir çatışmanın en büyük kurbanları, zebanilerden kurtarılacağı iddia edilen köylüler olmuştur.

Dolayısıyla burada gördüğümüz, feodalizmin tasfiye edilmesi değil; tersine, bir kısım pre-modern sosyal güçlerle işbirliği yaparak bürokratik merkeziyetçiliğe karşı direnen toplumsal kesimlerin (pre-moedern olup olmadıklarına bakılmaksızın) tasfiyesidir. Feodalizmin, aşiretçiliğin, derebeyliğin, şeyhliğin vb. eleştirisi, bu tasfiyeyi mümkün kılmaya yönelik bir söylemden ibarettir. Kürt egemen elitine karşı geliştirilen bu tür ifadelere birkaç örnek vermek, konunun daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır. Örnekler, Dersim'in ıslah edilmesiyle ilgili metinlerden.[33]

Dersim'in ıslah edilmesi meselesi, hayli eski bir konudur. Osmanlılar döneminden beri devlet tarafından bu konu hakkında birçok rapor hazırlanmış, sorunun nasıl halledileceğine dair öneriler sunulmuştur. Bu raporlar, 1930'larda İçişleri Bakanlığı tarafından bir araya toplanmış ve 100 adet basılarak devletin ilgili birimlerine dağıtılmıştır. Söz konusu raporların hemen tamamında yer alan ortak hususlardan biri, Dersimli ağalar, beyler, aşiret reisleri, dedeler (Alevi din fonksiyonerleri) ve mir-i miranlardan oluşan Dersim'deki egemen elitin her türlü melanetin kaynağı olarak takdim edilmesi; ve sorunun çözümü olarak bu elitin fiziksel imhası veya sürgün yoluyla ortadan kaldırılmasının önerilmiş olmasıdır.

İlk örnek Mutassarıf Mardini Arif Bey'in raporundan (Osmanlı dönemi):

"Seyit, Dede ve Ağa ünvanı altındaki şekavet ve mefsedet, muharrik ve müşşevik ve amilleri (haydutluk ve fesatçılık, tahrikçi ve teşvikçi ve eyleyicileri) yakalayarak bir daha Dersim'e ayak basmamak şartile maa ile (ailece) İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek." (Jandarma 2000: 163)

Mutasarrıf Celal Bey'in raporu (Osmanlı dönemi):

---

[33] Örnekleri Dersim'in ıslahı projesinden seçmemin nedeni, projenin, konuyla ilgili olarak Osmanlı-Cumhuriyet devamlılığını gösterebilme imkânını da sunuyor olmasıdır.

"Dersim ıslahatı için ilk iş ağavat ve rüesayı [ağaları ve reisleri] Dersim'den çıkararak efradı aşair üzerinden ağavatın izalei nüfuzudur [ağaların aşiret mensupları üzerindeki nüfuzunun yok edilmesidir]. (Jandarma 2000: 166)

Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin mütalaası (1931):

"Seyit, rüesa ve halifeleri [reisleri ve vekillerini] umumiyetle Dersim'den çıkarılarak vatanın aksayı Garbına [en batı ucuna] gönderilmeli." (Jandarma 2000: 179)

Halis Paşa'nın raporu (Cumhuriyet dönemi):

"Seyit ve ağaları Garpta tutabilmekte ayrıca güçlük gösterecektir. Ben, bunların onbeş sene müddetle ailelerile Beyşehir gölü içinde evvelce Kazaklar'ın bulundukları ada ile diğer iki adaya götürülmesini muvaffık [uygun] bulmaktayım." (Jandarma 2000: 187)

Genel Kurmay başkanının raporu (Cumhuriyet dönemi):

"Dersim halkı cahildir. Şekavet ruhu hakimdir. Bununla beraber şekavete, tecavüze, soygunculuğa asıl müessir rüesa [asıl etken reisler] olmuştur." (Jandarma 2000: 181)

"Reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Garbi [Batı] Anadolu'ya nakli. (Jandarma 2000: 182. Köşeli parantez içindekiler bana ait.)

Sanırım yeterli.

Yönetici elite yönelik olarak izlenen bu politika elbette Dersim'le sınırlı değildir. Kemalist yönetim, Cumhuriyet'in bürokratik merkeziyetçiliğine itiraz eden Kürtlerin tümüne yöneldi. Bu amaçla, isyanlar esnasında öldüremediklerini isyanlardan sonra aileleriyle birlikte Anadolu'nun batı illerine sürgüne yolladı. Sürgün edilen şahısların yeni yerlerinde kendi aşiretleri, tarikat mensupları veya akrabalarıyla bir arada olmalarını yasakladı. Bir diğer deyişle Kürt elitini sürgünde de özel bir tecrit politikasına tabi tuttu.[34]

Kürt literatüründe sürgün dönemiyle ilgili anlatılar giderek arttığı için Dersim dışındaki uygulamalarla ilgili olarak da çok sayıda iç parçalayıcı örnek sunulabilir.[35] Fakat ma-

---

[34] Esasen bu uygulama da İmparatorluktan devralınmıştır. Nedim İpek'in 1877-1890 dönemi göçlerini konu edinen çalışmasına dayanarak yazan Fuat Dündar'ın belirttiğine göre, devlet daha o zamanlar, göçle gelen Çerkesleri Anadolu'nun iç kesimlerine yerleştirirken, Çerkes kabile reislerini Çerkes kitlesinden ayırıyordu. (Bkz. Dündar 2002: 48)

[35] Bir örnek olarak Malmisanij'ın, Cemilpaşazadelerin 1926'daki sürgünlerini anlattığı bölüme bakılabilir (Malmisanij 2004: 185-218).

kaleyi bu tür alıntılarla doldurmak yerine, uygulamanın merkezi bir politikanın sonucu olduğunu ortaya koyan resmi bir metin aktarmak belki daha kapsayıcı ve açıklayıcı olacaktır. Bu amaçla Çankırı mebusu ve Meclis Başkanı Abdulhalik Renda'nın Şeyh Sait ayaklanmasının hemen ertesinde hazırladığı rapordan bir parça aktaracağım. Bu rapor, o dönemde Kürt meselesiyle ilgili olarak yazılan çok sayıdaki rapordan biridir. Birbirine yakın teşhislerde bulunup, birbirine benzer çözüm önerileri sunan bu raporların da katkılarıyla "Şark Islahat Planı"ın omurgasını oluşturduğu Kürt politikası ortaya çıkmıştır.[36] A. Renda, bu raporunda şunları söylüyor:

"Aşiret meselesi tamamen bir mesele-i içtimaiye ve iktisadiyedir. Münferiden hakkını alamayanlar istinatgâh [dayanacak yer] aramakta ve bu suretle aşiret reisinin emri altında kalmağa razı olmaktadır. Aşiret efradınca aşiret reisi hükümetten çok kavi ve şedittir [güçlü ve serttir]. Onlar nazarında aşiret reisi her şeydir. Hükümeti aşiret reisinden daha kavi görmedikçe aşiret reisinin bütün tekâlifine mütavaat eder [tekliflerine uyar]. Hükümetin tekâlif ve emrini iska etmez [uymaz]." (Bayrak 1993: 463. Köşeli parantezler bana ait.)

Dikkat edilirse, aşiret kurumu, Renda açısından, başka bir nedenle değil, özellikle Kürt köylüsü üzerinde devlet iktidarını sınırladığı için sorun teşkil etmektedir. Bir diğer deyişle sorunun özü, Kürt köylüsünü kimin kontrol edeceğidir: Kürt aşiret reisi mi, yoksa Türk hükümeti (devleti) mi?[37]

A. Renda, devletin, aşiret reisi kadar güçlü ve sert davranmadığı için kontrolü sağlayamadığını düşünmektedir. Bu durumda Kürt köylüsüne hükmedebilmek için alınması gereken tedbir de ortaya çıkmaktadır: Köylüye aşiret reisinden daha fazla güç göstermek ve aşiret reisini, köylü ile devletin arasında bir aracı olmaktan çıkaracak tedbirleri almak. Nitekim Kemalist yönetim her iki uygulamayı da de gayet etkili biçimde hayata geçirdi. Hem Kürtler üzerinde onyıllara yayılan bir şiddet uyguladı, hem de aşiret reisini

---

[36] Şark Islahat Planı, kısaca söylemek gerekirse, bölgede kurulacak özel bir "koloni" yönetimi marifetiyle Kürtlerin asimile edilerek yok edilmelerinin planıdır. Planın özet sunumu için bkz. Bayrak 1993: 23-25.

[37] Kâzım Karabekir, meseleyi şöyle koyuyor: "Hükümetin kudret ve nüfûzu azaldıkça aşiret reislerinin nufûzu artar." (Karabekir 1995: 53)

aşiretin fertlerinden ayırmaya yönelik imha ve sürgün uygulamalarına başvurdu.

Bu politikalar 1924 ila 1947 yılları arasında kesintisiz biçimde uygulandılar. Bu amaçla İskân Kanunu (1934)[38] veya Tunceli Kanunu (1935)[39] gibi özel kanunlar çıkarıldı, Umumî Müfettişlik (1927-28) türünden özel kurumlar oluşturuldu; kısacası, her şey halk üzerindeki kontrolün devletin elinde tekelleştirilmesi hedefinde yoğunlaştırıldı. İsmet İnönü 1935'te Kürdistan'daki birçok vilayeti gezdikten sonra kaleme aldığı raporun Siirt'le ilgili bölümünde konuyu şöyle ifade ediyor:

"Halkın içine girmek, Mutki ve Sason gibi bütün Siirt vilayetinde önemli iştir. Halkın içine behemehal [ne olursa olsun] girmeliyiz. Şimdiki halde halk daha çok kendi ağalarının elindedir." (Öztürk 2008: 31, köşeli parantezler bana ait)

Mesele gayet açık. Kemalist yönetim açısından temel sorun, Kürt köylüsünün kontrolünü "ağa" kavramıyla simgelenen Kürt elitinin elinden almaktır.[40] Aşiret ve tarikat gibi toplumsal örgütlenmeler, karakterleri gereği siyasal ve idarî planda, çok sınırlı da olsa, özerk bir yapılanmayı ifade ettikleri için Cumhuriyet'in bürokratik merkezileşme politikası bu tür sosyal yapıların dağıtılmasını, eğer böylesi mümkün olamıyorsa bu kurumların hükmî şahsiyet olmaktan çıkarılarak aşiret reislerinin ve şeyhlerin iç iktidarının sınırlandırılmasını öngörüyordu. Kürt egemenlerinin böyle bir tasfiyeyi sessizce kabullenmeleri beklenemezdi; çatışma kaçınılmazdı.

Bu çatışma resmî ideoloji ile Kürtler ilişkisinin en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Kemalist yönetim, resmî ideolojinin Kürtlerle ilgili formülasyonlarında oldukça geniş bir yer tutan "feodal gericiliğe karşı mücadele", "eşkıyalığın tasfiyesi", "geleneksel toplumsal kurumların tasfiyesi" gibi modernizm kuramı çerçevesinde kullanılan

---

[38] İsmail Beşikçi, bu kanunu ve uygulamasını Kürtler cephesinden analiz etmiş, Kemalist akademisyenlerin İskân Kanununu feodalizme karşı gerçekleştirilen toprak reformu çerçevesinde izah etmeye çalışan ideolojik yorumlarını sert bir şekilde eleştirmiştir. (Beşikçi 1991)

[39] İsmail Beşikçi bu olağanüstü kanunun Kürt cephesinden ayrıntılı bir eleştirisini sunmaktadır (bkz. Beşikçi 1990).

[40] 75 yıl sonra bugün, ağalar büyük ölçüde devletin yanına geçmişlerdir; fakat devlet Siirt'te hâlâ benzer usûllerle halkı birilerinden koparmakla meşguldür. Dün "ağa" olarak kodlanan "melanet", bugün "PKK" veya "DEP" olarak kodlanmaktadır.

kavramların neredeyse tamamını, Kürt köylüsü üzerindeki egemenlik kavgasını kazanmak için kullanmıştır. Bu, resmi ideolojinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır ve aynı zamanda Kemalist yönetimin Batı nezdindeki görüntüsü ve meşruiyeti bakımından da önemli fonksiyonlar yerine getirmiştir. Ancak sorunun bu boyutu konumuza dahil olmadığı için burada noktalıyor, özerk ve yalıtık yapıların Kemalist yönetim açısından yarattığı soruna geri dönüyoruz.

Özerk, yalıtık ve lokal sosyal ve ekonomik yapıların merkezi ekonomiye entegre hale getirilmesi de bürokratik merkeziyetçilik bakımından benzer bir problem yaratıyordu. Bu yapılar arasında en yaygın olanı aşiretti ve ekonomik bir birim olarak, o dönemde, belirgin ölçüde ayni ve kapalı bir ekonomik yapı arzediyordu. Fakat aşirete mensup olmayan köylülüğün durumu da çok farklı değildi. Bu tür köylülerin yaşadığı köylerin ekonomileri de esas olarak ayniydi ve belirgin ölçüde kapalı ekonomiye dahildi. Bütün bu yapıların Cumhuriyetin öngördüğü entegre olmuş ulusal pazar politikasıyla çelişki oluşturduğunu söylemek bile gereksiz.

Burada bir kez daha ara kademe problemiyle karşılaşıyoruz. Kemalist iktidarın yeni devlet için öngördüğü kapitalist ekonomi, Kürdistan'daki sosyal yapının çekirdek aileye ve bireye doğru atomize edilmesini ve bu atomların, devletle ve piyasa aktörleriyle aracılar vasıtasıyla değil, bire bir ilişki içinde olmalarını öngörüyordu. Bir diğer deyişle devlet, aşiret reisi gibi ara halkaları ortadan kaldırarak tek tek bireylerin devletle ve ekonomik aktörlerle doğrudan ilişki içinde olacakları[41] yeni bir sosyo-ekonomik sistem yaratmak istiyordu. Oysa Kürdistan'daki geleneksel sistem, tek tek insanların devletle doğrudan ilişkilerine fazla alan bırakmayan, bu ilişkiyi, aşiret reisi, bey veya şeyh gibi unsurlar üzerinden gerçekleştiren bir sistemdi. Dolayısıyla anılan ara kademenin mümkünse tasfiye edilmesi, değilse değişikliklere uğratılarak Cumhuriyet'e uyarlanması, Kemalist yönetim açısından programatik bir meseleydi. Bir Genelkurmay değerlendirmesi, Kürt feodal elitinin bu durumu

---

[41] Kazım Karabekir'in bir raporunda durum şöyle formüle edilmiş: "Fertler ile reisler arasındaki gayri tabii ve istibdâda müsterid merbûtiyeti [doğal olmayan ve baskıya dayanan bağlılığı] kırmak, bunun yerine hürriyet, musâvat [eşitlik] ve adâlet esasları dairelerinde memleket ve hükûmete nafi [yararlı] bir rabıta vücûda getirmek [bir bağ oluşturmak] nazar-ı dikkate alınacak en mühim bir keyfiyetdir [noktadır]." (Karabekir 1995: 54) (Köşeli parantezler bana ait)

kavradığı için aşiret mensuplarının şehirle temasını bilinçli biçimde kesmek istediğini ileri sürmektedir:

"Şimalden Cenuba, Şarktan Garba yollar yapılsa Dersim halkının şehirlerle teması kolaylaşır, bu suretle fikren de inkişafa [gelişmeye] hizmet edilmiş olur. Ancak bu neticeyi anlıyan reisler bu yolların yapılmasına uzun zaman mani olmuşlardır." (Jandarma 2000: 182)

Kısacası, ulusal bir pazarın (ki bu aynı zamanda yeni oluşturulan Türk ulusu için Vatan'dır da) oluşturulup pekiştirilmesinin önündeki engeller babında da Kürtlerin sahip oldukları sosyo-ekonomik yapılar sorun teşkil etmekteydi. Bu yapılar her türlü yol ve yöntem kullanılarak yok edilmeliydi.[42] Kemalizmin anti-feodal karakteriyle ilgili ideolojik tezler, bir yanıyla da bu sorunun çözümüne yönelik girişimlerdi.

Laiklik

Resmî ideolojinin bir diğer kurucu ilkesi olan laiklik de Kemalist yönetimin Kürtlerle ilişkilerinde sorun oluşturmuştur. Kemalist ideolojinin şekillenmesinde çeşitli etkileri bulunan bu sorunlar iki düzlemde kendini göstermektedir: Birinci düzlem, yukarıdaki paragraflarda sözü edilen görece özerk toplumsal yapılarla ilişkiliyken; ikinci düzlem, laiklik reformlarıyla ortadan kaldırılan eski sosyalleşme ilkesi, sosyalleşme kanalları ve bir kurum olarak Halifelikle ilgilidir.

Birinci düzlemdeki sorun, laiklik ilkesinin, Kürt toplumunda sosyal sınıfların karşılıklı konumlarında ciddi değişmeler yaratmasından kaynaklanır. Kemalist yönetimin yürürlüğe sokmak istediği laiklik, toplumun *kutsal* üzerine kurulu eski örgütlenme ilkelerini *dünyevî* ilkelerle değiştirmeyi öngörüyordu. Bu da toplumsal pozisyonları kutsallıkla ilişkili olan bütün toplumsal grupların (şeyhler, mollalar, pirler ve seyitler gibi) eski görece üstün toplumsal statülerini kaybetmeleri anlamına geliyordu. Buradaki statü kaybının bazı sosyal homurdanma ve çatışmalara yol açması gayet normaldi. Söz konusu homurdanma ve çatışmaların, geleneksel yapıların Türklere oranla daha güçlü olduğu Kürtler arasında daha net ve daha sert ifadelere ve biçimle-

---

[42] Naşit Hakkı Uluğ'un 1931'de kaleme aldığı bir makaleden: "Şark'taki içtimaî teşkilat zamanla ve tekâmülle [gelişmeyle] tasfiye olunamaz. Ona cumhuriyetin çelik neşteri ile müdahale etmek lazımdır." (Uluğ 2001: 9) (Köşeli parantez bana ait.)

rı bürünmesi ise eşyanın tabiatı gereğiydi. Şeyh Sait ayaklanmasında beş cephe komutanından dördünün şeyh olması (Bruinessen tarihsiz: 356), statülerinden edilmek istenen toplumsal kesimlerin mevcut konumlarını kaybetmemek ve mümkünse bunu dünyevi iktidarın yeni alanlarıyla takviye edebilmek amacıyla nasıl mücadele ettiklerini gösterir. Özellikle de bu şeyhlerden bir kısmının çok kısa bir süre önce Kemalist orduların saflarında Ermenilere ve Ruslara karşı cansiperane savaştıkları düşünülürse.[43]

İkinci düzlemdeki ilk problem sosyalleşme ilkesiyle ilgilidir. Tarikatlar, tekkeler ve medreseler türünden dinsel fonksiyonlara sahip geleneksel kurumlar, Cumhuriyet kurulduğunda, büyük aile, klan ve aşiret gibi diğer bazı geleneksel kurumlarla birlikte Kürtler arasındaki önde gelen ikincil sosyalleşme kanallarını oluşturuyorlardı. Din, toplumun etrafında örgütlendiği asli ilkelerden biriydi ve anılan kurumların oluşturduğu kanallar aracılığıyla toplumla buluşuyordu. Kemalist yönetim Mart 1924'te Halifeliği kaldıran kanunla birlikte bu tür dinsel kurumları da yasaklayınca, Kürt toplumunun önemli bir toplumsallaşma ilkesini berhava edip kanallarını tıkamış oldu.[44]

---

[43] Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılandığı davanın savcısı, esas hakkındaki mütaalasında şeyhlerin ve din adamlarının etkinliğindeki tekke ve zaviyelerin o günlerden nasıl bir değişime konu olduklarını tasvir ederken, şu ifadeleri kullanıyor: "Bu tekkeler, bu zaviyetler, müessisleri tarafından ancak ibadet maksadiyle açılmış birer mahalli ibadet [yeri] iken bu gün bu hakikatten uzaklaşarak hakikatte birer siyasi, birer ilmi cemmiyet-i siyasiye mev'aları [makamı] hükmünü inkılâp etmiş ve siyasi müzakerât-ı hafiye merkezi [gizli siyasi müzakere merkezi] olarak değişmiş olduğu katiyyen sabittir." (Akt. Bayrak 1993: 365) (Köşeli parantezler bana ait.)
Bu ifadelerin, aynı zamanda, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına gerekçe yaratmak gibi bir amaçla kaleme alınmış olmaları, durumu değiştirmiyor.

[44] Bu kanunlar şunlardı: 1- 429 sayılı Şeriye ve Evkaf (Vakıflar) Nezaretini kaldırarak bunların denetimindeki okulları Maarif Vekaletine (Milli Eğitim Bakanlığı) devreden yasa; 2-430 sayılı "Mektep-medrese ikiliğini" kaldırarak tevhid-i tedrisat (öğretimin birliği) sağlayan yasa; 3-431 sayılı Halifelik kurumuna son veren yasa; 4- Şeriye ve Evkaf Nezaretine bağlı Şeriye Mahkemelerini kaldırarak bunların görevlerini Adliye Vekaletinin normal mahkemelerine devreden yasa. Bunlardan ilk üçü 3 Mart 1924'te, sonuncusu ise 8 Nisan 1924'te yasalaştı. Esasen bu dört yasaya Şeyh Sait ayaklanmasının hemen ertesine denk getirilen (Kasım 1925) tarikatların ve tekkelerin kapatılması yasasını da eklemek gerekiyor.

Resmi ideolojinin din ilkesinin yerine koymaya düşündüğü yeni prensip ise ulus ilkesiydi. Yani artık Türk ulusu üzerinden yeni bir sosyalite yaratılacaktı. Bir diğer deyişle Padişahın ve Halifenin Müslüman kulları yerine, Cumhuriyetin laik fertleri (vatandaş) yaratılacaktı. Bu toplumsallaşmayı sağlayacak ana araçlar ise modern (laik) okullar, merkezileşmiş yaygın bürokrasi, rasyonalizm, iletişim, kültürel homojenleştirme, Türk milliyetçiliği vb. olacaktı.

Yeni durum, Türkler açısından belli bir anlam taşıyabilirdi. Çünkü hem Osmanlı döneminden beri yaşanmakta olan modernleşme çabaları böyle bir toplumsal dönüşümü taşıyabilecek potansiyele sahip hırslı ve sabırsız bir modern elit yaratmıştı, hem de yeni sosyalleşmenin içinde gerçekleşeceği "yüksek kültür" için kaynak olarak Türkçe ve Türk kültürü seçilmişti. Kürtler söz konusu olduğunda, doğal olarak, bunların hiç biri geçerli değildi. Ortada ne gelişkin ve hırsla Türkleşmek isteyen bir modern elit vardı, ne de yeni yüksek kültür için seçilen dilsel ve kültürel kaynak, yani Türk dili ve kültürü Kürtlere hitap ediyordu. Böylece ortaya garip bir durum çıkıyordu: Eski sosyalleşme ilkesi ve kanalları tıkanmıştı, ama onun yerine geçebilecek yenisi hazmedilebilir olmaktan uzaktı. Bunun nasıl bir toplumsal travma yaratabileceğini tasavvur etmek zor olmasa gerek.

Nitekim öyle oldu. O zamana kadar Ermenilerin geri döneceği korkusu başta olmak üzere çeşitli nedenlerle Kemalist hareketi desteklemiş veya aktif olarak bu harekete karşı çıkmamış olan Kürt egemen sınıfları, büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Başka bir çalışmada *1924 Kopuşması* olarak adlandırdığım büyük toplumsal kayma, bu hayal kırıklığının ürünüydü.[45] Kitleler, hızla Kemalist yönetimin karşısına geçtiler. Cumhuriyet'in bir yılı bile dolmadan Kürtler, deyim yerindeyse, patladılar: Doğu-batı istikametinde Bitlis'ten Malatya'ya, kuzey-güney istikametinde ise Karlıova'dan Siverek'e kadar olan bölgeyi yangın yerine çeviren Şeyh Sait ayaklanması bu patlamanın ifadesiydi.

Türk ve Kürt tarih yazıcılığında hâlâ bir tartışma konusu oluşturan Şeyh Sait ayaklanmasının dini bir ayaklanma mı, yoksa bir Kürt (milli) ayaklanması mı olduğu sorusu, yukarıda sözü edilen Kürtlerin toplumsallaşma ilkesi ve kanallarıyla ilgili sorun anlaşılmadan doğru bir şekilde cevaplandı-

---

[45] Bu kaymanın değişik kümeleşmeler üzerinden bir tasviri için bkz. (Gündoğan 1994) "1924 Kopuşması" başlıklı I. Bölüm.

rılamaz. Bu, aynı zamanda, ikisi de Kemalist uygulamalardan olumsuz etkilenmiş olan Türk ulema ve tarikat erbabının bu uygulamalar karşısında bekle gör tavrı takınırken, Kürt şeyhlerinin ayaklanma yoluna gitmesi arasındaki tavır farkını da izah eden faktörlerden biridir. Medreselerle ilgili örnek, konuyu bir nebze daha anlaşılır kılacaktır.

Tehvidi Tedrisat Kanunu marifetiyle 1924 yılında kapatılıncaya kadar medreseler, hem Türkler, hem de Kürtler arasında önemli sosyalleşme kurumlarından biri idiler. Buraya kadar Türklerle Kürtlerin pozisyonları arasında büyük farklılık görünmüyor. Fakat bu kapatılmanın söz konusu toplumlara etkilerine baktığımızda ciddi bir farklılığın oluştuğunu görürüz. Çünkü Türkler arasında II. Mahmut'un başlattığı "ulemanın bürokratlaştırılması" reformunun bir sonucu olarak "genel eğitim zaten ulemanın elinden alınmış bulunuyordu." (Lewis 1991: 409) Buna karşılık Kürtlerde bu iş hâlâ esasta din adamları eliyle yürütülüyordu. Dahası, Türkler arasında medreselerin kapatılmasıyla doğan boşluk, yeni bir sosyalleşme ilkesi çerçevesinde işleyen modern okullarla doldurulduu. Böylece geçiş sorunlu olsa bile sonuçta okul bir toplumsallaşma kanalı olarak varlığını sürdürdü. Fakat Kürtler bakımından böyle olmadı. Çünkü medreselerde eğitim dili Arapça olmakla birlikte açıklama, yorum ve tartışmalar bir ölçüde Kürtçe yapılmakta idi. Keza Kürtçe bazı yardımcı ders kitapları da yazılmıştı. Yani bir bakıma yarı Arapça, yarı Kürtçe bir eğitim söz konusuydu. Bu sayede medrese eğitiminden geçen birinin sosyalleşmesi Kürtlüğü dışlamıyor, tersine pekiştiriyordu. Fakat modern okullarda durum farklıydı. Orada, dersler Türkçe veriliyordu. Türk milliyetçiliği de eğitimin temelini oluşturan ilkelerden biri haline getirilmişti. Modern okulları bitiren bir Kürt çocuğu, gerçekte Türkleşme tornasından geçirilmiş oluyordu. Bir diğer deyişle, medreselerin kapatılması, Kürt öğrencilerinin okullarda Kürtlük içinde sosyalleşme olanağını ortadan kaldırmıştı.[46] İki toplum arasındaki bu tür farklılıklar, aslında laiklikle ilgili bir uygulama olan medreselerin kapatılması eyleminin, Kürtler arasında,

[46] Elbette yasaklandıkları için illegal biçimde varlıklarını sürdüren medreseler bunun dışındaydı. Fakat bu illegalitenin medreselerin sayısını ve kalitesini olumsuz yönde etkilediği açıktır. O kadar ki, bu medreselerdeki eğitimin kalitesine bakınca, Ahmedê Xanî gibi birinin de bir zamanlar böyle bir medresede okumuş ve ders vermiş olabileceğini düşünmek zorlaşıyor.

Türklerdekinden farklı olarak, sadece laiklikle ilgili değil, aynı zamanda etnisiteyle ilgili problemler de yaratmasıyla sonuçlanmıştı.[47] Buradaki karmaşık ilişki, Şeyh Sait ayaklanmasının geleneksel toplumsal kesimlerin önderliğinde ve dini sloganlar kullanılarak icra edilmiş olmasına rağmen aynı zamanda nasıl milli (Kürtlükle ilgili) bir nitelik taşıyabileceği sorusuna da ışık tutar.[48]

Bununla bağlantılı bir diğer sorun Halifelikle ilgilidir. Halifelik, Osmanlı toplumunda, kutsal üzerine kurulu toplumsallık ilkesinin somutlaştığı asli sembollerden biriydi. Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar (bir dereceye kadar Hariciler ve Aleviler dışında) kendilerini, başında Halifenin bulunduğu bir ortaklığın (cemaat) üyesi sayarlardı. Özellikle de pan-İslamist politikaların yürürlüğe sokulduğu imparatorluğun son dönemlerinde. Geniş bir ailenin ferdi olmak gibi bir kimlik duygusuydu bu ve bu yanıyla yukarıdaki paragraflarda sözünü ettiğimiz toplumsallaşma prensibinin somutlanış biçimlerinden biriydi. Halifeliğin ortadan kaldırılması bütün bu anlam dünyasını yıktı ve bu dünyaya bağlı insanlarda bir burukluk, hayal kırıklığı ve tepki yarattı.

Kemalist harekete öncülük etmiş paşalardan yerel mütegallibeye kadar uzanan bu tepkiler ve hayal kırıklıkları, hem Türkler, hem de Kürtler arasında rahatlıkla gözlenebilir. Ancak Kürtler arasındaki etkilerinin daha sancılı olduğundan kuşku duyulamaz. Böyle olmasının çok değişik nedenleri var. Konumuzla bağlantısı bakımından iki tanesine değinmek gerekiyor.

---

[47] Yüzbaşı İhsan Nuri ve arkadaşlarının oluşturduğu seküler nitelikli Kürt muhalefetinin Şeyh Sait ayaklanmasından çok kısa bir süre önce İngilizlerle yaptığı görüşmelere dayanan bir İngiliz gizli raporunda konuyla ilgili olarak şunlar söylenmektedir: "Mahkemelerde ve okullarda kullanılan dilin Türkçeyle sınırlandırılması ve Kürtçenin okullarda öğretilmesinin yasaklanması. Bu önlemlerin –Türklerin arzuladığı gibi- Kürtler için eğitimin pratik olarak ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandığı belirtilmektedir. Türkler, Kürtler için halihazırdaki tek eğitim kurumu olan dini kurumları da kapatmışlardır." İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 11 Kasım 1924, FO 371/1021, Belge No: 4604, (Mesut 1992: 144).

[48] Bu analizde özel olarak konunun toplumsallaşma mekanizmalarıyla ilgili boyutları üzerinde durulduğundan, Şeyh Said ayaklanmasında Azadi örgütü üzerinden gelen Kürt milliyetçiliğiyle ilgili doğrudan faktörler kapsam dışında tutulmuştur. Hareketin ulusal niteliğinin konu edileceği bir tartışmada bu boyut elbette analize dahil edilmelidir. Bu yönde bir deneme için bkz. (Gündoğan 1994: 164-178).

Birinci neden, II. Abülhamit'in izlediği pan-İslamist politikanın, Ermeniler ve diğer Hıristiyan topluluklar karşısında Kürt egemenlerine sunduğu avantajlarla ilgilidir. Hamidiye Alaylarının oluşturulması politikasında somutlaşan bu durum, Sünni Kürtlerin önemlice bir bölümünün, özellikle de Tanzimat reformları nedeniyle Hıristiyanlarla kanun önünde eşitlenmiş olmaktan rahatsızlık duyan geleneksel kesimlerin II. Abdülhamit'e bağlanmaları sonucunu doğurdu. II. Abdülhamit, önemli bazı Kürt aşiret reisleriyle veya etkili bazı şeyhlerle (örneğin ünlü Şeyh Mehmude Berzenci'nin babası olan Süleymaniye'deki Şeyh Sait'le)[49] ilişkiler kurup, onları değişik hediyelerle taltif ederek Halifelik üzerinden işleyen paternal bir bağımlılık ilişkisi kurmuştur.

Batıdaki toprak kayıplarının benzerlerini İmparatorluğun doğusunda da yaşamamak için alınmış olan bu tür tedbirler, Halifelik makamına, Kürtler arasında o zamana kadar görülmemiş düzeyde bir saygınlık ve bağlılık duygusu kazandırdı. Hamidiye Kürtleri arasında Abdülhamit'e verilen *Bavê Kurda(n)* (*Kürtlerin babası*, ya da bir benzetmeyle söylenirse *Atakürt*) adı bu bağlılık ve sempatinin bir ifadesiydi.[50] Nitekim Jön Türkler 1908'de iktidarı ele geçirdikle-

---

[49] Şeyh Sait'le ilgili olarak bkz. (Soane 1979: 187-188).

[50] Şunu da eklemek gerekir ki, II. Abüldhamit'in Kürtlere yönelik ilgisi sadece Hamidiye Kürtleriyle sınırlı değildir. Örneğin, Hamidiye alaylarının dışında tutulmuş olan Alevi Dersimi Kürtleri de bu dönemde ilgiye mazhar olmuşlardır. Özellikle Batılı misyonerlerin bölgedeki etkilerini zayıflatmak amacı güttüğü anlaşılan bu ilginin bir ifadesi, dönemin Elazığ (Mamuretülaziz) valisinin, Dersimli Yusuf Ağa ve Seyit İbrahim (1937 Dersim isyanının lideri Seyit Rıza'nın babası) gibi Alevi liderleriyle ilişki kurması, onlara elbiseler hediye etmesi ve bu elbiselerle çektiği resimlerini II. Abdülhamit'e yollamasıdır (Kieser 2005: 244).
Fakat öyle görünüyor ki Osmanlıların merkezileşmeyi artırma yönündeki politikalarının tek sonucu Padişaha bağlılığı ifade eden bu resim trafiği değildir. Hereük akımlar, Dersim inançları, kimliği ve mitolojisi gibi konulardaki çalışmalarıyla tanıdığımız Erdal Gezik, Bektaşiliğin Dersim Aleviliği'ne dışsal bir olgu olduğunu, bölgeye ancak 19. yüzyıldan sonra sızdığını ve Dersim'deki geleneksel inanç biçimlerini kısmen deforme ederek Bektaşiliğe (Hacı Bektaş'a) bağladığını iddia ediyor (Bkz. Gezik 2000, özellikle IV. Bölüm). Bu tez, Kieser'in, Osmanlı devletinin 19. yüzyılda sürdürdüğü bürokratik merkezileştirme politikalarının Dersim Alevilerine olan yansımasıyla ilgili olarak gün ışığına çıkardığı verilerle uyum içerisinde görünüyor. Bir diğer deyişle, Dersim'e yapılan müdahalenin, birkaç ağanın kafese alınmasıyla sınırlı bir girişimin ötesine geçerek sosyo-kültürel alanları içermiş olması ihtimali vardır. Konu, araştırmacılarını bekliyor.

rinde, Hamidiye Kürtlerinin, komşuları karşısındaki göreli üstün pozisyonlarının sona ermesi ihtimali belirdi ve bu da yeni yönetime karşı bazı Kürt isyanlarının gerçekleşmesine katkıda bulundu. Milanlı İbrahim Paşa'nın 1908'deki isyanından (Bruinessen tarihsiz: 231) Halife Selim'in 1913'teki Bitlis isyanına kadar birçok hareket ve homurdanışta bu gelişmenin de rol oynadığını tespit etmek zor değildir.[51] Bütün bu nedenlerle, Kemalist yönetim Halifelik kurumunu ortadan kaldırdığında, aslında geleneksel Kürt elitinin hiç olmazsa bir bölümü açısından sosyal ve kültürel yükselmenin ifadesi olan bir sembolü de yok etmiş oluyordu ki homurdanmalar ve tepkiler doğurmaması mümkün değildi. Ve bu tepkilerin etnik bir renge bürünmesi işin tabiatı gereğiydi.

İkinci neden, "tutsak Halifeyi gavurun elinden kurtarmak" şeklinde özetleyeceğimiz bir propaganda temasının Milli Mücadele yılları döneminde Kemalist paşalar tarafından Kürtleri elde etmek amacıyla etkili biçimde kullanılmış olmasıdır. Bizzat Mustafa Kemal, Kürt ileri gelenlerine bu temayı işleyen kişisel mektuplar yollamıştır [52] ve birçok araştırmacının tespit ettiği gibi, bunun, Kürtlerin Kemalist hareketi desteklemeleri veya ona karşı gelmemeleri üzerinde etkileri olmuştur.[53]

Kısacası, tarihin Milli Mücadele yılları adı verilen yaprağı geriye doğru çevrildiğinde, Halife, Kürtler nezdinde, sadece II. Abdülhamit'le özdeşleşen nostaljik bir altın dönem sembolü değildi; bizzat Kemalist hareket tarafından yeniden aktifleştirilmiş ve toplumsal ve ideolojik gelişmeler üzerinde etkisi güçlendirilmiş olan canlı bir semboldü.[54] Dolayısıyla Halifeliğin lağvedilmesi, Kürtlerin bu kesimlerinin gözünde, kendilerini yeni devletle ilişkilendiren tarihsel bir bağın

---

[51] Elbette bu isyanlar bir tek faktöre bağlanarak izah edilemezler. Jön Türklerin, iktidarlarının başlangıç yıllarında, Ermeni Taşnak örgütüyle yakınlaşma politikası gütmüş olması da dahil, birçok faktör bu isyanlar üzerinde etkide bulunmuştur. Fakat bunlar ayrı bir incelemenin konusudur.

[52] Bu mektuplar Nutuk'ta yayımlanmışlardır. Bkz. (Atatürk 1961: 937-945).

[53] Bir örnek olarak bkz. (Beşikçi 1992: 284-286).

[54] Alevi Kürtlerin 1921'de başlattığı Koçgiri isyanının önderi Alişer'in bile kendisini "Hilafet Ordusu Müfettişi" adıyla tanımlaması, kültürün politikleştirilmesi ameliyesinin özsel değil, araçsal bir nitelik taşıdığını göstermesi kadar, Halifelik sembolünün gücüne de işaret etmektedir (bkz. Kemali 1992: 126), (Gündoğan 1994: 55).

koparılması ve Kemalist yönetim tarzı var olduğu müddetçe, eski, görece avantajlı toplumsal statülerini tekrar elde etmenin olanaksızlığının ilanı anlamına geliyordu.

Kürt elitiyle yeni Türk egemenlerinin pozisyonlarının karşılıklı konumlanışında meydana gelen bu değişiklikler, bir çatışmayı davet etti. Şeyh Sait ayaklanmasından itibaren şahit olduğumuz bir dizi Kürt isyanının ardında yatan dinamiklerden biri de budur. Anılan çatışmanın ideolojik planda aldığı şekil, Türkiye'de resmî ideolojinin oluşturulması sürecini etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Taraflar ideolojik planda, genel hatlarıyla şöyle konumlanmışlardı:

Kemalist hareket, kendini modernizm savunucusu taraf olarak sunmaktaydı. İrtica, bilim düşmanlığı, ilerleme, pozitivizm, laiklik, milliyetçilik, Türklük... bu pozisyonu ifade eden belli başlı diskurları oluşturuyordu. Mustafa Kemal aydınlık getiren bir uygarlık misyoneri, Şeyh Sait(in temsil ettiği Kürt geleneksel sınıflarının itirazcı kesimi) ise karanlığı temsil eden, örümcek kafalı bir gerici olarak takdim ediliyordu. Bu diskurda ifadesini bulan temel prensipler Cumhuriyet dönemi resmî ideolojisinin temel taşlarını oluşturdular.

Kürt tarafının pozisyonu ise Halife, İslam, Kuran, cihad, şeriat, eski köye yeni adet getirilmesi, Kürtlük... gibi diskurlarla oluşturuldu. Onlar da Mustafa Kemal'i, Deccal; Şeyh Sait'i, bir tür Mehdi olarak tasvir ettiler.

Kemalist cephenin pozisyonunun en iyi formüle edildiği yerler, Şeyh Sait ayaklanması başta olmak üzere Kürt isyanları üzerine üretilmiş gazete yazıları ve kitaplardır. İki örnek olarak Naşit Uluğ (2001) ve Behçet Cemal (1955) anılabilir. Bu tür metinler, her türlü yöntemi kullanarak ağa, bey, şeyh gibi toplumsal kesimleri demonize ederken;[55] Cumhuriyeti, Batılı oryantalistlerin metinlerini andırır bir şekilde uygarlık taşıyıcısı taraf olarak tasvir ederler.

Kürt cephesinin pozisyonunun ifadelerini ise iki grup altında toplamak mümkündür: İlkine daha çok halk türkülerinde ve ağıtlarda rastlarız. Buralarda, İslam dini, 12 imam, halkın sefaleti ve çaresizliği, direniş önderi şeyhlerin, seyitlerin ve beylerin mazlumluğu ve kahramanlıkları, askerin

---

[55] Behçet Cemal, Şeyh Sait'in idam ediliş sahnesini şöyle anlatıyor: "Gömleği giydirdiler. Sessiz yürüdü. Sesini çıkarmadan asıldı. Son nefesini verince, etraf alkışlarla çınladı. Halk arasından bir kadının feryadı duyuldu:

"-Hani alçağın kerameti, ipi bile kopmadı." (Cemal 1955: 117)

zulmü, komutanların katılıkları, milislerin acımasızlıkları ve bedbahtlıkları türünden temalar göze çarpar. İkinci grup ise, en kalıcı ifadelerini Hoybun örgütünün faaliyetleri olarak kaleme alınan propaganda broşürlerinde bulan modernize edilmiş ulusalcı sunumlardan oluşur.

Bu sunumlarda, geleneksel Kürt figürleri, milliyetçi bir diskur yaratmanın gereklerine uygun bir şekilde, folklorik bir stilizasyonla takdim edilmişlerdir. Bingöl bölgesinin ünlü ve yakışıklı direnişçisi Yado'nun sırmalarla kaplı stilize edilmiş elbisesi içindeki fotoğrafı günümüze kadar ulaşmış güzel sunumlardan biridir örneğin. Sözü edilen sunumlarda, hareketin geleneksel yanları mümkün mertebe geri plana itilmiştir. Anıldıkları durumlarda ise modern figürlerle kaynaştırılmış biçimde sunulmuşlardır. Süreyya Bedirhan'ın kaleme aldığı The Case of Kurdistan Against Turkey adlı kitapta yer alan görsel malzeme, bu kaynaştırmanın bazı örneklerini sunar. Kitapta, anılan kıyafeti içinde Yado'nun yine benzer bir kıyafet giyinmiş Sadîyê Telheyi[56] ile birlikte, önlerinde oturan modern kıyafetli üç liderin (Memduh Selim Bey, Celadet Bedirhan ve Kamuran Bedirhan) arkasında fotoğraflanması, Kürt hareketinin (Batı dünyasına) tanıtılmasındaki önceliklerini yansıtır gibidir. Burada hareketin modern yüzü ön plana çıkarılmaktadır. Bununla ulaşılması umulan hedeflerden biri de Kemalist yönetimin Kürt hareketine karşı kullandığı irtica suçlamasını boşa çıkarmak olsa gerek.

Hoybuncular sadece Kürt hareketinin modern bir çehreye sahip olduğunu işlemekle kalmamış, Kemalist hareketin modernist görüntüsünü de gözden düşürmeye çalışmışlardır. Bununla ilgili iddiaları, Mustafa Kemal'in batılılaşmayı sadece imaj yaratma amacıyla savunduğu yolundadır (Bedr Khan 1995: 56-58). Hoybuncular, Kemalist hareketin, esasen, *Barbar Türk*'ün izinden yürüyen bir hareket olduğunu iddia etmişlerdir. Bununla, batılı toplumlarda popüler bir nitelik taşıyan "Barbar Türk" temasını sömürmek istediklerini anlamak zor değildir.[57]

Yukarıda anılan kavramların bir kısmı tarafların ideolojik pozisyonunu, diğerleri ise taktik hedeflerini ifade ediyor-

---

[56] Bu kişinin Sadiyê Telheyi (Sadi Kalkan) olduğu bilgisi için Malmisanij'a teşekkür ederim. Ayrıca bkz. Malmisanij 2008: 20-23.

[57] Kitaba önsöz yazan ünlü tarihçi Herbert Adam Gibbsons'ın yazısı da "The Same Turk", (biraz serbest bir çeviriyle: "Şu Bildik Türk") başlığını taşımaktadır (Bedr Khan 1995: 3-6).

du. Kavga, belirttiğim gibi, Kürt elitinin, Kürtleri kendi geleneksel yöntemleri içinde yönetme isteği ve çabası ile Kemalist yönetimin, Kürtlerin içinde bulunduğu siyasi, toplumsal ve kültürel yapıları burjuva Cumhuriyetin gereklerine uyarlayarak Kürtler üzerinde yeni tipte bir egemenlik sistemi kurma isteği ve çabası arasındaydı. İki tarafın üzerinde kavga ettiği Kürt alt tabakalarının, bütün bu olup bitenler karşısında nasıl tavırlar takındıklarıyla ilgili olarak fazla bilgimiz yoktur. Bu konuda pek çalışma yapılmamıştır. Keza anılan toplumsal tabakaların takındığı tavırların tarafların pozisyonları üzerinde ne gibi ideolojik ve siyasal etkiler yarattığı konusunda da çok şey bilmiyoruz. Anılan konular, neredeyse bakir bir çalışma alanı olarak araştırmacıları beklemektedir. Bildiğimiz, bu çatışmanın bir hayli keskin olduğu ve bu keskinliğin Türkiye'deki resmi ideolojiye görece radikal bir laisizm ile yer yer ırkçı söylemlere varan bir milliyetçilik olarak yansıdığıdır.

Kemalist iktidar, bu radikalleşmeyi ve sertleşmeyi, sadece Kürt direnişinin üstesinden gelebilmek için istemiyordu elbette. Kürt isyanlarını bahane ederek bütün renkleriyle merkezdeki muhalefeti sindirmek için de sertleşmeye ihtiyacı vardı. Nitekim görece liberal veya dinci bir çizgi izleyen bazı İstanbul gazeteleri ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yöneticileri ve komünistler Şeyh Sait isyanının bastırılması sürecinde irtica suçlamasına konu edilerek ezildiler. Bir diğer deyişle merkezde kurulan otoriter rejim, bazı yönleriyle Kürdistan'da sürdürülen çatışma üzerinden şekillendirildi. Bu durum, laiklikle ilgili ideolojik tercihlerde de kendini gösterdi.

Öte yandan, Kemalist iktidarın, Türkler arasındaki ılımlı modernistleri bile rahatsız eden radikallikte bir laiklik çizgisi izliyor olması, Kürt cephesini, politik olarak Mustafa Kemal karşıtlarına yakınlaşmaya, ideolojik olarak da dinsel diskuru koyulaştırmaya itti. Bununla, hiç olmazsa, hoşnutsuz Türklerin bir kısmını tarafsızlaştırmaya veya kendi saflarına çekmeyi umuyorlardı. Şeyh Sait ayaklanmasının yargılanması esnasında, sanıkların ısrarla hareketin "din saikiyle" yapıldığını iddia etmelerine karşılık, mahkeme heyetinin, hareketin Kürtçü bir ayaklanma olduğunu vurgulaması bu pozisyonların bir yansımasıdır.[58] Genel kural

[58] Bu savunmalarla ilgili daha geniş bir değerlendirme için bkz. (Gündoğan 2007: 147-157).

olarak Türk yönetimi, Cumhuriyet dönemi boyunca, Kürt hareketlerinin ulusalcı niteliklerini gizlemeye veya gözden kaçırmaya çalışan bir politika izleyegelmiştir. Özellikle de mahkemelerde. Nitekim etnik niteliği ayan beyan ortada olan bugünkü PKK hareketi bile resmî ideolojinin savunucuları tarafından hâlâ etnik olmayan bir sorun olarak lanse edilmektedir (bir "terör" sorunu). Ama 1925 yılı yargılanmalarında bir bakıma bunun tersi yapıldı. Buradaki tersliğin, yukarda sözü edilen politik ve ideolojik yönelişler ve konumlanışlarla ilgili boyutları vardır.

Kendi başlarına ele alındıklarında bürokratik merkeziyetçilik ve laiklikle ilgili reformların etnik sonuçlar üretmesi bir zorunluluk değildir, koşula bağlıdır. Nitekim resmî ideolojinin üreticileri ve bazı utangaç savunucuları, tezlerini genellikle bu denklem üzerinden ifade edegelmişlerdir. Buna göre, Kemalist yönetimin merkezileşme ve laiklikle ilgili tasarrufları, özel olarak Kürtlerle veya başka azınlıklarla ilgili uygulamalar değildir; çünkü pre-modern kurumların değişik yollarla tasfiye edilmeleri, ya da dinin modernlik öncesi toplumlarda oynadığı role müdahale edilmesi, modernleşmek isteyen hemen her devletin almak zorunda olduğu tedbirlerdir. Kemalist yönetimin yaptıkları da bundan ibarettir. Dolayısıyla ne Kemalist yönetimin premodern/pre-kapitalist unsurlara karşı geliştirdiği tedbirler, ne de söz konusu tedbirlere karşı patlak veren Kürt direnişleri etnik terimler içinde ele alınabilirler. Bunlar, geleneksel sınıfların kendi konumlarını korumak amacıyla başvurduğu gerici ayaklanmalardır.

Bu strüktüralist, fonksiyonalist açıklama tarzı, Türk akademi dünyasından kendilerine Marksist sıfatını uygun gören sol-Kemalistlere kadar çok geniş bir yelpazenin ortak temasını oluşturur. Aralarındaki fark, bu reformların biçimine, zamanlamasına veya kapsamına ilişkindir. Bazıları, reformların bu radikallikte uygulanmasının gereksiz olduğunu, Doğu'daki pre-kapitalist unsurların pekâlâ daha tedrici yollarla tasfiye edilebileceğini; Kemalist yönetimin, İsmet İnönü ve Recep Peker gibi aşırıların etkisiyle bu mücadeleyi tüm Türk toplumunu kapsar hale getirdiğini ve böyle yapmakla toplumu geçmişinden kopardığını ve bunun da toplumsal komplikasyonlara yol açtığını ileri sürerler. Sağcı, muhafazakâr ve milliyetçi kesimde ("Türk-İslam sentezcileri") yoğunlaşan bu görüşler, Fethi Okyar ve Kazım Karabe-

kir gibi ılımlı modernistlerin Kemalist reformlar gerçekleştirilirken dile getirdiği eleştirilerle paralellik içindedir.

Bir diğer grup aynı görüşün "sol" versiyonunu sunar. Buna göre, Kemalist yönetimin yönelimi doğruydu; fakat reformların sonuna kadar götürülmemesi bir hataydı. Kemalist yönetim, Doğu'daki pre-kapitalist unsurlarla erken uzlaştı ve devrimci programını terketti. Eğer bu program, programın gerektirdiği radikallikte uygulansaydı, Türkiye'deki toplumsal dönüşüm daha ileri noktalara varacak, çok daha hızlı biçimde çağdaş uygarlık seviyesine ulaşılacaktı. CHP'nin "sol" kanadında yer alan aydınlarla kendilerini Marksist olarak tanımlayan sol-Kemalistlerin dile getirdiği bu görüş de konuyu feodalizmin tasfiyesi olarak sunan strüktüralist, fonksiyonalist yaklaşımlar kapsamında kalır. Bu ikinci grubun söz konusu teoriye katkısı, analize bol miktarda "emperyalizm" ve "anti-emperyalizm" lafı serpiştirmiş olmalarıdır.

Oysa yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, konu, pre-kapitalist unsurların tasfiyesiyle ilişkili boyutlar taşımakla birlikte onunla sınırlandırılamaz. Çünkü sosyal ve kültürel yapılar ile devralınan tarihsel miras olayı karmaşıklaştırmakta, kendi başına alındıklarında sadece pre-modern yapı ve kurumlara karşıtlık ifade eden bazı uygulamalara etnik boyutlar katmaktadır. Resmi ideolojinin en dikkat çekici yanlarından biri, konunun bu boyutunu inkâr etmesi, gizlemesi veya çarpıtmasıdır. Resmi ideolojinin üretildiği alanlarından biri olan Türk akademi dünyasının onyıllardır yaptığı şey budur.

Bu ideolojik tutum, 1970'lerden itibaren Kürtler tarafından sert eleştirilere tabi tutuldu. İsmail Beşikçi'nin 1970'lerde yayımladığı çalışmaların sivri okları üniversite camiasının bu yanına yönelikti.[59] Kısmen bu tür ideolojik mücadelelerin katkısıyla, fakat esas olarak PKK'nin 1984'te başlattığı silahlı mücadelenin Türkiye siyasal haritasını yeniden şekillendirmiş olması ve bu suretle Kürt meselesiyle ilgili bütün iç ve dış güçlerin karşılıklı pozisyonlarında çok ciddi değişiklikler yaratmış olması nedeniyle eski ideolojik tezler yavaş yavaş terkediliyor. Bu cümleden olarak, anılan strüktüralist, fonksiyonalist tutumlar da yeni çeşit

[59] İsmail Beşikçi'nin "Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulaması" adı altında yayımladığı bu kitapların tümü yasaklandı, yazar ve yayınevi (Komal Yayınevi) çok ağır cezalara çarptırıldı.

lemelere uğruyor veya yerlerini tümüyle yeni denemelere bırakıyorlar.

Bu yeni denemeler arasında ODTÜ öğretim görevlilerinden Mesut Yeğen'in doktora tezini oluşturan Foucaultcu analiz (Yeğen 1999a) kayda değer bir nitelik taşıyor. Yeğen, çalışmasında sorunun etnik boyutunu teslim ediyor; fakat devletin bu sorunu inkâr edip bunun yerine olayı şeriat, eşkıyalık, kaçakçılık, bölgesel geri kalmışlık gibi etnisite dışı terimler üzerinden ifade etmesinin ideolojik bir gizleme faaliyeti olmayıp, Kürt kimliğinin bu alanlarda kurulmasından doğan bir sonuç olduğunu iddia ediyor (Yeğen 1999a, Yeğen 1999b: 566).

Kürt sorununu sadece komplolarla ve emperyalizmin tahrikleriyle açıklayan anlayışların egemen olduğu bir akademi dünyasında, bu sorunu, Kürt kimliğinin oluşum sahalarıyla ilişki içinde açıklama çabası elbette takdire değerdir. Ne yazık ki Yeğen'in bu çabası, bir noktadan sonra, Foucaultcu analizin, diskursal düzeni oluşturan ifadelerin birbirleriyle olan ilişkilerini özne'den kurtulmak için kullanmaktan kaynaklanan sorunlarına takılıyor. İlk bölümde de belirttiğimiz gibi, Foucault, özne'yi analizden çıkarmak gerektiğini söylüyor. Bunun doğal uzantısı, ideolojinin de analiz sahasının dışına sürülmesi oluyor. Çünkü Foucault'ya göre ideoloji; dünyayı, hakikati bilen ya da kuran bir özne olabileceği varsayımıyla açıklayan "hümanist" geleneğin artık aşılması gereken kalıntılarından biridir (Barrett 2004, 6. bölüm). Yeğen, bu şemaya sadık kalınca, çözemediği iki problemle yüz yüze geliyor: devletin özne karakteri ile onun ideolojik işlevi.

Devlet, diyor Yeğen kısaca, Kürt sorununu ifade etmede veya saptırmada özgür değildir (Yeğen 1999b: 566); devlet, kendi diskurunu oluşturan kurucu bileşenlerin ifadeleri çerçevesinde konuşur; yoksa özel olarak bir şeyi gizlemek veya saptırmak amacıyla değil. Yani birinci bölümde özetlediğimiz *sınırlayıcı* manada bir ideolojik faaliyetten söz edilemez. Bu nedenle, özne ve onun niyetleriyle uğraşmak yerine, söylenenin neden başka türlü değil de söylenmiş olduğu şekliyle söylendiğine bakmak gerekir ki, bu da diskuru oluşturan ifadelerin düzenine götürür bizi.[60] Buna

---

[60] Yeğen, bu düşüncenin genel çerçevesini yakın döneme ait bir çalışmasında şöyle formüle ediyor: "...devletin niçin böyle bir dile başvurmuş olduğuna dair daha tarihsel ve kanımca daha maddeci bir açıklamanın peşine düşmek gerektiğine inanıyorum. Bu çalışmanın da

göre devlet, Kürt direnişlerini, söz gelişi "eşkiyalık" veya "irtica" olarak adlandırmışsa, burada devletin böyle yapmaktaki niyetini sorgulamak yerine, devletin, neden başka bir şey değil de "eşkiyalık" veya "irtica" terimlerini tercih ettiğine bakmamız gerekiyor. Bu sorunun cevabı da şöyle şekilleniyor: Devlet diskurunu meydana getiren diskursal düzenin kurucu öğeleri, bunların dışında bir ifade üretilmesine müsait olmadıkları için (çünkü Kürt sorunu yeni dönemde bu alanlarda kurulmaktadır) devlet, "eşkiyalık" veya "irtica" ifadelerini kullanmıştır. Böylece, devlet diskurundan yola çıkıp bu diskuru oluşturan diskursiv düzene gidiyor ve oradan tekrar devlet diskuruna geri gelmiş oluyoruz. Bu durumda, gezindiğimiz güzergâh, başladığı yere geri dönen hava geçirmez bir çembere dönüşüyor. Çünkü bu teoriye göre, bir diskur zaten başka ifadeler mümkün olmadığı için onu oluşturan ifadelerden oluşmaktadır. Bir bakıma tezin kanıtı, bizzat tezin formülasyonunda mevcuttur. Böyle olunca, artık bir ve aynı yapısal çemberin içinde dönüp durmak zorundayız. Yeğen'in çözümlemesi, bu yanıyla strüktüralist olarak tanımlanabilir. Ancak analiz daha ziyade anlamlar üzerinden yapıldığı için post-strüktüralist tanımı herhalde daha uygun düşecektir.

Soruna olgusal düzeyde baktığımızda ise bazı şeylerin bu şemaya sığmadığını görürüz. Bir kere, devlet bütün bu sürecin merkezindedir, kurucusudur, yürütücüsüdür ve bu anlamıyla özne pozisyonundadır. O kadar ki, eğer istenirse, devletin bu pozisyonunu bizzat Yeğen'in analizinde bile tespit etmek mümkündür. Çünkü Yeğen'e göre, Kürt meselesi, Osmanlılar döneminde başlayan Türk modernleşmesinin ve bu bağlamda merkezileşmenin bir fonksiyonudur. Bir tür teleolojik nitelik taşıyan bu modernleşmeyi ve merkezileşmeyi devlet bizzat planlı bir şekilde başlatmış ve yürütmüştür. Yani başka bir biçimde ifade edecek olursak, sürecin asli faktörü devlet olagelmiştir. (Belli strüktürlerle koşullanmış olmak sonucu değiştirmiyor.) Özellikle de başlangıç dönemleri düşünüldüğünde. Peki durum böyleyse,

---

konusunu teşkil eden türden büyük anlatıların devlet benzeri öznelerin kasıtlı tahrif etme teşebbüsüne indirgenerek anlaşılabileceğinden kuşku duymak gerekir. Bunun yerine bu tür anlatıların tarihsel birer metin olarak ele alınması gerektiğini ve bu metinlerin ancak onlara mahal veren tarihselliklerin, bu metinleri mümkün kılan söylemsel-tarihsel bağlamın tetkik edilerek anlaşılabileceğini düşünüyorum." (Yeğen 2007: 388)

bu kurucu ve yürütücü pozisyonun, devlet tarafından gerektiğinde icat edilerek, gerektiğinde ithal edilerek, gerektiğinde yeniden ifadelendirilerek, gerektiğinde yeniden tefsir edilerek vb. kurulan ve kullanılan ifadelerin düzeni tarafından, yani bu ifadelerin kontekstle ve/veya birbirleriyle olan bağıntıları tarafından/sonucu oluş(turul)muş olduğunu nasıl ileri sürebiliriz? Burada, başka şeylerin yanı sıra, genel olarak Batı'daki gelişme yolunu izlememiş ülkelerde, özel olarak Türkiye'de devletin modernleşme/kapitalistleşme sürecinde oynadığı kurucu rolün ve bu rolün ideolojik boyutlarının fazlaca hesaba katılmamış olduğu görülmektedir.

İkincisi, bu analizde devlet diskuru denildiğinde kastedilen şey de tartışmalıdır. Çünkü devlet, konuyla ilgili olarak farklı yerlerde farklı dillerle konuşmaktadır. Gizli raporlardaki devlet, Kürtlerle ilgili konularda "Kürt" adını kullanarak konuşmakta bir zorluk çekmemektedir. Kamuya açık konuşan devlet ise sorunun adını "eşkıyalık", "terör" vs. olarak sabitlemektedir. Örneğin kamuya açık diskurlarda "şeriat" ya da "eşkiyalık" olarak tanımlanan Şeyh Sait, Ağrı ve Zilan isyanları, Haco Ağa, Ali Yunus hareketi gibi çatışma ve isyanlar, Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in gizli raporunda şöyle sunulmaktadırlar:

"Şeyh Sait hadisesi Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir vakadır. ... Ağrı vakası da aynı mefkûreye istinat etti [aynı ideale dayandı].

" Zeylan [Zilan] vakasını körükleyenler; Kürtlüğe dayanmışlardır.

"80-100 avanesile [destekçisiyle] Hükümet kuvvetlerini senelerce işgal eden [uğraştıran] Ali Can, Seyithan çeteleri bu gaye uğuruna çalışmışlardır.

"Melefanlı Mehmet Ali Yunusun, bu gün oğlu Abdurrahmanın Sasonlulara akıl hocalığı [yapması,] Sason memnu [yasak] bölgesinde bir beylik kurmağa çalışması Kürtlük duygu ve beylik ananasının yarattığı bir hadisedir.

"Hasenanlı Ferzende, Hasenanlı Ado, Yado, Alican, Seyithan, Gevaşlı Adil, İzzet, Musa, Simko, Cebranlı Halit, Hasenanlı Halit, Bitlisli maslûp [idam edilmiş] Ziya, İhsan, Nuri Hoca gibi ölü veya diri birçok şahıslar bu gün halk arasında millî fedakâr olarak telâkki edilmektedir." (Öztürk 2008: 115-116) (Köşeli parantezler bana ait. Metindeki dizgi hatalarına ve imlaya dokunulmamıştır).

Yukarıdaki ifadeler gayet açık. Dolayısıyla Kürtlükle ilişkili olguların, devlet söyleminde, biri etnik, diğeri gayri etnik olmak üzere iki tane anlamı olduğunu söylememiz gerekiyor. Sadece spesifik kişiler ve olaylarla ilgili olarak değil, bunun üzerine çıkan daha genel değerlendirmelerde de durum böyledir.[61] Bu durumda devlet diskuru derken bunlardan hangisini kastediyoruz? "Şeyh Sait", "Yado" ve "Ali Yunus" sözcüklerini "şeriat" ve "eşkıyalık" olarak sabitleyen dışarıya dönük anlamlarını mı, yoksa "Kürtlük" olarak sabitleyen içe dönük anlamlarını mı?

İkinci soru, birincinin doğal uzantısı olarak beliriyor: devlet, neden Kürtlerle ilgili olguların etnisite ile ilişkili anlamlarının kamuoyunca bilinmesini istemiyor? Bu, Yeğen'in analizinde iddia edildiğinin tersine, bilinçli bir gizleme faaliyeti değil midir?[62] Eğer böyleyse, bunun ideolojik bir boyutu yok mudur?

Belli ki, devlet, bazı şeyleri kitlelerden gizlemek istiyor ve buna uygun farklı diller yaratıyor. Kitlelerle bir dilde, kendi içinde başka bir dilde konuşuyor.[63] Bu durum ideolojik faaliyetin bir ifadesi/ürünüdür. Hiç kuşkusuz, ideoloji, birinci bölümde özetlemeye çalıştığım gibi, 'yanlış bilinç', 'yansıtma', 'ters çevirme', 'çarpıtma' veya 'gizleme' gibi epistemolojik kavramlara eşitlenemez. Fakat ilk olarak bunlar, ideolojinin bazı öğelerini, veçhelerini, tezahürlerini, fonksiyonlarını vb. oluştururlar. İkinci olarak da, kasıtlı faaliyet, söz konusu dili veya dilleri meydana getiren ifadelerin (olu-

---

[61] Örneğin Umumi Müfettiş Özmen raporunda şunları söylüyor: "Kürtlük hakkında ne şekilde hareket edersek edelim, idaresi başında bulunduğum bölgenin, memleketin diğer tarafına hiç bir yönden benzeyişi olmadığını, aynı kanunlarla idaresine devam etmenin bu bölgede arzu edilen huzur ve sükûnu temsil işini halledemeyeceğini kabul etmek zarureti vardır." (Öztürk 2008: 126)

[62] Dr. Nazım ve Bahattin Şakir gibi çok etkili İttihat ve Terakki önderlerinin resmen herhangi bir makam sahibi olmadıkları, bir diğer deyişle, Parti iktidardayken bile "illegal" biçimde çalıştıkları göz önüne getirilirse, gizliliğin sadece Kürtlerle ilgili bir durum olmayıp, daha genel bir yönetme ilkesi olduğu rahatlıkla görülebilir.

[63] Tıpkı günümüzde bazı darbeci generallerin yaptığı gibi. Ergenekon örgütü davasında tutuklanan Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Mustafa Balbay'ın günlüklerinde açığa çıkığı üzere darbeciler, bir darbenin alt yapısını hazırlamak için kendi aralarında konuşurken bir dil kullanıyorlar, fakat arzuladıkları darbenin gerekliliğini kitlelere aktarmak istediklerinde başka bir dil kullanıyorlar. Konuya, egemen ideolojinin üretimi ve kitlelere sunulma mekanizmaları bağlamında dikkat çeken bir değini için bkz. (Berktay 2009).

şum) düzeniyle değil, (hegemonya arzusundaki) bir öznenin varlığıyla açıklanabilir ancak.

Üçüncü husus, Kürtler cephesinden gelen ideolojik etkilerle ilgilidir. Kürt sorununun ve kimliğinin kuruluş alanları Türk modernleşmesiyle ilgili konularla sınırlı değildir. Kürt ulusalcılığının ideolojik etkileri de kuruluş alanlarına dahildir. Yeğen'in analizinin bizi içine soktuğu kapalı devre fonksiyonalist, strüktüralist çember, bu tür etkileri analize dahil etmeye pek elverişli değildir. Örneğin, Yeğen'e göre Halifelik gibi pre-modern dinsel kurumlar Kürt kimliğinin oluşum alanlarından biri olduğundan, devlet, Kürt hareketini şeriatçılık üzerinden ifadelendirmiştir. Ama biliyoruz ki, Kürt hareketini gerçek manada toplumsal hareket[64] niteliğine büründüren PKK olmuştur ve PKK, sahneye, şeriatçı değil, ateist bir hareket olarak çıkmıştır. Şeriatla başlayıp ateizme uzanan bu gelişmeyi, Kürt hareketinin özne pozisyonunu ve ideolojisini hesaba katmaksızın, sadece merkezileş(tir)me faaliyeti-çevre direnişi ikilisi içinde kalarak izah edebilir miyiz? Kanımca bu yöndeki bir çaba zorlama olur ve özneyle ideolojiyi tahlilden dışlayabilmek için ödenen fiyatın bir parçasını oluşturur.

Dördüncü ve son olarak bu analiz, devletin neden başka türlü değil de, konuştuğu gibi konuştuğu sorusunu belirleyen faktörlerden birinin de devletin, kendi sınırları dahilindeki bütün etnik ve kültürel farklılıkları yok ederek homojen bir ulus-devlet yaratmaya *karar vermiş* olması olduğu gerçeğine gerekli özeni göstermiyor. Yani eğer Mesut Yeğen'in ifadelerini kullanarak belirtecek olursak, Türk milliyetçiliği de Kürt sorununun kuruluş alanlarından biridir ve bu da bazı ifadeleri çarpıtmaya bazılarını da gizlemeye götürmektedir. Nelerin nasıl çarpıtılacağı, nelerin kimden ve hangi ölçüde gizleneceği koşullarla ilgili olsa bile bu yönlü bir (ideolojik) faaliyet vardır ve yukarıdaki aktarmalarda şahit olduğumuz gibi bunun çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bu konuyu daha iyi anlayabilmek için resmi ideolojinin milliyetçilik ilkesine daha yakından bakmamız gerekiyor.

---

[64] Bununla kastedilen, Hroch'un milliyetçilik tahlilindeki (C) aşamasına denk gelen harekettir, yani ideolojik-kültürel grup aşamasını (A) ve militan kadroların siyasi programlarını yavaş yavaş halka ulaştırarak kısmi kırılmalar yaratttığı (B) aşamasını geride bırakarak kitlesel bir konuma ulaşmış bir hareket (C) aşaması (Bkz. Hroch 1993).

Milliyetçilik

Resmi ideoloji ile Kürtler arasındaki ilişkinin belirleyici halkasını milliyetçilik oluşturur. Esasen bu durum sadece Kürtlerle ilişki noktasından geçerli değildir. Milliyetçilik ilkesi, resmi ideolojiyi oluşturan diğer bütün ilkeleri bir biçimde belirler veya çerçeveler: bu nedenle resmi ideolojinin çerçeve ilkesini oluşturduğu ileri sürülmüştür (Öztan 2007: 462).

Böyle olması, her şeyden evvel, bu ilkenin, yeni kurulan devletin sosyalitesine temel oluşturmasından geliyor. Eski devletin, yani Osmanlıların, her yerde geçerli, yekpare bir aidiyet ilkesi yoktu. Bir dizi sınıfsal, statüye bağlı, etnik, dinsel, mezhepsel, tarikatsal vb. kimlik, bazen birbirini keserek, bazen tümden dışlayarak, ama her durumda görece lokal kimlikler olarak İmparatorluğun dört bir tarafına serpişmiş alaca-bulaca renkler halinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Sosyalleşme mekanizmaları, özellikle de ikincil sosyalleşme mekanizmaları farklı ilkelere, çerçevelere ve kurumlara dayanan topluluklar, genellikle yan yana yaşıyorlardı.[65] Görece kapsayıcı prensipler olan "Hanedan" ve "kutsal"lık bile toplumu kucaklayabilmek için ek mekanizmalara ihtiyaç duyuyordu. Örneğin Millet Sistemi gibi bir takviye olmasaydı, Hanedan'ın, bir sembol olarak, Hıristiyanlar nezdinde aidiyet hissi yaratması herhalde çok kolay olmazdı.

Cumhuriyet, bu soruna, Batılı kapitalist ülkelerin yaptığı gibi, milliyetçilik ilkesiyle çözüm getirdi. Daha doğrusu Osmanlılardan beri geliştirilmekte olan bir çözümü sonu-

---

[65] Örneğin şehirlerdeki mahalle sistemiyle ilgili şu satırlara bakınız: "Mahalleler sınıf temelinden çok esas olarak etnik temelde birbirinden ayrılmış, güçlü bir topluluk kimliği ile yerel bağlılık duygusu taşıyan küçük ve oturmuş yerleşim birimleriydi" (Kandiyoti 2005: 108) Kandiyoti, Ekrem Işın'a dayanarak, bu yapının 19. yüzyıldaki toplumsal ve demografik değişikliklere kadar devam ettiğini söylüyor. Sosyal antropolog Ernest Gellner'in teorisinde ise sözü edilen yalıtılmışlık, modern öncesi tarım toplumlarının ortak bir özelliği olarak sunuluyor. Bu tür toplumlarda, diyor Gellner: "temel işlevi karmaşık bir hiyerarşiye sahip bir toplumdaki statü nüanslarını belirginleştirmek olan kültürün ... son derece farklılaşmış olması gerekiyordu. Bir yandan farklı statüleri belirlemek için kültürdeki dikey farklılıklar desteklenirken, bir yandan da yatay farklılıklar özendiriliyordu, zira nüfusun çoğunluğu bir tür otomatik kültürel lehçe çekimiyle birbirinden farklılaşma eğilimi gösteren kapalı topluluklar içinde yaşayan tarım üreticilerinden oluşuyordu." (Gellner 2005: 195) Bir diğer deyişle durum, Osmanlılara özgü sayılmazdı.

cuna vardırdı: Yeni devlet, "Türk ulusu"na dayanacaktı. İnsanlar bu kimlikle, yani "Türk" olarak yetiştirilecek, yeni sosyalleşmenin çerçevesini Türk milliyetçiliği oluşturacaktı.[66] Bu durum, milliyetçilik ilkesine hegemonik bir nitelik kattı.

Resmi ideolojinin milliyetçilik ilkesi birçok açıdan incelemeye konu olmuştur, hâlâ da olmaya devam etmektedir. Burada bizi ilgilendiren temel mesele, resmi ideolojinin Kürtlerle ve diğer azınlıklarla ilişkisi olduğundan, milliyetçiliğin bu ilişkileri etkileyen boyutları üzerinde duracağız. Böyle bir değiniyi üç ana tema üzerinden götürmek istiyorum: Düşünsel bir akım olarak Cumhuriyet yönetiminin devraldığı milliyetçilik mirası; Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinin şekillenişine katkıda bulunan bazı yapılar, kurumlar ve kültürel öğeler; Milliyetçiliğin azınlıklar konusunda yol açtığı sonuçlar.

Birinci noktayla ilgili olarak, Kemalist yönetimin, İttihat ve Terakki önderleri ve ideologlarınca geliştirilen milliyetçilik anlayışını devraldığını söylemek, konunun ana hatlarını verir. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset"indeki Türkçülük ilkesine yaslanan bu akım, çok genel terimlerle konuşursak, Alman ulusçuluk anlayışının Türkiye koşullarına uyarlanmasından oluşuyordu.

Milliyetçilik ve uluslaşmayla ilgili olarak çok değişik ayırımlar ve gruplandırmalar yapılmıştır. Sivil ulusçuluk-etnik ulusçuluk, kültürel ulusçuluk-siyasi ulusçuluk, Batı tipi ulusçuluk-Doğu tipi ulusçuluk, demokratik ulusçuluk-otoriter ulusçuluk gibi.[67] Milliyetçiliğin yerine getirdiği fonksiyonlar, yol açtığı sonuçlar, kullandığı yöntemler ve üzerine inşa edildiği tarihsel, sosyal, siyasal ve kültürel miras gibi spesifik açılardan bakılarak yapılan bu ayrımlar sonuçta çok değişik tablolar ortaya çıkarsa da, bazı analistler, bu anlayışları kabaca Fransız ve Alman yolu diye ikiye ayırmaktadırlar. Çok genel hatlarıyla konuşulursa, bu tasnifte, yukarıdaki ikililerin birinci bölümleri Fransız, ikinci bölümleri ise Alman ulusçuluğuna denk gelir.

---

[66] "Ulusçuluk, bireylerin anlam-dünyalarını şekillendiren başat özdeşleşme ve içselleştirme referanslarını yeniden yaratan başat ideolojik önkabul haline gelmekle kalmaz, aynı zamanda siyasal toplumsallaşmanın da temel yörüngesi haline gelir." (Açıkel 2003: 117)

[67] Konuyla ilgili bir özet için bkz. (Erözden 1997: 4. bölüm). (Smith 1994: 129 vd.). (Aydın 1993: 60-80).

Bunlardan Fransız milliyetçiliği mülkidir (territorial), yani ülkeyle tanımlanır. Buna göre belli bir ülkede, yani belli bir devletin[68] topraklarında yaşayan insanlar, etnik veya dini farklılıklarına bakılmaksızın aynı ulustan sayılırlar. Teorik formülasyonu Ernest Renan'ın ünlü "Ulus Nedir?" makalesine kadar uzanan bu isteğe bağlı (ihtiyari) *ulus* tanımına uyan iki örnek vermek gerekirse Fransa ve İsviçre'den bahsedebiliriz. Değişik etnik kökenlere sahip olmalarına rağmen vatandaşlık hakkını kazanmış bütün Fransızlar Fransız ulusundan sayılırlar. Ya da Almanca, Fransızca veya İtalyanca konuşup konuşmadıklarına bakılmaksızın vatandaşlık statüsüne sahip bütün İsviçreliler İsviçre ulusunu oluştururlar.

Vatandaşlık ve bireysel tercih gibi kriterlere dayanan Fransız modelinin karşısında Alman modeli yer alır. Bu modelde ulusun temelini kültür, dolayısıyla etnisite, *volk*, oluşturur. Kültürün çekirdeğinde ise dil durur. Bir diğer deyişle bir ulusa mensup olmak, isteğe bağlı bir durum değil, içine doğulan bir durum haline gelir. Herder ve Fitche gibi entelektüellerin geliştirdiği bu anlayış, sadece kültürü ulusal formasyonun temeline yerleştirmez, onu organik devlet fikriyle de buluşturur. Buna göre, devlet tek tek bireylerin toplamından ibaret değildir, onun kendi organik bütünlüğü vardır ve bu, bireyden önemlidir.[69] Böylece kültürel ilke, organik devletle buluşmuş olarak ulus'a ulaşır. Daha sonraları faşizm dahil pek çok otoriter anlayışın teorik girdisi olarak kullanılmış olan bu bileşim, yeni Türk devletini kuran kadrolar bakımından da cazip bir formülasyondu. Çünkü hem Tanzimattan beri sürmekte olan modern, güçlü, otoriter ve yekpare bir devlet yaratma hedefiyle uyumluydu, hem de bu devletin temeli olarak etnik bir tercihe olanak tanıyordu.[70]

---

[68] *Mülk* kelimesinin bir anlamı da "bir devletin ülkesi"dir.

[69] Fitche ve Herder'in görüşlerinin bir özeti için bkz. (Özkırımlı: 1999: 31 vd.), (Erözden 1997: 90 vd.)

[70] Bunun, sadece ana eğilimleri belirtikleşmeye yönelik bir soyutlama olduğu unutulmamalıdır. Gerçek yaşamda bu anlayışlar birbirlerini dışlamazlar. Hele Türk milliyetçiliği söz konusu olduğunda. Her şey bir yana, Türk milliyetçiliğinin pozitivizmle dostluğu meşhurdur ve pozitivizmi Fransız kaynaklıdır. Romantizmle ilgili olarak da benzer bir durumdan söz edilebilir. Fransız romantizminin Cumhuriyet dönemi tarihçiliği üzerindeki etkileri için bkz. (Ersanlı 2006).

Peki yeni devletin yöneticileri, kuracakları devletin temeline neden dini veya başka türden bir aidiyet ilişkisi değil de etnik aidiyeti yerleştirmek istiyorlardı?

Bu sorunun cevabı, birden fazla faktörle ilişkilidir. Ama bunların içinde bir tanesi vardır ki, istisnasız dönemin bütün devlet yöneticilerini ve düşünürlerini uğraştırmıştır: İmparatorluğun toprak kaybıyla birlikte değişen etnik kompozisyonu.

Özellikle Balkan savaşlarıyla birlikte anlaşıldı ki İmparatorluk giderek Anadolu'ya sıkışacaktır. Ve bu sıkışma, Kafkasya ve Rumeli'den Anadolu'ya doğru gerçekleşen Türk ve Müslüman göçleri nedeniyle Anadolu'nun etnik kompozisyonunun Müslüman ve Türk unsurlar lehine değişmesiyle birlikte olacaktır. Dünya savaşının kapıya dayanması gibi diğer bazı faktörlerle birlikte bu durum İttihat ve Terakki yöneticilerini giderek etnik seçenek üzerinde yoğunlaşmaya götürdü. Sonunda İttihatçılar şu iki tedbiri yürürlüğe soktular: 1-Anadolu'daki Hıristiyan unsurları temizlemek, bunların yerine Rumeli'den gelen Müslümanları yerleştirmek; ve bu yerleştirmeyi Türk olmayan Müslüman unsurların zamanla Türkleşecekleri bir tarzda gerçekleştirmek. 2-Yaşanmış olan toprak kayıplarını Doğu'ya, Kafkasya'ya yönelerek telafi etmek.

Birinci önlem, Balkan Savaşını izleyen aylarda Bulgarlarla yapılan nüfus mübadelesiyle yürürlüğe sokuldu. İki tarafın katılımıyla oluşmuş bir komisyonun hazırladığı anlaşma sonucunda sınırın Osmanlı tarafında kalan Bulgarlar karşı tarafa gönderilirken, karşı taraftaki eşit sayıdaki Türk ve/veya Müslüman nüfus Osmanlı tarafına aktarıldı. (Dündar 2008: 188 vb.) Ardından, Ege bölgesinde yaşayan Rumların temizlenmesine başlandı. Bu iş, daha sonraları cumhurbaşkanlığı yapacak olan Celal Bayar'ın da aralarında bulunduğu bir grup tarafından gerçekleştirildi. Birkaç ay içerisinde yüzbinlerce Rum kaçmaya zorlandı ve Ege bölgesi bir ölçüde Rumlardan temizlendi.[71] Onların

[71] Bkz. (Kaiser 2007: 126-127). (Maraşlı 2008: 183 vd).
Celal Bayar, yürüttükleri temizlik harekâtıyla ilgili olarak şunları söylüyor: "...bizim için en büyük merak, Ege kıyı şeridi üzerinde ne kadar Rum kaldığının resmen tespit etmekti... Neticeler alındıkça çetin bir savaşın sonucunun alınmasının haz ve endişelerini hissediyorduk. Arzusu üzerine Talat Paşa'ya özel malumat veriyordum. Bir tek cümle ile ifade etmek gerekirse netice mükemmeldi." (akt. Maraşlı 2008: 185). Operasyonun bir diğer etkili kişisi olan Halil Menteşe de benzer şeyler söylüyor (akt. Dündar 2002: 64). Erik Jan Zürcher, iki milyon

yerine Rumeli'den gelen Müslümanlar yerleştirildi. Gelenlerin tümü Türk değildi. Bir diğer deyişle başlangıçta etnik değil, dinsel kimliğe dayalı bir göç ettirme politikası uygulanıyordu.

Tam bu sırada I. Dünya Savaşı patlak verdi. Savaş, Arapların İngilizlerle işbirliği yaparak bağımsız devletlerini kurmalarının yolunu açınca, dinsel ilke iyice gözden düşüp o zamana kadar fazla açığa vurulmayan etnik ilkenin önü iyice açıldı. Fakat savaş süresince İslamiyet'e duyulan ihtiyaç etnik ilkenin açıkça ilan edilmesini engelledi. Bu durum Kemalist hareketin zaferi kesinleşinceye kadar devam etti. Etnik ilkenin açıkça ilanı Cumhuriyetin kuruluşundan sonra mümkün olabildi.

Böyle olmakla birlikte İttihat ve Terakki yönetimi savaş koşullarından istifade ederek Anadolu'yu Türkleştirme programını uygulamaya soktu. Bu program, başta Ermeniler olmak üzere Pontus Rumları, Süryaniler ve Nesturiler gibi Müslüman olmayan dini ve etnik grupların Anadolu'dan temizlenmelerini, mallarının Türk unsurlara devredilmesini ve gayrimüslimlerin ötekileştirilmesi üzerinden bir Türkleştirmeyi öngörüyordu.

Ermeni soykırımı bu amaçla gerçekleştirildi. Süryani, Nesturi, Kıldani (Asuri) toplumları da aynı politikanın kurbanı oldular.[72] Yüz binlerce Kürdün Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmesi veya ettirilmeleri ile Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen yüz binlerce Müslüman'ın Anadolu içlerine serpiştirilmesi de yine bu dönemde gerçekleşti. Bu uygulamalar 1918 Mondros Mütarekesine kadar devam etti.[73]

Böylece, dört-beş yıllık kısa bir sürede milyonlarca insan öldürüldü, milyonlarcası da ya zorla sürüldü ya da savaş koşulları nedeniyle yerlerini değiştirmek zorunda kaldı.[74]

Rum'dan 1923'e gelindiğinde sadece 120 bin kişinin kaldığını belirtiyor (Zürcher 2007: 240).

[72] Kurbanlarının *Seyfo* (Kılıç) diye adlandırdıkları katliamlar 1914 yılında başladı ve on yıl devam etti.

[73] Uğur Ümit Üngör (2008: 28-29)'ün de belirttiği gibi, Mondros Mütarekesiyle başlayan yavaşlama aslında bir ara fasıldan ibaretti. Topal Osman ve çeteleri eliyle yürürlüğe sokulan Pontus Rumları'nın katledilip göç ettirilmeleri (1921) bu fasıldan sayılabilir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra her şey yeniden başladı ve 1940'lı yıllara kadar devam etti. Bu kez hedefte Kürtler vardı.

[74] Bu uygulamamaların, Kürt, Arap ve Çerkes gibi Müslüman gruplarla ilgili boyutlarını merak edenler Fuat Dündar'ın çalışmasına bakabilirler (Dündar 2002).

Bütün bu uygulamalar sonucunda Ege kıyısından İran sınırına kadar uzanan alanın nüfus kompozisyonu radikal biçimde değişti. Muhtemelen Türklerin Anadolu'ya göçlerinin gerçekleştiği yüzyıllardan bu yana yaşanan en radikal nüfus değişimiydi bu. Konuyu birinci el kaynaklara dayanarak incelemiş olan Fuat Dündar şunları yazıyor:

"1913-1918 yılları arası gerçekleşen göç hareketleri, gerek nüfus çokluğu ve gerek coğrafi yaygınlık bakımından Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet sonrasındakilerden daha büyük önemdedir. ...dönemin 17,5 milyonluk nüfusunun sülüsünün (1/3) yer değiştirdiğini söyleyebiliriz." (Dündar 2002: 250-251)

Olup bitenler, hiç kuşkusuz, bir savaşın sebep olduğu hareketlenme ve felaketlerle ilgili değildi. Meselenin böyle boyutları elbette vardı; çünkü Kırım Savaşından beri İmparatorluğun aldığı hemen her askeri yenilgi, merkeze doğru nüfus hareketlerine sebep olmaktaydı. Ama I. Dünya Savaşı döneminde olup bitenler çok daha farklı bir karakter taşıyordu. Eski, çok etnili devlet, yeni bir ulus devlete dönüştürülecekti. Yeni ulusa, üzerinde Türklerin görece homojen biçimde yaşayacakları bir "vatan" gerekiyordu. Yürürlüğe konulan sosyal mühendisliğin amacı böyle bir vatan yaratmaktı.[75]

İttihat ve Terakki bu işi, planlı ve bilimsel usullere uygun olarak yürütmeye çalıştı. Bu amaçla 1913 yılında İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'ni çıkardı. 1914 yılında ise İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti adında bir daire kurdu.[76] Bu müdüriyet, iskân edilecek gruplarla ilgili bilimsel çalışmalar yaptıracak[77]; yerleştirmelerin, öngörülen

---

[75] İskân politikalarının, "politik birliğin (devletin) sınırları ile kültürel birliğin (ulusun) sınırları"nı birbiriyle örtüştürebilmek için bir alet olarak nasıl kullanıldığını Kürt meselesi bağlamında ele alan çalışmasında Joost Jongerden şunları söylüyor: "Yönetim biçimi ve kültürün bu biçimde mekânsal açıdan birbirine bağlanması -sanki bunlar aynı özün, ulusun, belirlenimleriymiş gibi- modern ulusçuluk projesine işaret eder. Bu projenin amacı, kültür temelli politik rejimi mekâna bağlamak, böylece 'ulus'a ait bir toprak parçası yaratmaktır." (Jongerden 2008: 36).

[76] Bu teşkilat, geçmişi 1859 yılında kurulan "Muhacirin Komisyonu"na kadar giden daha önceki örgütlenme ve iskân tecrübelerine dayanır. Osmanlılarda iskânla ilgili 19. yüzyıldaki örgütlenmeler konusunda bkz. (Dündar 2002: 57 vb.)

[77] Bu bağlamda değişik aşiretler ve etnik gruplarla ilgili çeşitli incelemeler yapılmıştır. Benzer faaliyetler Milli Mücadele yılları esnasında ve sonrasında da devam etmiştir. Dönemin Sağlık Bakanı Türkçü Rıza

sosyal mühendislik politikalarına uygun olarak yürütülmesini temin edecekti. Kemalist yönetim bu mirası kadrolarıyla birlikte[78] devraldı ve içerdeki Müslüman topluluklara yönelerek devam ettirdi. Resmî ideolojiyle Türkiye'deki azınlıklar arasındaki ilişki de esas olarak bu anlayış üzerinden şekillendi.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin gidişata çare olarak düşündüğü Doğu'ya açılma politikası ise Anadolu'nun Türkleştirilmesi politikası kadar şanslı değildi. Daha savaşın başlarında yaşanan Sarıkamış felaketiyle Osmanlıların Doğu Cephesi çökünce Turan hayali yıkıldı. I. Dünya Savaşı sonrasında da bu politikayı sürdürme imkânı yoktu. Kemalist hareketin başlangıçtaki yegâne müttefiki Bolşevikler olduğundan, Rusya'ya doğru genişleme politikası izlemek intihar olurdu. Kemalistler 1920'den sonra gerçekleştirdikleri Ermeni seferleriyle Ermenistan sınırını güvenceye aldılar ve Kafkas cephesini kapattılar. Turan politikası, bundan sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini siyasi mücadelede saf dışı etmek amacıyla kullanılan bir maceracılık suçlamasının konusu olabildi ancak. Kemalist yönetim, Misak-ı Milli sınırlarını esas alan bir milliyetçilik anlayışını savundu.

Böylece, milliyetçilikle ilgili devralmaların, bu düşüncenin kendinde olan gücüyle, tutarlılığıyla, parıltısıyla vs. değil, daha çok, yönetici elitin siyasi, sosyal, iktisadi ihtiyaçlarıyla ilişkili bir durum olduğu da ortaya çıkmış oluyor. Şerif Mardin, Jön Türklerle ilgili bir çalışmasında, Avrupa'nın Aydınlanma Çağı fikirlerinin Türkiye'ye etkisini ele alırken, bu etkinin, "çağın büyük düşünürleri" yoluyla değil, "Batı'dan alınan yeni müesseselerin zorunlu olarak getirdiği yeni 'yaşam değerleri' yoluyla" gerçekleştiğini belirtir. Mardin'e göre sonucu tayin eden, Mazzini veya Fitche değil, yapı değişiklikleridir. (Mardin 1992: 17-18)

Bu tez, Kemalistlerin milliyetçilikle olan ilişkileri bakımından da geçerlidir. Kemalist elit, içinden çıktığı İttihat ve

---

Nur'un finanse ettiği ve Ziya Gökalp'e yaptırılan Kürt aşiretleriyle ilgili ünlü inceleme de (muhtemelen 1922 yılında kaleme alınmıştır) bu çalışmalardan biridir (bkz. Gökalp 1992).

[78] Uğur Ümit Üngör, İttihat Terakki döneminin sosyal mühendislik uygulamalarında görev alan Abdulhalik Renda, Celal Bayar, Kazım Özalp, İbrahim Tali Öngören, Ali Cenani ve Şükrü Kaya gibi kadroların 1923 yılından sonraki sosyal mühendislik uygulamalarının da planlayıcıları ve üst düzey yürütücüleri olduklarına dikkat çekiyor (Üngör 2008b: 33-34).

Terakki Cemiyeti'nin milliyetçilikle ilgili düşüncelerine yaklaşırken bu düşüncelerin kendi ihtiyaçlarına uygunluğundan hareket etmiştir. Bu nedenle İttihat ve Terakki milliyetçiliğinin bazı tezahürleri olduğu gibi benimsenirken, bazıları reddedilmiştir. Turancılık reddedilenlerden biridir örneğin. Buna karşılık milliyetçiliğin dünyevi karakteri daha da radikalleştirilerek benimsenmiştir. Zira Hanedanlığa ve Halifeliğe karşı mücadele, yeni dönemin en önemli siyasi sorunlarından biri haline gelmiştir.

Kemalist rejim Lozan'la birlikte uluslararası tanınma elde edince dışarıdan gelen tehditler esas olarak sona erdi. Bu durumda Kemalist iktidarı tehdit edebilecek güç olarak geriye içerdeki odaklar kalıyordu ki bunların başında Padişah, İttihatçılar, İslamistler ve Kürtler geliyordu. Yeni devletin resmi ideolojisi kurulurken bu tehditler dikkate alınmıştır. Milliyetçilik, hem bu tehditlerden etkilenerek şekillenmiş, hem de bu tehditlerle ilgili olarak değişik fonksiyonlar icra etmiştir.

İttihatçılığa karşı mücadele, milliyetçiliğe anti-irredentist bir renk katmıştır örneğin. Elbette dış Türklerle birleşme politikasını terkedip, sadece İttihatçılara karşı oluşla ilgili bir sonuç değildi. Yeni devletin uluslararası meşruiyeti, her şeyden evvel, eski Osmanlı toprakları üzerindeki hak iddialarının sonlandırılmasına bağlıydı. Bu durum, Kemalistleri görece "izolasyonist", kendi deyimleriyle "realist" bir politika izlemeye, yani irredentizmi mahkum etmeye mecbur kılıyordu. Bu tür pratik ihtiyaçlardan doğan izolasyonist pozisyonun ideolojik formülasyonu ise İttihat ve Terakki Cemiyetinin Turan'da ifadesini bulan irredentist milliyetçiliğinin eleştirisi oldu.[79]

Padişahın siyaseten dışlanmasına gelince, bu iş, ideolojik planda, Osmanlı döneminin Türk tarihinden dışlanması veya dışlanamıyorsa karalanarak önemsizleştirilmesi şeklinde gerçekleşti. Yeni ideolojinin düşünsel kuruluşunda hayli önemli bir yere sahip olan yeni tarih tezi, Türk tarihinin parlak çağlarını Osmanlı öncesi dönemlere kaydırdı.

---

[79] Orta-Asya Türkleriyle birleşme fikrini ilk kez bir siyaset ilkesi olarak formüle eden "Üç Tarz-ı Siyaset"in yazarı olan Yusuf Akçura bile 1919'da İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta, Türk milliyetçiliğinin tarihinde emperyalist Türkçülük ve demokratik Türkçülük olmak üzere iki akım olduğunu, kendisinin hep ikinci akımı savunduğunu iddia etti (bkz. Georgeon 2003: 512). Burada emperyalist Türkçülükle kastedilen, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Turancı politikasıdır.

Ortadoğu'da veya Anadolu'da yaşamış antik imparatorlukların (Hititler, Sümerler vb.) Türk şeceresine kaydedilmesinin altında yatan nedenlerden biri de buydu. Türklerin altın çağı, Türk olduğu iddia edilen görkemli neolitik imparatorluklara kaydırılınca Osmanlının şanı ve şöhreti gölgelenmiş oluyordu. Yeni tarih tezi, Osmanlılara olması gerekenden daha az değiniyor ve bu dönemi mümkün olduğunca kara dönem olarak tasvir ediyordu (bkz. Ersanlı 2006).

Dönemin tarih yazımı, Osmanlı hanedanı ve Halifeliğin geçmişinden ibaret olduğu için bu yeni tarih yazımı, aynı zamanda tarihin pagan bir versiyonu anlamına da geliyordu. Çünkü Orta-Asyalılık ön plana çıkarıldıkça Şamanlık başta olmak üzere Orta-Asya Türklerinin dini inanışları parlatılıp sevimlileştiriliyorlardı.[80] Bu durum, Osmanlı döneminin, dinsellik ve gericilik olarak nitelenen *Ancien Régime* ile özdeşleştirilmesiyle birleşince, ortaya pagan yanı görece belirtik bir tarih çıkıyordu. Bu tür bir tarih, Hanedanın iktidar kavgasındaki en büyük kozu olan kutsallık ilkesini, ki Halifece temsil edilirdi, iktidar denkleminden dışlamak bakımından işlevseldi.

Halife'den ve İslamcılardan gelen tehdide karşı laiklik ilkesinin işletildiğini biliyoruz. Ancak bu ilkenin çerçevesini de milliyetçilik ilkesi çiziyordu. Kuran'ın Türkçe okunması, tarikatların yasaklanarak din işlerinin Hanefi mezhebinin temel alındığı ulusal (devlet) ölçekli bir kurumda merkezileştirilmesi, Aleviliğin (fiilen) yasaklanması ama her şeye rağmen başını kaldırınca bu kez de onun bir Türk inancı olduğunun iddia edilmesi gibi tedbirler, Kemalist laikliğe ulusalcı bir çerçeve verme anlayışının ürünleriydi. Kısacası, milliyetçilik ilkesinin yeni devletin resmi ideolojisinde yerine getirdiği işlev oldukça geniş alanlara yayılıyordu. Ama hiç kuşkusuz bunun en katastrofik sonuçları diğer etnik grupların Türkleştirilmesi politikasında kendisini gösterdi.

Organik devlet anlayışının Kemalist versiyonu, Osmanlı sisteminde yan yana duran değişik kültürlerin, bürokrasinin tayin ettiği hiyerarşik bir düzen içine sokulmaları oldu. Bu düzenin en tepesinde, çekirdeğini bürokrasinin tercih ettiği bir dilin meydana getirdiği "yüksek kültür" bulunur. Geriye kalan kültürler, uzun vadede bu üst kültüre asimile

---

[80] Büşra Ersanlı, Güneş Dil Teorisinin, güneşin ilkel toplumlardaki tanrı tanımaz gücünü esas alarak dil sorununu da 'laik' bir temelde çözümlemeye çalıştığını belirtir (Ersanlı 2006: 209).

edilmek üzere dışlanır ve baskı altına alınırlar. Milliyetçilik, işte bu düzeni oluşturan ideolojik ilkedir.

Türkiye'de yaşayan bütün kültürler bu ilkeden şu veya bu düzeyde muzdarip olmuşlardır. Ama bu ilkenin en acımasız sonuçları hiç kuşkusuz Kürtler üzerinde görülmüştür. Bu açıdan Resmî ideoloji ile azınlıklar ilişkisinin özeti, bu ilkenin Kürtlere uygulanmasında görülebilir.

Konuyla ilgili birçok araştırmada yeterli açıklıkta gösterilmiş olduğu üzere, Kemalist hareketin önderleri Millî Mücadele yılları süresince Kürtlerin varlığını inkâr etmediler. Tersine, Mustafa Kemal de dahil olmak üzere hemen bütün Kemalist önderler Kürtlerin yeni kurulacak devletin asli unsurlarından biri olduğu yolunda diskurlar kullandılar. Hatta daha da ileri giderek zaman zaman Kürtlere özerklik verilmesi yönünde bazı manevralar dahi yaptılar.[81]

Konuyla ilgili görüşler, gerçekte Mondros mütarekesinin hemen sonrasında başlayan tartışmaların devamı niteliğindeydi. O dönemde çarpışan iki tez vardı. Birinci tez, en açık ifadelerinden birini Ahmet Emin'in yazılarında bulan toprağa dayalı vatandaşlık anlayışı üzerine kurulmuştu. İkinci tez ise Hamdullah Suphi gibi yazarların kaleminden ifade edilen Türkçülük teziydi. 1919 sonlarına doğru Anadolu'daki harekete egemen olan eğiliminin de ikinci tezden yana olduğu açığa çıktı (Şeker 2007: 173-174). Fakat Kemalistler savaş bitinceye kadar bütün Müslümanları gözeten bir diskur kullanmaya dikkat ettiler.

Ne zaman ki savaş kazanıldı ve yeni devletin uluslararası meşruiyeti Lozan'da teminat altına alındı, durum değişti. Kemalistler, İttihat ve Terakki'den devraldıkları Anadolu'nun Türkleştirilmesi politikasını daha açıktan telaffuz etmeye başladılar. O zamana kadar gayrimüslimler zaten büyük ölçüde tasfiye edilmişlerdi. Geriye kalan Müslüman gruplardan ise Kürtlerin durumu ciddi sorun teşkil ediyordu.

Kürtler dışındaki tek tek azınlıklar nüfus itibarıyla çok büyük bir kütle oluşturmuyorlardı. Bunlardan bir kısmı da Anadolu'da görece yeniydiler. Bunlar, 1877 Rus harbinden sonra Anadolu'ya göçmüş Kafkasya veya Rumeli göçmenleriydi. Tarihsel, mekânsal ve kültürel olarak Anadolulu değillerdi; "muhacir" idiler ve ayaklarını basacak yer arıyor-

---

[81] Konuya değinen çok sayıda kitap ve makale vardır. İki örnek için bkz. (Yıldız 2004: 124 vb.) ve (Olson 1992: 68 vb.)

lardı. Böyle koşullar altında merkezi bürokrasiyle çatışmak bu gruplar açısından pek akıllıca olmazdı.

Öte yandan bu gruplar görece daha eğitimliydiler ve geldikleri ülkelerin kültürleriyle donanmış durumdaydılar. Bu ileri özellikleri, onlara çeşitli avantajlar sağlıyordu. Bunlardan biri de devlet bürokrasisi içinde yükselme imkânıydı. Çökmüş Osmanlı devletinin enkazından yeni bir devlet yaratmak, bürokrasi yönünden ek kaynaklara ihtiyaç doğurmuştu. Çünkü eski bürokrasinin bir bölümü İstanbul Hükümetiyle birlikte hareket ederken, diğer bir bölümü kendi kabuğuna çekilmişti. Dolayısıyla pastanın Kemalist hareketin payına düşen bölümü küçülmüştü. Eğitimli göçmenler, bu eksikliği dolduracak bir kaynak olabilirlerdi.[82]

Bu durum, Kemalist bürokrasinin genlerinde kayıtlı olan Osmanlı devşirme sisteminin[83] gereklerine de uygundu. Kendi toprağından, kültüründen vb. koparılmış bir göçmeni yeni bir toplumsallık ilkesi etrafında sosyalleştirmek, yüzyıllardır kendi toprakları üzerinde yaşayan ve görece özerk bir kültürel geleneğe sahip birini yeni bir toplumsallık ilkesi çerçevesinde sosyalleştirmekten daha kolaydır. Bütün bu faktörler, göçmen grupların Kemalist harekete karşı etnik veya başka bir kimliğe dayalı bir karşı çıkış içine girmesinin koşullarını zorlaştırırken, anılan göçmen gruplara mensup elitlerin Kemalistlerle işbirliğini avantajlı hale getirmekteydi.

Kürtlerin pozisyonu bununla tam bir zıtlık oluşturuyordu. Kürtler, yukarıda da belirtildiği gibi, nüfus olarak çok büyük bir kütle oluşturuyorlardı ve bu kütle, kısmi otonom nitelikler taşıyan bir gelenek içinde ve görece kompakt bir şekilde çok eski tarihlerden beri bu bölgede yaşıyordu (bkz. Oran 2008: 60, 37. dn.) Dahası, Ermeni soykırımından sonra bu bölgenin Kürtler lehine homojenleşmesi çok daha belirgin hale gelmişti. İttihat ve Terakki yönetimi Ermeni soykırımını yapmak suretiyle Kürtlere, deyim yerindeyse

---

[82] Sözü edilen kesimler Ermeni ve Rumların katledilip göçertilmeleriyle ortaya çıkan kalifiye işgücü açığının giderilmesinde de kaynak rolü oynamışlardır. Bkz. Dündar 2008: 313.

[83] "Başka Memluk toplumları da vardı. Ama kendi ortamından koparılan, sistematik olarak yetiştirilen ve toplumun üretici kesimleriyle bağlantıları kesilen bir elit tabakanın yetkinliğin en üst düzeyine çıkarıldığı tek örnek Osmanlı toplumuydu ve istikrar açısından çarpıcı siyasal sonuçlar doğurmuştu." (Gellner 2005: 194)

homojenleştirilmiş bir Kürdistan "hediye" etmişti.[84] Bu kadar büyük bir nüfusun, görece homojen bir tarzda geniş bir bölgede yaşıyor olmasının, merkezin bu bölgeyle olan ilişkilerine bazı özellikler katması gayet normaldi. Nitekim Kürtlerin durumu, bütün Milli Mücadele yılları boyunca, diğer azınlıkların durumundan farklı olarak hep özel bir başlık altında ele alınmıştır. Amasya Protokolü gibi Kemalist hareketin temel metinlerinde Kürtler yeni devletin asli unsurları arasında zikredilmiştir. "Müslüman anasır" derken kastedilenler daha çok Türklerle Kürtler olmuştur vs.

Pozisyonlardaki bu farklılıklar nedeniyle diğer Müslüman gruplar merkezi yönetime karşı herhangi bir etnik harekete girişmezken, Kürtler Musul'un terkedilmesini takiben giderek artan biçimde yönetimle anlaşmazlığa sürüklendiler ve sonunda bilinen isyanlar dizisi başgösterdi. Kürtlerle Türk olmayan diğer Müslüman gruplar arasındaki farklılık, kendini ortaya bu şekilde koydu ve bütün Cumhuriyet tarihi boyunca da aşağı yukarı bu minval üzeri yürüdü.

Resmi ideoloji, bu nedenle, diğer Müslüman grupların adlarını fazla zikretmedi. Resmi söylemde, bu grupların adları, daha çok Kürtlerin varlığını veya pozisyonunu sulandırmak amacıyla telaffuz edilir oldu. "Lazıyla, Çerkeziyle, Abazasıyla, Kürdüyle... bütün Türk milleti" diye başlayan tiratlarda olduğu gibi. Bir diğer deyişle, Kemalist milliyetçilik ilkesi ayırım yapmaksızın bütün Müslüman grupların varlığına kastetmiş olmakla birlikte ana hedefine daima Kürtleri koymuştur. İktidar, Kürtler karşısında sağlayacağı her başarının, diğer gruplarla ilgili olarak da Kemalist çözümü kolaylaştıracağını öngören bir çizgi izleyegelmiştir.

Öte yandan anılan gruplara mensup elitlerin de, ana akım itibarıyla, iktidarın bu çizgisiyle uyumlu hareket ettikleri söylenebilir. Kürtlerin aksine, bu elitlerin içinden itirazcı bir kesim çıkmamıştır. Hoşnutsuzluklar, daha çok tek tek aydınlarla veya küçük grupçuklarla sınırlı kalmıştır.

---

[84] Kürt hareketinin, bu "hediye"nin, Kürtlerin Ermeni soykırımı karşısındaki tavırlarına olan etkilerini, Kürt hakim sınıflarının önemlice bir kısmının Milli Mücadele döneminde Kemalist hareketi desteklemiş olmasıyla olan bağlantısını ve bütün bunların da ötesinde söz konusu alışverişin bizzat *Kürt ulusal hareketi ile Kürt kimliğinin oluşum süreçleri* üzerindeki etkilerini fazlaca araştırmamış olması ilginçtir. Söz bu konulara her geldiğinde, Kürt hareketi saflarından bazen irrasyonellik sınırında seyreden tepkiler görülmesi, kanımca, konuyla ilgili derin bir yaranın varlığına işaret ediyor.

Anılan etnik gruplarda kimlik arayışlarının az buçuk gözle görülür hale gelmesi, 1990'larda gerçekleşti. İçerde Kürt hareketinin "kimlik siyasetini" aktifleştirmiş olması ve resmi ideolojinin, artık fazlasıyla çeşitlenmiş olan sosyolojik dokuyu bir arada tutmaya ve hegemonya kurmaya yetmemesi gibi faktörler; dışarıda post-modernitenin, koşulladığı yerel renkleri ve göreliliği ön plana çıkaran entelektüel duruşun görece baskın bir pozisyon kazanması; üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin ulaştığı seviyenin bir gereği olarak, ulusal-devletlerin kıtasal birlikler lehine törpülenmeleri sonucunda oluşan bazı boşlukların yerel kimliklere yeni varoluş alanları açması; ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte muhalefet hareketlerinin din ve etnisite gibi sosyalizm-dışı kanallara akmaya başlaması türünden faktörler, Kürtler dışındaki Müslüman gruplar arasında da kimlik oluşturmaya yönelik eğilimler için olumlu koşullar doğurdu. Böylece Başta Lazlar ve Çerkesler olmak üzere diğer Müslüman gruplar arasında da çeşitli kültürel hareketlilikler başladı veya daha önceden başlayan faaliyetler seslerini daha fazla duyurur hale geldiler. Fakat eski denklemin gözle görülür bir değişikliğe uğradığını söylemek henüz mümkün değildir. Kürtler hâlâ Türkiye'de "kimlik siyaseti" güden yegâne grup durumundadırlar. Dahası, Ergenekon türü organizasyonların Trabzon'daki faaliyetlerinin sonuçlarında da izlenebileceği gibi, sembol stokları bakımından bu işe Kürtlerden sonraki en uygun gruplardan biri izlenimi veren Lazların bir bölümü, Kürt hareketi karşısında merkezden yana bir duruş sergilemeyi, sistem içerisinde daha iyi bir pozisyon elde edebilmenin gereği olarak görme eğilimindedir.

Kürtlerin diğer gruplardan anılan farkları. Kemalistlerin, Kürtlere karşı hayatın çok geniş alanlarını kapsayan ve geniş bir zaman dilimine yayılan bir program uygulamalarına yol açtı. Milliyetçilik ilkesinin çerçevesini çizdiği bu programı ve uygulamalarını ortaya koymak başlı başına bir çalışma gerektirir. Ben burada bazı uygulamaların çok genel bir özetini vermekle yetineceğim. Bundan amaç, hem milliyetçilik uygulamasının pratik sonuçlarına dikkat çekmek, hem de bu uygulamaların milliyetçilik ilkesi üzerindeki etkilerini gösterebilmektir.

Kemalist yönetim, Cumhuriyetin kurulmasından sonra karşısında etnik planda başlıca sorun olarak Kürtleri bulunca şu soruyla karşı karşıya kaldı: Elde kalan arazide

kurulacak olan yeni devlet Türklerle Kürtlerin ortak devleti mi olacaktı, yoksa herkesin Türkleştirileceği bir ulus-devlet mi? Abdülhalik Renda'nın yukarıda andığımız gizli raporundaki ifadeler, Kemalist yöneticilerin bu soruya verdiği cevabı yansıtıyor:

"Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı ırktan ve selâhiyetle hakim bulunması imkânını katiyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nufuz ve nüfusu hâkim kılmağı farz ve zaruri görüyorum." (Bayrak 1993: 458)

Tercih bu yönde yapılınca, dört bir koldan bu tercihe karşı direniş sergileyebilecek yapıların tasfiyesine başlandı. 1924 Beytüşşebap isyanıyla başlayan bu tasfiye hareketi 1938 Dersim ayaklanmasına kadar neredeyse kesintisiz devam etti. Hedef Kürt toplumunu çözmek, atomize olmuş tek tek Kürtleri Türk toplumu içinde asimile ederek Kürtleri toplum olarak ortadan kaldırmaktı. Bunun için değişik önlemler alındı. Bunları birkaç grup altında toplamak, konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Nüfus Mühendisliği

Birinci grupta nüfus mühendisliği[85] diye tanımlanabilecek nitelikteki önlemler yer alır. Bunların en yaygın kullanılanı, önceki bölümlerde anlattığımız gibi, Kürt egemenlerinin eski statüde ısrar eden kesimlerini fiziken imha etmek veya sürgüne yollamak suretiyle ortadan kaldırmaktı.[86] Bu şe-

---

[85] Doğru kavram "nüfus mühendisliği" değil, "sosyal mühendislik"tir (Sosyal bilimlerde sosyal mühendislik kavramının doğuşu için bakınız Üngör 2008a: I. ve II. bölümler). Ancak ikinci kavram bazen nüfus hareketlerinin ötesindeki önlemleri de kapsadığından dar anlamda nüfus kaydırmalarıyla (göç ettirme, tehcir, sürgün, iskân, yeniden yerleştirme vb.) ilgili önlemleri ifade etmek için "nüfus mühendisliği" kavramını kullanacağım. Literatürde *demographic engineering* olarak geçiyor. Kürtlerle ilgili nüfus mühendisliği politikaları için şu iki çalışmaya bakılabilir: (Üngör 2008b) ve (Dündar 2002).

[86] Abidin Özmen, gizli raporunda konuyu şöyle formüle etmiş: "Menfaatı kaybolan şeyhler, halkın mesaisini istismara [emeğini sömürmeye] alışmış ağalar, dışarı ile münasebette bulunan propagandacılar, çetecilik yapanlar, Hükümet kuvvetlerine karşı gelenler köyleri memnu [yasak] bölgeden addedilenler, geniş mikyasta kaçakçılık yapturanlar, geniş arazi işletenler mükerrer cürüm sahibi olanlar bu cümleden addedilebilirler. Bunların temsili [asimile edilmeleri] zor olduğu gibi zararlarının çok olacağı umulur. Bu gibi sahısların da Kürtler arasından seçilip çıkarılması lâzımdır." (Öztürk 2008: 123). (Köşeli parantezler bana aittir. Yazının imlasına dokunulmamıştır.)

kilde her yıl üç bin Kürdün göç ettirilmesi ve bunun 15-20 yıl sürdürülmesi önerilmişti. Böylece toplumun atomize olacağı ve bunun da asimilasyonu hızlandıracağı düşünülüyordu.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, göç ettirilenler sadece Kürt elitine mensup kişiler değildi. Sıradan insanlar da kitleler halinde göç ettirildiler. Tarihte Kürt isyanı olarak bilinen her olayın ardından böyle geniş çaplı göç ettirmeler yapılmıştır. Fakat buradaki sebep-sonuç ilişkisini doğru tespit etmek gerekir. Göç ettirmelerin sebebi, Kemalist propagandanın göstermek istediği gibi, isyanlar değildi. Göç ettirme, sözünü ettiğimiz milliyetçilik politikasının bir gereğiydi. Nitekim sürgün ve iskân işini ırkçı terimler içinde tanzim eden 2510 sayılı ünlü İskân Kanunu 1934'te, yani Dersim isyanı haricindeki önemli bütün Kürt isyanlarının bastırılmasından sonra çıkarıldı. Buradan da anlaşılacağı gibi sorun yeni milliyetçi politikadan kaynaklanıyordu. İsyanlar, bu politikaya karşı itirazların ifadesiydi ve söz konusu politikanın hayata geçirilmesi amacıyla iktidar tarafından birer vesile/gerekçe olarak kullanılıyorlardı.

Göçmenlerin gittikleri yerdeki yerleştirilmeleri de belli esaslara bağlanmıştı. Yukarıdaki paragraflarda da değindiğimiz gibi, toplumun liderleri, toplumun geri kalanlarıyla aynı yere sürülmezlerdi. Ayrıca sürgün edilenler, sürgün edildikleri yerdeki nüfusun belli bir yüzdesinden (% 5) fazlasını oluşturamazlardı. Kürtleri küçük gruplar halinde serpiştirmenin asimilasyonu hızlandıracağı umut ediliyordu.

Nüfus oynatmayla ilgili bir diğer önlem, Kürtlerin arasına Türk veya diğer etnik gruplara mensup insanlar yerleştirmekti. Burada da üç amaç güdülüyordu. Birincisi, askeriydi. Devlet, askeri menzil hatlarını güvenli görmüyordu. Bunun için başlıca askeri menzil hatlarının çevresindeki on kilometrelik alanı Kürtlerden arındırarak buralara Türk göçmenleri yerleştirmek istiyordu.

İkinci amaç, Elazığ, Muş-Rahva ve Van ovalarını Türkleştirmekti. Bu, sadece ovaların verimliliğiyle ilgili ekonomik bir tedbir değildi. Meselenin böyle bir boyutu elbette vardı. Ama daha da önemli olanı, nüfus mühendisliğiyle ilgiliydi. Eskiden Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bu ovalar doğal göç yoluyla Kürtleşmeden acele biçimde Türkleştirilmeliydi ki Kars'tan Hakkari'ye kadar olan bölgenin yekpare Kürtlerden oluşmasının önüne geçilebilsin. Bu tedbirden de

anlaşılabileceği gibi, kompakt bir Kürt bölgesi tehlikeli görülüyordu.

Üçüncü amaç, Kürtlerin arasında Türkçenin hakim olduğu küçük cazibe adacıkları oluşturmak suretiyle Türkçenin ve Türk kültürünün yaygınlaşmasını sağlamaktı. Bu amaçla, Karadeniz başta olmak üzere değişik bölgelerden Türkler veya diğer etnik gruplara mensup göçmenler getirtilerek Ermenilerden artakalan verimli arazilere yerleştirildiler, buralarda kendilerine o döneme göre modern evler inşa edildi vs.

Bir diğer sosyal mühendislik önlemi, Batıdan gelen memur ve askerlerin Kürt kızlarla evlenip bölgeye yerleşmelerini teşvik etmekti. Devlet, bu gibi kişilere arazi ve diğer türlü maddi destek sağlayarak melez evlilikleri teşvik ediyordu.

Nüfus mühendisliğiyle ilgili değinilmesi gereken son önlem, eğer bir şehirde Kürtler dışında etnik gruplar yaşıyorsa, o şehirdeki etnik bileşimin Kürtler lehine değişmemesine özen gösterilmesiydi. Örneğin, Siirt (merkez), Mardin ve Urfa gibi Arap nüfusun Kürtler karşısında belli bir ağırlık oluşturabildiği illerde Arap varlığını zayıflatacak önlemlere izin verilmeyecekti. Van'ın Ermeni soykırımından sonra ortaya çıkan etnik kompozisyonu güven verici olmaktan uzak olduğundan, buranın Türk unsurlarla güçlendirilmesi gerekiyordu. Keza Erzincan'da nüfusun Kürtler lehine değişmesi eğilimi durdurulmalıydı.

İdari-Hukuki Önlemler

İkinci grup önlemler idari-hukuki nitelikliydi.

Bunların başında bölgede özel bir idarenin kurulması geliyordu. Devletin gizli belgelerinde, Kürtlerin yaşadığı bölgelerin normal kanunlarla yönetilemeyeceği, buralarda sömürge türünden bir idari teşkilata ihtiyaç duyulduğu açıkça yazılıyordu. Öngörülen teşkilat, askeriye ile mülkiyenin iç içe geçtiği ve çok olağanüstü yetkilerle, "adeta koloni idarelerindeki salahiyet"lerle donatılmış bir idari teşkilat olacaktı.

Devlet, öngördüğü bu idareyi kurdu. Bölge, 1928'den sonra uzun süre Umumi Müfettişler eliyle yönetildi. Bazen bu da yetmedi, çok daha özel yasalar çıkarılıp çok özel bir hukuk geçerli kılındı. Tüyler ürpertici 2884 nolu Tunceli Kanunu (1935) bu niteliktedir.

Askere almanın yaygınlaştırılması bir diğer yöntemdi. Bu, hem bölgenin merkezi askeri komplekse entegrasyonunu sağlıyordu, hem de erkekleri asimile etmek için kullanılıyordu. Askere gitmiş olan erkekler, bir ölçüde Türkçe öğrenmiş olarak dönüyorlardı köylerine.[87]

Bir yere doktor göndermek gibi sosyal hizmetler, bizzat başbakanların raporlarıyla, Kürtlerin içine nüfuz etmenin bir aracı olarak kullanılırdı.

Yerli memur istihdam edilmemesi bir diğer idari önlemdi.

Kültürel Önlemler

Üçüncü grup tedbirler kültürel nitelikliydi.

Bu nokta önemlidir; çünkü Kürtler kültürel olarak Türkleştirilemezlerse, alınmış ve alınacak olan hiçbir demografik, idari, hukuki vb. tedbir işe yaramayacaktı. Bu nedenle, Dersimle ilgili bir belgede belirtildiği gibi, Kürtlerin yaşadığı bölgeler, "koloni (sömürge) gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli"ydi. (Bulut 1991: 141)

Bu amaçla alınan kültürel tedbirlerin başında askeri disiplinle işleyen yatılı okulların kurulması gelir. Buna göre, Kürt çocukları ailelerinden koparılacak, yılda onbir ay Kürtçe konuşmanın ağır yaptırımlara bağlandığı, kışla misali okullarda tutulmak suretiyle Türk kültürüne asimile edileceklerdi. Bu, Ermeni soykırımı sonrasında açılan "*Yetimhane*"lerle denenmiş ve başarılı sonuçlar alınmış bir yöntemdi. I. Dünya Savaşında soykırımdan geçirilen Ermenilerin tesadüfen hayatta kalmış çocukları yetimhane adı verilen fakat gerçekte askeri nizamla işleyen özel kurumlarda[88] toplanmış, buralarda Türk kültürüyle büyütülerek

---

[87] Gerçi bu tedbir bile hayli tereddüt uyandırmışsır başlangıçta. Kazım Karabekir bir raporunda durumu şöyle değerlendiriyor örneğin: "...Kürtlük meselesi gittikçe kurcalanmakta olduğundan, yapılması lâzım birçok icraattan evvel ahz-ı asker (asker alımı) muâmelesinin tatbiki her Kürtü bizden soğutacaktır.

"...Askere geldiklerini ve iyi terbiye aldıklarını farz edelim. Siyaseten bize aleyhdâr oldukça bu talim ve terbiye aleyhimize olacaktır. Çünkü herhangi bir hal karşısında Türk askerinden ve bilhassa top ve makineli, tayyare tesirlerinden korkan Kürtler, talim ve terbiye aldıktan sonra bunlardan korkmayacak ve siyasi entrikalar fiili sahaya geçerse meselenin halli kolay olmayacaktır." (Karabekir 1995: 46-47)

[88] Kâzım Karabekir'in bu kurumlara verdiği isimler tasvir edici olduğu kadar ürperticidir de: "Çocuklar Ordusu Teşkilatı", "Çocuklar Ordusu ve Talimhanesi", "Çocuklar Ordusu Marşı", "Sanayi Gürbüzleri Deposu" (bkz. Karabekir 1995).

asimile edilmişlerdi. Kazım Karabekir gibi paşalar bu politikanın hem oluşturulmasına, hem de uygulanmasına bizzat öncülük etmişlerdi. Ermenilerden sonra şimdi de Kürt çocukları için benzer bir uygulama başlatılıyordu.

Bir diğer kültürel tedbir, şehirlerdeki umuma açık yerlerde ve resmi dairelerde Kürtçe konuşanların cezaya çarptırılmasıydı. Konuşulan Kürtçe kelime başına ceza kesiliyordu. Böylece şehirde işi olan köylüler Türkçe öğrenmeye zorlanıyorlardı.

Köylülerin ayağına kadar giden çerçilerin işlerini yapmaktan menedilmeleri de aynı politikanın gereğiydi. Devlet, ihtiyaçlarını çerçiler eliyle temin eden köylülerin şehirlere gelme ihtiyacının azaldığını, bunun da öngörülen Türkleştirme politikasına aykırı olduğunu düşünüyordu.

Aynı politikanın uygulandığı bir diğer mekân devlet daireleriydi. Memurların Kürtçe konuşması kesinlikle yasaktı. Kürtçe konuşan memur önce uyarılıyordu, devamı halinde para cezası kesiliyordu. Buna rağmen devam ederse işten atılıyordu. Amaç, resmi dairelerde işi olan kişilerin Türkçe öğrenmeye zorlanmasıydı.

Kürt illerinde halkevleri açmak aynı amaca yönelik bir başka uygulamaydı. Bu tür kültür merkezlerinde Türk kültürü aşılanacak, Kürtlerin kendilerine kültür bulmalarına ise engel olunacaktı.

Bu alandaki bir diğer önlem, coğrafyanın millileştirilmesiydi. Eski orijinal yer isimlerinin yerine yeni isimler bulundu. Bu isimler, bazen eski ismin Türkçeye tercümesiyle bazen de tümden uydurularak (Dersim yerine Tunceli demek gibi) kondular. İnsanlar bir gecede doğduğu yerlerin isimlerine yabancı hale getirildiler.

Esasen mekânla ilgili önlemler sadece isim değişikliğinden ibaret değildi. Joost Jongerden'in belirttiği gibi "mekânın örgütlenmesi düşüncesi bir coğrafi proje olarak milliyetçiliğin köşetaşını oluşturan toplumsal öznelerin yaratılmasıyla doğrudan ilgili"ydi. 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu bunu çıplak terimlerle yapar. Adı geçen kanun, iskân edilecek insanları "Türk ırkından olanlar" ve "Türk ırkından olmayanlar" şeklinde ayırır ve boşaltmaların, nakillerin ve yeniden yerleştirmelerin bu kategorilere uygun olarak nasıl yapılacağını tanzim eder. Bu kanuna göre, örneğin Türk ırkından olan göçmenler, devletten yol parası istememek koşuluyla istedikleri yere yerleşebilirler. Ama Türk ırkından olmayanlar devletin gösterdiği yerlere

yerleşmek zorundadırlar ve bu şekilde yerleştirilenler, yerleştirildikleri alanın nüfusunun belli bir yüzdesini de geçemezler. Burada amaç, Jongerden'in sözleriyle belirtecek olursak, "ulusçuluğun politik-kültürel mekânının yaratılması", yani ulus-devlet için bir vatan meydana getirmektir. Bugün de baraj yapmak suretiyle insanları göçe zorlama politikalarından, köy boşaltmalarına kadar bir dizi eylem, milliyetçiliğin çerçevesini çizdiği bu vatan yaratma eylemiyle ilişkili uygulamalardır.

Sembolik Önlemler

Son gruptaki önlemleri sembolik önlemler olarak niteleyebiliriz.

Yukarıda sıralanan önlemlere ek olarak Kürtlükle ilgili her şeyin aşağılandığı, Kürdî değer yargılarının, geleneklerin, yaşam tarzının vb. karalandığı, buna karşılık Türklükle ilgili her şeyin yüceltildiği yeni bir semboller hiyerarşisi yaratıldı.

Bu, yeni bir hiyerarşiydi. Çünkü o zamana kadar Kürtlük ile Türklük arasında bu tür sabitlenmiş bir alt-üst sıralanışı yoktu. Hatta Ağrı ve Erzincan gibi yerlerde Türklerin bir dönem Kürtlüğe asimile olduklarına bakılırsa, doğal durumlarda, hiyerarşinin bazen tam tersi yönde işlediği bile oluyordu. Okul sistemi, resmi törenler, basın yayın gibi kurum ve kuruluşlar bu yeni semboller hiyerarşisine uygun yeni toplumsallık alanları yaratıyordu. Kitlelere, devletin güçlü ve yenilmez olduğu fikri aşılanıyor, bunun sembolik bir göstergesi olarak yönetim birimlerinde görkemli devlet daireleri ve askeri kışlalar inşa ediliyordu.

Askerlerin ve memurların kılık kıyafetlerine gösterilen dikkat de sembolik nitelikte bir önlemdi. Kemalist yönetim, hırpani kılıklı memur ve özellikle asker istemiyordu. İdarenin ve askeriyenin heybetli binalarında işleyen düzgün giyinimli memurlar ve eğitim yapan askerler, halka sadece cezalandırıcı bir güç olarak görünmüyor, aynı zamanda imrenilecek bir statüyü temsil eden semboller rolünü de yerine getiriyorlardı.

Kürtlerin geleneksel kılık kıyafetlerine getirilen sınırlamalar da benzer nitelikte bir önlemdi. Kofi, piren-tuman ve şal-şepık gibi geleneksel Kürt elbiselerini giyenler belli mekanlara sokulmuyor, hakarete uğruyor, aşağılanıyor ve "Türk"le özdeşleştirilmiş modern (memur) elbiseleri giymeye zorlanıyorlardı.

Bu tür bir semboller dünyası yaratabilmek, bilinçli bir Türk milliyetçisi çalışmayı gerektirdiğinden buralara, idealist, Türklük mefkûresiyle tutuşan özel memurların yollanması kararlaştırılmıştı.[89]

Bütün bu önlemlerin milliyetçilik ilkesiyle ilişkisine dönersek, bunların bir yandan milliyetçi ilkenin gerekleri olarak hayata geçirilirken, diğer yandan milliyetçi ilkeye şekil ve içerik katmış olduklarını da görürüz. Buradaki karşılıklılık mekanik değildir; tersine aynı anda iki yönlü işleyen bir süreçten bahsediyoruz. İsmet İnönü'nün Türk Ocakları'ndan bir heyeti kabulü esnasında sarfettiği aşağıdaki sözlerine bakınız:

"Sizi bir Ocaklı kalbiyle selamlamış olmaktan bilistifâde birkaç söz söylemek isterim. Bunu gerek dâhilde ve gerek hâriçte söylemek için artık vehm edecek bir nokta-i endişemiz yoktur. Milliyet yegâne vâsıta-i iltisâkımızdır [biricik birleşme vasıtamızdır]. Diğer anâsır [diğer etnik grupları] Türk ekseriyeti karşısında hâiz-i tesir [tesirli] değildir. Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anâsırı [etnik grupları] kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsâf [nitelikler] her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır."[90]

Bu konuşma, Türk Ocakları'nın ikinci kongresinden bir heyetin İsmet İnönü'yü ziyareti vesilesiyle 26 Nisan 1925 tarihinde yapılmıştır. Yani konuşan kişi, Şeyh Sait ayaklanmasını birkaç gün evvel bastırmış muzaffer bir başbakandır. Füsun Üstel de dahil bazı yorumcular konuşmanın bu aşırı milliyetçi (aslında ırkçı) niteliğini özel olarak bu konjonktüre bağlama eğilimindedirler. Konjonktürün konuşma üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır. Özellikle de konuşmanın, muhalif Türkleri ve İstanbul basınını bastırma harekâtının hemen öncesinde yapıldığı düşünülürse. İfadelerdeki sert üslubun bu planla bir ilişkisi olmalıdır. Fakat bütün diğer etnik grupların Türkleştirilmesi ve Türkçülüğün bütün bu konuların merkezine yerleştirileceği yönündeki ifadelerin, bunu takip eden yirmi yılın kanlı

---

[89] Kemalist yönetimin Kürtlere yönelik uygulamaları şu kaynaklara dayanılarak derlenmiştir: (Bayrak 1993), (Beşikçi 1990), (Beşikçi 1991), (Bulut 1991), (Jandarma 2000), (Jongerden 2008), (Karabekir 1995), (Malmisanij 2004), (Öztürk 2008) ve (Yıldız 2004).

[90] 27 Nisan 1925 tarihli Vakit gazetesinden akt. (Üstel 2004: 173).

kırımlarını[91] ve toplumsal altüst oluşlarını işaretlediği gerçeğine bakılırsa, konuşmanın, dar anlamda o günkü konjonktürle sınırlı olmadığı, tersine çok uzun vadeli ve kanlı bir programın deklarasyonu olduğu da rahatlıkla görülebilir.

Genel hatlarıyla konuşulacak olursa, Kürtlerle ilgili yukarıda özetlenen uygulamaların, resmi ideolojinin milliyetçilikle ilgili yanlarını keskinleştirip radikalleştiren bir rol oynadıkları söylenebilir. Kemalist yönetim, Kürtler karşısında başarıya ulaştıkça homojen bir Türk milleti yaratma yönündeki ideolojik duruşunu ve diskurunu daha da belirtik hale getirmiştir. İsmet Paşa'nın sözleri, bunun bir ifadesidir.

Milliyetçilik ilkesi sonraki yıllarda öylesine keskinleşmiş ve radikalleşmiştir ki, 1930'lara ulaştığımızda artık bilinen "Kürt yoktur, dağlı Türk vardır" tezine ulaşılmıştır. Bu dönemde bizzat Mustafa Kemal'in önderliğinde üretilen Türk Tarih Tezi'nde ve Güneş Dil Teorisi'nde gördüğümüz belirgin ırkçılık, sadece dönemin uluslararası entelektüel iklimine egemen olan rasizmle ilgili bir sonuç değildir. Bunun yanı sıra Kürtlere karşı yürütülen mücadelenin kazanılmasının yarattığı aşırılıklarla da ilişkilidir. Meselenin bu boyutu, konuyla ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalarda fazlaca ele alınmamıştır. Oysa günümüz Türkiyesine bakılarak çok

---

[91] Bu kırımların çapı, Türkiye'nin tabu konularından biridir. Türk devletinin resmi tezini savunan yayınlar, konuyu geçiştirmekte ve yapılan katliamların çapını aydınlatmak yerine Türk'e karşı çıkanların boynunun nasıl kırılacağını anlatmayı tercih etmektedirler. Kürt tarafı ise yüzbinlerce (hatta bazen milyonlarca) Kürdün öldürüldüğünü iddia etmektedir. Devletin resmi kaynakları araştırmacılara açıldığında gerçek durumun ne olduğu biraz daha iyi anlaşılacaktır. Fakat konuyla ilgili bir fikir vermek amacıyla resmi devlet kayıtlarına dayanarak yazılmış ve bizzat Genelkurmay tarafından yayımlanmış bir kitapta yer alan bir rakamı aktarmak istiyorum: Albay Reşat Hallı'nın yazdığına göre, 1938 sonbaharında, toplam 17 gün süren iki adet "tedip" harekâtında Dersim'de "ölü veya diri" olarak bertaraf edilmiş insan sayısı 7 945'tir (Hallı 1972: 478). Ölü ele geçirilenlerin sayısının özellikle belirtilmemiş olması, okuru, bunların çoğunluğunun öldürülmüş olduklarını düşünmeye sevketmektedir. Düşünülmesi gereken bir diğer husus ise Bölge Umumi Müfettişliğinin raporları esas alındığında, Dersim'in o dönemlerdeki toplam nüfusunun 76 500 kişi olduğudur (Jandarma 2000: 28). İki rakam da gerçeği yansıtmasa bile rakamlar aynı kaynağa ait olduklarından kıyaslanabilir niteliktedirler. Bu kıyaslamaya göre, sadece 17 gün içinde bertaraf edilen insan sayısı, toplam nüfusun yüzde 10'undan fazladır!

daha rahat biçimde anlaşılacağı gibi, Merkezin Kürtlerle ilişkisi Türkiye'deki pek çok şeyi sanıldığından daha fazla etkilemektedir. Buna ideolojik ve diskursal üretim de dahildir.

Kürtlerle resmi ideoloji arasındaki ilişkinin bir diğer boyutu da şiddettir. Şiddet, Türkiye'de resmi ideolojinin hem kaynaklarından biridir, hem de onu çevreleyen atmosferdir. Normal koşullar altında ideoloji, yönetimin şiddet değil, rıza ayağıyla ilgilidir. Fakat Türkiye gibi toplumlarda, en fazla rızaya dayanır görünen bir ilişkide bile şiddet ağır bir dozda kendisini gösterir.

Bu nedenle şiddet kültürünün üretilmesi ve günlük yaşantının bir parçası haline dönüştürülmesi hayati öneme sahiptir. Kemalist yönetim, hakkını vermek lazım, bunu başarıyla yerine getirmiştir. Hem resmi ideolojinin üretildiği kurumlar, hem de bunların halk kitlelerine ulaştırıldığı kanallar terörize edilmiş, militarizmin açık egemenliğine alınmışlardır. 1960 Anayasasının kabulünü izleyen dönemde bu durum bazı yönleriyle gizlenir gibi olduysa da gerçekte değişen bir şey olmadığı, 1980 darbesinden sonraki dönemde yeterince anlaşıldı. Birkaç yıl öncesine kadar ise askeri bürokrasi artık her alanı açık biçimde kontrol etme sevdasına kapılmıştı. Ergenekon davası vesilesiyle ortaya çıkan olgular, işin ürkütücü boyutlarını ortaya koymaktadır.

Bu terör rejiminin Cumhuriyet dönemindeki geçmişi Şeyh Sait ayaklanması gerekçe edilerek çıkarılan ünlü Takrir-i Sükun yasasına (Mart 1925) kadar gider.[92] Takrir-i Sükun'u takip eden Umumî Müfettişlikler, İskân Kanunu, Tunceli Kanunu vb. hep aynı şiddet anlayışının hukuksal metinleridirler. Bu tür uygulamalar ve metinler, Türkiye'de elle tutulabilir ölçüde somut bir militarist siyasal kültür oluşturmuşlardır. Bu kültürün bir parçasını oluşturan askeri darbeler de Kürt sorunuyla yakından ilişkilidirler. Keza son otuz yıldır kurulmuş olan yargısız infaz sistemi de Kürt isyanı gerekçesiyle oluşturulmuştur. Kamuoyu, son Ergenekon davası vesilesiyle bu ilişkiyi çok daha somut biçimde izleyebilme imkânına kavuşmuştur.

---

[92] Atatürk'ün "Kız gibi bir meclis yapmak" (Göldaş 1997: 35) diye tanımladığı durumu yaratmak başta olmak üzere bütün sahayı yeni yönetimin programına hazır hale getirebilmek amacıyla çıkarılan Takrir-i Sükun yasasını Kürt cephesinden ele alan bir çalışma için bkz. (Göldaş 1997)

Günümüzde Durum

Peki bugün durum nedir? Resmi ideolojiyle Kürtlerin ilişkisi bugün nasıl bir seyir izlemektedir?

Sözü edilen ilişki başlı başına bir çalışma gerektirecek kadar geniş bir konu oluşturuyor. Dahası, PKK'nin kitlesel bir destek bulmaya başladığı 1989 yılı sonrasında bu ilişkide giderek hızlanan ve daha aleni hale gelen bazı değişiklikler gözleniyor. Devlet, resmi ideolojinin ve söylemin Kürtlerle ilgili kısımlarında bazı düzenlemelere ihtiyaç duyuyor. Bu da yapılacak çalışmanın oldukça dinamik olması gerektiğine işaret ediyor. Bütün bu faktörlere rağmen buradaki yerimizle sınırlı bir özet yapmak gerekirse, konunun ilk bakışta göze çarpan boyutlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Kürtler, resmi ideolojinin oluşturulmasında dün nasıl önemli bir haklılaştırıcı rolü oynamışlarsa (iradelerine rağmen), bugün de bu ideolojinin hegemonyasının yıkılmasında (bu kez iradi olarak) kritik bir rol oynamaktadırlar. Kürt hareketinin son otuz yıldır elde ettiği en önemli başarılardan biri de resmi ideolojinin çerçevesini oluşturan milliyetçilik ilkesini sarsması olmuştur. Milliyetçilik ilkesi, bugün hegemonya işlevi yönünden teklemektedir. Artık "Kürt yoktur" tezine inanabilecek insan bulmak zorlaşmıştır. Özellikle Kürtler bu ideolojinin etkisinden giderek uzaklaşmaktadırlar. 2009 Mart yerel seçim sonuçlarının da gösterdiği gibi, klasik milliyetçi çizgide direten CHP ve MHP gibi partiler Kürtler arasında neredeyse silinmişlerdir.

Hal böyle olunca, bu tezin inşa edicileri ve bugüne kadarki başlıca taşıyıcıları olan askerler de son yıllarda bu tezi sessiz sedasız bir şekilde terk etmeye başlamışlardır.[93] Türk devleti, resmi ideolojinin bu parçasını yamamakla meşguldür. Kürt sorununu dil ve kültürle ilgili bazı bireysel haklara indirgemek veya "Türk milleti" yerine "Türkiye milleti" türü yeni formülasyonlar geliştirmek bunun bir ifadesidir.

İlginç olan, milliyetçiliğin bir ideolojik ilke olarak inanırlılığını yitirirken, milliyetçi söylemlerin kitleler arasında giderek yaygınlaşmasının ve katılaşmasının da katkıda

[93] Bunun son örneklerinden biri için bkz. (Başbuğ 2009). Özel sohbetlerinde tezin yanlışlığını açıkça dile getirmekten çekinmeyen generaller, kamuoyuna açık ifadelerinde sanki o tezi savunan kendileri değilmiş gibi davranmaktadırlar.

bulunduğu toplumsal tansiyonun[94] yer yer Türklerle Kürtler arasında şiddete varan patlamalar boyutuna varmasıdır. Bu durum, diskursiv olanın ideolojik olana eşitlenemeyeceğini gösterdiği gibi, ideolojik ve diskursal alanların da -ne tek tek, ne de birlikte- toplumsal olanla tam olarak örtüşmediğini ortaya koymaktadır.

2) Kürtlere uygulanan 80 yıllık şiddetin de kaynaklarından birini oluşturduğu şiddeti kutsama düşüncesi, toplumun bir kısmı açısından gözden düşmeye başlamıştır. Orta kesimlere mensup bazı Türklerde Kürt sorununa şiddet dışı bir çözüm bulunması yönünde taleplerin gündeme gelmesi bunun ifadesidir. Otuz yıllık savaşın sorunu çözememiş olmasına ilaveten, silahlı bürokrasinin Türkiye'de denetimi elde tutabilmek için sürekli olarak Kürt sorununu kullanmak istediğinin değişik biçimlerde açığa çıkmış olması, şiddetin Kürt sorununda bir çözüm yolu olmadığı yolunda düşünceler doğmasını teşvik etmiştir. Bu durum, şiddet tekelini elinde bulunduran askeri bürokrasinin iktidardaki tartışılmaz pozisyonunu zedelemiştir. Resmi ideoloji ile şiddetin ve militarizmin yakın ilişkisi düşünüldüğünde, bu zedelenmenin resmi ideolojinin yeniden üretim mekanizmaları üzerinde çözücü etkilerde bulunacağını varsaymak yanlış olmayacaktır. Etkinin hızı ve niteliği, elbette diğer koşullar tarafından belirlenecektir.

3) Milliyetçilik ilkesinin ciddi yara almasıyla zedelenen ideolojik bütünlük, resmi ideolojinin diğer alanlarla ilgili olarak da daha rahat sorgulanır hale gelmesine yol açmıştır. Türkiye'deki İslamcı hareketin özellikle Kürt hareketinin devlet burçlarında ciddi gedikler açmasından sonra ideolojik düzlemde hatırı sayılır pozisyonlar elde etmesi ve siyasi iktidara yerleşmesi bu ilişkinin ifadelerinden ve sonuçlarından biridir.

4) Kürtlerin "kimlik siyaseti" yürüterek davalarını bir noktaya getirmiş olmaları, Türkiye'deki diğer etnik gruplar üzerinde özendirici etkilerde bulunmaktadır. Bu da resmi ideoloji ile Kürtler arasındaki ilişkinin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır.

---

[94] Elbette tek sebep bu değildir. Türkiye'deki iç iktidar ilişkilerinden, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine; iki kutuplu dünyanın yıkılmış olmasından, Türkiye'deki istihbarat dahil silahlı bürokrasinin farklı klikleri arasındaki dengelerde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanan çalkantılara kadar birçok iç ve dış faktör bu gelişme üzerinde rol oynamaktadır.

Öte yandan tek başına Kürtlere hak veriliyor görüntüsü vermemek için devlet, Kürtlere tanıyacağı hakları diğer etnik gruplara da tanımak zorunda kalmaktadır. Kürtçe televizyona izin verilirken bunun Çerkesce gibi diller için de geçerli kılınması bu tür bir uygulamadır. Azınlık hukuku terminolojisiyle söyleyecek olursak, devlet, Kürtlere "pozitif hak" tanımamak için atacağı adımları "negatif hak" formuna büründürmektedir.[95] Bu durum, Kürtlerle diğer azınlık gruplar arasındaki ilişkinin bir boyutunu oluşturmaktadır.

5) Kürtlerin "kimlik siyasetiyle" ulaştıkları nokta, onların kendi alt grupları arasında da (Aleviler, Yezidiler, Zazalar vb.) benzer türden etkiler yaratmaktadır. Devletin bilinçli biçimde yürüttüğü ve Kürt hareketini içten bölmeyi hedefleyen ideolojik faaliyete ilaveten bu eğilim de varlığını hissettirmektedir.

6) Resmi ideoloji ile Kürtler arasındaki ilişki söz konusu olduğunda dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de resmi ideolojinin, Kürt hareketinin ideolojik şekillenişinde oynadığı roldür. Bu ilişki, ilk anda düşünüldüğü gibi tek yanlı bir karşıtlık ilişkisi değildir. Bunun yanı sıra bazen farkında olmadan resmi ideolojiden etkilenme, bazen de iradi olarak ona benzeme türünden ilişkiler de söz konusu olabilmektedir. Daha Milli Mücadele yılları döneminde görülen bir eğilim olarak, Kürt hareketi Mustafa Kemal hareketini bazı yönlerden taklit etmiştir. Anılar ve o dönemden kalan bazı metinler okunduğunda, Mustafa Kemal figürünün, bazı yanlarıyla, Kürt hareketinin önder kadroları arasında sempati uyandırdığını tespit etmek zor olmayacaktır. Bütün bu yakınlık ve sempatinin ideolojik düzlemde de karşılıkları vardır. Durum, bugün daha rahat biçimde gözlemlenebilmektedir. Hem Kürt hareketinin ana damarını oluşturan PKK'nin, CHF'nin tek parti dönemindeki yapılanmasını andıran örgütsel yapısı, hem de Abdullah Öcalan'ın Mustafa Kemal'e duyduğu kişisel sempati ve onu bazı yönlerden taklit etme çabası herkesin bildiği sırlardandır!

Ancak bu etkiyi, PKK muhalifi Kürt aydınları arasında sıkça görüldüğü gibi, sadece PKK'nin monolitik iktidar anlayışı ve onunla bağlantılı konularda Kemalist ideolojiye olan yakınlık ve benzeşmelerden ibaret sanmak yanıltıcıdır. İlişki, çok doğal olarak, onun ötesindeki alanlara da uzan-

[95] Azınlık hukukunda negatif ve pozitif haklarla ilgili olarak bkz. (Oran 2008).

maktadır. Kemalist ideolojinin, açıkça ilan etmeden, Türk-Sünni-Hanefi üçlüsünü (üçüncü bileşen biraz daha örtük olmak üzere) her türlü ideolojik ve siyasal faaliyetin merkezine oturtması gibi (Türk-İslam sentezi). Kürt hareketinin de Kurmanc-Sünni-Şafii çoğunluğun (üçüncü bileşen daha örtük olmak üzere). Kürt kimliğinin ve Kürt hareketinin oluşumunda ve bugününde işgal ettiği pozisyonlarla ilgili bir tartışmayı aklına bile getirmemesi, etkilenme sahasının boyutlarıyla ilgili bir fikir verebilir. Bazı Kürt muhaliflerinin Ermeni soykırımı gibi konularda inkarcı Türk politikasına benzer tepkiler vermeleri, bu ideolojik paralelliğin tezahürlerinden biri olsa gerek. Gerçekte Kürt hareketi ve Kürt kimliği, Hamidiyelerden ve onların 1908'den sonraki uzantıları olan Aşiret Alaylarından Kemalist modernleşme hamlelerine, oradan da 1970'lerdeki radikal sosyalizm rüzgarlarına kadar uzanan çok çeşitli kaynaklardan beslenen değişik öğeler ve katmanlar barındırmaktadır. Daha da önemlisi, bütün bu öğelerin ve katmanların varoluş tarzları, birbirleriyle olan ilişkileri ile bunların içerden ve dışardan algılanışları sürekli olarak değişmektedir. Dolayısıyla gerek Kürt hareketinin bugün sahip olduğu kompozisyonu ve pozisyonu doğru tespit edebilmek, gerekse de bu hareketin yarın sahip olabileceği muhtemel kompozisyonlar ile pozisyonları doğru anlayabilmek için iç içe geçmiş bütün bu katmanların ve öğelerin eleştirel bir analizine ihtiyaç vardır. Anılan ideolojik etkilenme bu analizin alt konularından birini oluşturacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri, resmi ideoloji ile Kürtler arasındaki ilişkinin tek yanlı olmadığıdır. Resmi ideoloji, Kürtlerin toplumsal ve tarihsel gelişmesi üzerinde etkide bulunmaktadır. Bu noktanın tartışılacak bir tarafı yoktur. Ama Kürtlerin varlığı ve bununla bağlantılı olarak direnişleri de resmi ideolojinin oluşum ve değişim süreçleri üzerinde etkide bulunmaktadır. Araştırmanın ortaya koyduğu gerçek şudur ki resmi ideolojiyle Kürtler arasındaki ilişki, en fazla, resmi ideolojinin temel ilkelerinden olan bürokratik merkeziyetçilik, laiklik ve milliyetçilik üzerinden gerçekleşmiştir.

Bürokratik merkeziyetçilik, Kürtler bakımından daha 19. yüzyıl başlarından itibaren etkisini gösteren bir uygulamadır. Cumhuriyetle birlikte bu ilke hem daha fazla şid-

det içermeye hem de milliyetçilik ilkesiyle daha fazla iç içe geçmeye başlamıştır. Milliyetçilik, bürokratik merkeziyetçiliğin içinde hareket edeceği çerçeveyi oluşturmuştur.

Milliyetçilik ilkesi, sadece bürokratik merkeziyetçiliğin değil, laikliğin de çerçevesini oluşturmaktadır. Türkiye'deki laiklik uygulaması bariz biçimde milliyetçi nitelikler taşımaktadır. Esasen, bunun Türkiye'ye özgü bir durum olduğu da söylenemez. Çünkü laiklik, ulus devletlerin, kutsal üzerine kurulu eski sosyalleşme ilkesinin yerine geçirdikleri dünyeviliği formüle etmektedir. Bu yanıyla laiklikle ulusal devlet yakın bir ilişki içindedir. Fakat Türkiye'deki durum bunun biraz daha ilerisine gitmiştir: Laiklikle ilgili düzenlemeler, Kürtler arasında değişik nedenlerle etnik uygulamalar anlamını kazanmış ve ulusalcı bazı tepkiler uyandırmıştır.

Milliyetçilik ilkesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'den devralınmıştır ve çekirdeğinde Türkçülük yatmaktadır. Uygulamada büyük toplumsal yıkımlarla bir arada yürümüştür. Esasen yıkıcılık, sadece milliyetçilikle sınırlı bir durum değildir. Bürokratik merkeziyetçilik ve laiklik de yıkıcı sonuçlar doğurmuşlardır. Bu yanıyla bakıldığında, modernizmle şiddetin bileşiminden meydana gelen yıkıcı kompleksin, Kürtler arasında, en çok, yukarıda sözü edilen üç ilke üzerinden hükmünü icra ettiği söylenebilir.

Bütün bunlar, resmi ideolojinin şekillenişi üzerinde de rol oynamışlardır. Milliyetçiliğin yer yer ırkçı bir karakter kazanması, laikliğin görece radikal biçimler alması ve bürokratik merkeziyetçiliğin görece katı biçimlerde uygulanması bir yanıyla Kürt meselesiyle ilişkilidir.

Fakat resmi ideoloji, bu faktörlerin de yardımıyla katılaştıkça, hegemonya, yani toplumsal rıza oluşturma fonksiyonunu yerine getirmekte zorlandı. Buradaki zorlanma, Türkiye'deki yönetimin daha sert tedbirlere yönelmesine yol açtı. Ve bunlar, karşılıklı olarak birbirini besleyen bir sarmala dönüştüler.

Eklemek gerekir ki, bu sarmal günümüzde resmi ideolojinin çözülmesine katkıda bulunan bir faktör rolü oynamaktadır. Bugün hegemonyanın rızaya dayalı ayağı hızla çözülmektedir. Bu nedenle devlet resmi ideolojiyi tamir etmeye çalışmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin kuruluş döneminde resmi ideolojinin oluşturulmasında iradeleri dışında haklılaştırıcı bir faktör olarak rol

oynamış olan Kürtler ve Kürt hareketi, bugün resmi ideolojinin çözülmesinde önde gelen bir rol oynamaktadırlar.

Ancak resmi ideolojiyle Kürtlerin günümüzdeki tek ilişkisi bu değildir. Diğer etkileşimler bir yana, resmi ideoloji bizzat Kürt hareketinin ideolojisini de değişik yönlerden etkilemiştir, etkilemektedir. Kürt hareketinin ve Kürt kimliğinin görece monolitik bir şekle ve yapıya bürünmesinde bunun da katkısı vardır.

Cemil GÜNDOĞAN

Kaynakça

Açıkel, Fethi; 2003; "*Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi*"; Tanıl Bora (derl.); Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4; İstanbul, İletişim Yayınları, 2. baskı içinde ss. 117-139.

Akagündüz, Ahmet; 1994; "*Bediüzzaman'ın Tesbitleri Işığında Doğu ve Güneydoğu Hadiselerinin Gerçek Reçetesi*"; Köprü dergisi, No. 46. İnternet adresi: http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=148; Sayfaya 2009-04-17 tarihinde girildi.

Akçam, Taner; 2003; "*Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler*". Tanıl Bora (derl.); Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4; İstanbul, İletişim Yayınları, 2. baskı içinde ss. 53-62.

Akçura, Yusuf; 1976 [1904]; Üç Tarz-ı Siyaset; Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi -Sa 73 içinde ss. 19-36. İnternet versiyonu için bkz http://-aton.ttu.edu/pdf/Uc_Tarzi_Siyaset.pdf.

Althusser, Luis; 2003; İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları; Çev. Alp Tümertekin; İstanbul: İthaki Yayınları

Atatürk, Kemal; 1961; Nutuk, Cilt: III Vesikalar; İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ayvarov; 1995; Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801-1900; Osmanlıcadan transkribe eden: Muhammed Varlı; Ankara: Sipan Yayıncılık Araştırma İthalat ve İhracat Merkezi.

Aydın, Suavi; 1993; Modernleşme ve Milliyetçilik; Ankara: Gündoğan Yayınları.

Barrett, Michèle; 2004; Marx'tan Foucault'ya İdeoloji; Çev. Ahmet Fethi; Ankara: Doruk Yayıncılık.

Başbuğ, İlker; 2009; "*Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un 14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı Yıllık Değerlendirme Konuşması*"; http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2009/org-_ilkerbasbug_harpak_konusma_14042009.html; Sayfaya 2009-04-18 tarihinde girildi.

Bayrak, Mehmet; 1993; Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Üstüne, Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar; Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Bedr Khan, Prince Sureya; 1995 [1928]; The Case of Kurdistan Against Turkey, by Authoritiy of Hoyboon, Supreme Council of the Kurdish Government; Stockholm: Sara Distribution, 2nd. Edition.

Berktay; Halil; 2009; "*Bilimsel bir kaynak olarak Balbay günlükleri*"; Taraf Gazetesi, 26.03.2009; http://www.taraf.com.tr/makale/4686.htm; Sayfaya 2009-04-26 tarihinde girildi.

Beşikçi, İsmail; 1990; Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi, Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama: 4; İstanbul: Belge Yayınları.

Beşikçi, İsmail; 1991 [1977] Kürtlerin Mecburi İskânı, Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama 1; Ankara: Yurt Yayın-Kitap, 2. Baskı.

Beşikçi, İsmail; 1992; Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925, Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama 7; Ankara: Yurt Yayın-Kitap.

Bozarslan, M. Emin (Yay. Haz.); 1991; Kurdistan, Rojnama Kurdi ya Pêşin İlk Kürd Gazetesi 1898-1902, Cild I, Uppsala: Weşanxana Deng.

Bruinessen, Martin van; tarihsiz; Ağa, Şeyh ve Devlet - Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi; Çev. Remziye Arslan; Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Bulut, Faik; 1991; Belgelerle Dersim Raporları; İstanbul: Yön Yayıncılık.

Cemal, Behçet; 1955; Şeyh Sait İsyanı; İstanbul: Sel Yay

Deringil, Selim; 2007; İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909); Çev. Gül Çağalı Güven; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. baskı.

Dündar, Fuat; 2002; İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918); İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Dündar, Fuat; 2008; Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918); İstanbul: İletişim Yayınları, 3. baskı.

Erözden, Ozan; 1997; Ulus Devlet; Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Ersanlı, Büşra; 2006; İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937); İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Eryılmaz, Bilal; 1992; Osmanlı Devletinde Millet Sistemi; İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Fairclough, Norman; 2003; Analysing Discourse, Textual analysis for social research; London: Routledge Taylor & Francis Group.

Foucault, Michel; 2000 [1976]; "*Hakikat ve İktidar*". Michel Foucault; Entelektüelin Siyasi İşlevi; Çev. Osman Akınhay; İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000 içinde ss. 59-85.

Geertz, Clifford; 1964; "*Ideology as a Cultural System*". Clifford Geertz; The Interpretation of Cultures; London: Fontana Press, 1993, 2. baskı içinde, ss. 193-233.

Gellner, Ernest; 2005; "*Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği*"; Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba (derl.); Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik; Çev. Nurettin Elhüseyni; İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı içinde ss. 188-199.

Georgeon, François; 2003; "*Yusuf Akçura*"; Çev. Alev Er. Tanıl Bora (derl.); Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4; İstanbul, İletişim Yayınları, 2. baskı içinde ss. 505-514.

Gezik, Erdal; 2000; Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler; Ankara: Kalan Yayınları.

Goffman, Daniel; 1994; "*Ottoman Millets In the Early Seventeenth Century*"; New Perspectives on Turkey, No. 11, Fall 1994, pp. 135-158.

Göçek, Fatma Müge; 2003; "*Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*". Tanıl Bora (derl.); Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4; İstanbul, İletişim Yayınları, 2. baskı içinde ss. 63-76.

Gökalp, Ziya; 1992; Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler; İstanbul: Sosyal Yayınları.

Göldaş, İsmail; 1997; Takrir-i Sükûn Görüşmeleri -1923 "Seçim"leri, Atama Meclis ve Sonrası; İstanbul: Belge Yayınları.

Gündoğan, Cemil; 1994; 1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait Ayaklanmasına Etkileri; İstanbul: Komal Basım Yayım Dağıtım.

Gündoğan, Cemil; 2007; Kawa Davası Savunması ve Kürtlerde Siyasi Savunma Geleneği; İstanbul: Vate Yayınları.

Hallı, Reşat; 1972; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938); T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınlar Serisi No: 8; Ankara: Gnkur. Basımevi.

Hroch, Miroslav; 1993; "*From National Movement to the Fully-formed Nation*"; New Left Review, No. 198, ss. 3-20.

İnayet, Hamid; 1991; Arap Düşüncesinin Seyri; Çev. Hicabi Kırlangıç; İstanbul: Yöneliş yayınları.

Jandarma Genel Komutanlığı; 2000; Dersim; İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı.

Jongerden, Joost; 2008; Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler –Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme; İstanbul: Vate Yayınları.

Jørgensen, M. W. & Phillips, L.; 2000; Diskursanalys som teori och metod; Lund: Studentlitteratur (İsveççe).

Jwaideh, Wadie; 1999 [1961]; Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi; Çev. İsmail Çekem & Alper Duman; İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Kaiser, Hilmar; 2007; "*1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları*"; Erik Jan Zürcher, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, İstanbul: 2007, 4. baskı içinde ss. 123-156.

Kandiyotti, Deniz; 2005; "*Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar*"; Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba (derl.); Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik; Çev. Nurettin Elhüseyni; İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı içinde ss. 99-117.

Karabekir, Kâzım; 1995; Kürt Meselesi; Yayına Haz. Faruk Özergin; İstanbul: Emre Yayınları, 2. baskı.

Kazancı, Metin; 2006; "*Althusser, İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz*"; İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Der-

gisi. Sayı: 24. Internet adresi: http://ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusseridologi.pdf; Sayfaya 2009-01-24 tarihinde girildi..

Kemali, Ali; 1992 [1932]; Erzincan –Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme araştırma tecrübesi; İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. baskı.

Kıvılcımlı, Hikmet; 1992; Yol 2; İstanbul: Bibiliotek Yayınları, gözden geçirilmiş birinci basım. Kitabın elektronik versiyonu şu adreste bulunabilir: http://www.onergurcan.org/hikmet%20kivilcimli/YOL%202.pdf Sayfaya; 2009-03-25 tarihinde girildi.

Kieser; Hans-Lukas; 2005; Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938; Çev. Atilla Dirim; İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Koçaş, M. Sadi; 1990; Kürtlerin Kökeni ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği; İstanbul: Kastaş A. Ş. Yayınları.

Kodaman, Bayram; 1979; "*Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)*"; Tarih Dergisi, No. 32, ss. 427-480.

Larrain, Jorge; 1989; "*Ideology and its Revisions in Contemporary Marxism*". Noel O'Sullivan (Ed.); The Structure of Modern Ideology; Edward Elgar Publishing Limited, Hants, 1989 içinde ss. 91-121.

Lewis, Bernard; 1991 [1960]; Modern Türkiye'nin Doğuşu; Çev: Metin Kıratlı; Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı.

Lewis, Bernard; 1993; İslâm'ın Siyasal Söylemi; İstanbul: Cep Kitapları.

Malmisanij; 2004; Diyarbekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği; İstanbul: Avesta Basın Yayın.

Malmisanij; 2008; "*Sadiyê Telheyî û Çend Fotografê Ey*"; Vate, Kovara Kulturi, No. 11(31), Hamnan 2008, İstanbul.

Maraşlı, Recep; 2008; Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı; İstanbul: Pêrî Yayınları.

Mardin, Şerif; 1961; "*Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve Silahlı Kuvvetler*". Şerif Mardin; Siyasal Bilimler ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2; Derleyen: Mümtaz'er Türköne /Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 9. baskı içinde, ss. 137-141.

Mardin, Şerif; 1983; "*İslamcılık*". Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3; İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, 3. baskı içinde ss. 25-36.

Mardin, Şerif; 1992 [1964]; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, Toplu Eserleri 1; İstanbul: İletişim Yayınları, 4. baskı.

Mardin, Şerif; 1993; İdeoloji, Toplu Eserleri: 3; İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Marx, K. & Engels, F.; 1987 [1845-46]; Alman İdeolojisi Feuerbach; Ankara: Sol Yayınları, 2. baskı.

McLellan, David; 1986; Ideology; Milton Keynes: Open University Press (Ulaşamadığım Türkçe çevirisi: David MacLellan; İdeoloji; Çev. E. Özkaya; Ankara: Doruk yayınları, 1999).

Mesut, Ahmet (alias Mesut Yeğen); 1992; İngiliz Belgelerinde Kürdistan; İstanbul: Doz Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed Dede; Müneccimbaşı Tarihi (Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-A'sar), Cilt II., Çev. İsmail Erünsal; İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Nişanyan, Sevan; 2009; "*Millet*"; Taraf gazetesi, 12.03.2009; http://www.taraf.com.tr/makale/4456.htm; Sayfaya 2009-04-06 tarihinde girildi.

Olson, Robert; 1992; Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925); Çev. Bülent Peker & Nevzat Kıraç; Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Oran, Baskın; 2008; Türkiye'de Azınlıklar –Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama; İstanbul: İletişim Yayınları, 5. baskı.

O'Sullivan, Noel; 1989; "*Preface*". Noel O'Sullivan (Ed.); The Structure of Modern Ideology; Hants: Edward Elgar Publishing Limited, 1989 içinde ss. vii-xi.

Özdoğan, Günay Göksu; 2001; "Turan"dan "Bozkurt"a, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946); Çev. İsmail Kaplan; İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkırımlı, Umut; 1999; Milliyetçilik Kuramları –Eleştirel Bir Bakış; İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Öztan, G. Gürkan; 2007; "*Milliyetçilik- 'Resmi İdeolojinin Mütemmim Cüzü'* "; Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (derl.); Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü; Ankara: Maki Basım Yayın, 2007 içinde s.461-473.

Öztürk, Saygı; 2008; İsmet Paşa'nın Kürt Raporu; İstanbul: Doğan Kitap, 5. baskı.

Purvis, Trevor & Hunt, Alan; 1993; "*Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...*" The British Journal of Sociology, Vol. 44, No. 3 (September 1993) ss. 473-499.

Sancar, Serpil; 2008; İdeolojinin Serüveni, Yanlış Bilinç ve Hegomonyadan Söyleme; Ankara, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı.

Smith, Anthony D.; 1986; The Ethnic Origins of Nations; Oxford: Blackwell Publishers.

Smith, Anthony D.; 1994; Milli Kimlik; Çev. Bahadır Sina Şener; İstanbul: İletişim Yayınları.

Soane, Ely Bannister; 1979; To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise Narrative of a Journey from Constantinople Through Kurdistan to Baghdad. 1907-1909; Amsterdam: Apa-Philo Press; Second Edition.

Sonyel, Salâhi R.; 1993; Miniroties and the Destruction of the Ottoman Empire; Ankara; Turkish Historical Society Printing House.

Sutherland, Claire; 2005; Nation-Building through discourse theory; Nations and Nationalism, Vol. 11, No. 2, pp. 185-202.

Şahbazyan, Hagop; 2002 [1911]; Kürt-Ermeni Tarihi; Ermeniceden çev. Ferit M. Yüksel; Ankara: Kalan Yayınları.

Şeker, Nesimi; 2007; "*Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de 'Milliyet' Arayışları ya da 'Anasr Meselesi'* "; Erik Jan Zürcher, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, İstanbul: 2007, 4. baskı içinde ss. 157-174.

Şeref Han; 1990 [1579]; Şerefname; Çev. M. Emin Bozarslan, İstanbul: Hasat Yayınları, 3. baskı.

Ucarlar, Nesrin; (tarihsiz) "*Theoretical Assumptions on the Question of Linguistic Rights of Minorities*"; Basılmamış tekst.

Uluğ, Hakkı Naşit; 2001 [1931]; Derebeyi ve Dersim; Ankara: Kalan Yayınları, 2. baskı.

Üngör, Uğur Ümit; 2008a; "*Geographies of Nationalism and Violence: Rethinking Young Turk 'Social Engineering'*", European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue N° 7, No. 7; İnternet versiyonu: http://www.ejts.org/document2583.html

Üngör, Uğur Ümit; 2008b; "*Seeing like a nation-state: Young Turk social engineering in Eastern Turkey, 1913-50*"; Journal of Genocide Research, Vol. 10, No. 1, March 2008, ss. 15-39. İnternet versiyonu: http://www.informaworld.com/smpp/section?content=a790755254&fulltext=713240928 Sayfaya 2009-05-22 tarihinde girildi.

Üstel, Füsun; 2004; İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931); İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Yeğen, Mesut; 1999a; Devlet Söyleminde Kürt Sorunu; İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeğen, Mesut; 1999b;"*The Kurdish Question in Turkish State Discourse*"; Journal of Contemporary History, Vol. 43, No. 4, ss. 555-568; London: Sage Publication.

Yeğen, Mesut; 2007; "*Türk Devleti Kürt Sorunu*"; Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (derl.); Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü; Ankara: Maki Basın Yayın, 2007 içinde s. 387-417.

Yıldız, Ahmet; 2004; Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938); İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

Zürcher, Erik-Jan; 2002; "*Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*"; Ahmet İnsel (derl.); Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2; İstanbul: İletişim Yayınları, 2002 içinde ss. 44-55, 2. Baskı.

Zürcher, Erik-Jan; 2007; Modernleşen Türkiye'nin Tarihi; Çev. Yasemin Saner Gönen; İstanbul: İletişim Yayınları, 21. baskı.

Lazların Asimilasyonu Üzerine Bazı Gözlem ve Değiniler

Türkiye'de burjuvazinin içinde geliştiği tarihsel ideolojik bağlam, daha 1904'te Akçuraoğlu Yusuf tarafından "belirlenmiş" ya da "sadece yazılmıştı". Yusuf'a göre, *İslamlaşmak* mı *Türkleşmek* mi gerçek çözümdü belli değildi ama ikisi de uygulanabilirdi.[1] Daha sonra Ziya Gökalp'in[2] bunların sentezlediği sır değil. Birinci Dünya Savaşı'na emperyal heveslerle taraf olmaya götüren bu sentez Alman subayların akıl hocalığında utanç verici *Ermeni Katliamı*'nı ideolojik

---

[1] "Osmanlı ülkelerinde, garbten feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir *Osmanlı milleti* vücuda getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, *bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek* (Frenklerin 'Panislâmisme' dedikleri). Üçüncüsü, ırka dayanan *siyasî bir Türk milleti* teşkil etmek. (...)

Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince, Osmanlı ülkelerindeki Türkler hem dinî, hem ırkî bağlar ile pek sıkı, yalnız dinî olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslüman unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecektir. (...)

Osmanlı milleti yaratılması, Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-ı kabil-i tatbiktir (uygulanması imkansızdır). Müslümanların ve Türklerin birleşmesine dönük siyasetler, Osmanlı Devleti hakkında eşit derecede menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecede denilebilir.(...)

Hülasa, öteden beri zihnimi işgal edip de, kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir." Yusuf Akçura (Akçuraoğlu Yusuf), 15 Mart 1904. Zoya Köyü (Rusya). "Üç Tarz-ı Siyaset". Türk Tarih Kurumu Yayınları. Yay. Haz. Enver Ziya Karal. Ankara, 2007, ss. 19-36.

2 Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak ve Doğru Yol*, Günümüz Türkçe'sine çev. Yusuf Çotuksöken, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1976.

olarak "mazur" kılmıştı. Atatürk ve İnönü'nün tek parti diktatörlüğü yıllarında "Tanrı Dağı kadar Türk ve Hira Dağı kadar Müslüman" olan bu aynı çizgiyi, Demokrat Parti popüler İslama yol açarak, 12 Eylülcüler Türk-İslam Sentezi diye "adını koyup" ifade ettiler.

Türkiye'de burjuva ideolojisi hala *Türkleşmek* mi *İslamlaşmak* mı sorusuna birini diğeri hilafına ortadan kaldıracak yanıtlar verebilecek durumda değildir, sağı ve soluyla hala sentezcidir ve sentezci kalacaktır, bildiği başka bir ideolojik uzlaşma zemini yoktur.[3] Sonuçtan bakıldığında denilebilir ki, daha 1904 yılında Akçuraoğlu Yusuf, sermaye hükümranlığının ideolojik tarihsel bağlamını kendi iç gerilimi içinde kurmuştu: *Türkleşmek* ve *İslamlaşmak*.

Lazlar, tarihsel süreç içinde önce Müslümanlaştılar ve sonra da aynı bir dilleri olmasına rağmen Türkleştiler. Elbette, Müslümanlaş*tırıl*dılar ya da başka bir dil konuşuyor olmalarına rağmen Türkleş*tirildi*ler de denebilirdi[4], dense *tümüyle* yanlış da olmazdı; ama bilinçli olarak bu şekilde ifade etmiyorum, çünkü söz konusu olan "gönüllü asimilasyon"dur.

Gönüllü Asimilasyon

Gönüllü asimilasyon, ilk başta oldukça "kulak tırmalayıcı" bir kavram. Asimilasyon, etnik ya da kültürel azınlık grupları, kurulu yerleşik ya da baskın bir kültürle bütünleştiren şiddetli bir süreç. Bu süreç içinde asimile edilen grubun ürettiği "rıza", günümüzde *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme* ve *Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme* gibi temel hak bağıtlarına göre asimilasyonu meşru kılmıyor. Aksine, bu sözleşmeler

---

[3] Mısır, Mustafa Bayram. "Üç Tarz-ı Siyasetten Kalan İkisinin Açılımları: Trajı-Komik Kucaklaşma", Sosyalist Emek, Siyasi Gazete Özel Sayı: 10 - Aralık 2008-Ocak 2009, ss.20-22.

[4] Örneğin Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası adlı yüksek lisans tezinde "Arap, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Çingene, Kürt, Laz gibi Müslüman unsurların kabile ve aşiret önderlerinden koparılarak Anadolu'nun dört bir yanına serpiştirilme ve Türklük potası eritilmesi yönündeki İttihat ve Terakki hükümeti politikası, devletin gizli belgeleriyle ortaya ko(y)maya çalış"tığını yazıyor. Bkz. Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.11.

asimilasyona uğrayan azınlık grupları koruyan hükümler içeriyorlar.

Türkiye'de başta Kürtler olmak üzere, Çerkez'lerden Lazlar'a etnik-kültürel grupların, Aleviler ve Yezidiler gibi etnik-inançsal azınlık gruplarının Yusuf Akçura'nın vaktiyle sınırını çizdiği ve 12 Eylülcülerin Türk-İslam Sentezi diye adını koyduğu etnik, dilsel ve dinsel ağır bir asimilasyona tabi tutuldukları, *Türk-Sünni-Hanefi Müslüman* kılınmaya çalışıldıkları bugün en azından asimilasyona uğratılan ve asimilasyon süreci devam eden geniş kesimler tarafından kabul edilen bir gerçek.[5]

Gönüllü asimilasyon kavramı ile, hiçbir baskı olmaksızın Lazların Müslümanlaşmayı ve daha sonra Türkleşmeyi kabul ettiğini ileri sürmüyorum, aksine, buradaki "gönüllü" kavramı ile Laz derebeylerinin baskı ile başa çıkmasının özgül bir yolunu kastediyorum: Lazlar (daha doğrusu açığa çıkan ilk sınıflaşmalar içinde Lazlara hükmeden derebeyleri), baskı ile karşılaştıklarında, topluluk olarak örgütlenmelerinin mümkün kıldığı oranda *kimi tarihsel uzlaşmalarla* baskıyı bertaraf etmeye ve etnik/egemen bir topluluk olarak kendi tarihsel çıkarlarını ve "muktedir oldukları" vadilerde kendi dillerini korumayı tercih etmişlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti Müslümanlaşmayı dayattığında, artık bir Konak etrafında kendi gücünü toparlayabilecek aşamaya gelmiş Laz derebeyleri hem ortaya çıkacak vergi ayrıcalıkları hem de yerel iktidarlarının güçlenmesine olanak tanıyacağı için bunda bir sakınca görmedi. Hatta eriştiğiniz bir sözlü tarih bilgisi, Lazistan'ın bugün Ardeşen olarak anılan bölgesindeki alt bir vadi sisteminde kalan son Laz kilisesinin gene bizzat -Müslümanlaşan- Lazlar tarafından bir Pazar ayininde ateşe verildiğini öykülüyordu.[6]

---

[5] Bu ağır asimilasyon sürecinde temel rolü başından beri "eğitim" oynadı ve oynamaya devam ediyor. Sürecin halen daha devam ettiğine dair yetkin bir rapor için bkz. "Unutmak mı Asimilasyon mu? Türkiye'nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar" Nurcan Kaya, http://www.unhcr.org/cgibin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=49bf82aa2. 13.03.2009. Nüfus (tehcir -göçe zorlama, yerinden etme- ve yeniden iskân) politikalarının Müslüman unsurlar üzerindeki asimilasyon sürecinde gördüğü tarihsel işlev için bkz. Dündar, Age.; Hıristiyan unsurlar ve Kürtler için de ayrıca bkz. Dündar, Fuat. *Modern Türkiye'nin Şifresi – İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

[6] İlk formülasyonu için Bkz. Mustafa Çeçen, "Lazepe So İdasen?", Ogni Dergisi, Sayı: 5 Temmuz Ağustos 1994, ss. 2-5.

Gönüllü asimilasyona ilişkin kanıtlar, sadece bununla sınırlı değil elbette. Michael E. Meeker'in *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus – Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*[7] adlı yarım asırlık çalışması, bambaşka bir bağlamda gönüllü asimilasyonu tanımlıyor: "Devlet toplumu" olarak Lazlar'ın neden gönüllü olarak asimile olduklarına dair yeni kanıtlar sunuyor. Ama ondan önce, Georgias Nakracas'ın *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*[8] adlı Yunanistan'da pek kabul görmeyen ve gerçekte de özgül bir tarihçi titizliği içinde çalışmaktan çok elekten geçirilmiş tarihsel bilgileri derleyen çalışmasından uzunca bir pasaj aktaracağım:

> Laz halkı, kendi kralı olan çok eski bir soydu ve yüzyılların akışı içinde değişik ulusal kimlikleri benimsedi. Lazlar, kendi ulusal kimliklerini yitirdikten sonra, önceleri Bizans, devamla Müslüman kimliğini benimsediler ve son iki yüzyıl içinde, milliyetçiliğin ortaya çıkması sayesinde, az sayıdaki Ortodoks Lazlar Rumlaştılar, İslamlaşmış Lazların büyük çoğunluğu ise Türkleşti.
>
> İ.Ö. 400'de Ksenofon On Binlerin İnişi'ni[9] anlatırken, Lazların batı sınırı olarak Trabzon surlarını gösterir. Tersine Arriannos, daha doğusunu, Sürmene yakınlarını, doğal sınır olarak Ofis (Solaklı) Çayını gösterir.
>
> Prokopios'a göre, kıyı şeridinin Lazları ile dağlı boyları, İustiniaus çağından bile önce, Hıristiyanlığın daha ilk yüzyıllarında Hıristiyanlığa geçtiler. Lazların bu erken Hıristiyanlaşması, denizle olan kolay iletişimlerinden ileri gelmiştir. (...)
>
> Trabzon'un 1462'de teslim oluşundan ve imparator Komnenos'un devlet hazinesiyle birlikte İstanbul'a kaçışından sonra, Lazların neredeyse tümü gittikçe Müslümanlaştı. Kendi isteği ile İslamlaşma, Trabzon'un büyük aristokrat ailelerinde de görüldü. Baş-

---

[7] Meeker, Michael E. *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus – Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, çev. Tutku Vardağlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

[8] Nakracas, Georgias. *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbram Onsunoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

[9] Çeviride yazar ve eser adı böyle verilmiş. Türkçesi, Ksenophon. *Anabasis/Onbinlerin Dönüşü*, çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1985.

> mabeyinci Georgios Amiruces ailesi böyleydi: bu ailenin iki oğlu, Mehmet Bey ve İskender Bey adlarını aldılar.[10]

Ali İhsan Aksamaz ise bu yazının ilgi alanında olan Müslümanlaşmakla ilgili aynı tarihsel dönemi şöyle özetliyor:

> Trabzon'dan Batumi'ye kadar olan bölgede yaşayan Lazlar, 1461 yılında, Trabzon Krallığı'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden çok sonraları da, Osmanlıların müttefiki olarak görüldüklerinden, fiili bağımsızlıklarını korudular. Ancak 1580'den sonra başlayan bir süreçle İslâmiyet'e geç(iril)diler. 1840'lara kadar da derebeylerinin yönetiminde özerk bir yapı içinde yaşadılar.[11]

Açık ki, Aksamaz da Lazlar'ın İslamiyet'e geçtikleri ya da geç(iril)dikleri konusunda tereddüt içindedir, zira sözcükteki parantezi bizzat kendisi kullanır. 1840'lara kadar bir tür "derebeylik" altına varlıklarını sürdürdüklerine, "özerk bir yapı" içinde yaşadıklarına göre, yukarıda aktardığım sözlü tarih daha gerçekçidir: Laz derebeyleri, Müslümanlığa geçmeyi seçmişlerdir. Çünkü, bunda -aşağıda gösterebileceğimi umduğum- tarihsel çıkarlara sahiptiler.

Mikro tarihçi değilim ve onun inceliklerinden de anlamam, fakat yöntemsel olarak genel kabul görmeyen tikel olgulardan genel teoriye ampirik kanıtlar devşirmemek gerektiğini elbette bilirim ancak hemen herkesin başvurduğu olgular bu bütünlükte karşımıza çıktığında bir tarihsel maddecinin aksini düşünmesi bana bilimsel görünmüyor.[12]

---

[10] Nakracas, Georgias. Age. s.211-213.

[11] Aksamaz, Ali İhsan. *Dil-Tarih-Kültür-Gelenekleriyle Lazlar*. Sorun Yayınları, İstanbul, 2000, s.21.

[12] Bu yazıda da yer yer başvuracağımız Ildikó Bellér-Hann ve Chris Hann'ın 2003 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkan *İki Buçuk Yaprak Çay – Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik* adlı etnografi, sosyal antropoloji ve başka bazı sosyal bilim disiplinleriyle de ilişkili çalışmalarının orijinalinin adı "Turkish Region – State, Market&Social Identities on the Black Sea Coast"dır: Türk Bölgesi... İronik bile değil, çünkü eğer ondan -o şekilde söz edilebilecekse- Laz gerçekliği bugün budur: "Lazistan'da yaşayan bazı insanlar arasıra, belki de yabancı antropologların hoşuna gitsin diye, dünyanın öbür yerleriyle, özellikle de Avrupa ve Amerika'yla oraların üstünlüğünü öne çıkaran karşılaştırmalar yapabilirler. Ancak yine de Karadeniz kıyısı boyunca Rumca da dahil birçok başka dilin son dönemlere dek konuşulduğunun farkında olsalar da, birçoğu ailelerinin kökenlerinin bugünkü Türk Devleti'nin sınırlarının içinde olmayan topraklara dek uzandığını belirtse de, Lazistan'da yaşayanların hemen hepsi kendilerini Türk olarak görür ve

Meeker'in Katkısı: "Devlet Toplumu"

Meeker, yapıtının girişinde "devlet toplumu"nu şöyle tanımlıyor:

> [Yönetmeliği, tüzüğü ve görevli memurları olmayan sosyal ağlardan oluşan] (k)işilerarası birliklerin ileri gelen şahısları, devlet sistemi içindeki resmi ya da gayriresmi konumlarına göre vasıflandırılırlar. Bunların yandaşlarının çoğu resmi askeri ya da dini kurumlara mensuptur. İleri gelen şahıslar ve yandaşlarından oluşan bu devlet toplumu, merkezi ya da yerel hükümete her zaman itaat etmez; aksine yerel egemen güçleri sınırlamaya çalışan eyalet yöneticilerine karşı toplu direniş gösterir.[13]

Burada karşı karşıya olduğumuz sorun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü pre-kapitalizmi içinde, Laz "derebey"lerinin[14] -tipik bir feodal süzerenden söz etmediğim açık olsa gerek- tarihsel ve toplumsal gerçekliğini anlamaktır. Bugün sönümlenmeye yüz tutarken yeniden kıpırdayan "Laz", "Müslüman Gürcü" ya da "Hemşinli" varlığının tarihsel ve toplumsal kökleri bu özgül derebeylik kurumunda yatmaktadır. Elbette, Türkiye'de burjuva ideolojisinin etnik-kültürel gruplar üzerindeki kampanası olan *İslamlaştırma* ve *Türkleştirme* (kısaca asimilasyon) Lazların, Müslümanlaşan Gürcülerin, Müslümanlaşan Rumların ve Hemşinlilerin etnik ve kültürel varlığı üzerinde gerçek bir fren etkisi yaratmıştır ama bugün bu dört etnik topluluğun bu haliyle varlığını (sönümlenmesinin tarihsel koşullarını hazırlayarak) olanaklı kılan, Meeker'in gözlediği son derece

---

bu kimlikten olumlu özelliklerle bahseder. Büyük ölçüde bu kimliği verili alırlar. Bir Türk milletinin her zaman varolduğu ve bu milletin yüzyıllardır bugünkü topraklarda yaşadığı su götürmez bir gerçektir." (Beller-Hann, İldikó – Hann, Chris. *İki Buçuk Yaprak Çay – Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik*, çev. Pınar Öztamur. İletişim Yayınları. İstanbul, 2003, s.65.)

[13] Meeker, Age, s.xiv.

[14] Tam bu cümleyi yazdığım sırada *Babam*'ı aradım, aynen "Bizde konakta oturan güçlü aileler yok muydu?" diye sordum. Babam konuşurken Annem araya giriyor "konağıtı", "konağurepe" diye düzeltiyordu. Babam da Meeker'in Of'da gözledikilerinin aynını anlattı: "Vardı oğlum dedi. Nahit Beyler vardı. Cumhuriyet'ten önce derebey idiler, derebeyi derlerdi; Cumhuriyet'ten sonra bey oldular. H.ş.oğulları işte, bir de B.lar..." Tabi bizim derebeylerin "aile" tarihlerinin ayrıntıları bir antropolog tarafından çalışılmış değil, elbette bir dizi fark taşıyacaktır ama Meeker'in yapıtında anlatılan hikaye temelden değişmeyecektir.

özgül *devlet toplumu* stratejisi içindeki derebeyliktir; başka deyişle, vadi sistemleri...

Meeker, vadi sistemlerini hem tarihsel hem de toplumsal olarak kendi bağlamı içinde yeterince görünür kıldığından ötürü, anlaşılmayan her noktada eserine referans yaptığımı unutmayacağınızı varsayarak kısaca ve ait olduğum *bilimsel evrenin* (tarihsel maddeciliğin anlam dünyasının) terminolojisine çevirerek özetlemeyi deneyeceğim: Vadi sistemi, genellikle coğrafi bir gerçeklik üzerine oturur, içinde bir derenin[15] aktığı somut bir vadiye karşılık gelir. Derenin denize döküldüğü yer, yerel bir limandır. Bu liman bütün vadiyi (köyleriyle birlikte) merkezi hükümete (ister Bizans, ister Osmanlı olsun) bağlayan ulaşım merkezidir; çoğu zaman, mevcut vadiler nadiren Kaçkar Sıradağlarının arkasına geçit verir. Bu limanda bir Konak, bu Konak'ta oturan bir Derebey vardır. Derebey, bütün vadinin vergisini toplar, limanda da tüm ticareti kontrol eder ve vergilendirir ve topladığı vergilerden merkezi hükümete (topladığının büyük bir kısmını kaçırarak) pay verir.

Lazistan'ı göz önüne getirdiğimizde hepi topu en fazla on ya da on beş köy içeren bir vadinin nasıl bir özgül "derebeylik" oluşturabildiği, sahil yolunun on kilometrede bir yer alan vadileri birleştirdiği bugün için epeyce anlaşılmaz görünüyor: Tersinden ise, bunu anlamadıkça, Lazlar arasındaki mevcut sosyal disiplinin bugün dahi -çeşitli kalıntılarla- nasıl sürdürülebildiğini anlayamıyoruz.

Bir konak sadece bir konak değildi: Basbayağı vergi toplayan bir derebeyin yirmi ila -savaş için toplandığında- bine varabilen silahlı adamı besleyebildiği, genellikle vadideki görece daha yoksul iç köylerin aynı derebeyinin himayesinde döneme göre "Rahip" ya da "İmam" yetiştiren bir kurumla beslendiği, kölecilik sonrası kapitalizm öncesi özgül bir üretim tarzının -*feodalizmi* simgeleyen *şato*lar- gibi simgesiydi. Farklılık şuydu ki, Laz derebeyleri hiçbir zaman bir vadide bile tek başlarına tamamen hakim durumda değillerdi, her vadide sadece bir konak yoktu, genellikle birkaç konak vardı. Bir vadide tek konak varsa o vadi mutlaka

---

[15] Burada yaptığım vurgunun anlaşılacağını umuyorum: dere, Türkçede en küçük akarsu demektir, böyle bir suyun vadi oluşturması elbet mümkün değil. Ancak, varacağımız yer feodalden farklılığı içinde de anlamanız gereken Lazistana özgü "derebeyi" olduğundan ilk okunduğunda okurun herhalde "ırmak" diyor diye anlayarak hoşgöreceğini umduğum "dere" sözcüğünü özellikle kullandım.

daha geniş bir vadi sistemine bağlanan bir alt vadi sistemiydi: Özetle, Laz derebeyleri, daha çok yerel oligarşilerdi.

Marksist olmayan bir antropolog olarak Meeker'in "devlet toplumu" kavramının bize vadettiği şey, Laz derebeylerinin neden "gönüllü asimilasyon"a razı olduklarını anlamamızı kolaylaştırmaktan ibaret değildir: açığa çıkardığı kavramsal araçlar tarihsel materyalizmle telif edilirse Türkiye Cumhuriyeti'ndeki İmparatorluk mirasının analizi için de epeyce yol almamızı sağlar. Ancak bu ikincisi, bu yazının doğrudan kapsamı içinde değil.[16]

Lazların Özgüllüğü

Lazlar, Kemalist Cumhuriyet'in sınır bölgesinde -ki, Türk etnisitesinin olmadığı bir geçiş bölgesidir bu-, Hann'ların kitabında yer alan ve Edda Schröter tarafından çizilen 1.2. nolu haritada[17] görüldüğü gibi Müslüman Gürcü ve Hemşinlilerle iç içe geçmiş yaşarlar, ancak dağlık bölgelerde geçiş yollarını ve bütün sahili tutarlar:

> Çocukluklarından beri adaleti kendi elleriyle uygulamaya alışmışlardır; hem saldırıya hem de savunmaya hazırdırlar. Öyle vahşi, öyle tuttuğunu koparan karakterleri vardır ki, Türklerle Gürcüler arasında kötü bir ünlerinin olması boşuna değildir. **Si-**

---

[16] 2008, 1908'in yani İkinci Meşrutiyet'in (Hürriyetin İlanı) 100. yıldönümüydü ve bir sempozyumda şu kadarını dile getirebildim: "Michael A. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus* adlı çalışmasında, benim "sınıf mücadelesi devlet oluşumu içinde sürer" derken kast ettiğim ama açıklamakta güçlük çektiğim şeyi, yerel oligarşilerin devlet oluşumuna katılma stratejilerini ve yerel halkı devlet iktidarına "devlet toplumu" olarak adlandırdığı yolla nasıl kattığını/bağladığını oldukça ilginç antropolojik ve tarihsel bulgularla gösteriyordu. Elbette bu yapıtta bir yöre, sadece bir ilçe inceleniyor ama neden Aykut Kansu'nun aslında olduğunu ileri sürdüğü şeyin -aşağıdan liberal devrimin- gerçekte olmadığını da böylece gözler önüne seriyor. Sınıflar her tarihsel dönemde söz konusudur, ancak ontolojileri ve direniş stratejileri her toplumsal formasyonda özgüldür. Türkiye'de kapitalizme geçiş sürecinde, geleneksel bağımlı sınıfların, kısmen olgunlaşan burjuvazinin ya da burjuva bir programa meyleden İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde bir devrime katılmaktan çok, geleneksel direniş ve katılma stratejilerini, kentlileştiklerinde bile sürdürüyor oldukları gerçeği, bu özgüllüğün bir sonucudur." (http://mustafabayrammisir.blogcu.com/1908-inmirasi-demokrasi-mi-diktatorluk-mu_20592281.html)

[17] Beller-Hann, Ildikó – Hann, Chris, *İki Buçuk Yaprak Çay – Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik*, çev. Pınar Öztamur, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.12.

nırların korunması için lazım olmasalar ellerindeki silahları Paşalar çoktan alırdı.[18]

Bu "vahşilik" söz konusu olduğunda "hikaye", Ksenophon'un *On Binlerin Dönüşü*'nde anlattığı "ağaçta yaşayan, sarhoş edici bal yiyen, savaşçı vahşi"ye kadar uzanır. Ksenophon, sahile vardıktan sonra kuzeydoğuya (yani *Lazistana*) yiyecek aramak üzere giden yaklaşık 500 askerin bu vahşilerin ballarından yiyerek sarhoşladıklarını, ağaçta yaşayan bu vahşilerin sarhoşlayan Yunan (Helen) askerler üzerine ağaçlardan atlayarak hepsini öldürdüklerini hikayeler. Bin yıllardır değişmeyen sadece bu hikaye değildir; "İ.Ö 5. yüzyılda Ksenefon[19], M.S. 5. yüzyılda Prokopius ve 1827'de Fransız konsolosu Fontainer, aynı manzaradan, tepelerin yamaçlarına dağılmış, yalıtılmış köylerden söz"[20] ederler. Her iki gözlem de aslında yanlış değildir; eğer bunları bu coğrafyada yaşayanların toplumsal değişme dinamiklerini ortadan kaldıran faktörler olarak okumaz isek... Çünkü aynı köylerin en azından belli bir tarihsel dönemde bir konak etrafında örgütlenmiş topluluklar olduğunu biliyoruz.

Yukarıdaki alıntıda sözü edilen Paşalar, Osmanlı Devleti'nin merkezi valileriydi. Elbette, gezginin tanıklık ettiği dönemde yerel Laz oligarşileri (derebeyleri) ile bu Paşalar arasında, daha önce Bizansın[21] merkezi valilerine karşı ya da Pontus (Trabzon Rum) Devletine karşı olduğu gibi güç mücadeleleri sürüyor, bu mücadeleler sonunda Laz oligarşisi içinden bazı beyler yok edilse bile, vadi sistemi en güçlü konak üzerinden yaşamını sürdürüyordu.

Lazların Osmanlı'da ve daha önce Bizans'ta -muhtemel ki, öncesinde de- özgüllükleri, sınır koruyucusu "vahşi"ler olmalarıydı. Kuzey Doğu Anadolu'ya hükmeden her İmparatorluk, Lazların yaşadığı o bölgede -Karadenizin kuzeyinden ve güneyinden dinmeden devam eden göçlere ve saldırılara karşı- sınırlarını koruma ihtiyacı duyuyordu.

Osmanlı ve daha önce Bizans bunu yerel Laz oligarşilerine havale ettiler: Bu tarihsel misyon o kadar uzun sürdü ki, 19. yy'da dahi Osmanlı Paşa'ları, Lazların silahlanmasına müsaade ederek, aynı işlevin sürmesini sağlıyorlardı. Bu

---

[18] 19. yy'da bölgeye giden Ritter adlı bir Alman gezginden aktaran, Bellér-Hann ve Hann, Age, s.23.

[19] Orijinal çeviride böyle yazılmış.

[20] Meeker, Age, s. 116.

[21] Nakracas, s.212.

durum, Fuat Dündar'ın aktardığına göre 20.yy başında da sürmüştür: "... 26 Kasım 1914 tarihli -Dahiliye Nezareti'nce çekilen, b.n.- şifreli telgrafta, Kafkasya'da çetecilikle istihdam edilmek üzere bir haftaya kadar 'Laz ve Çerkezlerden çeteciliğe elverişli kişilerin tedarik olunması' istendi."[22]

Laz Derebeylerinin İlk Tercihi: Müslümanlaşmak...[23]

Bu yeterince uzun girizgahtan sonra, zaten yazının başından beri dile getirdiğimiz tezi açıklıkla yazabiliriz: Laz oligarşisi, çıkarları öyle gerektirdiği için Osmanlı işgali/hükümranlığı ile birlikte yöredeki tüm vadi sistemlerinde olduğu gibi Müslümanlaşmayı tercih etmiştir.

Laz derebeylerinin ilk çıkarı varlığını kendi konaklarındaki yaşamını ve ayrıcalığını sürdürmektir. Görece oturmuş bir derebeylik sistemi içinde, Osmanlı'nın yerinden etme siyasetinin kurbanlarından olmamak için Müslümanlaşmak zorunluydu. Aksi durumda, Osmanlı merkezi valileri konakları boşaltıyor, oralara başka yerlerden göç ettirdiği soyluları yerleştiriyordu. Bu politika Laz oligarşisi tümüyle Müslümanlaştıktan sonra da vergiye ilişkin ihtilaflar nedeniyle merkezi Osmanlı hükümeti tarafından sürdürülmüştür. Bu politikanın sonucu olarak, bugün Lazların hafızasında kalan bazı derebey isimleri gerçekte bu yerleştirmeler olup, Laz değillerdir; ama hemen hepsi Lazca konuşurlar. Bu yerleştirme "bey"lerin ailelerinin de Lazca konuşuyor olmaları, konağın temsil ettiği pre-kapitalist üretim tarzının belirleyici gücünün küçük bir göstergesidir.

Laz derebeylerinin ikinci çıkarı, vergi kolaylıklarıdır.

Laz derebeylerinin üçüncü çıkarı ise, merkezi hükümetle (İstanbul'la) olan doğrudan münasebetin (Bizans'ta ya da Pontus da olduğu gibi) ancak din değiştirmek yoluyla olanaklı kılınmasıdır. Bu konuyu biraz açalım: Laz derebeyleri sürekli merkezi bir valiyle ilişki içinde oluyorlardı; bu valiye

---

[22] Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, Age, s.131. Telgraf içeriği şöyledir: "(...) Kafkasya'da çetecilikle istihdam edilmek üzere, bir haftaya kadar iki yüz adama lüzum vardır. Buralarda bulunan Laz ve Çerkezlerden çeteciliğe elverisli ne kadar eşhası tedariki kabil olabilirse [?, okunamadı] bunların mahkumiyet ve şekavetle maruf eşhastan olması da caizdir." Age, s.157. Arif Cemil de yapıtında (*Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, 2006) bu şifre içeriğini doğrulayan anlatımlarda bulunur.

[23] Herbir paragrafa ayrıca dipnot vermemekle birlikte bu bölümdeki görüşler, ya doğrudan Meeker'e aittir, ya da eserinden modifiye edilmiştir. Bkz. Meeker, Age.

karşı özerkliklerini koruyabilmeleri için doğrudan İstanbul'la, payitahtla ilişki içinde olmak zorundaydılar. İstanbul ya da payitaht bunu özellikle tercih ediyordu, çünkü İstanbul'a gönderilen kişi Laz derebeyinin çok yakını oluyor ve Bizans'ta olduğu gibi bu kişi çeşitli rütbeler ya da makamlar alsa bile gerçekte rehin tutuluyordu. Hem İstanbul'da Payitaht hem de küçük vadisinde konak bu ilişkiden memnundu: Böylece merkezi valinin denetimi ve gücü azaldığından konağın el koyduğu vergi geliri artıyor; İstanbul da olan biteni merkezden denetlemiş oluyordu.

Bu şekilde anlatıldığında fantastik gibi görünebilecek bu hikayenin diğer ayağı da medreselerdi. Medreselerin vadi sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğundan, Meeker'e referansla söz etmiştim. Bu bahsi uzatmamak için, *Lazistan*'da bütün İmparatorluk içinde ilmiyye sınıfından sayılan birey sayısının (Hemşin, Of ve Sürmene dahil) 193; Hemşin, Of ve Sürmene çıkarılırsa ise 144 olduğunu, Payitaht İstanbul'da ise bu sayının 252 olduğunu vermekle yetineceğim.[24] Bu sayılar gösteriyor ki, Müslümanlaşma tercihi, Laz derebeyleri ve onların yanında yer alan yerel oligarşiler için son derece *rasyonel* ve *bilinçli* bir tercihti.

Bu yüzden de, yukarıda aktardığımız sözlü tarih kaydı son derece inandırıcıdır.

Laz Derebeylerinin İkinci Tercihi: Türkleşmek...

Buraya kadar anlatılan hikaye, pre-kapitalist özgül bir toplumsal formasyonda Laz topluluğunun aldığı somut biçimlerle ilgiliydi. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Osmanlı Devleti'nin iktisaden yarı-sömürgeleşmesi[25], Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesini de tetikliyordu. Bambaşka bir tartışmanın konusu gibi görünse bile, sadece Düyun-u Umumiye İdaresi'nin[26] kurulabilmesi için bile bu merkezileşmenin gerekli olduğu apaçık olmalıdır.

Vaka-yı Hayriye'den (1826, Yeniçeri Ocağı'nın lağvı) başlatmayacaksak Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan (1839,

---

[24] Ayrıntı için bkz. Meeker, Age, s.305, Tablo 3.

[25] Noviçev, A.D. *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara, 1979.

[26] Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından itibaren almaya başladığı dış borçların anapara ve faizleriyle birlikte ödenebilmesi için 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile Rüsumu Sitte İdaresinin yönetiminde olan iç borçları da kapsayacak biçimde genişletilen ve Kurtuluş Savaşı yıllarında gelirlerine el konulan kurum.

Tanzimat Fermanı) başlatmamız gereken Osmanlı modernleşmesi üst başlığında toplayabileceğimiz bu yarı-sömürgeleşme sürecinin Laz derebeyleri üzerindeki etkisi elbette ki yıkıcı olmuştur. Konaklar güçlerini zamanla yitirmeye ve çözülmeye başlamışlardır.

1839'dan sonrası gelişmelere konakların kendi ayrıcalıkları lehine direnememesinin nedeni, Tanzimat'ın düzenlemek istediği temel sorunun vergi ayrıcalıkları olmasıdır. 18.yy'ın başından itibaren bölgedeki bütün vadi sistemleri (yani konaklar) ile Osmanlı merkezi valileri arasında çatışmalar yaşandığı ayrıntısı ile biliniyor. Ancak bu çatışmalar -zaten Müslümanlaşmış olan- "etnik" bir topululuk olarak Lazlar'ı -vadi sistemlerinin diğer Müslümanlaşmış halkları gibi- görünür kılmıyordu. Lazlar'ın yaşadığı vadi sistemlerindeki konaklar bile Lazlar'ı temsilen bir hakkın sujesi olmuyorlardı.

Bu o kadar öyleydi ki, Laz konakları, merkezi valilerle girdikleri kısa çatışma dönemleri dışında bütün bir 19.yy boyunca esasen Kafkaslardan gelen Rus saldırılarıyla ve bunun yarattığı büyük Müslüman göçleriyle, merkezi hükümetin ajanları olarak ilgilenmeyi tercih ettiler. Bugün Laz diasporası olarak bilinen -maalesef bir çoğu kendi dilini çoktan unutmuş- Batı Karadeniz ve Marmara'daki Laz köylerine, Lazların yerleşme süreci ve nedeni yüzyılın başından sonuna kadar çeşitli aralıklarla süren Rus savaşları tarafından koşullanmıştır.

Bütün bu sürecin sonu aslında -en azından Osmanlı modernleşmecileri gözünde- oldukça belirgindi. Namık Kemal, sürgün yeri Midilli'den Menemenli Rifat'a yazdığı 30 Ağustos ve 13 Eylül 1878 tarihli mektuplarında -günümüz Türkçe'siyle- şöyle diyordu:

> Elimizden gelse, Türkçe'den başka ülkemizde yaşayan dillerin tümünü, yoketmeye çalışmak gerekirken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer alfabe oluşturarak, [onların] ellerine [de] bölünmek için manevi bir silah mı verelim?.. Dil, bir etnik topluluğun diğerine dönüşümünü [asimilasyonunu] engellemek için dinden de çok daha etkili bir settir [engeldir]. (...) Gerçek [şu ki], Rumlara, Bulgarlara bizim dilimizi yaymak kolay değildir; ama Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara genellemek oldukça mümkündür. Oralarda, uygun şekilde yönetilen okullar yapılır ve bizim [şu] eksik eğitim tüzüğümüz [bile] uygulanırsa,

yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur.[27]

Bir yandan Lazlar'dan Kafkasya içlerinde çeteler kurarak Ruslara karşı savaşması istenirken[28], öte yandan medreselerin, müslümanları Türkleştirecek modern okullara dönüşmesi düşüncesi, Akçura'dan bile önce Namık Kemal gibi ideologlarca dile getirilmiş oluyordu. Bunu başaracak olan ise Laz konaklarının katkısı ile Cumhuriyet oldu.

Konaklar, (merkezi hükümetin güçlenmesi anlamına da gelen) Osmanlı modernleşmesi ile çözülmekle birlikte hiçbir zaman -bugün bile tam olarak- güçlerini yitirmediler. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı modernleşmesini Türk modernleşmesi olarak sürdürme erkine eriştiğinde, aynı Laz konakları CHP İlçe Merkezleri haline dönüştüler.[29]

Laz konakları CHP İlçe Merkezleri haline dönüştüklerinde, dönemsel olarak güçlerini geçici de olsa yeniden kazanıyorlar ama medreseler de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile modern mekteplere yerini bıraktığından, Lazları geri dönüşsüz şekilde asimilasyon sürecine sokuyorlardı. Laz oligarşisi, binyıllardır vazgeçmediği ve binbir pazarlıkla kendi diline ve tepesinde boza pişirse de kendi halkına ait kıldığı vadisini CHP İlçe Merkezlerinden kapitalizmin belirsiz geleceğine bıraktığında, gönüllü asimilasyon nihayetine ermişti.

---

[27] Orijinalini Tansel, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Cilt:II, TTK Yayınları, Ankara, 1969, s.231 ve s.244'ten aktaran, Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, red. Yücel Demirel, İletişim Yayınları, 1994, s.18.'den aktarılmış: "Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçe'den maada kâffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim?.. Lisan, bir kavmin diğerine inkılabını men için belki diyanetten bile daha metin bir seddir. (...) Vâkıa Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kolay değildir; fakat Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara tamim etmek pek kabildir. Oralarda, münasip yolda idare olunur mektepler yapılır ve bizim o nakıs maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur."

[28] Bkz. Dündar, Age, ss.155-158.

[29] Günün birinde Lazistan CHP İlçe Örgütlerinin "Aile" tarihi yazılabilirse bu tezimiz de kanıtlanacaktır.

Cumhuriyet ve Lazlar

Bu sona daha önce Hikmet Kıvılcımlı'nın *Yol*'unda[30] tanıklık etmiştim ama Sait Çetinoğlu, titiz çalışmaları sonucu ulaştığını düşündüğüm 26.02.1930 tarihli Lazca *Kızıl Yıldız* Gazetesinin ülkeye sokulmasını yasaklayan Bakanlar Kurulu Kararnamesini gönderdiğinde[31], Hikmet Kıvılcımlı'nın vaktiyle yazdıklarının belgelendiğini de görmüş oldum.[32] Yakın bir tarihte Fuat Dündar'ın çalışması ile birlikte İttihat ve Terakki Hükümetlerinin özel nüfus sayımlarıyla haberdar olduğunu öğrendiğimiz gibi[33]; bu belgeden anlıyoruz ki, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri de Lazlar'ın bir etnik grup olarak varlığından "özgül olarak" haberdardır. İkincisi, Lazlar'ın bir etnik grup olarak kendi varlıklarından haberdar edilmelerini istememekte, asimile edilmeleri yönünde baskı politikaları geliştirmektedir. Belgeden anlaşılıyor ki, Lazları dikkatle izliyorlar, Bakanlar Kurulu düzeyindeki bir kararnameye de konu ediyorlar.

"Türkiye'de Ulusal Sorun" başlığının girişinde Kıvılcımlı nakleder:

> Arasıra gazetelerde okursunuz. Bir özel muharrir, Giresun'un ötesindeki halkın Laz değil Türk olduğunu kanıtlamış olmak için Lazlığa şöyle bir pat atar: "*Esasen mert* (Aman Fransızlar duymasın!) *cesur, doğuştan zeki, yetenekli, yurtsever, konuksever olan Lazların*[34] *Türklerden tek farkları, özel bir dilleri olmasından ibarettir*".[35]

---

[30] Kıvılcımlı, Hikmet. *Yol* 2, Bkz. "Türkiye'de Ulusal Sorun". Yayına Hazırlayan: Mustafa Çakır, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1992.

[31] Bakanlar Kurulu'nun 26.02.1930 günlü oturumunda kabul edilen, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu'nun diğer üyeleri tarafından imzalanmış olan Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Muamelat Müdürlüğü Şube 8927 sayılı Kararname şöyledir: "Gürcistan'ın Sohum şehrinde yayınlanmakta olan (Mçita Murutsi – Kırmızı Yıldız) isimli gazetenin, muzır neşriyatta bulunduğu anlaşıldığından memleketimize sokulmaması. Dahiliye Vekâletinin 20/2/930 tarih ve 1062/45 numaralı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/2/930 tarihli içtimaında kabul olunmuştur."

[32] Kıvılcımlı'nın gözlemlerini Çeçen imzalı makalede de aktarmıştık: bkz. Agm.

[33] Bkz. Fuat Dündar'ın *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* ve *Modern Türkiye'nin Şifresi* adlı adı geçen eserleri.

[34] Herhangi bir makalesine aufta bulunmaya bile gerek görmediğim (1960'lı Yıllarda da "*Kürtler'in Kökü*-I. Bölüm. Ankara, 1963. *Her Bakımdan Türk Olan Kürtler*, Ankara, 1964. *Kürtler'in Türklüğü*. Ankara, 1968." başlıklı çok bilimsel eserleri yazmış olduğundan eserini tartış-

> (...) Kimbilir hangi matmazelden yüz bulamayan bir burjuva züppesinin aşk intikamı kadar farfara ve ömürsüz doğup ölen "vatandaş Türkçe konuş!" naralarını andıran bu tür sözde gerçekler, Türkiyemizin kuzeyini, güneyini, doğusunu ve batısını saran gerçekliklere karşı sıkılmış "yurtsever" kuburlardan [yalanlardan, b.n.] başka bir şey midir?[36]

Hikmet Kıvılcımlı'nın eleştiriye konu ettiği şey, Namık Kemal'in 1878 tarihli aktardığımız mektuplarında ilk kez görünür olan, ama Osmanlı modernleşmesinden bu yana bugüne dek sistematik bir şekilde sürdürülen burjuva Türkleştirme (asimilasyon) siyasetidir.

Fakat, açık yüreklilikle kabul edilmelidir ki, asimilasyonun başarısı sadece ne Laz konaklarının süren gücüne, ne de Türkiye Cumhuriyeti'nin okullarında gerçekleşen açıkça baskıcı (Lazca konuşmayı yasaklayan) uygulamalara yazgılıdır.

Gönüllü asimilasyonun nihayeti, asimilasyonun geri dönülmez noktaya evrilmesine engel olamadı: Çünkü, Lazistan'a "çay" geldi ve tüm Laz vadileri piyasaya açıldı.[37] Laz köylüleri bu piyasaya bağlandıkça bu kez dillerinden Laz konaklarını taklit ederek gönüllü olarak vazgeçmeyi denediler. Laz konakları CHP İlçe Örgütü tabelasını astıklarında, etraflarındaki diğer aileler birlikte çoktan "diksiyon çalışmalarına" da başlamışlardı ve çay piyasaya Laz köylüsünü soktuğunda, Laz konaklarının diksiyon çalışması Laz köylüsüne ilham verdi.

Laz köylüsü de ilhamın peşinden gitti:

---

manuza ayrıca muhatap da kabul etmeyeceğim) M. Fahrettin Kırzioğlu'nun Lazlar'ın *"mert, cesur, doğuştan zeki, yetenekli, yurtsever, konuksever"* oldukları için (Gürcüler öyle olmadığı için de Gürcülerle ilgisiz!) Türk kökenli bir topluluk olduğunu 1972 yılında ileri sürmesi ve bu makalenin *Lazların Tarihi* yayınlanana kadar elimizdeki tek "Türkçe" "özgün çalışma" olması asimilasyon politikalarının sürekliliği ve gücü hakkında gerçek bir fikir veriyor: Tez -Lazlar namusludur ve o yüzden Türktür!- dahil, yaklaşım bir yüzyıl -İ. Ferit'ten Kırzioğlu'na- aynı kalıyor. (Bkz. Lazlar/Çanarlar, VII. Türk Tarih Kongresi (1. Cilt), TTK Yayınları, Ankara, ss.420-45)

[35] Kıvılcımlı, Cumhuriyet Gazetesi'nin 17.1.1933 günlü nüshasında yayınlanan İ. Ferit imzalı "Karadeniz Halkı" adlı yazıdan aktarıyor.

[36] Kıvılcımlı, Age. s.317-318.

[37] Çayın bütün Laz vadilerini piyasaya bağlarken Türkleşme sürecini nasıl hızlandırdığına dair özgül bir çalışma için bkz. Bellér-Hann ve Hann, Age. Ayrıca bkz. Çeçen, "Lazepe So İdasen?", Agm.

> Lazuri'nin en az dört tane varyantı mevcuttur. Hatta Hopa'da konuşulan Lazuri'yle Pazar'daki o kadar farklıdır ki (...) bu iki ilçeden gelenler birbirleriyle Türkçe konuşmayı tercih eder. Birçok Lazi, Lazuri dilini öbür dillerden üstün tutmaz, Lazuri'yi Türkçe ya da Gürcüce gibi bir dilden çok bir lehçe (*patois*) olarak görürler.[38]

Hatta biraz fazla gitmiş olmalı ki sosyal antropologlar Bellér-Hann ve Hann'ı dahi şaşırtıyorlar:

> Bazı yüzeysel alanlarda yöreye özgü ayırıcı özellikler varlıklarını sürdürebilir, hatta güçlenebilirler. Halk dansları geçmişte hiç olmadığı kadar gelişebilir ya da kıyı şeridinde açılan lokantalarda yöreye özgü karalahana yemeğiyle mısır ekmeği yenebilir. Ancak bu farklılık görüntüsünün arkasındaki önemli olan gerçek şudur: topluluk, modern devlet-ulus toplumuyla gittikçe artan oranlarda işlevsel biçimde bütünleşmektedir.
>
> Lazistan'daki bazı insanlar da bu teşhise katılıyorlar; ancak Lazi ve Hemşinliler için "asimile olmuş" derken pek de üzülmüyorlar. Bazıları bu ifadeyi açıkça reddediyor. Başından beri parçası olduğunuz bir şey tarafından asimile edilemeyeceğinizi ekliyorlar ısrarla.[39]

Bütün bu süreç içinde, daha başka deyişle piyasanın ve eğitimin asimilasyonun itici güçleri olduğu Cumhuriyet döneminde; medreseleri kapatıldığı ve mekteplere uzak kaldıklarından Dağ Lazları için "ilmiyye sınıfı"na karışmak mümkün olmadı ise de, sahil Lazları konakların izinde geçmiş statüleri kadar parlak olmasa da eğitim yoluyla da rejime kolaylıkla intibak edebildiler.[40] Bu da evlilikler yoluyla da ortalama bir sahil Lazının "Türk" olmasını kolaylaştırdı. Sadece dış evlilik yapanları ya da Lazistan dışına göçenleri değil eğitimli Laz kadınların hemen hemen hepsi, kendi yörelerinde dahi çocuklarına Lazca öğretmeme eğilimine uydular ve bu eğilimi yaydılar.

---

[38] Bellér-Hann ve Hann, Age. s.309.

[39] Bellér-Hann ve Hann, Age. s.311.

[40] Ampirik bir çalışmanın konusu olmadıkça ispatlanamaz görünse de gözlemimi paylaşacağım: Konaklar bir yana, sahil Lazları arasında, daha Cumhuriyetin ilk yirmi yılında -alfabe ve eğitim tümüyle değişmesine rağmen- en az bir ya da iki öğretmen yetiştirmeyen köy ya da kabile (geniş aile) yok gibidir.

Lazlar, çocuk yaşlardan itibaren "adaleti kendi elleriyle uygulamaya alışmış" olduklarından, Laz derebeylerini kendi ihanetleriyle başbaşa bırakarak konaklarını artık tümüyle görünmez hale getirdiler, Cumhuriyet'in gizil özlemine ortak olarak bazen yakmak yoluyla bile kalıntılarına bile tahammül etmediler, 1970'li yıllarda esas olarak -belli belirsiz de olsa tüm insanlıkla birlikte Laz olarak kendi geleceklerini de [ülkelerine sokulması yasaklanan sovyetik *Kızıl Yıldız*'ın ansında] temsil eden- devrimci hareketlere katıldılar ve bugün dillerini unutur gibi yaparken genel eğilime uyup "medrese"lerine dönüyorlar.[41]

Bu binyılları alan uzun asimilasyon hikayesinin son dönem müsebbibi elbette en başta Türkiye Cumhuriyeti'nin asimilasyon politikalarıdır ama Lazları vareden ve en azından dillerini bir şekilde varedeceğini de ummak istediğini bu özgül *tarih* ve *vadi*[42], bu hikayede *Kemalizmi* önceler.

...ve Lazlar Vardır!

Lazların Tarihi'nin[43] yayınlanmasıyla birlikte, bir çoğu devrimci hareketten gelen Lazlar arasında kendi tarihleri ve yok olmakla yüzleşen dillerinin geleceği üzerinde düşünmek kaçınılmaz bir hal aldı. Her ne kadar *Lazların Tarihi* adlı çalışma, bugünlerde *"Kartvelizm"* olarak adlandırılan Gürcü yayılmacısı ve asimilasyoncusu ideolojinin izlerini derin olarak taşıyorsa da, ortalama bir Laz'ın kendisi hakkında düşünmesine vesile olan -Sadık Varer, yakın zamanda, '60'lı yıllarda Lazlar'la ilgili ilk broşürü Cihan Alptekin'in yazdığını[44] ileri sürse de- Türkçe yazılmış ilk kapsamlı kitaptı.[45]

---

[41] Ardeşen örneğinden yola çıktığında "medrese"nin de artık Türk olduğunu bildiklerine dair kesin bir yargı kurmakta hiç güçlük çekmiyorum.

[42] Bugün kapitalizmin (elbette Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri eliyle), Laz vadilerinin sosyo kültürel ve coğrafi varlığını vadilerin sularını satarak ve her vadiye birkaç baraj inşa ederek yok etmeye çalıştığını gözlediğimizde, Lazların asimilasyonunda iyice geri dönülmez bir noktaya varılacağını da söylemiş oluyoruz. Zaten "Türk" olan/olmuş ortalama bir Laz için mücadele azını doğurmasa bile en azından hüzün verici olmalıdır!..

[43] M. Vanilişi – A. Tandilava, *Lazların Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Ant Yay, İstanbul, 1992.

[44] "1947 Ardeşen doğumlu Cihan Alptekin, Doğu Karadeniz'in yüksekle-rinde yüz yıllardır Lazlarla birlikte yaşayan Hemşin'li bir devrimciydi... Ve pek çok Laz, Cihan Alptekin sayesinde devrimci olmuştu. 30 Mart 1972'de Kızıldere'de Mahir'lerle birlikte öldürülen Cihan'dan

Bugün Lazlar[46] varolma ve dillerini koruma, asimilasyonun son aşamasına direnme mücadelesi veriyorlar. Bu mücadele içinde, mevcut asimilasyon dinamiklerine karşı tutumun öne çıkması son derece anlaşılırdır.[47] Bu çerçevede, Laz dilinin yaşatılması için Lazların yurttaşlık hukuku ile parçası oldukları Türkiye Cumhuriyeti'nden talepte bulunması da evrensel hak sözleşmelerine göre meşru ve Laz aydınları açısından makul görünmektedir. Bu yöndeki talepler, son dönemde artmış, Lazca *Kızıl Yıldız*'ı yasaklayan Bakanlar Kurulu'na şu uzun dilekçe gönderilmiştir:[48]

---

sonra Ardeşen'li ilk devrimciler olarak her 30 Mart'ta, Cihan'ın doğduğu Hemşin köyü Oce'deki mezarında, Kızıldere'de öldürülen devrimciler için bir hayli *"görültülü"* anma törenleri düzenlemeye başlanmışık. Anma törenlerinden birine, İstanbul'dan Cihan'ı çok iyi tanıyan bir grup katılmıştı. Gruptan biri Cihan'la ilgili anılarını anlatırken, bizi adamakıllı heyecanlandıran bir olaydan bahsetti: herkes gibi, üniversite gençliği olarak kendileri de bütün Karadeniz halkını Laz sanıyorlarmış. Lazlarır, binlerce yıldır aynı topraklarda. Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Arhavi ve Hopa'da yaşadıklarını. Pazar'ın batısında yaşayan Karadenizlilerin Laz olmadığını. Cihan'ın İstanbul Hukuk'ta okurken yazıp teksir makinesi ile çoğaltığı *"Lazlar"* başlıklı bir broşürden öğrenmişler... Çok etkilendik. Sarı kağıda basıldığı söylenen o broşürün izini sürmeye başladık. Broşürü bilenlere rastladık ama büyük olasılıkla, 12 Mart döneminde *"yok edilmişti"*. Laz tarihi ile ilgili yakın geçmişin ilk çalışmalarından biri sayılabilecek *"Lazlar"* başlıklı broşürü bulamadık." (www.enternasyonalle.com, 19.03.2009)

45 Fahrettin Kırzioğlu'nun konu ile ilgili yukarıda sözü edilen makalesini, bizzat asimilasyonu destekleyen "yalancı bilgi"den başka bir şey olmadığından anmıyoruz bile.

[46] Bkz. Bucaklişi, İsmail Avcı. "Lazlar Kimdir" http://www.lazuri.com/tkvani_ncarepe/i_b_lazlar_kimdir.html, 19.03.2009.

[47] Örneğin, Laz Kültür Derneği Başkanı Mehmed Ali Barış Beşli. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne sunulan ve Nurcan Kaya tarafından hazırlanan "Unutmak mı Asimilasyon mu? Türkiye'nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar" başlıklı rapora yansıyan sözlerinde şunu vurguluyor: "Okul kitapları kendimi 'öteki' hissetmeme yol açmıştı, zira sürekli Türklerden bahsedilmekteydi, fakat ben Türk değildim." Raporda "Laz Kültür Derneği Başkanı Mehmedali Barış Beşli, Lazların %70'inin büyük şehirlerde yaşıyor olması ve çoğunun önem vermesine rağmen çocuklarının Lazca bilmemesi nedeniyle Lazca'nın hem ilkokul hem de ortaokulda seçmeli ders olarak okutulması gerektiği görüşündedir." denilmektedir. http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=49bf82aa2. 13.03.2009.

[48] Bu dilekçe, sözcüleri Selma Çakır Koçiva olan bir grup aydın tarafından imzalanarak Başbakanlık Halkla İlişkiler Daire Başkanlığına ve

Lazca Güney Kafkas dil ailesine mensup Anadolu'nun yaşayan en eski dillerinden biridir. İstatistik bilgiler olmamakla beraber Lazca'nın bugün başta Rize'nin Pazar (Atina), Ardeşen (Artaşeni), Fındıklı (Vitse), Artvin'in Arhavi (Arkabi) Hopa (Xope) ilçelerinde ve 93 Harbi sırasında Doğu Karadeniz'den Marmara bölgesine göç edenler olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan yaklaşık 250.000 ile 500.000 kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilmektedir.

Lazca birçok dilbilimcinin tespit ettiği gibi çok ciddi olarak yok olma tehdidi altındadır. UNESCO'nun 21 Şubat 2009 Dünya Anadili günü öncesinde yayımladığı "Tehlike Altındaki Diller Atlası"na göre, Türkiye'de 15 dil tehlike altındadır. 30'dan fazla dilbilimcinin çalışmalarıyla ortaya çıkan atlasa göre Lazca "Kesinlikle tehlikede olanlar diller" grubunda değerlendirilmektedir.

Kadim dillerden olan Lazca, Anadolu'nun tüm diğer yerel dilleri gibi, dünya kültür mirasının bir parçasıdır. Lazcanın ve aynı durumda olan Anadolu'nun diğer dillerinin yok oluşunu izlemek, bu konuda önlem almamak dünya kültürel mirasımıza sahip çıkmamak demektir ve bu "çağdaş muasır medeniyete ulaşmayı" ilke edinmiş bir devletin ve onu bireylerinin dünya görüşleri ile çelişmektedir.

Aşağıda imzası olan bizler anadilimiz Lazca'nın yok olmasını istemiyoruz. Bu nedenle Lazcanın varlığını sürdürebilmesi ve yok olma tehlikesinden kurtarılabilmesi için herhangi bir dilin ihtiyaç duyduğu azami "yaşam ortamı"nın oluşturulması gerekir. Bunun için aşağıda kısaca değinilen şartların sağlanması gerektiğini düşünüyoruz ve devletin yetkili organlarının bunları dikkate alıp gerekli düzenlemeleri yapılmasını talep ediyoruz.

I- Demokratik hak olarak anadil

En temel insan haklarından biri olan anadili kullanmak ve geliştirmek anayasal koruma altına almak ülke demokrasisinin göstergesi olacaktır. Lazca ve Ana-

---

Kültür Bakanlığına gönderilmiştir.
http://www.lazebura.net/content/view/1329/2020/. 13.03.2009

dolu'da konuşulan diğer diller de anadil tanımına ve statüsüne alınıp evrensel normlara uygun hale kavuşturulmalıdır.

Yok olmakta olan dilleri koruma altına alacak eğitim programları geliştirilmelidir. İki dilli eğitimin mümkün olduğu alanlarda müfredatta iki dilde eğitime yer verilebilmeli, yerel dillerin yok olmaya yüz tuttuğu yerlerde ise en azından anadil dersi konulabilmelidir.

2- Okuma yazma kampanyası

Türkçede zaman zaman uygulanan, okuma yazma kampanyası. Anadolu'nun tüm yerel dillerinde de uygulanmalı, bu konudaki yasal engeller kaldırılarak bu kampanyalar bütün yerel dillerin yanısıra Lazca'nın yoğun olarak konuşulduğu bölgelerde Lazca okuma yazma etkinliklerinin düzenlenmesi ve bu tip çalışmaların desteklenmesi gerekir. Halk Eğitim Merkezleri, yetişkinlere yönelik yürütülecek bir okuma yazma kampanyası için uygun bir eğitim kurumudur. Bu anlamda başta Halk Eğitim Merkezleri olmak üzere sivil toplum kuruluşlarında yapılacak okuma yazma kurslarına yönelik düzenlemeler yeniden ele alınmalı ve bu konudaki yasal düzenlemelerdeki eksiklikler giderilmelidir.

3- Bilimsel araştırmalar

Türkiye'nin kendi coğrafyasındaki kültürel varlıkları üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların seviyesi, sahip olduğu ekonomik güç ile orantısızdır ve uluslararası bilimsel sıralamada çok gerilerdedir. Özellikle sosyal bilimler alanında Doğu Karadeniz bölgesi Türkiye'nin en az araştırılan bölgesidir. Herkesin malumu olduğu gibi bilimsel doğruların üretilmediği yerde hurafeler hâkim olur.

Genelde Doğu Karadeniz bölgesinin tarihi, etnografyası, özelde Lazların tarihi, etnografyası ve Lazca'nın Türkiye'deki üniversitelerde çağdaş dilbilimsel yöntemlerle araştırılması, bunların uluslararası bilim çevrelerinin saygınlığını kazanmış bilimsel araştırma merkezlerine kavuşturulması, bunun için gerekli düzenlemelerin ve özendirici tedbirlerin alınması gerekir.

Genellikle Lazca dahil yerel dillerle ilgili çalışma ve araştırmalarda bilimsel kurumlar, üniversiteler, eğitim kurumları ve uzmanlık kuruluşlarının etkin olarak faaliyette bulunacağı yasal zemin ve düzenlemeler mevcut bulunmadığı için bu çalışma ve araştırmalar amatörce yapılmaktadır. Bu konuda da bir takım gelişmelerin olması, özellikle yöremizde, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Kuzey ve Güney Kafkas Dillerinin araştırılabileceği bir enstitü ve diğer tür kurumsallaşmaların gerçekleştirilmesi gereklidir.

4- Lazca yer adlarının geri iadesi

Kökenleri binlerce yıl öncesine dayanan birçok kültürün bir arada yaşadığı Anadolu'da, 1950'lere kadar bu çeşitliliğin bir göstergesi olarak yer adları da farklı dillerde bulunmaktaydı. 1950'lerden sonra Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinde binlerce yıllık Lazca yer adları değiştirilerek bir takım Türkçe isimler verilmiştir. Lazca, Doğu Karadeniz bölgesinde hala konuşulan bir dildir ve doğal olarak halk arasında eski tarihi yer adları günlük yaşamda kullanılmaktadır. Bir halkın hafızasından tarihine, atalarına tanıklıklarının göstergesi olan bu isimlerin silinmek istenmesi büyük bir haksızlıktır. Bu haksızlığın bir an önce düzeltilip eski Lazca yer adlarının resmi olarak iade edilmesini istiyoruz.

5- Basın yayın ve ifade özgürlüğü

Bir ülkede demokrasi ve çağdaşlığın en önemli göstergelerinden biri de ifade özgürlüğü ve dolayısıyla basın yayın özgürlüğüdür. Bu anlamda Lazca ve diğer yerel dillerde basın yayın özgürlüğünün yasal güvence altına alınması ülke demokrasisinin gelişmişliğinin de bir göstergesi olacaktır. Ülkemizde basın yayın özgürlüğü, kaybolmakta olan dillerin ve kültürlerin yok oluşunu kısmen yavaşlatarak insanlığın kültürel zenginliğinin korunabilmesine bir ölçüde katkı sağlayabilecektir.

6- Vatandaşlık statüsü

Türkiye'de vatandaşlık statüsü ile yerel halkların kültürel kimliklerinin farklı olabileceğine dair belirsizlik-

ler giderilmeli ve bu konuda anayasada net bir düzenleme yapılmalıdır.

Bu uzun dilekçeyi olduğu gibi aktarmamın nedeni, devam eden asimilasyon politikalarını görünür kılması ve bunlara karşı "acil" taleplerde bulunmasıdır.

Evet, "Lazlar vardır" ve elbette "var" olacaklar; ama unutmamak gerekir ya tarihlerinden öğrenerek ve vadilerinin istediği şekilde, enternasyonal işçi hareketinin evrensel eşitlik, özgürlük ve kardeşlik mücadelesinin -kendisi için sadece kendi olma hakkını talep eden- parçası olarak, ya da çoktan çürüyen Laz konaklarının peşinde çürüyerek...[49]

Mustafa Bayram MİSİR

[49] Lazları için zaten hiç yoktu ya, artık hiç ama hiç orta yol yok maalesef: Vadilerinde gürül gürül akan su olmadan Lazlar olmaz, sermaye o suya gözünü dikmiş piyasaya akıtacaktır, gürül gürül akıtmaz; bu kadar basit bir nedenden, ya Lazlar varolacak ya da sermaye... O suya göz koyan sermayenin ortaklarının çürüyen Laz konaklarının suretinde -işte Laz müteahhitler olarak- görünmesi sadece tesadüf değil herhalde: Tarih de gelecek de ayna karşısındaki yüzümüz kadar sade...

Nusayriler (Arap-Aleviler) ve Türkiye'de Ulus Devlet İnşa Sürecindeki Konumları * **

Giriş

Nusayriler, genel olarak kendilerini "Alevi" diye niteleyen, anadilleri Arapça olan, Ortadoğu'nun varlığını halen sürdürebilen az sayıdaki otantik halkından biridir. Genelde içe kapalı, suskunluğu kendine temel düstur edinmiş Nusayriler çileli bir tarihin mirasçılarıdır. Ortodoks İslam inanç ve yaşam biçiminden farklı bir değerler sistemine sahip olan Nusayriler, farklı inanç ve yaşayışlarından dolayı tarih boyunca büyük zulüm ve baskılarla karşılaşmışlardır. Katledilmiş, göçlere zorlanmış, kimliklerini saklamak zorunda bırakılmış, yoksulluk ve sefalet içerisinde mücerret bir yaşama itilmişlerdir. Tüm bunların neticesinde gittikçe kabuklarına çekilmiş, kendilerini ifade etmekten imtina eder hale gelmişlerdir.

Haklarında birçok asılsız rivayet türetilen, sırrına, yeminine sadık bu topluluğu kısa bir makalede anlatmak kolay iş değil. Bizim de amacımız, ülkemizde azımsanmayacak bir nüfusa sahip Nusayrileri her yönüyle anlatmak değil, etnik köken tartışmalarını dikkate alarak ve önemli bulduğumuz bazı dönemleri vurgulayarak Nusayrilerin siyasal tarihinin bir özetini yaptıktan sonra, Türkiye'de ulusal devletin kuruluş sürecindeki rollerini, "yeni" rejimin Nusayrilere yönelik asimilasyonist tavrını ana hatlarıyla incelemektir.

İsim Tartışması: Nusayri mi Alevi mi?

İlk önce topluluğun ismi konusunda yürütülen tartışmaya değinmek gerekiyor. Burada iki önemli husus bulunmaktadır. İlki Nusayri isminin nereden kaynaklandığı, ikincisi de

---

* *Orontes'in 'asi' çocuğu Ender Koçak'ın aziz hatırasına...*

** Katkıları için Aydın Ördek, Sertaç Kanacı, Selim Çakmaklı ve Uğur Kara'ya teşekkür ederim.

çalışmamızın konusu olan topluluğu Nusayrî olarak nitelemenin doğru olup olmadığıdır.

Birinciden başlayalım: Nusayrî isminin nereden geldiği konusunda birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Nusayrî kelimesinin kökeninde i) Nasrani (Hıristiyan) kelimesi, ii) Latince nazerini kelimesi, iii) Küfe'deki Nasuraya köyünün ismi, iv) Şii şehitlerinden olduğu iddia edilen Nuşayr ismi, v) M. İbn Nusayr'ın ismi olduğu ileri sürülür.[1] Bu iddialar içinde en güçlüsü ve en genel kabul görmüş olanı sonuncusudur. Nusayriliğin kurucu önderi olarak kabul edilen Muhammet İbn Nusayr'ın isminden hareketle onun yolunu izleyenlerin bu adı aldığı iddiası bizce de iddialar arasından en güçlüsüdür. Önemli Nusayrî şeyhlerinden ve yazarlarından Mahmut Reyhanî, Nusayrî isminin M. İbn Nusayr'dan kaynaklanmadığı, farklı kökenlere sahip olduğu şeklindeki iddiaların yakın zamanlara (19. yüzyıla) ait olduğunu, çoğunlukla müsteşriklerin fikirlerinden türediğini ifade eder ve Nusayrî isminin tereddütsüz bir biçimde M. İbn Nusayr'ın ismine dayandığını açıklar.[2] Konuyla ilgili farklı tarihsel kaynaklara bakıldığında da Nusayrî nitelemesinin M. İbn Nusayr'ın ölümünün ardından, onunla ilişkili olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[3]

İkinci husus, Nusayrî adının söz konusu topluluğu temsil edip etmediğidir. Bugün Nusayrilerin önemli bir kısmı kendini Arap-Alevi olarak nitelemektedir. Nusayrî ismi, Nusayriler tarafından yaklaşık bir asırdır çok fazla kullanılmıyordu (*Nusayrî uyanışı* diyebileceğimiz hareketlerin - tarihsel-kültürel ilgi ve araştırma, sivil toplum örgütlenmesi vb.- neticesinde tarihsel bir bilinçlenme hali oluşmaya başlamıştır. Bunun ve Nusayrilikle ilgili akademik çalışmaların etkisiyle bu isim daha çok kullanılır ve sahiplenilir olmuştur). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızların Suriye'deki politikasının da etkisiyle Nusayriler siyasal alanda etkinlik/görünürlük kazanmış ve yüzyılların karalamalarının yarattığı kötü etkiyi silmek gibi bir amaç doğrultusunda

---

[1] Louis Massignon, "Nusayriler", **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul, MEB Basımevi, 1988, s. 365.

[2] Mahmut Reyhanî, **Tarihsiz Bir Milletin Acıklı Tarihi**, İskenderun, 2003, s. 1-2.

[3] Nusayrî tarihinin erken dönemlerinde, M. İbn Nusayr'ı takip eden topluluğa Nemiriyye veya Nümeyriyye denildiğini de ifade edelim. 'Dışarıdan' yapılan bu adlandırma da M. İbn Nusayr'ın ismine dayanmaktadır. M. İbn Nusayr'ın tam ismi, 'Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr el-Basrî en-Nemirî'dir.

kendilerini Nusayri değil de Alevi olarak deklare etmişlerdir. Bu tarihten sonra da Nusayri ismini kullanmamaya özen göstermişlerdir (öyle ki bu isim neredeyse unutulur olmuştur). Bugün bazı Nusayri ileri gelenleri (şeyhleri, kanaat önderleri) bu tavrı ısrarla sürdürmekte ve Nusayri olarak nitelenmelerinin doğru olmadığını, kendilerinin tek ve hakiki sıfatlarının Alevi olduğunu vurgulamaktadır. Fakat aynı topluluğun ileri gelenlerinden bir kısmı da gerek eserlerinde gerekse de kendileri ile yapılan mülakatlarda, bu ismin asırlarca tereddütsüzce kullanıldığını ifade eder ve kendilerini Nusayri veya Nusayri-Alevi olarak adlandırırlar. Örneğin Reyhani, M. İbn Nusayr'ın düşmanlarınca kötülenmesinin, ismine leke sürülmesinin karşısında bu ismin kullanımının sakıncalı görülmesini kabul edilemez bulur. Reyhani, "Muhammet bin Nusayr'ın Alevi [Nusayri] inancının temel yapısında çok önemli bir yeri vardır. Zaten [Nusayriler] inanç ve kültür metotlarını ondan almışlardır. O dışlanırsa yapımız çöker, o zaman uzun yıllar koruduğumuz, geçirdiğimiz bütün sıkıntı ve akıl almaz felaketlere rağmen sadık kaldığımız, yolunda canlarımızı seve seve feda ettiğimiz bu kutsal inancı yok yere harcamış oluruz..."[4] demektedir. Kısaca yazar, Nusayri isminin kesinlikle M. Nusayr'dan geldiğini ve bu ismi kabul etmemenin haklı hiçbir gerekçesi olmadığını şiddetle savunur.[5] Biz de tarihsel durum ve burada tartışmasına girme olanağımız olmayan Nusayri inanç yapısı göz önüne alındığında Reyhani'nin bu görüşlerinde haklı olduğunu düşünmekteyiz.

Etnik Köken ve Kısa Tarih

Birçok 'içeriden ve dışarıdan' dikkate değer araştırmacı, Nusayrilerin Arap kökenli olduğunu belirtir ve bunun bilimsel dayanaklarını ortaya koyar.[6] Nusayrilerin anadilleri,

---

[4] Reyhani, a.g.e., s. 5.

[5] Bir başka Nusayri şeyh ve yazarı olan Şerafettin Serin, 'Hz. Ali'nin ismi ile Aleviyim', 'Muhammed bin Nusayr ismi ile Nusayriyim' der: Şerafettin Serin, **Alevi Nusayriler Hakkında Soru ve Cevaplar**, 2. B., Adana, Koza Matbaa, 2007, s. 4. Alevi Kültürünü Araştırma Derneği (AKAD) Başkanı Hasan Atıcı'nın da Nusayri ismini sahiplendiğini görmekteyiz: Atıcı, "Günümüzde ve Tarihte Nusayri Adı", http://aleviakad.com/dergi/hasandergi21gununuz.pdf

[6] P. Alford Andrews, **Türkiye'de Etnik Gruplar**, Çev. Mustafa Köpüşoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992, s. 214-218; Laurent Charby-Annie Charby, "Arap Alevileri", Çev. Faik Bulut (**Ortadoğu'nun Solan Renkleri** içinde), İstanbul, Berfin Y., 2002, s. 81; Marianne Aringberg-

yaşam biçimleri, sahip oldukları kültürel değerler, gelenek ve görenekler, bu topluluğun Arap etnisitesinden geldiğinin en büyük göstergeleridir. Ayrıca, bu topluluk mensuplarının nesep bağlarını gösteren aile isimlerinin, Tenuhi, Gassani, Hazreci, Kindi, Tai ve Taglibi gibi köklü Arap kabilelerinin isimlerinden gelmesi de Arap kökenli olmanın kanıtlarından biri olarak kabul edilir. Diğer bir kanıt olarak da ünlü tarihçi El Yakubi'den aktarılan şu cümleler gösterilir:

> Lazkiye[7] ahalisinin aslı Yemenli Selih, Zebid, Hemedan ve benzeri kabilelere dayanmaktadır. Cebele ahalisi Hemedan kabilesindendir. Aralarında Kays ve İyad kabilelerinden olanlar da vardır. Tartus ahalisi ise Kinde kabilesindendir. Bu bölgelerde yaşayanların sahip olduğu Arap kültürü, atalarından aldıkları en değerli miraslardan biridir.[8]

Es-Salih, Nusayrilerin Araplığını kanıtlamak için başka belge ve kişileri de tanıklığa çağırır. Bunlar arasında, görece yakın tarihli, oldukça önemli tarihi bir belge de bulunmaktadır.[9] Nusayri ileri gelenleri, 1936 yılında Lazkiye'nin Kırdaha beldesinde büyük bir toplantı düzenleyerek kendilerinin inanç yönünden (İslam dinine bağlı) Alevi, etnik köken bakımından da Arap olduklarını deklare etmişlerdir. Araplıkları noktasında sergilenen muammalı tavra karşı çıkarak, gelenek ve göreneklerinin, dillerinin, kültürlerinin, sosyal yaşantılarının, ahlak anlayışlarının vb. sayısız faktörün, Arap kökenli olduklarının kanıtı olduğunu vurgulamışlardır.[10] Zaten asıl önemli olan da bu insanların kendilerini nasıl gördükleridir. Şayet kendilerini Arap etnisitesin-

---

Laanatza, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar", **Alevi Kimliği**, Ed: T. Olsson vd., 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 199; M. Tevfik Özezen, **Cenaze Namazı Olayı ve Tarihçesi: Güney Alevileri Kimdir- Nedir?**, Adana, Koza Matbaası, 1998, s. 82; Mahmut es- Salih, **Gerçeklerin Işığında Aleviler**, Çev. A. Bedir, Ankara, Baran Ofset, 2007; M. E. Galip et-Tavil, **Arap Alevilerinin Tarihi-Nusayriler**, Çev. İ. Özdemir, İstanbul, Çiviyazıları, 2000.

[7] Bugün de Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı, Suriye'de bir yerleşim yeri olan Lazkiye, Nusayrilerin ayakta kalmış yegâne tarihsel merkezidir.

[8] Es- Salih, a.g.e., s. 1-2.

[9] Bu belge, Nusayri ileri gelenlerinin, Fransız Dışişleri Bakanlığına ve Paris'te bağımsızlık görüşmelerini yürüten Suriye heyetine iletikleri kararları içeren tarihi bir belgedir.

[10] Es- Salih, age., s. 2-3. Ayrıca bkz. Ömer Uluçay, **Tarihte Nusayrilik**, Adana, Gözde Y., 2001, s. 67-68.

den görüyor ve ısrarla bunun altını çiziyorlarsa, bu durum, etnik köken konusunda çalışılmasına engel olmamakla birlikte, etnik köken tartışmasının sonuçlandırılması için bizlere yeterli bir dayanak sunmaktadır.

Genel hatlarıyla tarihsel arka plana bakıldığında, Nusayrilik, Basralı bir kumandan olan Muhammed İbn Nusayr'ın önderliğinde ortaya çıkan, heterodoks/batini karakter taşıyan bir mezhep olarak karşımıza çıkar. Müslümanlar, Gadir Hum olayının ardından bir bölünme yaşamışlar ve Kerbela faciasıyla birlikte de bu bölünme derinleşmiştir. Hz. Ali'nin ve ardından da Ali evlatlarının öldürülmesiyle birlikte ipler iyice kopma noktasına gelmiş, Ali taraftarları, iktidara gelen Emevi hanedanına biat etmemiş, Ehlibeyt soyundan olan imamları önderleri olarak kabul edip, onların yolundan yürümüşlerdir. Ali taraftarları zaman içinde çeşitli kollara ayrılmış, birbirinden farklı anlayışları/yorumları temsil etmişlerdir. Bir kısmı -İsmaililer, Dürziler gibi- imamlığın İmam Cafer es-Sadık'tan sonra oğlu İsmail'in soyundan yürümesi gerektiğini savunarak 12 İmam zincirinin 6. halkasında kopmuş; büyük çoğunluk ise İmam Cafer'in oğlu Musa el Kazım'ı izleyerek 12 imamcıları oluşturmuştur; bunlar içinden bazıları da aşırılıkla (Gulat-ı Şia olarak) nitelenmiştir. Bu "aşırı"lıkla nitelenen farklılaşmış gruplardan biri de Nusayrilerdir. Elbette, bu aşırı nitelemesi, nitelemeyi yapanların kabul ettikleri ölçütlerle, bir anlamda baktıkları yerle ilgilidir. Genelde Ortodoks İslam inançları esas alınarak Nusayriler aşırılıkla suçlanır. Onlar ise kendilerini kesinlikle "aşırı" olarak kabul etmezler.

Nusayrilerin tarihinde Hamdaniler Dönemi'nin özel bir yeri vardır. Özellikle Seyfüddevle (916?-967) önderliğinde Halep merkezli etkinliğin yoğunlaştığı (miladi 10. yüzyıla denk gelen) süreç, bir anlamda "Nusayrilerin Altınçağı"nı temsil etmektedir. Bu özel öneminden dolayı bu sürecin üzerinde biraz durmakta yarar olduğunu düşünmekteyiz.

Bilime ve sanata verdikleri önem ve Bizans'a karşı seferleriyle tanınan Hamdaniler,[1] Abbasi Halifeliği'nin gücünü ve itibarını yitirdiği, geniş İslam coğrafyasının birçok devlet ve beyliğe bölündüğü bir ortamda egemenliklerini sağlamış-

---

[1] Ebu A. M. İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, C. I, Çev. A. S. Aykut, İstanbul, YKY., 2004, s. 112; Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri**, C. I, 3. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 2005, s. 459-60.

lardır. Bir yanda bu bölünmüş güçlerle, öte yanda Bizans kuvvetleriyle mücadele etmek durumunda kalan Hamdaniler, kısa bir süre de olsa Nusayrilerin "devlet"leşme olanağını sağlayan bir dönemi temsil eder.

Hamdaniler, Bizans güçleriyle mücadele etmiş, birçok Bizans bölgesini ele geçirmiş, Kürtleri, Karmatileri, Haricileri kontrol altına almış, İhşidilerden Şam gibi önemli bir kenti almış, Mezopotamya ve Şam kırsalına yayılmış birçok nüfuzlu Arap kabilesi üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Neticede, Hamdaniler, Musul, Diyarbakır, Diyarrabia, Kuzeydoğu Mezopotamya, Halep ve Halep'in kuzeyinde Toroslar'a kadar uzanan bölgeyi kapsayan, Kuzeydoğu Akdeniz sahillerine, kuzeybatıda Bizans topraklarına, güneybatıda Filistin ve Şam'a kadar uzanan bir coğrafya üzerinde egemenlik kurarlar.[12]

Bu dönemin yöneticileri arasında en etkili isimlerin, Nusayrilerin karizmatik önderi Seyfüddevle ve onun veziri ve başkumandanı Ebu Firas el-Hamdani olduğunu belirtmek gerekiyor. Seyfüddevle'nin önemli bir özelliği de Nusayri tarihi ve teolojisi açısından büyük öneme sahip olan Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi'nin[13] yetiştirdiği bir kişi olmasıdır; o, Hasibi'nin en önemli talmizlerinden biriydi.

Birçok başarıya imza atan ve Hamdani otoritesini ihya eden Seyfüddevle'nin ölümünün ardından oğlu Sa'duddevle yönetimin başına geçti, ama Sa'duddevle adı gibi *devletin şansı* olamadı. Tecrübesiz ve yeteneksiz olarak görülen Sa'duddevle'nin Karaveyh isminde bir hizmetkârının etkisinde hareket ettiği, yakın çevresine ve halkına yabancılaştığı, Ebu Firas'ın öldürülmesinin ardından işinin daha da zorlaştığı ve Karaveyh'in kendine karşı ayaklanması ve halkının sahip çıkmaması neticesinde ülkeyi bırakıp kaçmak zorunda kaldığı rivayet edilir. Böylece Hamdaniler güçlerini kaybedip çözülmeye başlamıştır. Sa'duddevle'nin ardından yerine geçen oğlu Ebu'l- Fadail Sa'iduddevle de çözülmeyi engelleyememiş, sonuç olarak Seyfüddevle dö-

---

[12] Es-Salih, a.g.e., s. 83-85.

[13] Hasibi gerek Nusayri öğretisi gerekse de inancın yayılması konusunda temel bir rol oynamıştır. Birçok kimse onu, mezhebin asıl kurucusu olarak kabul eder. Bkz. Hakan Mertcan, "Adana Arapları ve Eşkıya Cerzun". **Adana'ya Kar Yağmış Adana Üzerine Yazılar**, der. B. Çelik, İstanbul, İletişim Y., 2006, s. 160, 6. dipnot.

neminden beri fırsatı bekleyen güçler harekete geçerek Hamdanilerin varlığına son vermişlerdir.[14]

Hamdaniler Dönemi yaşanan tüm zorluklara ve çatışma iklimine rağmen (Bizans ve Haçlı akınları, Hariciler, Kürtlerle mücadele vb.) Alevilerin en mutlu ve huzurlu dönemi olarak kabul edilir.[15] Çünkü devletin kılıcını enselerinde hissetmeden, inanç ve değerlerine uygun bir biçimde yaşayabildikleri; *özgürlüğün* ve iktidar olmanın nimetlerinden yararlanabildikleri bir dönemi temsil ediyordu Hamdaniler Dönemi.

Hamdanilerin ardından Halep uzun süreli bir kargaşaya sürüklendi. Çeşitli Arap kabileleri burada egemenlik sağlamaya çalıştı (örneğin Mirdasiler yaklaşık 50 yıl burada hüküm sürdü[16]). Bu süreçte Fatımilerin egemenlik çabaları da görülmektedir. Nihayetinde, Nusayrilerin, Fatımilerin şehri ele geçirmesinden memnun oldukları anlaşılır. Fakat Fatımilerin varlığını sevinçle karşılayan ve egemenliklerinin kurulmasına katkı sunan Nusayriler bir süre sonra boş beklentiler içerisinde olduklarını anlarlar. Fatımilerden umduklarını bulamayan Nusayriler kabuklarına çekilmişlerdir. Karşılaştıkları zorluklar karşısında, hatırı sayılır savaş deneyimlerine rağmen başkaldırmak yerine itaati tercih ederek sakin bir yaşam sürmeye çabaladılar. Fatımiler döneminde, Nasıruddevle Ebu Ali el-Hasan b. Hamdan[17] dışında hiçbir Nusayri'nin siyasal yapı içerisinde etkin bir konumda bulunamadığı, bu dönemin Nusayriler bakımından en olumlu yanının inançlarını korkmadan yaşayabilmeleri ile ilim ve sanat alanında kaydedilen gelişmeler olduğu ifade edilir.[18] Nasıruddevle'nin ölümünün ardından Alevilerin durumu kötüleşmiş, Fatımilerin Eyyübiler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından bu kötü gidişat daha da derinleşmiştir.

Nusayrileri karalamayı bir ezber haline getirmiş Ortodoks İslam kalemlerinin Nusayrilerin Haçlılarla işbirliği yaptığı şeklindeki iddialarının aksine, Haçlı Seferleri Nusay-

---

[14] Aynı, s.93-99.

[15] Aynı, s. 93.

[16] Mirdasiler ile ilgili olarak bkz. Öztuna, a.g.e., s. 461; **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul, TDVY., 2005, s. 149-51.

[17] Bu kişi, Hamdanilerin Musul kolunun meşhur hükümdarı ve Seyfüddevle'nin ağabeyi Nasıruddevle el- Hasan b. Abdullah b. Hamdan'ın torunlarındandır.

[18] Es-Salih, a.g.e... s. 100-101.

riler için oldukça zor zamanları temsil ediyordu.[19] 12. yüzyıl başlarında Suriye Haçlıların eline geçer. 1103 yılında Nusayrilerin yaşadığı bölge Haçlı kuvvetlerinin egemenliği altına girer. 1188 tarihinde, bu sefer bölge Eyyübilerin egemenliğine girer. Bu devrin arkasından büyük Nusayri lideri Hasan el-Mekzun es-Sincarî'nin[20] bölgeye gelişine tanık olunur.[21] Nusayriler, mücadele içinde oldukları (İsmaililer, Kürtler ve Türkmenler gibi) çeşitli topluluklar karşısında güçsüz düşmüşlerdi. Mekzun, bölgeye ilk gelişinde başarı elde edemeden geri döner, üç yıl sonra tekrar gelerek sıkı bir mücadelenin ardından 1223'te bölgeye egemen olur[22] ve Nusayrilerin toparlanmasında önemli bir figür haline gelir.

Memlüklerin egemenliği döneminde de Nusayriler üzerindeki baskı devam ettirilmiştir. 1260-1277 yılları arasında Suriye ve Mısır'da hüküm süren Sultan Baybars Nusayrilerin Sünniliğe ihtidası için uğraşmış, Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde camiler yaptırmıştır. Sultan Kalavun devrinde de bu uygulamalara devam edilmişse de istenilen sonuç elde edilememiştir.[23] Tabii Memlüklerin Nusayrilere yönelik tavrı sadece Sünnileştirme yönünde bir baskıyla sınırlı kalmamış, önceki dönemlerde olduğu gibi katletme politikası da güdülmüştür. Önemli Nusayri tarihçiler özellikle

---

[19] Et-Tavil, Haçlı Seferleri'ni Nusayrilerin başına gelmiş en büyük iki felaketten ilki olarak görür (diğeri Yavuz katliamıdır), s. 213.

[20] Sincarî, askeri ve dini yetkinliğinin yanı sıra edebî yönüyle de dikkatleri çekmeyi başarmış önemli bir şahsiyettir.

[21] Et-Tavil, Sincarî'nin bölgeye ilk geliş nedenine dair çeşitli rivayetler olduğunu ifade eder. Bunlar, Nusayrilerle kavga içinde olan İshakilerin sonunu getirmek, Şamanist Türklerin zulmünü önlemek ve Kürtlerin saldırılarını bertaraf etmek şeklinde sıralanır. Et-Tavil'e göre en doğru seçenek Kürtlerle mücadele için geldiği yönündeki rivayettir. Et- Tavil, a. g. e., s. 225. Ayrıca İshakilerle mücadelenin de neticelendirildiği belirtilir: "Emir Hasan bölgeyi savaşarak ele geçirdi, bölgenin doğusunu ele geçirmiş olan Kürtleri oradan sürdü, İsmaililerin nüfuzunu kırdı ve İshak el-Ahmer'in öğretisine ilişkin mevcut kitapları toplayıp imha etti. Sonunda Nusayra dağlarında İshakiyye öğretisine ilişkin tek nüsha bırakmadı.": a. g. e., s. 228.

[22] Mehmet Öz, "Nusayriyye", **Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler**, 2. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004, s. 184.

[23] İbn Battuta, Baybars'ın fermanıyla Nusayri köylerine mescitler yapıldığını, fakat Nusayrilerin buralara ilgi göstermediğini, hatta çoğu yerde bu mescitlerin farklı amaçlarla kullanıldığını aktarır: Battuta, a.g.e., s. 120.

Lübnan'ın kuzey bölgelerindeki Nusayri katliamlarına işaret eder.[24]

Yavuz'un Suriye ve Mısır üzerine yürüyüşü Nusayriler için tarihi bir dönemeci temsil eder. 1516 yılında Mercidabık Savaşı'nda Osmanlıların galibiyeti Halep'teki büyük katliamın yolunu açmış ve Nusayrilerin hiçbir zaman unutmayacakları bir felaketi doğurmuştur. Halep ve çevresinde on binlerce Nusayri acımasızca katledilmiş, kıyımdan kurtulanlar Nusayri Dağları'nın ulaşılması en güç yerlerine kaçmışlardır. Yavuz, bu dağların etrafına büyük kitleler halinde getirttiği Türkmen aşiretlerini yerleştirmiştir. Böylece Nusayriler dağlarda hapsedilmek istenmiştir.

Nusayri katliamının boyutuna dair, kaynaklarda birbirinden oldukça farklı rakamlar zikredilmekle birlikte, 40 binin üzerinde insanın katledildiği anlaşılmaktadır.[25] Yavuz'un yaptığı katliam, Halep ve çevresiyle sınırlı kalmamıştır. Nusayrilerin Suriye ve Anadolu'da yaşadıkları bölgeler de kırımdan geçirilmiştir. Et-Tavil'in aktardığına göre, bu dönemde Çukurova bölgesindeki Nusayri varlığı da yok olma noktasına getirilmiştir.[26]

Nusayrilerin üzerine bir karabasan gibi çöken Yavuz ve yaptığı kıyım hafızalarda silinmez bir yer edinmiştir. Bugün bile canlılığını koruyan bu durum kolektif hafızanın bir parçasını oluşturmuş ve Nusayri kimliğinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Nusayriler, çocuklarına, dinsel eğitim aşamasında, kendi tarihsel/dinsel önderlerini dinsel pratikler/ritüeller içinde aktarırken, tarihsel düşmanlarını da

---

[24] Es- Salih, age., s.106-107.

[25] Nusayrilerin sözel aktarımında 70 bin kişinin katledildiği belirtilir. Yazılı kaynaklarsa şu şekildedir: Serin, sözel aktarımı teyit ederek, katliamda 70 bin kişinin öldürüldüğünü yazar: Serin, a.g.e., s. 117; Reyhani, sayının 70 bin değil, 80 bin olduğunu belirtir. Ayrıca katliamın sorumlularını da şu şekilde sıralar: a) Nusayrilerin katledilmeleri için fetva veren din adamları, b) katliamı emreden veya buna göz yuman Yavuz Selim, c) Yavuz'u kışkırtan ve ellerini kana bulamaktan çekinmeyen mutaassıp Sünniler: Reyhani,**Gölgesiz Işıklar II Tarihte Aleviler**, 2. B., İstanbul, Can Y., 1997, s. 81. es-Salih ve et-Tavil sadece Halep şehrinde 40 binin üzerinde insanın katledildiğini kaydeder: et-Tavil, a.g.e., s. 249-250, es-Salih, a.g.e., s. 110. Bulut, 50 ile 80 bin arasında insanın katledildiğinden bahseder: Faik Bulut, "Sabır Taşında Sır Aynasında Nusayriler/Arap Alevileri", **Ortadoğu'nun Solan Renkleri**, İstanbul, Berfin Y., 2002, s. 63. M. Öz'ün teblığinde, bazen ayrıntı denilebilecek hususlara yer vermiş olmasına rağmen, bu konuyu sessizce geçiştirmesi dikkat çekicidir. Bkz. A.g.m.

[26] Et-Tavil, a. g. e., s. 250-54.

öğretirler ve bu düşmanları lânetlemek dinsel pratiğin bir parçasını oluşturur. Bu yolla, kolektif bir hafızanın oluşturulduğu ve grup aidiyetinin devamlılığının sağlandığını söyleyebiliriz.

Yavuz'dan sonra, Nusayriler, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşamaya başlamışlar ve bu tâbiyet imparatorluğun dağılmasına kadar devam etmiştir. Ortaylı, Osmanlı döneminde devirlere göre değişen bir Alevi politikası olduğunu belirtir. Ona göre, Alevilere yönelik şiddet-itham politikası tipik bir uygulama değildir. Yavuz'un Alevilere yönelik uygulamasının tipik ve sürekli bir uygulama olmadığını, tipik yaklaşımın bu grupları görmezden gelmek şeklinde belirdiğini ileri sürer.[27] Ortaylı, Osmanlı arşivlerine işaret ederek bu tespitlerini temellendirir. Kuşkusuz arşiv çok önemlidir, fakat asla yeterli değildir. Arşivler bize her zaman hakikati bütünüyle vermez. Firro'nun da belirttiği gibi,[28] arşiv belgeleri başlı başına Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı gruplarla ilişkilerini anlamak için yeterli bir ölçüt oluşturamaz; bu grupların kendi sözel veya yazılı aktarımlarına bakmak gerekir. Bu perspektiften bakıldığında, Nusayrilerin Osmanlı'yla ilişkilerinin genel kabullerle tam bir örtüşme içinde olmadığı görülür.

İmparatorluğun farklı inançlara göreli bir hoşgörü içinde olduğu genel olarak kabul edilir. Fakat tüm bu genel kabule rağmen, bazı grupların bu hoşgörüden çok yararlanamadığı da inkâr edilemez.[29] İşte Nusayriler de bu hoşgörüden yeterince nasiplenmeyen, baskı altında tutulan gruplardan biridir.

Osmanlı'nın uzun egemenlik döneminde şehirlerde yaşayan Nusayriler olabildiğince takiyye prensibi mucibince yaşamış, kimliklerini gizleyerek hayatta kalmaya çalışmışlardır. Nusayri Dağları'nda yaşayan büyük çoğunluksa, asırlarca, oldukça güç koşullar içinde yarı-otonom bir halde varlık-yokluk mücadelesi vermişlerdir.

Osmanlı, Nusayrileri sapkın (*heretique*) bir topluluk olarak kabul ediyordu. Bununla birlikte, Nusayrilere gayrimüslim bir millet statüsü de verilmiş değildi; kendilerinden

---

[27] İlber Ortaylı, "Alevilik, Nusayrilik ve Bab-ı Ali", **Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler**, 2. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004, s. 37.

[28] Kais Firro, "Müzakereler", a. g. e., s. 47.

[29] Ortaylı da, Vahabiler, İsmaililer, Hurufiler gibi toplulukların hoş görülmediğini kabul eder; a. g. m., s. 47.

cizye alınmıyordu ve askere kabul ediliyorlardı. Sünni inancını benimsediklerini açıklayan Nusayriler için tashih-i i'tikat (inancın düzeltimi) edenler deyimi kullanılıyordu. Örneğin, II. Abdülhamit de, Nusayrilerin Sünnileştirilmesi için faaliyetlerde bulunmuştur; neticede İskenderun ve Antakya'daki Nusayrilerin tashih-i i'tikat ettikleri görülmüş, bunun üzerine gerekli yerlerde okullar açılması hükümetçe kararlaştırılmıştır.[30]

Nusayri tarihinde 19. yüzyılda yoğunlaşan bir dizi isyan ve silahlı çatışmaya tanık oluyoruz. Osmanlı bölgenin tamamen denetim altına alınması ve merkezi idarenin gücünün tesisi için Nusayrilere karşı birtakım askeri seferler düzenliyor. Nusayriler bunlara karşı çeşitli biçimlerde direniş gösteriyor. Bu çatışmalarda Osmanlılar tutuklama, idamlar, sürgün, toplu cezalandırmalar, silahsızlandırma, askere alma, vergiye bağlama vb. birçok yöntemle Nusayri direnişini yok etmeye çalışıyorlar.[31] Örneğin bu dönemin önemli isyanlarından biri İsmail Hayri Bey'in başını çektiği harekettir. Osmanlı yönetimi, İsmail Hayri Bey'le baş edemeyince onu merkezin bir görevlisi olarak yetkilendirmeyi deniyor. Fakat İsmail Bey'in asi hareketleri ve daha önemlisi kabilelere parçalanmış Nusayri toplumunu birleştirme gücü Osmanlı yönetimini ürkütüyor ve sonuçta İsmail Bey'in ortadan kaldırılması kararlaştırılıyor. Kırım Savaşı dolayısıyla, İsmail Bey'le "gereğince" uğraşamayan Osmanlı Devleti, 1858'de gücünü gösteriyor. Düzenlenen askeri seferlerde çok sayıda Nusayri savaşçısının öldürülmesinin yanı sıra köyler yakılıyor ve sivil insanlar katlediliyor. Neticede, İsmail Bey, Osmanlı'nın satın aldığı yakın bir akrabası tarafından tuzağa düşürülerek öldürülüyor ve yarattığı

---

[30] Ortaylı, a. g. m., s. 40. Selim Deringil'ın aktardığına göre, Lazkiye mutasarrıfı Muhammed Hassa İstanbul'a gönderdiği 26 Haziran 1890 tarihli bir yazıda "Sahyun bölgesi Nusayrilerinin Sünni-Hanefi mezhebe geçtiklerini dilekçe ile bildirip, bu mezhebin eğitimi için okullar ve camiler istediklerini, daha önce Markab ve Cebele bölgesi Nusayrileri'nin de aynı şeyi yapuklarını; bölgedeki Hıristiyan misyonerlerin faaliyetine karşı acilen bu isteklerin karşılanması gerektiğini belirtiyor." Ortaylı, a.g.m., s. 41. Görüldüğü gibi, Osmanlı'nın Nusayrilere yönelik ilgisi ve girişimleri, bölgedeki Hıristiyan misyonerlerin faaliyetlerinin etkisiyle biçimlenmiştir.

[31] Moshe Ma'oz, **Esad Şam'ın Sfenksi**, Çev. H. Gündüz, İstanbul, Akademi Y., 1991, s. 20.

başkaldırı hareketi bastırılarak merkezi idarenin gücü göreli olarak tesis ediliyor.[32]

19. yüzyıl, Nusayrilerle Osmanlıların ilişkilerinde birçok açıdan değişikliklerin görüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkıyor: Nusayri isyan hareketleri, Abdülhamit'in Sünnileştirme çabaları ve bazı Osmanlı bürokrat-aydınların reformist yaklaşımları... Örneğin, Mithat Paşa Nusayrilerin durumuyla ilgilenmiş ve geleneksel tutumdan farklı olarak, onların durumlarını iyileştirme yönünde girişimlerde bulunmuştur.[33] Benzer biçimde, Lazkiye mutassarıfı Ziya Paşa da iyi niyetli girişimlerde bulunmuştur.[34] Bu reformist bürokratların girişimleri yeterli netice vermemişse de Abdülhamit'in Sünnileştirme politikalarından belli bir netice elde edilmiştir. Devlet "sapkın" olarak gördüğü bir grubu bir ölçüde "yola getirmiş", "sapkın" addedilen Nusayriler de "takiyye" sayesinde sosyal hayatlarındaki felaket örtüsünü bir nebze de olsa aralayabilmişlerdir. I. Dünya Savaşı'yla birlikte Nusayrilerin durumu çok daha farklı bir boyut kazanacaktır. Savaşla birlikte Nusayriler tecridi bir ölçüde kırmış, farklı topluluklarla ilişkiler kurabilmiş ve siyaset sahnesinde önemli bir aktör rolüne kavuşmuşlardır. Savaşın ardından imparatorluk dağılırken, Nusayriler kendilerini üç farklı siyasal model/devlet örgütlenmesi içinde bulmuşlardır. Bunlar, Lübnan, Suriye ve Türkiye'dir.

Lübnan'da "Nusayriler Lübnan'ın tarihi cemaatleri (communites historiques)'nden sayılmadığı için, en son 1932'de yapılan nüfus sayımında Akalı Nusayriler Müslü-

---

[32] İsmail Hayri Bey'le ilgili daha geniş bilgi için bkz. Yvette Talhamy, "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans", **Middle Eastern Studies**, Vol. 44, No. 6, November 2008, s. 895-908.

[33] Mithat Paşa hatıralarında Suriye Valiliği döneminde (1878-1880) uğraştığı işleri anlatırken Dürzilerle yaşanan birtakım problemlerin üzerinde durmakla birlikte Nusayrilere dair –küçük bir iki değinmenin dışında- pek bir şey söylememiştir. Genel olarak Suriye'nin eğitim konusunda geri kalmışlığına ve Batılı devletlerin buradaki faaliyetlerine işaret ederken Nusayrilerin de Batılıların etkilemek istedikleri topluluklardan biri olduğuna değinmiştir. Paşa'nın, çocukların eğitimine önem verdiğini, mektep ve medreseler açarak ve birtakım imar faaliyetleriyle mevcut durumu iyileştirme yönünde gayretler ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu genel iyileştirmeden –bir nebze de olsa- Nusayrilerin de yararlandığı anlaşılmaktadır: **Midhat Paşa'nın Hatıraları**, Haz. O. S. Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Y., 1997, s. 231-36, 359.

[34] Gerek Mithat Paşa gerekse Ziya Paşa Nusayri yazarlarca saygıyla anılmaktadır. Bkz. Et-Tavil, a.g.e., s. 285-88; es-Salih, a.g.e., s. 127-28; Reyhani, 2003, s. 28-29.

man olarak kaydedilmişlerdir. Ancak 1989 Taif Antlaşması'ndan sonra Nusayriler Lübnan'ın dini siyasal sisteminde temsil edilmeye başlamışlardır."[35]

Toplam Nusayri nüfusunun önemli bir kısmını barındıran Suriye, Nusayrilerin siyasal olarak en etkin oldukları ülkedir. Suriye'de, devletin kaderini belirleyecek güce kavuşan Nusayriler bugün halen iktidar mekanizmasını önemli ölçüde ellerinde tutmaktadırlar.

Kısaca değinecek olursak, Suriye'de, Fransızların tesis ettiği manda idaresinin ilk senelerinde işgal güçlerine karşı ciddi bir karşı duruş ve direniş, kırsal kesimde, bilhassa Nusayrilerin yaşadığı dağlık bölgelerde kendini göstermiştir.[36] 1919'da Şeyh Salih el-Ali'nin işgalci güçlere karşı isyanı, bu anlamda önemlidir. Fransızlar bu isyana sert karşılık vermiş ve 1921 yılının ortalarında direniş kırılmıştır. Fransızlar, işgal ettikleri bölgeleri daha rahat yönetebilmenin bir yolu olarak çeşitli grupları özerk birimlerde toplama yoluna gitmişlerdi. Nusayriler için de 1920 yılında özerk bir *Alevi Bölgesi* oluşturmuşlardır. Zaman içerisinde, bu özerk yönetim ile ilgili birçok idari değişikliğe gidilmiştir. 1925'te *Alevi Devleti* olarak deklare edilen bu yapı, 1930'da da, *Lazkiye Devleti* olarak tanımlanmıştır. Lazkiye, Tartus, Sahyun, Cebele, Masyaf, Banyas, Safita ve Telkelah gibi yerleşim yerlerini içine alan bu devlet, yaklaşık 6 yıl varlığını sürdürdükten sonra Suriye Devleti'nin bir parçası olarak yapılandırılmıştır.[37]

Şeyh Salih el-Ali'nin direnişine geri dönecek olursak; şunu söyleyebiliriz ki bu olay ileride Nusayrilerin milliyetçiliğe (Suriye milli toplumuna) entegrasyonunda önemli bir referans olmuştur (olay Kemalistlerce desteklendiği halde Türkiye tarihinde pek yer almaz). Yine bu entegrasyona malzeme sağlayan önemli isimlerden biri de Şeyh Abdurrahman el-Hayr olmuştur. 1940'larda Tartus'ta yayımlanan ve milliyetçi bir çizgide yer alan en-Nahda dergisinde yazdığı yazılarda, Şiilikle ilişkileri öne çıkarmış, Nu-

---

[35] Kais Firro, "Nusayrîliğin Milliyetçilik ve Millî Devlete Adaptasyonu", **Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşîler Nusayriler**, 2. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004, s. 211.

[36] Marianne Aringberg-Laanatza, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar", **Alevi Kimliği**, ed. T. Olsson vd., 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 207-208.

[37] 6.500 km² yüzölçümüne sahip olan Lazkiye Devleti'nin 1933 sonlarındaki nüfusunun 334.173 olduğu, bunun 213.066'sını Nusayrilerin teşkil ettiği aktarılır: Louis Massignon, a.g.e.

sayri kelimesi yerine Alevi kelimesinin kullanımını teşvik etmiştir. Böylece Nusayrilerin Müslümanlığı vurgulanmak istenmiştir. Hayr'ın bu fikirleri Arap-İslam çizgisine entegre olmak isteyenlere önemli bir malzeme sağlamıştır. Fransa'nın manda yönetimi altında Nusayri önder ve aydınları büyük bir Suriye toplumu yaratmanın dinamiklerini araştırmışlardır; Nusayri *ethnies*i, bir Nusayri ulusu yaratmak yerine, yeniden biçimlendirilmiş formunda bir parçası olmak istedikleri devletin politikasını etkilemede kullanılmıştır.[38] Tabii, din ve devlet bütünleşmesini amaçlayan İslamcı bir millet anlayışına karşı Zeki Arsuzi'nin fikirleri ve Baas türü bir milliyetçiliğe yöneldiler. Baas darbesinin neticesinde iktidara yürüyen kesimler, "ülkenin yeni yöneticileri olarak varlığını hukukileştirmek için de devlet ideolojisini sosyal ve kültürel eşitliğe dayalı, Suriye halkının farklı unsurlarına vurguda bulunmayan milliyetçi bir jakoben söyleme çektiler..."[39]

Nusayri asıllı bir komutan olan Salah Cedid 1963 senesinde, ordu içerisinde atama ve terfiler konusunda belirleyici bir güce ulaştı ve bu tarihten sonra Nusayrilerin ordu içerisindeki konumu güçlendi. 1970'te Hafız Esad'ın darbesinin ardından da Nusayriler hem ordu ve güvenlik birimlerinde hem Baas Partisi'nde en üst düzeydeki makamlara yerleştiler.[40] Bugün de çeşitli gruplarla ittifak halinde devlet mekanizmasında belirleyici konumlarını devam ettirmektedirler.

Sınırları içerisinde yaklaşık 1 milyon Nusayri'nin yaşadığı Türkiye'deki durum ise daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Milli Mücadele'de ve Erken Dönem Cumhuriyet Türkiye'sinde Nusayriler ya da "Eti Türkü" Kardeşler

Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında, özellikle İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye iltihakının sağlanması mücadelesinde, Nusayriler önemli bir toplum kesimi olarak gündemde bulunmuşlardır. Milli Mücadele'nin başlarında Ada-

---

[38] Firro, a.g.m., s. 214-16.

[39] Firro, a.g.m., s. 216-17.

[40] Şunu da belirtmek gerekir ki, "Hafız Esad'ın 1970 yılında iktidarı ele geçirmesinden sonra Parti'nin [Baas'ın] kadroları, Arap olmayan (fakat Araplaşmış) Kürtler, Çerkezler ve Ermeniler de dâhil, bütün Suriyelilere açıldı.". Nikolaos van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, İstanbul, İletişim Y., 2000, s. 44.

na ve Mersin çevresindeki Nusayriler Fransızlara karşı direnişe geçmiş ve büyük ölçüde Kemalist harekete destek vererek bu direnişin yürümesinde önemli bir cephe oluşturmuşlardır. Yine İskenderun Sancağı'ndaki Nusayriler de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında kilit rol üstlenmişlerdir.

Adana ve çevresinde işgalin ilk zamanlarında örgütsüz/dağınık halde bulunan Nusayrilerin, almaları gereken tavır konusunda çelişkiler yaşadıkları görülmektedir. İlk eğilim Fransızlarla iyi geçinerek hayatta kalmaya çalışmak yönünde olmuştur. Hatta bazı yerlerde işgalcilerle işbirliği yapan marjinal gruplar olmuştur, ama bu çok istisnai bir durum olarak kalmıştır (bu kimseler de Milli Mücadele sonrasında bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır).[41] Genel eğilim ise Kemalist güçlerin direnişine katılmak şeklinde kendini göstermiştir. Hatta Adana ve çevresinde Milli Uyanış Derneği (İntibâh-ı Milli)[42] ve Mersin'de Şii Arap İslam Hayır Cemiyeti (Cem'iyyetü'ş Şiiyyetü'l Arabiyyetü'l Hayriyyetü'l İslamiyye) olarak kendini gösteren Arap (Nusayri) örgütlenmeleri kısa bir süre sonra, Kemalist hareketin etkisi doğrultusunda Milli Mücadele'de yerlerini almışlardır.[43]

---

[41] Et-Tavil, a.g.e., s. 311-312.

[42] Bu dernek, başlangıçta, Çukurova'nın, tarihi, coğrafi ve sosyal bakımdan bir Arap bölgesi olduğunu savunuyordu: Et-Tavil, a.g.e., s. 301.

[43] Çelik, Mersin'deki Cem'iyyetü'ş Şiiyyetü'l Arabiyyetü'l Hayriyyetü'l İslamiyye ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Bu cemiyetin ilk adı Cemiyyetü'l-Arabiyyetü'l-Hayriyyetü'l-Şiiye idi. 'Arapuşağı' veya 'Fellah' olarak da adlandırılan bir kısım yerli halk tarafından kurulmuştu. İçlerinden bazılarının itirazı üzerine, uzun tartışmalar sonunda, cemiyetin adındaki 'el-Arabiyye, Arabiyyetü'l' ibareleri çıkarılmış, cemiyetin adı 'Cemiyyetü'l-Hayriyyetü'l İslamiyyetü'l- Şiiye' şeklinde değiştirilmişti. Bu cemiyetin yöneticileri ve mensupları arasında Fransızlar ile işbirliği yapan ve aleyhimizde çalışanlar olduğu kadar, Türklere yapılacak fenalığa karşı çıkanlar, cemiyetten ayrılıp tarafsız kalanlar ve Türklerle birlikte, düşmana karşı verilen mücadelelerde büyük yararlıklar göstererek 'İstiklal Madalyası' almaya hak kazanan vatanseverler de vardı." Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, TTKY, 1999, s. 137. (Burada Arapuşağı veya Fellah denilen yerli halk Nusayrilerdir). Söz konusu cemiyetin yeniden örgütlenmesinde, işgal yıllarında Mersin belediye başkanlığı yapmış olan Nusayri asıllı Ahmet Hallaç'ın etkili olduğu görülmektedir. Hallaç'ın anılarından işgal döneminde Nusayrilerin Mersin'deki durumuna dair birtakım bilgiler edinilebileceğini ayrıca belirtelim. Bkz. Kemal Çelik, "Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç'ın Anıları".

Resmî tarih anlatısı da Nusayrilerin bu mücadeledeki yerlerini yadsımaz ve hatta bazı resmî tarihçiler Nusayrilerin bu tavrını "kadirşinas" bir tutumla yâd eder, ama bir şartla, o da bu insanların gerçek kimliğini örtüp Türklüğü/Eti Türkü kardeşliğini yücelterek! Resmî tarih anlatısındaki bu tutumu *Kaç-Kaç Olayı*'na bakarak örnekleyebiliriz.[44] Adana'da Milli Mücadele yıllarının en önemli olaylardan biri olarak anılan Kaç-Kaç 10 Temmuz 1920'de başlayan olaylar dizisine verilen isimdir. İşgalin yarattığı baskıdan bunalan halk, işgal güçlerinin ve işbirlikçilerinin içinde olduğu birtakım olayların yarattığı korku ve panikle şehri terk etmek üzere kaçışırlar.[45] 'Kaç kaç' diye bağrışlarla koşuşturan halkın yönü Nusayrilerin yaşadığı (ve Şeyh Cemil'in[46] karargâhının da bulunduğu) kırsal güney kesi-

---

http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Print&DergiIcerikNo=1068&Yer=Dergiicerik (E.T: 09.07.2009).

[44] Resmî tarih içinde bu yaklaşıma çok sayıda örnek rahatlıkla verilebilir. Biz burada bir tanesine daha yer verelim: Çelik Mersin'deki Türkler tarafında kurulan *İslam Hayır Cemiyeti* içinde mücadele eden Nusayrilerden bahsederken, resmî tarihin çeşitli sapırmalarını kullanır: "Nesillerin değişmesiyle Türkleşmiş olan Suriyeli Arapların bir kısmı ile, 'özbeöz Türk olduklarına kanaatindeki' bir kısım yerli halk İslam Hayır Cemiyeti'ne katılarak, Türklerle kader birliği yapmışlardır.": a.g.e., s. 136. Burada, uzun bir dipnot düşerek, söz konusu "yerli halk"ın, bir kısmı kendilerinin Arap asıllı olduklarını iddia etseler dahi, Türk olduklarını açıklar; aynı yerde, 76. dipnot. Böylece Nusayrilerin direnişteki rolü bir şekilde kabul edilmiş olur, ama gerçek kimlikleri dışarıda bırakılarak!

[45] Olayların ortaya çıkışına ilişkin farklı anlatılar bulunmakla birlikte, genel olarak, olayların işgal kuvvetlerince bilinçli bir biçimde çıkarıldığı kabul edilir. Ener'e göre, Fransızlar, Yüreğir Ovası'na taarruz planladıklarından, iki ateş arasında kalmamak için güney kesimdeki insanları kaçırmak için olayları bilinçli olarak çıkardılar; bkz. Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cem. Y., 1970, s. 177. Toros da, olayları işgal kuvvetleriyle ilişkilendirir ve olayların, Araplarla Ermeni ve Asuriler arasındaki gerginliğin şahlanması sonucu ortaya çıktığını ileri sürer. Olayların anlatımı için bkz. Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 2001, s. 193-95.

[46] Şeyh Cemil, Akkapı'da yaşayan ve yörede sevgi ve saygı duyulan bir Nusayri din adamıdır. Halkı çevresinde toplayıp birleştirebilen, güçlü bir manevi kişiliği olan Şeyh Cemil'e, bu özelliğinden dolayı Şeyh Cami denildiğine de rastlanılmaktadır. İşte, bu etkili şahsiyet, işgalden sonra, Fransızların şahsi menfaat tekliflerini geri çevirip bulunduğu bölgede direnişi örgütleme işine girişmiştir. Sınırlı imkânlarla harekete geçen Şeyh Cemil'in çevresinde kısa sürede çok sayıda insan toplanmaya başlamış, birçok silahlı grup Şeyh Cemil'e katılmıştır: Mertcan,

midir. O zamanlar Oba denilen bu bölge hem doğal-fiziki açıdan hem de işgal karşıtı örgütlü Nusayri güçlerden dolayı görece güvenli bir yerdi. Kaç-Kaç neticesinde şehrin büyük bir kısmı Oba Cephesi'ne sığınmıştır. Gelen binlerce insan Nusayriler tarafından yakın ilgi ve dostça duygularla karşılanmış ve ihtiyaçları giderilerek Toros Dağları'na geçmeleri sağlanmıştır. Bu konuyla ilgili o tarihlerdeki resmi yazışmalara bakıldığında hem Nusayrilerin tarihsel rolü hem de -ileriki tarihlerde detaylı olarak işlenecek olan- Eti Türkleri hikâyesinin ilk dile getiriliş biçimleri görülmektedir. Örneğin, Nusayrilerin gösterdiği tavra yönelik Batı Kilikya Milli Kuvvetler Komutanı Sinan Tekelioğlu'nun teşekkür yazısı şu şekildedir:

> Oba'da Şeyh Cami Efendiye
>
> Pek sevilen Eti kardeşlerimizin şimdiye kadar milli kuvvetlerimize olan istek ve saygılarıyla beraber, siz başta olmak üzere Adana Türklerine gösterdikleri misafirperverliğe teşekkür ederim. Hepinizin gözlerinden öper, Tanrı'ya emanet eylerim.[47]

Sonuçta Nusayrilerin de etkin katılımıyla gerçekleşen direniş, başka değişkenlerin de bileşimiyle, başarıya ulaşır ve 5 Ocak 1922 tarihinde işgal güçleri Adana'yı terk eder. Bu sürecin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Adana ve Mersin hattındaki Nusayriler yeni rejime bağlılıklarını ve desteklerini sunar ve yeni siyasal-hukuksal ve sosyal yapıya entegre olmak için gayret ederler (Entegrasyon sürecinde asimilasyon politikalarının etkisiyle de bir kimlik erozyonu yaşanmıştır. Aynı zamanda sınıfsal farklılaşmalarla farklı siyasal tutumlar ihtiva eden heterojen bir yapıyı temsil eder konuma gelmişlerdir).

Antakya ve İskenderun çevresindeyse durum biraz daha farklı cereyan etmiştir. Bölge özel bir konuma sahiptir ve ileri bir tarihte Türkiye'ye dâhil olacaktır. Bu süreç içerisinde Nusayriler arasında farklı eğilimlerin baş gösterdiğini görmekteyiz. Arap ulusalcı düşüncenin önemli bir etkiye ve geniş bir taraftar kitlesine sahip olduğu ilk göze çarpan eğilimdir. Arap ulusal bilinciyle hareket eden bağımsızlıkçıların yanı sıra, Türk tarafını destekleyenler ve Fransızlarla iyi geçinmeye çalışan, onlarla işbirliği içinde olan kesimler de görülmektedir (Türk tarafı kendi tezlerinin Nusayriler

---

a.g.m., s. 166. Ayrıca Şeyh Cemil'in müfrezelerinin başında yer alan Arap eşkıya Süleyman Cerzun'un hikâyesi için bkz. a.g.m.

[47] Ener, a.g.e., s. 178.

tarafından desteklenmesine oldukça ihtiyaç duyuyordu. Bu bölgede önemli bir nüfusa ve güce sahip olan Nusayrîlerin Türk tarafına çekilmesinin, mücadelenin başarısı için yakıcılığının Atatürk ve çevresi de farkındaydı).

1918 yılının sonlarında Fransızlar İskenderun Sancağı'nı işgal ederler. Bunu müteakip Arapların da bulunduğu işgal karşıtı direniş hareketleri başlar. 24 Temmuz 1920'de Fransız ordusu, Faysal'ın kuvvetlerini yenilgiye uğratır ve Faysal'ın Suriye Krallığı'na son verir. Bu gelişmelerin ardından Türk ve Arap direnişinin önde gelenleri işgale karşı ortak bir politika için bir araya gelirler. Bu dönemde bir güç birliği yapılarak Fransızlar sıkıştırılır. Ağırlıklı olarak Halep çevresinde faaliyet yürüten Arap direnişinin önemli liderlerinden İbrahim Henânu da bu süreçte, Kilis Kuvay-ı Milliye komutanlığı ile temas halindeydi ve Sancak'taki Türk ve Arap direnişçilerin işbirliğini sağlama görevini üzerine almıştı.[48]

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ve Ankara Hükümeti arasında Franklin-Bouillon Anlaşması imzalanır. Ankara Anlaşması olarak da anılan bu anlaşmayla İskenderun Sancağı'nda Fransızların yönetiminde özel bir rejim oluşturulur.[49] Bu yeni durum, önemli ölçüde, silahlı çatışma ortamından uzaklaşılmasını sağlasa da direnişe bütünüyle son verememiştir. Gerek Türk gerek Arap direnişçiler işgal karşıtı faaliyetlere devam etmiştir.

İlerleyen süreçte, *ortak düşmana* karşı geliştirilmeye çalışılan işbirliği bozulmuş, taraflar arası rekabete ve çatışmaya dönüşmüştür. 1936 yılının sonlarına gelindiğinde karışıklık ve çatışmalarla geçen bir hava bölgede egemen olmuştur. "Zaman zaman cemaatler arasında, hatta bazen

---

[48] Ada, a.g.e., s. 46. Konuralp'ın kitabında da, Henânu ile Türk millî kuvvetlerinin ortak hareketine dair birçok anlatı bulunmaktadır. Ayrıca altını çizmek gerekir ki, Konuralp'in, Henânu'ya karşı tutumu baştan itibaren menfidir ve Konuralp'ın satırlarında, her fırsatta Henânu'yu kötülediğini, tahkir ettiğini görmekteyiz: N. Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, 1970.

[49] Bu anlaşma ile Türk tarafı hatırı sayılır ayrıcalıklar elde etmiştir. Hatta bu durumu değerlendiren bir Fransız yazar, Sancak'ın yeni statüsünün Fransa açısından "kendi yönetimi altında dolaylı bir Türk denetimini kabul etmek" anlamı taşıdığını vurgulamıştır: Comte R. de Contaut-Biron, et L. Le Révérend, **D'Angora à Lozan (Les étapes d'une déchéance)**, Paris, Librairie Plon, 1924, s. 40'tan aktaran Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul, Bilgi Ü.Y., 2005, s. 52.

cemaatlerin kendi içlerinde yaralanma ve ölümle sonuçlanan çatışmalar görülmeye başla[mıştır]."[50] Gerginlik gün geçtikçe artarak devam etmiştir.[51]

Nusayriler çoğunlukla, kendisi de Nusayri olan Arap ulusçuluğu fikrinin önemli isimlerinden Zeki Arsuzi'nin başını çektiği, halk içinde Uruba[52] olarak anılan (kısaca Usbeciler denilen) Usbet el-Amel el-Kavmi'de (Ulusal Eylem Cemiyeti) örgütlenmişlerdi. Uruba faaliyetleri ve örgütlülüğü itibariyle Arap örgütleri içinde en dikkate değer olanıydı. Yaptıkları eylemler ve etkinlikleri dolayısıyla Fransızların da dikkatini çeken Uruba taraftarları yer yer şiddetle cezalandırılıyorlardı.[53]

29 Mayıs 1937'de Sandler Raporu Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilerek, Sancak'a "ayrı varlık" statüsü hukuksal olarak tanınır. Aynı gün Fransa-Türkiye arasında da Sancak'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırına ilişkin anlaşmalar imzalanır. Raporun açıklanmasının (27 Ocak) ardından başlayan protestolar, raporun kabulünden (29 Mayıs) sonra da şiddetlenerek sürmüştür. Gerek Nusayriler gerekse de Arap ulusunun diğer kesimleri bu kararları kabul edilemez buluyor ve çeşitli gösteriler düzenliyorlardı. Nusayrilerin yoğun olarak temsil edildiği Uruba'nın öncülüğünü yaptığı 4–6 Haziran tarihlerindeki gösteriler çok sayıda kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştı.[54] Benzer olaylar bu tarihten sonra da devam etmiştir.[55]

---

[50] Ada, a.g.e., s. 116-17.

[51] Örneğin, "2 Kasım'da Antakya'daki Türk lisesinin erkek öğrencileri de boykota başladılar. 6 Kasım günü, Antakya'da öğretmenlik yapan Zeki el-Arsuzi'nin başını çektiği Asaba el-Amal el-Kavmi (Ulusal Eylem Birliği) adlı örgüte bağlı Araplar'ın gösterileri başladı. Taraflar arasında çıkan çatışmalarda dört kişi yaralandı. 10 Kasımda Antakya savcısı saldırıya uğradı. Aynı gün Türkçe eğitim yapan ilkokullarda da boykot başladı." Ada, a.g.e., s. 117, 66. dipnot.

[52] Uruba, Arsuzi'nin liderliğini yaptığı örgütün yayın organının ismidir.

[53] Örneğin, Sancak'ın yeni statüsüne ilişkin 1937 yılının Aralık ayında yapılan bir toplantının ardından, Arsuzi ile yakın çevresinden bazı insanlar tutuklanmış, bunun ardından başlayan eylemlerde, Arsuzi yandaşlarının bir karakolu basmaları karşısında, jandarma kalabalığa ateş açarak iki kişinin ölümüne sebep olmuştur. Tutuklu bulunan Arsuzi de dava neticesinde altı ay hapse mahkum olmuştur: Ada, a.g.e., s. 154.

[54] Ada, a.g.e., s.136, 139. dipnot. Ada, Sancak'ın yeni durumuna ilişkin protestolarda Ermenilerin de yer aldığını belirtir: Aynı yer.

[55] "Sancak'ta, Haziran sonunda Arapların yaptıkları gösterilerden sonra, Temmuz başında Türkler ile Araplar arasında çatışmalar gö-

Türkiye Sancak'ta etkisini arttırmak için faaliyetlerine hız verir. Bu kapsamda seçimlerin kazanılmasında kilit konumdaki Nusayriler üzerinde yoğunlaşılır. Ağustos 1937'de Hatay Egemenlik Cemiyeti, Sancak Halkı İdare Heyeti gibi isimlerle faaliyette bulunan örgütler Hatay Halk Partisi adında resmi bir parti olarak ortaya çıktılar. Açılan parti ve Halkevleri Nusayrilerin Türk seçmen listelerine yazılmaları yönünde çalışmışlardır.[56]

Genel olarak bakıldığında, İskenderun Sancağı'ndaki örgütlenme faaliyetlerinde, en aktif ve etkili biçimde rol alanlar Türk ve Arap örgütleriydi; "başka siyasal kuruluşların ise ancak zaman zaman etkin oldukları görülmekteydi... 1937 sonu - 1938 başına gelindiğinde, tüm cemaatlerde gözlenen yoğun örgütlenme, Sancak'ta hareketli ve çatışmaya gebe bir dönemin yaklaşmakta olduğuna işaret ediyordu. Sancak'taki cemaatlerin Meclis'e nisbi temsil usulüne uygun biçimde temsilci sokmaları esası benimsenmiş bulunmasına rağmen, seçimlerde mücadelenin, en örgütlü ve etkin iki cemaat olan Türklerle Araplar arasında geçeceği kesindi."[57]

Bunu gayet iyi gören Türk tarafı Nusayrileri kendi yanlarına çekmenin en etkili yollarını aramışlardı. Bir yandan çeşitli biçimlerde çıkar ağları ve baskı mekanizmaları örülerek Nusayriler 'kazanılmaya' çalışılmış, öte yandan da ideolojik bir manipülasyonun çarkları döndürülmüştü. Bu da Milli Mücadele'nin başlangıcından beri bir şekilde dillendirilen *Etili kardeşler* rivayetiydi.

İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye katılımı için mücadele eden Tayfur Sökmen, bir taraftan Fransızların Nusayrilere yönelik "siz ne Arap ne Türk ne de Müslümansınız, ehlisaliptensiniz" şeklinde propaganda yaptığını, öte taraftan Suriyelilerin "sizler Arap ve Müslümansınız" propagandası yaptığını anlatır ve bunlar karşısında Türk tarafının, Nu-

---

rülmeye başladı. 4-5 Temmuz'da çıkan olaylarda yaralananlar oldu. Bu dönemde... Arsuzi, Sancak'ta, Türk-Fransız garantisi altında bulunacak bir rejime karşı çıkıyor ve gerçekten her türlü dış etkiden arınmış, bağımsız bir devlet kurulması halinde Türklerle Arapların huzur içinde, bir arada yaşayabileceklerini öne sürüyordu": Ada, a.g.e., s. 138-9.

[56] Adnan Sofuoğlu, "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1057 (E.T: 10.08.2009).

[57] Ada, a.g.e., s. 155.

sayrilerin Türklüğünü ispat için nasıl bir çaba içine girdiklerini trajikomik bir biçimde gözler önüne serer. Sökmen bu konuyla ilgili olarak Dolmabahçe'ye Atatürk'ün yanına gider. Görüşme sonucunda Atatürk Kilisli tarihçi Asım Bey'i işaret ederek, gerçeği onun ortaya çıkarabileceğini *buyurur*. Sökmen bunun üzerine Asım Bey'le görüşmeye gider. Bundan sonrasını kendi dilinden aktaralım:

> Bana ilk sözü şu oldu, 'Anan, bacın, kızın var mı?' bu soru karşısında hayretle Reşit Bey'in yüzüne baktım. Bunu gören tarihçi Necip Asım Bey 'Hayretle bakmakta haklısın, çünkü; benden istediğin tarihi bilgi ve vesika ile, sana sorduğum sual başka görülüyorsa da istediğin bilgi benim sualimin muhtevasındadır. Zira kız alıp vermezsiniz, camilerine gitmez, caminize sokmazsınız; kestiği eti yemez, alevi, fellah diye tahkir edersiniz, sonra da kalkıp tarihi vesika istersiniz. İptida siz şimdiye kadar tatbik etmediğiniz insani muameleyi tatbik edin, sonra ben size tarihi vesika vereyim' dedi. Cevaben; 'Beyanatınız tamamen bir hakikattır. Atatürk vatandaşlar arasında devam edegelen ve cereyan eden bu duruma son verecektir. Lütfen tarihi vesikayı verin' dedim. Bunun üzerine kütüphanenin üst kat rafından indirdiği kitabın yanılmıyorsam 149 uncu sahifesinde şunları okudu: 'Aleviler Hasan Sabbah'ın Müritleridir, tamamen Türk ırkından olup, doğudakiler Kürtleşmiş, ortada, Anadolu'da kalanlar Türklüklerini muhafaza etmiş, güneye gidenler ise Araplaşmışlardır. Lazkiye'den ötede bir tek Alevi bulamazsınız. Atatürk'e tazimlerimle arz ederim' dedi. Teşekkür ederek yanından ayrıldık.
>
> Gidip bu tarihi malumatı Atatürk'e arz ettikten sonra Atatürk; 'Aleviler Arap değildir. Eti Türkleridir' buyurdular...
>
> Atatürk bu inancını, Adana mebusu İbrahim Dıblan riyasetinde bir cemiyet kurdurup faaliyete geçirerek ispat ettiler.
>
> Dolmabahçe'den ayrılarak Cemiyet'e gidip, Atatürk'ün Alevi vatandaşlar için Eti Türkü dediğini Antakya'daki Hatay Egemenlik Cemiyetine bildirerek Fransız ve Arapların propagandalarına karşı oradaki

Alevi vatandaşlarımızın aldanmamalarını, Eti Türkü olduklarını bilmelerini yazdım.[58]

Burada Nusayrilere ilişkin aktarılanlar hakikat ile bağdaşmayan bilgilerdir. Öyle ki bu anlatılanlar Alatlı'nın bir romanında geçen şu diyalogu akla getiriyor: "Siz diyorsunuz ki, 'Turgut reis, 21 Ağustos 1565'te, Nice'de karaya çıktı.' Turgut Reis değil, Barbaros Hayrettin, 21 Ağustos değil, 21 Temmuz, 1565 değil, 1543, Nice değil, Marsilya..."[59] Bir kere söz konusu tarihi vesika nedir? Bir kitabın bilmem kaçıncı sayfasında yazan birkaç cümle! Buradan hareketle bir topluluğa etnik kökenini **bildiriyorsunuz**! Aleviler H. Sabbah'ın müritleriymiş, hangi aleviler acaba? Sabbah da Batini/heterodoks gruplardan birinin lideridir ama bunu bütün Alevilere teşmil edemezsiniz. Hadi ettiniz, peki Sabbah'ı ve dolayısıyla bütün Alevileri nasıl Türk addedebiliyorsunuz? Büyük bir düşünür ve eylem adamı olan Hasan Sabah, İranlı'dır ve Nizari İsmaililiği'nin kurucusu olarak bilinir. Kendi yaşam öyküsünde On iki İmamcı Şii bir ailenin oğlu olarak Kum'da dünyaya geldiğini, babasının Yemen kökenli olduğunu, soylarının Himyeri Krallığı'na dayandığını ifade eder.[60] Hasan Sabbah'ın Pers asıllı kabul edilse de Arap olup olmadığı da tartışılmıştır, ama Sabbah'ı ele alan ciddi kaynaklarda Türk olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda da yer verildiği gibi, kendi anlatısında da bu yönde herhangi bir işaret söz konusu değildir. Hatta Türklere karşı (Selçuklu işgali dolayısıyla) ciddi bir tepki taşıdığı da bilinmektedir.[61] Sonra doğudaki Alevileri Kürtleşmiş, güneydekileri de Araplaşmış görmek, en hafifinden, Türkçülükle koşullanmış bir zihnin ırkçı hezeyanlarından başka neyin ifadesi olabilir... Lazkiye'den ötede bir tek Alevi yokmuş, oysa Lazkiye'nin ötesindeki yerleşimlerde, örneğin Lübnan içerisinde, Nusayri-Alevi nüfus bugün olduğu gibi o gün de mevcuttu; ayrıca, olmasa bu neyin kanıtı olabilir! Bunlar bilgi yoksunluğuyla açıklanabilir mi? Yoksa söz konusu olan ideolojik bir manipülas-

---

[58] Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, TTKY., 1978, s. 97-8.

[59] Alev Alatlı, **Viva La Murte Yaşasın Ölüm**, 7. B., İstanbul, Boyut Y., 1996, s. 119.

[60] Farhad Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, Çev. E. Toprak, İstanbul, Doruk Y., 2005, s. 474-75.

[61] Faik Bulut, **Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği**, İstanbul, Berfin Y., 2000, s. 162.

yon mudur? Bunu, aşağıda, söz konusu tezlerin daha detaylandırılıp, 'bilimsel' çerçeveye sokulma faaliyetini incelerken cevaplayacağız.

"Hatay meselesi" Türkiye'nin, mali, askeri ve politik desteği ile uluslararası konjonktürün sunduğu imkânların iyi değerlendirilmesi neticesinde Türk tarafının lehine sonuçlanmıştır. Neticede, Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını sağlayacak olan "seçim" sürecinde, seçmen listeleri Türk tarafının isteklerine uygun olarak hazırlanır. Nihai listede Türk cemaatin sayısı artmış, diğer gruplarınki ise düşmüştür. Ortaya çıkan tablo itibariyle, Türkler umduklarının da üzerinde bir seçmen kitlesine sahip olmuşlardır. Ayrıca, Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk ordusunun –seçim öncesinde- Hatay'a girmesiyle de Türk tarafının istediği atmosfer yaratılmıştır. Arap ulusalcı örgütlenme dağıtılmış ve bu çevrenin seçimlerde rol oynamalarının olanakları ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde yapılan seçimler neticesinde de Türk tarafı istediği başarıyı elde etmiştir (Öyle ki diğer grupların mebuslarının dahi Türk tarafının istediği isimler olmaları sağlanmıştır).[62]

Hatay Türkiye'ye katılınca Arap ulusalcı kesimin önemli bir kısmı Suriye'ye geçmiştir. Kalanlar yeni düzenle uyumlu bir yaşam sürdürmeye özen göstermiştir.[63] Sadece Hatay'da

---

[62] "10 Ağustos 1938'de Dörtyol'da bir toplantı yapıldı. Toplantıda 22 Türk milletvekili adayının Ankara'ca tespit edilmesi 18 azınlık milletvekili adayının da Abdurrahman Melek tarafından tespit edilmesi ve bunların mecliste Türk görüşüne aykırı hareket etmeyecek kimselerden seçilmesinin temini istendi. Ayrıca toplantıda Hükümette kimlerin görev alacaklarına da karar verildi. Toplantının ertesi günü Ankara'ya dönen Şükrü Sökmensüer toplantı sonrasında hazırlanan raporu İçişleri Bakanlığı'na sundu. Bakanlık da bu raporu onay için Başbakanlığa sundu. Raporda tespit edilecek Türk milletvekili listesinin 15 Ağustos'a kadar Cevat Açıkalın'a bildirilmesi de istenmekteydi. Bu doğrultuda son şekli başbakan tarafından onaylanan liste Cevat Açıkalın'a bildirildi. O da listeyi Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıyla açıkladı." Sofuoğlu, a.g.m., s. 13.

[63] Hatay, Türkiye'ye katıldıktan sonra, Hatay'da kalmaya devam edenler içerisinde mevcut statüyü kabul etmeyen pek çok insan vardı. Bugün dahi, Hatay'ın konumunu sorgulayan, Antakya ve çevresinin asırlardan beri Türk yurdu olduğu iddialarını kesin bir dille reddeden Hataylıların bulunduğu görülmektedir: genel bir eğilimi temsil etmemekle birlikte, Hatay'da yürütülen 'katılım' mücadelesinin Antakya'yı Antakyalılardan kurtarma operasyonu olduğunu, bugünkü statünün hiçbir meşru temeli olmadığını, Antakya'nın çarmıha gerilmiş bir kent olduğunu düşünenlerin de bulunduğunu belirtelim: N. Nadi Çelik, "Mihrac Ural'a Mektup"

değil, genel olarak Türkiye'de yaşayan Nusayriler yeni düzenin laik-çağdaş söyleminin de etkisiyle rejime destek vermiş, bu düzene entegre olmaya çalışmıştır. Kendi kültürlerini yaşamanın ötesinde talepleri olmamıştır, hatta çoğu zaman rejime karşı bu talepleri örgütlü olarak ifade dahi edememişlerdir. Tüm bunların karşısında, Cumhuriyet asimilasyoncu tavrında ısrarcı olmuştur. Bu noktada, bu asimilasyoncu tavrın teorik dayanaklarını, Eti Türklüğü iddialarını daha yakından inceleyebiliriz.

Resmi Tarih Anlatısında Nusayriler

Resmi tarih inşasının önemli mimarlarından Türkoloji Profesörü (ve istihbarat elemanı)[64] H. Reşit Tankut, Nusayrileri Türklüğe bağlamanın bir aracı olarak 1938'de bir eser kaleme alır. "Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında" isimli bu eserde, daha önce küçük harflerle dile getirilen bazı iddialar, bilimsel bir görünüm kazandırma çabasıyla, kapsamlı bir biçimde ele alınarak işlenir. Türk tarih tezi uyarınca kurgulanan bu metinde yazar, **kendince**, Nusayrilerin Türk asıllı olduklarını şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır! Nusayrilerin Türk kökenli olduklarını teorik açıdan ispat çabaları, kendinden sonraki çalışmalara da kaynaklık eden bu eserle sınırlı kalmamış, özellikle Halkevleri'nin yoğun katkılarıyla devam etmiştir.

Hatay'daki Nusayrilerin bir takım fiziksel özelliklerini ve özellikle kafa endislerini, Türk ve Arap ırk özellikleriyle karşılaştıran Tankut buradan, Nusayrilerin Arap değil, kesinlikle Türk oldukları sonucunu çıkarır:

---

http://mirural.blogspot.com/2008/07/mihrac-urala-mektup.html (E.T. 07. 09 2009); Sevra Kurtuluş, "Hatay Sorunu, Kemalizmin İlhak Zincirinde Hatay", http://faizcebiroglu.blogspot.com/2008/06/hatay-sorunu_8545.html (E.T. 10. 09. 2009); Mihrac Ural, "Hatay Davası", http://mihracural.blogspot.com/2007/10/hatay-davasi.html (E.T. 13. 09. 2009); Ural, "Hatay'ın Askeri İşgal Günü 5 Temmuz", http://mirural.blogspot.com/2008/07/antakyanin-askeri-igal-gn-4-temmuz.html (E.T. 13. 09. 2009).

[64] Erdal İlter tarafından kaleme alınan ve MİT'in resmi sitesinde yer alan "Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi" isimli kitapta, teşkilatın dış istihbarat bölümünün kuruluş çalışmaları devam ederken, hizmet verecek personelin yetiştirilmesi amacıyla Almanya'ya bir heyetin gönderilmesinin kararlaştırıldığı anlatılır ve H. R. Tankut bu heyet içinde yer alanlardan biridir: http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A4.html (E.T: 22. 08. 2009)

Anadolu ve Hatayda endis sefalik 85 etrafında olduğu halde Arapların umumi endis sefaliği 72-75 arasındadır. Profesör Pittard, von Luschan'a atfen bu rakamın şimale doğru çıktıkça yükselerek 89 a kadar vardığını söyler. Bu yüksek endis antropologların Pseudo-Arabe dedikleri Araplaşmış Alpinlere, yani Arap adını yanlış olarak taşıyanlara mahsustur. Ve 85–86 endisli Nusayriler bu Pseudo- Arabe'lardandır. Binaenaleyh Hatay Nusayrilerini antropolojik bakımdan Arap saymak kabil olmaz.

Bunun en kuvvetli delili Hatay Alevilerinin konuşmasında hakim fonemin Alpin bir formasyona tabi olmasıdır. Kadını, erkeği, çoluğu, çocuğu sade Arapça konuşan bir Alevi köyünde bile Arapça konuşulurken dikkat edilirse konuşmanın umumi heyetinde Alpinlere mahsus fonemin hakim olduğu görülür. Bunun sebebi; tekellüm ile ırkın çözülmez bağlarla bağlı olmasıdır...

Hatayli Alevi yuvarlak kafası, gövdesinin dağlılara mahsus yapısı, konuşmasında ve ruhiyatında ırkın halkettiği hususiyetiyle tam bir Anadolulu. Anadolu Alpini olduğu gibi ırkan bir Anadolulu kadar Türktür.[65]

---

[65] Hasan Reşit Tankut, **Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında**, Ankara. Ulus Basımevi, 1938. s. 14-15. Tarih boyunca ırkları sınıflandırmada çeşitli ölçütler kullanılagelmiştir. Bu sınıflandırmalardan bir tanesi de kafatasının eninin boyuna olan oranını ölçüt alan yaklaşımdır. 1840'ta Andreas Retzius bu ölçünü yapmış ve çıkan sonuca da kafatası indeksi/endisi demiştir. Buna göre, oranı 100'e yakın olanlar brakisefal (yuvarlak kafalılar), 80 ve altında olanlar da dolikosefal (uzun kafalılar) olarak adlandırılmıştır. Retzius bu ölçümlerden ırklara yönelik herhangi bir sonuç çıkarmamış olmasına rağmen izleyicileri bu orana renk öğesini de katarak bazı ırk tipleri tanımlamışlardır: Alâeddin Şenel, **Irk ve Irkçılık Düşüncesi**, Ankara. Bilim ve Sanat Yay., 1984. s. 17-18. Tankut'un çıkardığı "antropolojik" sonuçlar bu sınıflandırmaya dayanır. Ne var ki, daha sonra yapılan araştırmalar, Asya'da ve Afrika'da çok farklı fiziksel özellikleri olan insanları içeren topluluklarda, hem uzun hem de yuvarlak kafalıların varlığını ortaya koymuş, böylece bu sınıflama da bilimsel anlamını yitirmiştir. Bu konuda Timur da "...bu sayılar, Aydınlanma Çağının yarattığı birçok olumlu düşünce yanında pek olumsuz bir fikir geleneğinin, ırkçılığın uzantısıdır. Gerçekten kökeni Linnee ve Buffon'a giden, Franz Josef Gall tarafından cranologie veye phrenologie adı altında bir 'bilim' dalı haline getirilen tezler, insan kafası ve beyni açısından ırk ayrımlarına giriyor ve ırkları yeteneklerine göre sınıflara ayırıyordu" diye yazmaktadır: Taner Timur.

Anadolu'da Etilerin tarihini özetleyen Tankut, İslam'dan çok daha önceki dönemlerde Hatay'ın Eti Türkü olduğunu, Hatay Nusayrilerinin de Beni Kahtan ve Yemenli Behra kabilelerinden değil, bu Eti Türklerinden geldiğini açıklar.[66]

Kitabının önemli bir kısmında, eski Türk inançları ve Türk addettiği toplulukların dini inançlarını, Nusayri dini inançlarıyla karşılaştıran Tankut,[67] tespit ettiği benzerlikleri, Nusayrilerin Türklüğünün kesin kanıtları olarak sunar. Sonuç olarak, Tankut'a göre, şüphe götürmez bir gerçeklik vardır: "Aleviler ister Hatay'da ister Anadolu'da olsun, hem gövde yapısı, hem tarih, hem itikat bakımından Türktürler."[68]

Nusayrilerin Türkleştirilmesinin "bilimsel" temellerini atma gayretinde olan başka bir isim de Agop Dilaçar'dır. Dilaçar, Hatay'da verdiği konferansta, Alpin ırkın özelliklerini ve dini inançlarını uzun uzadıya anlattıktan sonra, Eti-Türk-Nusayri bağını kurar. Sıraladığı özelliklerin Hatay halkına çok tanıdık geldiğini, Hataylıların kendi öz varlıklarını okşayan bir tarif gördüklerini, bildiğini söyler Dilaçar. Çünkü onlar büyük Türk ırkının bir parçasıdır:[69] "Bugün Arapça dahi konuşan Hatay Türklerinin, Samilikle hiçbir alakaları yoktur. Onların kafatası endis'i vasati olarak 85 olduğundan, bunlar eski brakisefal Alpinlerin öz ahfadıdırlar... Bugün Hatay'da Arapça konuşan halk, aslen Türk olup zamanın icabı olarak Arapça yazmış olan birer küçük Farabi ve İbni Sina'dırlar. Kemalizm Türkçülüğü bugün

---

"Osmanlı Mirası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 5.B., Der. I. C. Schick – E. A. Tonak, İstanbul, Belge Y., 2006, s. 16.

[66] Tankut, a.g.e., s. 18-19. Tankut'a göre sadece Hatay değil, bütün Suriye Türk'tür: a.g.e., s. 20.

[67] Bu duruma kitabın şu ifadelerinden tanıklık etmek mümkündür: "Eski Türklerce semalar 17 dir... Alevilerce de Haramın tefsiri gök, yani semanın remzidir. Kapılarında 17 zat vardır", "Eski Türkler ve Haramlılar seyyar yıldızların her birine bir paye ve vazife verirlerdi. Alevilerde de aynı itikat mevcuttur", "Altaylarda bütün iyi ruhlar, melekler, güneş ve aydınlık ülkesinde yaşarlar... Nusayri Alevilerce iyi ruhlar ruhani alemde ve nurani yıldızlarda yaşarlar": a.g.e., s. 36-37.

[68] Tankut, a.g.e., s. 64.

[69] Agop Dilaçar, *Alpin Irk, Türk Etnisi ve Hatay Halkı*, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Kitap: 19, (y.y.), 1940, s. 11-12. Aydın, Dilaçar'ın ortaya koyduğu yaklaşımı "ifradi ırkçılık" olarak nitelemektedir: Suavi Aydın, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, C. 2. 2. B., İstanbul, İletişim Y., 2002, s. 365.

onlara kendi öz benliklerini, öz menşelerini bildirmiş ve Türk etnisinden olduklarını göstermiştir."[70]

Mersin halkevlerinin yayın organı olan "İçel"de yayımlanan, Tarsus Hars Komitesi'nin yaptığı araştırmaya göre de Hatay'da, Çukurova ve havalisinde, Lazkiye sahil ve dağlarında yaşayan Nusayriler Türk'tü.[71] Bu araştırmada da diğer çalışmalara paralel olarak tarihi, etnografik ve antropolojik kanıtlar getirilerek Nusayrilerin Türklüğü tezi pekiştirilmeye çalışılmıştır.[72] Milli Mücadele'ye katılmış ve Adana'dan milletvekili olarak mecliste yer almış olan Damar Arıkoğlu da Çukurova'da farklı etnik bir kimliğin bulunmadığını bölgenin tamamının Türk olduğunu iddia eder. Ona göre de, buradaki Arap (Nusayri) denilen kişiler Abbasi halifelerinin ordusunda askerlik yapmış olan Horasan asıllı Eti Türkleridir.[73]

İddia edilenin aksine, ne Hititler ne de Nusayriler Türk'tür. Anadolu'da ilk siyasal birliği sağlayan ve merkezi bir devlet kuran, konuştukları dil Hint-Avrupa dil ailesine ait olan bir kavimdir Hititler ve bugün Türklükle akrabalık ilişkileri olmadığı net bir biçimde bilinmektedir.[74] Fakat

---

[70] Dilaçar, a.g.e., s. 16-17. Atay da, Arap-Alevilerin (ve Dersim'deki Kürt- Alevilerin) Türk olduğu iddiasını ileri sürmekten geri durmayan isimlerdendir: bkz. F. Rıfkı Atay, **Atatürkçülük Nedir**, İstanbul, Ak.Y., 1969, s. 48-49. Benzer iddialar Konuralp'in kitabında da görülmektedir. Bkz. Konuralp, a.g.e., s. 203.

[71] Tarsus Hars Komitesi, "Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt", **İçel** (1938), S. 4, s. 4.

[72] Tarsus Hars Komitesi, "Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt (Devamı)", **İçel** (1938), S. 5, s. 17- 18.

[73] Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, 2. B., Adana, 2000, s. 19.

[74] "[Hititlerin] Anadolu'ya nereden, nasıl ve ne zaman geldikleri henüz tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Bu nedenle birçok spekülasyona alet edilmişlerdir. Ancak bilim dünyasında en çok kabul edilen görüşe göre, Hint-Avrupa dili konuşan topluluklar günümüz Rusya'sının step bölgelerinde yaşarken, bilinmeyen bir nedenle göç ederek Eski Dünya'nın diğer bölgelerine yayılmışlardır. Bu kavimlerden biri olan Hititler de ya Trakya ve Boğazlar yolu ile Kuzeybatı Anadolu'dan ya da Kafkasya yolu ile Kuzeydoğu Anadolu'dan ilerleyerek Orta Anadolu'ya kadar gelmişlerdir. Hititlerin Anadolu'ya geldikleri düşünülen tarihlerde (MÖ 2. bin yılının başları) Anadolu'da yerel beylikler vardır. Hititler zamanla bu beylikleri hâkimiyetlerine alarak bir devlet kurmuş ve Güneybatı Asya'daki Mısır, Babil, Asur gibi diğer devletlerle boy ölçüşen ve zaman zaman onlara üstün gelen önemli bir güç olmuştur. Hitit Devleti M.Ö. 1200/1190'da da, yıkılarak tarih sahnesinden çekilmiştir.": Heval Bozbay ve Hakan Mertcan, "Türk Tarih Tezinde Eti (Hitit) Türkleri ve Eti Türklüğü İddiasıyla Nusayrilerin (Arap-Alevilerin) Asimilasyonu".

görüldüğü gibi, Türklükle ilişkisi bulunmayan Hititler resmi tarih tezi çerçevesinde Türk addediliyor ve Arap etnisitesinden gelen Nusayriler de önce Eti (Hitit) ve kurulan Eti-Türk bağı aracılığıyla da Türk addedilerek gerçek kimlikleri inkâr ediliyor, asimilasyon politikasına maruz bırakılıyorlar... Tek parti egemenliği süresince Arap dili ve kültürü üzerinde baskı eksilmemiş, çok partili hayat ve "demokrasi"ye geçiş aşamalarında da Türkleştirme politikalarından vazgeçilmemiştir. Nusayri kimliğini tanımama ve asimile etme yönündeki politikanın bugün de devam etmekte olduğu açık bir biçimde gözlemlenebilmektedir.

Sonuç

Osmanlı döneminin zulmünden ve ayrımcı politikalarından bıkmış olan Nusayriler, Kemalist elitin söylemleri ve yeni bir rejim umudu ile Cumhuriyet idaresine destek vermişlerdir. Asimilasyonist ve ayrımcı uygulamalar dahi bu desteği engellememiştir. Cumhuriyet idaresinin, zaman içinde belirginleşen tüm olumsuzluklarına karşın, yüzyılların baskı ve aşağılama politikalarından ve sefalet koşulları içindeki bir hayattan göreli bir refaha ve "modern" bir yaşama sıçramanın olanaklarını yakalamış olmanın verdiği güç, rejimle bağların sıkı tutulmasını sağlamıştır. Nusayrilerin, geniş İslamî kesimleri rahatsız eden yeni rejimin sekülerleşme projesini, kendilerine dokunan yanlarına rağmen, memnuniyetle karşıladıklarını düşünüyoruz. Çünkü Sünni İslam anlayışı ve onun yarattığı kurumların baskısını uzun yüzyıllar üzerinde hisseden diğer batını/heterodoks gruplar gibi Nusayrilerin de devlet ve toplum hayatından dinsel fikirlerin ve müesseselerin tasfiyesini kendileri için daha rahat ve güvenli bir yaşam alanının açılması olarak değerlendirmeleri tarihsel ve sosyolojik açıdan anlaşılır bir temele sahiptir.

Her ne kadar devlet, Sünni İslam'ı tasfiye ediyor görünse de (verili toplumsal durum, devletin bekası vb. gerekçelerle) gerçekte onun, devletin ideolojik mekanizmasından geçerek yorumlanmış yeni bir versiyonuna da ihtiyaç duyuyordu. Yeni rejimin sahipleri gerek taşıdıkları dünya görüşünün/pozitivist algının bir icabı olarak gerekse de kendilerine karşı gelişebilecek muhalefetin adresi olarak görmele-

---

Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü, ed. F. Başkaya, T. Ersoy, Ankara, Maki B.Y., 2007, s. 179.

rinden ötürü İslami güçleri tasfiye etmeye çalışmışlardır. Fakat bir yandan bu tasfiye yapılırken öte yandan da geniş toplum kesimleri karşısında kendini güvenceye almak adına, laiklik söylemi ile esaslı bir çelişkiye düşerek, dini yeniden yapılandırarak kendine yedeklemiş ve bunun için de yine Sünni İslam'a yaslanmıştır. Nusayriler, yaşamlarındaki göreli iyileşme karşısında, tüm bu çelişkili durumu (bundan kaynaklı hak ihlallerine rağmen) uzun zaman bir anlamda görmezden gelmişler ve devlete verilen destek ağır basmıştır. Tabii ki, devletin Nusayriler üzerinden sağladığı rıza üretiminin yegâne sebebi olarak bu insanların yaşamlarındaki olumlu değişiklikleri göstermek doğru olmaz. Bunun yanı sıra devletin kendine karşı geliştirilen *eleştirilere* dahi sert bir şekilde cevap veren otoriter yapısı ve manipülatif yaklaşımları da vurgulanmalıdır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, tek parti yönetimi süresinde, devletin otoriter eli Nusayrilerin üzerinden eksik olmamıştır. Bu dönem, düzene karşı ciddi bir muhalefetin kendini göstermediği, rejimin asimilasyonist baskısına bir ölçüde boyun eğilen ve yer yer Türk kimliğine sarılarak var olmaya çalışılan bir nekahet sürecidir. Şunun da altını çizmek gerekir ki yeni düzene karşı beslenen umut ve daha iyi yaşam koşullarına dair beklentiler güçlüydü ve bu, tüm olumsuzluklara karşın, Kemalizm'in ve CHP'nin Nusayriler arasında kabul görmesine ve etki gücünü genişletmesine olanak vermekteydi.

Bugün bile Kemalizm'e ve Atatürk figürüne (korkuyla karışık) sevgi ve bağlılıklarını her koşulda ortaya koyan Nusayriler arasında, tek parti idaresinin son bulması ve çok partili yaşama geçişle birlikte, bir ölçüde CHP'den Demokrat Parti'ye kayma gerçekleşmiştir. Örneğin, Hatay'da CHP'yi destekleyen önemli ailelerden bazıları DP'ye geçmiştir. CHP milletvekillerinden Abdullah Cilli'nin 1954'ten sonra DP'de (ve onun siyasal mirasçısı olan partilerde) siyaset yapması bunun bir örneğidir. Mersin'de Milli Mücadele döneminde belediye başkanlığı yapmış Ahmet Hallaç da bir başka örnektir. Hallaç, önce Serbest Cumhuriyet Fırkası'na sonra da geniş bir çevreyle birlikte, Demokrat Parti'ye geçerek siyaset yaşamını sürdürmüştür. Türkiye İşçi Partisi'nin ortaya çıktığı ve solun gelişmeye başladığı 1960'lı yıllarda, Nusayriler de sol mecraya akmaya başlamıştır. 70'li yıllarda solun yükselişine de koşut olarak Nusayriler sol siyaset içinde daha çok görülür olmuşlardır; üstelik bu "sol" yükse-

liş legal siyaset zeminiyle de sınırlı kalmamıştır. Bu yıllarda, sol-sosyalist fikir ve hareketler, Nusayriler arasında, merkez sağ partilerde yer alan bir kesim olmasına rağmen, güçlü bir zemin bulmuşlardır. Kuşkusuz, gerek etnik gerekse dinsel anlamda azınlık olmalarının, karşılaştıkları ayrımcı uygulamaların ve "yok" sayılmalarının yarattığı tepkinin bunda büyük payı olmuştur.

12 Eylül darbesi bütün muhalif kesimleri ezip geçen olağanüstü bir rejim yaratmıştır. Toplum üzerinde büyük bir baskı ve şiddet tesis edilmiş, muhalif her ses tam anlamıyla yok edilmeye çalışılmıştır. Bu şiddet ortamında Nusayriler de paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır. Fazlasıyla diyoruz, çünkü yaptığımız alan çalışmalarında o dönem sol hareketler içinde yer almış olan birçok kimseden, etnik ve dinsel kimliklerinden dolayı katmerli baskı ve işkence gördüklerini dinledik.

12 Eylül'den sonra uzun bir dönem politik hareketlerin üzerine ölü toprağı serpilmişti. Bu apolitik ortamda Nusayriler de suskunluğa gömüldü ve iktisadi ve sosyal durumlarını iyileş'irmenin çarelerini aradılar. 1960'lı ve 1970'li yıllarda iktisadi durumlarında kendini göstermeye başlayan iyileşme 1980'den sonra daha ileri noktalara taşınmıştır.

Bugün Nusayrileri siyasal yelpazenin belli bir noktasında göstermek oldukça güçtür. Geleneksel olarak CHP'ye verilen destek belli ölçülerde devam etse de[75] CHP eski yaygın etkisine sahip değildir. Zenginleşen kesimlerin çoğalmasıyla sağ partilere yönelik ilgi de artmıştır. Hatta Nusayri inanç ve değer sistemiyle bağdaşması mümkün görülmeyen bir anlayıştan gelen AKP, kendisinden ciddi kaygı duyulmasına rağmen, Nusayrilerden oy alabilmiş ve Nusayrilerin yoğun yaşadığı bazı beldelerde belediye başkanlıklarını

[75] Mersin'de son iki dönemdir büyükşehir belediye başkanlığını elinde tutan (Nusayri asıllı) CHP'li Macit Özcan'ın başarısında Nusayrilerin desteğinin büyük rolü vardır. 2009 yerel seçimlerinde Adana Büyükşehir Belediye Başkanlığı için yarışan (fakat başarılı olamayan) CHP'nin (Nusayri asıllı) adayı Ümit Özgümüş de neredeyse blok halinde Nusayri oylarını almıştır (Özgümüş'ün daha önceki genel seçimlerde sağ partilerden milletvekili adayı olduğunu da belirtelim).

kazanmıştır.[76] Fakat bunun yanı sıra sol-sosyalist olarak addedilen güçlerin etkinliğine de tanıklık edilebilmektedir.[77]

Sonuç olarak, bir zamanlar (özellikle Hatay ve çevresinde) çoğunlukla büyük toprak ağalarının yanında tarım işçisi (maraba/ortakçı) konumunda çalışan yoksul Nusayriler, zamanla çalıştıkları toprağın sahibi olmaya başlamış, ticari hayata daha etkin biçimde katılmış, eğitim yoluyla sınıf atlamanın olanaklarını yakalamış ve sınırlı da olsa kamu idaresi içinde yer edinebilmişlerdir.[78] Bugün geçmişe kıyasla Nusayrilerin yaşamında bir rahatlama açık biçimde gözlenebiliyorsa da bu, modern yurttaşlık ve çoğulculuk anlayışının ulaştığı noktanın çok gerisindedir. Keza, Nusayriler, "ötekileştirilmiş" diğer gruplar gibi, kimlik sorunlarının evrensel insan hakları standartlarına uygun olarak çözülmesini beklemektedirler. Neticede, devletin esasta (seküler bir çerçeveye oturtulmuş) *Türk-Sünni-Müslüman* kimliğe dayalı homojen bir ulus yaratma projesinin Nusayriler bakımından da geçerlilik kazanamadığını söyleyebiliriz. Nusayrilerin, farklılıklarına saygı gösterilmesini ve bunun hukuki güvenceye kavuşturulmasını, ayrıma ve asimilasyona tabi olmadan, eşit yurttaşlar olarak yaşama isteklerini örgütlendikleri çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla dillendirdiklerini görmekteyiz. Türkiye topraklarında yaklaşık bir milyonluk nüfusa sahip olan bir topluluğa ait olan bu ses, bugün çok güçlü değil belki, ama ileride bu sesin kendini daha güçlü duyuracağını söylemek mümkündür.

Hakan MERTCAN

---

[76] Örneğin, 2004 yerel seçimlerinde, Adana'da Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı, Havutlu, Karataş ve Karayusuflu belediyelerinde – Nusayri asıllı- AKP'li adaylar başkanlık kazanmışlardır.

[77] Örneğin sol bir koalisyonun desteğiyle ÖDP, Samandağ belediye başkanlığını elde edebilmiştir.

[78] Keser, Adana Nusayrilerinin ekonomik değişimini anlatırken, 1950'li yıllarda küçük toprak sahibi çiftçiler ve topraksız tarım işçilerinin yanı sıra, Nusayrilerin üst tabakasını oluşturan 20 civarında "kapitalist çiftçi" bulunduğunu aktarır: İhan Keser, **Kent Cemaat Etnisite Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusallık**, Ankara, Ütopya Y., 2008, s. 124.

Kaynakça

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul, Bilgi Ü.Y., 2005.

Alatlı, Alev, **Viva La Murte Yaşasın Ölüm**, 7. B., İstanbul, Boyut Y., 1996.

Andrews, P. Alford, **Türkiye'de Etnik Gruplar**, Çev. Mustafa Köpüşoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992.

Ankoğlu, Damar, **Hatıralarım**, 2. B., Adana, 2000.

Aringberg-Laanatza, Marianne, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar", **Alevi Kimliği**, ed. T. Olsson vd., 2.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Atay, F. Rıfkı, **Atatürkçülük Nedir**, İstanbul, Ak.Y., 1969.

Atıcı, Hasan, "Günümüzde ve Tarihte Nusayri Adı", http://aleviakad.com/dergi/hasandergi21gunumuz.pdf

Bozbay, Heval ve Mertcan, Hakan, "Türk Tarih Tezinde Eti (Hitit) Türkleri ve Eti Türklüğü İddasıyla Nusayrilerin (Arap-Alevilerin) Asimilasyonu", **Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü**, ed. F. Başkaya, T. Ersoy, Ankara, Maki B.Y., 2007.

Bulut, Faik, "Sabır Taşında Sır Aynasında Nusayriler/Arap Alevileri", **Ortadoğu'nun Solan Renkleri**, İstanbul, Berfin Y., 2002.

---- **Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği**, İstanbul, Berfin Y., 2000.

Charby, Laurent, Charby, Annie, "Arap Alevileri", Çev. Faik Bulut (**Ortadoğu'nun Solan Renkleri** içinde), İstanbul, Berfin Y., 2002.

Çelik, Kemal, "Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç'ın Anıları", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Print&DergilcerikNo=1068&Yer=Dergilcerik (E.T: 09.07.2009)

---- **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, TTKY, 1999.

Çelik, N. Nadi, "Mihrac Ural'a Mektup", http://mirural.blogspot.com/2008/07/mihrac-urala-mektup.html (E.T. 07. 09. 2009).

Daftary, Farhad, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, Çev. E. Toprak, İstanbul, Doruk Y., 2005.

Dilaçar, Agop, "Alpin Irk, Türk Etnisi, ve Hatay Halkı", **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Kitap: 19, (y.y.), 1940.

Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cem. Y.,1970.

Es- Salih, Mahmut, **Gerçeklerin Işığında Aleviler**, Çev. A. Bedir, Ankara, Baran Ofset, 2007.

Et-Tavil, M. E. Galip, **Arap Alevilerinin Tarihi-Nusayriler**, Çev. İ. Özdemir, İstanbul Chiviyazıları Y., 2000.

Firro, Kais, "Nusayriliğin Milliyetçilik ve Milli Devlete Adaptasyonu", **Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler**, 2. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004.

İlter, Erdal, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A4.html (E.T: 22. 08. 2009)

Keser, İnan, **Kent Cemaat Etnisite Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusallık**, Ankara, Ütopya Y., 2008.

Konuralp, N. Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, 1970.

Kurtuluş, Sevra, "Hatay Sorunu. Kemalizmin İlhak Zincirinde Hatay", http://faizcebiroglu.blogspot.com/2008/06/hatay-sorunu_8545.html (E.T. 10. 09. 2009).

Mertcan, Hakan, "Adana Arapları ve Eşkıya Cerzun", **Adana'ya Kar Yağmış Adana Üzerine Yazılar**, der: B. Çelik, İstanbul, İletişim Y., 2006.

Midhat Paşa'nın Hatıraları, Haz: O. S. Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Y., 1997.

Ma'oz, Moshe, **Esad Şam'ın Sfenksi**, çev. H. Gündüz, İstanbul, Akademi Y., 1991.

Ortaylı, İlber, "Alevilik, Nusayrilik ve Bab-ı Ali", **Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler**, 2. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004.

Öz, Mehmet, "Nusayriyye", **Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler**, 2. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004.

Özezen, M. Tevfik, **Cenaze Namazı Olayı ve Tarihçesi: Güney Alevileri Kimdir- Nedir?**, Adana, Koza Matbaası, 1998.

Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri**, C: 1, 3. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 2005.

Reyhanî, Mahmut, **Gölgesiz Işıklar II Tarihte Aleviler**, 2. B., İstanbul, Can Y., 1997.

----- **Tarihsiz Bir Milletin Acıklı Tarihi**, İskenderun, Koç Ofset, 2003.

Serin, Şerafettin, **Alevi Nusayriler Hakkında Soru ve Cevaplar**, 2. B., Adana, Koza Matbaa, 2007.

Sofuoğlu, Adnan, "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1057 (E.T: 10.08. 2009)

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, TTKY., 1978.

Şenel, Alâeddin, **Irk ve Irkçılık Düşüncesi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.

Talhamy, Yvette, "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans", **Middle Eastern Studies**, Vol. 44, No. 6, 2008.

Tanci, Ebu A. M. İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, C.1, Çev. A.S. Aykut, İstanbul, YKY., 2004.

Taner Timur, "Osmanlı Mirası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 5. B., Der. İ. C. Schick – E. A. Tonak, İstanbul, Belge Y., 2006.

Tankut, Hasan Reşit, **Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında**, Ankara, Ulus Basımevi, 1938.

Tarsus Hars Komitesi, "Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt (Devam)", **İçel** (1938), S. 5.

Tarsus Hars Komitesi, "Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt", **İçel** (1938), S. 4.

Toros, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 2001.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 30, İstanbul, TDVY., 2005.

Uluçay, Ömer, **Tarihte Nusayrilik**, Adana, Gözde Y., 2001.

Ural, Mihrac "Hatay Davası", http://mihracural.blogspot.com/2007/10/hatay-davasi.html (E.T. 13. 09. 2009).

---"Hatay'ın Askeri İşgal Günü 5 Temmuz", http://mirural.blogspot.com/2008/07/antakyanin-askeri-igal-gn-4-temmuz.html (E.T. 13. 09. 2009).

van Dam, Nikolaos, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, İstanbul, İletişim Y., 2000.

Cumhuriyet Tarihi Boyunca Doğu ve Batı Asurlara Karşı - Baskı, Zulüm, Asimile, Kovulma...

Sunu

Türkiye'nin şimdiki sınırları, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin sonucu olarak, 1923 yılında oluşmuştur. Mustafa Kemal, ırkçı-milliyetçilik ve laiklik eksenli ilkelerin temeli üzerinde, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturmuş ve bu günümüze kadar, zorbalıkla sürdürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde güç kaybından sonra, Türklerin ırkçı-milliyetçilik sayesinde, kendi varlığının farkındalığını yeniden kazanmasını amaçlıyordu. Bu olgu, Türklük dışında hiçbir etnik kimliğin kabul edilmediği, tahammülsüz bir yola verildi. Bu ırkçı-milliyetçiliğin kuruluşu bazı Pan-Slavcı düşüncelerin benimsendiği bir tarihtir. Bu yüzden, Türk tarihçileri Türk boyların Anadolu'ya göçlerini çok eski zamanlara doğru taşıdılar ve Küçük Asya'nın erken dönem tarihinin, onların kendi kökleri olduğunu iddia ederken, ek olarak Türkiye'nin etnik olarak, yeknesak olduğunu öne sürdüler. Bazı Türk profesörleri, daha ileriye gittiler ve Asurların soyunun Türk[1] olduğuyla bağlantılı, bazı savunulamaz teorileri kanıtlamaya çalıştılar.

Aslında, tahammülsüz bu ırkçı-milliyetçi görüşler, 1923 yılında kabul edilen Lozan Antlaşması'na göre, dini azınlıkların varlıklarını tanımaları çok zordu - ki bu antlaşma günümüze kadar gayri-müslimler için, yasal temel oluşturmaktadır. Bundan dolayı, Türk ve Müslüman olmayan azınlığı bastırma ve asimilasyon, Kürtler'den sonra gelen azınlıkları üçüncü sınıf azınlığa indirgeyerek ve özellikle

---

[1] Sertoğlu, Mithat. *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul. Baha Matbaası. 1974.

anayurtlarından kovulmalarıyla sonuçlanan gayri-Müslimleri kapsayarak devam eden bir deneyime sahiptir.

Bu katkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, Doğu ve Batı Asurlar'ın durumlarına odaklanacaktır. Bu Türkiye'nin bir yerli Hıristiyan azınlığına karşı, sistemli ve hedeflenmiş yasadışı uygulamaları, belgelemeye yönelik bir çabadır. Bu çalışmanın çerçevesini dağıtmamak amacıyla, olaylar ve kanıtlar bağlamında tutarlı ve seçici davranılmıştır.

Södertörn Üniversitesi'nden Jan Beth-Şawoce tarafından yapılan araştırmaların bazı sonuçları, ilk defa yayınlanan belgelerin sunumu, bu incelemede sağlanacaktır.

Giriş ve 1. bölüm, eski zamanlardan Osmanlı dönemine kadar, Küçük Asya'da Türkler'den çok önce, Asurların idrak ettiğini gösteren köklere dair, bir tarihsel değerlendirme verilecektir. Ayrıca Hıristiyanlaşmanın erken dönemine değinilecek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki legal statü kısaca incelenecektir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar ki dönem, kısaca ana hatlarıyla belirtilecektir. Ek olarak, ya da özel odak noktası olarak dil, din ve yerleşim bölgeleri incelenecektir.

2. bölüm, Birinci Dünya Savaşı'ndaki inkar edilen Asur Soykırımı'ndan sözedilecektir. Burada bazı referanslar ve ana hatlar verilecektir. Bu önemlidir, çünkü bu tarihsel felaket genellikle Türk yayınları tarafından atlanmakta ve bu merkezli tartışma hala tabu olarak algılanmaktadır. İnkâr resmi Türk tarih görüşünü tanımlamaktadır. Süryani ruhbanlarının dahi yayınları resmi görüşleri içermekte ve Birinci Dünya Savaşı[2] boyunca gerçekleşen katliamlardan ve öldürmelerden sözetmemektedir.

3. bölüm Asurlarla ilgili savaş sonrası diplomasiyle ilgilenecektir. Bu bölüm yeni araştırma sonuçlarını sağlayacak ve ilk defa yayınlanacak olan belgeleri sunacaktır. Paris ve Lozan konferansları ile Musul ve Zaho'yu içeren Kuzey Mezopotamya'daki savaş sonrası olayları irdeleyecektir. Bir altbölüm 1931 yılında Süryani Ortodoks Kilisesi'nin Patrikhanesi ve Patrik III. İlyas'ın Türkiye'den kovulmasını ve onunla ilgili resmi kararları sunacaktır.

4. bölüm yeni cumhuriyette Asurların durumu işlenecektir. Ayrıca burada, çeşitli arşivlerde bulunan araştırma ve belgeler sunulacaktır. Özellikle 1939 tarihinde Midyat'ta

---

[2] Günel Aziz, *Türk Süryaniler Tarihi*, İstanbul, Oya Matbaası, 1971.

Türk ajanları ve ordu tarafından hazırlanan başarısız komplo ile ilgili belgeler irdelenecektir. Sonraki altbaşlık ekonominin Türkleştirilmesini amaçlayan ve genel olarak gayri-müslimlere uygulanan Varlık Vergisi'ni (1942-44) de içeren 1940'ları inceleyecektir.

5. bölüm İkinci Dünya Savaşı sonrası Asurların durumunu inceleyecektir. Burada özellikle Kıbrıs'la ilintili olarak Türkiye'nin maruz kaldığı dış politika olayları ve çatışmalarının Asurları nasıl mağdur duruma düşürdüğüne dair seçici örnekler verilecektir

6. bölüm son olarak ülkenin güneydoğusundaki Kürt çatışmasının kurbanları ile bağlantılı olarak 1980 sonrası gelişmelerini özetleyecek ve günümüz siyasetine dair kısa değerlendirme ile sonlanacaktır.

1.
Giriş

Bugün, Asurlar (Süryaniler olarak da biliniyorlar) Kuzey Beth-Nahrin [Mezopotamya]'de, Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki bölgede yaşarlar. Aslında, onlar etnik, dilsel, kültürel ve dini olarak ayrı bir ulusal-azınlıktırlar. Ortadoğu'nun yerel halklarından biri ve doğrudan eski Asur, Kildani ve Aramlar'ın soyundandırlar. Geçmişte ve bugün bile, bir çok ada ait tanım onlara gönderilir: *Süryaniler, Nasturiler, Kildaniler, Maruniler, Melkiler* ve *Yakubiler* en sık kullanılanlarıdır. Bu unvanlar ***dini-mezhepsel*** bağlamında tarihsel parçalanmanın bir sonucudur. Sonrasında, *Asur* tüm yukarıdaki grupları kapsayan, etnik ifade olarak kullanılmıştır, fakat gerektiğinde ayrım yapılmıştır.

Tarihçilere göre, Mezopotamya büyük ölçüde ilk gelişmiş imparatorlukların ve uygarlıkların beşiği olarak düşünülmüştür. Mezopotamya'nın bilinen eski kentleri Ur, Sümer, Akad, Babil, Ninova ve Asur'dur.

Siyasal devlet olarak Asuristan, tarih boyunca bir çok kez bölgesel imparatorluklara egemen olan Yukarı Dicle Nehri'nde (bugünün Kuzey Irak'ı) konumlanmaktadır. Asuristan adı eski kent olan başkent Asur'dan sonra adlandırılmıştır. Mezopotamya'da hukuki ve toplumsal yapı, bilim ve mimarlık fazlasıyla gelişmiştir. Örnek olarak, İÖ 2. yy. öncesine uzanan Hammurabi'nin el yazması yasa kita-

bı[3] Romalılara model olarak hizmet etmiş ve sonra Avrupa hukukunun temelini oluşturmuştur.

Takvimin gelişmesi, günün saatler içerisine bölümü ve en önemlisi çivi yazısı ile yazmanın bulunması ve geliştirilmesi Mezopotamya uygarlığının başlıca başarılarından bazılarıdır. *Encyclopedia Britannica*'ya göre kazılmış kütüphanelerden İÖ 668-627 tarihleri arasında yöneten Kral Asurbanipal'a ait olanlardan biri eski Ortadoğu'daki ilk sistematik, düzenli kütüphanedir. Bu kütüphanede, Asur dilinde (Akadça) ve çivi yazısıyla yazılmış onbinlerce tablet (kitabe)[4] bulunmaktadır. Bu tabletler krala ait yazıtları, **vakayinameleri**, mitolojik ve dinsel metinleri, sözleşmeleri, kraliyet imtiyazları ve kararları, kraliyet mektuplarını ve yönetim belgelerini içermektedir. Bazıları da tıp, astronomi ve yazınsalla ilgili. Gılgamış Destanı ve eski Asur-Babil şiirinin başyapıtı bu kütüphanede bulunur.

Anadolu'daki en eski Asur varlığı Kültepe ve Boğazköy'de[5] bulunan Asur ticaret kolonileri kalıntılarında onbinlerce çömlek tabletleriyle belgelenmiştir. Bu ticaret ağının kuruluş tarihi İÖ 2. milenyuma kadar gitmektedir. Asur varlığıyla birlikte, ilkyazı Anadolu'da[6] kullanılmıştır. Bu eski ticarete dair bilgi, Asurlar'ın belgelerinden ötürü, günümüzde aydınlığa çıkmış.

Eski Asur dönemi boyunca (İÖ 20. yy-15. yy. arası) Asuristan Yukarı Mezopotamya'nın çoğunu kontrol etti. Orta Asur döneminde (İÖ 15 yy.-10 yy. arası), etkisi azaldı fakat bir dizi işgalin sonucu yeniden kazanıldı. Yeni Asur İmparatorluğu (İÖ 911-612) daha uzağa genişledi ve Asurbanipal egemenliği altında bir kaç on yıl İsrail ve Mısır'ı

---

[3] Hamurabi Yasaları en iyi korunan eski hukuk yasasıdır. İÖ 1760 tarihinde kral Hammurabi tarafından Babilistan'da yapılmıştır.

[4] Bkz., http://www.britishmuseum.org/research/research_projects/ashurbanipal_library_phase_1.aspx

[5] Larsen, M.T., Review: The Old Assyrian Colonies in Anatolia, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, No. 4 (Oct. - Dec., 1974), s. 468-475.

[6] Kapadokya yazıtlarından, Eski Asurca'nın yazılı olduğu çiviyazılı kil tabletlerden öğrenildiğine göre Bey'e %10 yol vergisi ödeniyor, yerellerde %30 faiz alınıyor ve satılan mallar için Anadolu krallarına %5 vergi ödeniyordu. Ayrı tabletler Asur tüccarların bazen Anadolulu kadınlarla evlendiklerini ve evlilik kararlarının kadınların haklarını kocalarından koruduğunu içeren maddeleri olduğunu bize anlatmaktadır. Bkz., http://www.cappadociaonline.com/ass.html

içeren Verimli Yarımay'dan Akdeniz'e kadar olan yerlere egemen oldu.

Asur İmparatorluğu İÖ 612'de yıkıldı. Medler ve Persler Asur topraklarını işgal ettiklerinden dolayı onlar halkı yeni imparatorlukta birleştirdiler. Fakat birkaç yüzyıldan beri Asur İmparatorluğu tarafından yayılan Asur dili tüm bölgede konuşulmaktadır. Asur dili ortak ulaşım dili oldu ve Pers İmparatorluğu'nda bile resmi dil olarak kullanıldı.

İmparatorluk sonrası Asur ve Asuristan dağılması üzerine bilgiler, Asurbilimciler yalnızca Asur varlığının devamının değil ayrıca sonraki dönemlere onun etkisini ve katkısının da izini sürdürebilmektedirler. Helsinki Üniversitesi'nden Prof. Simo Parpola'ya göre, "Asuristan çok geniş ve yoğun nüfuslu bir ülkedir. Başkentin[7] yıkılmasından sonra birkaç yıkılmış kent merkezi dışında hayat **normal** olarak sürmektedir".

Buna ek olarak, Parpola "Yakın zamanda, İÖ 625 ve 404 yıllarında birçok Babilistan yerleşiminden edinilen ekonomi belgelerinde yüzün üstünde Asur, farklı Asur adıyla tanımlanmıştır... Onlar açık bir şekilde imparatorluk sonrası birçok Asurun hayatta kaldığını ve imparatorluk sonrası dönemde Asur kimliği, dini ve kültürünün devamını kanıtlamaktadır. Bu adların çoğu kutsal ad **Aŝur**'u içermektedir. Bazı bireyler oldukça yüksek pozisyonları işgal etmektedirler: Bir Pan-Asur-lumur İÖ 530'da II. Keyhüsrev'in egemenliği sırasında prens Kabyses'in sekreteridir, diye iddia etmiştir. Belli Asur adları olan Asur, Hatra, Dura-Europus ve Palmyra'nın geç dönem metinlerinde bulunmaktadır ve Sasanilerin başlangıcına kadar doğrulanabilir. Parpola, "Tanrılar olan Aŝur, Şerua, Iştar, Nanaya, Bel, Nabu ve Nergal'a en az İS erken 3. yüzyıla kadar Asuristan'da tapınılmaktadır. Yerel ibadet takvimi emperyal dönemin takvimidir. **Aŝur** tapınağı İS 2. yüzyılda restore edilmiştir ve yerel beylerin dikili taşları emperyal dönemdeki Asur kralınınkine benzemektedir," diye sonlandırmıştır.

Hıristiyanlığın doğuşuyla beraber, Asur nüfusu ve kültürü, Mezepotamya tarihi boyunca Hıristiyanlaştı. Ve bundan sonra, Süryani sözcüğü, ad olarak yavaş yavaş gündeme oturuyordu. Aslında, Asurlar Hıristiyanlığı benimseyen ve yayan halklardan biriydi. Onlar bugünün Türkiye, İran,

---

[7] Parpola Simo. National and Ethnic Identity In the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity In Post-Empire-Times. *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. XVIII, No. 2, 2004, s. 4-22.

Suriye ve Irak'ında ünlü okul ve manastırlar kurabilmişlerdi. İslamın doğuşuna kadar, Doğu ve Batı Süryanileri tüm bölgede egemen nüfusu oluşturmuştur. Kısmen Persler ve Bizanslar arasındaki siyasal çatışmaya yakalanmışlardır. Bu baskı altında Süryani Kilisesi Doğu ve Batı kanatlarına bölünmüştür. Postum bölünmeyi tanrıbilimi temelinde tartışır.

İslamın doğuşuyla birlikte, Doğu ve Batı Süryanileri Hıristiyan toplumu Arapçası ***Ahël al-dhëmma*** [zımmiler], yani koruma altındaki halk anlamına gelen özel koruma biçimine zorlanmışlardır. Kendi dinlerini uygulama ve kiliselerinin yasalarını izleme hakları anlaşmayla garanti edilmiştir. Karşılığında, ***cizye***[8] denen özel bir vergi ödemek zorundadırlar.

Toplumun temsilcisi olarak dini lider halifeden Berat (özgürleştirme) denilen resmi bir belge alır. Bu belge toplumun dinini özgürce[9] icra edebilmesini sağlar. **Hatta, Doğu ve Batı Süryanileri başlangıç dönemi boyunca saygı görmüş ve yüksek itibar elde etmiştir.** Mesela, Bağdat'taki Abbasi halifeliği altında, Doğu Süryani Patriği en yüksek konuma sahiptir ve Hıristiyan liderler arasındaki en etkili kişidir. Halifeye kendi toplumunu temsil etmesinin yanında, Patrik diğer Ortodoks mezhepli olan Batı Süryanileri ve Melkitleri[10] de temsil etmekteydi.

Doğubilimci Dr. Gabriele Yonan'a göre, Arab İslam egemenliğinin ilk dönemi boyunca Asurlarla bir kaç dışlanmış zulüm dışında hoşgörülü bir ilişki vardı. Sadece 9. yüzyılda sürekli baskı ve zulüm vardı. Yonan "11. yüzyıldan itibaren Türklerin ve Ortaasya aşiretleri Selçuklular, Harzemşahlar, Türkmenler ve Moğolların işgalleri dolayısıyla Arap egemenliği giderek gerilemiştir. Fakat, 13. yüzyılda yeni egemenler İslamı kabul etmiş, Süryani metropolitliklerini (başpiskoposluklarını) ve piskoposluklarını yok etmiş ve sadece geride artıklarını bırakarak Süryanice konuşan nüfusu yok etmişlerdir"[11] diye devam etmiştir.

---

[8] Yonan Gabriele. *Lest we Perish - A Forgotten Holocaust. The Extermination of the Christian Assyrians in Turkey and Persia.* San Francisco, 1996, s. 17.
[9] Age., s. 17.
[10] Age., s. 17.
[11] Age., s. 20.

Dil ve Din

İS 2. yüzyılda, İncil'in İbranice'den sade Süryanice'ye (*Pšiṭta-Fšiṭo*) çevrilmesiyle, standart Süryanice dili (Klasik Aramca'nın modern türevi) Urhoy (Urfa) ve Nsibin'den (Nusaybin) başlayarak Doğu Hıristiyanlığı'nın dili olarak doğmuştur. İki kent ünlü tanrıbilim okullarıyla[12] en iyi eğitim merkezlerine dönüştüler. Felsefe, tıp, bilim, dil ve tanrıbilimi alanlarında sayısız önemli çalışmaları içeren verimli literatür (Ortadoğu'nun en önemli Hıristiyan literatürlerinden biri) Ortaçağa kadar üretildi.

13. yüzyıldan sonra siyasal durum modern Süryani dilinin düşüşüne neden oldu. Bundan sonra, Doğu ve Batı Süryanicesiyle konuşan kiliselerde ayin dili ve bilimadamları için araştırma unsuru olarak var olmaya devam etti, yani asla ölü bir dil olmadı. Bunun yanısıra, çeşitli şiveler Turabdin'de (Turabdince ya da yeni Batı Süryanice) de doğu şivesinin (Urmice ya da yeni Doğu Süryanice) yanı sıra konuşulmaya devam etti. Batı misyonerlerinin desteğiyle, Urmi bölgesinde Doğu Süryaniler tarafından konuşulan şive 19. yüzyılda modern ulusal literatürün gelişmesini hızlandıran yazınsal dil olarak oluştu. Bugün, Turabdince'yi yazı dili[13] olarak kullanma girişimleri vardır.

Asurlar İS 1. yüzyılda Hıristiyanlığı benimseyen halklardan biridir. 2. yüzyılda bile, Antakya Küçük Asya'da Süryani Hıristiyanlığı'nın merkezi olmuştur. Fakat onun odak noktası Süryani dilinin en önemli kültürel merkezi olan Urhoy'a kadar hızla genişlemiştir.

Doğu'nun Eski Havari Kilisesi, Bizans devlet kilisesinden ayrıldıktan sonra 4. yüzyılda bağımsız kilise olmuştur. Kültürel merkezleri Nsibin ve Pers ülkesindeki ünlü *Beth-Lapat* (Gündi-Šapur) akademisidir. Bizans İmparatorluğu'nun Perslerle siyasal çatışmasından dolayı, kilisenin Doğu Süryani bölümü politika gereği ayrılması ve Pers İmparatorlu-

---

[12] Hayes, Ernest-Richard. *Doğu / Batı Asur / Süryanilerin kurduğu Urfa Akademisi*. Fransızca dan çev: Yaşar Günenç. Editör: A. Doğan. 2. Basım. 360 s., İstanbul, 2005; Vööbus Arthur. *History of School of Nisibis*. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Subsidia. 26. Louvain 1965.

[13] **Nsibin** Yayınevi'nden Jan Beth-Şawoce'nin yayınladığı **Nsibin** Dergisi. 1980'lerin sonlarında Turabdince'nin Latince harflerle sunulmasında araçsaldır. Ondan beri birçok kitap Turabdince dilinde yayınevi tarafından basılmıştır. İnternet ortaya çıktığından bu yana, Turabdince Latin alfabesinden faydalanan elektronik iletişim araçlarında yoğun olarak kullanılmaktadır.

ğu'nun etki alanında bağımsızlık talep etmesi zaruriydi. Toplumun üyeleri genellikle Nasturiler olarak tanımlanıyordu fakat doğru kullanım Doğu Kilisesi kalmıştır. Özellikle, Doğu Süryaniler'in misyonerlik faaliyetleri Hindistan[14] ve Çin'e[15] kadar genişlemiştir.

451 yılında, Kadıköy [Qalkedon] Konsili'nde Süryanice konuşan gruplar Bizans Kilisesi'nden ayrılmıştır. Bu gruplar Bizans İmparatoluğu içinde Antakya'daki kutsal merkezle birlikte diğer bir kilise kurmuşlardır. 5. yy'da yaşayan reformcu rahip ve daha sonraları Urhoy piskoposu Ya'qub Baraday'dan sonra yanlıları Yakubiler olarak çağrılmışlardır: Bu grubu tanımlamak için kullanılacak kesin terim Süryani Ortodoks (Süryani Kadim'dir).[16] Onlar Batı Süryaniler olarak da bilinirler.

17. yy'da, Doğu Havari Kilisesi'nden (Nasturi) bir grup Roma'ya bağlanmıştır ve Kildani Kilisesi olarak bugün bilinen kilise kurulmuştur. Batı misyonlarının etkisi altında Roma'ya bağlı olan diğer bir grup yine ayrıldı: Süryani Katolik Kilisesi. Ayrıca, bir küçük kilise (Süryani Evangelistler Kilisesi) protestan misyonları tarafından kuruldu.

Yerleşim Bölgeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Doğu ve Batı Asurlar'ın homojen yerleşim alanı Yukarı Mezepotamya; Irak, Suriye, Türkiye ve İran arasında yapay olarak bölünmüştür. Bu alanın en batıdaki kısmı Türkiye'nin güneydoğusundaki Turabdin dağlık bölgesi, en güneyindeki bölge Musul ovasına kadar uzanan Hakkari Dağlık bölgesi ve alanın doğusu Urmi Gölü'ndeki platoya kadar genişleyen bölgesidir. Kiliseler, manastırlar ve yerleşimlerin eski adlarıyla yazıtların bolluğu Omid [Diyarbakır] içindeki Turabdin'in batısında ve Antakya'da da Asur varlığını kanıtlamaktadır.

Birinci Dünya Savaşına Kadar Asurlar

İslam istila ve yayılmaları sırasında, Yukarı Mezopotamya'da halkın çoğunluğunu Doğu ve Batı Asurlar [Süryaniler]

---

[14] Missick Stephen A., Mar Thoma: The Apostolic Foundation of the Assyrian Church and the Christians of St. Thomas in India, *Journal of the Assyrian Academic Studies*, Vol. XIV no 2., 2000, s. 33-61.

[15] Bkz., http://en.wikipedia.org/wiki/Nestorianism_in_China

[16] Patrik Yakub III, *Al-Kanisa Al-Suryaniya Al-Antakiya Al-Orthodoksiya*, Şam 1974.

oluşturuyordu. Orada birçok Süryani Hıristiyan, İslam dinine zorla geçtikten sonra Araplaşmış. Sonuç olarak, onlar dillerinden vazgeçmiş ve diğer etnik gruplarla bütünleşmişlerdir. Fakat Süryaniler'in çoğunluğu İslamlaştırıcı asimilasyon sürecine direnmişlerdir. Topluluklarının dini sınırları himayesinde, kültürel geleneklerini ve özellikle dillerini koruyabilmişlerdir.

Süryaniler Hıristiyan olduklarından, İslam hukuk sistemi onlara uygulanmamıştır. Onların devletlerle ilişkileri özel koruma antlaşmalarıyla belirlenmiştir. Onlar ***Ahël al-dhëmma*** (zımmi) olarak algılanırken özel vergiler ödemişlerdir. Abbasi Hanedanlığı'nın düşüşü, 13. yy'da Selçukluların işgali ve 13. ve 14. yy'daki Moğol işgaliyle, Doğu-Batı Süryani kiliseleri zarar görmüş ve hemen hemen tamamıyla yıkılmışlardır.

15 yy. sonunda Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, gayri-müslimler için İslami-Arabi sistem benimsendi ve değiştirildi. Ondan beri, Hıristiyanlar mezheplerine göre belirlenen ve etnik, ya da ulusal kökleri önemsenmeyen Millet denen gruplara ayrıldılar. Patrik her milletin başıydı (milletbaşı), o hem dini ve hemde dünyevi lider olarak tanınırdı. Genelde, bu *milletbaşları* doğrudan sultana karşı sorumlulardı.

Millet sistemi bir dereceye kadar azınlıklara özerklik benzeri bir yapılanma sağlamaktadır. Buna rağmen, dini mezheplere göre bölünmesi dolayısıyla korkunç etkilere sahiptir: Dini liderlerin ayrımcı eğilimlerini güçlendirmektedir. Özelde Asurlar için Millet Sistemi homojen etnik kökenlileri farklı milletlere ayıran "böl ve yönet" politikasıdır. Nasturiler ve Yakubiler Ermeni millet yetki alanındayken, Kildani Kilisesi 1844 tarihinde tam tanınma elde etmiştir. Süryani Ortodoks Kilisesi'nin filizlenmesiyle, Süryani Katolikleri 1882 tarihinde millet olarak tanınarak kendi haklarına sahip olmuşlardır.

17. yy sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlamasıyla Hıristiyanlara karşı ayrımcı fermanların artarak geçmeye başlamıştır. Çok uluslu devletin Balkanlar'da başlayan süreçle 18. yy'da çökmeye başlamasıyla, İslami ve gerici gruplar gittikçe güç kazandılar. Abdülhamid'in İmparatorluğun doğu kısmındaki Hıristiyan toplulukların (Ermeniler ve Asurlar) güçlü siyasal özgüvenlerine yanıtı Kürt paralı askerlerinden oluşan Hamidiye-Alaylarının konuşlandırılmasıdır. Abdülhamid tarafından

dozu arttırılan dini fanatizm Ermenilere ve Asurlara karşı bir çok katliam ile sonuçlanmıştır. 1840-1900 yılları arasında Hakkari ve Turabdin bölgesinde[17] onbinlerce Doğu ve Batı Asur zulme ve katliama uğramıştır. Sadece Urhoy [Urfa]'da 13.000 Asur, Kürt düzensiz birlikleri[18] tarafından katledilmiştir.

Başlangıçta demokratik yeniden dönüşümü propaganda eden ve durumlarının iyileşeceğini uman gayri-müslimler tarafından olumlu karşılanan 1908'deki Jön-Türklerin askeri darbesinden sonra, Türk olmayan unsurlar kısa sürede tekrar bastırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca zulümler zirveye ulaşmıştır.

Erken 20. yy Doğu ve Batı Asur grupları arasında ulusal bilinçlenmenin geliştiği dönemi işaret etmektedir. Bu batıdaki Osmanlı Hıristiyan milletleri (Rumlar, Sırplar, Romenler, Bulgarlar) arasında başlayan sürecin son olarak doğuda Ermenilere ve Asurlara ulaşmasının bir sonucudur. Mezhepler arası kimlik vurgulanmakta ve Asur terimi çeşitli grupları millet olarak tanımlamak için kullanılmaktadır. Savaştan önce, Doğu ve Batı Asur nüfusunun hemen hemen yarısı bugünkü Türkiye'nin güneyinde, güneydoğusunda ve doğusunda yaşamaktaydı.

2.
Asur Soykırımı'nın İnkarı

Asurlar'ın imhası ve kovulması Jön-Türkler tarafından Ermenilere karşı planlanan ve uygulanan 20. yy'ın ilk soykırımıyla bastırılmıştır. Ermeniler gibi Türk ve Müslüman olmayan millet olarak Asurlar pan-türkizm'e engel olarak da algılanıyorlardır. Bu yüzden, Jön-Türklerin hükümeti çoğunluğu Kürtler'den oluşan birliklerin Ermeni ve Asurları ayırmamalarına aldırış etmediler.

Bir kısım batılı yazar bu konuda orijinal raporlar yayınlamaktadırlar. Raporlörlerin çoğu görgü tanığıdır ve bu soykırımdan doğrudan etkilenmiştir (bkz., Bryce belge

---

[17] Öldürülen kurbanların sayıları birbirine yakın fakat birçok görgü tanığının ve yakalanan kadınların tümü sayının 100 000'ni geçtiğinden hemfikir. Gorgis Asmar Al-Qas, *Jirah fi Tarikh As-Siryan*, çev. Suhli Yonan, 1980, s. 19.

[18] 1 Ocak 1895 tarihinde, Kürt askerleri saldırmış ve Urfa'da 13.000 Asuru boğazlamıştır. Askerin biri, Şeyh Hasan gün boyunca tek başına 40 Asuru öldürdüğünü söyleyerek övünmüştür. Kürt askerleri insanların kaçmalarını önlemek için kenti kuşatmıştır ve yavaşça köye girerek alandaki her Asuru öldürmüştür.

koleksiyonuna *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Uygulamaların* orijinali Asurlarla[19] ilgili yüzün üstünde belge içermektedir). Alman arşivlerinde Ermenilerle Asurlar'ın sürgün ve öldürülmeleriyle ilgili önemli bir çok belge Johannes Lepsius (Alman tanrıbilimci, misyoner ve Doğu Alman Misyonu kurucusu) tarafından toplanmıştır. Bir çok kitap görgü tanıklarının kişisel raporlarının içeren, Asur yazarlar tarafından İngilizce ve Fransızca basılmıştır. *Bkz., J. Naayem, Paris 1920; Y.H. Shahbaz, Philadelphia 1918; P. Shimmon, London 1916; Surma d Beth-Mar Shimun, London 1920; A. Yohannan, London 1916.*

Yüzyılın başında ve Birinci Dünya Savaşı'nda Asurlarla iletişim kuran Hermannsburg'dan Alman Lütheryan Misyonu ve Alman yardım topluluklarından sözetmek de önemlidir. Bunların yanısıra, hayatta kalanların geniş ve detaylı açıklamaları vardır ve yakın zamanda basılmıştır.[20]

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Asurlar bir milyonun üzerinde olan tüm nüfusunun yarısından fazlasını kaybetmiştir. Alman araştırmacı Gabriele Yonan meydana gelen bu olaylara *Unutulan Holocaust* (Yahudi Soykırımı için kullanılan sözcük) terimini kullanır çünkü Asurlar'ın trajedisi bilimadamları ve diğer batılılar[21] tarafından yok sayılmak-

---

[19] Asurlara yapılan uygulamayla ilgili belgelendirme Arnold Toynbee tarafından toplanmıştır ve orjinal başlığı: Osmanlı İmparatorluğu ve Kuzeybatı İran'da 1915-1916 yıllarında Türklerin Ermeni ve Asur Hıristiyanlarına Yapılan Uygulama. *London, 1916, Foreign Office Archives. 3 Class 96. Miscellaneous. Series II. six files. FO 96*205-210* "Ve Asur" kısmı başlıktan İngiltere Dışişleri sekreteri ve İngiliz-Amerikan Topluluğu kurucu üyesi James Bryce tarafından 1916 yılının sonunda kitap basılırken çıkartılmıştır. 1920 yılında Paris Barış Konferansı'na sunulan Fransızca çevirisinde Asurlarla ilgili 100 sayfanın çıkartılmasıyla Asurlar'dan sözeden kısımlar atılmıştır. Asur Soykırımı Britanya hükümetinin Mavi Kitab'ında, misyoner ve yardım kuruluşu çalışanlarının sayısız raporunda belirtilmiştir.

[20] Beth-Şawoce Jan, *Sayfo b Turcabdin 1914-1915*, Nsibin Yayınevi, İsveç, 2006, 2. Basım.

[21] Yonan Gabriele, *The Forgotten Holocaust*, Pogrom, Hamburg & Göttingen 1991; Hannibal Travis'in katkısı olan, *Genocide Studies and Prevention* [Soykırım Çalışmaları ve Önlenmesi] (1: 3 2006, s. 327-371) "Yerli Hıristiyanların Katliamı: Birinci Dünya Savaşı boyunca Asurlar'ın Osmanlı Soykırımı"nı şöyle özetliyor: "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Asur sivillerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygulanan genel zulmü, bir ulus, etnik grup ya da dini grubu tamamen ya da bir kısmını imhaya yönelik her girişim için günümüzde kullanılan soykırım formuna denk gelmektedir. Osmanlı askerleri, Kürt ve İranlı milis ortakları yüzbinlerce Asura kesin ve sistematik olarak katliam, işken-

tadır. Asurlar 1915 soykırımına kılıç yılı ***Sayfo*** demektedirler.

Bugüne kadarki Türk resmi tarih ve siyasal görüşünü iki bakış açısı belirlemektedir: İnkar ve ihanetle suçlamak. İnkar görüşü, yakın dönemde Doğu ve Batı Asurların soykırımına dair bilinçlenmeleri ve Batı ülkelerinde bunun tanınması için çaba göstermeleri bağlamında doğrulanabilir. Fırat Üniversitesi'nden Mehmet Çelik şunu bile söyleyebilmekte: "*1915'te bir tek Süryani'nin bile burnu kanamadı*".[22] İhanet tezini Türk Tarih Kurumu[23] ileri sürmektedir. Türkiye'nin her yıl belirsiz görüşünü savunmak ve yaymak için milyonlarca doların harcanmasına rağmen 2007 yılında Uluslararası Soykırım Araştırmacıları Derneği (IAGS) tarihsel ve bilimsel bakış açısı ile Asur Soykırımı'nı[24] kabul etmiştir.

---

ce, kaçınma, sürgün, yoksullaştırma, kültürel ve etnik imha hareketi uygulamışlardır. Uluslararası hukukun belirlenmiş ilkeleri Osmanlı Hıristiyan sivillerine karşı olan bu yoketme savaşını daha bu başlamadan yasadışı ilan etmiştir. Soykırım niyetine dair bolca kanıt Osmanlı yetkililerin itiraflarında bulunmaktadır. Buna rağmen, uluslararası toplum Asur deneyimini soykırım formu olarak tanımakta tereddütte bulunmaktadır. Asur Soykırımı ilkede Ermeni benzeriyle farksızdır fakat bilimadamları ve uluslararası toplum tarafından onun tanınması yakın zamanda Irak'ta anayurtlarından kaçan binlerin, kalan Asurlar'ın yeniden yerleşimine ve iyileşmesine yardımcı olabilir".
David Gaunt (ve Jan Beth-Şawoce) Asur Soykırımı'nı belgelendirmesinde (Katliamlar, Direnişler, Koruyucular: Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman Hıristiyan İlişkileri. Piscataway, N.J: Gorgias Press, 2006) şöyle belirtir: 1920'lerden beri bölgenin çok mezhepli Hıristiyan nüfusu kökünden boşaltıldı ve hemen hemen tümü tarihi yerleşimlerinden çıkarıldılar. Gruplardan kalanların temsilcileri Osmanlı İmparatorluğu savaş zamanı liderliğinin planladığı ve uyguladığı soykırımın kurbanları olduklarında ısrar ediyorlar. Asur, Kildani ve Süryani topluluklar bu faciayı tanımlamak için kılıç yılı anlamına gelen ***Sayfo*** terimini kullanırlar. Birçok ülkede, parlamento önergelerinde ***Sayfo*** soykırım eylemiyle ve en iyi bilinen Ermeni Soykırımı örneğiyle aynı derecede düşünülmektedir. (s. 1).

[22] Bkz., Zaman Gazetesi, Röportaj, 27 Nisan 2008, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=681942&keyfield=6D65686D65742063656C696B2073C3BC7279616E69

[23] Sonyel, Salahi, "Türkiye'deki Süryaniler, I. Dünya Savaşı Günlerinde Güçlü Devletlerce Nasıl Aldatıldılar", *XII. Türk Tarih Kongresi*, 12-16 Eylül 1994, 3. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

[24] IAGS'nın basın bildirisi ve destekleyici belgeler için bkz., http://www.genocidescholars.org/images/prelease16Dec07IAGS_Officially_Recognizes_Assyrian_Greek_Genocides.pdf

Sayfo'yu Yaşıyan Tanıkların Anlatıları

Dönüş

"... Ayn-Wardo'da, Muhallemi Şex Fethullah, [1915'te, saldıran Türk-Kürt-Muhallemi ve direnen Doğu-Batı Süryaniler arasında] yaptığı barıştan sonra, babam İsa Polos'a şunları öğütlemişti: *Bak yavrum, ben size bunu şimdiden söylüyorum: Evet barış oldu ama yine de buna [tam olarak] güvenmenizi istemiyorum. Hiç bir zaman da bu Müslümanlara güven duymuyacaksınız. Yollarda da giderken bir-iki-üç kişi yalnız gitmeyin. Sizi öldürecekler!*

Gerçektende, daha sonra yollarda gidip-gelen birçok [Doğu-Batı] Süryani acımasızca kıyıldı. Onları bu acımasız Müslümanlar öldürüyordu. Süryaniler bir lokma uğruna sağa-sola çalışmaya giderdi, [onları] bu acımasızlar, yollarını keserek, yerinde yaşamlarını söndürüyordu. Babam 'İsa: *Sayfo'dan sonra, yollarda, Sayfo sırasında kıyılanlardan daha çok Süryani kıyıldı. Acıma yoktu!*[25] dedi.

Ayn-Kaflı Şex Fethullah,' Ayn-Wardo'dan sonra, Turabdin'de bir kaç köye ayağıyla gitti. Bu köylerde, birçok insanı ölümden, esirlikten ve zorla yapılan ihtidadan kurtardı. Ulaşamadığı köylere, [bu konu için] müritlerini ve onlarla birlikte, lanet okuyan yazılarını yolladı.

Aynı tutumu, Soykırım'dan sonra, cezaevinden çıkan Çelebi Ağa'da[26] yaptı. Bu yöntemle, birçok Doğu-Batı Süryani, kendi köyüne, yine dönebildi. Midyat'a dönenler, Midyat'ı bomboş bulmuş. Yağmacılar, içinde hiç bir şeyi bırak-

---

[25] Daha geniş bilgi için bkz., Beth-Şawoce Jan, *Sayfo b Turcabdin 1914-1915*. Nsibin Yayınevi, İsveç, 2006. 2. Basım, s. 173. Kerboranlı Kıldani Hanna Polos'un anlatıklarından.

[26] Age., s. 248. "Çelebi Ağa'ya [cezaevine], yakınlarından mektuplar geliyordu. Bu mektuplarda, Turabdin'den tanıdığı birçok [Kürt] ağanın, bunlardan Temmiroler, Hacı Yusuf ve Doğu'daki diğer ağaların büyük bir bölümü, Doğu-Batı Süryanilerine yardım ve koruma sözü verdiklerini ... Ve buna güvenen Süryanileri, önce silahsızlandırdıklarını, [koruyacaklarına dair] sürekli and içtiklerini, ama daha sonra [hainice] bağlandıklarını ... Ve tümü, bu yöntemle, acımasızca öldürüldüklerini, öğrendi. Bu yüzden Çelebi ağa babama Süryanice şunları söyledi: *Şabo! Müslüman, elma dahi olsa, onu koynuna alınca, koynunu dibten keseceksin, bırak ordan aşağı düşsün. Onu koynunda [hiç] bırakmıyacaksın! Şu an, kalkın evlerinize geri gidin. Köye varınca yanıma gelin.* Bu sözleri, Çelebi Ağa'nın kendisi kullandı ve bölgemizde tarihsel bir örneğe dönüştü. Bunu, Müslümanların kendileri bile, Çelebi Ağa'nın böyle söylediğini, anımsatıyorlardı." Mzizaxlı Gawriye Beth-Mascud'un anlattıklarından.

manuş. Kapı ve pencereler dahi sökülüp birlikte götürülmüş. Bütün kuyular, Süryani leşleri ile dolu bulunmuş. Açlık ve hastalıklar yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış. Ölüm her yanda kol gezmiş. Ha bire, can alıyormuş.

Batı-Ermenistan'da, ilerleyen Rus birlikleri önünden kaçan birçok sığınmacı, Turabdin'e sığınmış. Sığınmacıların varlığı nedeniyle, yaşam daha da zor olmuş. Tam bu sıra, İttihat ve Terakki hükümeti, ayakta kalmış liderleri tek tek toplayıp ölüme göndermiş. Ayn-Wardo direnişini örgütleyen liderler, tek tek aranıp öldürülmüş. Bunlardan lider ve komutan Mascud Şabo (Mes'ud Şabo) Aşağı Kafro'da yaşamına haince son verilmiş.

Ermeniler Geri Geliyor!

Büyük güçlerin Osmanlı ülkesine yaptığı girişimleri nedeniyle, Soykırımı planlıyan önde gelen İttihatçılar, canlarını kurtarmak için ülkeden kaçtı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı.

İsveçli binbaşı "Pravitz, Osmanlı Hükümetinin, son derece zor şartlar altında, yoksulluklar içindeki iki milyona yakın Ermeni'ye, derhal evlerini barklarını terk etmeleri emrini vermesiyle birlikte, görülmemiş bir sefalet baş gösterdiğini"[27] aktarıyor. Bu insanların çoğu yollarda, devletin eliyle kıyıldı. Geriye kalanları ise Irak ve Suriye çöllerinde ölümle boğuşuyordu.

Osmanlı ülkesinde yeni bir hükümet kurulmuş, sürülenlere hemen af çıkarmış. Herkesin yerli yerine dönebileceğini yayınlamış. Yerinden olan Ermeniler, Rumlar, Doğu-Batı Süryaniler ve Yahudiler yavaş yavaş yerlerine gelmek için yola koyulmuş.

Soykırım sırasında, Teşkilatı-Mahsusa'ya bağlı çeteler ve çeşitli yerlerden, yeni gelen Müslümanlar, zorla sürülenlerin mal ve mülklerine konmuştu. Bu yasadışı konmaları kalıcılaştırmak için, işgalciler yeniden, Kemalistler tarafından silahlandırılıyorlar. Birkaç örnek vererek, konumuzu sürdürelim. Bunların ilki Turabdin'den:

Midyat'ın kuzeyinde 8 km uzaklıkta kalan Şaleh köyünden Use Be-Malke Şahyo şunları aktardı: *Köyümüzde, Süryanilerin evlerine Müslüman sığınmacılar yerleştirilmişti.*

---

[27] Daha geniş bilgi için bkz., Demirtaş Y. Serdar, İsveçli Binbaşı Pravitz'in 1915 Olaylarına İlişkin İzlenimleri, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Nisan 2009, sayı: 400, s. 68.

Bunlar Rusların önünden kaçmıştı. Bu sığınmacıları, hükümet, boş kalan Süryanilerin evlerine yerleştirmişti.[28]

İkincisi Pontus'tan "Pontusçulara karşı kurduğu çetelerle başarılı bir mücadeleye girişmiş bulunan Giresunlu [Laz] Topal Osman Ağanın daveti olmuştu. Bu[rada] konuşmada Mustafa Kemal Paşa, Ağaya:

- *Osman Ağa,* demişti, *İstanbul hükümetinden aksine emir gelmiş olsa bile, sen gene Pontusçularla sonuna kadar mücadeleye devam edecek ve bunların tenkilinde bulunacaksın, işine sakın ola ki nihayet verme, bilakis hız ver!...*"[29]

Üçüncüsü Hatay bölgesinden: "41. Fırka Belen'den ayrılırken burada tek bir Ermeni yoktu. Fakat er veya geç buraya Ermeniler getirilecekti. Vaktiyle Belen'den hicret eden Ermenilerin buraya avdet etmesiyle Belen'in rahatı bozulabilirdi. İşte bu ve daha başka yönlerden tazyik görecek olan Türklerin milli bir harekete kıyam etmeleri veya kendilerini müdafaa etmeleri için Fırka kumandanı [Binbaşı Mehmet Ali Bey] bunları düşünerek köylülere silah dağıtmıştı."[30]

Dördüncüsü Mardin'den "... [Eylül 1919] O tarihte merhum general Kenan [Paşa], Mardin'de mıntıka komutanı bulunuyordu. Yüksek kıymette bir asker ve çok değerli bir siyasi olan yarbay Kenan, milli bir teşkilat [çete] vücuda getirebilecek kimselerle temasa geçmiş ve bu işe Bay Eyüp Ulusay'ı memur eylemişti."[31]

"Kendilerine milli bir vazife terettüp ettiğini öğrenen kasabalı ve köylü, hemen bütün Mardinliler teşkilatçıların etrafında toplanmışlardı. Müdafiler defterine on gün içinde sekiz bine yakın vatandaş kaydolunmuş."[32]

Kemalist devletin kurdurduğu çetelerin, yaptıkları kanlı katliamlara, bazı komutanlar bile, dayanamayarak, üst makamlarına eleştirel yazılar yollamışlardır. Çetecilikte ün yapmış, Çerkez kökenli komutan Ali Şefik Özdemir bunlardan sadece biri idi. Dönemin El-Cezire Cephe komutanı "Cevat [Çobanlı] Paşa bu telgrafında, Özdemir Bey'in Antep

---

[28] Age., s. 256.

[29] Teşkilatı Mahsusa ve kurduğu çeteler üzerine daha geniş bilgi için bkz., Ertürk Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 340.

[30] Daha geniş bilgi için bkz., Konuralp Nuri Aydın, *Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi*, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun, 1970, s. 13.

[31] Daha geniş bilgi için bkz., *Mardin · Cumhuriyetten Önce ve Sonra* · CHP Mardin Halkevi Yayınları, Sayı: 5, İstanbul 1938, s. 54.

[32] Age., s. 55.

müdafaasında gösterdiği başarılarından dolayı takdirleri kazandığı, fakat daha sonra Suriye içlerine doğru yaptığı harekatta maiyetinin çapulculuk yapmasından dolayı tenkide maruz kaldığını belirtiyordu. Ayrıca, Revandız bölgesine icra edilecek harekat sırasında da Suriye'dekine benzer olayların olması durumunda İngilizler'in bölgedeki faaliyetlerine fırsat yaratılacağını ifade ediyordu."[33]

Genelkurmaya gönderilen bu şifrede, Anadolu'da yapılanlar üstü örtülü veriliyordu. Aşağıdaki alıntılar, yapılan kanlı katliamlardan, sadece küçük bir bölümdür.

"Kurşuna Dizilen Bir Asuri'nin Suçsuzluğu

Akarca [İskenderun] karyesinde amelelikte bulunan Asuriler'in 21-29 hazirana kadar (1920) geçirdikleri hayatlarını muhtasaran beyan etmek isterim.

Şehri halinin gün begün vaziyeti fena etmesi dolayısıyla Akarca ve başka köylerdeki Asur amelelerin şehre gelmeleri için murahhashaneden emir ettirilmiştir [verilmiştir]. O günlerde çeteliği [çetecilik] hakkında ahali arasında mebni ne malum yerlerden şayialar çıkmağa başlamıştır.

Murahhashanenin iş bu şehre getirmek için verdiği emir işinden administrasyon Tuma Martin'in vasıtasıyla Asuri amelelerinin Akarca'dan çekilmemelerini rica etmişti çünkü ziraat zamanı ve köylerde hiçbir tehlike olmadığını ileri sürmüştü. Fakat tehlikenin yaklaşmakta olduğunu takdir eden o ameleler 21-28 haziranda şehre gelmişler. O köye bir daha gitmek istememişler. İşte onun [haziranın] 11-12'sinde ki, şehir dahilinde Camili köyünün yakıldığı haberi geldi, şayi oldu. Fakat herkes biliyordu ki, Akarcalı Asuri amaleleri o vakit şehirde idiler. O yüzden [bu] tarihlerde Camili karyesinde hiç bir Asuri yaklaşmamış idi [bulunmuyordu]. İşte o zaman kurşuna dizilen Aho Şamce [Şem'e/Şemun] namlı Asuri de şehirde idi. Ve ailesinden [yanından] bile ayrılmamış idi. Beş gün sonra ayın onüçünde Akarca'ya muhafaza için Fransa askeri gitmesi [gelmesi] sebebiyle öğleden sonra gene bu Asuri ameleler köye çıkmışlar [gitmişler]. Fakat gene çete geldiği haberini işitir işitmez geri dönerler [döndüler]. Dönerken yolda bunlara tesadüf eden şehir governörü Tuma Martin onları Ca-

[33] Türkmen Zekeriya. Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Mart 2001, sayı: 49, C. 17, s. 58. Yazar bunu *Genelkurmay ATASE Arşivi*, Kls: 1687, Ds: 452/15, F: 1 adlı belgesinden aktarıyor.

mili vakası maznunları diye zan ederek hükümete celb edib [getirerek] habis etmiştir.

Ayın 17-18'ne kadar mahbus kaldıktan sonra işbu vakıa ile alakaları olmadığı hükümetçe sabit olduğundan tahliyeleri[ne] karar verilmiştir. Ve bu tahliyelerini resmen şehir governörlüğü tarafından murahhashaneye 17'sinde bir mektupla bildirilmiştir. İşte bu esnada kurşuna dizilen Aho Samce'de bunlarla beraber idi. Tahliye edilen bu ameleler tekrar 17-19 [günlerinde] Fransız askeri himayesi altında işlemek [çalışmak] üzere [getirilmişlerdir]."[34]

Çeteler her yanda, silahsız kadın, yaşlı ve çocuklara saldırıyordu. Her yerde çeteleşme söz konusuydu, konumuzu Maraş'tan ikinci bir örnekle sürdürelim:

"Millış Nuri

... Şehrin merkezi bir yerinde büyük bir kilise vardı. Kiliseye üç bine yakın insan tahassün etmiş, bir türlü zaptedilemiyordu. Millış bunun da çaresini buldu. Bir gece çetesile kiliseyi muhasara altına aldı. Ve üç beş arkadaşı ile yukarıya çıkarak binayı tepesinden deldi. Açtığı delikten aşağıya bıraktığı 40-50 tahta üzerine gaz tenekelerini boşalttı. Kilise dahilinde korkunç bir yangın ve cephanenin ateş almasından mütevellit bir infilak başlamıştı. Bina muhasara altına alınmış olduğu cihetle kimse kapıdan dışarı çıkmaya cesaret edemiyordu. Çünkü her iki şekilde de ölüm muhakkaktı. Böylelikle üç bin düşman gönüllüsü ve mühim bir tahassüngah olan kilise ortadan kaldırıldı."[35]

Türkiye-Suriye sınırı boyunca, görevini yerine "mükemmel" olarak getiren çeteci Ali Şefik Özdemir Türk-İran, Türk-Irak sınırlarına da yollandı. Onu, bizzat Mustafa Kemal yolluyordu. *"Antep Milis Kuvvetleri [çeteler] komutanı Özdemir Bey küçük bir gönüllü birliği ile Diyarbakır'dan Musul'a gönderildi. Aslında Mustafa Kemal Paşa ve TBMM hükümetinin gizli bir emri ile Musul'a gönderilen Özdemir Bey, bölgeye kendi şahsi gayretleriyle gittiği izlenimi verecekti. Bunun için de yanına Türk askeri verilmedi.*[36]

---

[34] *Tascitho d Haye d Yuhanun Dolabani* [Başpiskopos Yuhanun Dolabani'nin Biyografisi], The Assyrian Youth Federation, Sweden, 2007, s. 336-37. Bu yazıyı, Garşünice'den transkribe eden dostumuz **Benjamin Trigona-Harany**'a saygılarımızı iletiyoruz.

[35] Daha geniş bilgi için bkz., Toksoy Ali Enver, *Yiğitler Konuşuyor - Kahramanlık Menkıbeleri*, Berkalp Kitapevi, Ankara 1944, s. 72-73.

[36] Türkmen Zekeriya, Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2001, sayı: 49, C. 17, s. 78

Kemalist devlet, çeteler eliyle, her yanda zorbaca egemenliğini kuruyordu. Bunu temelleştimek için "... tüm Türkiye'de olağanüstü önlemler almadan, salt Doğu bölgelerine gönderilecek birçok yetkilerle donanımlı valilerle [kaymakamlarla] kontrol"[37] mekanizmasını kanlı baskınlarıyla, güçlendiriyordu.

"Sayfo'dan sonra, Atatürk, her vilayete ve kazaya, bir "merkez kumandanı" tayin etmişti. Bu merkez kumandanı, yasa kendisiydi; asar, keser, öldürür, yargılar, tahliye eder. Bu konuda, ne yapılması gerekiyorsa, onu, o yerine gettiriyordu. Başkası yoktu. Sivil ve askeri yönetimin sorumlusu buydu, her şey o sayılırdı. Bu kumandan, Mustafa Kemal'in vekiliydi.

Midyat'ta, böyle bir merkez komutanı vardı. Bësseler'in evinde kalıyordu. Herkes onu, "merkez kumandanı" çağırıyordu, öz adını, hiç kimse, ağzına almaya cesaret edemiyordu. Halk adını, "Allahsız kumandan!" koymuştu. Yanına giren, bir daha, geri gelmiyordu. Amcam Ëllo kunduracıydı, ona çok güzel bir askeri çizme yapmıştı.

Birgün, kaldığımız Malke Mire mahallemizde, kapı komşularımız Kildani Maqsi-Muradlar'ın evinde, aniden bir tabanca sesi duyuldu. Babam muhtardı. Onu hemen merkez kumandanına çağırdılar. Tabanca patlaması, nerde, neden oldu? diye onu sorgulamaya aldılar. Yanıtı "Bilmiyorum!" olunca, onu günlerce işkenceye aldılar. Amcam kunduracı Ëllo, olayı duyar duymaz, hemen "merkez kumandanına" çıktı. Amcamı, ustaca yaptığı, askeri çizmeden tanıdığı için, onu serbest bırakmış, yoksa onu öldüreceklerdi."[38]

Bürokrat Haremlerinde Esir Ermeni ve Süryani Kadınlar

Kazım Karabekir, 1 Mayıs 1920 tarihinde, BMM başkanlığına gönderdiği yazıda, [Van valisi] Mithat Bey'le ilgili olarak şöyle yazıyordu: "Van valisi Mithat Bey'in evinde birkaç Ermeni genç kadının bulunduğu ve bunlar arasında da bir kadının casusluktan dolayı bir yıla hükümlü olduğu ve bunun gibi salt kişisel ahlaka ait zayıf noktalarını belgelerle

---

[37] Ayaz Şerif Esref, *Geçmişten Bugüne Savur*. Savur Belediyesi Yayınları, 2003. s. 80.

[38] Jëjo 'Abdiyo [1927-2001] ile, Temmuz 2000'de, Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

ve kanıtlarla haber aldıysam da kendisinin ulusal amaçlara aykırı eylemi görülmemiş ..."[39]

"Mazhar Müfit Bey [Kansu], Sadrazam Talat Paşa ile görüştü. Zaten Mazhar Müfit Bey, koyu bir İttihat ve Terakki Fırkası yanlısıydı. Görüşmenin konusu şuydu: (...) Bitlis'te Devleti temsil ettirmek gerekiyordu. (...) Bitlis'e gidecek, memurların maaşlarına %75 zam yapılacak. Ayrıca çalışma arkadaşlarını seçmesi için Mazhar Müfit Beye geniş yetki verildi.

... Mazhar Müfit Bey hakkında Ermenilerin [Doğu-Batı Süryanilerin] sürülmesinden dolayı da soruşturma açılmış İstanbul'da. Askeri Harp Divanı tutuklama kararı vermişti. Bu karar Hasan beye bildirildi. Hasan beyin cevabı: *Valiyi tutuklayabilmeme imkan yoktur. Buna kuvvetim yeterli değildir. Kendisi Kürtler'den onbinlerce kişilik silahlı bir kuvvet kurmuştur.*[40]"

"... [Daha sonraları İstiklal] Mahkeme[si] Başkanı Mazhar Müfit Bey her sabah mahkemeye giderken, bize sabah kahvesine geliyor, gençliğini dolduran aşk maceralarını anlatıyordu. Bunlardan her birinde çetin safhalar, mukavemetler vardı, fakat sonra hepsi çok güzel bir genç kadının her şeyi göze alarak Mazhar Müfit Beye teslim olmasıyla bitiyordu."[41]

Bu dönemi, Halep'ten Kildani bir teyze şöyle anlattı:[42] Ben Kildani'yim, Bitlis'in çevre köylerinden geldim. Şu an yaşım 65'i geçti sanıyorum. Sayfo'dan sonra, kıyımlar hiç durmadı. Nerde bir Kildani ya da Ermeni ele geçse hemen öldürülüyordu. Acıma hiç yoktu. Cemile Çetto, kardeşi Bişare Çetto ve daha başkaları, Sayfo'da ve sonrasında birçok insanı kıydılar. Birçok Hıristiyan dağlara sığınmak için kaçmıştık. Orda saklanıyorduk. Yaşım küçüktü. Bir bölümümüz mağaralarda bir bölümümüzde eski yıkık, harabe kalmış kiliselerde kalıyorduk.

Bizde böyle saklandık. Bazen yerlerimiz Müslümanlar tarafından öğreniliyordu, yer değiştirmek zorunda kalıyor-

---

[39] Daha geniş bilgi için bkz.. Kamil Erdelha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 171.

[40] Age., s. 159-60.

[41] Daha geniş bilgi için bkz.. Yalman Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, C. 3, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 179.

[42] Rihane Badlisi ile, Haziran 1985'te Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

duk. Sürekli aranıyorduk. En sonunda birlikte olduklarımızla, *Suriye'ye gideceğiz*, ortak kararını aldık. Geceleri durmadan yürüyorduk, gündüzleri de görünmemek için, bir yerlere sığınıp dinleniyorduk. Köylere hiç girmeye cesaret edemiyorduk. Yemek olarak da dağ yollarında tanıdığımız otları yerdik. Susuzluğumuzu da, yağmur sonrası oluşmuş küçük gölcüklerden karşılıyorduk.

Kaç gün yürüdüğümüzü anımsamıyorum, birkaç gün olmuştu. Nereye vardığımızı hiç bilmedik. Bir köye yakın bir dağ mağarasına ulaştık. Burası Kerboran'dı. Kimseye görünmemek için mağaranın içine girdik. Hiç bilmediğimiz bir nedenle, bizi köylüler görmüş ve aramaya koyulmuşlar. Burda çalışıyorlar mıydı yoksa girdiğimiz mağaranın içinde kaçak eşyaları mı vardı? Pek bilmedik. Bizi mağarada buldular. Birlikte Kürtçe konuştukları için onları Müslüman sandık. Ama değildiler. Onlara durumumuzu anlattık, bizi gizlice köye aldılar. Çünkü köyde Müslüman vardı. Bizi burda pek fazla bekletmediler.

'İsa Polos adında bir Kildani, bizi oğlu Hanna ile birlikte hemen Midyat'a götürdü. Burda Kildani Salmo Amcalar'ın [Beth-Şawoce] evinde kaldık. Midyat'ta da büyük tehlike vardı, hele başka yerlerden gelip sığınmışlar için çokta zordu. Midyat'ta bu ailenin yanında tam iki ay kaldık. Gündüzleri korkudan, bizi mağarada akşama kadar bırakıyorlardı. Mağarada Salmo Amcalar'ın basmacılık kalıpları ve malzemesi vardı. Burda onlara bizde yardımcı oluyorduk. Çok güzel çalışıyorlardı. Birde onların evde sürüleri vardı. Her akşam, gönlümüzü almak için evde keyifli gece yaparlardı. Birgün bazı Süryani kaçakçılarla birlikte Kamışlı'ya yollandık. Bizler böyle kurtulduk.

Ermeni ve Süryani Öksüz ve Yetimler

Omid'in [Diyarbakır] içinde, Omid ve dışından binlerle Ermeni ve Süryani çocuk, sokaklarda dökülüyordu. Dökülmeyenleri, dilenerek yaşıyordu. Bu konuyu resmi ağızlardan aktaralım "Bu sırada, Birinci Dünya Harbi'nin yetim bıraktığı birçok kimsesiz, sefil çocuk, şehrin sokaklarında başıboş dolaşmakta idi. Bu duruma çok üzülen Ziya Gökalp, Cevat Paşa ile görüştü, şehrin zenginleriyle temasa geçti. Paşa'nın desteği ve halkın yardımlarıyla eski askeri rüştiye binası kısa bir sürede onarılarak Darüleytam (Yetimler Yurdu) haline sokulup 1922 yılı Ağustosu'nda hizme-

te açıldı. Bu yetim çocuklar, 30 Eylül'de Nümune Hastanesi bahçesinde düzenlenen bir düğünde sünnet edildiler."[43]

Urfa'da, 1000'nin üzerinde, Ermeni ve Süryani çocuğu barındıran Amerikalı Mary Caroline Holmes, "Yetimhaneye gelen çocukları duygulanmadan kabul edemiyordum. Yeni bir grup çocuk geldiğinde, her birinin öyküsünü öğreniyordum. Adını, eğer biliyorsa soyadını, yerini yurdunu, sürgün olduğu yeri, babasının işini, en yakın akrabasını soruyordum."[44]

Urfa'da, Revanduzlu yüzbaşı, Kürt Ali Saip'in kurduğu çeteler, bu yetimhaneyi ortadan kaldırmak için, defalarca saldırıya uğradı. Holmes, bu saldırıları yazılı protesto ediyor ve hemen durdurulmalarını da, doğrudan Ali Saip'ten istiyordu. Holmes şöyle diyordu: Bu davranışlar, sizin emir ve isteğiniz sonunda yapılmakta olduğuna eminim.[45]

Bir başka olayı, Midyatlı Başpapaz Brahim'den aktaralım: Yıl 1959'du. Mor Axêsnoyo kilisemiz, Sayfo döneminden hala harabeydi. Ona yakın kalan bir yerinde büyükçe taş parçaları vardı. Hergün ayinden önce, buraya gelir oturur sohbet ederdik. İlkbahardı. Arkadaşlarım Malak Bê-Şarêke, šamšo Jêje ile birlikteydim. Bizim Davutlar'ın evinde bir binbaşı kalıyordu. Bu binbaşının bir emireri vardı. Bir baktık bu emirber, önündeki üç kuzu ve bir oğlakla yanımıza yanaştı. Onları bu açık alanda otlatıyordu.

Hayvanlarını bir kenara bırakıp yanımıza geldi. Kürtçe bize "Merhaba! Merhaba!" dedi ve yanımızda bir taşın üzerine o da oturdu. Konuşmak istercesine bir tavır içindeydi. Kürtçe konuşmaya başladı. Beşirili olduğunu söyledi. Bize, eliyle işaret ederek, kilise için, "Bu nedir?" diye sordu. Ona "Bu kilisedir. Hıristiyanların taptığı, dua ettiği yerdir" dedik. Bize "Peki buralarda Hıristiyan var mı?" diye sordu. Ona "Evet var! Biz Hıristiyan'ız!" dedik. Durdu. Ona yeniden soru yöneltmemize rağmen, yanıt veremez bir duruma girmişti. Onun bu durumuna hiç anlam veremedik. Uzunca bir duraklamadan sonra bize "Xalo ma wın fillahın?" sordu.

---

[43] Beysanoğlu Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. 2, MN Tanıtım, Ankara, 1936, s. 835.

[44] Öksüz ve yetimler konusunda, daha geniş bilgi için bkz., Holmes Mary Caroline, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38.

[45] **Emir ve komutanızla yapıldığına eminim**, olmalı. Daha geniş bilgi için bkz., Saip Ali, *Çukurova Acıklı Olayları ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Kurtuluş Matbaası, Şanlı Urfa, 1984, s. 132.

Ona "Evet! Biz Hıristiyan'ız. Bak bu yanımdaki kilisede diyakondur, bu bina bizim kilisemizdir, orda hergün dua ediyoruz" diye yanıtladım. O gün, geri gitmek zorundaydı, ayrıldı gitti. Ama geri geleceğini söyledi.

Birkaç defa daha geldi. Bizim Hıristiyan olduğumuzun tam güvencesine ulaştıktan sonra, adam bize, bir gün gelip "Xalo ez ji fillahim!" demez mi? Bizde şaşa kaldık. Devam etti "Ama öyküm çok uzun" demiş. Onu anlatması için rica ettik. Ve öykü ile şöyle başladı: Sanırsam, Harput köylerinden alınan birçok kafile, Fırat'ta yaşamlarına son verildi. Annemle birlikteymişim. Yürüyemeyecek kadar küçük bir bebekmişim. Öldürülen annemle birlikte Fırat'a atıldık. Beni, su kenarında, davarlarını otlatan bir Kürt çoban bulmuş. Beni alıp evine götürmüş. Çocukları yokmuş. Eve vardığında dış kapıdan hanımına seslenmiş, ona "Hanım Allah bize bir bebek bağışlamış!" demiş. Bu ailenin yanında tam 9 yıl kaldım. Benim annem ve babam bunlardı, böyle bildim.

Bir gün davarlarımızı, göletten su içtikten sonra eve doğru geldim. Dış kapıdan, anne ve babamın kavgalı bağırışlarını duydum. Annem babama Kürtçe "Benden olmayanı, kendime evlat yapamam!" demiş. Oturup kendi kendime ağladım çünkü, konu bendim başkası değildi. Ayağa kalktım, oradan ayrıldım. Köyün dışına, uzaklara gitmek istedim. Köyün dışında yan yana iki tane ev vardı. Bunlar Hıristiyan'dı. Oraya vardığımda, 60 yaşlarında, bir kadınları beni gördü. Yanıma geldi, elimi tutup yanlarına aldı. Bu kadın Ermeni'ydi. Bana kim olduğumu anlattı. Ve öğüdü de "Şu an, kaldığın eve geri git. Anne ve babanın tüm dediklerine 'evet' de. Yaşın küçük, yollarda başına bin bir türden bela gelebilir. Biraz daha büyüdükten sonra, yanlarından o zaman ayrıl!" dedi. Geri gittim, babam beni anneme karşı savundu ve korudu. Yanlarında dört yıl daha kaldım.

Daha sonra, yanlarından ayrıldım. 3-4 km uzaklıkta kalan başka bir köye gittim. Bu köyde, yani Zarjal [Zercel]'de iki yıl kadar kaldım. Çift sürdüm, çobanlık yaptım. Bir gün bu köye bir papazın geldiğini gördüm. Meğer köyde 3-4 tane Hıristiyan ev vardı, bunu bilmiyordum. Papazın yanına gittim. Bana "Neyin var yavrum? Ne istiyorsun?" dedi. Ona "yetim ve kimsesiz" olduğumu anlattım. Kendisi de Omid'den geldiğini anlattı. Burada birilerine vaftiz töreni yapacağını söyledi. Ondan beni de vaftiz etmesini istedim. Kabul etti, başımı önüne eğdim. Kürtçe bir şeyler dua etti,

haç çıkardı, bana "Tamam yavrum, sen şimdi Hıristiyansın!" dedi. Öyküsünü bitirdikten sonra "Xalo! Ben Suriye'ye inmek istiyorum, bana yardımcı olabilir misiniz?" diye sordu. Ona "Hiç merak etme! Yeterki sen buna hazır ol!" söyledik. 10 gün sonra, onu mahallemizden tanıdığımız kaçakçılarla birlikte Kamışlı'ya yolladık.[46]

3.

Asurlar ve Savaş Sonrası Diplomasi

Galip güçler savaş sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bölgeleri paylaşmak için 1919 yılında Paris'te toplandılar. Büyük güçlerin, İngiltere ve Fransa'nın çıkarları, temel ilkeleridir. Rusya devrimden dolayı artık onların arasında değildir fakat Amerika insan hakları savunucusu ve tüm ulusların kendi kaderini tayin hakkı sözcüsü olarak sahneye çıkmıştır. Amerika Başkanı Woodrow Wilson'ın Mayıs 1917 Bildirisi[47] küçük devletsiz etnik grupların ulusal rüyaları ve arzularının gerçekleşeceğine dair olan umutlarını yükseltmiştir.

Savaşın yurtsuz yaptığı milyonlarca sığınmacının arasında, Tebriz, Turabdin, Botan ve Hakkari bölgeleriyle Urmi Gölü[48] yanındaki kuzeybatı İran yüksek platosundaki köylerden kovulmuş yüzbinlerce Asur bulunmaktadır. Bir çok ölüme neden olan berbat koşullarda yaşayarak, onlar Suriye Gozarto'sunun terkedilmiş platolarında ve Mezopotamya çölünün kenarındaki sığınmacı çadır kamplarında yaşayarak sonraki en berbat açlık yıllarını deneyimlendirmişlerdir. Asurlar anayurtlarına dönerek dileklerinin gerçekleşeceğini ummaktaydılar.

Sürgünde ve sığınmacı kamplarında, onlar siyasal taleplerini tartıştılar ve belirlediler. Paris'te sunulmak üzere dilekçeler ve bildiriler üzerine çalıştılar. Onların talepleri geniş kapsamlıydı: Özerk bölge ve Türklerden tazminat en büyük talepleriydi. Diğer gruplar anayurtlarına geri dönmeyi dini, kültürel ve ulusal özgürlük garantisi talep ettiler.[49]

---

[46] Beth-Şawoce Jan, *Êno Mêrli Xori Brahim Hajjo Madcarle*. Nsibin Yayınevi, İsveç, 1995, s. 77-79.

[47] Bkz., http://www.firstworldwar.com/source/usconscription_wilson.htm

[48] Yonan, Gabriele, *Lest we Perish - A Forgotten Holocaust. The Extermination of the Christian Assyrians in Turkey and Persia*, San Francisco, 1996, s. 105.

[49] Age., s. 105.

Amerika, Rusya, İran ve Mezepotamya'dan Asur delegelerinin görüşmelere doğrudan katılımına izin verilmedi. İngiltere ve Fransa Asur çıkarlarını savunacaklarına söz verdiler. Barış görüşmeleri boyunca, Asur meselesi uluslararası basında konu oldu fakat son olarak çıkan ancak asla onaylanmayan Sevr Antlaşması bir tek Asur talebini içermiyordu. Sadece onlara halife zamanımdan[50] kalma dini grup statüsünü garanti ettiler.

1920'den sonra, barış antlaşmasını tekrardan düzeltmek için Paris (1921), Londra (1922), Lozan (1923), İstanbul (1924)'da bir kısım konferanslar olmuştur. Sonunda, Milletler Cemiyeti ve Sınır İnceleme Komitesi'nin özel görüşmelerine rağmen Asur meselesinde hiçbir şey olmadı. Daha evvel, mesele Lord Curzon, Sir Rumbold, Percy Cox ve diğerleri gibi ünlü İngiliz siyasetçiler tarafından gündeme getirtilmişti. Fakat, Avrupa kentlerindeki bu konuşmalar bağlamında, Mustafa Kemal çeteci güçleriyle yaptığı kıyımlar yeni bir durum yaratmıştı. Kaybeden kazanana antlaşma koşullarını dikte etmiştir. Asur meselesinden artık sözedilmemiştir.

Paris Barış Konferansı

Doğu ve Batı Süryaniler, ***"L'Action Assyro-Chaldéenne"*** [Othuroye-Kaldoye] adı altında hemen bir örgütlenme yarattılar. Batı kamuoyunu aydınlatmak için, aynı ad altında Fransızca bir dergiyi de yaşama soktular. Fransa ve İngiltere'de Batılı bilimadamları, politikacılar vb tarafından kamuoyu oluşturmak için, destek komiteleri kuruldu. Bunların yanı sıra, Doğu-Batı Süryanileri temsil edecek delegasyonlar ABD'de, Osmanlı ülkesinde, Kafkasya'da ve İran'da oluşturuldu. Paris Barış Konferansı'na katılan delegasyonlar, çeşitli konularda birçok memorandumlar sundu. Bunlardan birini aşağıya alıyoruz:

Memorandum

Büyük çoğunluğu Mezopotamya'da, Yukarı Fırat ve Dicle vadilerinde yaşayan ve eski bir ulus olan Asur ulusunun sorunlarını ve taleplerini Konferansa iletme görevinin Yüce Antakya Patriği tarafından bana verildiğini Barış Konferansı'na katılan delegelere bildirmekle yükümlüyüm. Üzerinde durulmasını istediğimiz ana noktalar aşağıda açıklanmıştır:

---

[50] Age., s. 105.

1- Ulusumuzun Kızıl Sultan Abdülhamid yönetimi sırasında - 1895'de - uygulanan baskılar döneminde de nüfusuna oranla öteki uluslardan çok daha ağır kayıplar verdiği gözönüne alınmalıdır. Ulusumuzun kaderi Türklerin zalim kılıcı ve onların barbarlıkta ortağı olan Kürtlerin hançeri tarafından belirlenmiştir. Öldürülen insanlarımızın sayısı ilişikteki listede[51] gösterilmiştir. Katliamlarda yaklaşık 90, 000 Nasturi ve Kildani yaşamlarını yitirmiştir.

2- Dünya uygarlığına çok değerli katkılarda bulunmuş, eski ve şanlı bir ulusun, Türklerin yaptığı bütün katliamları "Ermeni Katliamı" olarak niteleyen Avrupa basını ve diplomatik çevreler tarafından önemsenmemesi hatta bütünüyle gözardı edilmesi acı vericidir. Bütün Hıristiyanlar aynı derecede acı çektiklerinden bu katliama verilmesi gereken doğru ad "Hıristiyan Katliamı" olmalıdır.

3- Barış Konferansı'nın uluslararası yasaları çiğnemiş olan Türkiye ile görüşmeleri sürdürürken, hiç kimsenin ayaklanmalara katılmakla suçlayamayacağı masum Süryani ve Kildanilerin durumunu da gözönüne almayı unutmayacağını umuyoruz. Ve Diyarbakır, Bitlis, Harput ve Urfa vilayetlerinin Türk boyunduruğundan kurtarılmasını talep ediyoruz.

4- Söz konusu bölgede yetki sahibi bir Kürt organın oluşturulması tasarısını protesto ediyoruz. Böyle bir organ nüfuzunu arttırmaya çalışacak ve son zamanlarda tanık olduğumuz Kürt barbarlığının yeni örneklerini verecektir.

5- Zararlarımızın tazmin edilmesini talep ediyoruz.

6- Ulusal ve dinsel geleceğimizin güvence altına alınmasını istiyoruz.

Barış Konferansı'nın, hoşgörüye yer veren ve Asur-Kildani uygarlığının geçmişte oynadığı rolü yeniden oynamasına olanak hazırlayan bir geleceğin özlemini çeken ulusumuzun sesine kulak vereceğine ve adil bir çözüm bulacağına güveniyoruz.

Severiyos Afrem Barşom
Süryani Başpiskoposu
Ve Antakya Patrikhanesi Delegesi
Şubat 1920[52]

---

[51] Bu listede, Yukarı Mezopotamya'da, Soykırım'da yaşamını yitiren bir bölüm Süryani Ortodoks Kilisesi istatistiği yer almakta. Verilen sayının toplamı 90313'tür. [Jan Beth-Şawoce]

[52] Mor İğnatiyos Afrem Beth-Barşawino, Türkiye *Mezopotamyası'ndan Turabdin Tarihi*, Nsibin Yayınevi, 1996, s. 7.

Lozan Konferansı

Asur-Kildani Delegasyonu üyeleri, Paris'ten sonra Lozan'da da yapılan Konferansa katıldılar. "Ermeni, Geldani [Kildani], Asuri, ilh ... Hıristiyanları konferansa kabul edip dinleyen Frenkler'[den]" [53] sonra olanları başpapaz Xori Brahim'den aktaralım:[54] 1924 [1922-23]'te, Lozan'da bir uluslararası konferans yapıldı. Buraya, birçok delegasyon derdini ve sorunlarını anlatmaya geldi. Bu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştu. Bizden de, Başpiskopos Afrem Barşawmo oraya gitmişti. Daha sonra, patrik olmuştu.

Başpiskoposu, Patrik [III. İlyas Şakir] kendi temsilcisi olarak Lozan'a yollamıştı. Türkiye'yi temsilen İsmet İnönü ve birlikte giden diğer delegelerde vardı. Buraya birçok ülke katılmıştı. Bu sıra, şu anki gibi, pek fazla devlet oluşumu yoktu.

Bu Konferans'ta, Başpiskopos Afrem Barşawmo, halkımızın sorunlarını delegelere kürsüden anlatıyordu. Delegeler arasında, Başpiskopos, İsmet İnönü'yü oturuyor görünce, parmağıyla İsmet'i işaret ederek konuşmasını şöyle sürdürdü: *Sizi, burda aramızda [bu Konferans'ta] görmek istemezdim. Çünkü, siz bir katil sürüsüsünüz! Katilsiniz! Halkımızı kıydınız! Buraya, hangi hakkı aramak için geldiniz? Aramızda ne yüzle bulunuyorsunuz? Burdan defolun! Siz, gidin, kendi vahşetinizle yaşayın!* Orada oturmasını hiç istemedi. Onu ordan tilki gibi çıkardılar. Yolda İsmet arkadaşlarına *"Kim bu adam?"* diye sordu. Ona *"Vallahi, bu Süryanilerin piskoposu oluyor"* yanıtı verildi. Onlara *"Peki bu adamın, herhangi bir üstü olup olmadığını, bana bir araştırın"* demiş. Ona *"Bu adamın üstü yanımızda. Türkiye'de"* yanıtı verilmiş. İsmet, burdan hemen, Atatürk'e bir mektup yazmış. Mektubunda şunlara yer vermiş: *Burda Süryaniler'den bir piskopos bulunuyor. Beni, [salondaki] yerimden kaldırttı ve böyle, böyle yaptı. Bu adamın işini halletmen için, bir yolunu bul ve yap! Bana, yüzümü çevirebileceğim bir yer bırakmadı. Onun üstü Patrik İlyas, Mardin'de kalıyor.*

Mektubu alan Atatürk, hemen Diyarbakır'a geldi. Burdan, yanına Patrik İlyas'ı istedi. Diyarbakır'da Patrik İlyas'ı çok sıcak karşılayan Atatürk, elini Patriğin boynuna

---

[53] Bu konu için daha geniş bilgiye bkz., Nur Dr. Rıza & Grew Joseph C., *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınevi, 2003, İstanbul, s. 213.

[54] Beth-Şawoce Jan, *Êno Mêrlî Xorî Brahîm Hajjo Madcarle*, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1995, s. 110.

attı, birlikte resim aldı. Bu resim kitaplarımızda var. Atatürk Patriğe *"İkimiz kardeşiz!"* patrik ona *"Estahfurullah atam! Sen hem başımız ve hemde büyüyümüz oluyorsun"*. Ona *"Senden bir ricam olacak!"* İçkilerini içtikten sonra. Patrik ona *"Buyrun dinliyorum!"* demiş. Atatürk cebinden, İsmet'ten aldığı mektubu patriğe uzatmış *"Bana gelen bu mektuba ...!"* Patrik İlyas, mektubu yavaşça açtıktan sonra, onu okumaya koyulmuş. Patriğin yetkin bir Türkçesi vardı. Mektubu okuduktan sonra Atatürk'e *"Ne yapılmalı?"* demiş. Ona *"Bunu halletmeni istiyorum! Türkiye sizi öldürmedi!"* Patrik soğuk durdu. Ona *"Hayır"* dese, geri kalan Süryanileri'de öldürtecek. Bir avuç Süryani kalmıştı ve gerçektende onları da ortadan kaldırtacaktı. Patrik, köşeye sıkışmış gibi, kendini duydu. Zorunlu olarak, hemen bir mektub kaleme aldı ve: *Başpiskopos doğruları yansıtmıyor, çünkü kendisi bu dönem, Türkiye'de bulunmuyordu. Bizi Türkiye öldürmedi... vb"* Bu yöntemiyle başpiskoposu yalancı yerine koydu. Başpiskopos, hemen Lozan'dan ayrılmak zorunda kaldı.

"Ben gençken, yaşlılar şunu anlatıyordu: Birgün, Atatürk'ün silah arkadaşları, Atatürk'e *'Bu Süryanilerin'de işini bitirelim?'* diye danışmak için başvurmuşlar. Ondan, bu konuda, düşüncelerini almak istemişler, Atatürk onlara *'Hayır!'* demiş. Ve devam etmiş *'Bunun yerine, dillerini yasaklayın, okullarını kapatın. Zamanla, beyinleri kör kalacak. Kör bir beyinle, nereye gidebilirler? Hiç bir yere! Pençelerinin arasından, artık kurtulmaları, olanak dışı?'"*[55]

Bunun yansımaları, Turabdin'de hemen kendini göstermişti. Bu dönemi Başpapaz Brahim Hajjo şöyle anlattı:[56] *Atatürk yasa çıkardı, okullarımızı kapattı. Bu yasada "Türkçe'den başka, hiç bir dilde okuma, yazma ve iletişim olmuyacak"* deniyordu. Okullarımızı kapatmıştı.

Bir diğer Süryani amca Malak Bësse, şöyle anlattı:[57] "Yaşım 7-8 kadar vardı. Mort Şmuni Kilisesi'nde dil ve din eğitimini alıyorduk. Eğitmenimiz Abdülmesih Safar'dı. Bu sıra okullar yasaktı, *yalnız Türk okulunda okuyacaksınız*, dendi. Bizi kiliseden zorla çıkardılar. Çıkaranlardan biri, Mardinli [Muhallemi] başöğretmen Süleyman'dı.

---

[55] Xori Brahim ile, Temmuz 1997'de, Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

[56] Beth-Şawoce Jan, *Ëno Mërli Xori Brahim Hajjo Madcarke*. Nsibin Yayınevi, Södertälje, 1995, s. 9.

[57] Malak Bësse [1920-2001] ile, Mayıs 1993'te, Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

Yasak getiren yasalar, eğitimle sınırlı değildi. Askere giden Hıristiyanlar için de yasaklamalar getirildi. "Atatürk cumhuriyeti ilan ettiği sırada, Hıristiyanlara, askerlikte silah verilmeyi yasaklatmıştı. Tüm Hıristiyanlar, geri hizmette çalıştırıldılar. Bu sıra, köylerde nöbet tutacak bekçilere, silah olarak tüfek verme kararı, yine verilmişti. Her köyde, bekçi bulundurma zorunluluğu vardı. Turabdin'nin Zaz köyünde Müslüman yoktu. Zaz'dan hiç kimse, bu göreve alınmadı. Diğer yerlerde de Süryanilere, böyle bir görev verilmemişti, çünkü devlet onlara "vatan haini" gözüyle bakıyordu.

Zaz'a, Midyat'tan Kürt Yusufe Kalo, atandı. Bu adam Van taraflarından bir sığınmacıydı. Sayfo'dan sonra gelmişti.. Midyat'a geldiğinde, Şexmus Ağalar'dan Mariya ile evlenip yerleşmişti."[58]

Musul Üzerinden Kurulan Zulüm Mekanizması

"Lozan sonrasında Nasturiler ve bunlara verilecek yerlerle ilgili tartışmalara Irak [İngiliz] Yüksek Komiseri de katılmıştır. Yüksek Komiser 28 Ekim 1923'te İngiltere'ye göndermiş olduğu raporunda, İngilizlerin çıkarları için, Irak sınırının Hakkari'yi de içine alacak şekilde çizilmesi gerektiğini bildirmiştir. İşte bu tarihten itibaren İngiltere, Musul'un güvenliğini "Nasturi Yurdu" projesiyle sağlamaya çalışacaktır."[59]

İngiltere'nin tutumu, Ankara'yı ve Mustafa Kemal'i hemen harekete geçirdi. Yukarı Mezopotamya'da, Sayfo'dan geriye kalan Doğu-Batı Süryaniler, hedef alınacak ve yaşamlarına son verilecekti. Mustafa Kemal, bu imha hedefine, kendi gibi, ittihatçı gelenekten gelen birini, görevlendirmek için düşündü. Bulmakta da hiç zorlanmadı. Aklına, 1916'da Batı-Ermenistan ve Yukarı Mezopotamya'da birlikte olduğu, Ca'fer Tayyar geldi.

Ca'fer Tayyar Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında Balkan, Kafkasya, Batı-Ermenistan, Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'da uzun bir süre bulunmuş. Buralarda emrine Teşkilatı-Mahsusa'ya bağlı, bölgenin aşiret alayları ve milisleri verilmişti. Daha doğrusu, Soykırıma fiili katılmış ve bu konuda da, güvenilir bir ittihatçıydı. Sonrası, kendisi zaten

---

[58] Jêjo [Cıco] 'Abdiyo ile, Temmuz 2000'de, Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

[59] Daha geniş bilgi için bkz.. Kodal Tahir, *Paylaşılmayan Toprak*. Yeditepe, 2005, İstanbul, s. 174.

bu türden askeri faaliyetlere, hiç yabancı değildi. Nasturi bölgesini ve halkını da çok iyi biliyordu. Çete örgütlenmesi konusunda da hayli deneyim sahibiydi. İşin başında, yine o bulunacaktı.

Mustafa Kemal, 12 Ağustos 1923'te, bu sıra, Edirne milletvekili olan Ca'fer Tayyar (Eğilmez) Paşa ile, *Nasturi Yurdu* konusu sorunu için, TBMM'ndeki odasında, özel bir görüşme yaptı.

Mustafa Kemal (Atatürk), bu görüşme sırasında bölge güvenliği, Nasturi Yurdu ve Musul'un geleceği hakkındaki düşüncelerini [uzun uzun] Ca'fer Tayyar (Eğilmez)'e aktardı. Ca'fer Tayyar Paşa, sorumluluğun kendisine bırakılmasını istedi. Mustafa Kemal (Atatürk), *"Zaten sizi, bu işi, bu tarzda yapabileceğinizi, düşünerek intihab ettim. Rastgele bir kumandanın başarabileceği bir iş değildir. Bu hususta sizden eminim."*[60] dedi. Görüşmeden sonra, Ca'fer Tayyar, 7. Kolordu Komutan'ı olarak Diyarbakır'a hemen atanmıştı.

"Ca'fer Tayyar Paşa, "üstlendiği tarihi vazife" dolayısıyla bir yandan Kolordu'yu düzene koymaya çalışırken, [diğer] bir yandan da yerel halkla temasa geçerek"[61] imha planlarını uygulamaya hazırlanıyordu. İlk adım olarak da "Diyarbakır'da Ca'fer Tayyar Paşa başkanlığında, *Musul'u Kurtarma Komisyonu* adı altında bir dernek kurdu."[62]

Söz konusu edilen bu derneğe, eski Osmanlı yurttaşı, Kemalist yanlısı ve Irak'a muhalif olan asker, politikacı ve aşiret lideri kişiler üye yapıldı. "Burada yeri gelmişken, söz konusu milletvekillerinden bazısının kimliğine işaret etmek yerinde olur. Birincisi Nuri Şişko ya da vahşi Nuri lakabıyla tanınmış olan Nuri Halil Ağa'dır. Osmanlı [İttihat-Terakki] döneminde devlet dairelerinde memurdu. Birkaç defa hüküm giymiş, polis nezareti altına alınmıştır. İkincisi, Süleyman Fehmi Efendi'dir. Musul'da vergi mültezimi olarak çalışmış, devlete borçlu olduğu taahhütleri yerine getirmediğinden, başına gelecekleri düşünerek Türkiye'ye kaçmıştır. Üçüncüsü, Naib Zade Nuri Efendi'dir. Devlet hazinesine (5000) Rupiye borçlu idi; ödeyememe durumuna düşünce milletvekili sıfatı ile Türkiye'ye doğru Musul'dan ayrıldı. (...)

---

[60] Age., s. 176-177.

[61] Daha geniş bilgi için bkz., Doç. Dr. Keleş Zülal, Cafer Tayyar paşa, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 44, C. 15, Temmuz 1999.

[62] Daha geniş bilgi için bkz., Dr. Qassam Kh. Al-Jumaily & Doç. Dr. İzzet Toprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, Ankara, s. 105.

BMM'i bunları milletvekili olarak kabul etmemiştir."[63] Diğer bir üye de Acemi Paşa idi. "Acemi Paşa kendi yönünden, her fırsat düştükçe, Kemalistlere sadakatini, bağlılığını açıkça belirtmiştir. (...) Türkiye'de ikameti boyunca, Mustafa Kemal'i Musul'a saldırıya geçmeye teşvikten geri kalmadı.[64]

Ca'fer Tayyar Paşa hemen, dernek üyelerinin bölgedeki nüfuzundan yararlanarak, Kürt ve Arap aşiretlerinden çeteler kurmaya koyuldu. Çeteler Hakkari ve çevresinde kalan Süryani köylerine gece baskınları düzenlemeye başladı. Süryani köyleri talan ve yağmaya tutuldu. Kimi köyler direnerek çetelere karşı kendini savunur. Devlet bunu, hemen Mehmetçik basın üzerinden "Nasturiler İsyan Etti" propagandasıyla ülkeye yaydı. Bundan sonra da, görev ordunun yapacağı kanlı bastırma operasyonlarına bırakılmıştı.

Bu sıra, Avrupa basınında, Kemalist devlet tarafından yapılan, katliam ve yerinden zorla sürülmelere genişçe yer veriliyor. MC bölgede olanları araştırmak üzere, İsveçli diplomat E. Af Wirsen önderliğinde, bir delegasyonu gönderdi. Wirsen Süryaniler'in anlattıklarını şöyle aktardı:[65] *Yüksek rütbeli bazı Hıristiyanları'da ziyaret ettik. Bize, Türklerin ve hükümetinin, saçlarımızı diken diken eden, kıyım olaylarını anlattılar.*

"Hükümet isyanı bastırma görevini [çok önceleri] Ca'fer Tayyar Paşa'ya verdi. Kısa sürede isyan bastırıldı. Ca'fer Tayyar paşa, Nasturi isyanını daha çok milli kuvvetlerle [çetelerle] gerçekleştirdiğini, hareket sırasında Musul'a yönelmek için Ankara'yla görüştüğünü ancak bu sırada yeni bir savaşı göze alamayan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kendisine izin vermediğini"[66] öğreniyoruz. Süryaniler bölgeden böyle bir sonla temizlendiler.

"Lozan Antlaşması'ndan sonra, Türkler artık hiç bir yabancı müdahaleden korkmamaya başladı. Kemalistler, Urfa'da önde gelen birçok Ermeni ve Süryani'yi, Fransızlar'la işbirliği yaptıkları suçlaması ile kurşuna dizdi. Bunu yeni cinayetler ve ortadan kaybolmalar izleyince, korku ve ürpertinin tehlikesi, daha da yayılmaya başlamış. Önde

---

[63] Age., aynı yer.
[64] Age., s. 79.
[65] Wirsen af E., *Från Balkan Till Berlin*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1943, s. 123.
[66] Doç. Dr. Keleş Zülal, Cafer Tayyar paşa, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 44, C. 15, Temmuz 1999.

gelenler - çoğu Süryani Ulusal Meclisi üyesi - durumlarını Urfa mutasarrıfına iletmek ve ondan korunma garantisini istemek için uzlaştı. Mutasarrıf konuyu, Türk Hükümetindeki yetkililere ilettikten sonra, isteklerine, aşağıdaki koşulların yerine getirilmesi ile yerine geleceğini bildirdi. Bunlar:

1- Süryaniler, Urfa'yı gönüllü, terk ettiklerini açıklayacaklar, bu konuda, Türklerin hiç bir ilgisinin olmadığını bildirecekler.

2- Süryaniler, evlerini bırakmayı kabul edecek, bir daha bu kente geri gelmeyecekler.

Süryaniler, Türk Hükümetinin, bu koşullarını kabul etti. Urfa'dan, hemen ayrılmak için, hazırlıklara koyuldular. Yetkililer, mal ve mülklerini satmayı, çıkardığı bir emirle yasakladı. 25 Şubat 1924'te Urfa'dan ayrıldılar. Yol boyunca, güvenlerini sağlamak için, yetkililer her aileden para aldı. Ayrılan ilk kafile 485 aile idi.

20 Ekim 1921'de, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'nın 8. Maddesine göre, Kilikya tamamen Türkiye'ye bırakılıyordu. Aynı şekilde, Hıristiyanlar'ın ve özellikle Süryanilerin içinde kaldığı 'Anteb, Bilecik, Urhoy [Urfa], Mardin, Nsibin ve bunlara bağlı birçok köy yine boşalıyordu."[67]

"Bu arada zikir etmek [değinmekle] yerinde olur ki, Kemalistler, Acemi Paşa'nın hizmetlerini değerlendirerek 4 Kasım 1924'te Urfa'nın doğusunda, Nasturilere [Süryanilere] ait 12 köy verdiler. Acemi ve maiyeti efradı bu köylerden Armuşe [Garmuşe]'de yerleştiler."[68] Her nedense, TC, bunu sonraları kararname yapıp resmileştirecekti "Türkiye Bakanlar Kurulu 6 Mayıs 1926 tarihinde aldığı bir kararla 'Uceymi [Acemi] Paşa'nın Urfa vilayeti dahilindeki 1688

---

[67] Bedros Henri, *Nakabat Al-Seryan al-Rehawiyun 1924*, yayınlanmamış mastır çalışması, Lübnan Üniversitesi, Edebiyat ve İnsan Bilimi Fakültesi - Tarih Bölümü, 1982, s. 78-87; daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Holmes Mary Caroline, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Yaba Yayınları, 2005; Saip Ali, *Çukurova Acıklı Olayları ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Kurtuluş Matbaası, 1984; Urfa'daki Süryanilerin Fransızlarla birlikte hareket ederek Türkler aleyhine çalıştıkları yolunda Mardin'in Süryani Patrikliğine yapılan şikayete karşı, Mardin'den Urfa Süryani Cemaati Başkanlığına gelen yazıda, bu işin gerek Patriklik ve gerekse çemaatın rızalarına aykırı olduğu ve aziz vatan uğrunda fedakarlık gösterilmesinin tavsiye edildiği bildirildi (1 Mart 1920). Bkz. Akalın Müslüm, *Milli Mücadele'de Urfa, anılar-belgeler*, Şanlı Urfa Belediyesi Yayınları, 2. Basım 2007, s. 132.

[68] Daha geniş bilgi için bkz., Dr. Qassam Kh. Al-Jumaily & Doç. Dr. İzzet Toprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, Ankara, s. 79.

dönümlük Germuş köyüne yerleştirilmesi kabul edilmiştir."[69]

Ankara, konuya burada, nokta koymuyordu. Hakkari ya da Nasturi İsyanı, hazırlanan imha planından, sadece bir bölümdü. İsveç Devlet Arşivleri'nden, bu konu ile ilgili elde ettiğimiz Fransızca bir rapor şunlara yer veriyor: [70]

Türkler Tarafından
Zaxo'dan Yeni Sürülen Asur-Kildani Hıristiyanlar Üzerine
Rapor

Konu Hıristiyanlara yöneliktir. Zaxo'ya bağlı olan Goyan bölgesinde kalan yirminin üzerinde köyde Asur-Kildaniler kalıyor. Adı geçen bölgeden Türk-Irak sınırı geçiyor. Burayı hem Türkler ve hemde İngilizler istemekte. Osmanlı askerleri, bölgede bir önceki yıla kadar bulunuyorlardı. Buradan başlıca görevleri, Irak içlerine zorla girme olmakta.

Eylül 1925'te, bu askerler aniden harekete geçti. Yönleri, doğrudan Hıristiyan köyleri oldu. Köyler önce çembere alındı, sonra saldırıya uğradı. Yığınsal tutuklamalar yapıldı, tutuklananlar zorla Anadolu'ya sürüldü. Avrupalı bazı basın organları, kuşkuyla olanları raporluyordu. Türkler olayı tamamen inkar etti. Hatta formunu da yüzsüz bir biçimde sundular. Buna karşın, durumdan tam bilgi sahibi olan İngiliz basını, olayı genişçe veriyor. Bizde, olanların yerel kaynaklarca, doğru ya da tersi olduğunun bilgisini bekledik.

Zaxo'dan, aniden elimize gelen iki mektup, olan felaketi doğruluyor ve yapılan acımasızlıkları da aynı zamanda sıralıyordu. Aşağıya, her iki mektubun içerlediği önemli olayları alıyorum. 26 Eylül 1925 tarihli ilk mektup şöyle:

Sevgili Peder Bedar!

Paris'te, burdaki dağlı Hıristiyanların başına yağan felaketlerden haberinizin olup olmadığını bilmiyorum. Olanları aktarıyorum: Bu yılın Haziran ayında, Goyan'daki Türk askerlerinin kumandanı Marga'daki Kildani peder

---

[69] Daha geniş bilgi için bkz., Umar, Dr. Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No. 3, Elazığ, 2003, s. 196. Yazar bu kararı, BCA- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030 18 01, Kutu no: 019, Dosya no. 33, Belge no. 14'ten olduğu gibi aktarıyor.

[70] Riksarkivet (İsveç Devlet Arşivleri), Mustul Frågan, UD HP 33 B, Vol. 1479-81, NF Byråns Arkiv, Vol. 46-47.

Benyamin'i içeri aldı. Eli kelepçeli Cizre'ye götürüldü. Yola çıkarıldığında askerler onun ruhbanlık giyimlerini parça parça yaptı. Sakalını zorla yoldu. Cizre'den Mardin'e götürüldü. Aldığımız bir habere göre, açlıktan ölmek üzere, Türkler ona, yemesi için hiç bir şeyi vermiyorlar. Yolda, gidip-gelenlerin önünde, bir dilim ekmek için, elini açmaya zorlandı. Böyle Diyarbakır'a kadar götürüldüğünü öğrendik. Burda çok iğrenç bir cezaevi hücresine atıldı. Onun hala yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz.

Türk askeri kumandanı, burdaki Hıristiyanlara, pederin götürülmesinin nedeninin "politik" olduğunu söyledi. Korkmamaları gerektiğini, eklemiş. Türkler, geçici olarak böyle kutsal bir vaat vererek, Kildanileri güvenceye aldılar.

Aradan bir kaç gün geçti. Kemalist rejime bağlı askerler, bölgede yeniden yayılmaya başladı. Hıristiyan köylerini çembere aldılar. İnsanlarını topladılar. Çok iğrenç olan bir velvele yaratıldı. Kadın ve çocukların çığlıkları göğe ulaşıyordu. Herkesin üzerinde uyku elbisesi vardı. Yere atılan birçok çocuk, yerinde yaşamını yitirdi. Çoğunluğun kolu kanadı çığlıklardan bitmişti. İteklenmekten, tekme yemekten diğer insanlarda güçsüz düşürülmüştü. Korku her yanımızı sarmıştı. Yürekleri en çok parçalayan, anne ve babalarını karanlıkta, çığlıklar atarak arayan küçük çocukların durumuydu. Asker, köyleri yeniden arama ve taramaya koyuldu. İnsanlarından tamamen arındırılmıştı.

İnsanlarımızın anlattığına göre, Türkler birlikte, talan ettikleri eşya, gıda ve büyük başhayvanları da götürmüşler. Yerleşim birimleri son eşyasına kadar yağmalanıp böyle terk edilmişler. 8 bin Hıristiyanı da birlikte götürmüşler. Sizinde bildiğiniz gibi, bölge dağlık ve ormanla kaplı. Sürülenlerin önemli bir bölümü, yollarda düşmanın elinden kaçtı. Canını böyle kurtardı. Tümü Irak tarafındaki Zaxo'ya, bize ulaştılar. Diğer bir bölümde daha sonra yanımıza ulaştı. Son gelen grup, çok bitkin ve acılı bir durumda çırılçıplak geldi. İki-üç gün hiç bir şeyi ağzına almadan bırakıldı. Bu mektubu kaleme aldığımız sıra da Zaxo'ya Kildanilerin dörtte biri ulaşmıştı. Yanımıza ulaşanlar, hala kurtulamıyan esirlerin, durumunun yürekler acısı, olduğunu söyledi. Daha başka esirler bize ulaşsa yine size yazıp durumlarını bildireceğim. Pederimiz, zarar gören bu yoksullar için dualarda bulundu.

Sürülenler üzerine duyduklarımız ve kurtulanların durumu yüreklerimizi dağlıyor. Yaşamda, bu türden üzücü, her hangi bir olayla hiç karşılaşmadık.

Bir kaç gün sonra, ikinci mektubu aldım. Tarihi 21 Ekim'dir. (...) Yanımızdaki bu binlerce sığınmacı açlığı ve acıyı daha da çekmeğe mahkum sayılıyor. Sayıları yaklaşık 4 binin üzerinde. Sürülenlerin yarısından çoğu nöbetçilerini süzüp kaçmayı başardı. Irak topraklarına geçti. Zalim Türklerin elinde hala bulunanlarsa çoğunluk kadın ve çocuk. Onların durumu çok üzücü ve acılıdır. Bunları, kaçmayı başaranlar anlattı. Biri şunları söyledi: *Köylerden çıkarıldığımızda, hepimizi bir arada toplu bulundurdular. Büyük-küçük hep birlikteydik. Türk komutan bizi birilerinin denetimine verdi. Kanımca, tüm dünyada bunlar kadar kötü insanların olacağını sanmıyorum. Özellikle nöbetçileri, çok gaddar, acımasız ve onlar kadar insanlık dışı davranan insanların olduğunu düşünemiyorum.*

İlk günde, tüm günü yürümek için zorladılar. Aramızda 70 yaşındakiler, 5 yaşındaki küçük çocuklar aynı işlemi gördü. Küçük çocukları düşündükçe, vücudumun kılları diken diken oluyor. Onları anımsadıkça hırpalanmış gibi oluyorum. Çocuklar, onlarca saat, barbar Türkler tarafından dik dağlarda yürümesini görmek, hele hele tekme-tokatla veya yere yıkarcasına zorla atılmaları unutulacak gibi değil. Bu yüzden, bakışlarımı başka bir tarafa çevirmek zorunda kaldım. Çünkü bu nahoş görüntüye, daha fazla dayanacak durumda değildim. Buna karşılık, kulaklarımın duyduğu çocuk ağlayışlarına karşı hiç bir şeyi yapamadım. Çığlıkları, hıçkırıkları, üzüntülü pepelemeleri iç duyularımın en derin yerlerine kadar güçlüce inmişti. Yürüyüş sırası boyunca yemeksiz, susuz bir şekilde Türkler tarafından sürekli kırbaçlanıyorlardı.

Basan karanlık, ilk günün marşını sona erdiriyordu. Nöbetçilerimiz, yüksek bir yerde, hepimizi bir araya topladılar. Etrafımızı açık bir düzlük çevreliyordu. Kaldığımız yere yakın köyün Müslüman [Kürt] halkı çağrıldı. Şimdi, insan satın alma pazarına katılacaktık. Dört yanımız köylüler tarafından çevrelendiğinde, nöbetçiler bizi sıraya koydu. Satılacak gerçek mal şeklinde, alıcılara satmak için pazarlandık. Önce şirin çocuklar ve güzel kadınlar, yüksek bir fiyatla satıma çıkarıldı. Daha sonra, diğerleri için, alan köylülerin ihtiyacına göre, fiyatlar inmeğe başladı. Sonunda çocuklar bir meciddiye karşılık satıldı. Kimileri bir paltoya, diğer bir bölümü bir sepet üzüme veya bir tavuğa karşılık satıldılar. Bu insan pazarını, anlatılmayacak kadar çirkin sahneler içerledi.

Bir ananın çocuğu satıldı, ertesi gün ananın kendisi sürülüyor. Elinden [zorla] çocuğu alınan ana, onu geri almak için pazarın içinde, kendini yerlere atıyor, saçlarını çekiyor. Götürüldüğünde, anne peşinden koşuyor, adını çağırıyor. Yüzünü çeviren çocuk, çaresizce ağlıyordu. Sanki bu barbarların elinden kurtulamıyacağını bilircesine. Her iki tarafı hemen, baston ve tüfek dipçikleriyle susturuyorlardı. Susturulan çocuktan sonra ana geri çevriliyordu. Başka bir yanda, acımasız bir başka oyun sergilendi. Köydeki Kürtler'den biri, satın aldığı bir kadını, acımasızca kocasından zorla alıyordu. Kalan koca, ülkesinden uzaklaşacaktı.

Tanrım, beni, bu tüyler ürperten görüntülerden kurtardı. Aynı günün akşamı, karanlıkta, azgın nöbetçileri aldatarak kaçmayı başardım. 24 saat içinde geçirdiklerim ve gözlerimle gördüklerim, bir kaç haftada saçlarımın aklaşmasına çokta yetiyor. (...)

Mezopotamya'nın Irak parçasında, ordu, görevini tamamlayıp Türkiye parçasına yöneliyor. Mehmetçik basın yine görevinin başındaydı.

"Türkiye'nin karşılaşmış olduğu, dikkatini ve enerjisini üzerine yoğunlaştırmak zorunda kaldığı ikinci mesele ise, doğuda ortaya çıkmıştır. Lozan'dan itibaren Musul meselesinde "azınlık ve din" temeline dayalı bir politika takip eden İngiltere, bu sefer Süryanileri ayaklandırmıştır. İngilizler tarafından her türlü desteğin ve silahın verildiği Süryaniler, Musul meselesinin çözümüne yaklaşıldığı bir dönemde ayaklanmışlardır. Yezidilerin de yardımlarda bulunmuş olduğu Süryani ayaklanması, Nusaybin, Cizre ve Midyat merkez olmak üzere 16 Mart 1926'da başlamıştır.

Ayaklanan Süryaniler ve Yezidiler, telefon tellerini keserek bölgedeki haberleşmeyi ortadan kaldırmışlar, sınırdaki nöbetçi erlere saldırarak bazılarını öldürmüşlerdir. Bunun üzerine İçişleri Bakanı Cemil Bey, 17 Mart 1926'da bir açıklama yaparak, Nusaybin'de başlayan ayaklanmanın Midyat'a kadar yayıldığını kamuoyuna açıklamıştır.

Bu gelişmelerden sonra Türkiye, daha önce de yapmış olduğu gibi, bir kez daha "tenkil harekatı"na başlamak zorunda kalmıştır. Genelkurmay ve İçişleri Bakanlığı'nın birlikte gerçekleştirmiş olduğu harekat sonrasında Süryani ve Yezidi çeteler etkisiz hale getirilmiş, Türk toplumu ve sınırı üzerindeki tecavüzleri sona erdirmiştir.

... Her önemli siyasi gelişme ve çözüm arayışı öncesi veya sonrasında, İngiltere tarafından Türkiye toprakları üze-

rinde çıkarılan ayaklanmalar nedeniyle tecrübe kazanan Türk basını, hiç bir sebep aramadan, direkt olarak ayaklanmadan İngiltere'yi sorumlu tutmuştur.[71] Evet, resmi görüş bu şekilde oldu. Ama asıl olan neydi? Onu bir Vatikan[72] belgesinden aktaralım.

"Hazax, Midyat, 'Ayn-Wardo, Anhël, Mzizah ve Tüm Turabdin'de Hıristiyanların Kritik Durumu

1- Türk Hükümeti, Hıristiyanların elindeki tüm silahlara el koydu. Bütün liderlerine, belge imzalattı. İmzalanan belgede, herhangi bir köyde, bir tüfeğe rastlansa o köy ateşe verilecek, yerleşikleri kurşuna dizilecek.

2- Türk hükümeti, bütün Hıristiyan köylerine jandarma yerleştirdi. Bu jandarmalara, bu köylerde silah arama emri verildi. Herhangi bir köyde, bir silahın dahi bulunması halinde, Hıristiyan sahibini, İstiklal Mahkemesi'nin önüne yargısız çıkaracak.

3- Türk Hükümeti, Midyat, 'Ayn-Wardo, Anhël, Mzizah, Midın'den 150 önde gelen Hıristiyan lideri, tutukladı. Bunlar arasında Mzizah ve 'Ayn-Wardo'dan iki ruhban da bulunmakta. Bu liderler önce Mardin'e daha sonra Urfa'ya götürüldü.

Bazıları bunların, Tël-Arman'de [Kızıltepe] kıyıldığı, diğer bazılarının da Urhoy taraflarına sürüldüğünü, ileri sürdü. Suçları, Irak'ta bulunma, burda, Arap ve İngiliz hükümetlerine, hizmetler sunmuşlar. Bu yüzden, ajanlık ve ihanet işlemi görecekler.

Her Hıristiyan, Irak'tan palto, postal, çorap ve benzeri gibi eşyanın yanında bulundurması halinde, yargısız İstiklal Mahkemesi'nin[73] önüne çıkarılıyor. Buna karşın, Irak'a

---

[71] Daha geniş bilgi için bkz., Kodal Tahir, *Paylaşılmayan Toprak*, Yeditepe, 2005, İstanbul, s. 386.

[72] *Archivio Segreto Vaticano*, Nunziature Parigi, busta 392.

[73] Sayfo'dan sonra, 1918'de Turabdin'de büyük bir katlık basgöstermişti. Birçok insan, bir parça ekmek için sağa-sola dağılmıştı. Bir bölüm Süryani, İngiliz ve Fransız askeri olmuştu. "Yaşım küçüktü. Midyatlı Süryaniler'den Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde kurşuna dizilenlerin adları şunlardır: 'İsa Zahre [Bê-Zahrabaye], 'İsa Bê-Sarko, Hanna Bê-Resqo, İşo' Bê-'Ada, Şabo Bê-'Iwarnayto, Zayto Bê-Şabo Bahdo, Malke Bê-Gêšer. Bunlar Irak'ta İngiliz asker olmuştu. Onları bölgeden bir Kürt [Hedîko] ihbar etmişti. Asılan bu kişilerin evlerinde, askerlikte çekilmiş resimleri ele geçmişti. Bu sıra İngiliz ve Fransız askeri olmak yasak ve cezası ölümdü." *Malak Bêsse ile Mayıs 1993'te, Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi*

giden ya da orada bulunan Müslümanlar, hiç bir baskıya uğratılmıyorlar. (...)

4 Ocak 1926"

Turabdin'in güney ve güneydoğusunda kalan köylere, Kemalist devlet, Dağ Taburu eliyle, Doğu-Batı Süryaniler üzerinde, büyük bir baskı ve zulüm yapıyordu. Bu zulmün önünden kaçan ve Midyat'a sığınan Midinli köylüler, Midyatlı önde gelenlerden, bir şeyler yapmaları için yardımlarını istediler. Önde gelenler, yapılan zulmü, protesto etmek amacıyla, Ankara'ya telgraf çekiyorlar.

Bu konuyu, Midyatlı Süryani bir amca, şöyle aktardı: Midyat'ta, Başpapaz İsa Griğo, Midin köylüleri için, bir telgrafı kaleme almıştı. Bu telgraf Ankara'ya çekilmişti. içinde şöyle bir not yazmıştı: *Anadolu'ya ulaşan aydınlık, Kürdistan'a hala ulaşmış değildir.* Anlamı, yani Kürdistan'da, hala haktan, söz etmenin olanaklı olmadığını iletiyordu. Bu telgraf nedeniyle Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde kurşuna dizilmişti.

Birçok aile, sürgün olarak, Anadolu'nun içlerine sürülmüştü. Buralarda yıllarca kalmışlardı. Daha sonraları çıkan afla Turabdin'e geri gelebilmişlerdi.[74]

Hazaxlı Süryani yazar, Hanna Hannuşe, Hazax'te [İdil] olanları şöyle anlatıyor:[75]1926 yılının kış aylarıydı, yakında, silah toplamak üzere, bölgeye büyük bir askeri gücün geleceği söylentileri, ağızdan ağıza dolaşmaya başladı. Hazax halkı arasında huzursuzluk ve korku başlamıştı. Olacakların ne anlam taşıdığını çok iyi bilen Hazaxlılar, gecelerini Hazax'ın dışındaki vadi ve mağaralarda, gündüzlerini ise Hazax'ta geçiriyordu. Bunu böyle aylarca yapmışlardı.

20 Şubat 1926 günü, Takibat Alayı adı ile bir askeri güç Hazax'a geldi. Komutanı da İshak Bey'di. Ona Ali Bey ve İbrahim Bey adında iki binbaşı da refakat etmiş. Binbaşı İbrahim Bey, hemen tellalları köye saldı. Halktan belge karşılığı, silahlarını teslim etmesini, özellikle teslim edenlere hiç dokunulmayacağını ilan etmiş. Halk ilana uyarak 1300 parça silahını teslim etmiş. Ardından, köyde arama yapılması için askere emir verilmiş. Evlerinden alınan birçok erkek hemen tutuklanmış. Bunlardan 220'si, göl kena-

---

[74] Asmar 'Adoka (1905-2000) ile, Eylül 1997'de Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

[75] Daha geniş bilgi için bkz., Hannushe Murat Hanna. *Azekh "Beyt-Zebde"*, 2002, s. 100-5.

rındaki Mor Ya'qub Kilisesi'ne, 180'nini de Yukarı Mahalle'de bulunan Süryani Katolik Kilisesi'ne tıkıldı.

Bir aylık bir süre içinde, önce Midyat, Savur, Mardin ve Diyarbakır üzerinden Elazığ'a ulaştırıldılar. Yollarda kaçmak isteyenler, askerin kurşunlarıyla ölüme yollandı, diğer bir bölümde yorgunluk ve açlık nedeniyle telef olmuş. Elazığ'da, İstiklal Mahkemesi önüne çıkarılan grup, kurşuna dizileceği sanılırken beraat etmiş.

Patrik III. İlyaş'ın ve Patrikhane'nin Dışlanması ve 1933 Simili [Duhok] Kırımı

İngiltere'nin Irak'taki mandalık [1920-1932] süresi, artık sonuna doğru yanaşıyordu. İngilizler Irak'tan ayrılmak zorundaydılar, Irak'ta, Kral Faysal'ın üstesinden gelemediği birçok etno-politik sorunları vardı. Bunları tek başına çözemeyeceğini çok iyi biliyordu. Ona politik destek ve omuz gerekiyordu. Bunun için önceleri gibi, yüzünü yeniden Ankara'ya döndü. Uzun bir süre Bağdat-Ankara arasında gizli diplomatik trafik oluştu. Bu gizli diplomatik trafiğin gündem noktası yine Mezopotamya'nın Irak ve Türkiye parçalarında bulunan Doğu-Batı Süryaniler'di. Başta Cumhurbaşkanı Kemal ve Başbakan İnönü, krala yardımcı olabileceklerini hemen gösterdiler. İlk ciddi adımı, bir jest olarak, Ankara atacaktı.

Ankara, böyle bir adımı atmak için çoktan hazırlıklara başlamıştı bile. Bunu, Mardin'deki Kildani başpiskoposu İsrael Udo şöyle not ediyor:[76] "1923 yılının ilk evresinde, Ankara'nın emriyle, Vilayet Meclisi'nde, yer alan tüm gayrimüslimlerin görevine son verildi. 1924'ün başında, kentin valisi,[77] Yakubiler'in patriği İlyas'a, başkatibini, elinde bir [başka] emirle gönderdi. Emirde: *Bundan böyle patrik, hükümet konağına [valiliğe] ruhbanlık cübbesiyle hiç gelmiyecek. Herhangi bir iş için, hükümet konağına geldiğinde, tek başına bulunacak, yanında fazla kimsesi olmıyacak, [isterse] yanına, yalnız bir çömezini alabilir.*

---

[76] Daha geniş bilgi için bkz.. Udo Srayel. *Maktabnutho cal Rdufye da Kristiyone d Marde. w d Amid. w d Sacerd. w da Gziro. w da Nşibin d hu šato 1915.* Ashurbanipal bokförlaget. 2004. Jönköping. s. 150. Klasik Batı Süryanice'den çeviri konusunda yardımları için dostumuz **Eliyo Be-Galle-Nisane**'ye saygılarımızı iletiyoruz.

[77] Cumhuriyetin ilanından sonra ilk Mardin valisi 'Abdulfattah Bey'di. Daha geniş bilgi için bkz. Dolapönü Hanna. *Tarihte Mardin.* 1972. İstanbul. s. 109.

İleride, yazılı sunacağı, her dileğin üzerine, geçmişteki gibi, "patrik" adı ile onları imzalamıyacaktır. Bunun yerine, başrahip [manastır yöneticisi] adı ile imza atacak. Bunun nedeni, Cumhuriyet devletimiz, [artık] patrik adını kabul etmiyor. Devletin gözünde, patriğin statüsü böyle indirildi, sıradan bir insan yapıldı."

Ankara Patrik İlyas'ı, daha doğrusu Patrikhane'nin Mardin'den dışlanması ile işine başlıyordu. Bu sıra Zahfaran Manastırında öğrenci bulunan Xori Gabro olayı şöyle anlattı:[78] Yaşım küçüktü. Manastırda öğrenciydim. Birgün vali[79] manastıra geldi. Patriğe verilmek üzere elinde bir telegrafı vardı. Elindeki telgraf Ankara'dan, Atatürk'den gelmişti. Telgrafta valiye şöyle yazılmıştı: *Orda bulunan o karacübbeli ruhani reis, bir kaç gün içinde, hemen Türkiye'den ayrılsın ve bir daha Türkiye'ye geri gelmezsin,* deniyordu. Tüm rahipler ve öğrenciler ağlamaya başladık. Böyle, geceli-gündüzlü bir kaç gün, patrik için ağlayışlarla, ayin ve dualar yapmıştık. Aynı haftada, patrik bazı Süryaniler'in eşliğinde Midyat'a gitti. Oradan Cizre'ye ve Musul'a gitti. Patrik olmazdan önce, kendisi Musul'da piskopostu. Orada kalabileceğini sandı. Irak'a varışının ikinci gününde, Iraklı yerel yöneticiler, bulunduğu yerine geldiler. Ona "Irak'tan ayrılmanız gerekiyor" dendi. Musul'dan hemen ayrıldı, Basra'ya indi. Basra'dan da gemiyle Hindistan'a gitti. Hindistan'da, başına gelen tüm zulümler nedeniyle, orada ancak bir yıl dayanabildi, kahrından öldü.

Ankara, patrik ve patrikhaneyi dışlama konusunu, arşivlemek için resmi bir kararname bile yapmıştı. Kararnamede, patriğin sadece adı doğru anılıyor. Ünvanına hiç değinilmiyor. Birde, dışlamanın havadan ve sudan, bir gerekçeside var. Bu sıra, devlet adına ün yapmış, tüm tanıdıklar kararnamenin altına imzalarını atıyorlardı. Onu olduğu gibi sunuyoruz:

T.C.
Başvekalet
Muamelet Müdürlüğü

---

[78] Başpapaz Gabriyel Beth-Yawno (Aydın) ile, Haziran 2002'de Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi. 1926'da dünyaya geldi. hala yaşamda.

[79] Dolapönü Hanna, *Tarihte Mardin*, 1972. Vali Tevfik Hadi Beyden sonra Mardin valiliğine Rifat Talat Öncel atandı (3 Temmuz 1930), s. 110.

Şube: -----
Sayı: 10473

Kararname
Lozan muahadenamesinin iktibası mer'iyetinde Bağdatta bulunması hesabile Irak tabiyetini iktisap eylediğini ve mezkur muahadenamenin 31. Maddesi mucibince Türkiye lehine hakkı hayırını istimal eylemek istediğini mülga Hemedan Konsolosluğumuza müracaatla beyan ederek Hemedan Konsolosluğumuzdan gönderilen hakkı hıyar evrak üzerine Sultan Ahmet Nüfus Şubesine kaydedilip namına hüviyet cüzdanı doldurulmuş olan Şaul Ubetya oğlu Elyas nami diğer İlyahu nam şahsın mezkur hüviyet cüzdanını kabulden istinkaf eylediği ve resmi izin almaksızın Irak tabiyetine girdiği ve memleketimizle de hiç bir alakası bulunmadığı anlaşıldığından merkumu 1312 numralı kanunun 9. Maddesi ahkamına tevfikan Türk vatandaşlığından çıkarılması; Dahiliye Vekaletinin 31-12-930 tarih ve 3541/1114 numralı teskeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 7/1/931 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

7/1/931
İmzalar
Reisi-cumhur Gazi M. Kemal
Bş. V. İsmet İnönü
Ad. V. Yusuf Kemal
Da. V. Şükrü Kaya
İk. V. Mustafa Şeref
Ha. V Tevfik Rüştü Aras
Na. V. İ. Bilmiş
M. M. V. Zekai
Ma. V. R. Abdülhalik
S.İ.M.V. Z. Refik
Mf. V. Esat[80]

Yapılan bu önemli olay nedeniyle, Irak'ta Kral Faysal'ın gönlü rahatladı. Yanına hemen Bağdat'taki Türk Elçisini davet ediyor. Ona, Kemal'e ulaştırılmak üzere dileklerini sıralıyor. Şunlara yer veriyordu:

---

[80] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, BCA-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet, 036/16/01/02, 17-1-18. Cumhuriyet belgeleri konusunda yardımları için dostumuz **Sait Çetinoğlu**'na saygılarımızı iletiyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti
Bağdat Elçiliğinden, 26 Mayıs 1931
Şifre Müdürlüğü, 27 Mayıs 1931
No. 28000

Hariciye Vekaletine
Mahrem ve zata mahsustur
Kral Faysal dün beni refikam ile beraber Bağdat civarındaki çiftliğine hususi olarak davet etmişti. Musahabe esnasında bana şu beyanatta bulundu:

Barzan Şeyhi üzerine hemen bir hareketi askeriye icrasını Nuri Sait Paşa geçen sene Türkiye hükümetine verdiği söze istinaden iltizam ediyor. İngilizler de bunu terviç ediyor. Ben ise bu işe hemen şimdiden teşebbüsü muvafık bulmuyorum, zira Hoybun Cemiyeti orada Asurilere karşı bir kuvvettir ve İngiliz tesirine tabi değildir. İhtimal ki İngilizler bu sebepten dolayı o kuvveti mahvetmek üzere bu hareketi muvafık buluyorlar. Ben cumartesi günü Musul'a gideceğim, belki Barzan Şeyhi ile de görüşeceğim ve onu hükümete müzahir olmağa ve Türkiye Hükümetince hoş görünmeyen bir takım kimselere iltica gah olmamağa ve Türkiye'ye daima dost ve hayırhah olmağa ikna için çalışacağım. Bu suretle hem Asurilere karşı Barzan Şeyhi kuvvetinin idaresine hem de kuvvetin daima Türkiye'nin emnü itimadına layık bir hale gelmesine gayret edeceğim, muvaffak olmadığım takdirde harekat-ı askeriye için Nuri Paşa'nın fikrini terviç edeceğim (yaptıracağım).

İngiliz entrikalarından çok muzdaribiz. Gazi Mustafa Kemal hazretlerinin bu hususiaki siyaset ve muvaffakiyetinin hayranıyız, o büyük adam benim için ve bütün Şark için bir mukaddes vücuttur. Zaten siyasetimiz Türkiye siyasetinden mülhemdir. Biz bir evin ayrı ayrı odalarında sakin iki kardaşız. Menafiimiz müşterek ve siyasetimiz birdir. Türkiye bizim rehberimizdir. Gazi Mustafa Kemal hazretlerinin elini öpmek ve ona karşı bipayan (sonsuz) hürmetlerimi ve takdirlerimi takdim eylemek üzere bu sene Türkiye'ye gitmek istiyorum. Hükümetiniz muvafakat ettiği takdirde bu yaz tedavi için gideceğim İsviçre'den avdetimde. Teşrini-evvelde orada bulunacağım.

Kralın bu beyanatı üzerine talimatı devletlerine muntazır olduğum maruzdur efendim.

Tahir Lütfü

Bağdat Büyükelçiliği[81]

Türkiye Cumhuriyeti'nden verilen olumlu yanıt üzerine Kral Faysal 6-8 Temmuz 1931 tarihinde Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunur. [Ankara'da] 15 Temmuz 1931'e kadar kalır.

...

8 Temmuz 1931 tarihli Türkiye-Irak ortak bildirisinde takip edecekleri dış politika hakkında şu hususlara yer verilmiştir:

"Ankara, 8 Temmuz 1931
Bildiri

Irak kralı hazretlerinin Ankara'yı şereflendiren ziyaretleri esnasında Türkiye Reisi Cumhuru hazretleri ile aralarında müteaddid [birçok] ve çok samimi mülakatlar olmuştur. Irak reisi vüzerası Nuri Said Paşa hazretleri ile maliye veziri Rüstem Haydar beyefendi de Ankara'yı teşrif etmişlerdir.

Bu iki Irak devleti recülü ile başvekil İsmet Paşa hazretleri ve hariciye vekili Tevfik Rüştü, dahiliye vekili Şükrü Kaya ve iktisat vekili Mustafa Şeref beyefendiler arasında vuku bulan temas ve mülakatlarda iki memleketin iktisadi münasebetleri ve tarafeyn tebeasının diğerinin ülkesinde ikameti şeraiti hakkında fikir teatisi yapılmış. Türkiye ile Irak arasında ikamet ve ticaret mukavelenamesi akti için hemen müzakerelere girişilmesi hususunda ittifak hasıl olmuştur.

...

Hududun emniyet ve asayişini temin hususunda alınan tedbirlerin samimiyetle tatbik edildiği ve iyi neticeler verdiği iki tarafça memnuniyetle müşahede edilmiştir. Hududun iki tarafında yek diğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyit edilmiştir."

Bu ikili görüşmeler çerçevesinde 1932'nin başlarında yeniden Ankara'ya gelen Irak başbakanı ile Türkiye Cumhuriyeti devleti yetkilileri arasında "suçluların iadesi, ikamet, ticaret anlaşması" gibi [daha başka] anlaşmalar da imzalanmıştır.[82]

Ankara'da Simili Kıyımı'nın planı, resmi açıklamalarda ona değilmeden, böyle çok gizli bir şekilde yapıldı. Plan ne zaman başlıyacaktı? Adımları nasıl atılacaktı? Bunlar tek

---

[81] *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C. 2, Belge 22, s. 195-96.

[82] *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Şubat 2007, Sayı: 9, ATASE Yayınları, s. 199-200.

tek incelendi ve ilk adımlarına Yukarı Mezopotamya'da başlandı. Ankara Hükümeti, önce Turabdin'de halktan silahlarını toplamaya koyuldu. Toplama ile ilgili olarak İçişleri Bakanı, başbakanı aşağıdaki yazı ile bilgilendiriyor:

"TC
Dahiliye Vekaleti
Umum Jandarma Kumandanlığı
Ankara, 22-10-1931
Sayı: 36838

Başvekalete

1- Midyat mıntıkasında 10 gün devam eden askeri harekat neticesinde 408 silah toplanup ciheti askeriyeye teslim edildiği ve kıtaatın teftiş ve terhisi başladığından harekata nihayet verildiği Mardin vilayetinin işmarına atfen berayi malumat arzolunur efendim.

2- Başvekalete, Hariciye vekaletine ve R.C. Ka. U.liğine (Reisi Cumhur Kalemi Umumliğine| arzedilmiştir.

Dahiliye Vekili
Şükrü Kaya
İmza
Takdim 24-10-1931[83]

Turabdin'de, gelecekte, patriğin dışlandığı duyulsa bile, halk silahlı bir isyana kalkışmazsın diye, silahı toplandı. Kilise diğer bir çok konuda olduğu gibi, bu olayın üstünüde, yarattığı yalanlarla ne yazık ki bilinçli üzerini örttü. Kiliseye bağlı ruhbanlardan biri bu konuyu şöyle anlatıyor:[84] *Şubat 1931'de Patrik III. İlyas Şakir, Hindistan'da bulunan Süryani cemaatini ziyarete gitti. Malankara'da bir köyde Mor Stefanos Kilisesi'nde misafir edilirken hastalandı ve 13 Şubat 1932'de burada öldü.*

Ankara Hükümeti, Irak'taki tüm gelişmeleri yakından izliyordu. Bir yandan Bağdat'ta bulunan Büyükelçi Tahir Lütfü, Irak Hükümetinden elde ettiği her tür bilgi ve belgeyi Ankara'ya aktarıyor, diğer bir yanda da, bizzat Kemal'in

---

[83] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. BCA-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Dahiliye Nezareti. 030/10. 54-359-7.
[84] Akyüz Gabriyel, *Deyrulzafaran Manastırı'nın Tarihi*, 1998. Mardin, s. 38.

gönderdiği ve ilgilendiği ajanları,[85] Kürt, Arap ve Türkmen aşiretlerinden çeteler oluşturmuştu. Bu çeteler, Irak'taki Doğu-Batı Süryanileri'ne karşı, temeli İslam propagandasına dayanan saldırılar, talanlar, yıldırmalar ve yağmalamalar yapıyordu. Çeteler, Süryani köylerine yaptıkları gece baskınlarıyla, "Süryaniler devlete karşı isyan yaptı" havasını yarattılar. Bu saldırılarda birçok Doğu-Batı Süryani yaşamını yitirdi. Köyleri talan ve yağma edildi.

1933'ün Ağustos ayına girildiğinde, kırım günü yaklaşıyordu. Ankara, Türk-Irak sınırına, askerini yığıyor. Geçmişte Musul Sorunu sırasında da bunu defalarca yapmıştı. Bu dönemi araştıran Kodal şöyle diyor:[86] *Türkiye Brüksel Hattı'na asker yığmaya başlamıştır. Top ve Fransız uçaklarla techiz edilmiş olan 40. 000 Türk askeri bu hat boyunca hazır hale getirilmiştir. Hatta, bu kuvvetin önemli bir kısmı İngiliz uçaklarına görünmemek için gece yürüyüşü yaparak mevcut sınırın güneyine geçmişlerdir.*

4 Ağustos günü, Irak Ordusu 95 Doğu-Batı Süryani köyünü önce çembere alıyor, sonra saldırıya geçiyordu. 65 köy[87] ordu tarafından yerle bir ediliyor. Ordunun yanı sıra, Kürt, Arap ve Türkmen çetelerinin eliyle bir çok Süryani yaşamını yitirdi. Ordunun başında Kürt kökenli Bekir Sıdki vardı.[88] Irak Ordusu'nun başındaki tüm subaylar, Osmanlı askeri eğitim ve terbiyesini almış askerlerdi.[89] İçlerinden bazıları Kemalistlere katılıp, Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar'la çarpıştılar. Sakarya ve Dumlupınar savaşlarında büyük yararlıkları görüldü. Bu subaylardan Bekir Sıdki ile Tevfik Hüseyin, yine o savaşlarda, bir çok cephelerde hiz-

---

[85] Kasalak Kadir, Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulanması, Birinci Ortadoğu Semineri-Bildiriler, Elazığ 29-31 Mayıs 2003. *T.C. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 2004, s. 74. Ayrıca Mustafa Kemal yanlılarının Türkiye'den gönderdiği ajanlardan da söz ediliyordu.

[86] Kodal Tahir, *Paylaşılmayan Toprak*, Yeditepe, 2005, İstanbul, s. 334.

[87] Daha geniş bilgi için bkz., Annamasse, *Süryanilerin Acı Sonu*, 1988, Nsibin Yayınevi, İsveç, s. 71.

[88] Bekir Sıtkı, 29 Ekim 1936'da bir askeri darbeyle hükümeti ele geçiriyor. Ertesi yıl Kürt devleti kuracağını ilan ediyor. Ağustos 1937'de Musul Havaalanı'nda Türk istihbaratı tarafından Irak Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed Ali Cevat'la birlikte kurşunlanarak öldürüldü. [Jan Beth-Şawoce]

[89] Daha geniş bilgi için bkz., Dr. Qassam Kh. Al-Jumaily & Doç. Dr. İzzet Toprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, Ankara, s. 15.

met etmişler, önemli başarılar göstermişlerdir.[90] Bu subaylar, 1915 Soykırımından deneyim ve ustalığa sahipti. Önde gelen bir çok Süryani'nin kafası, Simil Kıyımı sırasında, gövdesinden ayrıldı. Ayrılan kelleler, ordu tarafından Bağdat'a getirildi. Kelleler, orduyu karşılayan halka verildi. Bağdat sokaklarında, bu kellelerle top oynanmış.

Kıyımdan kurtulan bir çok insan, yaşamını yitirmemek için, yüzünü Türkiye ve Suriye sınırlarına çevirmişti. Türk sınırına dayanan ve asker tarafından ele geçen her Süryani yerinde öldürüldü. Peş-Xabur üzerinden Suriye'ye ulaşmak isteyen bir çok insanda sularda yaşamını yitirmişti.

Doğu Süryani Kilisesi Patriği Mor Şamcun XXIII Eşacyo,[91] [XXIII. İşaya Şam'un] Mayıs ayının başında yöneticiler tarafından önce içeri alınmıştı. Ağustosun sonlarında Irak'tan dışlanmıştı.

Konu elbette burda kapanmıyacaktı. Ankara, her iki Patrik'ten de kurtulmuştu. Sıra kiliseler arasındaki iletişim ve organik bağını kesmeye gelmişti. Süryani Ortodoks Kilisesi, Suriye'nin Humus kentinde kendine patrik olarak Afrem Barşawm'u seçmişti. Patrikhane yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştı. Bu toparlanmayı içeren bilgi ve belgeler kiliselere gönderilmeye başlanmıştı.

Ankara Hükümeti, buna da tahammül etmedi. Aradaki iletişim ve bağı sekteye uğratmak için, patrikhaneden Türkiye'ye gelen veya gelecek olan, her türden yayına, girme yasağı getiren bir hükümet kararnamesini yaşama soktu. Onu olduğu gibi sunuyoruz.

T.C.
Başvekalet
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı: 2/6789
Kararname
Süryani kadim patriği Efrim tarafından neşir ve tamim edilen beyannamenin zararlı muhteviyatına binaen, Matbu-

---

[90] Age., s. 64. Daha geniş bilgi için bkz. Musa 'Ali At-Tayyar, *Tümgeneral Ca'fer 'Askeri ile Tümgeneral Bekir Sıdkı'nın Öldürülmelerine Işık Tutma*, Bağdat, 1981 [Arapça].

[91] Annamasse., s. 80-81. Aynı aileden gelen Patrik XXI. Mor Şamcun Benyamin, Qudşanis'te [Çölemerik] kalıyordu. 1915 Soykırımında, Patrikhane ile birlikte, Yukarı Mezopotamya'dan ayrılmak zorunda kaldı. 1918'de Kürt Şikak aşiret lideri Simko tarafından Salamas'ta haince öldürüldü. [Jan Beth-Şawoce]

at Kanununun 51. Maddesi mucibince memlekete sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 2/6/937 tarih ve 3220/33 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 7/6/937 tarihinde onanmıştır.

7/6/937
Reisi-cumhur Gazi M. Kemal
Bş. V. İsmet İnönü
Ad. V. Ş. Saraçoğlu
Da. V. Şükrü Kaya
İk. V. C. Sayan
Ha. V Tevfik Rüştü Aras
Na. V. A. Çetinkaya
Ma. V. K. Özalp
S.İ.M.V. Dr. R. Saydam
Mf. V. S. Arıkan
Ma. V. T. Agirli
G.İ.V. Rana Tarkan
Zr. V. Muhlis E.[92]

4.

Yeni Cumhuriyet ve Asurlar

Mustafa Kemal tarafından yönetilen Türkiye'de, Asurlara karşı çeşitli çapta zulüm vardır. 1924 ve 1925 yıllarındaki Kürt isyanı sırasında, Kürt saldırıları ve yağmaları da tekrardan artmıştır. Bu zamanda, Hıristiyan nüfusa karşı yeni katliamlar. Turabdin'de halka ve manastırlara saldırılmış ve ruhbanlar öldürülmüştür.[92]

Genelde, Hıristiyan azınlıklara karşı kültürel hoşgörü yoktu. Devlet ve din ayrımı (laiklik) bağlamında, anayasa Hıristiyanlara Müslümanlarla eşit hakları vermektedir. Din özgürlüğü de anayasaca garanti edilmiştir. Fakat bu kağıt üstünde kalan bir düzenlemedir. Ayrıca, yeni Türk anayasası sert kültürel baskı yoluyla – ya da etniksizleştirme

---

[92] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. BCA-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Başvekalet. 030/18/01/02. 75-50-1.

[92] Kürt Şeyh Said ve silahlı askerleri birçok Türk ve Kürt köylerine saldırmışlardır. Suç için ülke genelinde araştırma yapıldıktan sonra Türk hükümeti Şeyh Sait'in 1923 yılında Dayro da Şilbo'da barınmaya çalıştığını belirten sahte bir mektup aldılar. Hükümet hemen büyük bir ordu gönderdi ve masum sakinlerle diğer ziyaret eden Asur köylülerini katlederek köyü yıktılar. Gorgis Asmar Al-Qas, *Jirah fi Tarikh As-Siryan*, çev. Subhi Yonan. 1980. s. 111.

(ethnocide) azınlıkların Türkleştirilmesi olarak uygulanan diğer bir çeşit baskı ortaya koymaktadır.[93]

Ermeniler ve Rumlar'dan farklı olarak, Asurlara Lozan Antlaşması (1923) gereğince ulusal-azınlık statüsü verilmemiştir. Bu önemli bir farklılıktır. İzleyen sürede, Süryanice öğretmek yasaklanmış, 1929-1930 tarihlerinde Turabdin'deki okullar ve bir kısım manastırlar kapatılmıştır. Asur terimi kullanmak yasaklanmış, yerine Türk tanımlaması, ya da Hıristiyan dağ Türkleri kullanılmıştır. Bu yüzden, Süryaniler dilsel azınlık olarak bile kabul edilmemişlerdir. Sonuç olarak, kültürel kurumlar ve Süryanice kitap ve gazeteler yasaklanmıştır.

Sistemli asimilasyon politikası ve Türkleştirme tüm alanlarda uygulanmaktadır. 1934 tarihinde,[94] Süryaniler Türkçe soyadı benimsemek zorundadırlar. Hatta, bu politika 1970'lere kadar sürmüştür.

1972 yılında çıkarılan 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nun 16. maddesine göre doğan tüm çocuklara yalnız Türkçe ad konmasına izin veriyordu. Bu politika 1980'lere kadar Batı ülkelerindeki göçmenlere de uygulanmıştır. Süryani aileler Türk Konoloslukları'nda yeni doğan çocuklarını kaydetmeye ve sertifika almaya çalışırken, onlar resmi Türk adları listesinden adlar seçmek zorundaydılar.

Adların Türkleştirilmesine ek olarak, bir kaç yüzyıllık eski köy adları Türkçe adlarla[95] değiştirilmişlerdir.

M. Kemal dönemi boyunca, gayri-müslim ve Türk olmayan azınlıkların hızlı etniksizleştirilmesi başladı. Daha sonraki dönem ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında durum daha kötü oldu. Halihazırdaki sınırlı din özgürlüğü daha çok kısıtlandı. Bundan ve kötüye giden ekonomik

---

[93] Donef Racho, Assyrians in Turkey: Disappearance of a Culture? paper presented at the *Assyrians After Assyria Conference*, July 2, 2000, Sydney)

[94] Türk hükümeti, modernleştirme bahanesi adı altında, 1934'ten sonra, Türk ad ve soyadı kullanmayı yürürlüğe (2525 sayılı "Soyadı Kanunu" ve "Soyadı Nizamnamesiyle") koydu. Türk adı dışında, ad kullanmak yasaklanmıştı. Soyadı Kanununun üçüncü maddesi "[r]ütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri[nin]" soyadı olarak kullanılması yine yasaklanıyor. Sonuç olarak, bu yasal engelleme nedeniyle, insanlar, tarihsel köklerinden zorla uzaklaşıyordu..

[95] Örnek olarak Midyat'a yakın kalan köylerden: **Ërnes** (Bağlarbaşı), **Anhël** (Yemişli), **Boqësyono** (Alagöz), **Zaz** (İzbırak), **Arbo** (Taşköy), **Badëbbe** (Dibek), **Mar-Bobo** (Günyurdu), ve daha başkaları.

durumlardan ötürü birçok Süryani 1924 ve 1925 yıllarında olduğu gibi Suriye ve Lübnan'a sığındılar.

1939'da Midyat'ta Askeri Depo Komplosu ve Sonrası

Sayfo'dan sonra, devlet Midyat'taki Mor Şarbel Manastırı'na el koymuştu. Onu askere kışla yaptırdı. İçine, bölgede birçok kanlı katliama imza atan ünlü 6. Alayı yerleştirdi. Geçmişte de geçici olarak Turabdin'e defalarca gelmişti. İşini bitirdikten sonra başka yerlere taşınmıştı. Her yerde de görevi aynıydı: Kanlı katliam.

Ankara Hükümeti, Irak'ta olduğu gibi Suriye'deki gelişmeleri de aynı tempo ve yöntemlerle izliyordu. Burada Fransız mandası vardı. Sayfo'dan sonra, Doğu-Batı Süryaniler burada çok çabuk toparlandı. Ulusal, dini ve kültürel kurum ve kuruluşlarını yarattı. Bunlar arasında kendi anadilleriyle okulları, organları, yazarları, düşünürleri, şairleri, çevirmenleri, politikacıları ve yayıncıları oluştu. Ulusal bilinçleri alabildiğine gelişiyordu. Bu yüzden de kurulan kadın, öğrenci, esnaf, yazar, hayırseverlik, zanaatçı vb. birlikleri gün be gün artıyordu. Ulusal bilincin yanı sıra politik bilinç de yükseliyordu.

Gozarto [Suriye'nin kuzey-doğu bölgesi] ve çevresindeki bu gelişmeler Ankara'yı çok rahatsız ediyordu. Gelişmeler bir Asuristan'ı kurmaya doğru giden bir endişe veriyordu Ankara'ya.

Irak'ta olduğu gibi, Suriye'de de Ankara'nın yolladığı ajanlar, çete kuruyor ve suikastler yapıyordu. Birçok önde gelen insan, bu ajanlar tarafından ortadan kaldırıldı. Bu konuyu, daha geniş bir bilgiyle, Genelkurmayın kendi belgesinden verelim:

Belge No. 88
İstihbarat Dairesi 2. Şube
(...)

Madde 2- Fransızlara karşı isyan etmek üzere bizden yardım isteyen Suriye aşiretlerine Genelkurmayca uygun görülen ve İçişleri Bakanlığına bildirilen yardım şekli aşağıda arz olunur:

A- Aşiretlerin ve Arapların Fransızlara karşı isyanlarının çeşitli dönemlerinde, isyanlarının ortaya çıkış derecesine göre bunlara azar azar silah ve cephane verilmesi, yalnız yardımın tarafımızdan yapıldığının Fransızlara duyurulmaması için batarya verilmemesi.

B- Verilecek silah ve cephanenin sonra aşiretlerce bize karşı kullanılmamasını sağlamak amacıyla, aşiretlerin ailelerinin rehine olarak korunması, tekrar sınırın güneyine inmemeleri için sınırdan olabildiğince uzak yerlerde iskan edilmelerinin iyice düşünülmesi ve yukarıdaki konular ile verilmesi uygun görülecek silahların veriliş şeklini kararlaştırmak üzere güvenilir kimseler gönderilmesi uygun görülmektedir. Ancak isteklerin kısmen kabulü ve uygulamasına onay verilmeden önce, isyan çıkarabilecekleri hakkındaki sözlerin ciddi bir incelemeden geçirilmesinin gerekli olduğu arz edilir.

Madde 3- Bu sorun hakkında İçişleri Bakanlığından Güney Sınır Komutanlığına önceden yazılan şifrede (Aşiretler tarafından istenen silah ve cephaneler zaman zaman verilebilir. Top verilmesi uygun değildir. Aşiretler harekete başlamadan önce ailelerini bölgemize geçirmeleri gereklidir ki vereceğimiz silah ve cephaneye karşı rehine olsun. Sınırımıza yakın ve parelel olmamak şartıyla yurt sorunu çözülür ve kabul edilir. Gerek yurt sorunu gerek silah ve cephanenin veriliş tarzı ve diğer hususlar Antep'e gönderecekleri temsilci ile müzakere edilip Bakanlıktan alınacak emirler çerçevesinde tespit edilebilir. Ahmet el-Şaban'a yazılmak üzere bu anlamda cevap verilmesiyle sonucunun açıklanması) bildirilmektedir. (...)[96]

1937'de, Türk ajanları Amude kentinde Ermenilere, Rumlara [Melkitler] ve Süryanilere karşı çetelerini saldırttı. Bu saldırılarda bir çok Ermeni, Rum ve Süryani yaşamını yitirdi. Çeteler, daha sonraları, diğer kentlerde de katliamlarına devam ettiler. Gelişmeler, Ankara tarafından yakından izleniyordu. Aşağıdaki belge bunun dökümünü şöyle özetliyor:

T.C.
Dahiliye Vekaleti
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şube: 7
Hususi: 45/668
Umumi: 45818
Özü: Suriye duyukları
10. 9. 1938

---

[96] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay ve ATASE Yayınları, sayı: 118, yıl: 53, Temmuz 2004, Ankara, s. 320.

Baş Vekalet Yüksek Makamına
1- 11/8/937 günü hadisesinde ölen hıristiyanların seneki devriyeleri dolayisile Hasiçe, Kamışlı, Resülayn ve Derbesiye hıristiyanlarının Amude'ye geldikleri ve Amudeliler tarafından tezahüratla karşılandıkları.

2- Mezkur günde Amude'deki hıristiyanların ileri gelenlerinden İlyas Sabbah'ın oğlu olup geçen seneki hadisede öldürülmüş olan Melek'in mezarında vatan şehitleri namına rekzedilen (basit yazılı) bir abidenin küşat resmi yapıldığı ve bu merasimde Cezire davası ile alakadar müteaddit nutuklar söylendiği.

3- Bundan sonra Şafi camiine geldikleri ve burada Fransız taraftarlarından henüz hüviyeti tespit edilmemiş bir Çeçen'in nutuk irad ettiği bu esnada hıristiyanların camiin içindeki halıları ayaklarile çiğneyerek kirlettikleri ve Amude'de oturan islamların korkudan müdahelede bulunmadıkları.

4- Tezahürat esnasında Abdo Hallo ve Nevaf'ın adamları cırıt oynadıkları sırada Abdo Hallo'nun atı Nevaf'ı tekme ile ayağından ağırca yaraladığı ve derhal tedaviye alındığı.

5- Tezahüratı müteakip Amude hıristiyanlarının gelenlere büyük bir ziyafet verdikleri, ziyafetten sonra herkes yerlerine döndükleri haber alınmıştır.

Keyfiyeti yüksek bilgilerine saygı ile arzederim.

6- Başvekalete, R.C.U. Katipliğine, Gümrük ve İnhisarlar Vekaletine, Genel Kurmay Başkanlığına, Milli EM. H. Reisliği yüksek makamlarına yazılmıştır.

Dahiliye Vekili
Ş. Kaya[97]

Ankara, 6. Alayı yeniden Midyat'a yerleştirmenin kararını veriyor. Bu sefer 6. Alay uzun bir süreliğine Turabdin'de kalacaktı. Ama askeri kışlanın [Mor Şarbel Manastırı] yeniden onarılması ve genişletilmesi gerekiyordu. Buna da duvarcı, taşçı, taş yontucusu gerekiyordu. Hemen çare bulundu. Midyat ve çevresinden askerliğe alınacak Süryani gençler, burada askeri görevlerini *geri hizmette* çalışarak yapacaktı. Sabahtan akşama kadar burada çalışacaklar. Yemeklerini evden birlikte getirecekler, emeklerine karşılık

---

[97] BCA-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet, 3010/264/782/-26; aynı konu için daha geniş bilgiye bkz. Umar, Dr. Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No. 3, Elazığ, 2003.

da hiç bir şey almayacaklar. Geceleri de evlerinde bulunacaklar. 6. Alay için yapılacak askeri kışlanın çalışmalarına böyle başlandı.

6. Alay yavaş yavaş yerleşmeye koyuldu. Alay gelmezden önce, Midyat'a üsteğmen rütbesiyle Sami Küçük gelmiş.[98] Kısa bir süre içinde, Midyat'ta kendine bir çevre yapıyor. Bu çevreden *gizli* bir komite kurdu. Komite'nin başında Sami Küçük var. Sami, Şeyho Sleymeno'yu[99] kendine yaver yaptı. Ona subaylık rütbesi verdi. Komitenin diğer üyeleri, alay kumandanı yarbay, Midyat kaymakamı, belediye başkanı Mahmut Selimozade [Arıkan] ve Nuri 'Azizke [Midyat] idi.

Komite adına, Şeyho Sleymeno ve Nuri 'Azizke, Turabdin ve Gozarto'deki silah kaçakçıları ile ilişki ve bağlantı kuruyorlar. Komite, silah kaçakçılarına, askeri depodan gizlice silahlar satacak. Komite, bu silah satma operasyonuyla şu hedefe ulaşmayı istiyordu:

1- Doğu-Batı Süryaniler arasında, Gozarto'da yaratılan ulusal gelişmeleri sabote etme ve Fransızlara anarşi yolu ile engeller çıkarmak.

2- Turabdin'de yaşıyan Süryanilere 6. Alay eliyle kanlı bir darbe indirmek.

Xori Brahim Hajjo [1910-2001] ile yapılan söyleşide konuyu şöyle anlattı:[100] Orduya bağlı subaylar, cephaneliği [silah kaçakçılarına] sata sata bitirdi. Bu sıra, bu depo [Cizre yolu üzerinde] "Hamam" dediğimiz, [Sacdo Şarro] Sa'do Şarro'nun evine çok yakın kalıyordu. Gölet de buraya yakındı. Onu, uzun bir süre önce, askerliğin kendisi cephanelik yapmıştı. Burdan, [Midyatlı Kürt] Muhammedko, [Süryani] Bêro Mureke vb gibileri, bu subaylardan gizlice cephanelik satın alıyorlardı. Uzun bir süre, bu yöntemle, cephaneliğin kendisi satıldı ve batırıldı. Bu sıra, Midyat

---

[98] Sami Küçük, askeri istihbarata bağlı nazi ruhlu bir subaydı. Midyat'ta 4 yıl bulundu. 1960 darbesinde Albay Sami Küçük, MBK-Milli Birlik Kurulu üyesi olarak darbeciler arasında yer aldı. [Jan Beth-Şawoce]

[99] Şexo Sleymeno, Midyat'taki Kürt Mehmedo ailesinin bir üyesiydi. Fanatik İslamcı bir tipti. Sami Küçük onu kendi yaveri tayin etmişti. Türkçe'nin yanı sıra anadili Kürtçe, Yeni Batı Süryanice ve Muhallemice'yi çok iyi bilirdi. Bunun dışında, Midyat'ın yerlisi olması nedeniyle, Midyat'ta her aileyi yakından iyi tanıyordu. [Jan Beth-Şawoce]

[100] Beth-Şawoce Jan, *Êno Merli Xori Brahim Hajjo Madcarle*, Nsibin Yayınevi, Södertälje 1995, s. 41-45.

askeri kışlasında, askerliğini, çalışarak yapan, bir sürü Süryani vardı.

Batıran subaylar "Cephaneyi Süryanilerin üzerine yıkmak" doğrultusunda plan yaptı. Plan hemen yaşama geçirildi. Gelecekte de, herhangi bir soruşturma ya da denetleme yapılsa, sorumluluğunu, subaylar taşımayacaktı.

Aralık 1939. Ayın ilk haftası ve günlerden perşembe idi. Gece, cumaya bağlıyan saatlere girilmişti. Askeri deponun yanında silahlar konuştu. Saatlerce, çatışma biçiminde kurşunlar yağdı. Evimizin damına çıkan merdivenler "Depo"ya bakıyordu. Evimiz Midyat Gölü'nün hemen üzerindeydi. Yerimiz tepe olduğu için, yer görünüyordu. Sokaklardan koşuşmalar oluyordu. Karanlık olduğu için bir şeyler görülmüyordu. Merdivenlerden çıktığımı gören kapı komşumuz Yusuf Nure, bana: *Otur! Otur! Sana kurşun gelebilir*, dedi. Sürekli ateş ediliyordu.

Bu sıra, Midyat kaymakamı, görevinde değildi. Kısa süreliğine bir yere bilinçli ayrılmıştı. Yerine vekaleten [geçici] Yüzbaşı Rıfat bakıyordu. Hemen bir askeri, lüks lambasını getirmesi için, mahallemizdeki kahveci Karagöz'e yolladı. Lüks geldiğinde, yüzbaşı Rıfat saraydan [hükümet konağı] çıktı. Dışarıda lüks lambanın aydınlığı ile birlikte ateş edenlere *"Ateşkes! Ateşkes! Ben Yüzbaşı Rıfat Bey'im, ateş etmeyin! Durun, ateş etmeyin!"* Depo'nun yanına doğru gitti. Ateş etmeler durdu. Neyin nesi olduğunu bilmeden, evlerimizde, yataklara çekildik.

Günlerden cumaydı. Aralığın 7-8 idi. Sabah erkenden elbisemi giyindim, dışarıda yağmur yağıyordu. Şemsiyemi alıp çarşıya dükkanıma gittim. Çarşı asker doluydu. Üzerimde, takım elbise, elimde şemsiye olduğu için, askerler, beni bir görevli sandı, sanıyorum. Ama gözümün önünde, askerler tarafından, her görülen Süryani yakalanıyordu. Hatta evlerden bile zorla getirilenler vardı. Midyat'ta Azize Mort Şmuni Kilisesi'nde kalan Turabdin Metropoliti Tuma Arzun'u [Aras], birçok ruhbanı, yakalayıp askeri Mahfel'in altındaki gözetimevine götürüyorlardı. Burda tümü günlerce işkenceye çekildiler.

Sabahın erken saatleriydi. Dükkanı açmadan önce, bizim Selim'in kıraathanesine çay içmeye gittim. Önüme gelen çaydan, bir-iki yudum, henüz almıştım. Bir baktım kıraathaneye bizim Midyatlı Kürtler'den, Mehmedoler'den Temo geldi. Bana *"İbrahim! Sen burada ne yapıyorsun?"* diye sordu. Ona: *Hayrola, neden?* dedim. Bana *"Hemen*

kalk eve git!" dedi. Bir şeylerin olduğunu hemen sezdim ve kalktım eve geri gittim.

Bu, Süryanilere karşı, yapılmış planlı bir komployduı. Hedefi, Süryanileri imha etmek içindi. Ama plan hedefine ulaşmadı. Planın gelişimi şöyle olmuştu: Askeri depoya yakın kalan bir yerde, bir manga asker pusuda bekletildi. Ateş işareti verilir verilmez, bu manga, aralıksız, havaya yaylım ateşi yapacaktı. Ateş nedeniyle, 6. Alay'ın başındaki Alay Kumandanı yarbay, Midyat'a askerini salma emrini sağlayacak ve tutuklamalar yapacaktı.

Şeyho Sleymeno, subay elbisesiyle, gece, evinde yatan bir kaç Süryani askeri *"Göreviniz var, benimle gelmeniz için emir var!"* ile depoya kadar getirecek. Bunlar depoya ulaşmadan önce, kapı açık bırakılacaktı. Deponun önüne, varılır varılmaz, Şeyho Sleymeno, silahıyla askerleri arkadan vuracaktı. Bu, aynı zamanda, silahsız olan askerlerin üzerine, pusuda bekleyen askeri manga için "ateş edin!" parolası olacaktı. Tüm Süryani askerler, burada imha edilecekti. Daha sonra *"Süryaniler, askeri cephaneyi soydu, isyan yapıyorlar! Onlara, Suriye'deki Süryaniler'de katıldı"* propagandası yayılacaktı. Ve sokağa çıkma yasağı, halka hemen ilan edilecekti.

Şeyho Sleymeno, deponun önüne kadar, gece karanlığında Süryani askerlerle beraber geldi. Bu gelen bir bölüm askerin adı şöyle: İlyas'ın oğlu Hanna, fırıncıydı. Depo kapısı önünde Şeyho Sleymeno tarafından, arkadan vuruldu. Yerinde öldü. 'İsa Xalaf-Ya'qubo, alnını sıyıran bir kurşunla o da yaralandı. Yere düşmesine rağmen, ara sokaklardan karanlıktan yararlanıp sıvışmayı başardı. Maroge Hawšo, ve diğerleri yara almadan, onlarda evlerine ara sokaklardan kaçmayı başarmışlardı.

Ertesi gün, sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Böyle birkaç günü, tir-tir titreyerek, evlerimizde geçirmiştik. Evlere giren asker yağma, talan, baskı, zulüm, öldürme, tecavüz ve ırza geçmeler yapmıştı.

Bu sıra, Midyat'ın önde gelenleri, konuyu yüksek mercilere iletmek için kollarını sıvadı. Gabro Zatte'nin evinde toplandılar. İleri gelenler arasında Gabro 'İsa-Zatte, Circis Hirmiz, Brahim Šabo, kardeşi İshaq Šabo ve 'Aziz Dahabe vardı. Yanlarına, yakından çok iyi tanıdıkları, mahkeme başkatibi, Mardinli Muhallemi Musa Kazım'ı çağırdılar. Ondan, *"bu konu için ne yapalım?"* konusunda alıp verdiler. Toplantıda, tüm olanların yazılı, yüksek mercilere iletmenin

gereğine varıldı. Konuyu içeren üç ayrı başvuru şikayeti kaleme alındı. Bunlardan bir tanesi başbakana, bir diğeri Mardin'e valiliğe [Ömer Cevat Öktem], üçüncüsü de Midyat'taki kaymakamlığa yapılmıştı. Bir hafta sonra Midyat'a müfettiş olarak askeri bir yarbayın denetiminde bir heyet geldi. Birçok insandan ifade alındı. Olay yerinde denetleme yapıldı. Sonunda, karşı tarafın [komplocuların] tüm savlarının yerinde olmadığı görüldü. Ordunun onuru zedelenir diye, olayın üstüne gidilmedi, konu kapatıldı. Sadece alay kumandanı görevinden alındı.

İso Qaso-Malke [1913-2004] bu konu için "Muhallemi olan Başbekçi ve bekçilerin eşliğinde, bazı Türk subayların elinde listelenmiş adlar vardı. Bu kişilerin evlerine gidiliyordu. Adları okunuyor, bekçiler tarafından, adların bu kişilere ait olduğu doğrulandığında, asker eşliğinde gözlemevine geliniyordu." [101]

Bu sıra, Midyat'ta askerliğini yapan Danho Këno [1915-2000] şunları anlattı:[102] Cuma sabahıydı. Erkenden, beni 6. Alaya bağlı askerler, dipçik darbeleri eşliğinde evden aldı. Ben kışlada askerliğimi taşçı çalışarak yapıyordum. Her gün erken kalkar, işe gider akşam eve gelirdim. Ama bugünde beni, mahkemenin altındaki gözetimevine aldılar. Mahkeme binası şu anki [Bë-Galuš] Gelüşlerin Hanı'ydı. Ya da Aşağı Han ona deniyordu. Beni içeri attıklarında gözlerimle gördüğüme inanamadım. Bir sürü insan hem Midyat'tan ve hem de dışından burada vardı. Yer ve duvarlar kan içindeydi, asılı insanların, yerde kanlar içinde yatanları görünce, *sonum burada*, dedim.

Üsteğmen Sami Küçük, işkence yapanları ve yapılanları denetliyordu. Elinde kırbaçla vuruyordu, ve *"Silahlar nerede! Hainler! İsyan edeceksiniz ha! Hepiniz burada öleceksiniz!"* diye söyleniyordu. Beni falakaya yatırdılar. Bir kaç gün vura vura derimi yüzdüler. Orada bulunan herkesin derisi işkenceyle yüzüldü. Sanırsam köylerden getirilmiş bir-iki kişi işkencede yaşamını yitirmişti. Kadınlar getirilmiş, onları başka bir odaya almışlardı. Başlarından neler geçti, onu bir tek Tanrı ancak bilebilirdi. Birkaç gün sonra mahkemelere çıkarıldık. Bir şey kanıtlanmadan, bizleri

---

[101] Beth-Şawoce Jan, *Ëno Mërli Cammo Išoc Qašo-Malke Madcarle*, Nsibin Yayınevi, Södertälje 1995, s. 69.

[102] Danho Këno [1915-2000] ile, Temmuz 1993'de Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

serbest bıraktılar. Birçok insan göç yolunu Suriye'ye, Lübnan'a, Irak'a ve daha başka ülkelere tuttu.

6. Alay, bu sefer için, görevini bitirmiş sayılıyordu. Bunu, Turabdin'in ilk MHP'cisi ve MİT ajanı Muhallemi Cemil İşler kitabında şöyle anlatıyor:[103] *1940 yılına kadar içinde 6. Alayı barındıran kışla (...) 1967 yılına kadar boş kalmış ve 30 parça binası ile harabeye dönmüştü. Ancak 1967 yılında tarihi kışlaya 22. Bağımsız Jandarma Er Eğitim Taburu'nun yerleşmesi ile eski ihtişamını korumuş ve [yeniden] onarılarak heybetini korumaktadır.*

İhtiyatlık Dönemi

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle, Türkiye'nin eline kaçırılmaz yeni bir fırsat daha geçti. 21 Ağustos 1940 tarihinde CHP Meclis Grubu görüşmesinde, savaş durumunda İstanbul'un [Türkiye'nin] olasılıklı durumu ele alınmaktaydı. Görüşmeler sırasında eski komutanlardan ve İstanbul milletvekili olan Kazım Karabekir şöyle diyordu: *Arkadaşlar, nerede gayri Türk bir yer varsa, muhakkak biliniz ki [o] casus yuvasıdır! Münevver arkadaşlarımızın dahi gittikleri kulüpler böyledir. Mesela Büyükada'ya gidiniz. Oradaki Anadolu Kulübü Yahudilerle doludur.*

Rasih Kaplan (Antalya milletvekili): Orayı Yahudi kulübü olmaktan kurtarsınlar.[104]

Osmanlı Hükümeti, 2 Ağustos 1914'de Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalamıştı.[105] Bu ittifakın ardından Ermeni, Rum, Doğu-Batı Süryani, Yezidi, Yahudi Soykırımı gelmişti. Tarih yine, benzer bir antlaşma için tekerrür ediyordu. 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye-Almanya arasında *Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması* imzalandı.[106] Saldırmazlık antlaşması sonucunda Nazi casusları Türkiye'de çok daha serbest bir şekilde hareket etmeye başlamışlardı.

(...)

1941 yılının ilk aylarından itibaren Türk basınında "fısıltı gazetesi" yoluyla dolaşan haberlere karşı halkı teyakkuz

---

[103] İşler Cemil, *İlçemiz Midyat*, 1970, İstanbul, s. 9-10.

[104] Daha geniş bilgi için bkz., Karabekir Kazım, *Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları*, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 224.

[105] Kurtcephe İ. & Balcıoğlu M., Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, *OTAM- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Ocak 1992, Sayı: 3, Ankara.

[106] Koçak Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 547-48, 587-88.

ve "beşinci kol faaliyetleri"ne karşı uyanık olmaya davet eden yazılar yayınlanmaya başlandı. Dahiliye Vekaleti de yanlış ve zararlı haberlerin yayınlanmasını önlemek için bir Dahili Propaganda Ajanlığı kurmaya karar verdi.[107]

Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy ve Binbaşı Şeref Zorlu nafia askerlerinden sorumluydu. Silah altına alma kararı son derece tıtız bir şekilde tasarlanmıştı. Kararın hiç bir şekilde ilgili mercilerin dışında bilinmemesine özen gösterilmişti. Sokaklarda yürüyen erkekler polis tarafından durdurulmakta, hüviyetleri kontrol edilmekte, gayrimüslim oldukları anlaşılanlar anında silah altına alınmaktaydılar.[108]

"Askerlik filan değildi o. Ermeni, Rum ve Yahudi erkeklerini toplumdan izole etmek, kontrol altında tutmakla yetinmeyip ücretsiz çalıştırmak, ondan sonra da en kötü şartlarda yaşatmak ... Askerlik adı altında yapılan buydu."[109]

Bu sıra asker olan Midyatlı Süryani Malak Bësse şunları anlattı: Türk devletinin amacı, bizi gizli olarak ortadan kaldırmaktı. Askerliğe birlikte gittiğim arkadaşlarımdan birinin adı Hanna Hëndoke [1921-1984] idi. Midyat'a yakın kalan Kfarze köyündendi. Dağıtımdan sonra ayrı yerlere savurulmuştuk. Bilara görüşme olanağımız olmuştu. Bana şunları anlatmıştı: Birlikte bir grup gayrimüslim'dik. Birgün, sabah erkenden, bir subay tarafından uyandırıldık. Tüm yüksek rütbelilerimiz Türk'tü. Bize: *Bugün gölete gidip yıkanacaksınız*, dedi. Çalıştığımız yere yakın bir göletimiz vardı. Bu subayla birlikte gölete kadar yürüdük. Adam silahlıydı. Gölete vardığımızda, subay bize, elbisemizi çıkarıp suya girmemizi söyledi. Soyunurken, silahlı bir manga askerin geldiğini gördük. Başlarında da bir başka subay vardı. Bu subay burda bir sandalyeye oturdu. Bir şeyler yapmak için beklediği durumundan belliydi. Biz soyunanlar, burada göletin içinde kesin öldürüleceğimizin kanısına varmıştık. Bizi getiren subay, suya inmemizi ve geriye bakmamamızın emrini verdi. Bize: *Size, yeter! Geri gelin! diyene kadar gideceksiniz, oldu mu?!* Suya daldık, ama hepimiz gönlümüzde Tanrı'ya yardım etmesi için dua ediyorduk. Bilara, yavaşça dönerek askerlerin neler yaptığını görmek istedim. Sandalye üzerinde oturan subaya koşarak bir askerin geldiğini gördüm. Selam verdikten sonra, subayın

---

[107] Bali N. Rıfat. *Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri*. Kitabevi, 2009, İstanbul. s. 31.

[108] Age., s. 45.

[109] Age., Sarkis Çerkezyan'ın anlatımından, s. 111.

eline bir kağıt iliştirdi. Büyük bir olasılıkla yüksek yerlerden gelen bir yazıydı. Onu açtı ve okudu. Okuduktan sonra sudan çıkmak için emir yolladı. Operasyonun tümü 10-15 dakikayı geçmemişti. Bu günde öldürülmedik, sudan yıkanıp çıktık. Elbiselerimizi giyindik.[110]

Diğer bir Süryani Karmo Salma şunları anlattı: Beni dört defa askerliğe aldılar. İlk defa gittiğimde kötü hastalandım. Bana hava değişimi verdiler, Midyat'a geldim. Hastalığım geçmedi. Amcam Mihe'lerin evinde bir askeri doktor kalıyordu. Ona başvurdum. Durumumu görünce, bana yardımcı olamayacağını hemen Mardin'e gitmemi, söyledi. Mardin'e hastaneye gittim. Beni muayene eden doktor *"Tamam"* dedi. *"Sen hastasın ama yine hemen İstanbul'daki askeri kıtana geri gitmelisin!"* dedi. Ona: *Hastayım, nasıl böyle gideceğim,* dedim. Bana yanıtı *"Hemen İstanbul'a döneceksin! Midyat'a git evraklarını al ve hemen geri git!"* oldu. Midyat'a geldim. Askeri Şube reisine başvurdum. Şube reisi halimi görünce, beni İstanbul'a yollamadı. Midyat'ta 4 yıl kaldım, daha sonra beni Mardin'e aldılar. Burda ilk askeri görevimi bitirdim.

Ben İhtiyata iki defa alındım. Her seferinde 8 ay kaldım, bir seferliğine 4 ay eve izine gelmiştim. Bizi Manisa ve Akhisar'a göndermişlerdi. Çok kalabalık bir Süryani gruptuk. Birlikte hem Midyat'tan ve hem de dışındaki köylerden gitmiştik. Oldukça kalabalık bir gruptuk. Sabahtan akşama kadar, çok zor koşullar altında orada çalıştırılıyorduk.

Manisa'ya ilk geldiğimiz günde, bizi Vahdi Bey adında nafıadan bir subay karşıladı. Hepimize çok uzun olan ürkütücü bir "hoşgeldiniz" konuşması yaptı, hiç unutmuyorum *"Sizi burada, aynen efendiniz gibi çarmıha vuracağım!"* dedi. Bize çok küfür savurdu, saldırdı ve eziyet çektirdi. Cani bir adamdı. Onun gibi bir sürü vardı.

Bize günde 300 gramlık çavdar ekmeği veriliyordu. Sabahları kahvaltıya sayılı 4-5 tane zeytin veriliyordu. Daha fazla verilmiyordu. Geceleri uyurken, birimizin sesi çıktığında falakaya alınıyorduk. Kar yağıyordu, çalışmak zorundaydık. Hiç dinlenme yoktu. Her yapılacak hareket ve iş için askeri boruzan çalardı. Uymak zorundaydık, uymayanlar zulme uğruyordu. Birde aramızda ihtida etmiş Ermeni ve Süryaniler vardı.

---

[110] Malak Bêsse ile. Mayıs 1993'te. Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi. Hanna Hêndoke. 4 yıl askerlik yaptı. 1984'de İstanbul'da vefat etti.

İhtiyatta iken, Sorino köyünden bir arkadaşımız yaşamını yitirmişti. Onu birlikte alıp götürmüştük. Birde Midyat'taki Yatumo ailesinden yine bir başka arkadaşımızın yaşamı sönmüştü. Beş ayrı takımdık. Her takımda 500 kişi vardı. Bizim başımızda Ali onbaşı diye biri vardı. Çok zalimdi, istediğini yapmada özgürdü, yasa kendisiydi.[111]

Varlık Vergisi

Sermaye ya da servet vergisi de denen Varlık Vergisi[112] 1942 yılında Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından teklif edilmiştir. Yasa 11 Kasım 1942 tarihinde tartışma olmaksızın[113] Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmıştır. Vergi 1944 yılına kadar[114] toplanmıştır. Resmi olarak bu vergiyle İkinci Dünya Savaşı'na olası katılım durumunda Türkiye'nin savunması için kaynak toplamak amaçlanıyordu.

Fakat bu yasa daha çok ekonominin Türkleştirilmesini, Yahudi, Rum, Ermeni ve Süryani azınlıkların farkedilen iktisadi hakimiyetlerine son vermeyi amaçlamaktadır. Basına kapalı olarak yapılan bir CHP grup toplantısında başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun vurguladığı gerekçe şöyle diyor:

"Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."[115]

Bu vergi tüm vatandaşları amaçlamaktaydı fakat ülkenin gayri-müslim sakinleri genellikle keyfi ve gerçekçi olmayan yollarla daha yüksek vergi tarifelerine maruz kalmaktaydı. Vergi yükümlülerinin ödeyemediği durumlarda onlar Erzurum[116] ilindeki Aşkale'de bulunan zorunlu çalış-

---

[111] Karmo Salma (1908-1995) ile, Temmuz 1993'te Jan Beth-Sawoce'nin yapığı söyleşi. Süryani ihtiyatları üzerine daha fazla bilgi için bkz. Bali N. Rıfat, *Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri*. Kitabevi, 2009, İstanbul. adlı kitaba.

[112] http://de.wikipedia.org/wiki/Varlik_Vergisi

[113] Varlık Vergisi yasası, No. 4305.

[114] Varlık Vergisi yasa tasarısının kaldırılmasına dair yasa, No. 4530, 15 Mart 1944.

[115] Barutçu Faik Ahmet, *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Y. s. 263.

[116] Bkz., Madde 12, Varlık Vergisi ile ilgili yasa, No. 4305, 11. Kasım 1942, Resmi Gazete : 12.11.1942 - 5255 : "...Talik tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemiyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetle-

ma kampına gönderiliyordu. 1943 yılı Ocak ve Temmuz ayları arasında 2000 civarında gayri-müslim orada alıkonuldu. 8 Ağustos 1943 tarihinde alıkonulanlardan yaklaşık 900 kadarı Eskişehir/Sivrihisar'a yerleştirilmiştir.

Yasa laik ilkelere dayanarak planlanmıştır. Fakat uygulamada, nüfus köklerine ve genellikle dini üyeliklerine göre sınıflandırılmıştır. Aşağıdaki harfler bunu göstermek için kullanılmıştır:

Müslüman için "M"; gayri-Müslim için "G"; Dönme için "D"; Ecnebi için "E" Tahsis edilmiş sınıflandırmaya bağlı olarak ödenecek vergi miktarı değişmektedir.

Varlık Vergisi kanunla 15 Mart 1944 tarihinde kaldırılmıştır. Bu zamandaki vergi yükümlülerinin sayısı 114368'dir. Genel olarak, 465,384,820 lira değerinde vergi toplanmıştır. 40,478,399 lira vergi muafiyetleri dolayısıyla 109,985,481 lirası Varlık Vergisi'nin kaldırılmasıyla artık kullanılmamıştır. Sonuç olarak, Şubat 1944 tarihine kadar toplam 314,920,940 lira vergi toplanmıştır.

Varlık Vergisi'nin Etkileri

İhtiyatlıktan Turabdin'e dönen insanlar, korkunç bir kıtlıkla karşılaşmışlar. Halkı ve yakınlarını perişan bir durumda görmüşler. Birkaç yıl, bir yandan yağışların azlığı ve diğer bir yanda da, sunaböceğinin saldırması sonucu ekinler bozulmuş. Buğdayın ölçeği 20-30 liraya kadar çıkmış. Halkın sefaleti ikiye katlanmıştı.

"Yıl 1944. Devlet gayrimüslimlerden Varlık Vergisi almak için karar almış. Her yerde olduğu gibi Midyat'ta da, Varlık Vergisi'ni toplamak için komite kurulmuş. Komitenin üyeleri Midyat Kaymakamı, Belediye başkanı Selim Xoja [Önen], Mehmedoğlar'den Nuri 'Aziz [Midyat], Nehrozler'den Murat Nehroz [Yenigün], mal-müdürü ve Muhallemi ileri gelenlerinden birkaç üye. Kimin ne kadar "Varlık Vergisi" vereceğini bu komite saptıyordu. Çok iyi anımsıyorum babamdan 4 bin lira istediler. Siirtli Kildani Yusuf'tan 8 bin lira istediler. Başkalarına da 4, 5 bin gibi büyük paralar koymuşlardı. Zavallı Süryaniler ve Kildaniler yoksuldu, kimde vardı bunca para? Vermeyenler Ürgüp'e, Nevşehir'e ve Konya'ya sürüldü."[117]

---

rine göre askeri mahiyeti haiz olmıyan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalışırlar...."

[117] Beth-Şawoce Jan, *Eno Merli Cammo Isoc Qaso-Malke Madcarle*, Nsibin Yayınevi, Södertälje 1995, s. 67-68.

Bir başka tanık Varlık Vergisi'ni şöyle anlattı:[118] *Varlık Vergisi'ni toplamak için devlet tarafından önce bir komite atandı. Üyelerden biri Talat'tı [Nehroz]. Komite üyeleri kimlerden "varlık" alacağının listesini yaptı. Tek tek listedeki adların evlerine gidiliyordu. Hiç kimsede verecek bir olanak yoktu. Vermeyenlerin adları hemen yerel yöneticilere teslim ediliyordu. Yöneticiler jandarma eşliğinde evlere gelir, ödemeyenleri kelepçeleyip tutukevlerine alıyordu. Buradan da daha sonra Aşkale'ye sürülüyorlardı. Aşkale'de aylarca bedavaya çalıştırılıyorlardı. Turabdin halkı çok yoksullaştırılmıştı.*

Varlık Vergisi'nden yerel yöneticilerde kendilerine kalıcı pay alıyorlardı. Bununla ilgili bir olay da şu olmakta:[119] Varlık Vergisi'nin toplandığı dönemde [1944], *Hıristiyanların malı ve mülkü var* diye, devlet onlardan vergi aldı. Evde, koyun ve keçilerimiz vardı. Yerel yetkililerden birileri bize gelir, bunları sayardı. Yaşım küçüktü. Sanıyorum her baş için 25 kuruş ya da belki daha fazla alınıyordu.

Amcam Salmo, yerel yetkililer gelmeden önce, 25 hayvanını mağarada saklardı. Yetkililerle birlikte Muhallemi olan bekçi ve başbekçi de gelirdi. Gösterilen hayvanlar sayılırdı, sayıya karşı istenilen toplam ödenir, yetkililer parasını alır geri giderdi.

Amcam Salmo, bekçi ve başbekçiye rüşvet olarak süt, yoğurt ve tereyağını ayrık [gizli] veriyordu. Bu adamlar, amcamın bir bölüm hayvanını sakladığını biliyorlardı, bunu yetkililere bildirmiyorlardı. Buna karşılık bu rüşvetlerini böyle alıyorlardı.

Amcamın oğlu İlyas bir gün babasına şöyle söylendi *"Allah aşkına baba, bekçilere, bizden alınan verginin, çok üstünde bir karşılığı veriyorsun, buna gerek var mı? Beni dinlersen, bir daha bu adamlara bir şey verme"*. Babası ona *"Bir şey olmaz yavrum, başka işlerde de bunlara yine gereksinim duyacağız, sonra bizim başbekçi Tahir Delale'dir"* dedi.

Varlık Vergisi ile ilgili bir sürü anekdot da anlatılır. Bunlardan biri şöyle:[120] Varlık Vergisi'ni saptıyan üyelerden bir

---

[118] Beth-Şawoce Jan, *Êno Merli Xori Brahim Hajjo Madcarle*. Nsibin Yayınevi, Södertälje 1995, s. 40.

[119] Mirza Abrohom Gabriyel, *Mahkay Hdo Hreto ...!* [Bir Daha Anlat ...!] C. 2, Nsibin Yayınevi, 2008, Tuma Salmo'nın anlattıklarından, s. 123.

[120] Skandar Be-Başşo ile, Mart 2009'da, Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

bölüm Midyat'tan Kfarze köyüne geldiler. Kim "varlıklı" kim değil soruşturmasını yaptılar. Kfarze'deki Süryaniler genelde zanaat sahibiydi. Sayfo'dan sonra, köyün dışında hep çalışıyorlardı. Guldi adında semerci biri vardı. Hemen hemen bölgenin semerlerini ondan başka yapan yoktu. Adama "sen fabrika sahibisin" dediler. Ona, varlık vergisi olarak, çok ağır bir toplam kesildi. Adamın eli iş tutamaz oldu. Kfarze muhtarı Jërjo Be-Yawnëke [Circo Keskin] ile birlikte, Midyat'taki kaymakama konu için başvurdu. İkisi de Türkçe bilmiyordu. Guldi, Muhtar Jërjo, muhtardır diye, her şeyi biliyor edasıyla birlikte gitmiş. Kaymakamın odasına alındılar. Muhtar Jërjo ve Guldi, saygı anlamında başlarındaki şapkalarını çıkarmışlar. Kaymakamla el sıkışmışlar. Kaymakam onlara "Buyurun" demiş. "Bir derdiniz mi var?" Muhtar Jërjo, dil bilmediği için, konuya nasıl bağlıyacağını bilmemiş. Konuya Guldi, elini cebine atarak hemen başlamış. Cebinden, semerlerini diktiği çuvaldızını çıkarmış, muhtara Süryanice: *Hë Jërjo, kala i fabriqa, marle lu qaymaqam, ţro maḥëtla msawyo bi emo* [Jërjo, işte fabrikam bu, kaymakam onu hemen alsın, doğrudan anasına soksun], demiş.

5.
İkinci Dünya Savaşından sonra Asurlar

İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye'de Asurlar'ın durumu daha çok dış politika olaylarına ve Türkiye'nin karıştığı çatışmalara bağlıdır. Mesela, 1955, 1964 ve 1974 yıllarındaki çeşitli Kıbrıs krizlerinin Türkiye'deki Asurlar'ın genel durumlarına derin etkileri vardır. Bu zamanlara, Türk medyası insanların ırkçı-milliyetçi ve dini nefretlerini kışkırtmaktadır ve Asur nüfusu bu nefretin etkilerinin zararını görmektedir. Turabdin ve Hakkari bölgesindeki Doğu ve Batı Asur köylerine Müslüman Kürtler saldırmakta ama Türk jandarması ve ordu bunlara karşı hiç bir eylemde bulunmamaktadır. Yağmalama, kız çocukları ve kadınların kaçırılması sıklıkla meydana gelmektedir. Genellikle, kasaba ve mahallelerde yaşayan ekonomik durumları iyi olan Asur Hıristiyanlar fanatik Müslümanların Hıristiyan nüfusa saldırması için ek motif olmaktadır.

Anayasanın eşit hak (!) garanti etmesine rağmen Hıristiyanlar Kürtler'den sonra üçüncü sınıf vatandaşlardır. Diğer Hıristiyan toplulukların üyeleri gibi Asurlara kamu kurumlarında çalışma ya da orduda yüksek rütbe elde etmelerine

izin verilmemektedir. Genellikle, otoritelerin veya mahkemelerin karşısına çıkmak zorunda kaldıklarında Asurlara ayrımcılık uygulanmakta ve bu sadece yetersiz dil bilgisinden kaynaklı değildir. Orduda çalıştıklarında sıklıkla yaşdaş askerler ve üstleri tarafından taciz edilmekte ve hor görülmektedirler.

1970'lerin ortasındaki Lübnan iç savaşı bağlamında, Turabdin ve Hakkari bölgesinde Kürtlerin birçok Asuru öldürmesini de içeren hak ihlali örnekleri artmaktadır. Bu ihlallerin amacı ata topraklarından Asurların tamamen atılmasıdır. Köylerdeki etkili insanlar öldürülmekte ya da kaçmaya zorlanmaktadır. Bu da er geç artık korunamayan köylülerin köylerini terketmek zorunda kalmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu süre boyunca, köylü Süryani nüfusun varlığının temeli olan çiftlik hayvanlarının çalınması, baskınlar, bağ ve toprakların yok edilmesi binlercesinin özellikle geç 1960'lardan beri misafir işçi olarak yaşadıkları Avrupa ülkesine kaçmaya zorlamaktadır.

Kıbrıs Nedeniyle, Turabdin ve Dışında Kurulan Baskı ve Zulüm Mekanizması

6-7 Eylül 1955 Olayları

Devlet gayrimüslimlere karşı, Kıbrıs üzerinden yeni bir baskı mekanizması kurdu. "1950'lerin başında, devletin istihbaratı, adaya Mücahitler adı altında, gizli bir örgütlenme kurdu. Mücahitler suikastlar ve sabotajlar düzenliyordu. Hatta camilere bomba koyuyor. Bu bombalamalar Rumlara atılıyordu."[121] Türkiye'de, Mehmetçik basın, bunu iyi işleyerek, gayrimüslimlere karşı gerekli olan zehirli atmosferi yaratıyordu. Daha sonrası, geriye kalan, hazırlanmış planın tekniki parsellenmesi kalıyordu.

1955'de Atina'da, Mustafa Kemal'in evine, MİT tarafından yerleştirilen bombanın patlaması, Mehmetçik basın tarafından, piyasaya anında sürümü, tetikte bekleyen vahşi güruhları hemen harekete geçirmişti.

---

[121] Daha geniş bilgi için bkz., Yalçın S. & Yurdakul D., *Bay Pipo*, Doğan Kitap, 2001, İstanbul.

Askerliğini İstanbul'da, bu yılda bitiren bir Süryani amca şunları anlattı:[122] Ben 1955'de askerliğimi bitirdim. Birkaç arkadaşla beraber, teşkeremi aldım, Turabdin'e yolculuk yapacağız. Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda, bizi alacak treni bekliyoruz. Günün tarihi 6 Eylül 1955'ti. Sabah erkendi. Bulunduğumuz yere, aniden akın eden bir kalabalığı gördük. Neyin nesi olduğunu önce bilmedik. Bir baktık bir kortej geldi. Kortejin arabaları durdu. Arabalardan sivil ve asker insanlar indi. Siviller arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, başbakan Adnan Menderes, çeşitli rütbeden subaylar ve siviller toplandı. Toplanan yere, yaşlı başlı, başında foteri, üzerinde takım ve kravatı olan biri geldi. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in bulunduğu arabanın yanına kadar geldi. Adam burada durdu. Hemen burada söylev türü konuşmasına şöyle başladı *"Sayın başbakanım, bizim için gökte Tanrı, yerde siz varsınız. Bize vereceğiniz her emre hazırız. Emrinizi bekliyoruz!"* Neyin nesi olduğunu bilmedik. Trenimiz geldi, bindik. Oradan ayrıldık ama kalabalık hala ordaydı. Ertesi gün trende büyük kentlerde Hıristiyanlara saldırıldığını öğrendik.

Her yerde talan, yıkım ve öldürmeler yapıldı. Amed'de lise ikinci sınıf öğrencisi olan Kildani İlyas Tamraz, bu dönemi şöyle anlattı:[123] 7 Eylül 1955 sabahı okula geldim. Elimde çantam vardı. Okul alanına girdim, hergün konuştuğum, birlikte oynadığım Türk, Kürt ve diğer Müslüman arkadaşlarımı karşımda bambaşka bir halde gördüm. Tümü üzerime geldi, hep birlikte çullandı. Saatlerce yumruk, tekme, tükürük ve küfürleri altında yere serildim. Yerde kan revan içinde bayıldım, öldüm sandılar. Beni bırakıp sınıflarına girdiler. Durumum anlatılacak gibi değildi. Uyandım kendimi zorladım, o halde müdüre gittim. Odasını çaldım, bana *"Gir!"* dedi. Kapıyı açtım içeri girdim. Bana *"Ulan gavur sen hala ölmedin mi? Seni öldü sandım."* Ona *"Hayır hocam ölmedim, başıma gelenleri sana anlatmaya geldim. Bana saldıranların tümünü tek tek biliyorum."* dedim. Adam üzerime geldi *"Ulan gavur sen hala yaşıyorsun ha!"* Tekme ve tokatlarla, kalmam yerden o da devam etti. Kapı açıktı, kendimi kapıya attım. Dışarı çıktım. Eve, so-

---

[122] Mirza, Abrohom Gabriyel, *Mahkay Hdo Hreto ...!* [Bir Daha Anlat ...!] C. 2, Nsibin Yayınevi, 2008, Ya'qub Mbaydono'nun anlatuklarından, s. 140.

[123] İlyas Tamraz'la, Ocak 1985'te Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi. Hala yaşamda.

kaklardan zor bela, yürüyerek geldim. Annem, beni kan revan içinde görünce, çok korktu. *"Ne oldu yavrum? Kim yaptı?"* Ona *"Anne, artık okula gitmeyeceğim, bugün, hemen Amed'den ayrılalım, Suriye'ye gidelim"* dedim. Aynı hafta hazırlandık, her şeyimizi atarcasına sattık ve Halep'e geldik. O gün bugün, o topraklara bir daha ayağımı basmadım ve basmak da istemiyorum.

Biraz geriye gidelim. Resmi ağızların, bölge gayrimüslimleri için yazdıklarına bir bakalım. Yıl 1935'de, Yukarı Mezopotamya'yı ve Amed'i gezen Sağır İsmet, hazırladığı raporunda, tarihe şu notu düşüyordu: *Hıristiyan Gildaniler [Kildaniler] çalışkan, muti (itaatli) ve yerlerinden çıkarılmamaktan başka bir kaygı içinde değildirler.*[124]

Aynı İsmet, 23 Ocak 1923'de, Milletler Cemiyeti'nde yine şunları duyurmuştu: *Keldanilerin ve özellikle de Diyarbakır'da yaşayan Asurilerin, hiç bir zaman dışarıdan gelen kışkırtmalara kapılmadıklarını, Türkler ile huzur ve güven içerisinde yaşadıklarını,* söylemiştir.[125]

İki yıl sonra, 16 Eylül 1925'de, bir başka yetkili ağız olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), yine Milliyetler Cemiyeti'ne, yazılı sunduğu mektubunda şunlara yer verdi: *Mardin ve Diyarbakır'da yaşayan Nasturilerin ise, kendi yurtlarında rahat bir şekilde yaşadıkları,*[126] oldu.

Halep'ten bir başka amca şunları anlattı:[127] Sonbahar 1955'de gençtim, bir gün kiliseye babamla ayine gittik. Kilisede çok büyük bir Kildani topluluğunu gördük. Ayine ilk defa böyle kalabalık bir topluluğun katıldığına tanık olmuştum. Kimdi bu Kildaniler? Nerden gelmişti? Pek bilgimiz yoktu. Doğu kiliselerinde gelenektir, her ayinin sonunda, ayini yöneten ruhban, güncel konular üzerine öğüt verir. Bugünde de aynı şey yapılmıştı. Ruhban öğütünde, *kiliseye katılan topluluğun, Amed'den Kildaniler olduğunu,* söyledi. *Burada bulunma nedenlerinin Amed'de başlarına Müslümanlar tarafından gelen baskı ve zulüm olmuş,* dedi. Ayinden sonra hepimiz onlara yardım ettik. Tümü Ermenice konuşuyordu.

---

[124] Öztürk Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 2007, İstanbul, s. 28

[125] Kodal Tahir, *Paylaşılmayan Toprak*, Yeditepe Yayınevi, 2005, İstanbul, s. 103-104.

[126] Age., s. 336.

[127] Jozef Diyarbakerli ile, Temmuz 1994'te Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi. Hala yaşamda.

Midyat'ta bu sıra olanları ise Xori Brahim şöyle aktardı:[128] Anlatacağım konu, bize, Mêrade Kaššow [Mirede Keşşov] adlı, bir Yezidi tarafından anlatıldı. Bu Yezidi dostumuzdu. Köken olarak da Midyat'ın dışında kalan Yezidi Bajênne köyündendi. Kendisi, Kürt olan Muhammed Şerif Nehrozo'nun yanında hizmetçiydi. Evi de, Nahroz ailesine yakın kalan Davud'ların evinin tam yanındaydı. Bize şunları anlattı: *Akşamdı, karanlık yavaş yavaş basıyordu. Muhammed Şerif Nehrozo, beni yanına çağırdı, gittim. Evine vardığımda, beni karşıladı ve yanıma gelerek yavaşça bana şöyle söylendi: Hemen evine geri git, yanına tüfeğini ve en iyi fişekliğini al, burda seni bekliyorum, dedi. Dediğini yaptım ve beklemeden evine geri geldim. Muhammed Şerif giyindi, ikimiz beraber evden ayrıldık. Estel'e gittik. Karanlıktı, kimin evine gittiğimizi bilmiyorum. İçeri alındık. Burda, Midyat ve çevresinden toplanmış 20 kadar Kürt ve Muhallemi ağayı oturuyor bulduk. Midyat'ın önde gelen Kürt ağaları da oradaydı. Muhammed Şerif'e yer gösterildi, oraya oturdu. Toplantının konusu açıldı. Birileri konuştuktan sonra, Turabdin ve çevresindeki Süryaniler'e yönelik bir saldırı yapma planını ortaya attı. Ve bunu herhangi bir hükümet kararını beklemeden yapmak istediklerini, söylediler. Ağalardan biri, hükümet kararının çıkması halinde de onları zaten hemen bitirebileceklerini, anımsattı. Tüm bunların yaşama konulmasına, Muhammed Şerif Nehrozo karşı çıktı. Hazır bulunanlara, "yapılmamalı" demesinin yanı sıra açıklama da getirdi "Midyat silahsız değildir. Bu yüzden halkını bir, iki... beş ve on satte ortadan kaldırmamız olanak dışıdır. Saldırırsanız, bu saldırınız hükümetin yanında, büyük bir sorumluluk sayılacak. İdama kadar, gitme var bu işte." Böyle karşılıklı tartıştılar ve bir şey yapmamak için ikna oldular. Sorun böyle dağıldı, herkes kalkıp ayrıldı. Bizde eve geri geldik.*

Turabdin'de, yerel feodal liderler, bu toplantılarını devletin bilgisi dahilinde yapmış. Burda, bazı yerel feodaller gereken özveriyi göstermemiş ve görevlerini de tam olarak yerine getirmemişler. Bu yüzden, devlet onları tek tek, ortadan kaldırma planına koyuldu.

Midyatlı Süryani İbrahim Şabo, Turabdin'de Süryaniler için yerel bir lider biliniyordu. "Çalışkanlığı, iyi ahlakı, karakter sabitliği ve cömertliği ile muhitte herkes tarafından

---

[128] Betn-Şawoce Jan, *Êno Mêrli Xori Brahim Hajjo Madcarle*. Nsibin Yayınevi. Södertälje. 1995, s. 127.

sevilen İbrahim Şabooğlu, 1934 yılında yapılan belediye seçimlerinde, belediye reisliğine seçilmiştir. Fakat kısa bir müddet sonra bütün kazaların belediye riyasetleri lağvedilip kaymakamlara devredilmişlerdi. (...) Bütün bunlardan maada [başka] siyasi partilere [CHP] girerek Midyat merkez ve kazasında riyaseti altında tuttuğu parti daima muvaffak olmuştur. Bilhassa belediye ve muhtarlık seçimlerinde mutlak surette kendi tarafı hakimdi."[129]

Bunun dışında, Turabdin'deki yerel Kürt feodalleri ile de ilişkileri çok iyiydi. "1931 yılında, Meşhur Haco Ağa'nın Midyat üzerine yürümek istediği zaman rahmetli, dağ alayının müteahidi idi. Hükümetin emriyle civar kazaların ve bilhassa Gercüş kazasının ma'ruf [bilinen] ve sadakatiyle tanınmış Bedrettin Ağa ile Ramanlı Cemil Ağa'nın yüzlerce köylü ve silahlı aşiretleri Haco'ya karşı koymak maksadıyla Midyat'a gelmişlerdi. Rahmetli bu aşiret adamlarının hepsini günlerce misafir etmişti. Onun herhangi bir maddi maksat veya bir şahsi menfaat gözetmeksizin icra ettiği bu misafirperverlik gerek o zamanki hükümet erkanlarını, gerekse alay subaylarının takdir ve taltiflerine nail olmuştu."[130]

Devlet, İbrahim Şabo'nun Kürt ve Süryani halkı arasındaki bu geniş etkisinden, hiç memnun değildi. Böyle bir insan, *gelecekte devlete karşı isyan yapabilir*, gözüyle baktı. Onu mercek altına ve yakından izlemeye aldı. "... 1931-37 yıllarında Midyat'ta kaymakamlık vazifesini icra eden (...) Rıfat Kökel'in memuriyeti zamanında Midyat'a teşrif buyuran bir çok devlet erkanları (...) Hayrullah Paşa ve Kenan Paşa[131] gibi tanınmış şahsiyetler, her gelişlerinde misafirperverliği ve cömertliğiyle meşhur olan (...) İbrahim Şabooğlu'nda günlerce misafir edilmişlerdir."[132] Devlete bağlı bir çok sivil ve askeri yetkili, İbrahim Şabo'yu yakından görüp raporlarına aldı. En sonunda, devlet onu ortadan kaldırma kararına ulaştı. Bu yüzden yerel ajan ve işbirlikçilerini harekete geçirdi. Mardin'e çeşitli işleri için sık sık gidip-geldiği oluyordu. Bu sıra, henüz günümüzdeki gibi,

---

[129] Daha geniş bilgi için bkz., Aydın G. & Sevinç A., *İbrahim Şabooğlu (1904-1956)*, Hikmet Basımevi, 1957, Mardin, s. 12.

[130] Age., s. 10.

[131] Her iki paşa, Yukarı Mezopotamya'da Soykırıma katılmış, Soykırım'dan sonra da yine bölgede çete kurmakla ünlenmişlerdir. [Jan Beth-Sawoce]

[132] Aydın G. & Sevinç A., *İbrahim Şabooğlu (1904-1956)*, Hikmet Basımevi, 1957, Mardin, s. 10.

otobüs servisleri günlük yaşamımıza girmemişti. Yerine ya taksi kiralanır ya da yük kamyonu ile ulaşım sağlanıyordu. Doğal olarak bu taşıtlar, Mardin-Midyat arasında az gidip gelirdi. Denetlenmeleri de çok kolaydı.

Turabdin'in ilk bilinçli Türkçülerinden, Muhallemi avukat M. Ali Arıkan, bir trafik kazasını şöyle yazacaktı:[133] 1955 senesinin yaz aylarında, onunla feci bir otomobil kazası geçirmiştik. Başından ağırca yaralanmıştı. Dehşetli kan kaybediyordu. Gecenin korkunç fırtınası ve karanlığı içinde, Rıssın köyünden Şüre karakoluna kadar, yürüyüp karakola haber vermiş ve Mardin'den bir jandarma jipi temin ederek onu kurtarmağa çalışmıştım. Karakola gidip haber vermek için mani olmağa çalıştı. Ve alicenap bir ifade ile *"Gitme! Gitme! Bu karanlıkta yol tehlikeli. Sen Midyat'a lazımsın. Şimdi kan kesilir, bir şey olmaz..."* deyip hala kendini değil, beni ve Midyat'ı düşünüyordu.

İnsan bunu okuyunca, sıradan bir trafik kazası sanar ama değildi. Arabayı süren, Mardinli bir Muhallemi ajandı. Görevi gereği, kaş alayım derken göz çıkardı. Arabayı, Mardin'in dışında, Midyat'a yol alırken, şoförü arabadan atlıyor. Düştüğü yol kenarındaki kayalıklar üzerinde, boynu kırılıp yerinde can veriyor. Araba devriliyor. İbrahim Şabo yaralı, M. Ali Arıkan'da hafif yaralarla kurtuluyordu.

Devletin yerli ajanları ve feodal ağalara bağlı yaverler İbrahim Şabo'yu sürekli izliyordu. Birçok suikastı atlattıktan sonra, Mardin'den 25 Mayıs 1956 cuma günü, ölüm haberi her yana duyuruluyordu. İbrahim Şabo'nun yeğeni, bayan Nabo Maqsi-Murad, o günü şöyle anlattı:[134] O gün Tufan gibi olmuştu. Ertesi gün, cenazesi geldi. İnsanlardan yere toprak atsan ulaşmazdı. Herkes, nasıl öldüğünü soruyordu. Bulunduğu kulüpte yanında Midyat'tan Süryaniler vardı. Beraber oturuyorlardı. Onlar konuyu bize şöyle anlattılar: *Hiç bir şeyi yoktu. Yanımıza oturdu. Kahve istedi. Önüne kahve fincanı geldi. Sıcaktı, soğutmak için üfledi. Soğuttuktan sonra, bir iki yudum aldı. Birlikte sohbet ediyorduk, birden rengi değişti. Yüzü morardı, sandalyeden yere düştü. Paniğe kapıldık, yardımına koştuk. Ağzından sürekli beyaz köf aktı. Aniden öldü. Ne yapacağımızı bilmedik. Kime başvuracağımızı dahi bilmedik. Dünyamız yıkılmıştı. Ani ölümüne, zehirlenme dışında başka bir anlam veremedik.* Herkes

---

[133] Age., s. 8.

[134] Nabo Maqsi-Murad'la, Ekim 1993'de Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi. Nabo hanım İbrahim Şabo nun yeğeni oluyor. Hala yaşamda.

dayımın zehirlendiğini biliyordu ama bunu dışa kimse vurmuyordu, vurmak da istemiyordu.

Bir başka amca, Gawriye Beth-Mas'ud bu konuyu şöyle anlattı:[135] Kulüpteki garsonlar, ona, zehirli güçlü, bir kahve verdiler. Zehir iç organlarını param-parça yapmıştı. Midyat'taki Nuri 'Azizke, Mehmedolar'dandı. Onu öldürmek için, defalarca adamlarını yolladı. Başkaları da onu ortadan kaldırmak istiyordu. Onu, Süryaniler için lider görmek istemeyen çoktu.

Buna karşın, yazıya dökülen resmî söylem ise şöyle oldu:[136] 25 Mayıs günü Tüccar Kulübünde milletvekilimiz Reşit Kemal Timuroğlu'nun davetlisi olarak Avukat M. Ali Arıkan ve genel meclisi daimi komisyon azası Sait Elçi ile birlikte gayet neşeli bir şekilde öğle yemeğini yemiş ve beraberce ayrılmışlardır. Bilahere geceleyin saat 22 raddelerinde kulübe dönmüş, oturmakta bulunduğu esnada fenalık geçirmiştir. Dr. Beşir Ersoyak tarafından yapılan müdahaleye rağmen kurtulamayarak beyin kanamasından vefat etmiştir.

Bir ay sonra, Midyatlı Nuri 'Aziz, Mardin'den Midyat'a kamyonla geliyordu. Yolda kamyondan aşağı atıldı. Kayalar üzerine gelen Nuri'nin boynu kırıldı. O da yerinde öldü. Nuri toprağa verildikten bir ay sonra, Nehrozler'den Muhammed Şerif yatağında mistik bir biçimde o da ölü bulundu.

1964

Turabdin ve çevresi üzerindeki devlet ve yerel feodallerin sistematik baskı ve zulmü dinmek nedir bilmiyordu. Bu, yöntem değiştirerek, aralıksız devam ediyordu.

Yine Kıbrıs gündemde. Sağır İsmet, başbakandır. Kıbrıs üzerinden, Turabdin'de yaşayan Süryaniler'e yönelik, gizli bir katliam planı gündemdeydi. Turabdin'de Kürtler ve Muhallemiler Süryaniler'e karşı devlet eliyle örgütlenip hazırlanıyordu. Önce planın alt-yapısı hazırlandı. Buna önce, gizli olarak bir Milli Müdafaa Komitesi kuruldu. Komite üyeleri, önde gelen Muhallemi ve Kürtler'den oluşturuldu. Komite başkanı, Turabdin'in ilk MHP üyesi ve MİT elemanı Muhallemi Cemil İşler bu sıra yapılan hazırlıkları,

---

[135] Gawriye Beth-Mas'ud'la, Mayıs 2007'de Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi. Hala yaşamda.

[136] Aydın G. & Sevinç A., *İbrahim Şabooğlu (1904-1956)*, Hikmet Basımevi, 1957, Mardin, s. 13.

onunla Mart 2004'de yapılan bir söyleşide şöyle anlattı: *O mitingi ben yaptım. Ben o zaman Ali İhsan Kalmaz İlkokulu müdürüydüm. O zaman kaymakam vardı. Adnan Dalender. Çok kıymetli bir insan! Beni çağırdı. Dedi ki: Her tarafta Kıbrıs için miting yapılıyor, niye siz yapmıyorsunuz?*

Bu sıra Sait Dündar[137] *vardı, ortaokul müdürüydü. Avukat Abdülkerim Şerefhan vardı. Bir komite*[138] *kuruluyor. Komitenin başına ben geliyorum. plan*[139] *yapıyoruz, program yapıyoruz. Bu Estel'de yapılacak, hükümet konağı önünde. Heykelin önünde. Heykel yoktu burada pardon, orada [Midyat'ta] yapılacak.*

Miting olacaktı. Tabi bunu bizim siyasi partiler istismar yaptılar. Diyorlarki "Hıristiyanların katliamı yapılacak! Yağmacılık başlıyacak! Yağma! Yağma ayrım!" O 1915'te haksızlıklar oldu ya! Birçok yağmacılık oldu. Köylü işte heybesini alıyor, atını alıyor, tabancasını alıyor, kılıcını alıyor, kazmasını alıyor. Bütün köydekiler.

Bu dönemde, Midyat'ta olanlara tanık olan başpapaz Brahim Hajjo, şunları anlattı:[140] 1964'te Makaryos olayı nedeniyle, Midyat'a Kürtler ve Muhallemiler akın akın geldiler. Midyat-Estel [3 km] yolu hep onlardı. Bunlar beşer-beşer, yedişer-yedişer, onar-onar birlikte, sıra halinde yürüyerek gelmişlerdi. Amaçları önce hakaret, sonra yağma ve katliam yapmaktı.

Eyleme katılan Kürtler, bize daha sonraları, kendileri şöyle anlatmıştı: *Midyat'a geldiğimizde, tüm Midyat damları üzerinde top ve mitralyözler gördük. Bunlar bizi imha edecekler, dedik.* Bunu birçok Kürt anlattı. Kaymakam, heykelin önüne jandarma dizmişti. Burda Cemil İşler, uzun bir anti-hıristiyan söylevde bulundu.

---

[137] Muhallemi kökenli, azgın bir Türkçü, Hıristiyan düşmanı, Türkçe konuşmuyan öğrencileri, hakaret ve aşağılayıcı sözler kullanarak tartakhıyordu. [Jan Beth-Şawoce]

[138] Komite, 1915'deki gibi gizliydi, üyeleri kaymakam Adnan Dalender, Avukat M. Ali Arıkan [Muhallemi], nüfus memuru Esat Erdem [Muhallemi], Milli Eğitim Müdürü İbrahim Oğuz [Muhallemi], öğretmen Emin Türker [Muhallemi], öğretmen Mithat Erdem [Muhallemi], Belediye başkanı Ziver Midyat [Kürt], nüfus memuru Abdülkerim Güven [Kürt]. [Jan Beth-Şawoce]

[139] Plan gereği, Doğu-Batı Süryanilere karşı kırım yapılacaktı. Camii ve mescitlerde, konu üzerine hutbeler okundu. Bunun alt-yapısını hazırlayan MIT, silah kaçakçıları üzerinden, bölge halkına, milyonlarca lira değerinde silah sattı. [Jan Beth-Şawoce]

[140] Beth-Şawoce Jan, *Eno Merli Xori Brahim Hajjo Madcarle*, Beth-Froso Nsibin, Södertälje, 1995, s. 127.

Bir başka amca bu mitingi şöyle aktardı:[141] Midyat'a akın akın büyük kafilelerle geldiler. Bize: *Onları hoş karşılamak için önlerine çıkın. "Hoşgeldiniz! Hoşgeldiniz!" deyin onlara. Gönüllerini böyle yumuşatın. Yoksa azgınlıkları daha fazla olacak*, dendi.

Onları bu türden sözcüklerle karşıladık. Aralarında kol liderliği yapan Şorızbahlı Muhallemi Sımo, anadili Muhallemice ile bize: *Bugün, hepinizin kellesini almaya geldik. Buna hazır olun!* dedi.

Midyat'ta Kürt Nehroz ailesinden Dr. Rıfat Yenigün'ün, Midyat Dörtyolu'nda, yaptığı ani girişimi sonucu, saldırganlar durduruldu. Burda kaymakam ve mitingi örgütleyenlere karşı Doktorun sert konuşmaları oldu. Bu alıp-vermenin etkisi ile, Midyat'ta önde gelen Nehrozler, Süryaniler'in yanında yer aldı, izlemini verdi. Ve mitinge katılanlar, geldikleri yerlerine geri gitmek zorunda kaldılar.

Turabdin'de birçok köy ve mezra, fanatik güruhların saldırısına uğradı. Ekinler, bağlar, bahçeler ve hayvan sürüleri yağma ve talana uğradı. Turabdin'den kitlesel göç, sağa-sola yeniden başladı.

Turabdin'in dışında yine birçok yerde saldırı, yağma ve talanlar oldu. İskenderun'da büyük bir fanatik güruh, çarşıda bulunan [Süryani Melkit] Rum Ortodoks ve Katolik işyerlerine, evlerine saldırı, yağma ve talana kalktı. Güruhun önüne çıkan Süryaniler "Biz Arapız, Rum değiliz!" deyince, saldırganlar durdu. İskenderun bu biçimde kurtuldu.

Yine bu yılda, Hısın-Mansur'da [Adıyaman] Süryani mahallesine karşı bir eylem planı yapılmış. Onu Brahim Bar-Yonan şöyle anlattı:[142] 1960'ların başlarında Kıbrıs hadisesi başladı. Kıbrıs'ta Rumlar'la Türkler arasındaki olay. Adıyaman'da bağnaz Müslümanları harekete geçirdi. Yalnız Adıyaman'da değil, bütün Türkiye'de Hıristiyanlara sıkıntı vermeye başladılar.

Gece yarısı yatıyorduk. Bir baktık dışardan sürekli "tit, tit... tit, tit" sesleri geliyor. Karım uyandı, bana dedi ki: *Dışardan durmadan düdük sesleri geliyor. Ne oluyor? Bir*

---

[141] Beth-Şawoce Jan, *Ēno Mērli Cammo Išoc Qašo Malke Madcarle*, Beth-Froso Nsibin, 1997, İsveç, s. 70.

[142] Brahim Bar-Yonan'la, Ocak 2007'de Jan Beth-Şawoce'nin yapıtığı söyleşi. Hısın-Manşur ve köylerinde kalan Süryaniler, bu sıra kendi aralarında, iletişim dili olarak Ermenice konuşuyordu. Hala yaşamda.

kalk bak, dedi. Ona: *Ne olacak hanım! Ya hırsızlık oldu ya da ona benzer bir şey oldu, başka ne olabilir?!* dedim.

Sabah oldu. Bizim evin biraz ötesinde, bir evin köşesinde bekçiler ve jandarmalar oracıkta köşede bekliyorlardı. Benim hiç bir şeyden haberim yok, işime dükkanıma doğru gidiyorum. Yolda [yürürken], bazı Müslüman tanıdıklarım vardı, geçince onlara *"Merhaba! Günaydın!"* dedim. Verdiğim "Selama" karşılık veren olmadığı gibi, bu tanıdıklar bana ters ters bakıyorlardı.

Dükkanıma vardım. Onu açmadan önce, komşu dükkanımın sahibi olan Tahsin'e uğradım. Ona *"Günaydın Tahsin efendi!"* dedim. Baktım o da verdiğim "selamı" mı almadı. Ters ters yüzüme baktı. Beklemeden ayrıldım, dükkanımı açtım. Biraz toparlanma ve düzeltme yaptım. Yeniden komşum Tahsin'e gittim *"Hayırdır komşu! Sana selam verdim, selamımı almadın"* dedim. Bana *"İbo! İbo! Dün akşam, gece yarısı gidiyordunuz"* dedi. Devam etti *"Neyse, bunu benden işitmediğini, sonra her şeyi öğrenirsin,"* dedi. Böyle biz konuşurken, benim bacanağım Selim geldi. Arkamdan Ermenice bana *"Dükkanı kapat! Eve git!"* dedi. Hemen kepenkleri indirdim, birlikte yola koyulduk. Yolda ona *"Hayırdır Selim! Ne oldu?"* Bana *"Dün gece hepimiz gidiyorduk,"* dedi. Ona *"Nasıl gidiyorduk?"* Bana *"Dün gece, Süryani mahallemize, gaz yağı tenekeleri ile birlikte gelen büyük bir kalabalık, bizi yatarken yakacaktı."*

Hepimiz, bu mahallede toplu bir şekilde 60-70 haneydik. Bacanağım devam etti *"Evlerimizi yakacak, biz erkekleri öldüreceklerdi. Karı ve kızlarımızı da kaçıracaklardı,"* dedi. Eve geldim, baktım evde kimse yok. Bizim kilise, yakınımızda kalıyor. Bir baktım kilisenin çanı üst üste çalmaya başladı. Kalktım kiliseye gittim. Oraya vardığımda, herkesi, kadın-erkek içerde buldum. Papaz ayin yapıyordu. Ayinden sonra eve geldim. Evde, bana olayın nasıl olduğu anlatıldı.

Olay şöyle oldu: Gece, bizim mahallenin ötesinde, bütün Müslümanlar toplanmış. Ta köylerden insanlar hayvanlarla, beygirlerlen gelmişler ki talan etsinler. Gece yarısı tüm Süryani Mahallesini yakacaklar, karı ve kızları toplayacaklar.

Toplandıkları yere, tesadüfi olarak bir bekçi gelmiş. Onlara yanaşır ve merakla şöyle sorar *"Hayır ola çocuklar, ne var böyle toplanmışsınız buraya?"* Bekçiye *"Bekçi bey, bu akşam sende hazır ol, gavurların mahallesini basıp talan edeceğiz. Erkeklerini öldüreceğiz, karı ve kızlarını kendimize*

kaçıracağız." Bekçi bir şey demeden doğrudan karakola gidiyor. Karakolda nöbette bekleyen bir komiser vardı. Bekçi komisere *"Komiserim, bu akşam Gavur Mahallesi'ni basıp yakacaklar. Bundan haberin var mı?"* Komiser ona *"Yok! Böyle bir şeyden hiç haberim yok!?"* Komiser hemen telefonu eline alıp Emniyet Müdürünü arıyor. Emniyet Müdürünün adı Hamit idi. Diyarbakır'ın Siverek kazasından geliyordu. Müdür evinde yatıyordu, telefonun çalmasıyla uyandı. Müdür komisere *"Ne var? Gecenin bu saatinde telefon edilir mi?"* Komiser ona *"Böyle bir mesele var, yapılmasına göz yumalım mı? Ne diyorsun?"* dedi. Emniyet Müdürü *"Vallahi böyle bir şeyden haberim yok! Hele bir dur ben valiyi arıyayım, ona bu konuyu soray*ım".

Valimizin adı Tevfik Kutlar'dı, Antepli'ydi. Gecenin yarısına yanaşılıyordu. Valiye telefon ediyor. Süryani Mahallesini yakmaya tam yarım saat kadar bir zaman kalmıştı. Vali yatağından pijamalı kalkıp telefonu alıyor ve *"Alo, ne var?"* diyor. Ona *"Ben Emniyet Müdürü Hamit'im. Böyle bir mesele var. Gece yarısından sonra saat birde Süryani Mahallesini yakıp talan edecekler. Ne diyorsun, buna göz yumalım mı?"* Vali elini masaya vurarak *"Kafirler! Nasıl göz yumalım! Mahfoluruz!"* dedi. Hemen saate baktı. Saptanan vakte yarım saat kalmıştı. Vali hemen jandarmaya telefon ediyor. Komutanlarına şu emri telefondan iletiyordu *"Yanınızda ne kadar jandarma varsa süvari, piyade ne gelirse, hemen Süryani Mahallesine insin, onu çember altına alsın."* Daha sonra polis karakoluna da diğer bir emrini iletiyor *"Bütün bekçiler, Süryani Mahallesine gitsin, mahalleyi çembere alsınlar, ordan kuş uçurtmazsınlar."*

Vali pijamasını çıkartmadan, şoförünü uyandırmadan, arabasına atlıyor. Doğrudan Süryani Mahallesine geliyor. Burda alınan önlemin tamam olduğunu gözüyle görüyor. Süryani Mahallesi çember altında, artık ona hiç bir şey yapamazlar. Ve biz böyle kurtulduk. Bir daha böyle yaşamamak için hepimiz göçe koyulduk. Başka çaremiz kalmamıştı.

1974 Kıbrıs İşgali

Temmuz 1974'de gündemde yeniden Kıbrıs vardı. Mehmetçik basın yine görevdeydi. Alabildiğine düşmanlık sergileniyordu. Devlet yine gizli organlarıyla harekete geçti. Bu dönemi Adana'da yaşayan Midyatlı Kildani Murat Maqsi-

Murad şöyle anlattı:[143] Turabdin'den Adana'ya, kayınbiraderlerimin isteği üzerine, ailece taşındım. Burada kendime dişçilik muayenesi açmıştım. İşim fena gitmiyordu. 1974'te Kıbrıs olayları başlayınca, durumumuz kötüleşmeye başlamıştı. Yaz aylarına yeni girmiştik. Bir sabah işe gitmek üzere, kaldığımız binanın merdivenlerinden indim. Dış kapıya çıktım. Dış kapının üzerinde, yağlı boya ile çizilmiş kırmızı bir çapraz işareti gördüm. Ne anlama geldiğini hemen anladım.

6-7 Eylül 1955'de, Midyat'tan Karmo Galuş [Gelüş ailesinden], İstanbul'da askerdi. Olanlara tanık olmuştu. Ermenilere ve Rumlara saldıran güruhların, önceden işaretlenmiş evlere saldırdığını anlatmıştı. Hemen içeri döndüm. Durumu hanıma anlattım, ödü koptu. Ona buradan hemen çok uzaklara ayrılmak zorundayız, dedim. Evde vesikalık fotoğraflarımız vardı. Tüm aile için pasaport çıkartmanın kararını aldım. Ertesi gün, hemen Birinci Şube'ye gittim. Geldiğimde, uzun bir sıra gördüm. Sıraya girdim. Önümde bir sürü insan vardı. Ne pahasına olursa olsun, bugünde, tüm aileye pasaport almayı aklıma koymuştum. Bir saat kadar bekledikten sonra, arkama döndüm. Arkamda kuyrukta bir sürü insanın olduğunu gördüm. Tam arkamda, birkaç tane Pakistanlı vardı. Bunlar nereye gidecek, diye merak ettim. Onlarla Türkçe konuştum, anlamadılar. Arapça konuştum. Anladılar. Onlara: *Siz nerelisiniz?* dedim. Bana: *Biz Pakistanlıyız*, dediler. Yanlış bir yere geldiklerini düşündüm, onlara: *Buraya yanlışlıkla gelmiş olmayasınız*, dedim. Biri bana: *Hayır! Hayır! Yanlış gelmedik, buraya pasaport almaya geldik*, dedi. *Peki siz Türkiye vatandaşımızsınız?* sordum. *Hayır değiliz*, dedi. Adam devam etti: *İki gün önce buraya ulaştık, buradan pasaport alıp Kıbrıs'a "kuffar"ların mal ve mülkünü almaya gideceğiz*, dedi. Midem bulandı. Daha fazla konuşamadım. Pasaportlarımızı çıkardım, Almanya'ya çıktık.

Midyat'ta eski komplocular yeniden devreye girdi. Yeni bir gizli komite kuruldu. Komitenin başını bu sefer MSP'li bir topal yarbay çekti. Lisede Milli Güvenlik dersi veriyordu. Komitenin diğer üyeleri, yine 1964'ten tanıdıklardı. Yine plan ve program düzenlendi. Bu seferki plan farklıydı. Kürt

---

[143] Murad Maqsi-Murad'la [1925-1998]. Ekim 1993'te Jan Beth-Şawoce'nin yaptığı söyleşi.

kökenli Abdülkerim Slam-Ağa [Güven], plan gereği, Şalêh [Barıştepe]'de kalan iki yeğenini devreye sokuyordu.

Midyat'ta her akşam, gevşek bir sokağa çıkma yasağı vardı. Askere, gece izinsiz çıkma kesinlikle yasaktı. Midyat sokaklarında, askeri inzibat devriye olarak nöbet tutuyordu. Bu nöbet belirli saatlerde, askeri kışladan inen askeri inzibatlar tarafından değiş-tokuş ediliyordu.

Temmuz 1974'ün ortalarıydı. Çarşıdan nöbetini devreden iki inzibat birlikte kışlaya, hergün olduğu gibi yürüyerek geri döndü. Saat gece yarısına yanaşıyordu. Midyat'ın bu sıra futbol sahası alanına yetişen iki inzibatın önüne, sigarasını yakmak isteyen bir asker yanaşır. İnzibatlar ateş vermek için ceplerini aramaya koyulurken, asker belinden çektiği tabancasını bir inzibatın üzerine boşalttı. Diğer inzibat elindeki otomatikle karşılık verdi. Birden kör gecenin karanlığında silahlar saatlerce patladı. Alarma geçen kışladaki asker, Midyat'ta mahallelere daldı. Kapılar kırıldı, zorbalıkla asker evlere girdi.

Saldıran Şalêhlı asker yaralanmıştı. Yaralı durumuyla, sürüne sürüne, kışlanın hemen yanında kalan bağda saklandı. Orda yakalandı. Üstü hemen açıldı, sünnetli olup olmadığı kontrol edildi. Yakalayan askerler komutana "komutanım bu adam sünnetli!" bilgisini alan komutan "Onu hemen öldürün!" emrini veriyor.

Midyat Süryanileri neyin nesi olduğunu, hiç bilmedi. Komplo, bu sefer de, amacına ulaşmadı. Aynı hafta, kışlada albayın yazıcısı İstanbul'lu bir Rum, olanları şöyle anlattı "Saldırının olduğu gece, topal albay, makinanın başından Başbakan Bülent Ecevit'e şu bilgiyi aktardı: *Sayın başbakanım! Midyat Süryanileri askeri kışlaya saldırdı. Bir nöbetçi inzibatımız ağır yaralı olarak Diyarbakır'a kaldırıldı. Bana emir verirseniz, bu gece Midyat'ı yerle bir edeceğim. Emirlerinizi bekliyorum.* Makina başında saatlerce bekledi. Aynı şeyi bir iki defa daha makinadan iletti. Sonunda, albaya "Hayır yapmayın!" bilgisi geldi. Albay deliye dönmüştü.

Temmuzun sonuna doğruydu, Cizre'den ünlü bir Kürt şeyhi olan Şex Sayda Midyat'a cuma namazına geldi. Dörtyol'daki camide Şex Sayda'nın öncülüğünde namaz ve hutbe okunacaktı. Başta Midyat olmak üzere, civar köylerden birçok insan namaza gelmişti. Hutbesini dinleyen Midyatlı Kürtler, hemen camiden ayrıldılar. Hutbe anti-hıristiyan içerikliydi. Kitle camiden çıkmadan önce, Midyatlı Kürtler'den 'Aziz Reşito, caminin kapısına yakın kalan bahçenin

duvarına çıktı. Camiden çıkan insanlara, beklemelerini, buradan köylerine geri gitmelerini Kürtçe öğütlemiş. Bunu yapmayana da küfürler dizmiş. Gelen Şex Sayda'ya da kitlenin önünde küfürler sıralamış. Kitle şaşkın kalmış. 'Aziz'e destek olarak diğer Midyatlı Kürtler'de katılmış. Şex Sayda durumu anlamış, Dörtyol'dan Cizre'ye geri dönmek zorunda kalmış. Midyat imhadan ikinci bir defa böyle kurtulmuş.

Yine baskı ve zulüm durmamış, yöntem değiştirerek devam etmiş. Ve göç kapısı yeniden aralanmış. Birkaç aile İsveç'e göçtü ve göç durmadan devam etti.

1980'de, faşist bir darbe ile başa gelen ordu, göçü hızlandırdı. 1990'ların başından sonra, Turabdin Doğu-Batı Süryaniler'den tamamen arınıyordu. Daha sonraki yıllarda, devlet eliyle yasal kurulan Koruculuk Sistemi, Hizbullah vb gibi çete örgütlenmeler, kalan Süryanileri hedef alınca, birçok faili belli cinayetle 40-50 insan ortadan kaldırılmıştı.

6.
Kürt Çatışmasının Kurbanları

1980'lerin başlarında, Türkiye'de Asurlar'ın durumu Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'ne karşı Türkiye'nin güneydoğusunda savaşın artmasıyla yeniden güvenilmez olmuştur. Asurlar sık sık kendilerini bir tarafta silahlı Kürtlerin ültimatomu diğer tarafta Türk ordusu ve Kürt köy korucularının misillemeleri arasında bulmaktadırlar. Asurlar ya PKK'ye yardım ettikleri için Türk ordusu tarafından köylerinin yerle bir edilmesine ya da Türk hükümetinin Kürt köy koruyucularına katılmaya zorlanarak PKK'nin şiddet saldırılarına maruz kalabilmektedirler.[144]

Şubat 1993'te, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği, PKK'yı destekleyen çevre yerleşimlerin boşaltılacağına karar vermiştir ve bu karar bölgedeki çoğu köyün yakılması haline dönüşmüştür. Bu yolla boşaltılan Asur Hıristiyan köyleri PKK faaliyetleri dolayısıyla ayrılmak zorunda kaldıklarını belirten ifadeler vermeye zorlanmışlardır. Örneğin bu 1993'te Hassana köylüleriyle olmuştur. Baskınlar esnasında yargısız infaz ve kaybolmalarla alakalı birçok rapor da bulunmaktadır. Türkiye'nin güneydoğusunda en az 20 Süryani köyü doksanların sonlarında boşaltılmıştır.

---

[144] Bar-Abraham, Abdulmesih, Issues Facing the Christian Assyrians in the Middle East and in the West, *First World Congress for Middle Eastern Studies* (WOCMES), University of Mainz, Germany September 8-13, 2002.

1960'lardan beri 130 000'in üstünde çoğu Ortodoks mezhebine bağlı Süryaniler Türkiye'de, özellikle Turabdin'de yaşamaktadır. Bugün bunlardan 15 000'den azı Türkiye'de yaşamaktadır. Çoğunluğu İstanbul gibi büyük kentlere yeniden yerleşirken sadece yaklaşık 3000 Süryani atalarına ait köylerinde yaşamaya devam etmektedirler.

Son Anımsatma

Yukarıda çerçevesi çizildiği gibi, Türkiye'deki Asurlar, Kürtler'den sonra üçüncü sınıf vatandaş gibi işlem görmektedirler. Etnik azınlık olarak tanınmamaktadırlar fakat *Türk Sami* kökenli ya da *Türk Hıristiyan'ı* olarak adlandırılmaktadırlar. Etnik azınlık statüsüne sahip ve belirli hakları olan Ermenilerin ve Rumların tersine, Süryaniler sadece önemsiz dini bir grup olarak algılanmaktadır. Etnik azınlık olmadıklarından, onlar kendi okullarını kuramazlar ve bu nedenle dillerini ve kültürlerini tam anlamıyla aktaramazlar. Kiliselerdeki sınırlı - yasadışı - dil dersleri yetersizdir ve onları kapatmaya çalışan hükümet tarafından engellenmektedirler.

PKK'ye karşı devletin sürdürdüğü savaşın 1999'da durmasından bu yana Türkiye'deki ve özellikle ülkenin güneydoğusundaki Turabdin'de Asurların durumu değişmektedir. Ayrıca, Avrupa'ya katılmak için uygulanan reformlar, kalan nüfus arasında topraklarına dönme umudu yaratmıştır. Avrupa'ya göç eden birçok Süryani sadece eski anavatanlarını yeniden ziyaret etmiyorlar, ayrıca terketmiş oldukları evleri tekrar alıp kiliseleriyle birlikte[145] yeniden inşa etmeye çalışıyorlar. Çeşitli köy dernekleri köylülerin yeniden iskanını desteklemek için kurulmaktadır. Bu Kürt komşularıyla yeni çatışmalar için birçok zemin yaratıyor.

AK Parti'nin 23 Mayıs 2009 tarihinde, Düzce'de gerçekleşen olağan kongresinde, Başbakan Erdoğan Türkiye'de Türk olmayan etnik grupların trajik kaderlerine dair tarihsel bir göndermede bulundu: *Yıllardan beri, farklı kimliklerden olanlar, bu ülkeden kovuldu. Bu sağduyuyla yapılmadı. Bu faşizan yaklaşımın neticesiydi*, dedi. "Yıllardır" diyen Erdoğan, devam ederek, *çeşitli gerçekler burada yaşayan etnik azınlıkların zararına, bu ülkede meydana geldi. Onlar*

[145] Bar-Abraham, Abdulmesih: "Assyrer - Warten auf Rückkehr", *Zeitschrift Pogrom*, Heft 226_4/2004, published by Gesellschaft für bedrohte Völker, Göttingen, Germany, s. 27-29.

etnik olarak temizlendiler, çünkü onlar farklı etnik kültürel kimliğe sahipti. Bunların neden gerçekleştiği ve biz bütün bunlardan ne öğrendiğimiz hakkında kendi kendimizi sorgulama zamanı bizim için gelmiştir. Şimdiye kadar bu doğrultuda bir analiz yoktur. Gerçekte, bu davranış faşist mantığın sonucudur. Biz ayrıca bu vahim hataya düşmüşüz.[146] Aslında, bir başbakanın ulusal-azınlıklara karşı, yasadışı işlemleri kabul etmesi Türkiye tarihinde ilk defadır.

Jan Beth-ŞAWOCE· Abdulmesih Bar ABRAHAM

---

146 Bkz., http://www.asbarez.com/2009/05/29/prime-minister-erdogan-finally-admits-turkey-practiced-ethnic-cleansing/ - Prime Minister Erdogan Finally Admits Turkey Practiced Ethnic Cleansing.

Resmi Tarih ve Rumlar

Yıl 2007, Londra'dayım. Asur Firodil Enstitüsü'nün davetlisi olarak, hem İngilizce'ye çevirdiğim Ahmet Refik'in *İki Komite İki Kıtal* adlı kitabının tanıtımını yapacak hem de Asur ve Ermeni Soykırımı üzerine bir seminer verecektim. Türk konsolosluğundan görevliler ve onların uzantıları da bu seminere geldi. Amaçları, ilk andan belliydi: burada bir gövde gösterisi yapmak. İngilizce anlatıyorum. Anlattıklarıma engel olmak için bu gruptan biri, bana şu soruyu sordu: "Doğu'da Ermeni ve Asur Soykırımı yapıldığını iddia ediyorsunuz. Peki, bu niye Türkiye'nin Batı'sında olmamıştır? Bu nasıl oluyor? Açıklayabilir misiniz?"

Bana tuhaf geldi. Çünkü soran adam "Doğu'da savaş var, Batı'da bundan hiç kimse etkilenmemiş" demeye getirmişti. Ona "Ne demek yani? Ege'de, Teşkilât-ı Mahsusa, Rumlara çetelerini saldırttı, bir sürü insana kıydı ve onları göç ettirdi" dedim. Bana "Kaynağınız var mı?" diye ikinci bir soru yöneltti. Ona "Kaynak çok!" dedim ve devam ettim: "Bu konu için Danimarka Konsolosu'nun raporları var. Bunlar, tarafımdan derlenmiş olup internette yer almaktadırlar" dedim.[1] Anlatmayı sürdürdüm: "Bu arada, bu bilgi ve belgeler yalnız Danimarka Konsolosluğu'ndan gelmiyordu. İsveç Konsolosluğu'ndan da raporlar geliyordu. Onlar da Rum vatandaşların zorla sürüldüğünü bildiriyordu." Belge ad ve tarihini vererek devam ettim: "Durum İsveç Konsolosu'nun 21 Temmuz 1915 tarihli raporunda 'Zulme uğrayanlar yalnız Ermeniler değil, Türk vatandaşı Elenler de aynı zulmü görüyorlar. Yaklaşık 60.000 Elen, büyük bir bölümü de kadın, çocuk ve yaşlı erkek, Marmara Denizi

---

[1] Bkz. http://www.greece.org:8080/opencms/opencms/HEC_Projects-/Genocide/en/6_Archives/Official/Danish/

kıyılarındaki köylerinden, evlerini bırakmaya zorlandılar"[2] sözleriyle bildiriyor" dedim.

Bana, bu sıra, tuhaf gelen soruyu, aslında normal karşılamam gerekiyordu. Çünkü Türkiye'de ulusal azınlıkların sürekli "huzur ve güven içinde" yaşadıkları teraneleriyle uyuşturulan bir topluma, bunun böyle olmadığını anlatan insanlar hain, ajan, bilgisiz, diplomasız, tek yanlı, ideolojik-politik yaklaşımlı, vb. olarak gösteriliyor ya da böyle oldukları ima ediliyordu.

Söz konusu katılımcılar hazırlanan seminere, dinlemek ya da bir şeyler öğrenmek gibi bir amaçla gelmemişlerdi. Amaçları yalnızca protesto etmek ve önceden hazırlanmış sorularını sormak. Grup daha sonra, *Zaman* gazetesine ve bir sürü foruma şu yazıyı yollamış:

> Konuşmasında, 1900'lü yılların başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü döneminde, ortaya çıkan ve yönetime zorla gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni anlatan Donef, katliamın başını bu cemiyetin çektiğini savundu. Donef, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genç Türkler'den kurulu olduğunu ve etnik çeşitlilik yerine sadece Türkler'den oluşan bir toplum yaratmak isteyen bir anlayışının olduğunu iddia etti.
>
> Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Çerkez Ahmet'in iki Ermeni milletvekili ile birlikte birçok Ermeni'yi öldürdüğünü iddia eden Donef, Ahmet Refik'in kitabından olayın anlatıldığı kısımları katılımcılara okudu. Konuşmasının ardından, geçilen soru-cevap kısmında, seminere katılan Türk akademisyenler tarafından, soru yağmuruna tutulan Donef, zor anlar yaşadı. Kendisine, tarihçi olup olmadığı sorulması üzerine, sadece doktora yaptığını ve Ahmet Refik'in kitabını İngilizce'ye çevirdiği cevabını veren Donef, bir Türk vatandaşın kendisinin, fotoğrafını çekmesine de kızdı. Yine bir Türk akademisyenin, Ermeniler'in neden batıda katledilmediğini, sadece doğuda böyle bir iddianın olduğunu sorması üzerine de Donef, Türkiye'nin batısında da Yunanlıların katledildiğini iddia etti. Bir Türk vatandaşı ise yine soru sorarken, "sözde" Erme-

---

[2] Utrikesdepartementet, 1902 års dossierssystem, Vol. 1148, Kungliga utrikesdepartementet: Grupp: 21, Avd : U, Mål: 1, Depescher m.m. angående kriget från besk. i Konstantinopel 1915 aug – nov. Ark III, Konstantinopel den 21 juli 1915, no 154.

ni soykırımı tabirini kullanırken gerginlik yaşandı. Bu arada Dr. Donef'in sorular karşısında zorlanması ve konuya hakim olamayışı dikkat çekti.[3]

Resmi tarih, yalnız devletin eliyle yazılan tarih değildir. Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, vb. tarafından yazılan ya da yazdırılan ve dağıtılan kitaplarla da sınırlı değildir. Resmi ideolojinin çerçevesi içinde akademisyenler, gazeteciler, araştırmacılar veya yazarlar tarafından üretilen tarih de resmi tarihtir. Çünkü "uydurulmuş tarih"[4] çerçevesi içinde tasarımlanmıştır.

Yukarıda ele aldığım örnekte, Londra'daki Türk Konsolosu'nun resmi görüşlerine tamamen ters düşen bir seminer söz konusuydu. Onu baltalamak için bir grup göndermiş. Çünkü başka görüş ve düşüncelere hiç tahammülleri yoktur. Gösterilen kanıtları hiç incelemek istemiyorlar, bunları gösteren kişi ise hemen karalamalara maruz bırakılıyor, o kadar. Tek görev bu!

Başka bir önemli örnek de resmi görüşlere ters düşen her değerlendirme sahibine paralı asker diyen gazeteci Özdemir İnce'nin, Süryanilere saldırmak için yazdığı 'Yalanın Süryanicesi adlı' yazı dizisinde Yunanlılara da çatıyor olmasıdır: "1821'de başlayan Yunan (Mora) Ayaklanması'nda birkaç gün içinde 25 bin Müslüman öldürüldü." Dikkat edilsin Türk değil, *Müslüman* diyor. Acaba, 400 yıllık Osmanlı egemenliği altında, kaç Yunanlı öldürülmüştür? Bunu bilmek ya da öğrenmek, hiç o kadar önemli değildir.

Yunan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na, Türkiye okullarında okutulan tarih kitaplarında 'ayaklanma' deniyor. Bu kavrama göre, Osmanlı'ya karşı ayaklanan herkes haindir. Ama buna karşın, Türk halkının bağımsızlığa hem hakkı ve hem de gereksinimi her yanda vardır. Diğer halkların ise, tek hakkı Türk'e köle olmak! Aynı zamanda buna minnettar olmak gerekiyor.

Bu türden yazıları okurken, bu düşünce hemen sezinleniyor. Yazıda, doğal olarak, inciler dizilmeye devam ediliyor: "19. yüzyılda, yapılan reformlar, Hıristiyan nüfusa, **daha çok özgürlük** getirdi ve bunların (!) bağımsızlık arzularını kamçıladı."[5] Kıssadan hisse: *[Bu ulusal] Azınlıklara hiç bir*

---

[3] 'Sözde soykırım iddialarına ilişkin konferansta tartışma yaşandı', *Zaman*, 15 Ocak 2007.

[4] Fikret Başkaya, "Neden Resmi Tarih?" Fikret Başkaya (ed.) *Resmi Tarih Tartışmaları*, Makı Basın Yayın, Ankara, 2006, s. 8

[5] Ö. İnce, 'Yalanın Süryanicesi (5)', *Hürriyet*, 9 Mayıs 2003.

özgürlük vermemek gerek, çünkü ayaklanıp bağımsızlık bile isteyebilirler.

Özdemir İnce, Osmanlı İmparatorluğu'nda "reaya"ya tanınan özgürlüğü nasıl ölçtü? Bu özgürlükler, nelermiş acaba?

Aytekin Yılmaz, *Çokkültürlülükten Tekkültürlülüğe "Anadolu"* başlıklı kitabında bu "özgürlükleri" şöyle tanımlıyor:

> [Osmanlı İmparatorluğu'nda] Gayrimüslim halklar, ikinci sınıf vatandaş muamelelerinin yanı sıra zimmiler [olarak] hor görülür. Birçok başka aşağılayıcı uygulamalara tâbi tutulurdu. Örneğin ata binmeleri, silah taşımaları, kaldırımda yürümeleri yasaktı. Elbiselerinin ve ayakkabılarının rengi kumaşlarının kalitesi değişik olmak zorundaydı. Yakalı kaftan, kıymetli kumaştan özellikle ipek elbise, ince tülbent, kürk ve sarık taşımaları yasaklanmıştı. Örneğin, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi idi. Evlerini de değişik renge boyamak zorundaydılar. Hamamlarda, takunya giymeleri yasaktı. Peştamallarına çıngırak takmak zorundaydılar.[6]

İnce, belki 'daha çok özgürlük' derken, Tanzimat'tan sonra, Hıristiyanların elde ettiği takunya giyme hakkını anımsatıyor olabilir.

Başka bir yazısında İnce -bu kez haklı kısmen- İngilizlere de çatıyor: "Bre İngiliz, kimin toprağını kime veriyorsun? Bre İngiliz, haydi Osmanlı toprağını haraç mezat dağıtmaya başladın, peki neden aynı toprakları, hem Süryanilere hem Kürtlere vermeye kalkıyorsun?"[7]

Doğal olarak, İngiliz ve Fransızların Ortadoğu ve Osmanlı topraklarını, kendi çıkarlarına göre parselleyip dağıtmalarına ben de karşıyım. Ama bu devirde "bu toprakların" yalnız Türk'e ait olması kavramı sorunludur. Osmanlıların ataları, işgal ettikleri toprakları, Orta Asya'dan birlikte getirmemişlerdir. Doğal olarak İnce'de 'bu topraklar 1200 yıldır *Müslümanlara* aittir' diyor. "Müslümanların" mirasçıları, neden yalnız Türkler oluyormuş? Anlamak zor! Müslüman derken, hangi halkları kast ediyor? Arapları mı, Kürtleri mi, Türkleri mi, Türkmenleri mi, Farsları mı, Alevi ya da Sünni'leri mi? Hangisi? Belli değil!

---

[6] A. Yılmaz, *Çokkültürlülükten Tekkültürlülüğe "Anadolu"*. Tohum Basın Yayın. İstanbul. 2002.

[7] Ö. İnce, 'Yalanın Süryanicesi (10)', *Hürriyet*, 21 Mayıs 2003.

Türklerin, Anadolu'da 1200 yıldır bulunmadığını söyleyemediği için Müslümanlar diyor. Oysa Osmanlılara karşı, bağımsızlıklarını kazanan Araplar, dindaşlık bağlarını hiçe sayarak, Osmanlı devletinden kopmak istediler.

Bu örnekler, resmî tarih tezini üreten ve yayanın yalnız resmî kurumlar olmadığını gösteriyor, resmî tarihi üreten bir sürü kurum vardır. Örneğin, Osmanlı Arşivleri internet sitesinde, Osmanlılara karşı, Yunanlıların zulmü iddiaları ("Yunan mezalimi") ile ilgili birçok belge yer alıyor. Çok ilginçtir, sitede gezinilirken, kişide 600 yıllık Osmanlı egemenliği altında, bütün zulümlerin azınlıklar tarafından (Ermeni ve Rum) yapıldığı izlenimi oluşuyor.[8] Bu saçma savlar, doğal olarak, Türkiye devletinin resmî tezidir. "Yunan mezalimi", Türk resmî tarihinin bir başka mitidir. Bu düşüncenin diğer örnekleri, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinin ana sayfasında yer alan belgelerde de bulunuyor.

Türk tarihinin -istenildiği gibi- yeniden yazılması cumhuriyetin ilk yıllarında başlatıldı. 1930 yılında basılan "Türk Tarihinin Ana Hatları" kitabında soruluyor: "Bu kitap niçin yazıldı?" ve yanıtı da veriliyor:

> Şimdiye kadar, ülkemizde yayınlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara kaynak olan Fransız tarih kitaplarında, Türklerin dünya tarihindeki rolleri, bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültülmüştür. Türklerin ataları hakkında, böyle **yanlış** bilgi edilmesi, Türklerin kendini tanımasında, benliğini geliştirmesinde **zararlı** olmuştur.[9]

Kısacası "zararlı" sayılan hataların düzeltilmesine çalışılmıştır. Devletin, daha doğrusu yeni rejimin, işine gelmeyen her tür gerçek ve olay yeniden tasarımlanmış, yayınlanmış ve empoze edilmiştir. Fikret Başkaya'ya göre "Resmî tarih, yalan, tahrifat, yok saymaya... adıyla çağırmamaya,

---

[8] Basılan bazı kitaplar: *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi I: Balkanlar'da Yunan Mezâlimi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995; *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi II: Anadolu'da Yunan mezâlimi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996; *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi III: Gayr-i Müslimlere yapılan Yunan mezâlimi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996.

[9] *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Kaynak Yayınları, Birinci Baskı 1930, 3. Baskı 1999, s. 25.

sansür ve otosansüre dayanan bir tarih versiyonudur. ... ısmarlama üzerine üretilmiş bir tarih versiyonudur."[10]

Okullarda okutulan kitaplarda, Yunan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na, çok az yer verilmesine rağmen, 9 Eylül 1922'de bugün "İzmir'in geri alınması" ya da "Yunanlıların Denize Dökülmesi" olarak kutlanan günde, Rumların tümü, düşman olduklarından, İzmir'de denize dökülüyorlar. Bunlardan hiç kurtulan olmaz. Bir yanda, soykırımı yapmadığını iddia eden Türkiye, diğer yanda ders kitaplarında Elenleri öldürdüğünden gururla söz eder.

Resmi tezcilerin yöntemleri o kadar esnektir ki resmiyete uymayan, her kitabı, bu sistemin içine sokmakta da ustadırlar. Örneğin Ahmet Refik'in *İki Komite iki Kitâl* kitabını, günümüz diline aktaran Osman Selim Kocahanoğlu "Ermeni katliamlarının ve Ermeni soykırımının olmadığını"[11] iddia etmektedir. Oysa söz konusu kitap, Ermeni tehciri ve katliamları ile doğrudan ilgilidir. Kitabı okuyan kişinin önsözden başka bir bölümü okumaması ve akılda kalacak olanın da yalnız çevirmenin sunduğu asılsız görüş ve düşüncelerin olması isteniyor.

Türk tarih tezinin önemli mitlerinden birisi de öldürülen ve tehcir edilen Rumlar'ın, 1919 Yunan İşgali sonucu olduğudur. Oysa, Rum vatandaşlarının tehciri ve katliamları çok önceleri başlamıştır. Burada başaktör de Teşkilâtı Mahsusa'dır.

Giresun'da 1912'de, İttihat ve Terakki tarafından, yerel yayınlanan gazetenin Mayıs sayısında, "Şimdi politikanın değil, kılıcın devri!" başlığı altında bir yazı yayınlamıştır.[12] 1913-1916 yılları arasında, İstanbul'da bulunan ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau "Secrets of the Bosphorus" [1918] adlı kitabında, 1912 Balkan Savaşı'ndan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar, 400.000 Rum'un Anadolu ve Ege kıyılarından tehcir edildiğini saptamıştır.[13] Henry Morgenthau, İstanbul Polis Müdürü Bedri Beyin, bir sekreterine, "Türkler, Elenleri böylesi üstün bir

---

[10] Fikret Başkaya, "Neden Resmi Tarih?", Fikret Başkaya (ed.) *Resmi Tarih Tartışmaları*, Maki Basın Yayın, Ankara, 2006, s. 7.

[11] Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtâl*, Çeviren Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.

[12] Κώστας Φωτιάδης, «Οι Έλληνες του Πόντου ως τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923)», *Η Πολυεθνική Τουρκία*, Γόρδιος, Αθήνα, 1993, s. 201.

[13] *The liberation of the Greek people in Turkey: An appeal issued by the London Committee of unredeemed Greeks*, Norbury, Natzio & Co. Ltd., Manchester and London, 1919, s. 5.

başarıyla sürmüştür. İmparatorluğun, aynı yöntemi diğer ırklar için de uygulaması gerekiyor" dediğini not etmiştir.[14]

Ege ve Trakya Bölgesindeki Olaylar

İzmir Valisi Rahmi Bey, 1914'te "Hıristiyan halktan bir kısmını tamamen Türk olan mahallelere gönderdi ve bunları orada yerleştirdi."[15] Bu şekilde, İzmir'in demografik durumunu değiştirmek isteyen Rahmi Bey, İttihat ve Terakki'nin güvendiği bir kişiydi. 1908-1913 yıllarında Meclise Selanik Mebusu olarak girdi.

"İzmir'de o zamana kadar, Türkler'den İdhâlat - İhracat üzerine iş yapan tüccar yoktu ve işler ecnebi ve Türk olmayanların elindeydi. Vali otoritesini kullanarak Türkleri bunlarla ortak yapmak suretiyle yetiştirdi ve ticaret hayatına alıştırdı."[16] İttihat ve Terraki'nin soy kurutma programı, böyle yavaş yavaş belli oluyordu.

Ayrıca, "Rahmi Bey, İngiliz Donanmasının İzmir'i bombalama gözdağına şöylece karşı koyuyordu: Vilâyet Hukuk İşleri Müdürü olan Hıristiyan Türkler'inden Sarl Karabye'yi Filo Kumandanına göndererek, bir Türkün ölümüne karşılık 10 Hıristiyan'ı idam ettireceğini kesinlikle bildiriyordu."[17] Vali, Jön-Türk rejiminin, Osmanlı vatandaşı olan Hıristiyanlarına ne derece değer verdiğini, açıkça gösteriyordu.

İzmir valisinin bu uygulamalarını, öve öve bitiremeyen devlet tarihçileri, diğer bir yanda, soydaşlarını korumak isteyen İzmir Metropoliti Hrisostomos için şöyle yazar: "Hristos Tomos, Ege'de Birinci Cihan Savaşı sonrasında ve kurtuluş savaşımız sırasında, Megalo-Idea'nın ... fikriyatını yapan kanlı ve katil bir Papazdı."[18] Hrisostomos'un adını ve ruhbanlık unvanını bile doğru dürüst yazamayan Hayri Orhun ve diğerleri, metropolitin ne tür bir katil olduğunu kanıtlamaya gereksinme duymadan, onu karalayarak "katil" ilan ediyorlar.

Mayıs 1914'te, Patrikhane, Rumlara yapılan zulmü protesto amacıyla, Rum okul ve kiliselerini kapatmıştır.[19] 25

---

[14] *Age.*, s. 7.
[15] Hayri Orhun vd., *Meşhur Valiler*, İç İşleri Bakanlığı Merkez Valiler Bürosu Yayınları, Ankara, 1969, s. 341.
[16] *Age.*, s. 343.
[17] *Age.*, s. 343.
[18] Age., s. 348.
[19] Κώστος Φωτειάδης, *op.cit.*, s. 202.

Haziran 1914'te, Danimarka Konsolosu, "Aydın Vilayetinde kargaşa" başlığı ile hükümetine gönderdiği raporunda şu gelişmelere yer veriyordu:

> Menemen'in güneyine giden, Başıbozuk çeteleri, yoldaki bütün köyleri yağmaladıktan sonra, 12 Haziran gecesi, Foça'ya üç yönden saldırdı. Tuz depolarında çalışan [Müslüman] Giritliler, çok yetkin bir şekilde, onlara yardımcı oldu. Kısa bir süre içinde, yer mezbahaya dönüştürüldü.
>
> Bir tanığın ifadesine göre, saldırı başladıktan sonra, 15 dakika içinde her tekne, panik içinde, kaçmaya çalışanlarla doldu. Tekne kalmayınca, geriye kalanlar, deniz fenerinin bulunduğu, küçük yarımadaya sığınmaya çalıştılar. Kıyıda 11 kadın ve erkek cesedi gördüm. Kaç kişinin öldürüldüğünü söylemek zor, ama kapısı açık olan bir eve girmeye çalışırken, orda iki ceset gördüm. Bütün dükkânlar yağmalanmış ve taşınamayan eşyalar da, acımasızca yok edilmiş.[20]

Konsolosun, başıbozuk diye adlandırdığı çeteler, Teşkilât-ı Mahsusa'nın örgütlediği çetelerdir. Danimarkalı araştırmacı Matthias Björnlund'a göre, Konsolos, bu saldırgan çetelerin "devlet eliyle finanse edilip örgütlendiğini biliyordu."[21]

Elen kaynaklarında, bu çetelerin, 1913'ten beri, kıyım yaptığına dair kanıtlar vardır. Bu çeteler, önce Batı Trakya'da, sonra Batı Anadolu'da Rumlara acımasızca saldırdılar. İzmir'de, Yunan Konsolosu Kapsambeli, 28 Mayıs 1914'te, Katedralin Rum sığınmacılarla dolduğunu ve bu sığınmacıların, saldırganların başıbozuklar olduğunu anlatıp söylediklerini yazmakta. Saldırganlar, şiddet ve yağma

---

[20] Rigsarkivet [the Danish National Archives], Udenrigsministeriets Arkiver [the Archives of the foreign Ministry] (UM), 2-0355, "Konstantinopel/Istanbul, diplomatisk repræsentation", "Noter og indberetninger om den politiske udvikling, 1914-1922", "Verdenskrigen. Rapporter fra Smyrna, Nov. 1914-marts 1916", Alfred Van der Zee til [to] Carl Ellis Wandel, 25/6 1914; Bkz., Racho Donef, 'The Hellenic Genocide in the Danish Archives', 2004, *http://www.greece.org:8080/opencms/opencms/HEC_Projects/Genocide/en/6_Archives/Official/Danish*.

[21] Bkz., Matthias Bjørnlund, 'The Destruction of the Ottoman Greeks in Danish sources', *unpublished paper*, 2008.

yoluyla, Elenleri evlerinden zorla çıkardılar.[22] Fransız gazetesi *Le Temps*, 13 Haziran 1914'te, yine başıbozukların, bu defa Bergama'da Elenlere saldırdığını bildirmekte.[23]

1919'da Ekümenik Patrikhane tarafından yayınlanan *Kara Kitap*, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Rumların çetelerin saldırılarına uğradığına dair birçok örnek aktarıyor. Haziran 1913'te, Edirne'de çeteler Rumlara saldırmış[24] ve İmam Pazar'da 6 Nisan 1914'te başıbozuklar yine bir köye saldırmış ve iki kişi öldürmüş, bir kişi de korkudan ölmüştür.[25] Bu, Babaeski'de, Kumburlu'da ve başka yerde [devam etmiş]... başıbozuklar, dört Rum daha öldürmüştür.[26] Bunlar 413 sayfalık bu yapıttan sadece birkaç örnektir.

İttihat ve Terakki'nin hedefi etnik temizlikti. Bu planını, çok erken bir dönemde uygulamaya koymuştu. Bu etno-yok etme kampanyası, ciddi bir şekilde yarı resmî Teşkilât-ı Mahsusa, başıbozuk çeteler ve ordu eliyle yapılan saldırılarla, yerel Hıristiyanlara gözdağı vermelerle başlamıştı. Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1911'de Enver Paşa eliyle Erkanı Harbiye'ye resmen bağlanmasıyla, sindirme kampanyası daha sistematik ve daha geniş çaplı hale gelmiştir. Bu çetelere, cezaevlerindeki mahkûmlar ve sıradan katiller de eklendi. Çerkez Ahmet ve Laz Topal Osman bunlara örnek verilebilir.

Danimarka Konsolosu, 19 Temmuz 1914 tarihli raporunda, "Aydın Vilayetinde Kargaşa" başlığı altında, izlenimlerini aktarmaya devam ediyordu:

Consulat Royal de Denmark

Smyrne
Journal no: 72 - No. 5
19 Temmuz 1914

Aydın Vilayetinde Kargaşa

---

[22] Χαρης Τσιρκινίδης, *Έχω όπλο την αγχόνη: Το υτοκουμένυτο της Μεγάλης Καταστροφής υπό το φως των ξένων απορρήτων αρχείων , 1908-1925*, Εκδόσεις Ερωδιός, Αθήνα, 2005, s. 73.
[23] *Age.*, s. 74.
[24] Οικουμενικό Πατριαρχείο, *Η Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυριών του εν Τουρκία Ελληνισμού 1914-1918*, Κωνσταντινούπολη, 1919, s. 3-4; Ekümenik Patrikhane 2. Cildi 1920 yılında yayınladı.
[25] *Age.*, s. 8.
[26] *Age.*, s. 7.

...

Yaklaşık bundan üç ay önce, İzmir Valisi, anladığım kadarıyla, Bakanlıktan aldığı talimata göre, bu bölgenin kıyısında bulunan küçük birimleri denetime çıktı. Öyle görünüyor ki bu denetimi sırasında, kaymakamlara verdiği yarı resmi emirle, bu birimlerde oturan Elen nüfusunun tahliyesini istedi. Kovma emri [resmen] verilmedi; ama Türk yetkililere, kendilerinin çok iyi bildiği kargaşa ve eziyetli tedbirlerin kullanılması yetkisini verdi.

25 Haziran 1914

Aydın Vilayetinde Kargaşa

...

Bu zavallı insanların kaybı, Alatsa'daki Elenleri hesaplarsak, daha iyi anlaşılıyor. 15.000 kişilik bu şehirde 10.000 Elen vardı. Bugün, bir tek Elen bile bulunmuyor.

Ondan sonraki adım, Çeşme'deki halkı çıkarmaktı ve alışılagelmiş tehditlerin sonucunda 13.000 Elen, zorla kovulmak yerine, kendi özgür iradeleri ile gitmeyi tercih etti. Yaklaşık 30 erkek, işleri nedeniyle kalmak zorunda kalırken, diğerleri Chios [Sakız] ve Samos'a sığındı.

...

Yapılan hesaplardan 70-80.000 kişinin sınır dışı edildiği tespit edilmiştir. Uzaklaştırılan kişilerin yaklaşık £ 2.000.000 zararından başka, taşraya onarılmaz derecede zarar oldu.

Örneğin Tire, Edremit ve Bayındır'da, Elenlere karşı açıkça boykot vardır. Tütün çiftlikleri ve asmalarına dönmeye çalışırken, başıbozuklar onları önlüyorlardı.

Mr. C. E. Wandel
İstanbul

Taner Akçam'ın belirttiği gibi "İttihat Partisi, Elenleri ortadan kaldırma amacındaydı. ... bu uygulama, hem de siyasi ve ekonomik tedbirlerle gerçekleştirilecekti."[27] Meclisi

---

[27] Taner Akçam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, Zed Books, London, 2005, s. 145.

Mebusan'da, Aydınlı Rum üye Emmanuilidis, mecliste, Rumlara karşı ekonomik boykot yapılması için devletin propaganda yaptığını ileri sürdü. Ama İttihat milletvekillerinin, böyle bir şeyin olmadığını kendisine bildiren bağırışları ile karşılık gördü.[28]

Emmanuilidis, ayrıca, İzmir ve Foça'da köylerin talan edildiğini, 150.000 Rum'un sürüldüğünü, 24 Haziran 1914'teki oturumda bildiriyor. İstanbul milletvekili Şefik "Yunanistan'ın avukatı mısınız?" şeklinde sitem ediyor. Hâlbuki, sürülen insanlar, Osmanlı vatandaşı idi. Emmanuilidis konuşmasına devam ederken Şefik "Pek de önemli olaylar olmamıştır. Göçenler kendi istekleri ile gittiler" demiştir.[29] Türkiye Cumhuriyeti'nde, bir sanat kolu olan tarihi iğfal etme geleneğinin başlangıcı epey eskidir.

Elenlerin Ege bölgesinden sürülmeleri, 1916 ve 1918 yılları arasında aralıksız devam etti. İkinci dalga sürgün, bu sefer askeri nedenlerle yapıldı, ama çok 'büyük bir vahşetle gerçekleştirildi.' Örneğin, Ayvalık'ın 12 ile 18 yaş arası bütün Elen nüfusu, İç Anadolu'ya sürgün edildi.[30]

Halil Menteşe'ye göre, İzmir bölgesi dışına sürülen Elenlerin sayısı 200.000 idi. 1919'da Meclis-i Mebusan konuşmalarında da Doğu Trakya dışına sürülen Elenlerin sayısı 300.000-500.000 olarak veriliyordu.[31]

Karadeniz Bölgesindeki Olaylar

Rumların tehciri ve katledilmeleri, Batı Trakya ve Ege'de olduğu gibi, Karadeniz bölgesinde de sürmüştür. 1916-1923 yılları arasında, Doğu Karadeniz'de yaşayan Rumlar, sistematik bir şekilde, imha politikasının kurbanı olmuşlardır. Buna rağmen, Cem Başar "[Doğu Karadeniz] Rumlarının Osmanlı sınırları içinde, 450 yıl huzur [ve güven] içinde yaşamış" olduğunu iddia ediyor ve Yunanistan'ın, Doğu Karadeniz bölgesinde "700.000" Rumun yaşadığını ve bunların 350.000'inin boğazlandığını iddia ederek, dünyayı kandırdığını ileri sürüyor.[32]

Resmi Türk tarihi yazımında, Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkaslar'da Rus İmparatorluğu-

---

[28] Εμμανουήλ Χ Εμμανουηλίδου. *Τα Τελευταία Έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*. Ελευθερουδάκης, Αθήνα, 1924. s. 345.

[29] Εμμανουηλίδου, *op.cit.*. s. 342, 344, 349.

[30] Taner Akçam, *op.cit.*, p. 146.

[31] *Age.*, s.147.

[32] Cem Başar, '19 Mayıs: Sözde Pontus Soykırımı', 16 Mayıs 2005.

na karşı isyanlar düzenleyerek Osmanlı İmparatorluğuna yardımcı olan kahramanlar olarak sunuluyor. Diğer bir deyişle, Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler düşman tarafını tutan hainler kategorisinde, böylece de tehcir ve katliamlara layık olarak gösterilirken, Rus İmparatorluğu'na ihanet eden Müslüman ulusların faaliyetleri yüceltiliyor. Bu tür çelişkiler, resmi Türk tarih yazımının normal kurallarındandır.[33]

En kötü üne sahip olan Teşkilât-ı Mahsusa katillerinden Giresunlu Laz Topal Osman, görünürde, Rumlara karşı, Pontus bölgesindeki ayaklanmalara karşı, savaştı. Aslında o basbayağı bir katildi. Resmi tarih tezcilerinden Balcıoğlu'na göre, Topal Osman "... Haziran 1916'da, Ruslara casusluk yapan bir Rum casusluk grubunu yakalayıp 7. Fırka'ya teslim etmiştir. Topal Osman'ın bu nevi faaliyetleri sırasında yaptığı uygulamalar, mülki makamlarda hoşnutsuzluk yaratmıştır."[34] Balcıoğlu, bu uygulamalar hakkında, detaylı bilgi vermiyor ama yine de Topal Osman'ın estirdiği terör tahmin edilebilirdir. Balcıoğlu, bu zulmü, dolambaçlı bir anlatımla, sözde Kurtuluş Savaş'ının kahramanını karalamamak için gizlemeye çalışıyor. Balcıoğlu, şu sonuca varıyor: "Topal Osman sert metotlarla, Rum çetelerini ezmiş, Giresun'dan Samsun'a kadar uzanan bölgenin hâkimi olmuştur."[35]

Görüldüğü gibi, Topal Osman'ın soykırım faaliyetleri, resmi tezciler tarafından bile saklanamıyor. Çetinoğlu ve Cibran'a göre "Topal Osman bölgede bir terör unsurudur".[36]

Aralık 1916'da, Samsun Metropoliti Yermanos kadın, çocuk ve yaşlıların Karadeniz'den Sivas'a doğru sürüldüklerini yazmıştır. Sürgüne çıkmadan önce, Samsun'dan gelen bir çete, köylerde yaşlıları ve erkekleri öldürüp kadınlara tecavüz etmişti. "10 yaşındaki kızlar, 80 yaşındaki kadınlar bile, bu vahşetten kurtulamamıştı."[37]

Amasya'da, Avusturya-Macaristan Konsolosu Kviatkovski, Kasım 1916'da, hükümetine gönderdiği raporda, muta-

---

[33] Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2001, s. 8; Hikmet Çiçek, Dr Bahattin Şakir, *İttihat ve Terrakki'den Teşkilât-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, çeşitli yerlerde.

[34] Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2001, s. 178.

[35] *Age.*, s. 179.

[36] Sait Çetinoğlu ve Dara Cibran, 'Pontus Sorunu', 2007, *e-posta*, n.p.

[37] Κώστας Φωτιάδης, *op.cit.*, s. 211.

sarrıf Rafet Bey'in, kendisine 26 Kasım 1916'da şöyle dediğini anımsatıyor:

> Ermeniler'de olduğu gibi, artık Rumları da, temizlememiz gerekiyor. Yunanlılar, savaşa en geç, barış görüşmeleri sırasında girecek. Böyle serbestçe faaliyete gireceğiz" İki gün sonra Rafet Bey eklemiş: Elenler'le işimizin bitmesi gerekiyor. Şimdi, civar bölgelere, yol üstündeki Rumları öldürmek için, taburlar gönderdim.[38]

Konsolos aynı tarihlerde, Samsun'la ilgili şu telgrafları göndermişti:

> 11 Aralık 1916: 5 Rum köyü yağma edildi, bazıları yandı. Sakinleri sürgün edildi.
>
> 12 Aralık 1916: Şehrin civar bölgelerinde köyler yakıldı.
>
> 14 Aralık 1916: Köylerin tamamı, okul ve kiliselerle birlikte yakılıyor.[39]

Avusturya Konsolosu, 24 Aralık 1917 tarihli, Bafra ile ilgili raporunda şunları yazmaktadır: "... nehirde, Elen kadın ve çocukların cesetlerini bulursun. Her yerde, Elenlere karşı zulmün izleri görülüyor -askeri ve politik liderler, yok etme planlarını bitirmek üzere."[40] 31 Ocak 1917'de, Talat Paşa'nın Avusturya Konsolosu memuruna "Ermeniler'le 1915'te olduğu gibi, Rumlar'la da işimizi bitirmenin vakti geldi" dediği Avusturya Arşivlerinde kayıtlıdır.[41]

İstanbul'daki Alman Konsolusu'nun raporuna göre, Türkler Karadeniz'deki Rumları, Rusların onlara silah verdikleri mazereti ile tehcir ettiler. Konsolos, bunun doğru olmadığını çocuk, yaşlı ve kadınların sürülmesiyle, belli olduğunu tespit ediyor; erkekler zaten amele taburlarına gönderilmişlerdi.[42]

Pontus'ta başpapazlık yapan Panateros Topalidis'e göre, Hapsi Köyü'nün kahvehanesinde transatlantik bir Amerikalı gemiyi gösteren bir litografi asılıdır, kaymakam, kadı ve yerel İttihat şubesi başkanı valiliğe rapor gönderip, Hapsi Köyü'nün isyanda olduğunu iletiyorlar; devamla kahvehanede "Yunan savaş gemisi 'Averof'un litografilerinin asılı

---

[38] Πολυχρόνη Κ Επεκενίδη, *Οι Διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου 1908 1918*, Σύλλογος Ποντίων Αργοναύται – Κολχηνοί, Αθήνα, 1962, s. 10.
[39] *Age.*, s. 10.
[40] Κώστας Φωτειάδης, *op.cit.*, s. 213.
[41] Επεκενίδη, *op.cit.*, s. 11.
[42] Κώστας Φωτειάδης, *op.cit.*, s. 209.

olduğunu iddia ettiklerini" anlatıyor. Trabzon'dan yanında askerlerle hemen gelen savcı, litografinin 'Averof' olmadığını tespit ettikten sonra köyden ayrılmış.[43]

Pontuslu Rumları, kendi yerlerinden kovdurmak için kullanılan yöntemlerden birisi de tarlalarında çalışmalarına engel olmaktı. Topalidis anılarında, elinde bir kopyası olan, jandarma komutanlığından bozuk bir Türkçe'yle verilen emri aktarıyor. Bu emre göre, Giresun'un Karalı Köyü'nde, Rumların kendi tarlalarına tohum ekmeleri men edilmiştir:

> Büyük ve Küçük Karalı ahalisine
>
> Hükümetin resmi emri olmadıkça, Karalı kariyesinde, kat'iyen, kendi başınıza tarlalara herk ve tohum ekmeyeceksiniz. Her kim, kendi başına, tarlasına tohum eker veya herk eder ise hükümet namına kalacaktır [tarla]. Resmen yazıyorum. Ona göre hareket ediniz.
>
> 22/4/1334 [1918]
>
> Taşhan Karakol Kumandanlığı
>
> Onbaşı Mehmet

Dikkat edilecek: Size ekmek üzere,tarla verilmesine hükümetin emri yoktur.[44] Gizli kararnameler yolu ile hükümet Rumların kendi mal ve mülklerini kullanmalarını yasa dışı kılmıştı.

René Puaux, 1912-1918 arası zorla sürülen Rumların sayılarını şöyle vermekte:[45]

	Balkan Harbinden Sonra	Savaş Sırasında	Toplam
Trakya	130.282	88.485	218.447
Küçük Asya	153.890	144.559	298.449
Pontus	-	257.019	257.019
Toplam	284.172	490.063	773.915

[43] Παναρετος Τοπαλίδης, *Ο Πόντος ανά τους αιωνας*, n.p., Δραμα, 1929, s. 151.

[44] Τοπαλίδης, *op.cit.*, s. 190.

[45] René Puaux, *La Déportation et le Repatriement des Grecs en Turquie*, Éditions du Bulletin Hellenique, 1919, s. 8.

Pontus Rumları Merkez Birliği'nin, 1922 yılında, Atina'da hesapladığı istatistiklere göre, 1914-1922 arasında, Pontus Soykırımı'nda, toplam 303.238 kişi yaşamını yitirmiştir. Bunlardan 232.556'sına Birinci Dünya Savaşı sırasında, yani 1914-1918 arasında kıyılmıştır. Ağustos'ta, Yunan cephesinin çökmesinden 1924 baharına kadar ise, çoğunluğu kadın ve çocukların oluşturduğu 50.000 kişiye daha kıyılır.[46] Bunun yanı sıra, 815 topluluk, 874 kilise ve 758 okul imha edilmiştir.[47] 1925'e gelindiğinde, Anadolu'nun Hıristiyan nüfusu % 84 azalmıştır.[48]

Bütün bu gerçeklere rağmen, resmi tezcilerden Esat Arslan, şu anlamsız fantastik sonuca varabiliyor: Toplumsal hoşgörü hareketini, ulusal hareket olarak benimsemiş Türk ulusu, bir büyük ulus olmanın haklı gururuyla, tarih boyunca, kendisine gösterilen tüm art niyetlere iyimserlikle bakabilmiştir.[49] Balcıoğlu, yapılan katliamları kabul etmek bir yana, daha da ileriye gidiyor. Hiçbir bilgi ve kaynak vermeden, Rumların "Birinci Dünya Savaşı sırasında... Türk halkını katliama" uğrattığını iddia ediyor.[50] Nerede, nasıl olmuş, kimler yapmış? Hiç belli değil. Çünkü resmi tezciler, böyle bilgileri vermeye hiç lüzum görmüyorlar.

Pontus ve Soykırımı'nın 'kesin' olmadığını, hatta bu iddiaların "gülünç" olduğunu savunan resmi tezciler[51] Rum veya Pontus çetelerinin kıyımlar yaptıklarını iddia etmekte. Kıyım yapan Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinin zulmünü temize çıkarmak için değişik bahaneler kullanmaktan hiç yüksünmüyorlar. Balcıoğlu'na göre "1919-1920 yıllarında, Batı Cephesi'ndeki Yunan taarruzlarına paralel olarak gelişen Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki isyanları, düzenli ordu kurulamadığı için, daha çok sivil kuvvetler [çeteler] bastırmıştı"[52] ve "Birinci Dünya Savaşı içindeki gizli çalışmalarını mütarekeden sonra, açıkça ayaklanma hareketine çeviren

---

[46] Ν.Σαρρής, *Οσμανική Πραγματικότητα*, Εκδ. Αρσενίδη, Τομ. Α, Αθήνα, 1990, s. 92.

[47] Κώστας Φωτιάδης, *op.cit.*, s. 221.

[48] Cem Uzun, "Yedi Düvele Karşı Mücadele", Fikret Başkaya (ed.) *op.cit.*, s. 25.

[49] Esat Arslan, 'Belgelerle Edremit ve Civarında Kurulan Yunan Çete Teşkilatı', *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl 21, Sayı 41, Ağustos, 1996, s. 123.

[50] Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, n.p., Ankara, 1991, s. 67.

[51] Cem Başar, '19 Mayıs: Sözde soykırımı', 16 Mayıs 2005.

[52] Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, s.ix.

Pontus'çular; özellikle Karadeniz kıyılarında ve hinterlandında gittikçe artan faaliyetlere girişmişlerdi .... azgınlıklarını büsbütün artıran Pontus çetelerinin sayısı, bir ara 25.000'e ulaşmıştı."[53]

Balcıoğlu, bir yandan 25.000 Rum çetenin olduğunu ileri sürmekteydi, ama öte yandan da *Pontus'ta 2.391.316 Türk'e karşılık 273.733 kadar Rum* olduğunu[54] tespit ediyordu. Bu sayılara göre, çoluk çocuk ve yaşlılarla birlikte, her on kişiye bir çete düşüyor ki bu imkânsızdır. Mustafa Kemal Nutuk'ta, Pontus Hareketi'nden, söz ederken "Pontus haydutlarının kuvveti, başlangıçta 6-7.000 silahlı idi. Daha sonra, her yerden katılanlarla [birlikte] 25.000'i buldu"[55] demişti. Balcıoğlu, tamamıyla kafadan atılmış bu sözde, çeteci sayısını 25.000'e dönüştürdü.

Buna rağmen, Türk çeteciliğinin varlığını inkâr etmek çok zor olduğu için, Balcıoğlu şu bahaneye başvuruyor:

> Samsun, Bafra, Çarşamba ve Kavak bölgelerindeki halk kuvvetlerine Oymak Teşkilâtı adını veren 15. Fırka Komutanı Şefik Avni Bey'di. Ona göre halkın oluşturduğu bu birlikler 'çete' olamazdı. Çünkü yapılan boğuşma, didişme millî varlığının korunması, namus ve şeref içindi. Çetecilik ve soygunculukta, kendi emeğiyle, alınteriyle kazanmayarak başkasının ırzına, canına, malına göz koymak vardı.[56]

Bu anlatıma göre, çetecilik ve soygunculukta, kendi emeğiyle, alınteriyle kazanmayarak, Rumların ırzına, canına, malına göz koyan bu vahşî güruhlar çete değildi. Ama buna karşılık, Ulusal Varlığını korumak için yurtseverce savaşan Pontuslu gerillalar çetedir. Kaldı ki Merkez Ordusunun komutanı Nurettin Paşa İzahnamesi de şu görüşü vermişti: "Bütün Rumlarda bir devlet mefkûresi vardır. Fikrimizce, memleketimizdeki Rumlar bir yılandır. Bu yılanların zehirleri kadınlardır."[57] Böylelikle, Rum kadına tecavüz, neredeyse millî bir görev olmuştur.

Pontus'ta, asker kaçaklarından oluşan Silahlı Rum Direniş grupları vardı. Trabzon'da Alman Konsolosu

---

[53] *Age.*, s. 1.

[54] *Age.*, s.73. baş vurulan kaynak belge, ATASE Ars.. Kls.1879. Ds.9. Fhr 4.78.

[55] Nutuk'tan aktaran Alev Coşkun, *Cumhuriyet*, 18 Kasım 2006.

[56] Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, s.18.

[57] *Age.*, s. 62.

Bergelfeld, bu gerilla gruplarının gücünün abartıldığını bildirmişti.[58] Pontus'ta, Rum gerilla gruplarının olduğu her zaman biliniyordu. Bu grupların, saldırgan Türk gürûhlarını öldürdükleri de inkâr edilemez. Ama buna karşın, direnen bu Rum gruplar, Teşkilât-ı Mahsusa gibi, vahşet, canilik ve terör estirmedi. Bu Rum direnişçileri üzerine, gerilla komutanı Miltiadis Anastasiadis'in (Μιλτιάδη Αναστασιάδη) anılarında şöyle deniyor: "11 Nisan 1919 ve 28 Aralık 1922 arası, Top Çam sıradağlarının Sivri Tepe bölgesinde, *Büyük Lakka Elen Cumhuriyetini* [kurtarılmış bölge] kuran gerillalar, 5.000 aileden oluşan 30.000 kişiyi bu dağlarda korumayı başarmıştı."

Yine anılarında, Türk halkına karşı, hiçbir zaman, kötü duygular beslemediğini belirten Anastasiadis "Dağlara, hayatlarımız ve sevdiğimiz insanların hayatları tehlikede olduğu için çıktık"[59] diyor.

Anastasiadis "Masum Türklere hiç dokunmadık. Bunu yalnız bizim kontrol ettiğimiz bölgelerde değil, tüm diğer bölgelerde de gerilla gruplarının yapmasına izin vermedik"[60] diye devam ediyor:

> Silah taşımayan Türk'e, hiçbir zaman dokunmadık, buna karşın fanatik, cani ve silahlı saldırganlara idam cezası verdik. Biz, Tokat'tan Efthimoğlu Anastasios adındaki bir piyade erimizi dahi idam ettik. Çünkü bu hayvan, bir Türk hanımına tecavüz etti. Akrabaları, olayı bize ihbar ettiler. Faili aradık. Onu yakaladık ve yargıladık. Yargı, onu idama mahkûm etti. Tereddüt etmeden kararı infaz ettik.[61]

İki kolordu komutanı, Liva Paşa ve Cavit Paşa, ayrı ayrı Anastasiadis'in denetimindeki kurtarılmış bölgeye geldiler. Aralıksız saldırılar düzenlediler. Yurtseverce direnen gerilla arkadaşları, Türk askerine ağır kayıplar verdirmeyi başardı:[62]

> Önce 10.000 kişilik düzenli ordu ve 3.000 çete ile Top Çam'a Liva Paşa geldi. Direnen, küstah gâvurları yok etmeye kararlıydı .... 150 gün kuşatma altında

---

[58] Κώστας Φωτειάδης, *op.cit.*, s. 209.

[59] Ιωάννη Μ. Αναστασιάδη, *Το Τελευταίο Κράτος των Ελλήνων του Πόντου: Μέσα από τα απομνημονεύματα του οπλαρχηγού Μιλτιάδη Αναστασιάδη*. Ηρώδιος, Θεσσαλονίκη, 2002, s. 23.

[60] Αναστασιάδη, *op. cit.*, s. 23.

[61] *Age.*, s. 23.

[62] *Age.*, s. 26.

> kaldık. Ahtı'nı ve diğer bölgelerden kadın ve çocuklar ha bire sürülüyordu fakat Top Çam Rum direnişini bir türlü kıramıyordu. En son, Ekim ayında, [Mustafa] Kemal 1.400 asker ve 600 çeteyi kaybettikten sonra Liva Paşayı geri çekmek zorunda kaldı. ... Kasımın başlarında Top Çam'a General Cemal Cavit iki tümenle birlikte geldi... 5 Kasım 1921-23 Şubat arası .... 3.500'ün üstünde asker ve 700 çete kaybetti. En nihayet kendisi de yaralandı ve kurşuna dizildi.[63]

Anastasiadis, Mustafa Kemal'in kendilerine döneklik teklifi yaptığını ekliyor. Bu teklife göre, Kemal, Rum gerillaların Yunanlılara karşı, yani kendi soydaşlarına karşı, savaşmalarını önermiş. Bunun karşılığında da din ve silahlarını muhafaza edebileceklerine, ayrıca Top Çam dağlarında Rumlara otonomluk tanınacağına, tazminat alacaklarına, mal ve mülklerinin de iade edileceğine dair söz vermiş.[64]

İttihat'ın Devamı: Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye Cumhuriyeti, Jön-Türklerin ideolojisi temel alınarak kurulmuştur. İttihat'ın önde gelen adlarının üstlendikleri tüm görevlere büyük bir saygı duymuştur. Hala da yaptıklarını, kutsal saymaya devam ediyor.

1920'den sonra, İttihatçı kadrolar, cumhuriyetin önde gelen adları olmuştur. Maaşları da Ermeni ve Rumlar'dan zorla alınan mal ve mülklerle yaratılan fonlardan karşılanmıştır.[65] Topal Osman, Mustafa Kemal'in muhafızı oldu. Ali Cenani ise, cumhuriyetin Ticaret Bakanı olmuştu.[66] Bunlardan başka, İttihat'ın İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdir-i Umumiye'si Şükrü İçişleri Bakanı oldu. 1915'te önce Bitlis, sonra Halep valiliği yapan Mustafa Abdülhalik Renda ise Maliye, Eğitim ve Savunma Bakanlığı, hatta TBMM Başkanlığı'na layık görülmüştür.

31 Ağustos 1920'de Ekümenik Patrikhane'nin İtilaf devletlerine gönderdiği Fransızca rapora göre, Giresun Belediye Başkanı Topal Osman, Türklere şehrin merkezinden ayrılmalarını söylemiş. Şehrin Rumlarını, büyük bir bina olan "Güzel Gece" lokantasında toplatmış. Orda, kendilerine, idam edileceklerini söylemiş. İlk olarak, kadınlara tecavüz edilmiş, daha sonra, evler talan edilmiş; her gün 15 Rum

---

[63] *Age.*, s. 44.
[64] *Age.*, s. 343.
[65] Hrant Dink, *Radikal*, 23 Mayıs 2005.
[66] Taner Akçam, *op.cit.*, s. 239.

öldürmüş. Öldürülmeyenleri de 30.000 lira değerinde gümüş ve kıymetli eşyayı vererek canlarını kurtarmış.[67]

Topal Osman'a, Mustafa Kemal tarafından imzalanan 10 Ocak 1922 tarihli kararname ile (no. 8612), çeteleriyle birlikte Trabzon'a doğru ilerlemesi emredilmiştir. Orada bulunan Rum köylerini yakma ve Rumların izlerinin silinmesi istenmiştir.[68] Bu sıra, 1919 Mayıs/Haziran aylarında, Havza'da bulunan Mustafa Kemal, Topal Osman'a sözleri şöyle aktarılmaktadır: "Osman Ağa, demişti, İstanbul hükümetinden aksine emir gelmiş olsa bile, sen gene Pontus'çularla sonuna kadar mücadeleye devam edecek ve bunların tenkilinde bulunacaksın, işine sakın ola ki nihayet verme, bilâkis hız ver!"[69]

Rıza Nur, *Hatıratım*'da, Topal Osman'la bir konuşmasını şöyle aktarır: "'Ağa, Pontus'u iyi temizle!' dedim. 'Temizliyorum' dedi. 'Rum köylerinde taş taş üstünde bırakma' dedim. 'Öyle yapıyorum ama, kiliseleri ve iyi binaları lâzım olur diye saklıyorum' dedi. 'Onları da yık, hatta taşlarını uzaklara yolla, dağıt. Ne olur ne olmaz, bir daha burada kilise vardı diyemesinler' dedim".[70]

Yeni rejimin, eski rejimi aratmadığı, iyice belli oluyordu. "1923 sonrasında kurulan rejim 'ikinci İttihatçı' rejiminden başka bir şey değildi."[71] İttihatçılar, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerek cumhuriyet devrinde, sistematik bir biçimde Rum ve Müslüman olmayan ulusal-azınlıklara ait tüm mal ve mülklere konmuştu. Kemalist Türk "solu" da kendi ideolojik kılıfı içinde, bunlar için kullandığı 'komprador burjuvazi' vb. azgın politik terimlerin arkasına saklanarak talanı haklı çıkartmıştır.[72]

---

[67] Κώστας Φωτιάδης, *op.cit.*, s. 219.

[68] *Age.*, s. 220.

[69] Daha geniş bilgi için bkz., Ertürk Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964, s.340.

[70] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İşaret, 1992, C.3, s. 164. Aynı yazarın, başta Rumlar olmak üzere, diğer Müslüman olmayan halklar üzerine ırkçı-faşizan düşünceleri için bkz., Nur Dr. Rıza & Grew Joseph C., *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınevi, 2003, İstanbul.

[71] Fikret Başkaya, *op.cit.*, s. 14.

[72] Örneğin, "1960 yılında Atina'da toplanan Komünist Partileri konferansına, TKP delegasyonundan katılan bir Türk yoldaş'ın (muhtemelen Mihri Belli) 6-7 Eylül olaylarını, 'Yoldaş bu, Türk emekçilerin Rum ve Ermeni burjuvazisine karşı bir isyanıdır' diye yorumladığını Eski Yunan Komünist Partisi üyesi Manolis Glezos üzüntüyle aktarmış." R. Maraşlı, '6-7 Eylül olayları: Türkiye'nin Kristal gecesi', 9 Ağustos 2003.

İttihat Hükümeti, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli *Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat* ile, kurduğu emval-ı metruke komisyonları yolu ile, düzenli bir şekilde, zulüm ve kıyım sonucu göç ettirilen Hıristiyan halkların mal ve mülklerini, kendi kadrolarına dağıtmaya çalıştı. 'Metruk' olarak adlandırılan bu komiteler, hırsızlık ve talanın, Jön-Türk hükümeti tarafından bir kamufle çabasıydı. Bu komitelerin, Osmanlı Arşivi'ndeki bu belgenin[73] gösterdiği gibi, üyelerini, hükümet titizlikle atamış ve maaşları da tespit edilmişti.

Babıâli
Dâhiliye Nezareti
İskân Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti

Diyarbakır Vilayetine
(Şifre)
Diyarbakır vilayeti hudud-u mülkiyesi dahilindeki kâffe-i kurra ve kasabatta tahliye edilen mahallere ... iskân etmek ve Ermenilerden metruk emval ve emlakı ... name iskân dairesinde idare ve icra vazifesiyle mükellef olmak üzere teşkil olunan emval-ı metruke komisyon riyasetine bir buçuk lira yevmiye ile vali tekaütlerinden ... ve ... bir lira yevmiye ile defterdar mefullerinden (işlenmişlerinden) reşad kaimet bulunmuştur.
24 Haziran 331 [7 Temmuz 1915]
Nazır namına
İmza

Mal ve mülkün talanı ve dağılımında görülen usulsüzlükler, İttihat hükümetini bile telaşlandırmıştı. Hükümet kendi kadrolarına karşı önlem almak zorunda kalmıştı.[74]

Babıâli
Dâhiliye Nezareti
İskân Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti
İstatistik Şubesi

Sivas Emval-ı Metruke Komisyonu Riyasetine
(Şifre)

---

[73] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, DH. ŞFR 1333 Ş 24 54/331.
[74] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, DH. ŞFR 1333 N 30 54A/385.

28 Temmuz sene 331 ihtikâr ve sui isti'male mani' olacak tedabirin ittihazıyle Emval-ı metrukenin beyi' [satışı] muvafıktır.
29 Temmuz 1331 [10 Ağustos 1915]
Nazır

Türkiye Cumhuriyeti, İttihadın plan ve programı üzerinden yürümeye devam etti. Kamulaştırma konuları, hükümetin en üst düzeyinde, konuşuldu. Devlet çıkarlarına göre çözüldü. Burda, dikkate değer olan bir olayda şu: 384 m² bir arsa, 1935'te, Bakanlar Kurulu'nda konuşuluyor. Mustafa Kemal'in altına attığı imza ile, bu kararname bile oluyor. Rum bir vatandaşa ait olan bu arsa, hibe ediliyor.

T.C.
Başvekâlet
Mümelat Müdürlüğü
2/2276
Kararname

Ankara'da Hocapaşa Mahallesinde kadastronun 118 ada, 11 parsel, 1/1 kapı, 82/9 umumi numarasile Hazine üzerine kayıtlı Karasol Panayottan kalma 384 metre murabbaî [m²] arsanın tamamen yola gideceği anlaşıldığından, 1351 sayılı kanunun 9 uncu maddesine göre parasız olarak İmar Müdürlüğüne verilmesi ....

7/4/935
REISICÜMHUR
K. Atatürk
[İsmet İnönü ve 11 bakanın imzaları]

Tehcir ve emlak kamulaştırması yeterli görülmediğinde de Müslüman olmayanlar, vatandaşlıktan çıkarma yöntemi ile Türkiye'den yasal olarak ayrılmaya zorlandılar. Artık Türkiye, tamamen Türklerindi.

T.C.
Başvekâlet
Kararlar Dairesi Müdürlüğü
Türk Kültürüne bağlı olmayan ilişik listede, adları yazılı 75 Türk vatandaşlığından çıkarılması; Dâhiliye Vekilliğinin 28/6/938 tarih ve [6676/8832/6089 sa-

yılı teklifi üzerine 2848 sayılı kanunun 7 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri heyetince 7/7/938 tarihinde onanmıştır.

7/7/1938
REİSİCÜMHUR
K Atatürk
[Celal Bayar ve 11 bakanın imzaları]

Bu belgeler, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Müslüman olmayanları sindirmek için kullanıldı. Yöntemin mantığı da hep aynı oldu: zorbalık. Bu mantık, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Başkontrolörü, Salâhaddin Kardeş'in, aşağıdaki yazısında yansıtılıyor:

> Birinci Dünya Savaşı, peşine de Kurtuluş Savaşı nedeniyle ülkedeki insanların çoğu, bulundukları yerleri terk etmiştir. Savaştan önce, ülkenin işgal edilen yerleri, daha sonra kurtarılmıştır. Bu yerlerde de savaştan önce bulunan kimseler kaçmış veya kaybolmuştur. Bu kimselerin mallarının idaresi ile ilgili olarak T.B.M.M. tarafından, 20.04.1338 (1922) tarih ve 224 sayılı Memalik-i Müstahlâsadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emval-i Menkule ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu Kanunun ... hükümlerine göre; her ne surette olursa olsun kaybolan, ayrılan, yabancı ülkelere, işgal altındaki yerlere, İstanbul ve bağlı yerlerine firar edenlerin menkul malları, gayrimenkul malları, borçları ve alacakları hakkında da 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Kanun-u Muvakkat ile, bu Kanun (333 sayılı Kanun) hükümleri uygulanır.
>
> Anlaşılacağı üzere, sadece "tehcir"e tabi tutulanlar değil, kaçan, kaybolan, bulundukları yerlerden ayrılanların malları, alacakları ve borçları da aynı hükümlere göre idare edilecektir.
>
> Bu tebliğimize konu edilen kanunlara, uygulamada, **"emval-i metrûke kanunları;"** kanun, kararname, nizamname, talimatname ve genel tebliğlere de **"emval-i metrûke mevzuatı"** denilmektedir.[75]

---

[75] Salâhaddin Kardeş, "Osmanlı'nın 700'üncü Yılında Tehcir Dedikleri", *Maliye Dergisi*, Mayıs-Ağustos 1999, Sayı: 131.

"Türk Ortodoks Patrikhanesi" Olayı

Kıyım ve zorla sürülme sonrası Türkiye'de kalan Rum sayısının azalmasına rağmen, Mustafa Kemal, Türkiye'de kalan diğer Rumlara da tahammül edemeyeceğini çok erken belli etmişti. Amaç, Türk Ortodoks meselesinde, Hıristiyanlığı bir araç olarak kullanarak, Türkiye'de kalan diğer Rumları da Türkiye'den tamamıyla çıkarmaktı. Bu politika, 1909'da başlayan, Türkleştirme ya da etnik arındırma sürecinin bir devamıydı. Bu Türkiye Cumhuriyeti döneminde de ara verilmeden sürdürülmüştür. İttihat politikasını, sırayla İsmet İnönü (Varlık Vergisi, 20 kur'a) ve Menderes de (1955) devam ettirmiştir.

Bu süreç içinde ortaya çıkan "Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi"ni, Türk kamuoyu ancak Ergenekon'la öğrenebildi. Aslında, hiç var olmamış, biçimsiz bir cemaatin temsilcisidir. Genelde, bu kurumun Ekümenik Patrikhane ile ilgili resmi ve yarı resmi tüm yazı ve kitaplarında, onun ve Patrikleri için 'fesat yuvası', 'yılan' vb. azgın faşizan politik terimler kullanılır. Türk Tarih Kurumu'nun bir yayınına göre "Rum patrikhanesi" ... Osmanlı devletinin kazıcısıdır.[76]

Bu sav, Türk resmi tarihinin bir başka mitinden ileri geliyor. Bu mite göre, Patrikhane Yunan İsyanı'na yardımcı olmuştur. Oysa, siyasi bağımsızlık için Osmanlı yönetimine karşı Ulusal Bağımsızlık Hareketi, anakara Yunanistan'da olmuştu. Elen bağımsızlığı için ivme, Fener'den hiç gelmedi. Tersine, Mart 1821'de, bugünkü Romanya ve Moldova'daki bir ayaklanmadan sonra, Patrik Gregorios, ayaklanmanın liderlerini lanetlemişti: "[Osmanlılara] Minnettarlık... tüm erdemlerin en önemlisidir ve sadece insanların en uçarısı, iyiliğe nankörlük ile karşılık verir."[77]

İlginçtir, Patrikhanenin rolü hakkında, Yunan muhafazakâr çevrelerinde de aynı mit yaygındır. Aslında, anakara Yunanistan'da, bazı köy ruhbanları dışında, Rum Ortodoks hiyerarşisi, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı benimsememişti. Bu böyle oldu. Ama buna karşın, Cumhuriyeti kuran İttihat

---

[76] Daha geniş bilgi için bkz., Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, s. 83.

[77] C. Elliot, *Turkey in Europe*, London, First published 1900, Second Edition 1908, s. 243. Buna rağmen Gregorios asılmıştı. 1871 yılında kemikleri Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın 50. Yılı kutlamaları için Odesa'dan Atina'ya götürülmüştü (Χρήστος Κάτσικας, 'Η «κατασκευή» ... της Ιστορίας, *Τα Νέα*, 24 Mart 2009, s. 6).

ve Terakki kadroları, Patrikhaneyi, hemen ortadan kaldırmak istiyordu. Resmi tarih, ona göre tasarımlanacaktı.

Mustafa Kemal, 25 Aralık 1922'de, *Le Journal* gazetesi muhabiri, Paul Herriat'a Çankaya'da verdiği demeçte: "... bir fesat ve hıyanet ocağı olan, ülkede ayrılık ve uyuşmazlık tohumları saçan, Hıristiyan hemşerilerimizi huzur ve refahı için de uğursuzluk ve felâket simgesi olan Rum patrikhanesini artık topraklarımızda barındıramayız" demişti.[78] **30.18.1.1/2.26.20** numaralı kararnamede "Anadolu Hıristiyanlarını temsil edecek bir Anadolu patrikliği yapılmak suretiyle İstanbul patrikliğinden ve tesirinden kurtarılmasının mümkün olup olmadığının adliye vekili Celalettin Arif tarafından incelenmesi" istenildiği belirtiliyor.[79]

Sözde Türk Ortodoks Kilisesi, Mustafa Kemal'in Rumları bölme ve sindirmeye yönelik giriştiği bir faaliyettir. Şansına, az tahsilli, fakat şatafatlı hayalleri olan bir Rum ruhbanı, Pavlos Karahisaridis ortaya çıktı. Ancak ruhban olabilecek kadar din bilgisi olan Pavlos Karahisaridis, Kemal'in yardımıyla, Patrik mertebesine ulaşmak istedi. Kısa bir süre için Ekümenik Patrikhane'yi istila etti, ama en nihayet *Realpolitika'nın* uygulayıcısı Mustafa Kemal desteğini geri çekti. Mustafa Kemal için *Realpolitika* uygulayıcısı dememin nedeni, kendisinin bir ateist olmasına rağmen, gerektiğinde dini kullanmaktan hiç çekinmemesidir; örneğin Irak'taki Şeyh Mahmut'a yazdığı 13 Ağustos 1919 tarihli mektubunda "... Hilafet ve saltanatın yıkılmasına ... boyun eğecek hiçbir Müslüman düşünülemez ..."[80] demişti.

"Kilisenin" kurucusu Eftim -Eftim, Pavlos Karahisaridis'in seçtiği kilise adıdır - sonradan Rum isminden memnun olmadığı için ismini Zeki Erenerol'a değiştirmiştir.[81] Eftim Kapadokya'nın Türkçe konuşan Karamanlı Rum toplumundandı. 1884'te doğdu, 1912'de diyakoz ve 1915'te papaz oldu. Kendisini Kayseri Metropoliti Nikolas takdis etti.

---

[78] Ali Güler. 'Tarih Boyunca Rumların Türkler ile Olan İlişkileri'. *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 23, Sayı 46, Şubat 1999, s. 40.

[79] Sait Çetinoğlu, *e-posta*, 16 Kasım 2008.

[80] İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990, s. 78-79.

[81] Rumlara karşı belli kinine rağmen Papa Eftim kızını İstanbul Kız Rum Lisesi Zappion'a göndermiştir: bkz. Alexandridis A, *The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Atina, 1992, s. 205.

Nedenleri belli olmamasına rağmen, Rum Patrikhanesine karşı, Papa Eftim'in tutumu, çok eskiden beri düşmanca idi. 1921'de "Fener Patrikhanesi'nin ışıklarını söndüreceğim ve bunu çok çabuk yapacağım" demiştir.[82] Diğer bazı Rum din adamları ile birlikte, Kayseri'de 15 Eylül 1922'de "Müstakil Türk Ortodoks Patrikhanesi" adı altında, yeni bir Patrikhane kurdu.[83]

Sonraları, Mustafa Kemal, Eftim ve ailesini Yunanistan'a göç etmekten muaf tutmuştu. 30 Ocak 1924'te, imzalanan Lozan Mübadele Sözleşmesi'ne göre İstanbul, İmroz ve Bozcaada'daki Rumlar dışında, Türkiye'deki bütün Rumlar ve Kuzey Yunanistan Türkleri dışında, Yunanistan'daki bütün Türkler mübadele edildi. Mustafa Kemal'e göre "Papa Eftim Kurtuluş Savaşına, bir ordu kadar hizmet etti."[84] Şunu da belirtmek gerekiyor ki Papa Eftim'in dört kız kardeşinin üçü, Yunanistan'a göç etmeyi yeğlemişti.

Papa Eftim'in oğlu Selçuk Erenerol'a göre, Mustafa Kemal, Papa Eftim'den Rum Ortodoks Fener Patrikhanesi'nin başına geçmesini istemiş. Yani Türkiye, bir yandan Lozan Anlaşması'nı imzalarken, diğer bir yanda da Cumhuriyetin ilk yıllarından, bu anlaşmayı uygulamaya hiç niyeti olmadığını göstermiştir.

Papa Eftim, Galata'da birkaç taraftar kazanmayı başarmıştı. Galata, İstanbullu Rum toplumunun büyük bir bölümünü barındıran bir semtti. 1924'te, Panayia (Meryem Ana) Kilisesi'ne el koydu. Bu sıra, ortaya gelen dramatik olaylar, kiliseye el konulmasına yol açmıştı. 1 Haziran 1923'te Eftim'in taraftarları Patrik IV. Meletios'u kaçırmaya kalkışmıştı. 2 Kasım 1923'te de Papa Eftim Fener'de Sen Sinod (Ruhani Meclis) toplantısını bastı ve kendini "Bütün Ortodoks Cemaatleri Vekil Umumisi" ilân etti.[85] 6 Aralık 1923'te, yeni Rum Patrik VII. Gregorios ismi ile seçildiğinde, Papa Eftim ikinci kere Patrikhaneyi bastı. Fakat bu kez polis nedense Papa Eftim'i Patrikhane'den çıkmaya mecbur etti.[86]

---

[82] K. Fotiadis, "Lozan Sözleşmesinden bugüne Türkiye'de Yunanlı toplumu", *Politelniki Tourkia* içinde (Yunanca), Atina 1987, s. 233.
[83] Alexandridis, *a.g.e.*, s. 151.
[84] Ercan Yavuz, 'Hıristiyan Türkler', *Aksiyon*, 17-23 Ocak 1998, No. 163.
[85] Alexandridis, *op.cit.*, s. 156.
[86] Y. Benlisoy and E. Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç, Ankara, 1996, s. 57.

Seçiminden sonra, VII. Grigorios, Türk devletine sadakatini ilan etti. 25 Aralık 1923 tarihinde, Mustafa Kemal, kendisine bir telgraf göndererek teşekkür etti.[87] Bu evrede, devlet Papa Eftim'e, artık açıktan yardım etmemeye karar verdi; çünkü bu "Türk Ortodoks" planının başarılı olmayacağı belli olmuştu. Rum toplumundan, kiliseye katılmalar umulduğu gibi gerçekleşmemişti. Aynı zamanda, gelişen Türk-Yunan ilişkilerinin çerçevesi içinde, en azından kısa bir süre için, Türkiye, Rum politikasını değiştirmek zorunda kaldı.

6 Haziran 1924'te, Panayia Kilisesinde, yapılan müzakerede, Türk Ortodoks Kilisesinin merkezi Kayseri'den İstanbul'a getirildi. Panayia Kilisesi'nin, Patrikhane merkezi olması kararı alındı.[88] Artık, Anadolu'da, Rum kalmamıştı. Bu 'kilisenin' başlıca amacı, Rum toplumundan üye devşirmekti. 1926'da, hükümet görevlilerinin yardımıyla, Papa Eftim, Galata'da ikinci bir kiliseye, "Sotiris Hristos'a" (Kurtarıcı İsa) el koydu.[89]

Bu "başarılara" rağmen, o devrin milliyetçi gazetesi *Son Saat* bile, 1926 Şubat'ında, hükümete Türk Ortodoks Patrikhanesi ve Papa Eftim hayallerinin beyhudeliği yönünde tavsiyelerde bulunuyordu. Türk Ortodoks diye bir cemaatin olmadığına[90] dikkat çekiyordu.

Atatürk'ün ölümünden sonra, Papa Eftim, devletin gözünde prestijini kaybetmiş. Devlet yavaş yavaş kendisinden desteğini çekiyordu. Çünkü görev bitme noktasına ulaşmıştı. "Türk Ortodoksları", Anadolu Rumları'ndan ayrılan birkaç Rum'la başladı. Köken olarak, bunlar Rum'du. Bu Rumlar, tasarımlanan Türkleştirme politikasının bir parçasını oluşturmuşlardı. Gazeteci Baskın Oran, bu olayı, hazin bir konu[91] olarak tanımlamıştır. Aslında bu kiliseye bağlı olan topluluk, hiç bir zaman 250 kişiyi geçemedi.

Son on yılda, Türk Ortodokslarla ilgili, Türkiye'de çıkan kitaplarda, Karamanlılar Türk'tür[92] şeklinde beyanlara yer

---

[87] A. Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996, s. 153.

[88] M. S. Şahin, Fener *Patrikhanesi ve Türkiye* , İstanbul, 1996, s. 255.

[89] Türk Ortodoks Kilisesinin kuruluşu ile ilgili olayların daha ayrıntılı incelemesi için bkz. J Xavier, 'An Autocephalous Turkish Orthodox Church', *Journal of Eastern Christendom*, Vol. 3, No.1, 1970, s. 59-71.

[90] *Son Saat*, Şubat 1926.

[91] B. Oran, 'Patrikhaneler Savaşı', *Aydınlık*, 21 Aralık 1993.

[92] Bkz. Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix, Ankara, 2003.

verildi. Bu da genelde, Karamanlıların Türkçe konuşmasına bağlanır. Bu iddia, mübadeleden sonra, Yunanistan'dan gelen, fakat yalnız Yunanca konuşan grup için de (mesela Girit Adası'ndan) ileri sürülmüştür; bu yazarlara göre bunlar da Türk'tür. Yani Türkçe konuşan da Yunanca konuşan da; herkes, Türk'tür.

Resmi Tarihçilerin Yöntemleri

Resmi tarihçilerin, sık kullandığı yöntemlerden biri de şu: teşhir etme! Önce istenmeyen toplumun üyelerine ajan, işbirlikçi, hain, beşinci kol uzantısı, kılıç artığı, Truva atı vb. azgın politize terimler yakıştırılır. Zamanla, bu genelleştirilir. Bu genelleşme içinde, artık topluluğun kendisi, karalama kampanyasına alınır.

Bir örnekle, devam edelim. Balcıoğlu, Pontus'la ilgili yorumlarında, şöyle bir değerlendirme yapıyor: İngiliz İstihbaratı'nın sadık elemanları olan Rumlar .... Bunlardan birisi olan ve Samsun'da Pontus'çu faaliyetlerinden ötürü Yozgat'a sürgüne gönderilen Komisyoncu Mihaliki İngiliz İstihbaratı'na mektuplar göndererek, Hıristiyanlara mezalim yapıldığını yazar".[93]

'Casusluk' diye adlandırılan olayın konusu, dış dünyaya teşhir edilen Pontus halkına yönelik baskı ve zulümlerdir. Bunun yerine, bu sıra, Rumlara hiç dokunulmadı, sürülmedi, kıyılmadı, amele taburlarına gönderilmedi, sözcükleri kullanılmalıydı.

Aynı yazar, Mustafa Kemal'in Samsun'a gelir gelmez, İngiliz temsilci yüzbaşı Hurst'le görüştüğünü açıklıyor. Hem bu sıra, diplomatik bir rolü olmayan Kemal'le olan görüşmesini çok normal karşılıyor.[94]

Bir başka yaklaşımda, paternalist bir yöntemle, etno grupların, babaya (Türk devleti) karşı çıkan *küstah çocuklar* olarak gösterilmesidir:

> Pontusçular'ın mevcut otoriteye, ilk başkaldırıları da Balkan Savaşı ile ilgilidir. ... [Canik] Mutassarıfı, Rumların böylesine başkaldırmalarının kanuna uygun olmadığını söylemeye çalışırken, papaz değnekle Mutasarrıf'ın elindeki kitaba vurmuştur. Bu davranış, Rumların artık otoriteyi tanımayacaklarının göstergesi olmuştur. Bu arada meydana gelen çatışma-

---

[93] Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, 1991, n.p., Ankara, s. 52.

[94] *Age.*, aynı yer.

da ihtiyar bir Rum yaralanmış, ancak kaldırıldığı hastanede ölmüştür. Bu olayı fırsat gören Rumlar 30.000 kişilik muazzam bir cenaze merasimi düzenleyerek, ölüyü Samsun'da dolaştırmışlardır.[95]

Bu çocuksu tanımlamalarla, yaşlı bir Rum'un öldürülmesi suç sayılmazken, defnedilmesi adeta küstahlık oluyor. Üstelik bu anlatımda, resmi tezcilerin çok sık kullandığı, kötü papaz klişesi de yer alıyor. *Papazın değnekle vurması* masalı, okuyucuların kızması ve önyargılarının kamçılanması için oraya eklenmiştir.

Sonuç

Lozan Mübadelesi, binlerce yıldır Anadolu'da bulunan Elen uygarlığının sonunu getirmiştir. Elenlerin gözünde o devrin olayları hep *Küçük Asya Faciası* şeklinde anılır.[96] Gelgelelim, Türk resmi tarihine göre *Elenler Osmanlı İmparatorluğunda huzur ve güven içinde yaşamış*. Buna rağmen, isyan etme küstahlığında bulunmuş ve İmparatorluktan ayrılmışlardır. Fener Patrikhanesi, isyana yardım ettiği için, onun başı Patrik Gregorios asıldı. İmparatorlukta kalan Elenler (Rumlar) huzur ve güven içinde yaşamaya devam etmelerine rağmen, nankörlük gösterip düşmanla işbirliği yapmış, üstelik Türkleri katletmişlerdir.

Türkler bir yanda, Yunanlıları denize dökerken, diğer bir yanda, *kendilerini savunmak için* Karadeniz'deki Rumları zorla yerlerinden sürdüler. Bu tezle, mağdur kişiler, suçlu kişilere dönüştürülüyor. "Resmi tarih *zalimlerin zulmünün cezasız kalmasını sağlar*, bir tür *beraat ettiricidir*."[97]

Türkiye'de, TTK ve ATASE gibi resmi kurumlarda çalışan birçok devlet tarihçisi vardır. Ama buna karşın, resmi tarihin tezlerini üreten, savunan ve yayanların çoğu gazetelerde, üniversitelerde, partilerde, yurt içi ve yurt dışı kurum ve kuruluşlarda çalışmaktadırlar. Resmi tezci çoktur. Bunlar, devlet tarafından, üretilen tarih düşünü dışında hiçbir tarihe inanmazlar, kabul etmezler, içlerine sindirmezler.

---

[95] TBMM Arşivleri Rumuz İ. Dosya 8; aktaran Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, 1991, n.p., Ankara, s. 66.

[96] Şunu da belirtmekte yarar var ki Girit ve Rodos gibi adalardan gelen Elence konuşan Müslüman Türkler de ister istemez kendi evlerini bırakmak zorunda kalmıştır.

[97] Fikret Başkaya, "Neden Resmi Tarih?", Fikret Başkaya (ed.) *Resmi Tarih Tartışmaları*, Makı Basın Yayın, Ankara, 2006, s. 7

Alternatif tarih düşününün, Batılı Emperyalistlerin, Misyonerlerin, Hıristiyanların, Elenlerin, Ermenilerin, Asurların bir komplosu olduğuna inanmayı tercih ederler hep. Ona göre, yazı ve kitap yazar, TV programı düzenlerler. Yurtdışında resmi tez dışındaki oturumlara ve seminerlere, yerel Türk Konsolosu'nun koruması altında, sunucuya saldırı ve küfrün yanı sıra, semineri baltalamak ve oraya yalnız kendi görüşlerini duyurmak için gider.

Görünüşte, "Tarihle yüzleşmek" için, kitap yazan Kemalist Emre Kongar gibi tarihçiler aslında tarihle yüzleşmekten kaçınıyorlar. Ermeni Soykırımı'nın olmadığını ve Trabzon'da Pontusçu Rumların hala önemli bir tehdit oluşturduklarını[98] iddia eder. Resmi tarih tezlerini tekrarlamakla tarihle yüzleşme olmaz.

Neyse ki son yıllarda, Türkiye'de resmi tarihi sorgulayan, araştıran, anti-tezler oluşturan yayınlar çıktı. Genelde devlet, bu kişilere zorluklar çıkartır ve belirli çevrelerde tehdit eder, ama buna rağmen, yavaş yavaş Türkiye'de, alternatif tarih hakkında bilgi ediniliyor.

Raço DONEF

---

[98] Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 104, 106.

Resmi İdeoloji ve Ermeni Soykırımı

İnsanlık tarihinin en trajik olaylarından biri olan Ermeni soykırımının incelenmesi ve kavranmasında, ulusal sorunun çözümünün ve kendi kaderini tayin hakkının kullanımının en radikal biçimde, yani "imha" yoluna gidilerek önlenmesi olgusu, bence sorunun en önemli hususlardan birini oluşturmaktadır.

1915 Ermeni trajedisinin incelenmesinde, olayın daha iyi kavranması bakımından, soruna "uluslaşma", "kendi kaderini tayin hakkı" ve "Soykırım Sözleşmesinin" tanımlayıcı maddeleri açısından bakmakta yarar var.

Ermeni sorunu, Osmanlıdan miras kalan, sorunları siyasal ve adil biçimde "çözmek" yerine onları "çürütme" yönteminin en önemli örneklerinden biridir. Ermeni sorunu, bir anlamda, Osmanlı İmparatorluğunun iki yüzyıla yakın devam eden çözülme sürecinin en son örneklerinden biridir. Yeni moda deyimle ifade edecek olursak, bu zihniyetin değişmemesi nedeniyle, ne "Tanzimat", ne "Islahat" ne de "Meşrutiyet Açımları" bir sonuç vermiştir. Bütün bu açılımlarda, niyet geleceğe yönelik gerçek ve kalıcı ortak bir program oluşturmaktan çok, çözümsüzlükte devam ve "devletin bekası" için zaman kazanmaktır. "Islahat" tan anlaşılan ise, paylaşımdan çok, egemenliğin monolitik tarzda devamını sağlamak için, ana paradigmada asla değişiklik yapmadan, özellikle devlet cephesinden gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır.

Balkan halkları uluslaşma sürecine, 19. yüzyıl başlarından itibaren, Fransız devriminin de etkisi ile daha erken bir dönemde girerken, Ermeni halkının ve Türklerin uluslaşma süreci daha gecikmiş olarak tarihin gündemine girdi. Ve birinin başarısı, bir anlamda "ötekinin" ortadan kalkması temelinde gelişti.

Ermeni ulusallaşması, Türklerinkine oranla daha erken, daha önce başlarken, Yunan, Sırp ve Bulgarlara oranla ise daha gecikmiş bir süreçti. Kürtler bu sürece daha da gecikmiş olarak gireceklerdi. Öte yandan bu sürecin önemli güçlüklerinden biri, Ermeni halkının iki despotik imparatorluk arasında bölünmüş olması idi. Bu bölünme dil düzeyine kadar yansımıştı. Ermenice Batı ve Doğu Ermenicesi olarak iki ayrı koldan gelişecekti.

Ermeni ulusallaşmasının önünde model olarak, Balkan ulusallaşması vardı. Bu aslında, Türk ulusallaşması bakımından da bir model oluşturacaktı. Dolayısıyla, Balkanların halklar arası ilişkiler bakımından son derece acılı olan örnekleri, en son safhasına Anadolu coğrafyasında vardırılacak, bu coğrafyanın en eski yerleşik otantik halklarından biri, yaşam alanlarından adeta kazınarak temizliğe uğratılacaktı. Yine antik çağlardan beri söz konusu coğrafyanın yerleşik halkların olan olan Süryaniler, Pontos ve Küçük Asya Rumları da aynı kaderi paylaşacaktı. Bu "temizlik" sadece etnik boyutta kalmayacak, her türlü kültürel alanı da kapsayacaktı.[Balkan sorununun Ermeni sorununa yansıması için Bak: Vahakn N. Dadrian, "**Ermeni Soykırımı Tarihi / Balkanlardan Anadolu ve Kafkasyaya Etnik Çatışma**", Türkçesi: Ali Çakıroğlu Belge Yayınları 2008].

İstenen sonuç ise, bu coğrafyada "Ermeni halkının yaşamadığı"nın ispatlanmasına kadar uzanabilecekti. Resmi ideolojinin ulaşacağı son nokta, antik tarihten bile Ermeniliği silmeye kalkuşacak kadar ilkel ve saçma bir boyuta ulaşacaktı. [Kenan Evren cuntası, 1980'lerde üzerinde Tarihi Ermenistan yazan haritalı elkitabı bulunduran turist rehberlerini tutukladı, aynı nedenle **Ana Britannica**'nın Türkçe yayını toplattı, **Larousse**'un Fransızcasının Türkiye'ye girişini yasakladı].

Bu elbette, 1915 Ermeni/Süryani/Pontos Soykırımı ile başlayan süreç, her türlü etnik arındırma, pogrom ve zorunlu göç yöntemleri ile devam ettirilecek, ve bu olay gerek "soykırım" gerekse "etnik temizlik" bakımından en tipik örneklerden birini oluşturacaktı.

Ermeni halkının siyasi önderleri ve örgütleri, yarım kalmış bir demokratik devrim girişimi olan 1908 Devriminden sonra, iradelerini Türkler ve diğer halklarla "birlikte yaşama" temeli üzerinde oluşturdular. Osmanlı partileri ile siyasal ittifaklar kurdular, seçimlere ortak listeler ile katıldılar.

Ancak Osmanlı siyasal arenasında ortak yaşam projelerinin zayıflığı ve hayata geçirilemeyişi, eski sorunları tekrar geri çağırdı.

Bu konuda Benaroya ya da Vlahof gibi Balkanlı sosyalistler, "federasyon" gibi modelleri gündeme getirmeye, ortak yaşam projelerinin önünü açmaya. Prens Sebahattin benzeri bazı grupların ise, "ademi merkeziyetçiliği" (yerinden yönetim) yani bir çeşit Otonomiyi savunmaları, ne yazık ki toplumlar arasında da çok geniş yankılar bulmadı. Dönem, Balkan coğrafyasında büyük devletler içindeki kimi blokların desteği ile yada kimi bloklar ile çatışarak, uluslaşma ve üniter devletleri ne pahasına olursa olsun inşa etme dönemi idi. 19. yüzyıl boyunca devamı eden bu süreç, Orta ve Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sonucunda kazanan tarafın dayatması ile kağıt üzerinde çözüldü. Ama olay, yerini bu kez, çiçeği burnunda ulus devletler karşısında yükselen "azınlık hakları" sorunlarına bıraktı. Yeni ulus devletlerde, azınlıkları ezme politikalar benimsenirken, antisemitizm sadece Almanya ve Avusturya'da değil, Avrupa genelinde tırmanışa geçti.

Ermeni aydınları aslında, Osmanlı Aydınlarının 1908 Devrimi sonrası, Türk Ocakları aracılığı ile başlattıkları uluslaşma yaklaşımlarına dostça bakacaklardı. Bugünkü Kürtler gibi onlar da, Anayasal düzende "kurucu unsur" olduklarını hayal ediyorlardı. Büyük müzisyen Gomidas, Türk Ocağında konferanslar vererek, ulusal kimlik arayışlarına, müzik alanında destek sunmaya çalışacaktı. Çünkü o da birçok Ermeni aydını gibi ayrı kimliklerin birlikte var olabileceğini düşünüyordu. Uğursuz 1914 yılına kadar.

Oysa, çok uluslu ve karma yerleşimli bir imparatorlukta, üniter ve ulusal bir devletin kurulması, ancak etnik temizlik kampanyaları ile mümkün olabilirdi.

Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşları, gerek Kafkaslardan gerekse Balkanlardan Anadolu coğrafyasına yığınlar zorunlu göç dalgalarına neden oldu. Özellikle yeni Balkan devletleri, "ötekileri" göçe zorlayarak, kıyım ve şiddet politikalarıyla, kalanları ise asimile ederek, ulusal dokuyu güçlendirme uygulamalarına başvurdu.

Makedonya'da hiçbir etnik grup belirleyici bir çoğunluğa sahip değildi. Bu bölge üç yeni ulusal devletin Sırpların, Bulgar ve Yunanlıların hak talep ettiği bir bölgeydi. Bölgedeki farklı etnik grupların kendi partizan gruplarını oluşturmaları ise, gerek Osmanlı gerekse birbirleri ile çatışma

ortamına girmelerine neden olacaktı. Sonuçta Makedonya bu üç devlet arasında paylaşıldığı gibi, herkes birbirini kovalamaya ve kalanları ise eritme potasında tek tipleştirmeye girişti.

Balkanlardaki asayişsizlik, sonunda Osmanlı yönetiminin buraya Avrupalı güçlerin jandarma olarak bulunmasını getirdi. Benzeri bir asayişsizlik durumu, Doğu Anadolu'da ise Ermeniler ve Kürtler açısından geçerli idi. 1890'lı yılların Hamidiye kıyımları sonucunda, birçok Ermeni köylüsü topraklarını yitirmişti. O dönemin koruculları olan Hamidiye alayları, bunların dönmesine izin vermediği gibi, Ermeni köylüsünü taciz etmekte devam ediyordu. Ermeni partileri ise, o zaman "fedai" denen, bir çeşit öz-savunma işlevini gören gerilla güçlerini dağdan indirmiş ve anayasal sistemin legal bir parçası haline gelmişlerdi. Hepsi legal parti olarak, açık örgütlerdi. Dolayısıyla, İTF'nin "imha" siyasetine yöneldiği kesinleştiğinde, Van dışında, direniş için çok az olanak kalmıştı. 1980 darbesinden sonra kitle halinde tutuklanan Türkiye solu gibi, Anadolu ve İstanbul'daki legal Ermeni partilerinin yöneticileri ve toplum önderleri öncelikle gözaltına alınacaklar. 1915 Haziranı ile birlikte ise toplum önderleri Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri tarafından öncelikle katledilirken, halka yönelik tehcir ve kıyımlar da başlatılacaktı.

Osmanlı hükümeti 1914 yılında, Ermenilerin yoğun olduğu Doğu Anadolu'nun 6 vilayetinde Makedonya'dakine benzer bir reform programını başlatmayı, büyük devletlerin özellikle de Almanya ve Rusya'nın baskısı ile kabul etmişti.

Bu Osmanlı yönetimi için, artık Anadolu'nun da elden gittiği paniğini yaratacaktı. Öte yandan Balkanlardan gelen büyük göç dalgasına da bir yer açılması gerektiği düşünülüyordu.

Balkan Savaşı nedeniyle korkunç bir ekonomik kriz yaşanmaktaydı, devlet ekonomik açıdan iflas etmişti. Modernleşerek güçlendirilmiş büyük Osmanlı ordusu ise, yeni oluşmuş küçük Balkan devletleri karşısında, Batılıları da şaşırtan utanç verici bir yenilgiye uğramıştı.

Osmanlının en sadık tebalarından olan Arnavutların, 1912 yılında, İTF'nın "sözde açılımlarından" umudu kesmeleri ve aralarındaki din ayrımını [Müslüman, Ortodoks ve Katolik] ilk defa kaldırarak birlikte ayaklanmaları, irili ufaklı Balkan devletlerine, güçlerini birleştirme ve birlikte atak yapma cesareti vermişti. [Balkanlardaki süreç ve Arnavut

uluslaşması için bak: Aram Andonyan, "**Balkan Savaşı**", Çev. Zaven Biberyan, Aras Yayınları, 1999].

İttihatçılar, iflas eden Osmanlı ordusunu yeniden organize etme işini Almanlara ihale ettiler. Ordu içinde amansız bir şiddet uygulaması başlatarak, bir çeşit Prusya disiplini sağlamaya çalıştılar. [Ermeni Soykırımı ile Almanya'nın bağıntısı için Bak: Vahakn N. Dadrian, "**İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı**", Türkçesi: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları 2006].

Arnavutlardan sonra Araplar da, ulusal taleplerini yüksek bir biçimde dile getirmeye başlamışlardı. Kürtler ise, hala hilafete sadakatle bağlı olmakla birlikte Kürt aydınları arasında da, batan imparatorlukta kendi geleceklerini halklarının geleceğinin önüne koydular (bir bölümü –Şeyh Abdulkadir-imparatorluktan yana, ki devlet çökerse kendilerine iş kalmayacaktı, bir diğer grup ise –Şerif Paşa, Mevlanzade- bağımsızlıkçı bir çizgiyi izlediler. Ancak bağımsızlıkçı çizgi gerek birinciler, İttihat ve Kemalistler tarafından etkisizleştirildi. Arap aydınları arasında da ITF'na olan güven dibe vurmuştu. Onlar da hızla bağımsızlıkçı bir çizgiye yöneleceklerdi. Bu Arap aydınları ise, İmparatorluk batarsa Suriye de kendi hanedanını kurmayı hayal eden Cemal Paşa tarafından Beyrut'un bugün "Şehitler Alanı" diye bilinen meydanında salkım saçak sallandırılacaklardı. Cemal Paşanın, Ermeniler karşısındaki görece ılımlı tavrı ise, kurmayı hayal ettiği yeni devlette, bu halkın yaratıcı yeteneğinden ve gen havuzundan yararlanmaktı.

İttihat hükümeti, bütün bu sorunlardan kaçmanın yolunu, 1. Dünya Savaşına, Alman militarizmi komutası altında girmede buldu. Ermeni önderlerinin, savaş cephesinde asıl Ermeni halkı sıkışacağı için, İttihatçıları bu savaşa girmemeleri için sonuna kadar ikna etmeye çalıştıkları biliniyor. İttihatçılar, asla istemeden Batı zoruyla taahhüt ettikleri Ermeni reformunu savaş bahanesi ile askıya aldılar. İttihatçılara göre, Ermeniler, Müslüman nüfusu göçe zorlayarak, belli bir bölgede çoğunluk sağlayabilir, sonra kendi hakkını tayin hakkını dayatabilirdi. Ne pahasına olursa olsun bunun önüne geçilmeliydi.

Öte yandan Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısındaki önemli gücü bizzat Enver Paşa tarafından, Allahuekber Dağlarındaki ağır kış koşulları altında kırdırıldı. Bu İttihatçıların panik duygusunu daha da arttırdı. Bunun ardından Çanakkale Savaşlarının başlaması, bu

çevrelerdeki paranoyayı en had safhaya ulaştırdı. Talat, "Biz 200 kişi ile darbe yapıp, hükümeti ele geçirdik, tedbirli olmak zorundayız" diyecekti Amerikan elçisi Morgenthau'ya. [Bak: **"Büyükelçi Morgenthau Anlatıyor"**, Türkçesi Attila Tuygan, Belge Yayınları 2006]. İtilafçıların hükümet karşıtı çabaları sürdüğü gibi, İTF içinde de Alman karşıtları homurdanmaya başlamıştı. Yakup Cemil komplosu bunun bir belirtisi idi. Cemal Paşa ve Mustafa Kemal gibi, Almanların yanından çekilip ayrı barış arayışları içine girenler bile çıkacaktı. Ermeni toplumunun örgütlülüğü ise başka bir endişe konusu idi. Ermeni devrimcilerinin Abdülhamit dönemindeki kararlı eylemcilikleri, hayranlık yarattığı gibi endişe de oluşturmuştu. İtilafçılar, Kürt Şerif Paşa ile de bağlantılı İstanbul'a gelen namlı Paramaz da dahil Hınçak devrimcisi bir grup, 1914 sonbaharında tutuklanmıştı. Herhangi bir eylemleri olmamasına karşın bunlar 1916 Haziran ayında Beyazıd Meydanında idam olundular.

Ermeni Reformu, İTF'nin kuşkularının artmasına neden oldu. Bir yanda liberal eğilimli, otonomiden yana İtilafçıların güçlü muhalefeti, öte yanda Ermeni Reformu [onlara göre dayatması] İTF Cuntası, çareyi balıklama dünya savaşına dalmakta buldu. Önce Osmanlının savaşa katılımında isteksiz olan Almanya, Batı cephesinde batağa saplanıp, yıldırım savaşı hayalinde başarılı olamayınca, doğu cephesinde İTF cuntasına, askerleriyle birlikte hibe ettiği iki zırhlı ile Rusya'nın Odessa kentini bombardıman ettirerek rahatlamaya çalıştı.

Olası bir Ermeni devletinin oluşumunu önlemenin tek yöntemi, İTF çevrelerine göre, bu halkı kendi tarihsel yaşam alanından arındırmaktı. Bunun yolu ise, kadın, yaşlı, çocuklar da dahil tüm bir halkın, Suriye çölleri doğrultusunda uzun bir sürgün yürüyüşüne çıkarılması oldu. Suriye'de bile Ermenilerin nüfus oranının yüzde 6'yı geçmemesi isteniyordu. Soykırımın son evresi ise 1916 yılında Suriye çöllerinde, Der Zor'da sahneye konacaktı.

Bu sürgünün başlamasına neden olarak "Ermeni Devrimcileri" gösterildi. Yani, kendi halklarının başına gelenlerden dolayı yine "devrimciler" sorumlu idi. İttihat hükümetinin 1916 yılında tüm dünyaya yaptığı resmi açıklama bugün de aynı başlıklarla savunulabilmektedir.

Elbette, bazı Ermeni grupların partizan grupları ve bunların eylemleri vardı. Ama bunlar, asla sivillerin top yekün ortadan kaldırılmasını meşru gösteremez, bugün resmi

görüşün savunduğu gibi. Günümüzde, bırakın sivilleri, ayaklanma durumunda savaşanların bile, Cenevre Savaş Konvansiyonu çerçevesinde belirlenmiş hakları ve statüleri vardır.

Öte yandan, Osmanlı ordusunda savaşın sonuna kadar hizmet gören, Çanakkale ve Allahuekber Dağlarında ölen Ermeni asker ve subaylarının varlığı da biliniyor. Hatta Enver Paşa, bozgun sonrası İstanbul'a döndüğünde, Ermeni askerlerin kahramanlıklarını öven bir bildiri de yayınlayacaktı.

Bazı grupların eylemleri gerekçe gösterilerek, bir halkın bütünüyle "hain" ilan edilmesi, ve imha anlamına gelen bir zorunlu göçe tabi tutulması, bunun ardında kalan etnik arındırma mantığı olmadan açıklanamaz.

Basit bir örnek, PKK eylemleri gerekçe gösterilerek, bütün bölge halkı kısmi bir zorunlu göçe tabi tutulur. 3-4 bin köy boşaltılırken, bunlardan çok azının sağ kalması gibi bir durumla yüz yüze kalınmadı.

Bu örnek bile, Ermeni Devrimcilerini, 1915 tehcirinden sorumlu tutulmalarını inandırıcı kılmaz.

Uluslaşma dünyanın en çok kurban yaratan sürecidir. Bir yandan da eritme potasında tek bir kimlik yaratma sürecidir, fiktif bir şeydir. Benedict Anderson, özellikle II. Dünya savaşından sonra, eski sömürgelerde başlayan uluslaşma süreçlerini ve bunun bedellerini çok iyi çözümler.

Bütün Balkan ulus devletlerinin oluşumunda yaşanan acı, sürgün ve kıyımlar bunun tanığıdır.

Bir anlamda Ermeni halkı, bütün bu Balkan uluslaşma sürecinin bedelini çok ağır bir biçimde ödedi.

Tarihe mekanik bir bakışla, Ermeni uluslaşmasının da, Balkan sürecini izleyeceği düşünülüyordu. Kayıplar, kıyımlar göze alınmıştı ama, kimse bunun bir soykırımına dönüşebileceğini düşünemiyordu. Bu ise, öz savunmayı zayıflatan bir unsur oldu.

İttihatçılar, bir yenilgi durumunda, Ermenistan'ın artık kurulamayacağını biliyorlardı. Fiziki varlığı ortadan kaldırılan bir halk nasıl devlet kurabilirdi ki? Onlara göre "Hayali Ermenistan" toprağa gömülmüştü. Kemalistlerin de 1929'da Ağrı'da hayali Kürdistan'ı, toprağa gömdüklerini düşünmeleri gibi.

Savaş sonrası imzalanan Sevr Barış Antlaşması, küçük bir Kürdistan yanında, büyük bir Ermenistan'ın da oluşu-

munu öngörüyordu. Ama halkı olmayan hayali bir devlet nasıl oluşturulabilirdi ki? Zaten Sevr Anlaşmasının en baştan iflas etmesinin asıl nedeni de buydu.

Dolayısıyla İttihatçıların, Ermeni Sorununu çözme yöntemi, kendi mantığı içinde başarılı oldu. Ve aynı zamanda Türk ulusal devletinin oluşumunun önünü açtı. Talat Paşa, 1916 yılında kendisine hala Ermeni Sorunundan bahseden bir elçiye, "artık öyle bir sorun yok!" diyecekti. (Bak.: **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur** Taner Akçam, İletişim Yayınları, 2008, 339 sayfa.]

Kendi kaderini tayin hakkına karşı, bu sezgi yoluyla bulunan bir yöntem miydi acaba? Yoksa bir yandan Balkan coğrafyasından öğrendiklerini, genç Alman sömürgeciliğinin Batı Afrika'da uyguladığı kıyımları mı, model almışlardı?

Ermeni Tehciri, askeri bakımdan "mükemmel" denecek bir operasyondur. Zorunlu göçün sergilendiği haritaları gördüğünüzde, bu planların hazırlanmasında, Prusya militarizminin katkılarını hissedebilirsiniz. Balkanlarda bozguna uğrayan İttihatçı maceracılığının, böylesi bir operasyonu tek başına yürüttüklerini düşünmek pek mümkün değil gibi geliyor.

Acaba, Alman sömürge ordusunun Batı Afrika'da yaptığı kıyımların deneyimi, ne ölçüde buraya yansıdı. Osmanlı ordusunda yönetici konumda yer alan birçok Alman zabitinin, daha sonra Almanya'da ilk faşist örgütlenmelerde yer almaları, Hitler'in 1923 Birahane darbesine katılmaları acaba bir tesadüf mü? Alman askerleri isteseler, bu tehciri önleyebilirlerdi. Önlemek bir yana, Ermenilerin kısmi bir direniş sergilediği, Zeytun, Urfa ve Van'da askeri operasyonlara bizzat katıldılar ve yönettiler.

Ama bu coğrafyanın insansızlaştırılması, birçok sömürgeci gücün işine geliyordu. Alman sağı, Anadolu'nun bir Alman kolonizasyonuna açılmasını istiyordu. 1916 yılında Doğu Anadolu Rus ordularının eline geçtiği zaman ise, Çarlık yönetimi bu bölgeye sağ kalan Ermeniler yerine Don Kazaklarının iskan edilmesi kararlaştıracaktı.

Eğer Sovyet Devrimi olmasaydı, bugün Ermenistan diye bir devlet olmayacaktı. Nasıl, Türkiye gibi bir devletin olmasının hayli zor olacağı gibi. Tarihin garip tecellisi, bugün birbirini resmen tanımayan iki ülkenin oluşmasına olanak sağlayan 1917 devrimi ve onun getirdiği yeni uluslar arası denge idi. Sonuç olarak, BM'nin Uluslar arası Soykırım

sözleşmesine baktığınızda, bütün temel unsurların, 1915 Ermeni örneğinde yer aldığını görürsünüz.

İttihat Terakki Partisinin politikaları, adeta proto-faşist bir partiyi andırıyordu. Yani faşizm kavramı gelişmeden önce oluşmuş bir örnek diyebiliriz. Tıpkı, "soykırım/jenosit" kavramı oluşmadan önce, bir soykırımın 1915 yılında fiilen yaşanmış olması gibi. Cumhuriyet yönetimi bu politikaları devraldığı gibi, en son noktasına kadar vardıracaktı.

Sonuç olarak bugün, Anadolu coğrafyası Ermeni evlatlarını yitirmiş bir durumda. Etnik arındırma işlemi daha sonra, tarihsel binaları, hatta mezarlıkları bile ortadan kaldırmaya yöneldi. Var olmayan bir halk, izi bile kalmamış bir halk nasıl hak talebinde bulunabilirdi ki?

Sonuç olarak Ermeni halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanabilmesinin maddi zemini ortadan kaldırılmış oldu. Hitler, 1939 yılında Polonya'ya saldırmadan önceki bir toplantıda, boşuna, "Bugün Ermeni halkını kim hatırlıyor?" diye boşuna sormamıştı. (Bk. Kevork Bardakcıyan, **Hitler ve Ermeni Soykırımı**, baskıya Hazırlayan R. Zarakolu, Peri Yayınları 160 sayfa, Ağustos 2006 İstanbul).

Soykırım aynı zamanda, yükseltilmesi istenen ulusal burjuvazi adına bir mülksüzleştirme ameliyesi idi. Mülkiyetin zorla el değiştirmesi sonucu, baskıcı sisteme bağımlı yeni bir burjuva tabakasının yükselişi desteklendi. Madem "Türkiye Türklerin" olacaktı, azınlıkları tasfiye süreci sonuna kadar devam ettirilmeli idi. Kürtlere biçilen kaftan ise, "beyaz soykırım" idi, yani asimilasyon ve "dil-kırım" (linguacide) politikalarının hayata geçirilmesi. [Bk: Gülçiçek Günel Tekin, "**Beyaz Soykırım: Türkiye'nin Asimilasyon ve Dilkırım Politikaları**", Belge Yayınları, Eylül 2009] Aslında bunun başarılamayacağını, Talat Paşa ile "Ermeni Açılımı"nın Ermeni toplumu adına tartışmasını yapan Erzurum milletvekili Pastırmacıyan, [Armen Garo], anılarında Talat Paşa ile olan tartışmalarının ayrıntılarını vermektedir. Garo, Ermeni halkını tasfiye etmeye kararlı olduklarını anladığını, Araplarla federasyon kurmak istediklerini, Kürtleri ise asimile etmeyi planladıklarını, ama bunun olanaksız olduğunu belirtir. [Bak: Armen Garo'nun Anıları, "**Osmanlı Bankası**". Türkçesi: Attila Tuygan, Belge Yayınları 2009]. Kürt sorununun günümüzdeki çözümsüzlüğü Garo'nun öngörüsünü doğruladı.

Cumhuriyet hükümetleri, 1915 olayının sorumluluğunu Ermeni halkına ve onların devrimcilerine yıkma politikasını devralarak bugüne kadar devam ettirdi.

İttihat Terakki Hükümetinin dünya kamuoyuna 1916 yılında İstanbul da yaptığı 15 sayfalık resmi açıklamadaki ["**Verite sur le mouvement revolutionnaire armenien et les mesures gouvernementales**", 1916 Constantinople] görüşler, daha sonraki Cumhuriyet hükümetleri tarafından da harfiyen savunulduğu gibi, üniversite kurumu da bu tezleri papağan gibi tekrarlamıştır. Hatta broşürde de görüleceği gibi, olayın sıcağı ile açıklamaya utangaç ve savunmacı bir söylem egemen iken, Türkiye'de 90 yıl sonraki inkarcılık, çok daha agresif bir dili benimsemiştir.

1916 tarihli matbu Fransızca açıklamayı, tarihin cilvesi, bir Ermeni Osmanlı bürokratından kalma bir sandıktaki evrak-ı metrukesi içinde buldum. Daha önce yayınlanmayan bu Fransızca metnin çevirisini araştırmacıların dikkatine sunuyorum. Ayrıca Ermeni Reformu metnini de *tarihte* başarısız kalmış "Açılım" örneklerinden biri olarak I. Ekte sunuyorum. Bu Reform planı, acaba Ermeni ve Kürtleri birlikte dikkate aldığı için mi, İttihatçıları Balkan Savaşlarından daha 2 yıl geçmeden Cihan Harbi kaosuna sürükleyecek kadar panik içine sokmuştu?

Sözde modern cumhuriyetçi resmi ideolojinin, Ermeni sorununa bakışında da hiçbir orijinal bir yan yoktur. Söz konusu broşürde savunulan görüşler, bir temcid pilavı gibi, üstelik daha kaba haliyle ha bire tekrarlanmıştır. Yani, siyasal söylem, hiçbir siyasal, dinsel, sosyolojik farklılık gözetmeden, "Ermeniler"i tek bir grup olarak karakterize etmekte ve ötekileştirmektedir. Son derece ırkçı bir söylem ile, "Ermenilere" nasıl lütufkar davranıldığı, onların iyilikten anlamadığı ve "nankör" oldukları, dahası "hain", oldukları, "bizi sırtımızdan hançerleyip", "düşmanla işbirliği yaptıkları" ifade edilmekte, dolayısıyla hak ettikleri cezayı buldukları ima olunmaktadır. Batı zoruyla kabul edilen ve asla hayata geçirilmeyen Ermeni Reformu gibi, sözde *azınlık* haklarını yine sözde Batı desteğinde güvence altına alan Lozan Anlaşmasını hükümleri de asla hayata geçirilmediği gibi, sürekli ihlal edildi. Resmi ideoloji, *azınlıkları* Batının 5. Kolu olarak gördü ve ulusal güvenlik açısından, silinmesi gereken bir tehdit olarak tanımladı. 1925'te Medrese, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile, Aleviler ve Kürtler kendi kültürlerini devam ettirecekleri kurumlardan yoksun bırakıldı.

1927'de harf devrimi ile yurttaşların tarih ile olan bağları kesilir ve genç kuşaklar resmi ideoloji ve tarihe mahkum edilirken, asimilasyon politikaları ile de dilkırım [*linguacide*] politikalarına yönelindi. [Bak: Gülçiçek Günel Tekin, "**Beyaz Soykırım / Türkiye'nin Asimilasyon ve Dilkırım Politikaları**", Belge Yayınları 2009]. 30'lu yıllarda Yahudiler Trakya'dan sürüldü. [Bak: Yelda, "**İstanbul ve Diyarbakır'da Azalırken**", Belge Yayınları 1995 ve Yelda, "**Çoğunluk Aydınlarında Irkçılık**", Belge Yayınları 1998 ve Yelda, "**Önce Gitsinler Diyalog Sonra**, Belge Yayınları, 2003] İkinci Dünya Savaşından, azınlıkların ekonomik olarak tasfiyesi için fırsat olarak yararlanıldı. [Bak: Ali Sait Çetinoğlu, **Varlık Vergisi / Ekonomik ve Kültürel Soykırım**, Belge Yayınları 2009]. Gizli raporlarda, İstanbul'un fethinin 500. yılında İstanbul'da Rum kalmamahdır deniliyordu. Ve yıldönümünden 2 yıl sonra 6-7 Eylül olayları patlak verdi. [bak: Emine Erdem, "**Bir Yerde Bir Gül Ağlar**", Türkçe ve Yunanca iki dilli, Belge Yayınları Marenostrum Dizisi, 2000.] Lozan "fatihi" İsmet Paşa, 1960 darbesinden sonra ilk koalisyon hükümetini kurduktan sonra, "nerede kalmıştık" diyerek, azınlıkların mutlak tasfiyesini planlayan gizli "Azınlıklar Tali Komisyonunu" kurdu. İki yıl sonra 1964'te İstanbul Rumsuzlaştırıldı. [Bak: Rıdvan Akar, "**İstanbul'un Son Sürgünleri**", Belge Yayınları 1999]. 2000 yılında Kıbrıs "fatihi" Bülent Ecevit ve yardımcısı MHP lideri Devlet Bahçeli, MGK'ya bağlı "Sözde Ermeni Soykırımı İddiaları ile Mücadele Komisyonunu" kurdu. 2007 Ocağında Hrant Dink, 1915'ten sonra katledilen ilk Ermeni aydını oldu. Bence kurşunu sıktıran el, coğrafyamızda birlikte yaşadığımız halkları "ötekileştiren" resmi ideoloji ve tarih idi.

EK I

ERMENİ REFORMU
(26 Ocak 1914 tarihli anlaşma*)

A) Doğu Anadolunun iki bölgesinin başına iki Yabancı müfettiş getirilecektir.

1) Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetleri, ve de

2) Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetleri için.

B) Bölgelerin İdari, Adli, Polis ve Jandarma teşkilatları Genel Müfettişlerin kendi denetimleri altında olacaktır.

C) Kamu güvenlik örgütleri yetersiz kaldığı takdirde, Genel Müfettişim talebiyle, emrine, yetkileri dahilinde kullanmak üzere askeri birlikler verilecektir.

D) Genel Müfettişler duruma göre, yeterli bulmadıkları veya görevini kötüye kullanan memurları azletmeye ve mahkemeye vermeye, ve görevinden alınan alt derecedeki memurların yerine, kanun ve yönetmeliklere göre, yeterli olan yenilerini tayin etmeye yetkilidirler. Onların yüksek rütbeli memurları, Sultanın hükümetine teklif etme hakları vardır. Tüm resmi muameleler konusunda, ilgili bakanlıklar telgrafla, kısa esbabı mucibesiyle, haberdar edilecek. Müteakip sekiz gün zarfında, o memurların dosyalarını, delilleriyle birlikte bir raporla ilgililere gönderilecek.

E) Zorunlu önlemler alınmasının söz konusu olduğu vahim durumlarda, Genel Müfettişlerin, kanunen görevlerinden alınmaları mümkün olmayan adli memurları, gerçek durumu hemen adli merciye bildirmek şartıyla, anında azletmeye hakkı vardır.

F) Valiler tarafından, kesin önlemlerin alınmasını gerektiren hallerde, Genel Müfettiş mecburen durumu İçişleri bakanlığına bildirir. Bakanlık da hemen durumu Bakanlar Kuruluna havale eder. Bakanlar

* Fransızca Resmi Metinden tercüme edilmiştir

Kurulu Genel Müfettişin telgrafını takip eden en fazla, 4 gün zarfında bir karar vermek zorundadır.

G) Arazi sorunları Genel Müfettişin gözetiminde halledilecektir.

H) Genel Müfettişin görev ve yetkileriyle ilgili, daha ayrıntılı talimatnameler, tayinlerinden sonra ve onların yardımıyla hazırlanacaktır.

İ) On yıllık süre zarfında Genel Müfettişlik makamı boş kalınca, Bab-ı Ali yeni Genel Müfettişlerin seçimi için devletlerin nazik yardımını ümit etmektedir.

J) Her bölgede, kanunlar, talimatnameler ve resmi ilanlar yerel dillerde yayınlanacak. Mahkemeye veya idareye yapılan başvurularda, Genel müfettiş bunu imkan dahilinde bulursa, taraflar kendi lisanlarını kullanma hakkına sahip olacaklar.*

K) Her milletin Eğitim bütçesinde yerli milletlerin payı, Eğitim vergisine katkıları oranında tesbit edilecek. İmparatorluk hükümeti, halkın kendi okullarına yardımını hiçbir suretle engellemeyecek.

L) Her Osmanlı vatandaşı hazarda askerlik görevini, yaşadığı bölgenin askeri birliklerinde yapacaktır. Ancak İmparatorluk hükümeti yeni bir emre kadar, Yemen, Asir ve Necd gibi uzak yerlere Kara Kuvvetlerini Osmanlı İmparatorluğunun bütün bölgelerinden, nüfusla orantılı olarak alacaktır. Bunun dışında Deniz Kuvvetleri için de İmparatorluğun bütün bölgelerinden kura askerleri alınacaktır.

M) Hamidiye Alayları yedek süvari askeri olacaklardır. Onların silahları askeri silah depolarında muhafaza edilecek, seferberlik veya manevralarda erata dağıtılacaktır. Bu Alaylar ait oldukları bölge birliklerinin kumandanlarının emrinde olacaklardır. Hazarda Tugay, Tabur ve Bölük kumandanları, imparatorluk ordusu faal subaylarından oluşacak. O süvari bölüklerinin askerleri bir yıllık askeri hizmete tabi tutulacaklardır. Oraya kabul edilmek için at ve teçhizatını kendileri temin etmelidirler. Bu süvari bölüklerine, milli ve dini ayırım olmaksızın, bulundukları bölgeden, at ve teçhizatlarını temin şartıyla herkes katı-

---

* Müfettişlerin tayin şeklinin, efkar-ı umumiyeyi tahrik etmemek için, plana dahil edilmemesi uygun görülmüştü. Her iki müfettişi de Büyük Devletler seçti ve Sultanın tasdikine sunuldu.

labilecektir. Seferberlik veya manevralar için göreve çağırılanlar düzenli askeri disipline tabi olacaklardır.

N) Vilayet Genel Kurullarının yetkilileri 13 Mart 1329 (1913) tarihli kanunla tesbit edilmiştir.

O) Genel müfettişlerin gözetiminde, mümkün mertebe çabuk ve mümkünse –bir seneyi geçmemek şartıyla—yapılacak son bir nüfus sayımı, çeşitli din, millet ve konuşulan dillerin gerçek ve tam oranını her iki bölgede tesbit edecektir. O zamana kadar, Van ve Bitlisin Vilayet Genel kurullarının ve encümenlerinin seçilmiş üyelerinin yarısı İslam ve yarısı da gayri Müslim olacaktır. Erzurum vilayetinde eğer son nüfus sayımı bir seneye kadar yapılmazsa, Vilayet Genel Kurulu üyeleri de ayni şekilde, Van ve Bitliste olduğu gibi, eşitlik prensibine göre seçilecektir. Sivas, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinde, Genel Kurul üyeleri şimdiden orantılı olarak seçilmektedir. Bunun için son nüfus sayımına kadar, İslam seçmenlerin sayısı son seçimlerde kullanılan listelere göre kararlaştırılacaktır. Ancak maddi güçlükler seçimin geçici uygulamasını imkansız kılarsa, genel müfettişler Sivas, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinin sandalye sayısı konusunda başka bir oran teklif edebilecekler ve böylece yerel şartlara ve ihtiyaçlara daha uygun bir sandalye dağılımı elde edilecektir. Genel Kurul seçimlerinin orantılı esasa göre yapıldığı bütün vilayetlerde, gayrımüslimlerin Encümenlerde temsilcisi olacaktır.

P) İdare Meclisine seçilen üyelerin oranı eskiden olduğu gibi, yarı yarıya olacaktır.

Q) Eğer bu müfettişler bir mahzur görmezlerse, İslam ve Gayri Müslim eşitlik prensipi her iki bölgenin Polis ve Jandarma teşkilatında da, yer açıldıkça uygulanacaktır. Eşitlik prensipi her iki bölgede tüm Kamu görevlerinde de uygulanacaktır.'

Taşnak Partisi Erzurum Kongresi (8ci) imzalanan bu plan hakkında şu isnatlarda bulundu:

' 26 Ocak 1914 tarihinde Sait Halim Paşa ve Rus Sefareti birinci müşaviri tarfından imzalanan, son şeklini almış bu plan, Türk Hükümetinin muhalefeti ve Büyük Devletlerin aralarında hüküm süren anlaşmazlıklar sebebiyle bir iskelete dönüştürüldü. 23 Mayısta Genel Müfettişlerin hakları hakkındaki mukavele imzalandı (Onlar 18 Nisanda İstanbul'a geldiler).

"Genel Kurul kabul edilen planı, bir bütün olarak yetersiz ve faydasız bulmaktadır. Plan parti teşkilatına, uygulamada belli bir sorumluluk almasına izin vermemektedir. Genel Kurul, müdahalenin, resmi heyetlere bırakılmasını telkin eder. Ancak bu planda, bizim planla asgari müşterekte buluşan birkaç nokta bulunmaktadır. Ne var ki, Hükümet onları bile zayıflatmak için her gayreti sarfetmiştir. Binaenaleyh, Kongre gerektiğinde hükümetin önleyici bu teşebbüslerini engelleyip, Ermeni milletinin haklarını koruyacaktır.

Bundan iki yıl sonra, Türkiye Ermenilerinin büyük bir bölümünün katliama kurban olup geri kalanları da darmadağın olduğunda, Reformlar konusunda hamimiz olan Rusya Dışişleri bakanı Ermeniler konusundaki fikirlerini şöyle beyan ediyordu: "Ermenilere Eğitim ve Kilise konusunda, geleceğini tayin etme imkanı verilmeli. Yalnız bir şartla: Tüm müesseselerde Rusçaya rüçhaniyet tanıma kaydiyle..." (Bak: "**Asya Türkiyesinin Bölünmesi**", Gizli Belgeler,. Sovyet Rusya Dışişleri Bakanlığı yayınları.)

GENEL MÜFETTİŞLERİN GÖREV VE YETKİLERİNE AİT TALİMATNAMELERİNDEN SEÇMELER

**

Genel Müfettişler kendi bölgelerinde İdari, Adli ve Güvenlik güçlerinin (Polis ve Jandarma) gözetimini üstlenecekler.

Kamu güvenlik güçleri yetersiz kalırsa, Genel Müfettişin talebiyle yetkileri dahilinde, gereğini ifa etmek üzere, emrine askeri güçler tahsis edilmeli.

Genel Müfettişler, Valilerin de fikrini alarak, Bab-ı Aliye gerekli kanun tasarılarını, İmparatorluk kanunlarına ve de yerel ihtiyaçlara uygun olma kaydiyle, gerekçeleriyle birlikte teklif edeceklerdir. Ayrıca bahsi geçen kanunların uygulanmasını kolaylaştırmak için, plan ve talimatnameler geliştireceklerdir.

Bitlis ve Van vilayetlerindeki Meclis ve Encümenlere seçilen üyeler, yarı yarıya İslam ve Gayrımüslim olmalıdır.

Erzurum vilayetinde kesin nüfus sayımı bir yıl içinde yapılmamışsa, meclis üyeleri yukarda adı geçen vilayetlerde olduğu gibi yarı yarıya esasına göre seçileceklerdir.

Sivas, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinde İdare Meclisi üyeleri şimdiden, orantılı esasa göre seçileceklerdir. Bunun için kesin nüfus sayımına kadar İslam seçmenlerin listeleri kesin sayılacak, Gayrı Müslimlerin sayısına gelince, kendi

dini zümrelerince temin edilen listeler esas alınacaktır. Ancak bu seçim usulünü uygulamada maddi bazı güçlükler varsa, Genel Müfettişler, Sivas, Harput ve Diyarbakır meclislerinin sandalye dağılımı için, bu vilayetlerin halihazır ihtiyaçlarına cevap verecek başka bir oran tespit edip uygulayacaklardır.

Genel Kurul üyeleri seçiminin orantılı olarak yapıldığı bütün vilayetlerde, azınlıkların, encümenlerde bir temsilcisi bulunacaktır.

1) İdare meclisi seçimleri geçmişte olduğu gibi İslam ve Gayrı Müslim prensibine göre yapılacak.

2) Genel Müfettişler duruma göre, yetersiz veya kötü ahlaklı memurları azlederler. Cezayı gerektiren bir suç işleyenleri mahkemeye verirler. İşten uzaklaştırılan memurların yerine yeniden yeterli niteliklere sahip kişileri tayin ederler.

3) Valiler cezayı mucip bir suç işlediklerinde ve hemen kesin önlemler alınması gerekirse, Genel Müfettişler derhal, telgrafla İç İşleri bakanlığını haberdar ederler, o da konuyu Bakanlar Kuruluna bildirir. Bakanlar Kurulu en fazla dört gün zarfında kararını Genel Müfettişe bildirmek zorundadır.

4) Genel Müfettişlerin başlıca görevlerinden biri de mahkemeleri gözlemlemek ve onların adil ve tarafsız olmalarını ve de tesir altında kalmamalarını sağlamaktır.

5) Polis ve Jandarma örgütlerinin ıslahı veya yeniden örgütlenmeleri, Genel Müfettişin talimatlarına göre ve onun gözetiminde yapılacaktır. Polis ve Jandarma örgütlerinde yapılması gerekecek herhangi bir değişiklik, Valinin fikri alındıktan sonra, merkezi hükümete bildirilmek üzere genel müfettişe verilecek.

Bu görevlerin ifası için her Genel Müfettişe:

Bir Genel Sekreter, bir kalem müdürü, yeterli sayıda katipler ve tercümanlar, müdürler ve memurlar.

Siyasi, Polis ve Jandarma işleri için bir müfettiş.

Adli ve Kamu işler için müfettişler.

Nafıa işleri için müfettişler.

Yabancı Jandarma subayları arasından seçilecek bir Emir Subayı.

Yabancı bir sekreter.

Ermenice için bir tercüman.

Kürtçe için bir tercüman.

Yukarıda belirtilen memurlar Genel Müfettişin izharı veya muvafakatiyle tayin edilecekler ve yetkileri, Genel Müfettişlerin yardımıyla geliştirilecek özel bir tüzükle belirlenecektir.

EK II

Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemlerine İlişkin Gerçekler [1916, Constantinople]

Ermeniler İmparatorluk Hükümetinin güvenine ve teveccühüne her zaman mazhar olmuşlar, içlerinden çoğu ülkede önemli mevkilere getirilmişlerdir. Çeşitli müdürlük, müsteşarlık mevkilerine ve hatta devlet bakanlığına kadar yükselmişlerdir.* Ayrıca anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasından itibaren (Meşrutiyetin ilanı – y.n.) Osmanlı kabinesinde bir Ermeni bakanın yer alması değişmez bir uygulama haline gelmiştir. İmparatorluk hükümetinin onlara göstermiş olduğu teveccüh ve onlara karşı duymuş olduğu güvenden yararlanmasını bilen Ermeniler İmparatorluğun ekonomik yaşamında önemli bir öğe haline gelmişler ve içlerinden çoğu böylece önemli servetler edinmişlerdir.** Öte yandan, imparatorluk hükümetinin özellikle teveccühü ve himayesinden yararlanmayı sürdüren Ermeni unsuru, hiçbir güç tarafından hiçbir cemaate hiçbir zaman verilmemiş olan ödünler ve ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu nedenle, İmparatorluğun her tarafında okullar ve kiliseler kurabilmişler ve böylece İmparatorluktaki diğer Hıristiyan topluluklar gibi onlar da ulusal dillerini, adetlerini ve dinsel geleneklerini muhafaza etmişlerdir.***

Tüm bunlara rağmen İmparatorluktaki Ermeni unsuru sadece Osmanlıların bu adil tutumunun ve elde ettiği rahat yaşamın kadrini bilmemekle kalmamış, fakat tam tersine

---

* Büyük lütuf! RZ.

** Haset ve kıskançlık! RZ.

*** Hani, eşitlikten, kardeşlikten, adalet ve özgürlükten yanaydık? Meğer ise bunlar hakların tanınması değil, bir lütufmuş. Nankörler de başlarına gelenleri hak etmişler. RZ.

sıralanacak olan olgularında göstereceği gibi, içte ve dışta sorun ve güçlük çıkarmak için her fırsattan yararlanmaya bakmıştır. Nitekim, Osmanlıların Rusya'ya karşı sürdürmüş oldukları savaşın sona erişinin akabinde, Hicri 1294 de (1878) düşman birlikleri San Stefano'ya (Yeşilköy – y.n.) geldiklerinde Patrik Nerses Varjabetian Rus ordularının başkomutanı Grandük Nikolas'ı bularak onu hazırlanmakta olan anlaşmaya Ermenilerin lehine bir takım maddeler koydurmaya yöneltmekte hiç zaman yitirmedi; yine, Berlin Kongresi toplandığında, aynı Patrik Aya Stefanos anlaşmasındaki maddeleri Berlin anlaşmasına da koydurmak amacıyla, bu kongreye özel bir misyon göndermekten de geri kalmadı. Böylece, Ermeniler, İmparatorluğun düşmanı olan Rusya'nın himayesini elde etmeye çalıştılar; aynı şekilde, Kıbrıs Anlaşmasına koydurmayı başardıkları özel bir maddeyle İngiltere'nin de himayesini elde etmeye çalıştılar.*

İşte bu tarihten sonradır ki, Ermeniler bu ittifakın ve de İmparatorluktaki ajanlarının katkı ve değerlendirmelerinden güç alarak, Avrupa'nın dikkatini üzerlerine çekmek için, "Hınçak" ve "Drochak" adları altında, tek amaçları her fırsatta İmparatorluğun çeşitli yörelerinde karışıklıklar (ve ayaklanmalar) çıkartmak ve böylece sürekli olarak, doğu eyaletlerini Padişahlıktan ayırmaya çalışmak olan gizli dernekler kurdular.**

Oysa, İmparatorluk Hükümeti Anayasasının yeniden yürürlüğe konulmasından sonra, tüm taraflgirliliklerden münezzeh olarak, ayrım gözetmeden tüm Osmanlı tebaalarını yeni rejimin getirdiği siyasal haklarda yararlandırmaya ve özellikle Ermeni unsurunu tatmin etmeye çabalayıp durdu.

Böylece Anayasaya bağlı olan Hükümet, daha önce belirtildiği üzere, eski rejim zamanında kurulmuş olan ve Komiteleri, yeni rejimde, en azından görünüşte, siyasal partiler biçimini almış olan -Taşnak, Hınçak ve Drochak adlı[1] devrimci gizli derneklere etkinliklerini açıkça ve tümüyle özgür olarak sürdürmek ve istedikleri gibi gelişmek hakkını tanıdı; Ermeni unsurunun tam güvenini elde etmek kaygısı

---

* 35 yıl sonra elimize fırsat geçince mi acısını çıkardık? RZ.

** Sözde devrimci ITF'nin makyajı burada akıyor, devrimci kardeşlerimiz dediklerine nasıl baktıkları anlaşılıyor. Hani birlikte devirmiştiniz Abdülhamit despotizmini? RZ.

[1] Drochak adlı bir örgüt yoktur. Troşak Taşnaksutyun'un legal yayın organıdır. 1909 Adana pogromunda da aynı resmî suçlama ifadesi kullanılmaktadır SÇ.

içinde olan İmparatorluk Hükümeti hoşgörüsünü söz konusu partilerin ülke dışındaki uzantılarıyla bağlarını muhafaza etmeyi sürdürmelerine müsamaha göstermelerine dek vardırdı. Oysa Ermeni komiteleri Hükümetin teveccühünü yanlış yorumlayarak ve bunu onun iyiliğinden çok zayıflığına vererek, esas programlarının çerçevesi içinde hareket etmekten geri durmadılar: tüm çabaları, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın yardımlarıyla bağımsız bir Ermenistan kurmaya yönelikti. Bu amacı gerçekleştirmek için İmparatorluğun zayıflamasına ve çöküşüne katkıda bulunabilecek olan tüm imkanları kullanıyorlardı. Böylece, 1908'de anayasanın kuruluşunun hemen ertesinde, içsel sorunlar nedeniyle gerici 31 Mart Vakasının ortaya çıkmasından yararlanan Ermeniler, amaçları doğrultusunda olarak, aynı gün Adana'yı kana bulayan olayları yarattılar.*

Balkan Savaşı sırasında, Rodosto (Tekirdağ) bölgesindeki Müslümanlara karşı en çok düşmanlık yapanlar daima Ermeniler oldular; yalan suçlamalarla yurttaşlarına haksız yere insafsız ve acı deneyimler yaşatanlar yine onlar oldu.

Herşeyden önce ülkede huzur ve güveni tesis edilmesini isteyen İmparatorluk Hükümeti, bu amaçla, Ermenilerin yol açmış olduğu bu düşmanlık ve saldırganlık olaylarının Müslüman halk içinde duyulmasını önlemekle kalmayıp ayrıca, diğerlerine kıyasla yararlı olmuş olan, ordudaki Ermeni asker ve subaylarının yürekliliklerini basın yoluyla övmüştür de.**

Tüm bu uygulamalarıyla, İmparatorluk Hükümeti, doğu eyaletlerinde yapmayı kararlaştırdığı köklü reformları kolaylaştırmak için, Müslüman unsurlarla Ermeni unsurlar arasındaki anlaşmazlıkları yok etmeye çabalıyordu.***

İmparatorluk Hükümeti bir yandan, işte salık verilmiş olan reformlara uygun ortamı hazırlamakla uğraşırken, öte yandan Britanya Hükümetinin yardımına başvurarak Avrupalı yüksek rütbeli müfettişlerin, jandarma subaylarının ve polislerinin gönderilmesini istiyordu.****

Balkan Savaşında uğradığı büyük yenilgilerden sonra, büyük sıkıntılar içine düşen ülke toparlanmaya çalışırken,

---

* Ermeni aydınları kaçacak delik ararken, evlerinde sakladı sizleri. Hani Adana olaylarında suçlu, İttihatçılar değil, gericilerdi? RZ

** Onun için çoğu Amele Taburlarında katledildi. RZ.

*** Hamidiye alaylarını kışkırtarak! RZ

**** Ne kadar da, Özal'lı, Demirel'li, Erdoğan'lı "açılımları" andırıyor. RZ.

Ermeniler tüm etkinliklerini onun yıkıntıları üzerinde bağımsız Ermenistan'ı kurmak hayallerini gerçekleştirmek üzere uçuruma sürüklemeye yönelttiler.[1] Ermenilerin etkinlikleriyle tüm bu reform ve düzeltme projelerini engellemeyi başardıklarını görmek özellikle esef vericidir.*

Katholikos'un aracılığıyla Rusya'ya başvururken, öte yandan, Nubar Paşa başta olarak, İmparatorluğun iç işlerine bir yabancı müdahalesini sağlamaya yönelik etkin bir kampanya oluşturdular. Yine İmparatorluk Hükümetinin talebi üzerine, önceleri, uzman görevliler göndermeyi kabul etmiş olan İngiltere Rusya'nın baskısına ve bazı yabancı basın organlarının şiddetli kampanyalarına boyun eğerek, sözünü yerine getiremeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine, yabancı müdahalesi ağır olduğu kadar da zararlı koşullarla gerçekleştirildi.

Yedi ay süren görüşmelerden sonra, İmparatorluk Hükümeti, bu kez ona dayatılan, yüksek rütbeli müfettişler getirtmeyi kabul etmek zorunda bırakıldı.**

Makedonya sorununu kan ve ateş ile çözümleyen Rusya, böylece Doğu Anadolu'da yeni bir Makedonya oluşturmayı başarıyordu.*** "Taşnakçı" merkezi komite, İmparatorluk otoritelerinin eline geçen, çok gizli ve 5 Mart 1913 tarihli sirkülerinde, çeşitli bölümlerine Fransız, İngiliz ve Rus Hükümetlerinin barış kurulur kurulmaz Ermeni sorununu ele almaya karar veriş olduklarını ve Ermenilere ait olduğu kabul edilen eyaletlerde özel bir rejimin oluşturulmasında ilke antlaşmasına vardıklarını bildiriyordu.****

Sirkülerde, Paris'te Poincarne'nin, Londra'da Edward Grey'in ve St. Petersbourg'da Sasonow'un ve üç müttefik gücün Konstantinopl'daki (İstanbul) temsilcilerinin komiteden sabırlı olmasını ve umut içinde beklemesini istedikleri belirtildikten sonra şöyle devam ediyordu: "Balkan Komitesinin birçok nüfuzlu üyesini bünyesine almış olan, Londra'daki İngiliz-Ermeni komitesi epey etkinlikler içindedir. Nitekim altı büyük devletin başkanlarına ve hükümetlerine, aynı zamanda bir kopyası Birleşik Devletler Başkanı Taft'a

---

[1] Balkan Savaşında ki Ermeni gönüllülerin varlığı inkar ediliyor SÇ.

* Kürt açılımını bugün Kürt devrimcilerin engellediğini savunmak gibi bir şey. RZ.

** Hani reformu siz lütfetmiştiniz? RZ.

*** Peki, müttefikiniz Almanya niye bu reformun baş destekçisi idi daha 2 yıl önce? RZ.

**** Almanya'nın adı niye anılmıyor? RZ

iletilmiş olan acil bir muhtıra göndermişlerdir. Güvenilir kaynaklardan duyduğumuza göre İngiltere, Rusya ve Fransa Büyükelçileri, Ermeni sorunuyla ilgilenmek için talimatlar almışlardır. Diğer Hükümetlerin de ilgisini ya da en azından engel çıkarmamalarını sağlamaya çalışıyoruz".

Ülkenin içişlerine, yabancıların onur kırıcı müdahalelerine Ermenilerin neden olduğunun iyice bilincinde olan Müslüman halk, bu hain ve nankör yurttaşlarına karşı doğal olduğu kadar da derin olan, bir kin duymaktan kendilerini alamıyorlardı.*

Harbi Umumi başladığında durum böyleydi.

Üçlü İttifak güçlerini her zaman hamileri olarak kabul etmiş olan Ermeniler, onların başarısı ve Türkiye ve Müttefiklerinin yenilgisi için hiçbir çabayı esirgemediler ve her türlü özveride bulundular.**

Bu planın gerçekleştirilmesi ve uygulanması amacıyla, İttifak güçleri ellerindeki tüm olanaklarla, Ermenilere – onları silahlandırıp ve cesaretlendirerek- en etkili biçimde yardımda bulundular. Ermenilerin isyancı eylemlerde bulunmak için harcadıkları gayretin çapı hakkında bir fikir edinmek için Ermeni komitelerinin çeşitli üyelerinin yeterince aydınlatıcı olan yazışmalarını okumak yeterlidir.

İttifak güçlerinin Ermeniler üzerinde her zaman etkin olduklarını ve onları her zaman cesaretlendirdiklerini anlamak için bazı devlet adamlarının resmi ifadelerine göz atmak yeterlidir. Sonraki sayfalarda zikredilmiş olan çeşitli yazışmalara eklenmiş olan bu resmi ifadeler bu bağlamda apaçık kanıtlar oluşturmaktadırlar.

Daha Türkiye'nin savaşa girmesinden bir ay önce, Çar Ermenilere hitap eden bir bildirisinde, Osmanlı tebaası olan Ermenileri ayaklanmaya çağırıyordu; söz konusu bildiriden alıntılanmış aşağıdaki bölümler özellikle anlamlıdır:

"Ermeniler, beş asırdır size ızdırap çektiren ve bazılarının halen kurbanı oldukları despotluktan ve kölelikten kurtulmanızın zamanı gelmiştir".[1]

---

* Linç kültürünün kökleri buralardan geliyor. 'Vatandaş haklı tepkisini sergiledi' anlayışının kökleri. RZ.

** Onun için seferberlikte askere giderek, yurttaşlık görevlerini yerine getirdiler. Bildiğim kadarı ile Rusya değil Osmanlı İttihat Hükümeti Rusya'ya saldırdı. RZ

[1] Katılan Bahaeddin Şakir ve Ömer Naci'nin Kongrede Ermenilerden, Çarlık Rusya'sındaki Ermenilerin ayaklanmasını istememişler gibi SÇ

"Çarın asası altında, özgürlük ve adaletin tüm nimetlerinden yararlanmak için, kan kardeşlerinizle birleşin".*

Ermeni gönüllüler toplama komitesi adına konuşan Abraham Turabyan diye birinin bu konuyla ilişkili (Cenevre'de yayınlanan, 22 Kasım 1914 tarihli "*La Tribune*" adlı gazetedeki) yazısında şu cümlelerde yer almaktadır: "Tüm Rusların Çarı ve Ermenistan'ın kralı ikiyüzbin Ermeni piyadesinin, yani görevinin bilincinde olan gerçek bir ordunun gösterisinden hoşnut kalmış olup bizi övmektedir".

"Ermeniler, Fransa'nın onların davasını daima savunmuş olduğunu, derin bir minnettarlık içinde, daima anımsayacaklardır. Fransa'nın bizi artık dünkü katliamın acımacak kurbanları olarak değil de, uygarlık adına savaşması ve ölmesini bilen savaşçı bir ulus olarak gördüğüne inandım".

"Beş asır boyunca sürekli savaştıktan sonra barbarların kölesi durumuna düşmüş olan Ermenistan, Çarın çağrısına ırkının niteliği olan gururlulukla, yiğitçe ve özgürlüğe susamış olarak; Majeste işte hazırım, yanımı vermektedir!".

L'independence Roumanie'nin 12 Şubat 1915 tarihli sayısında "Sazanov tarafından yapılan açıklamalardan, son Türk-Rus anlaşmasının Osmanlı Yönetiminin Rusya'nın Ermeni sorunlarındaki özel durumunu kabul ettiği tarihsel bir olgu olduğu anlaşılmaktadır ve Rusya, savaştan sonra bu durumdan yararlanacaktır" ifadesi yer almaktadır.

Yine Sazanov, Duma'nın açılışında yapmış olduğu söylevde Ermenilerin Rus güçleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşmakta olduğunu doğrulamıştır. Lordlar Kamarasındaki tartışmalar sırasında, Lord Cromer "Bu savaşın amaçlarından birinin de Ermenistan'ın Türk boyunduruğundan kurtarılması" olduğunu ifade etmiştir. Ve İngiliz yönetimi de bu açıklamaya katılmıştır.

Bitlis'teki Rus konsolosu tarafından, 24 Aralık 1912'de, Tcharikof'a gönderilmiş olan bir rapor Ermeni komitelerinin ve özellikle de Taşnakların etkinlikleri hakkında bir fikir vermektedir. Bu raporun önemine binaen, bundan bazı alıntılar sunalım: "Taşnakçı komite Ermeni kamuoyunda Rusya'nın lehine bir hava oluşturmak için büyük bir etkinlik göstermekte ve tüm nüfuzunu kullanmaktadır. Söz konusu dernek, Ermeni öğelerle, Müslüman öğeler arasında çatışma oluşturmak için azimle çalışmakta ve böylece Rus-

* İttihatçı Bahaeddin Şakir de 1914'teki Erzurum Taşnaksutyun kongresine Ermeni örgütlerine Rusya'da ayaklanın, size özerklik verelim diyordu RZ.

ların müdahalesini ve ülkenin Rus birliklerince işgal edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde Taşnaklar çeşitli uygulamalarda bulunmaktadırlar. Böylece Müslümanlarla bir yandan Osmanlı birlikleri öte yandan Ermeniler arasında çatışmalar oluşturarak ülkede korku ve dehşet yaratmayı amaçlamaktadırlar. Ermeniler kentlisi ve köylüsü ile, dinsel önderleri de dahil olarak, Rusya'ya karşı hep sempati duymaktadırlar. Taşnak üyelerinin Rusya'ya karşı olan tutumları ve besledikleri duygular Konstantinopl'daki Merkez Komitesinin vermiş olduğu talimatların bir sonucudur.*

7 Eylül 1913 tarihinde yapılan sekizinci Hınçak kongresinde aşağıdaki kararlar alınmıştır:

"Bundan böyle başkaldırı olanakları araştırılacaktır. İmparatorluğun çeşitli yörelerindeki merkez ve kısımların üyeleri bu temel hedef doğrultusunda hazırlanma içine sokulacaktır. Başkaldırı hareketlerini yönetebilmek ve izleyebilmek için esas merkez Bulgaristan'a taşınacaktır".

11 Eylül 1914'de, Bakü'de yayınlanan "*Arev*" gazetesinde çıkan "Önemli dakikalar" başlıklı bir makalede "Osmanlı Ermenileri sorununa nihai bir çözüm bulunması gerekmektedir, emekçi bir ulusun bunca seneler ve asırlardan beri içinde çırpınmakta olduğu bu hazin trajedinin artık sona ermesi gerekmektedir. Atalarımız bir ulusu, tüm evrene karşı yıkıma uğramaktan korumayı başarmışlar ve onu bugüne dek yaşatmışlardır; Asya tarafından gelen saldırılara karşı Ermeniliğin manevi nitelik ve erdemlerini korumayı bilmişlerdir, öyle ki, bu saye de -bugün siyasal açıdan zayıf olmamıza ve mütevazi bir durumda bulunmamıza rağmenhala bir ulus olarak kabul edilmekteyiz. Şimdi ise onursuzca geri çekilmemiz mi gerekiyor? Ya da şimdiden itibaren, kendimize uygun bir gelecek hazırlamamız mı gerekiyor? Bu önemli anda karşımıza çıkan sorunlar bunlardır".

İşte, şimdi de, Paris'te oturan saygın bir Ermeni olan, Arşak Çobanyan adlı biri tarafından Birleşik Devletlerdeki "Yeni Hınçak" Komitesine gönderilmiş olan bir mektuptan alıntılar: "İzlenecek tutum hakkında benden öğütler istiyorsunuz; siz bunun için teşekkür ederim. En önemli konu şu anda sürmekte olan kutsal savaştır. Hepimizin meşgul olması gereken tek şey, sadece ve sadece, odur. Bunun dışında kalan tüm konular daha sonra ele alınabilecek olan

* Onun için kuzu gibi evlerinde tutuklanmayı beklediler. RZ

konulardır; dünyaya yayılmış olan tüm Ermeniler ittifak güçlerinin başarısı için tüm güçleriyle çalışmalıdırlar.

Almanya ve müttefikleri kaybolmaya mahkumdurlar; bir rönesans çağı başlamak üzeredir. Bundan yararlanmaya çalışmak zorundasınız. Paris Ermenileri Fransız ordusuna büyük sayıda gönüllü verdiler ve gönüllü olarak yazılanların sayısı giderek artmaktadır. Siz de çabalarınızı Amerika'dan İngiltere ve Fransa'ya gönüllü göndermek üzerine yoğunlaştırın, bunun meyvelerini göreceğiz".

Birleşik Devletler'de çıkan Ermeni "*Bahag*" gazetesi, 24 Aralık 1914 tarihli sayısında, "durumun ciddiyetinin bilincine varan Rusya Ermenilerinin Rusya'ya sadakatlerini kanıtlamakta ve tüm güçlerini Rusya'nın zaferi ve Türkiye'de ki Ermenilerin kurtuluşu için harcamakta" olduklarını yazıyordu. Van ilinin çeşitli bölgelerinde başkaldırı hareketi başlamıştı. Rus ordularının belirdiği her yerde Ermeniler silahlı olarak başkaldırıyorlar ve böylece ilerlemekte olan Rus güçlerine her tür desteği sağlıyorlardı.

Aralık 1914 tarihli "*Hınçak*" gazetesinden (Sosyal Demokrat Hınçak Merkez Komitesi'nin yayın organıdır) şu alıntıları yapmakta yarar var:

"Hınçak Sosyal Demokrat Komitesi, güncel siyasal gelişmeler üzerine Toros dağlarından savaş alanlarına inip isyan bayrağını açıp Osmanlı tiranlığını kana bulamaya karar vermiştir.

Bu hayat memat meselesi olan büyük mücadele de, Ermeniler maddi manevi tüm güçlerini birleştirip, isyan bayrağını açıp umumi savaşta yerlerini alacaklardır. Üçlü ittifakın, özellikle de Rusya'nın müttefiki olarak, ittifak güçlerine ve uygarlığa karşı olan görevlerini yerine getirmek amacıyla, Küçük Asya'da, Kafkaslar'da ve Azerbeycan'da ellerindeki tüm başkaldırı olanaklarıyla savaşacaklardır.

Haydi arkadaşlar ileri! Ölümümüzle Ermenistan'ı tehdit eden ölümü ezelim! Böylece Ermenistan yaşasın ve ebediyen yaşasın !"

Romen "Diminetza" gazetesi, 11 Haziran 1915 tarihli sayısında, S.D. Hınçakçı Ermeni partisi merkez komitesinin çağrısını "Ermenistan'ın özerkliği için" başlığı altında (Paris'teki *Humanite* gazetesinde yayınlanmış olan) bildirisini alıntılıyordu:

"Ermeni ulusu savaşın ilk gününden itibaren müttefiklerin safında yer almak cesaretini göstermiştir. Bu asırlardır

acı çekmiş olan bir ulusun, elde silah kendini uygarlık uğruna feda etmesinin destansı bir gösterisidir".

"Halen 80.000 Ermeni askeri Rus bayrağı altında Avusturya ve Alman ordularına karşı savaşmaktadır ve 40.000 Ermen askeri de Türk ordularına karşı savaşmaktadır. Bu kadarla da kalmıyor. Her taraftan gelmiş 10.000 den fazla Ermeni gönüllü, müttefik güçlerin zaferi için, Türk-Rus-İran sınırında kanlarını akıtmaktadırlar".[1]

Aşna gazetesi, 21 Temmuz 1915 tarihli sayısında, Bükreş Hınçak komitesinin şu bildirisine yer veriyor:

"Kongreden hemen sonra kurulacak olan özerk Ermenistan'da nüfus sayımı yapılacaktır. İcra komitesi ve Hınçak partisinin bölümleri İngiltere'de, Mısır'da, Rusya'da ve Fransa'da gönüllü birlikleri oluşturmuştur. Paris'teki gönüllü birlikleri yola çıkmadan önce İnvalides anıtının önünde fotoğraf çektirmişlerdir. Ertesi gün bu gönüllülere ilişkin övgüler Fransız gazetelerinde yer almıştır. Foreign Office'deki müsteşar, Sir Edwar Grey, bu vesileyle, Ermenilerin, savaşın bitiminden sonra özerk bir Ermenistan kurarak uzun süredir özlemini çektikleri şeye kavuşacaklarını belirtmiştir".

Çeşitli alıntılar yapılmış olan belge ve yayınlardan anlaşıldığına göre, Ermeniler bir yandan bağımsız bir Ermenistan oluşturulması için uğraşırlarken –ki bu söz konusu savaştan önce oluşturulmuş olan bir programın ilkeleri dahilindedir- öte yandan ittifak güçlerinin zaferi için çalışmışlardır. İttifak güçlerine gelince, bunlar, Osmanlı güçlerini içte uğraştırmak için, Ermenileri başkaldırıya yöneltilecek olan her türlü olanaktan yararlanmışlardır.

Bu entrikalardan Osmanlı yönetiminin her ne kadar haberi var idiyse de, Hicri 1331 (1915) deki Van ayaklanması baş gösterene dek Ermenilere karşı herhangi bir önlem almaktan kaçınmıştır.* Bu ayaklanmadan birkaç ay önce Enver Paşa'nın, Ermeni Patriğini, Ermenilerin herhangi bir

---

[1] Nasıl Osmanlı Ermenileri askere gitti ise, Rusya Ermenileri de askere gittiler metazori. 1915'te katledilen Ermeni devrimci Khaçadur Malumyan (Agnuni), 15 nisan 1915 tarihli Asparez Gazetesinde Ermeni halkının iki bayrak altında (Osmanlı ve Rus) birbirlerine silah çekmelerinden sözetmektedir: "Bunlar [Ermeniler] yekdiğerine muhasım iki bayrak altında birbirlerine karşı silah isti'mal ediyorlar. Kardaş kardaşa karşı harb-i hazır dolayısıyle o beter vaz'iyette bulunan Ermenilnin de müdhiş bir levhası bundan ibarettir."SÇ.

* Van Ermenileri, liderleri öldürüldükten sonra ayaklanmadılar, kendilerini savundular, katliama karşı. RZ.

başkaldırısı durumunda, -ülkenin huzur ve güvenliğini korumak amacıyla- bunu bastırmak için gereken en etkin önlemleri alacağı konusunda uyarmış olduğunu da belirtmek gerekir." Millet Meclisi başkanı da, Ermeni komiteleriyle bağlantılı olan Ermeni milletvekillerine bunun benzeri nitelikte bir söylev çekmiştir."'

Dolayısıyla, Ermeni öğesi, gerek ruhban tabakası gerekse saygın Ermenilerce, başkaldırıya yönelik hareketlerin yol açacağı kötü sonuçlar konusunda uyarılmışlardı. Fakat, tüm bu uyarılma ve tavsiyelere rağmen Ermeniler isyancı hareketlerini sürdürdüler. Böylece, çoğunluğu silahaltına alınan Ermeni gençleri Rusya tarafından sağlanan silahlarla anavatana saldırmak için, Rus kuvvetleriyle birleştiler. Genç Ermeniler, sınır bölgesindeki Müslüman halka karşı kıyım yaptılar. İmparatorluğun diğer bölgelerinde bulunan Ermeniler de başkaldırılarda bulunup karışıklıklar yarattılar.

Ermenilerin düşman güçlerle işbirliği yapmakta olduklarını belirleyen İmparatorluk Ordusu kumandanlığı, birliklerinin güvenliğini sağlamak için, askeri bölge kabul edilen yöredeki Ermenilerin güneye nakledilmelerini buyurmak zorunda kaldı.""

Daha önce belirtilmiş olduğu üzere, Anayasanın oluşturulmasının akabinde, siyasal parti biçiminde özgürce hareket eden, isyancı Ermeni komiteleri hemen hemen tüm Ermenileri bünyelerinde toplamayı ve ülkenin hemen hemen her tarafında örgütlenmeyi başarmışlardı. Bu nedenledir ki İmparatorluk Hükümeti, tüm ülkeye yayılmış devrimci bir örgütlenme karşısında olmasından dolayı, bir takım önlemler almak zorunda kaldı."""

Bu bağlamda Bab-ı Ali'ye yabancı güçlerce yapılan telkinlerin hiçbirisi tutarlı değildi. İmparatorluk Hükümeti bağımsızlığını kesinlikle korumaya kararlı olarak, dost ve müttefik ülkelerden bile olsa, iç işlerine müdahale edilmesini doğal olarak hiçbir şekilde kabul edemezdi.

İmparatorluğun Ermenilerin az ya da çok yoğun olduğu bölgelerinde yapılan araştırmalarda bombalar, silahlar,

---

" Tehdit önceden! RZ

"' Sonra da başları taşla ezildi! RZ

"" Kadın, erkek, sivil, çocuk, yaşlı genç ayırımı yapmadan! Yaşamanın olanaksız olduğu ..... tarihli raporda belgelenen Der Zor'a sürüldü RZ.

""" Daha sonraki toplu tevkifatların, balyoz harekatlarının, sıkıyönetimlerin öncüsü. RZ.

belgeler ve isyancılıkla ilişkili yazılar ele geçirildi. Bu durumlar İmparatorluk Hükümetini Ermenilere karşı çabuk olduğu kadar da etkin önlemler almaya yöneltti.

Ermeniler tarafından oluşturulan başkaldırı olaylarının bazıları kısaca şöyle sıralanabilir:

1914 yılı sonlarına doğru, Muş ve Hizan'da jandarmalar silahlı saldırıya uğradılar.

Van ile Bitlis arasındaki iletişim olanakları ve telgraf telleri kesildi. Ermeni çeteleri Zeytun'daki hükümet konağına saldırdılar ve kadın çocuk ayırmadan Müslüman halkı katletmeye kalktılar.

Kayseri'de Ermeni okul, mezarlık ve kiliselerinde ve Ermenilere ait olan diğer yerlerde yapılan araştırmalarda, İmparatorluk yetkilileri, bombalar, silahlar, gizli haberleşme için araç gereçler, isyancı çeteler için talimatlar ve başka belgeler ele geçirdiler. Ermeni patrikhanesinin bu hareketin başında olduğu kanıtlandı ve suçlular bulunan bombaların Ermenilerin bağımsızlığı için yapılacak savaşta kullanılacak olduğunu itiraf ettiler.*

11 Mart 1331 (1915) de, bir Ermeni çetesi, Zeytun kentine egemen olan Teke manastırından, manastıra yaklaşmakta olan bir jandarma grubuna ateş açtı. Açılan ateş sonucunda kumandanlarıyla birlikte jandarmalar öldürüldü.

Aynı Mart ayında, Van ilinin Tımar kazasında bir Ermeni isyanı başladı. Hareket Gevaş ve Çatak kazalarına da yayıldı. Van ilinin içinde olaylar daha da şiddetli olarak cereyan etti; kentin önemli kısmı yakılıp yıkıldı; asker, sivil karışık olarak yüzlerce kişi öldürüldü. Nitekim 8 Ekim 1915 tarihli *Times* gazetesi, silahlı Ermenilerin Van kentini ele geçirmeyi başardıklarını ve Sarıkamış savaşında Rus subaylarının komutasındaki (başka) Ermenilerin Rusya'dan ve İran'dan gelerek Osmanlı sınırlarını aşmayı denediklerini yazdı. Bu çetelerin ellerindeki bayraklarda şu sloganlar yazılıydı: "Ermeniler özgülüklerine kavuşmuşlardır" ve "Ermenistan özgürdür"[1]

Kısa bir direnme sonunda Van kenti Ruslar ve Ermeniler tarafından işgal edildi. Kentte kalmış olan Müslüman halk acımasızca katledildi. Diyarbakır, Sivas, Suşehri, Merzifon

---

* Hangi yöntemle? RZ.

[1] Van'da Enver'in eniştesi vali olarak tayin edilmeden hiçbir olayın olmadığı halklar arasında barışın var olduğu Enver'in kuzeni vali Tahsin Bey (Uzer) tarafından rapor edilmektedir. SÇ.

ve Amasya'da bombalar, dinamit, silahlar, jandarma üniformaları, askeri trompeler ve binlerce kaçak ele geçirildi. Önceleri, bu içsel sorunun büyük boyutlara ulaşmaması için, fazla önlemlere yönelmemiş olan hükümet, sonunda, bu isyancı hareketlere karşı -cezalandırıcı olmaktan çok önleyici nitelikte olan- önlemler almak zorunda kaldı. Bu cinayetlere son verme amacıyla Ermeni komitelerini dağıttı ve gerek Konstantinopl'daki, gerekse diğer bölgelerdeki merkezlerini kapattı.

Öte yandan, askeri bölgelerde bulunan Ermenilerin İmparatorluk Hükümetine ve orduya zorluklar çıkarmalarını önlemek ve Ermeni çetelerinin Müslüman toplulukları katletmek olanaklarını yok etmek ve, nihayet, İmparatorluk ordusunun iletişimini sağlamak ve böylece bu çetelere yapılacak tüm yardımları önlemek, için Ermenilerin askeri bölgelerden başka yerlere nakledilmelerine karar verilmiştir. Şayet, Ermeniler isyan etkinliklerini Osmanlı Ordusunun eylem alanlarına dek uzandırmasaydılar, İmparatorluk Hükümeti bu önlemlerle yetinecekti; fakat içinde bulunduğumuz yılın haziran ayının başında, Ermeniler, hiçbir neden olmaksızın, aniden, Şarki Karahisar kentine saldırmışlar ve Müslüman semtlerinde yangınlar çıkarmışlardır. Sekiz yüz isyancı kendilerini kentin kalesine kapatarak İmparatorluk Otoritelerinin iyi niyetli öğütlerine ve uzlaşmacı önerilerini kulak bile vermek istememişlerdir. Aralarında Jandarma komutanının da bulunduğu 150 kişinin ölümüne neden olmuşlardır. Aşağı yukarı aynı tarihte, İmparatorluk Otoriteleri, yapılmış olan araştırmalardan sonra, İzmit'te, Adapazarı'nda ve Bahçecik'te bombalar ve yasak silahlar bulmuşlardır.

Rus donanmasının Hereke'yi bombalaması sırasında, İzmit'teki ve Adapazarı'ndaki Ermenilerin birden bire tutum değiştirdikleri, düşman hesabına casusluk yapmaya başladıkları, belirlenmiştir. Bazı yerlerde, çeteler bile kurarak Müslümanlara saldırmışlardır.

Bursa'da ve çevresinde de aynı olaylar, daha şiddetli olarak, cereyan etmiştir. Bunun sonucunda, İmparatorluk Hükümeti bu yerlerde oturan Ermenileri daha emin yerlere nakletmek durumunda kalmışlardır.

Maraş'ta da, Ermeni asker kaçakları ve komitacıları isyan etmişlerdir.

Ankara vilayetinde, Boğazlıyan'da, güçlü Ermeni çeteleri Müslümanlara saldırmışlardır. Ermeniler nakledilişleri

sırasında, boşalttıkları yerlerde, büyük yangınlar çıkararak, evleri ve kentleri tahrip etmeye çalışmışlardır.

Urfa'da, bu yılın 6 Eylül gününün gecesinde, kente egemen mevkilerdeki sağlam binalarda bulunan Ermeniler jandarma karakollarına ateş açmışlar ve böylece, en şiddetlilerinden bir isyan hareketi başlamıştır. Yabancılara ait olan kurumları da işgal etmeyi başaran Ermeniler güvenlik güçlerine şiddetli bir direniş göstermişler, çevrelerindeki Müslüman semtlerine saldırarak birçok kişiyi yaralamış ya da öldürmüşlerdir. Bunun üzerine, bölgeye yeterli askeri güç gönderilerek, isyancılar dağıtılmışlar ve 3 Ekim'de, yuvaları tahrip edilmiştir. Bu olaylarda, ordu ile jandarma 20 ölü ve 50 yaralı vermiştir. Askeri otoritelerin çabucak güçlü önlemler almış olmasının sayesinde, yabancıların ve tarafsız ya da düşman ülkelere ait kurumların ve buralarda bulunan görevlilerin zarar görmelerine fırsat vermeksizin, bu isyancı hareket bastırılmıştır. İmparatorluğun her tarafında benzeri olayların yinelenmesi ve Ülkenin iç huzurunun ve dış savunmasının sağlanması yaşamsal gerekliliği Ermenilerin bulunmalarının zararlı olduğu yerlerden uzaklaştırılmalarını kaçınılmaz kılmıştır; onların daha emin ve yabancı etkisinden uzak olan yerlere nakledilmeleri bunun sonucudur.

Bu önlemin uygulanması sırasında, Ermeniler, kimi kez, üzücü aşırılıklara ve şiddete maruz kalmışlardır; fakat, ne denli kınanası olsalar da, isyancılıkları ve ihanetleriyle yurttaşları oldukları bir ülkenin varlığını tehlikeye atmış olan Ermenilere karşı Müslüman topluluklarda oluşmuş olan derin öfke nedeniyle, bu olaylar kaçınılmazdı.

Ülkenin tüm askeri güçleri çeşitli savaş alanlarında bulundukları için, Ermenilere karşı oluşmuş olan şiddet hareketleri tümüyle önlenemediler; yine de, onların yaşamlarının ve mallarının korunması için genel önlemler gecikmeksizin alındı. Öyle ki, bir Ermeni konvoyuna, korumak amacıyla, eşlik etmekte olan bir jandarma taburu da öfkeden çılgına dönmüş olan halkın saldırısına uğramış ve birçok jandarma da öldürülmüştür.

İmparatorluk Hükümeti yerleri değiştirilen Ermenilerin mallarının korunması için özel bir yasa çıkararak yetkin ve deneyimli komisyonları bu yasanın uygulanmasını sağlamakla görevlendirmiştir. Yine, yerinde incelemeler yapmak ve suçları tesbit edilmiş olanların adli makamlarca cezalan-

dırılmalarını sağlamak üzere teftiş komisyonları kurmuştur.

Bu komisyonlar görevlerine başlar başlamaz etkinliklerine ilişkin raporlar göndermeye başladılar. Sivas ilinde görev yapmış olan araştırma komisyonunun raporu, özetle, şöyledir:

"Sivil, askeri, adli, mali, polis ve jandarma olarak emniyet güçlerine mensup, toplam 53 görevli görevlerini yerine getirirken yetki suistimali yapmış olmaları nedeniyle, iddianameleriyle birlikte, mahkemeye sevk edilmişlerdir. Yargılanmaları başlamak üzeredir.

Ermenilerin nakli sırasında yetki suistimali ve usulsüzlük yapmış olmalarından dolayı, sivil, jandarma ve askeri personel mensubu olarak, 56 kişi, mahkemece, bir ay hapis, 3 sene zorunlu çalışma ve çeşitli para cezalarına çarptırılmışlardır. Bu kişilerden jandarma olanların bazıları da, ayrıca, jandarma kadrolarından ihraç edilmişlerdir.

İmparatorluk Ordusuna mensup 46 subay ve asker, jandarma subayları ve jandarmalar çeşitli suçlardan dolayı mahkemeye çıkarılma aşamasındadırlar.

Aynı nedenlerle, 34 kişi, mahkemece, bir ay hapis cezasından 3 sene zorunlu çalışma cezasına kadar değişik cezalara ve suçlarının ciddiyetine uygun olarak, değişik para cezalarına çarptırılmışlardır.

4 kişi hırsızlık ve gasp suçlarından mahkemeye sevk edilmişlerdir.[1]

İttifak Hükümetleri, biçimlendirmiş oldukları ermeni hareketinin umdukları sonuca ulaşamadığını görerek, şimdi de, çeşitli şeyleri bahane ederek, Ermenilerin koruyucuları kesilmişlerdir.

Gerçekte, belirtmiş olduğumuz gibi, İmparatorluk Hükümeti, ikamet yerleri değiştirilmiş olan Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması için olanaklı olan tüm önlemleri almıştır ve onların yasal haklarına hep saygı göstermiştir. Yukarıda açıklanmış olduğu üzere;

---

[1] Soruşturmalar Ermenilere yapılanlara yönelik değildir, Ermenilerin mallarını üzerine geçirmede ifrata kaçan yöneticiler için açılmıştır. Bu yöneticilerin sadece yerleri değiştirilmiştir. Cemal Paşa'nın suç ortaklarını ortadan kaldırmak üzere Vartkes ve Zöhrab'ın katili Ahmet Bey'i idamı edilmesi ve 3. Ordu komutanı Vahib Paşa tarafından birkaç kişinin idam edilmesi söz konusudur ki Vehib Paşa bunun cezasını vatandaşlıktan çıkarılmayla ödemiştir SÇ.

Ermenilerin varlıklarının İmparatorluk Ordusunun hareket özgürlüğünü tehdit edebildiği ve ülkenin huzurunu bozabildiği bazı bölgelerden başka yerlere nakledilmeleri tümüyle sivil ve askeri otoritelerce kararlaştırılmıştır. Ermenilerin Van ilinde ve başka askeri bölgelerde, 1915 yılının haziran ayı içindeki, silahlı ayaklanma olayına ve düşman ile işbirliği içine girmelerine kadar İmparatorluk Hükümetince Ermenilere karşı zorlayıcı hiçbir karar alınmamıştır. Dolayısıyla, düşman ülkelerin Devlet adamlarının ve basınının Osmanlı İmparatorluğu'nda, mevcut durumlardan esinlenilerek, Ermeni öğesini yok etmek için özel bir siyasetin izlendiği ya da, fanatizmin etkisiyle, İmparatorluktaki tüm Hıristiyanlara karşı bir hareketin düzenlenmiş olduğu biçimindeki ifadeleri, bildirileri, bir saçmalıklar yığınından ibarettirler.

İttifak Güçleri ülkenin içinde bir isyanın baş göstermesini sağlamak ve böylece İmparatorluk Ordusunu zor durumda bırakmak için, bağımsız bir Ermenistan vaad ettikleri, Ermenileri Devlete isyan etmeleri için cesaretlendirmişler ve kışkırtmışlardır.

Ve bedbaht Ermeniler, ulusal ideallerine ulaşmak düşüyle, bu devasa mücadeleye girişmişlerdir. Onlara karşı, zorunlu olarak, alınmış olan önlemler onların ve onları cesaretlendirmiş olanların fiillerinin sonucudur.

Ragıp ZARAKOLU

Malakanlar

Giriş

Malakanlar, son zamanlarda Türkiye'de yeniden ilgi odağı olmaya başladı. Haklarında çeşitli dergi ve gazetelerde bolca makale ve haber çıktı. Ancak yazılanlar karşılaştırıldıklarında birbirini tekrarlayan bilgiler içerdikleri dikkatten kaçmamaktadır. Hepsi söz birliği etmişçesine, Malakanların "ne mükemmel" bir topluluk olduğu konusunu ısrarla vurgulamaktadır. Eski Malakan köylerine giderek onlardan izler arayan, buldukları Malakan kökenli -ama Müslümanlarla evlenmiş- birkaç yaşlı kadını "Son Malakan" olarak fotoğraflayıp klişe ifadelerle gazetelerine taşıyan "araştırmacı yazarlar" adeta birbirleriyle yarışmaktalar. Yalnız ilginç olan artık Türkiye'de hiç Malakan kalmadığı halde onlara adeta "kayıp kavim" muamelesiyle yaklaşanlar aynı ilgiyi Türkiye'de hâlâ yaşayan diğer topluluklara göstermemektedirler. Bu durumun Malakanların artık Türkiye için bir tehdit olamayacağı düşüncesiyle yakından ilgisinin olduğunu düşünmekteyim. Zira günümüzde yapılan çalışmaların aksine Malakanlar henüz Türkiye'de yaşıyorken yapılmış çalışmalar dikkate alındığında şimdinin "mükemmel topluluğu" o zamanlar "komünist ajanları" olarak günah keçisi yapılmışlardı. "Günah keçiliğinden" "mükemmel toplum"a dönüştürülen Malakanlar hakkında, geçmişten günümüze doğru yapılmış çalışmalara göz atıldığında bahsettiğim dönüşüm açıkça görülecektir.

Türkiye'de Malakanlar hakkında akademik çalışma yapan ilk araştırmacı Türkdoğan'dır. Malakanlar üzerine "Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı- Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Grubunun Sosyo-Ekonomik Araştırması (1877-1962)" başlıklı doktora tezi hazırlayan Türkdoğan (1962), daha sonra söz konusu tezini "Malakanlar'ın Toplumsal

Yapısı" (Türkdoğan 1971) başlığı altında kitaplaştırmıştır. 1999 yılında yayınlanan "Etnik Sosyoloji" başlıklı kitabında yine Malakanlardan bahseden Türkdoğan son olarak, 2005 yılında "Kars'ta Bir Etnik Grup- Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı" başlığı altında doktora tezini yeniden yayınlamıştır.

Türkdoğan'ın (1962, 1971, 1999, 2005) çalışmaları Kars'taki Malakanlar hakkında detaylı etnografik bilgiler vermektedir. Ancak Türkdoğan (2005), kimliği durağan, değişmeyen, ezeli ve ebedi bir fenomen olarak görmekte, bu nedenle Malakan etnik kimliğini oluşturan dinamikleri görmezden gelmektedir. Bununla beraber zaman zaman Malakan kimliğini bölgedeki egemen kimlik/kültürle kıyaslayarak aşağılamaktadır. Yer yer, Malakanların İslamî bir "ahlaka" sahip olmayışlarına hayıflandığını gizlemeye dahi gerek görmemekte, söz gelimi Malakan gençlerinin buluşup eğlendikleri pragolga[1] geleneğini "ahlaksızlık" hatta "hayvanî bir faaliyet" olarak yorumlamaktadır:

> *"Bugün cemaatte dil ve dinî unsurlar, kültürün sert (hard) taraflarını teşkil etmektedir. Bilhassa yaşlı nesiller, telkin yolu ile çocuklar ve gençler üzerinde müessir olmaktadırlar. Bu yüzden ilkokula gelinceye kadar çocuklar ya Türkçe'yi hiç bilmemekte veya çok az nisbette konuşabilmektedirler. Çoğu zaman mektep, terbiye sisteminde muvaffak olamamış, sadece bir takım komplekslerin şuur altına itilmesine sebep olmuştur. Mesela pragolga merasimlerinin çevre adab ve ahlak ölçüsünün dışında hayvanî bir faaliyet olduğu hususunda Malakan çocuklarına mektebin yapmış olduğu bazı telkinler müsbet bir netice vermemiştir. Sadece mektep devresinde iken bu tip faaliyetlere korku yüzünden iştirak etmemişler, mekteple irtibatları kesilince tekrar eğlencelere iştirakları dikkati çekmiştir"* (Türkdoğan 1962: 158).

Öte yandan Türkdoğan'ın çalışmalarında Malakanların bölgede "sorunsuz" ve "huzurlu" şekilde yaşadıklarını ispata dair bir çaba görülmektedir. Bölge insanının ve devletin Malakanlara olabildiğince hoşgörülü davrandığına inanan Türkdoğan, özellikle Malakan gençlerinde görülen "dejenerasyon"un sebebini yine Malakanların kendisinde aramaktadır:

---

[1] Pragolga, ailelerinin bilgisi dahilinde, bekar gençlerin tanışmak amacıyla Pazar ayininden sonra düzenledikleri piknikli eğlencelerdir.

"Bugün cemaat, bilhassa genç nesil, değişmenin eşiğindedir. Şehir tesirleri köye girmiş bu hususta rehberlerini bulmuştur. Mesela, aynı etnik grup içerisinde ortaya çıkan zıtlaşmalara iyi bir hal çaresi bulmak suretiyle cemaati dejenerasyondan kurtarmak mümkündür. Aksi takdirde, bugün için tehlike arzetmeyen durum yarın negatif bir neticeye müncer olabilir. Nitekim, Malakan çocuklarının %95'i ispirto ve sigara kullanmaktadır. Halbuki, yakın zamana kadar bu iki unsurun cemaat içinde adının bile anılmasına müsaade edilmezken şimdi, buna ilave olarak, hırsızlık (kendi içlerinde) zina ve diğer sosyal çatışmalar cemiyetin böyle bir inhilale doğru sürüklendiğini göstermektedir" (Türkdoğan 1962: 160).

Türkdoğan'ın temel kaygısı, Malakanların neden Türkiye'ye entegre olamadıkları üzerinedir. Ki yukarıda değinilen "dejenerasyon"un sebepleri arasında Malakanların kendi içine kapanarak yerli/egemen kültüre entegre olamamasını da göstermektedir. Ona göre bu durumdan "yaşlı nesil" Malakanlar sorumludur. Malakanların asimile edilmesi için de Malakan köylerindeki öğretmenlere nasihatler vermektedir:

"Son yıllarda ilkokula olan heves ile mezuniyet nisbetinde az da olsa bir artma kaydedilmektedir. Fakat, problem daha rasyonel metodlarla ele alınırsa, okumaya karşı arzu duyan fertlerin bu heveslerine yardımcı olunabilir. Bilhassa sanat mekteplerine olan temayül gençler arasında yaygındır. Bu hususta, Malakan köylerindeki öğretmenlerin sistemli ve metodik çalışma şekillerine başvurmak şartiyle herhangi bir çatışmaya mahal bırakmadan tahsil ve terbiye sağlamaları gerekir. Çünkü, Malakan cemaatinin öğretmene karşı olan müsbet davranışına da burada işaret etmekte fayda vardır. Ancak, bütün bunlardan sonra bir kültür asimilasyonunun başarılabileceğine inanılmalıdır" (Türkdoğan 1962: 160).

Türkdoğan (2005: 18-19), yine kendi ifadesiyle; Kars insanı ile yaklaşık 80 yıl birlikte "huzur içinde" yaşayan, inanç ve değerleri bakımından "saygı gören", hatta zaman zaman yerli halkla evlilikler de gerçekleştiren Malakanların, tüm bu "olumlu" koşullara rağmen, 1962'deki göçlerinin sadece evlilik problemi nedeniyle (Türkdoğan 2005: 7, 9) ve kendi özgür ve bağımsız kararlarıyla gerçekleştirdiklerini

düşünmektedir. Oysa tez çalışmasının sonuç kısmında yapmış olduğu aşağıda verilen açıklaması, aslında itirafı demek daha doğru, Malakanların çok da huzurlu olmadıklarını/bırakılmadıklarını ortaya koymaktadır. Aslında Türkdoğan'ın hem aşağıdaki "itirafı" hem de "evlilik" konusundaki açıklaması, Malakanların kendi aralarında ve dışarıdakilerle yaşadıkları gerilim ve çatışmanın asıl kaynağını/gerekçesini örtülmekte dolayısıyla saptırmakta, aynı zamanda bölge insanının Malakanlar üzerindeki baskısını adeta masumlaştırmakta, hatta meşrulaştırmaktadır:

> *"Geleneksel Türk ve Rus düşmanlığının yoğun bir alanında yerleşmiş bulunan Malakanlar, hayatlarının hemen her aşamasında, çevrenin olumsuz tepkilerinden kendilerini kurtaramamışlardır. Bu nedenle, kendilerinin komünist sisteme ve Rus baskısına karşı olmalarına rağmen, etnik yönden Rus asıllı olmaları onları bu tarihsel kinden uzak tutamamıştır. Halkın, Ruslara olan kini, Malakanlar üzerinde ayrıleşmiştir"* (Türkdoğan 1962: 168).

Türkdoğan'dan sonra Malakanlar hakkında çalışma yapan diğer bir akademisyen de Fındıkoğlu olmuştur. Fındıkoğlu'nun (1966) daha çok Türkdoğan'ın tezinden faydalanarak yaptığı çalışması "Türkiye'de İslâv Muhacirleri- 1961-62 Türkiye'deki Malakan ve Kazakların Rusya'ya Dönmeleri" başlığıyla yayınlanmıştır. Fındıkoğlu, çalışmasında Malakanların yanı sıra Balıkesir ve Akşehir'de yaşamış olan Kazakların Rusya'ya göçetme nedenleri üzerine durmaktadır.

"İslavların" (Malakan ve Kazaklarını) Türkiye'den ayrılmalarını "yurt hasreti", "egzogami kuralı" ve "Sovyet propagandası" gibi sebeplere bağlayan Fındıkoğlu (1966: 35-37), bunlar arasından özellikle "Sovyet propagandasının" önemli bir yer tuttuğuna inanmaktadır:

> *"İkinci Dünya Harbi sonlarından itibaren Türkiye'deki üç İslav cemaatinin huzurunu bozan, ara sıra resmi makamları da işgal eden bazı belirtilere rastlanmıştır. 1946'tan itibaren Kars çevresi köylerindeki Malakanlarla Konya ve Manyas Kazakları arasında bu huzur bozucu tesirlere karşı kendi içlerinde bir hareketin uyanmadığı da anlaşılıyor. Çok sonraları Manyas'ın Kocagöl Kazaklarından bazıları Manyas Kaymakamlığına ihbarda bulunmuşlardır. Sonraları Rus yacılarla Amerikancılar arasındaki gerginlik bu müra-*

caatların sayısını artırıyor. Bizim Konya ve Manyas Kazakları arasında bulunduğumuz 1962 Temmuz ve Ağustos aylarındaki soruşturmalarımız arasında Kocagöl Islavlarının 1962 Nisanı içinde bir mektubun ele geçirildiği, Rusya'ya göç etmek isteyen birkaç Kazak ailesi ile Moskova'nın haberleştiği, arada bir İstanbul'dan da bazı kimselerin sık sık Manyas'a ve Konya'ya gelip gittiği, kilise toplantılarında papazların Rusya hakkında hasret ve özleyiş dolu konuşmalar yaptıkları, İstanbul Sovyet Konsolosluğundan bazı basılmış evrakın elden ele dolaştığı, hatta İstanbul'da çalışan bazı Kazaklardan Kazak köylerine dağıtılmak üzere bol paralar gönderildiği gibi şayiaları dolaşmakta idi" (Fındıkoğlu 1966: 89).

Fındıkoğlu da, tıpkı Türkdoğan gibi Malakanların ve Kazakların göç etme sebeplerini büyük oranda "dış güçlerde" aramaktadır. Malakanlar hakkında çalışma yapmış olan Karagöz de (2005: 157-170) Malakanlar arasındaki "Bolşevizm sempatisinden", hatta TKP ve Mustafa Suphi hayranlığından bahsetmektedir. Ancak Karagöz (2005), Fındıkoğlu ve Türkdoğan'dan farklı olarak Malakanlar üzerinde Kazım Karabekir'den başlayarak giderek artan devlet baskısının ve bölge insanıyla Malakanlar arasındaki çelişkilerin göçü tetiklediği şeklinde daha tutarlı ve doğru bilgiler vermektedir. Karagöz, Malakanlara olan hayranlığını gizlememekle beraber, çalışmasında bu duygudan sıyrılarak Malakanları ne yermiş ne de övmüştür. Karagöz, "Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri 1878-1921" başlıklı kitabında Kars'taki Malakanlar hakkında detaylı tarihsel bilgiler vermektedir.

Malakanlar hakkında bir çalışma da Somuncuoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Somuncuoğlu (2004), Fındıkoğlu (1966) gibi Malakanlarla birlikte Kazakların göç serüvenleri üzerine odaklanmıştır. "Don Kazakları" başlıklı çalışması Türkiye'den göç etmiş Kazakların ve Malakanların peşinden Rusya'nın Stavropol şehrine giderek onların, göç esnasında ve göç sonrasında yaşadıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Somuncuoğlu'nun kitabı (2004), gidenlerin (Kazaklar ve Malakanlar) ve kalanların (gidenlerin Türkiyeli/Müslüman komşuları) özlemlerine ve buluşturulmalarına dayanan "duygu yüklü" klasik bir göç hikâyesi şeklinde özetlenebilir.

Karagöz'ün (2005) çalışması istisna olmak üzere Türkiye'de Malakanlar hakkında yapılmış/yazılmış çalışmalar

ideolojik bakışların tesirleriyle hazırlanmışlardır. Bunlardan ilki milliyetçi bir bakış açısıyla hazırlanmış (Türkdoğan ve Fındıkoğlu) ve Malakanları adeta "Sovyet ajanları" olarak gösteren çalışmalardır. Söz konusu çalışmalarda zaman zaman Malakanların "ahlaksız", "hayvanî" vb. bir takım "gelenekleri" olduğuna dair yorumlar da bulunmaktadır. Diğer tarafta sosyalist dünya görüşüne sahip kişilerin yaptığı çalışmalar vardır. Milliyetçi yazarların tam tersine Malakanların aşırı yüceltildiği bu çalışmalardan birisi, Düz (2008: 28-29) tarafından kaleme alınan, "Anadolu'nun Yiten Rengi Dindar Anarşistler: Malakanlar" başlıklı makaledir. Konuya romantik bir bakış açısıyla yaklaşan Düz, Malakan inanç sisteminde yer alan kimi düşünce ve pratikleri sol argümanlarla açıklamakta ve Malakanları "dindar anarşistler" olarak tanımlamaktadır. Söz gelimi Düz (2008: 28), Malakan inancında yer alan şiddet ve savaş karşıtlığını "vicdani retçilik olarak" değerlendirmektedir:

> *"Savaş karşıtıdırlar. Askerliği bir tür tiranlık olarak görürler. Askerliği reddettikleri için vicdani retçidirler. Öyle ki askeri malzemeleri taşımaktan bile uzak durmuşlardır. İnsanı tek tipleştiren her türlü üniforma onlara itici gelmiştir."*

"Vicdani retçi" olan Malakanların köylerde yaşamaları da tesadüf değildir. Düz'e (2008: 29) göre, modernitenin insan üzerinden yarattığı mutsuzluktan kaçmak için "doğayı tercih etmişlerdir"

> *"Teknolojiyi reddederler, doğayı severlerdi. Onlara göre her türlü ağır sanayi ve teknoloji, insanı özünden koparan yaşamı karmaşıklaştıran faktörlerdir. Modern toplumun başına bela olan derin mutsuzluk, yabancılaşmadan uzak durmak için şehirden uzak durup doğayla iç içe yaşamak gerektiğini bilirlerdi."*

Nihayet Düz (2008: 29), savaşlardan, yoksulluktan ve doğanın tahribatından dünyayı korumak için tüm insanlığı "Malakan olmaya" davet etmektedir:

> *"Bugün dünyanın en büyük sorunu savaşların yarattığı ölüm, yoksullık sorunu ve doğal dengenin bozulmasıdır. Malakanların yaşam felsefesinde bu iki sorunun cevabı savaş karşıtlığı ve doğaya dönüşüdür. Günümüzde durum böyle olunca her zamanki gibi şimdilik daha çok insanlığın 'Malakanizme' ihtiyaç duyduğu ortadadır."*

Yukarıda verilen çalışmalarda görüldüğü üzere Malakanlar ya "dış güçlerin maşası" (Sovyet/komünist ajanları) ve devlet tarafından kendilerine sunulan hoşgörü ve her türlü imkâna rağmen içlerine kapanıp entegre olmamakta direnen ya da insanlığı kurtaracak bir dünya görüşüne sahip yüce ve erdemli insanlar olarak betimlenmiştir. İlk anlayış, Malakan kimliğinde/dininde meydana gelen değişimleri dejenerasyon olarak yorumlarken, diğeri Malakanizmi iç ve dış çelişkilerden arınmış, tamamlanmış ve insanlığa model olabilecek bir yapı olarak sunmaktadır. Oysa, her iki uç düşüncedeki iddiaların aksine, etnik bir grup olarak Malakanlar da, dünyadaki diğer insanlar/gruplar gibi yeni koşullara göre uyarlanan/değişen, durumsal ve bağlamsal olarak hem ilişkide bulundukları toplumlar, dinler ve iktidarlar karşısında etkilenerek ya da çatışarak hem de kendi içlerindeki sosyal ve ekonomik çelişkiler nedeniyle dinamik ve sürekli inşa halinde bir kimliğe sahiptirler.

Malakanizmin Ortaya Çıkışı

Malakan inanç sistemi büyük oranda resmi Ortodoks Kilisesi karşıtlığı üzerinden inşa edilmiştir. Breyfogle (2007: 224), Malakanizmi Rusların yerli mezhebi/dini olarak ifade etmektedir.[2] Malakanizmin Rusların yerli dini olduğunu gösteren en önemli özelliğinin ise onun çağdaşları olan Batı Protestan hareketlerinden bir hayli farklı olmasıyla ilişkilendirmektedir.

Malakanlardan, Rus yazılı kayıtlarında ilk defa XVIII. yüzyılın ortalarında bahsedilmeye başlanmıştır. Söz konusu kayıtlarda özellikle Rusya'nın güneyindeki Tambov ve Voronezh bölgelerindeki Malakanlardan söz edilmiştir (Breyfogle 2007: 224). Bu durum, XVIII. yüzyılda Malakan hareketinin kırsalda geniş bir taban kazanmasının bir sonucudur. XVIII. yüzyıl aynı zamanda Rusya'nın Batılılaşma hareketlerini hızlandırdığı bir dönemdir.

Batılılaştırma projesi Rus köylüsünün dinsel inançları ve ekonomik uğraşılarını da içeren yaşam tarzına bir mü-

---

[2] Benzer yaklaşımlar Türkiye'de, Alevilik ve Yezidilik üzerinde yürütülen tartışmalarda da görülmektedir. Kimi araştırmacılar Aleviliğin "gerçek" Türk dini ve Alevilerin de "gerçek" Türk olduğunu iddia ederken (bkz. Tanrıtanır ve İşeri 2006), kimi araştırmacalar da Yezidiliğin Kürtlerin "gerçek" dini olduğunu iddia etmektedirler (bkz. Mıhotili 1992, Tori 1999, Bender 2000, Şanak 1997).

dahaleydi. Zira Batılılaştırılma hareketiyle değiştirilen sadece dini kurum ve pratikler değildi; aynı zamanda Rus köylüsünün cemaat dayanışmasına dayalı üretim biçimi de alt üst edilmişti. Bu durum başlangıçta Rus köylüsünün simgesel olarak Çarlıktan ziyade, resmi kiliseyle giriştikleri ve eski defterlerin de açıldığı bir hesaplaşmaya yol açmıştır. Tüm bunlara bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal direncin "halk dini" ideolojisi ile desteklenmesi, Rus köylüsü ve çarlık -ve çarlığın kutsayıcısı Ortodoks Kilisesi- arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. Çünkü toplulukların yaşam tarzları, ekonomik uğraşıları ve bunun etrafında oluşan diğer etkinlikler, grup açısından aslında dünyevi bir uğraşı olmaktan çok, anlamlarla zenginleştirilmiş ve kutsanmıştır. Yani neredeyse her bir etkinliğin ibadet sayıldığı simgesel bir anlam(lar) dünyası söz konusudur. Üretimin, üretim araçlarının ve ürünlerinin; hanenin, ailenin, babanın ve annenin, cemaatin; evliliğin, doğumun ve ölümün her birinin ayrı ayrı kutsallığı vardır. Dolayısıyla dışarıdan dayatılan her türlü yenilik aslında, grubun oluşturduğu anlam dünyasının da değiştirilmesi demektir. Bu durum da kaçınılmaz olarak grup tarafından dirençle karşılanacaktır. Nitekim Cohen (1999: 124), değişim ihtimalinin toplulukça, sanki değişim kaçınılmaz olarak kayıp anlamına geliyormuşçasına meşum bir şey gibi karşılandığını, çünkü kaybetmekten bu kadar korkulan şeyin genellikle "hayat tarzı" olduğu ve bunun da bir parça benlik duygusu olduğunu dile getirmektedir.

Bir köylü hareketi olarak ortaya çıksa da, Malakanizm Ortaçağ köylü hareketinden farklı bir seyir izlemiştir. Ortaya çıkış gerekçeleri genelde öncülleri ve çağdaşları olan köylü hareketleriyle aynı olsa da, Malakanlar iktidarı ele geçirmek gibi radikal istekler taşımadıkları gibi katliamlar ve sürgünler karşısında dahi sessiz kalmışlardır. Malakanların iktidar karşısındaki en önemli direnişleri "pasifizm" olmuştur. Zira İsa'nın şiddet karşıtı yönünü kendilerine düstur edinen Malakanlar, pasifist bir dünya görüşü inşa etmişlerdir. Bu nedenle şiddetin her türlüsü, silah taşımak ve kullanmak hatta militarizmin simgesi olan üniforma giymek dahi dinlerince yasaklanmıştır. Malakanlar için cemaat halinde kolektif yaşamlarını sürdürebilmeleri ve belli yükümlülüklerden muaf tutulmaları yeterlidir. Böylesi bir yaşam sağlayacağı umuduyla sürgünlere dahi boyun eğmişlerdir. Malakanların en ağır baskılar

karşısında hiç isyan etmeyişi, katliamlara sessiz kalışı ve sürgünlere adeta gönüllü gidişleri öncülleri ve çağdaşları olan köylü hareketleriyle karşılaştırıldığında çelişkili durmaktadır. Ancak, Engels'in (1999: 43) Ortaçağ köylü hareketleriyle ilgili yaptığı aşağıdaki tespiti söz konusu durum için açıklayıcıdır. Hatta denilebilir ki, Engels'in saptamaları Malakanların neden "silaha ve savaşa karşı oldukları"na akla yakın bir cevap da vermektedir:

> *"...Kendilerini ezen boyunduruk altında dişlerini gıcırdatsalar da, köylülerin ayaklanması çok güçtü. Dağınıklıkları, ortak bir anlaşmayı son derece güçleştiriyordu. Ardı ardına gelen kuşakların boyun eğme alışkanlığı, birçok bölgede silah kullanma alışkanlığının yitirilmesi, beylerin kişiliğine göre bazen hafifleyen, bazen ağırlaşan sömürünün sertliği, köylüleri dinginlik içinde tutmaya yardım ediyordu. Bu nedenle Ortaçağda birçok yerel köylü isyanları görülür, ama hiç değilse Almanya'da Köylüler Savaşından önce köylülüğün bir tek genel ayaklanması görülmez. Buna köylülerin, tek başlarına, karşılarında prenslerin, soyluluğun ve kentlerin sağlam bir bağlaşma biçiminde birleşmiş örgütlü gücünü buldukları sürece, bir devrim yapmaya yetenekli olmadıklarını da eklemek gerekir."*

Yukarıda özetlenen koşullarda gelişen Malakanizm, üst sınıflara ve kentlilere de hitabeden öncülleri Doukhoborlardan ayrılarak, tamamen köylü sınıfının ilgisini çeken bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır. Mezhebin öncüsü olarak terzi Semon Uklein gösterilmektedir. Semon Uklein, kayınpederi ile beraber 1760 yılında, *Doukhobor*ların inancına esin kaynağı olan kitaplarını ve onların "İsa"sını tartışmaya başlamışlardır. Tartışmalar neticesinde Uklein, yetmiş yandaşıyla beraber *Doukhobor*lardan ayrılmış ve *Dukhovnye Khristianye* (Ruhani Hıristiyanlar) ya da Malakanizm olarak bilinen mezhebi kurmuşlardır[3] (Muranaka 1992: 38-39).

---

[3] Kiev knezi Vladimir'in Hıristiyanlığı kabulünden sonra Rusya'ya Bizans'tan Bulgar alfabesi ve dili getirilmiştir. Bulgaristan'da yüzyıldan fazla işlenen kilise Slavcası bu suretle Rusların din ve edebiyat dilleri olmuştur. Hıristiyanlıkla birlikte Rusya'ya başta din kitapları olmak üzere Rumca ve Bulgarca pek çok eser getirilmiştir. Bu eserler arasında İncille birlikte, 'apokrifik' olarak adlandırılan gizli/yasak din kitapları da bulunmaktaydı. Söz gelimi, Tevrat'ta anlatılan bazı hikayelerin, yalın ve popüler bir dille işlenerek halkın anlayabileceği bir dille yeniden yazıldığı eserler oldukça yaygındı. Nitekim bunlar arasında Bulgaristan'dan getirilen ve Bogomillerin kitapları arasında yer alan 'Tanrı-

Uklein, Doukhobor inancındaki ilkeleri gözden geçirmiş ve bunlar arasından "doğru" olduğuna inandığı ilkeleri kabul ederken, yanlış olduğunu düşündüğü ilkeleri de çıkarmıştır. Saf dışı bırakılanlar arasında; vaftizin, ikon tapınımının ve resmi kilise örgütlenmesinin kaldırılması gibi doğrudan dinsel alana yönelik olanların yanı sıra; statü farklılığını reddetmek ve maddi gelişmenin/zenginliğin karşısında olmak gibi toplumsal eşitlik ilkesi üzerine olanlar ilk akla gelenlerdir. Nitekim Muranaka'nın da (1992: 39) ifade ettiği gibi, *bratsvo* (kardeşlik) ve *obshchestvo* (ortaklık/paylaşım) gibi değerler Malakanizmin merkezinde yer almaktadır[4].

Malakanizmde toplumsal eşitliğin önemini ortaya koyan en önemli bulgu ruhban sınıfının olmamasıdır. Malakanların, *presvitery* olarak adlandırılan cemaat önderleri bulunmaktadır (Lunkin 2000: 85). Ancak presviteryler, ruhban sınıfında olduğu gibi ne çeşitli imtiyazlara sahiptirler ne de dinde uzmanlaşmış, yani dini iş edinmiş profesyonellerdir. Zira Malakan inancı, resmi Ortodoks Kilisesinin tüm uygulamalarıyla beraber ruhban hiyerarşisini de reddetmektedir (Breyfogle 2007: 228). Malakanlara göre "akıl sahibi, dürüst ve toplum nezdinde saygınlığı olan herkes "presvitery" olarak ayini yönetebilir.

Malakan ve Doukhobor mezhepleri, Ortodoks Kilisesinin tüm öğreti ve pratiklerini reddetmekle (Lunkin 2000: 86) beraber, panteist inancın etkili olduğu Doukhoborların aksine Malakanlarda, insanlardan ve doğadan bağımsız mutlak bir tanrı kavramı vardır. Bu anlamda Malakanizm mistisizmden beslenen diğer mezheplerden farklı olarak tüm hayatlarını Tanrı yoluna adayan asketik hareketlere

---

nın Ademi Nasıl Yarattığı' hikayesi, ayrıca yine Tevrat'tan alınarak yazılan ve Süleyman Peygamber'in hikayelerinden birini içeren 'Kitovras Hikayesi' gibi eserler ilk akla gelenlerdir (Kurat 1999: 55). Tüm bu malumatlar aslında Malakanizm ve diğer sektlerin birden bire ortaya çıkmadığını, kültürel dayanaklarının en azından X-XI. yüzyıllara kadar gittiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Malakanizm ve Bogomilizm hareketleri arasındaki teolojik ve pratik benzerlikler bu ilişkiyi doğrular niteliktedir.

[4] Malakanlar defalarca inançlarından dolayı katledilmelerine ve sık sık sürgün edilmelerine rağmen yerleştikleri her yerde çok kısa bir zaman içerisinde yaşam koşulları ve refah düzeyi olarak komşularından çok ileri gitmekteydiler. Bu durumu Buss (2003: 84-85), cemaat dayanışmasına ve cemaatin içerisindeki statü eşitliğiyle üretim araçlarının ortak kullanımına, kısaca kolektivizme bağlamaktadır.

daha yakın görünmektedir (Buss 2003: 85). Malakanlarda "pasifizm" ve "akıl", inancın temelinde yer almakta ve kişisel kusursuzluğa ulaşmak için "çalışmak" en yüce erdem olarak kutsanmaktadır (Muranaka 1992: 39).

Ancak, Malakan ve Doukhoborlar teolojik farklılıklardan daha çok cemaati oluşturan sosyal tabanın farklılığıyla birbirinden ayrılmaktadırlar. Malakanizm *Doukhobor*ların aksine, çoğunlukla köylü tabanlı bir hareket olarak gelişmiştir. Malakanlar kendine özgü cemaat zihniyetini, Doukhoborlardaki gibi tek bir lider kurumundan ziyade, *presviteryl*erden oluşan bir sistem aracılığıyla sürdürmektedirler. Malakan inancının doğası, Doukhoborların inancından çok daha fazla ortaklaşmacıdır. Toplu ibadetler ve *presviteryler* tarafından Kitab-ı Mukaddes'ten verilen vaazlar, Malakanların yaşamlarında çok önemli bir yer tutmaktadır (Lunkin 2000: 86).

Malakanizm ortaya çıkar çıkmaz dinsel ve seküler otoritelerin baskısına ve eziyetine maruz kalmıştır. Bu da onları inançları hakkında gizliliğe zorlamıştır. Hatta ilk zamanlar ibadet için gizlice toplanıyorken aynı zamanda Ortodoks Kilisesi'nden kominyon alıp, ölülerini de Ortodoks ayiniyle gömüyorlardı (Lunkin 2000: 85). Özellikle Çar I. Nikola (1825-55) zamanında Malakanlar ve diğer mezhepler üzerindeki baskı daha da artmıştır (Buss 2003: 85). Malakanlara uygulanan baskı ve sürgünler Malakan cemaatini inançlarını koruma konusunda daha da "inatçı" yapmıştır. Öyle ki, bu durum Malakanların köylü sınıfı orijinli hareketlerinden yeni bir etnik kimlik "doğurmuş"tur. Yani sınıfsal olarak ortaya çıkan bir hareket; yaşanan çatışmalar, dışlamalar ve zamanla tamamen farklılaşan dinsel inançlarının sağladığı ideolojik dayanakla etnik bir kimliğe dönüşmüştür.

Öte yandan ortaya çıkan Malakan kimliği de diğer tüm kültürel kimlikler gibi, heterojen bir yapıya sahiptir. Nitekim grup içi çelişkiler ve bu çelişkilerin tetiklediği çatışmalar Malakanizmi henüz ilk yıllarından itibaren farklı kollara ayrılmıştır: Museviliğe çok yakın duran *Subbotnik*ler, ayinlerinde her türlü coşkunluğu reddeden *Postoyanyi*ler ve ayinlerinde kutsal ruhun esiniyle vecde gelip zıplayan

*Prygun*lar[5] (ruhani zıplayıcılar) Malakanizm içerisinden çıkan hareketler arasındadır[6] (Muranaka 1992: 39-40).

Sonuç olarak yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde, Malakanların Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmalarında hem ekonomik hem de dini gerekçelerin birlikte rol oynadığı söylenebilir. Ağır vergiler, serfliğin geliştirilerek kolektif köylerin dağıtılması vb "ekonomik gerekçe"ler iken; Rus Ortodoks Kilisesi'nin düşüncelerinin ve ritüellerinin Yunan Ortodoks Kilisesi'ne göre yeniden düzenlenmesi, dinlerinin emrettiği "Hıristiyan kardeşliği" ilkesinin yaşatılmasına uygun olan cemaat sisteminin dağıtılması vb de "dinsel gerekçe"lerdir. Aslında Malakanlarda ekonomik ve dinsel alan iç içe geçmiş durumdadır. Ekonomilerinin temelini oluşturan köy kolektivizminin sürdürülmesinde inançları oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Zira Malakanlarda, özellikle tarım ve hayvancılık üzerinden temellendirilen uyarlanma stratejisinde cemaat için ortaklaşa çalışmak ibadet olarak kabul edilmektedir.

"Malakan" İsminin Kaynağı

Dış Yorumlar

En yaygın kabul gören "dış" yoruma göre, Ortodoks Kilisesi tarafından perhiz döneminde süt ve süt ürünlerini tüketen ve kiliseden ayrılan gruba, Rusça'da "süt içenler" anlamına gelen Malakan ismi verilmiştir (Türkdoğan 2005, Somuncuoğlu 2004, Muranaka 1992). Dışarıdan verilen bu adlandırmada aslında Malakanların "sapkın" oldukları vurgulanmaktadır.

İkinci dış yorumda ise, Malakan adının Rusça süt nehri anlamına gelen *Molotchnaya* kıyısında yerleşmiş olan *Doukhobor*lardan geldiği iddia edilmektedir. Molotchnaya kıyılarından Doukhobor ve Malakan inançlarının ortaya çıkıp yayıldığı yer olarak bahsedilmektedir (Muranaka 1992: 38-39).

---

5 Prygunyler, önderleri Maxim Rudometkin'den sonra Maksimistyler olarak adlandırılmışlardır (Muranaka 1992: 40). Türkdoğan'ın (1971) çalışmasında bahsettiği ayin sahnesi dikkate alındığında, Kars'a yerleştirilen Malakanların çoğunlukla Prygunylerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

6 Malakan nüfusu içinde en kalabalık grubu Postoyanyiler oluşturmaktadır, onları Prygunler takip etmektedir (Muranaka 1992: 40).

İç Yorumlar

Malakanların kendi yorumlamalarının ilkinde, "Malakan" kelimesinin 'kutsal sütü içenler' anlamına geldiği ifade edilmektedir. "Süt içenler" anlamındaki bir diğer iç yorum da sürgünle ilişkilidir. Bu yorum; atalarının Rusya'dan sürgün edilirken yolda su bulamadıklarından su yerine süt içtikleri, bu nedenle "süt içenler" anlamına gelen Malakan adını aldıkları şeklindedir. Sütle bağlantılı son açıklama da sütün rengi ve temizliğiyle alakalıdır; inançlarının "temiz bir süt gibi beyaz ve saf" olduğu, dolayısıyla "Malakan" adının da "süt gibi temiz" anlamına geldiği kabul edilmektedir.

Son olarak inançları uğruna ölen ilk mensuplarına gönderme yapan bir yorum dile getirilmektedir. Bu açıklamada; "onlardan bir kaçı" anlamına gelen "*malo*" kelimesi ile "ölüm" anlamına gelen "*kanuli*" kelimesinin birleşmesi olan "*Malokanuli*"den evrilerek Malakan adının türediği ifade edilmektedir.

Süt nehri anlamına gelen *Molotchnaya'dan*, Malakan adının evrildiği şeklinde teritorya temel alınarak yapılan yorum dışında diğer beş yorum doğrudan dinsel referanslara dayanmaktadır. Söz konusu dinsel içerik genel olarak "süt" metaforu kullanılarak dışarıdakiler -Ortodoksların açısından aşağılama amaçlı "günahkar" ve "sapkın" şeklinde kabul görmüşken; Malakanlar açısından; "kutsal sütü içenler", "süt gibi temiz" ve "sürgün yolunda su yerine süt içenler" şeklinde çileye gönderme yapan bir anlam yüklenilerek sahiplenilmiştir.

Aslında, etnikleşme sürecinde aldıkları "süt içenler" anlamına gelen "Malakan" kolektif adlandırması hem dinsel bir anlam taşımakta hem de Malakanların ekonomik faaliyetlerine (mandıracılık) işaret etmektedir. Dolayısıyla, Malakan adının ortaya çıkmasında hem inançlarının hem de ekonomik faaliyetlerinin birlikte rol oynadığı söylenebilir.

Malakanların Kars'a Sürgünü

Çarlık tarafından baskı ve katliama uğratılan Malakanlar, tüm bunlara rağmen inançlarından vazgeçmemeleri nedeniyle II. Nikola döneminde sürgün edilmeye başlamışlardır. Sürgün yerlerinden biri de o dönem Rusların elinde bulunan Kars bölgesidir. 1880-1881 yıllarında Kars'a yerleştirilmeye başlanan Malakanların burada 35 köy kurduğu kaydedilmektedir (Somuncuoğlu 2004: 99, Türkdoğan 1971: 26).

Kars, daha önce Osmanlı'nın bir sancağıyken Çarlık döneminde Ardahan ve Oltu kazaları ile sınırları genişletilerek *Zakafkasya* Genel Valiliğine bağlı bir *Oblast* haline getirilmişti (Ortaylı 1978: 344-5). Hem Osmanlı döneminde hem de Çarlık döneminde Kars, merkezden uzak bir sınır bölgesi olma özelliğini sürdürmüştür. Dolayısıyla günümüzde de aynı özelliği nedeniyle ekonomik olarak kalkınamamış bir şehir olagelmiştir. Ancak yine de Çarlık döneminde, garnizon şehri olması nedeniyle, bir takım yeniliklerin yapıldığını görmekteyiz.

Bu yeniliklerinden ilki Kars'ı Tiflis üzerinden Kafkasya'ya bağlayan demir yoludur (Ortaylı 1978: 346). Askeri amaçla düşünülen bu hattın Kars'ın ticaret hayatına ve demografik yapısına bir canlılık getirdiği açıktır. Öte yandan toplumsal düzende de bir takım yeniliklerin olduğu kaydedilmektedir. Çar yönetiminde Kars ahalisi; *dvoryanstva* (zadegân), *duhavenstva* (ruhban), *gorodnîi sosloviî* (kentli) ve *krestyanstva* (köylü) olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştı (Ortaylı 1978: 347). Aynı dönemde sanayi alanında ise, manifaktür düzeyinde ve daha ziyade gıda alanında işletmelerin açıldığı ifade edilmektedir. Bu işletmeler arasında yağ imalathanesi, peynir imalathanesi, değirmencilik, dericilik, dokumahane, şaraphane, bira imalathanesi, boyahane, madensuyu imalathanesi, briket imalathanesi, kireç ocağı ve kerpiç-tuğla ocağı başta gelmektedir (Ortaylı 1978: 351-2). Tarım alanında da, *Malakan atı* olarak adlandırılan güçlü bir at cinsinin ağır pulluklarda kullanılmasıyla ekilebilir arazi iki kat artırılmıştır. Aynı şekilde yine *Malakan ineği* olarak bilinen melez sığırların yaygınlaştırılmasıyla süt ve süt ürünlerinde önemli artılar elde edilmiştir. (Ortaylı 1978: 355). Ancak bu yenilikler arsında en önemlisi kentsel alanda gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de Kars şehir planında ve mimarisinde somut olarak görülebilen şehircilik anlayışı Çarlık dönemi Rusyası'nın izlerini taşımaktadır.

Bu gelişmelere paralel olarak, etnik yapıda da çeşitlilik artmıştır. Ortaylı'ya (1978 : 348) göre, Çarlık döneminde Kars nüfusu 292.498'dir. Malakanların nüfusu ise 12.764 olarak ifade edilmektedir. Malakanlar Kars'ta, başta o zamanki adı *Zaruşat* olan Arpaçay İlçesine olmak üzere, Selim ve Göle ilçeleri ile merkez köylerine yerleştirilmişlerdir. Hatta Selim İlçesinin Malakanlar tarafından kurulduğu ve orijinal adının *Nova Selim* olduğu ifade edilmektedir

(Somuncuoğlu 2004:99). Kendi topraklarında ziraatla uğraşan Malakanlar Kars'ta da aynı uğraşlarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki, günümüzde Kars'ta ziraatı yapılan pek çok ürün ilk defa Malakanlar tarafından yetiştirilmeye başlanmıştır. Bunlar arasında patates (*kartof*), ayçiçeği (*sıruşka*), domates, salatalık, bezelye, nohut, soğan, biber gibi ürünlerin yanı sıra elma, çilek, erik, vişne, armut gibi meyveler başta gelmekteydi (Türkdoğan 1971: 28-9). Hayvancılık alanında da başarılı olan Malakanlar, *zavot* denilen ve günümüzde de sürdürülen mandıracılık geleneğinin Kars'ta gelişmesine katkı sunmuşlardır. Tarım ve hayvancılık dışında değirmencilik, yağ imalatçılığı, sabun imalatçılığı, demircilik ve dişçilik gibi uzmanlık gerektiren mesleklerle de uğraştıkları bilinmektedir. Değirmencilik alanında o kadar başarılı olmuşlardır ki çevre illerde dahi tercih edilen ustalar yetiştirmişlerdir. Türkdoğan'ın da (1971:39) değindiği gibi yukarıda bahsi geçen meslekler Malakanlar için tarım ve hayvancılığa alternatif olsalar da, aynı zamanda birbirlerine sıkı sıkıya bağlı cemaatte birey ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Zira bu mesleklerin icrası için Malakanlar mevsimlik olarak çevre illere dağılmak zorunda kalmışlardır.

Çarlık dönemi Kars'ında yaşayan Ortodoks Ruslar ile Malakanların hiçbir şekilde kaynaşmadığı söylenebilir. Kars'a yerleşen Ortodoks Rusların büyük bir çoğunluğu zaten asker kökenli idi. Geriye kalan kesim ise ticaretle uğraşan kentlilerdi. Söz konusu grup ile Malakanlar arasındaki etnik sınır dinsel olarak anavatanlarında zaten belirlenmişti. Öte yandan Malakanların kırsal kökenli olması ve bu özelliklerini Kars'ta da sürdürmeleri, sınıfsal olarak da kaynaşmayı engelleyen bir unsur olmuştur. İnançları nedeniyle endogamik bir topluluk olan Malakanların bu özellikleri onları kapalı bir cemaat olarak dışarıdan gelen dinsel ve toplumsal tesirlere ve değişimlere karşı direngen bir halk yapmıştır. Ancak dinsel ve toplumsal yapılarındaki bu muhafazakâr yapılarının aksine teknolojik alanda yeniliklere açık olan Malakanlar, tarım ve hayvancılık alanındaki modernleşme sürecinde bölgenin en önemli itici gücünü oluşturmuştur.

Cumhuriyet Döneminde Malakanların Durumu

1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile Kars'ın Türkiye'ye bırakılmasına (Ortaylı 1978:343) paralel olarak, ülke-

lerine geri dönen Ruslarla birlikte Malakanların da önemli bir kesiminin geri döndüğü bilinmektedir (Fındıkoğlu1966, Türkdoğan 1971, Somuncuoğlu 2004). Gitmek istemeyen Malakanlar ise hukuki olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayılmışlardır (Somuncuoğlu 2004: 99). 1962 yılına kadar Kars'ta kalmış olan bu grup Arpaçay İlçesi'ne bağlı Yalınçayır ve Atçılar ile merkeze bağlı Çalkavur köylerine yerleştirilmişlerdir (Türkdoğan 1971: 18).

Cumhuriyet döneminde Kars'ta kalan Malakanların dinsel kaygılar nedeniyle ata topraklarına (Rusya'ya) gitmedikleri söylenmektedir (Fındıkoğlu 1966, Türkdoğan 1971). Ancak daha sonra 1962 yılında yine aynı kaygılardan dolayı Türkiye'den ayrılarak Rusya, ABD, Kanada ve Meksika'ya gitmişlerdir. 1960 nüfus sayımına göre, Türkiye'de kalan Malakanların sayısının 1500'ün üzerinde olduğu belirtilmektedir. Bu nüfusun 693'ü Yalınçayır, 626'sı Atçılar ve 200'ü Çalkavur köylerinde yaşamaktaydı. Ayrıca birkaç hanenin de iş nedeniyle çevre illerde bulunduğu ifade edilmektedir (Türkdoğan 1971: 24).

Hukuki olarak Türkiye vatandaşı olan Malakanlara 1935 yılında devlet tarafından birey başına 14 dekar, buna ek olarak hane başına da 15 dekar toprak dağıtılmıştır. Malakanlar da diğer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi askere gitmekte ve vergi vermekteydi (Fındıkoğlu 1966, Türkdoğan 1971, Somuncuoğlu 2004).

Başta Fındıkoğlu (1966), Türkdoğan (1971) ve Somuncuoğlu (2004) olmak üzere tüm araştırmacılar, Malakanların Türkiye'den ayrılmalarında en önemli etken olarak genç Malakanların evlenme sorununu göstermektedirler. Söz konusu araştırmacılar, Malakanlarda "yedi/dokuz göbeğe" kadar olan akraba evliliğinin yasak olduğunu söylemektedirler. Dolayısıyla bu durumun, Malakanlar arasında eş bulma seçeneğini azalttığı ve Malakanların da Türkiye'yi "terk etmek zorunda kaldıkları" ifade edilmektedir. Ancak, Malakanların ayrılma nedeni olarak sadece "evlilik" sorununun gösterilmesi tarafımca kuşkuyla karşılanmaktadır. Zira bölgede adeta kültürel adacıklar şeklinde yaşayan Malakanlar üzerinde çoğunluğun hem psikolojik hem de fiziksel baskısının olması da süreci tetikleyen etkenler arasına eklenmelidir. Zira 1950'li yıllar Türkiye'de gayrimüslimler üzerindeki baskının arttığı bir dönemdi. Aynı dönemde patlak veren 6-7 Eylül Olayları bu sürecin son halkasını oluşturmuştu. Kars'ta da bazı

kesimlerin Malakanların arazilerine ve mallarına göz diktiği, bu nedenle sürekli onları rahatsız ettikleri halen anlatılmaktadır[7].

Üstelik siyasi ve askeri otoriteler, diğer gayrimüslim grupları askere almazken, Malakanlara askerlik zorunluluğu getirmişlerdir. (Karagöz 2005: 160-162). Karagöz'e (2005: 160-162) göre bu ve benzeri uygulamalar Malakanları sindirmek ve Sovyetler Birliği'ne gitmelerini sağlamak için bilinçli olarak uygulanan bir politikaydı. Nitekim Kazım Karabekir'in aşağıdaki ifadeleri Malakanların gidişlerinde evlilikten daha önemli sorunlarının olduğunu ortaya koymaktadır:

> *"Malakanlar Ruslar zamanında dahi askerliğe gitmezlermiş, erkekleri hep sakallı. Umumiyetle iri vücutlu, canlı kanlı, sıhhat numunesi insanlar. Elbise ve vücutları temiz. Hayvanları kadana, arabaları çok eşya alır, dört tekerlekli, büyük ve sağlam. Ziraat, ekme, biçme aletleri hep son sistem, yalnız kuvvei ceriye beygirdir. Kan dökmek en büyük günah imiş, harpte dahi olsa. Ben onları yalnız nakliyede kullanıyordum. Buna dahi itiraz ediyorlardı. Kars'ın her tarafında şoseler boyunca uzanan bu köylüler teşvikatla Bolşevik teşkilatına başlayarak bugün gösterdikleri samimi hayatlarını bozmaya da başlamışlardı"* (akt. Karagöz 2005: 168).

Bu gelişmeler doğrultusunda bölgeden göç edenlerin büyük bir çoğunluğu Rusya'ya gitmiştir. Ancak, Rusya'da dini inançlarını yaşayamayacaklarını düşünen bir kesimin ise daha önce ABD, Kanada ve Meksika'ya göçmüş olan dindaşlarının yanına gittiği bildirilmektedir (Türkdoğan 1971 ve Somuncuoğlu 2004).

Günümüzde Türkiye'de artık hiç Malakan kalmamıştır. Kars'ın Arpaçay İlçesi'nde anadili Rusça olan küçük bir topluluk bulunmaktadır. Yöre insanı anadillerinden dolayı bu grubu Malakan olarak adlandırmaktadır. Ancak 2007 Temmuz ayında tarafımca yapılan bir mülakatta cemaat önderleri, "kendilerinin Baptist olduğu"nu, hatta "Malakan olarak tanımlanmaktan büyük rahatsızlık duydukları"nı, çünkü Malakanların "dinsel olarak sapkın" bir topluluk olduğunu ifade etmiştir. Arpaçaylı Baptist topluluğun, dışa-

---

7 Bölgede Malakanların mallarını yağmalayarak zengin olan ancak onların "ahını aldıkları" için daha sonra hem servetlerini hem de sağlıklarını kaybeden insanlarla ilgili pek çok hikâye hâlâ anlatılmaktadır.

rıdan, anadilleri (Rusça) ve dinleri (Hıristiyan) nedeniyle, Malakan adıyla tanımlanması dahi Malakanların Kars bölgesinde ne denli derin izler bıraktığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Ç. Ceyhan SUVARİ

Kaynakça

BENDER, Cemşid. *Kürt Mitolojisi 2*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2000.

BREYFOGLE, Nicholas B. "Prayer and the Politics of Place: Molokan Church Bulding, Tsarist Law, and the Quest for a Public Sphere in Late Imperial Russia", *Religion and Spirituality in Modern Russia*, ed. Mark D. Steinberg ve Heather J. Coleman, Indiana: Indiana University Press, 2007: 222-252.

BUSS, Andreas. *The Russian Orthodox Tradition and Modernity*. Boston: Brill, 2003.

COHEN, Anthony P. *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Yayınevi, 1999.

DÜZ, F. Tekin. "Anadolu'nun Yiten Rengi Dindar Anarşistler: Malakanlar", *Esmer*, Sayı 37, 2008: 28-29.

ENGELS, Friedrich. *Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1999.

FINDIKOĞLU, Z.F. *Türkiye'de İslâv Muhacirleri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1996.

KARAGÖZ, Erkan. *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri 1878-1921*, İstanbul: Asya Şafak Yayınları, 2005.

LUNKIN, Roman ve PROKOFYEV, Anton. "Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism", *Religion, State and Society*, vol. 28, No: 1, 2000: 85-92.

MIHOTULİ, Selahaddin. *Arya Uygarlıklarından Kürtlere*. İstanbul: Berfin Yayınları, 1992.

MURANAKA, Therese Adams. *The Russian Molokan Colony at Guadalupe, Baja California: Continuity and Change in a Sectrarian Community*, A Dissertation Submitted of the Faculty of the Department of Anthropology, The University of Arizona, 1992.

ORTAYLI, İlber. *Çarlık Rusyası Döneminde Kars*, İstanbul: Ed. Fak. Matbaası, 1978.

SOMUNCUOĞLU, Servet. *Don Kazakları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.

ŞANAK, Musa. *Mezopotamya'da Dinlerin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Aram Yayınları, 1997.

TANITTIRAN, Hakan ve İŞERİ, Gülşen. *Aleviler Aleviliği Tartışıyor*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006.

TORİ, *Kürt Kültür Tarihi*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1999.

TÜRKDOĞAN, Orhan. Malakanların Toplumsal Yapısı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 1962.

____ *Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1971.

____. *Etnik Sosyoloji-Türk Etnik Sosyolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.

____ *Kars'ta Bir Etnik Grup- Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Kafkasyalılar

Kafkas halklarını anlatmak, anlamak, başarısızlığa baştan razı olmayı gerektiren zor bir uğraş. Bu zorluğun ilk durağı daha Kafkasya'nın neresi olduğunu belirleme çabasında önümüze çıkmaktadır.

Günümüzde geçerli uluslararası medya dilinde Kafkasya ve Kafkas devletleri denince akla Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gelmektedir. Kafkas sıradağlarının zirveleri ve Kuzey yamaçlarından Kuban ve Terek nehirlerine ulaşan düzlükler ve bu toprakların üzerindeki siyasi yapı "Güney Rusya Federal Bölgesi" olarak bilinmektedir.

Oysa gazete sayfaları literatürünün bir parmak derinine inildiğinde, yukarıda sözü edilen üç ülkenin, uluslararası ilişkiler literatüründe "Transkafkasya" yani Kafkas Ötesi, Kafkas Ardı ülkeleri olarak tanımlandığı görülür. Buraların adı, eski dilde ise Mavera-i Kafkasya'dır, Kafkasya'nın bittiği yer ki ironik bir biçimde, günümüzde Kafkasya'nın belki bir anlamda bitişini getirecek olaylara sahne olmaktadır.

İşte bu Kafkas ötesi devletlerinin hemen bitişiğinde yer alan, kendi ötesini tanımlamada etkin kriter olan asıl Kafkasya ise, uluslararası siyasi literatürde kendine özgü bir kimlikle yer almadığı gibi; lokal siyasi arenada da Rusya'nın sorunlu bir bölgesi olmaktan öteye bir anlam ifade edememektedir. Hatta Kafkasya, birleşmesi akıl karı olanların ayrıldığı, ayrı olması daha makul olanların bir araya getirildiği yerel siyasi sınırları ile, pandoranın kutusu deyiminin en canlı örneği olarak durmaktadır.

Sözü daha fazla uzatmadan, Kafkasyalıları ve onların Türkiye macerasını olabildiği kadar tutarlı bir zemine oturtabilmek için, Kafkasya'yı coğrafi, iktisadi, etnik, dini, kültürel, tarihi ve siyasi nitelikleriyle tanımaya çalışalım.

Coğrafi Açıdan Kafkasya

Kafkas coğrafyasının belkemiği, Kırım yarımadasının karşısında başlayan, bir süre Karadeniz kıyılarını takip ederek güneydoğuya inen, daha sonra içeri doğru batı - doğu doğrultusunda uzanarak Asya ve Avrupa kıtaları arasında doğal bir sur oluşturup en yüksek noktası olan Elbruz (Oşhamafe; Oshamaho; Mingi Tav)'de 5633 metreye ulaşan, Hazar kıyılarına yaklaşırken tekrar güneydoğuya doğru kıvrılarak Baku yakınlarına kadar ulaşan, yaklaşık 1200 km. uzunluğa erişen Kafkas sıradağlarıdır.

Bu coğrafya kuzeye doğru alçalarak Kuban ve Terek nehirlerine ulaşır. Kuzeyde Don ağzı, Maniç Çukurluğu ve Kuma ağzı hattına kadar olan bölgeyi de Kafkas coğrafyasının uzantısı olarak kabul eden yaklaşımlar da vardır. Güneyde ise, Kafkas sıradağları esasen Gürcistan ve Azerbaycan'ın batı - doğu doğrultusunda kesen Kura nehrinde sınırlanmakla birlikte, özellikle siyasi nedenler ve coğrafi benzerlikler nedeniyle coğrafi sınır daha güneydeki Aras nehrine kadar uzanmaktadır. Hatta İran'ın Tebriz kentine kadar olan bölge ile Türkiye'nin Kuzeydoğusu da (Rize, Artvin, Ardahan, Kars ve Iğdır) Kafkas coğrafyasının uzantısı olarak kabul edilmektedir.

İktisadi Açıdan Kafkasya

Tarih boyunca coğrafi engeller nedeniyle büyük bölümünde ticari ve sınai gelişme görülmeyen bölgede, ipek yolunun da Kafkas dağlarının çok sınırlı geçit vermesi nedeniyle bölgeye katkısının az olması nedeniyle 20. yy'a kadar iç pazara yönelik bir tarım ekonomisi ve el sanatları, sınırlı oranda madencilik dışında çok büyük iktisadi gelişmelerden söz edemeyiz. Tabii bu durum Kuban uygarlığı, Kolhis uygarlığı gibi uygarlıkların gelişmesine engel olmamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, merkezi planlamanın, SSCB'nin genel iktisadi ve siyasi çıkarları, öncelikleri çerçevesinde orada burada geliştirdiği ve bugün için küresel ekonomi ve rekabet çerçevesinde önemini kaybetmiş sanayi yatırımlarını bir tarafa bırakırsak, petrol, doğalgaz kaynakları ile esas olarak bunların nakil hatları, bölgenin bugününü ve geleceğini belirleyecek, en önemli iktisadi faaliyetidir.

Bu enerji kaynaklarını ve hatlarını Rusya'nın kontrol etme çabasına karşın, Batının bu bölgede her türlü riski

göze alarak attığı adımlar, 1990'lı yıllardan beri giderek artan çatışmalara neden olmaktadır.

Dini Açıdan Kafkasya

4. - 5. yy'a kadar Kafkasya genel olarak doğa güçlerine dayalı kendine özgü geleneksel inançların etkisindeydi. Ancak Yunanlıların, Bizans'ın ve İran'ın etkisiyle, Hıristiyanlık ve Ateşperestlik (Zerdüştlük, Mecusilik) gibi dinler, özellikle Güney ve Doğu Kafkasya'da yayılmaya başladı.

Bölgede etkili olan ve yerel olmayan ilk büyük din, İran'ın bölgedeki etkinliği nedeniyle Ateşperestlik oldu. Bölgedeki güçler dengesinin değişmesi ve zamanla İran'da İslamiyetin yaygınlaşması ile Güney Kafkasya'dan Doğu Kafkasya'ya doğru çekilerek 7. – 8. yy.larda büyük ölçüde ortadan kalktı. Belki Nevruz (Newroz) kutlamalarının Kafkasya'nın değişik bölgelerinde hala sürüyor olmasında bu dinin bir etkisi olduğu düşünülebilir.

Hıristiyanlık ise Anadolu'dan Kafkasya'ya yayılmış bir dindir. İlk önce Gürcüler arasında 4. yy.'da yayılmaya başlamış, zamanla daha zayıf bir biçimde kuzeye doğru yayılmıştır. İslamiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte kuzeyde Osetler dışında büyük ölçüde silinmiş, ancak 16. – 17. yy.'dan itibaren Rusya'nın bölgeye girmeye başlaması ve koloniler kurmasıyla tekrar, bölgede hakim bir din haline gelmiştir. Ancak bu hakimiyet Çerkeslerin ve diğer yerli halkların arasında yayılmaktan çok, 1864'teki büyük Çerkes sürgününden sonra Rus nüfusunun başat nüfus hale gelmesinden kaynaklanmıştır.

Yahudiliğin ise bölgede ilginç bir tarihi vardır. Asurluların, Yahudileri sürmesinden sonra kaybolduğu düşünülen 13. Yahudi kabilesinin Kafkasya'ya geldiği iddiası vardır. Bunun dışında, 5. ve 10. yy'lar arasında Doğu Avrupa ve Kafkasya'da yayılan Hazar hanlığında Yahudiliğin yayılması ile, bu halktan bugüne kalanlar olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında çeşitli tarihlerde Rusya ve Anadolu'dan Kafkasya'ya yerleşen Yahudi toplulukları olmuştur. Daha eski kökene sahip Dağ yahudisi ya da Tat'lar denen Yahudilerle, sonradan gelenlerin inanışları ve yaşam tarzları arasında fark olmakla birlikte günümüzde sayıca çok azalmış durumdadırlar. 2008 yılında Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırısı sırasında Şinval'de en çok zarar gören mahallelerden birisi de Yahudi Mahallesi olmuştur.

İslamiyet, Araplar ve İran'lılar aracılığı ile 7. Ve 8. yy.'larda Kafkasya'ya girmiş olmasına rağmen uzun bir süre neredeyse sadece Doğu Kafkasya'da yayılabilmiştir. Ancak 16. Ve 17. yy'lardan itibaren Osmanlı'nın bölgeye ilgi göstermeye başlaması ile Batı ve Güney Kafkasya'da İslam yayılmaya başlamış, buna karşın 19. yy. başlarına kadar Kuzey Kafkasya'da geleneksel inanışlar başat unsur olarak kalmayı sürdürmüştür. Özellikle Rus baskısının artması ile Osmanlı'nın doğal bir müttefik olarak görülmeye başlamasının etkisiyle İslam ancak 19. yy'ın ortalarında başat bir din haline gelmiştir.

Buna karşın, Nart'lar denilen doğaüstü güçlere sahip atalara, çeşitli meslekler ve doğa güçlerine hakim olduğuna inanılan tanrılara dayalı ve Habze (Khabze, Xabze) olarak adlandırılan ve tüm toplum yaşamını düzenleyen sözlü bir hukuk ve adetler toplamına dayanan geleneksel inanış ve yaşam tarzının bugün bile tam olarak ortadan kalktığı söylenemez. Dini ritüeller olarak kalmamış olsa da (ki bazı oyunlar ve adetler bu ritüellerin devamıdır), kültürel ritüeller olarak Habze Kafkasya'da da diasporada da Kafkasyalıların hayatını güçlü bir biçimde etkilemeyi sürdürmektedir. Bu kültür Çerkes olarak bilinen Kuzey Kafkas halklarının içinde ve tüm diğer Kafkas halkları arasında değişik ad, nüans ve ağırlıklarla da olsa ortak bir değer olarak yaşamaktadır.

Kültürel Açıdan Kafkasya

Her köşesinde gerçekleşmiş ya da potansiyel halde çatışma bölgeleri bulunsa da, aile içi ilişkiler, sosyal yapılar, sınıfsal yapılar, refleksler, duyarlılıklar, giyim - kuşam, mutfak kültürü, tarım ve el sanatları vb. açılardan sayılamayacak kadar çok benzerlikler kolayca görülebilmektedir. Buna karşın, en yakın dili, hatta şiveyi konuşuyor olsalar da herhangi iki Kafkas halkının ufacık da olsa farklılıkları uğruna savaşmayı bile göze alabileceklerini söylemek mümkündür.

Ortak kültürel değerler, dışarıdan bakan birinin, Kafkas halklarını en fazla Çerkes, Gürcü ve Azeri olarak tasnif edebilmesine olanak sağlayacak seviyededir. Bu durumu şöyle ifade etmekte mümkündür: bir Türk yada başka coğrafyadan herhangi biri, bir Adige'yi, bir Azeriyi, bir Gürcüyü bir Abaza'yı görünüşü ve kültürel öğeleriyle tanımlamaya çalıştığında bunları birbirinden ayıracak unsurlar görmekte

çok zorlanacaktır. Ama bu durum, ne yazık ki bu halkların ortak çıkarları yönünde işbirliği yapmalarını henüz sağlayamamıştır.

Siyasi Açıdan Kafkasya

Şu anda Kafkasya coğrafyasında uluslararası ilişkiler açısından tanınan dört devlet bulunmaktadır[1]: Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan.

Bu devletlerin her biri ise, hem birbirleri ile, hem de kendi içlerinde açık çatışma ve savaşlara sahne olmaktadır.

Ermenistan, 1917'de kurulan Transkafkasya Federasyonunun kısa sürede dağılması ile 1918'de bağımsız olmuş, 1920'de ise SSCB'ne katılmıştır. 1991'de ise tekrar bağımsız olmuştur. 29743 km'lik yüzölçümü ve 2008 tahmini olarak 3.230.000 kişilik nüfusu ile en küçük Kafkasya ülkesidir. Buna karşın, Gürcistan'la Cavaheti bölgesi Ermenileri, Türkiye ile 1915 olayları, Azerbaycan'la da Dağlık Karabağ bölgesi nedeniyle ciddi sorunlar yaşayan bir ülkedir. Yalıtılmış konumu nedeniyle ekonomisi gerilemekte, nüfusu düşmektedir. Karabağ savaşı nedeniyle ülkedeki Azeriler sürülmüş, çok az sayıda Kürt, Yezidi ve Rus nüfus dışında azınlık kalmamıştır. Bölgedeki tek müttefiki Rusya olduğundan, İran'dan da toprak talebi olsa da bu konuda sessiz kalmaktadır.

Zorunlu olarak müttefik olduğu Rusya'ya rağmen, büyük diasporasının ABD ve Avrupa ile eklemlenmiş olmasının yarattığı çelişki, Ermenistan'ı Türkiye ile yakınlaşmaya zorlamaktadır. Kesin olmayan bilgilere göre Türkiye'de çalışan Ermenistanlı sayısı 30.000'i aşmıştır. 1915 olayları hakkında ise, ileride değineceğimiz ara çözüm tarzında tezler gündeme gelmektedir.

Azerbaycan, 86.597, km2'lik yüzölçümü, 2008 itibariyle 8.177.000 kişilik nüfusu ile Trans Kafkasya'nın en büyük ülkesidir. Ülkede çok sayıda azınlık yaşamaktadır ve kendi okulları bulunmaktadır. Ancak doğal olarak Dağıstan'ın uzantısı olan bir kısım toprağın ve halkların Azerbaycan'da olması ileride bir takım sorunlar doğmasına yol açabilecektir. Buna karşın Ermeniler'in büyük bölümü Dağlık Karabağ'ın işgalinden sonra sürülmüşler ya da kaçmışlardır. İktisadi açıdan bölgenin en avantajlı ülkesidir. Tarımsal

[1] Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş olan ve şu anda Rusya ve Nikaragua dışındaki ülkeler tarafından tanınmayan Abhazya ve Güney Osetya dışında.

olarak zengin kaynaklarının yanısıra, petrol ve doğalgaz zenginliği parasal bir güç katmış olsa da, Aliyev ailesine dayalı bir totalitarizm de yaratmıştır. Bu zenginliğin bir bedeli de emperyalist devletlerin hedef ülkelerinden biri haline gelmiş olmasıdır.

Azerbaycan'ın diğer bir potansiyel sorunu ise İran Azerbaycan'ıdır. 19. yy'a kadar, bölgesel hanlıklar şeklinde de olsa, kısmen bağımsız, esas olarak da İran etkisi altında bir arada bulunan Azerbaycan toprakları ve halkının yarıdan çoğunun, İngiltere'nin bölgedeki politikalarının da etkisiyle İran'da kalması, yarısının ise Rusya'nın eline geçmesi sonucunda, bugüne kadar süren bir bölünme gerçekleşmiştir. Gelecekte ciddi bir çatışma tehlikesi taşımaktadır.

Gürcistan, 69.700 km2'lik bir toprağa sahip görünse de 1991'den beri yaklaşık 12.000 km2'lik bir kısmını kaplayan Abhazya ve Güney Osetya'nın başlangıçta fiili, 2008'den itibaren ise çok sınırlı da olsa resmen bağımsız olması ile, egemenlik alanı bugün için 57.000 km2'nin altına düşmüştür. Federal olan yapısını 1991'den itibaren üniter bir yapıya çevirmesi sonucunda sürekli olarak çatışma ve savaşlarla yüzyüze kalmıştır. Nüfusu tahminen 4,5 milyon civarındadır.

Tarih boyunca çeşitli bölge ülkelerinin istilası ile karşılaşmış olmasının etkisiyle 1801 yılında Rusya'ya ilhak olmuştur. Bağımsızlığın kaybının karşılığında nispeten istikrara kavuşmuş ve özellikle Kuzey Kafkas halklarının yaşadığı savaş ve sürgünden kaynaklanan nüfus kaybına karşın, görece büyük bir nüfusa ulaşmıştır. 1917 ekim devriminden sonra Rusya'nın bölgeden çekilmesi ile bağımsızlığını ilan eden ilk ülkelerden biri olması, nüfus üstünlüğü gibi nedenlerle şimdiki Gürcistan'dan çok daha geniş bir bölgede hakimiyet kurabilmiştir. Ancak merkezi devlet yapısının zayıflığı, etnik farklılıklar, Osmanlı'nın yerini alan TBMM hükümetinin güçlenerek o zamanki Gürcistan'ın güney bölgelerinde askeri hakimiyet kurması ile toprak kaybederek 1921'de SSCB'ne katılmıştır. O tarihlerde Gürcistan dışında yapılandırılan Abhazya ile Osetya'nın güney kısmı, Stalin döneminde Gürcistan'a bağlanmıştır. Türkiye'nin garantörlüğündeki Batum / Acaristan önemli ölçüde merkeze bağlanmış. Ahıska (Misket) Türkleri Sibirya'ya sürülmüştür. Migreller, Swanlar gibi farklı kökene sahip topluluklar Gürcüleştirilmeye başlamıştır. 1918'deki Gürcü – Ermeni çatışması sonrasında Gürcü hakimiyeti altında

kalan Cavaheti bölgesi Ermenileri de Gürcistan'ın önemli sorunlarındandır. Ahıska Türklerinin dönüş talebi sözde kabul edilmişse de uygulamada bir hareket yoktur. Acaristan'ın yerel yönetimi askeri bir operasyonla tasfiye edildikten sonra, bölgede Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin hızlandığı görülmektedir.

Gürcistan'ın Azerbaycan, Hazar ve Orta Asya petrol ve gazının Batıya ulaşmasında köprü olma isteği; yukarıda sayılan etnik sorunları demokratik yollarla çözmemesi nedeniyle, başına sorunlar açmıştır. İleride de açmaya devam edecek gibi görünmektedir. Bu durumda Batı'nın Gürcistan'ı güvenli bir petrol ve doğalgaz geçiş hattı olarak nasıl tasavvur ettiği de önemli bir rol oynamaktadır. Eğer Kuzey Kafkasya'yı bir nüfuz alanı olarak düşünmüyorsa, Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan içinde tekrar bağımlı hale getirilmesinin maliyetini hesaplayacak ve yeni bir savaşa karar verecektir.

Gürcistan'ın Güney Osetya'yı "özgürleştirme" girişiminden hemen önce ABD başta olmak üzere Batılı müttefikleri, hatta Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye gibi bölgesel komşularının da katıldığı Operation Immediate Response 2008 (Acil Karşılık Operasyonu 2008) adlı operasyon Gürcistan'da büyük bir beklenti yaratmış, ama asıl Rusya'nın "Acil Karşılık" vermesi karşısında gerçek anlamda yalnız kalmıştır.

Yok eğer Batı, Kuzey Kafkasya'yı orta – uzun vadede nüfuz alanı içine almayı düşünüyorsa, bunu Gürcistan askerleri ile gerçekleştirmeyi düşünmesi zayıf bir olasılıktır. Tabii Kuzey Kafkasya'da bulunan birkaç Gürcü köyünü özgürleştirmek gibi bir bahane kullanmayacaksa. Kuzey Kafkas halklarıyla çok daha yakın akrabalık bağları olan Abhazya ve Güney Osetyanın, Kuzey Kafkasya'ya yaklaşmasına göz yumarak, bölgede sempati kazanmak ve daha sonraki projeleri için olumsuz hatıraları azaltmanın bir yolu olarak, Gürcistan'ın bugünkü bölünmesini fiilen onaylayabilir. Çeçen savaşında, son yıllarda direnişçilerin giderek İslamî çizgide radikalleşip, Çeçen devletini lağvederek bir Kafkas Emirliği ilan etmeleri üzerine, hem Çeçenya içinde, hem de uluslararası arenada destek kaybetmesi, Avrupa'da sürgünde bulunan ilk Çeçen parlamentosu üyelerinin yavaş yavaş Çeçenistan'a dönmelerine destek olması, yeni açılımın işaretleri olarak görülebilir.

Renkli devrimlerin bir halkası olan Gürcistan'ın kadife devrimi (gül devrimi) ile iktidara gelen Saakaşvili yönetiminin, bu satranç oyununda hamlelerini hep katı bir milliyetçi çizgide yapması, hem Gürcistan içinde etnik sorunları büyütmekte hem de Türkiye'deki Gürcü ve Çerkesler arasındaki ilişkilerin soğumasına yol açmaktadır.

Rusya, Kuzey Kafkas halklarının yaşadığı ülkedir. Rus çarlığı döneminde, bir dünya gücü olmak arzusuyla her yönde büyümeye çalışan devletin önünde 16. yy'dan 19. yy'a kadar büyük bir direniş gösteren Kafkas dağlıları, yüzyılın en büyük soykırımını yaşayarak, (Kafkasya'nın Batı bölgelerinde %90'a varan bir oranda) anavatanlarından sürülmüşlerdir. SSCB kurulduktan sonra kültürel haklar yönünden büyük açılımlar sağlanmış, toplum olarak idari yapılar içinde örgütlenmelere gidilmiştir. Ancak bu yapılırken, Kuzey Kafkas halklarının birbirinden izole edildiğini görmekteyiz.

Başlangıçta bağımsız bir cumhuriyet olan Abhazya, Gürcistan'a bağlanmış ve diğer Kafkas halklarından ayrılmıştır. Abhaz halkının bir parçası olan Abazinler ise Rusya Federasyonu içinde kurulan Karaçay Çerkes Cumhuriyetinde bırakılmışlardır. 1864'e kadar Batı Kafkasya'nın büyük bölümüne hakim olan Adigeler üç ayrı devlete bölünmüşlerdir. Diğer ikisi ile sınırdaş olmayacak bir şekilde ayrılan Adige cumhuriyeti ile Adigey dışında kalan Adigeler, Karaçay - Çerkes devleti ve Kabartay – Balkar devletleri arasında bölünmüştür. Her üç cumhuriyette konuşulan dil aynı olup şive farkları bulunmaktadır. Karaçay Çerkes'te yaşayan Adigeler ise Kabartay - Balkar devletinde yaşayan Kabartaylarla hemen hemen aynı şiveyi konuşan Besney (Besleney) Adigeleridir. Bunu dışında Karadeniz kıyılarında yaşayan Şapsığ Adigeleri ise idari bir yönetime kavuşturulmadığı gibi, bunlardan kendisine en yakın olan Adige devletine de bağlanmamıştır. Bu cumhuriyetler dışında kalan başka Adige köyleri de mevcuttur. Yakın zamanlarda kendilerine Çerkes demekten bir beis duymayan ancak son yıllarda Türk kökenleri öne çıkmaya başlayan ve yine Türkçenin çok yakın iki şivesini konuşan Karaçaylar ve Balkarlar da aynı coğrafyada yaşıyor olmalarına rağmen, iki ayrı devlete bölünmüşlerdir. Geniş yapılmış Çerkes tanımı içinde yer alan diğer Kafkas halkları da ayrı ayrı devletler de örgütlenmiş, farklı alfabeler ve etnik propaganda ile birbirlerinden uzaklaştırılmışlardır.

Bunlardan Osetlerin yaşadıkları ise trajî komiktir. Büyük çoğunluğunun Hıristiyan olması nedeniyle, Rusya ile diğer Çerkes halklarına göre daha erken bir dönemde savaşı bitirerek ve bir çeşit ittifak içine girmişlerdir. Buna karşın onlar da Kuzey ve Güney olarak bölünmekten kurtulamamışlardır. Güney Osetya Gürcistan'a bağlanmıştır. Gürcistan'ın Kuzeyinde bir Güney Osetya olmasının mantıksızlığı bir yana, iki halka da huzur vermeyen bu birliktelik bugün ne yazık ki kanla noktalanmıştır. Dağıstan ise neredeyse Gürcistan kadar büyük coğrafyasına karşın 50'den fazla dil ve lehçe konuşulan bir ülke olmuştur. Türki ve Moğol halklarla Kafkasya'nın otokton halkları bir araya getirilmiştir. İslamî geleneğin gücüne ve tüm dış provokasyonlara rağmen bir iç savaşın çıkmaması, ortak kültürel değerlerin gücü ile aşılmaktadır.

Türkiye'deki Kafkasyalıları tanımak için yaptığımız bu uzun girişin ardından, Kafkas halklarının etnik, ulusal durumları ile ilgili bölümü; Türkiye'deki varoluşları ile birlikte ele alacağız. Türkiye'deki Kafkas halklarını doğal ve tarihsel olarak yaşam alanları kısmen de olsa Türkiye olan Kafkasyalılar ile özellikle 1864 sürgününün yanısıra, daha önceki ve sonraki dönemlerde farklı nedenlerle Türkiye'ye göç eden ve/veya sürülen Kafkasyalılar olarak iki grupta değerlendireceğiz.

Türkiye'li Kafkasyalılar

Lazlar:

Bu kitap dizisinde ayrı bir bölümde yer aldığından burada detaylı olarak tekrarlanmayacaktır. Gürcistan'da yaşayan Megrellerle akraba olan Lazlar, doğal olarak, Artvin'in Hopa ve Arhavi ilçeleriyle, Rize'nin Ardeşen, Fındıklı, Çamlıhemşin ve Pazar ilçelerinde yaşamaktadırlar. 1877-78 harbi nedeniyle bu bölgelerin Rus işgaline uğradığı dönemde Batı Karadeniz, Doğu Marmara bölgelerine göçler olmuştur. 1950'lerden sonra başlayan köyden kente göç de ayrı bir yayılma yaratmıştır.

İslamiyeti kabul ettikten sonra, kendileri için ulusal haklar talep etmemeleri, resmi tarihin hedefi olmalarına engel olmuştur. Buna rağmen "Kürdün deniz görmüşüne Laz denir" şeklindeki bir benzetme, kulağa takılan bir küpe olarak algılanabilir.

Ermeniler:
Aslında Trans Kafkasya denen bölgenin en güneyinde yaşayan bir halk olan Ermenileri, tam anlamıyla bir Kafkas halkı olarak tanımlamak doğru olmayabilir. Daha çok İran, Gürcistan, Türkiye ve Kürtler arasında bir geçiş bölgesinde yaşadıklarından farklı uygarlıkların etkilerini taşırlar. Son yıllarda ülkeden göç etmek zorunda kalan Ermenilerin Kuzey Kafkasya'ya yerleşmeye başladıkları görülmektedir. Daha eski tarihlerde Kuzey Kafkasya'ya yerleşerek Çerkesleşen Ermeniler olduğu gibi, bir dönem Erivan'da Çerkesce konuşulan bir mahallenin olduğu da tarihi bir gerçektir. Ermeniler de tamamen özel bir bölümde ele alındığından burada daha fazla ele alınmayacaktır.

Azeriler:
Hazar kıyılarında yoğun olarak yaşayan Azeriler, 1000 yıllık bir süreç içinde, nüfus artışı, savaş, iktisadi nedenler, vb. ile Batı'ya doğru yayılma göstermişlerdir. Doğal olarak Kars, Ardahan, Iğdır illerinde yerleşik olsalar da, Erzurum, Amasya, Afyon ve nihayet İstanbul gibi illere kadar yayılmışlardır.

Etnik ortak köken nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti içinde kimlik sorunu yaşamamışlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk göçünün bir parçası olduğundan, Türkiye'li Kafkasyalılar olarak anmak yanlış olmayacaktır.

Hem Türkiye'li Hem Sürgün Kafkasyalılar

Ahıskalılar:
Anadolu Türklerinden olup, Osmanlı'nın Güney Kafkasya'yı ele geçirmesiyle, sınır bölgelerine yerleştirilenlerin soyundan gelmektedirler. Orta Asya, Anadolu ve Kafkas kültürlerinin ilginç bir bileşimi olmakla beraber, Kafkas halklarının yaşadığı dramların en acılarından birini halen yaşamaktadırlar. 1877-78 harbinde kısmen yaşanan bir sürgünden sonra, 1944'te Stalin'in birçok Kafkas halkı ve Kırım Tatarları ile birlikte Sibirya'ya ve Orta Asya'ya, neredeyse geride bir kişi bırakmamacasına yaptığı sürgünden hala kurtulabilmiş değillerdir.

Doğal yerleşim alanları olan Kuzeybatı Anadolu dışında, sürgünler nedeniyle Türkiye'ye gelip yerleşen bir Ahıskalı topluluğu mevcuttur. Stalin zamanında sürgün edilen diğer halklar kısmen ya da büyük ölçüde anayurtlarına dönmüş

olsalar da, Ahıskalılar, Gürcistan'ın Türkiye ile iyi ilişkiler kurma çabaları çerçevesinde verilmiş olan sözlere rağmen hala Gürcistan'ın Türkiye sınırı yakınlarında oldukları topraklarına hala dönememişlerdir. Özellikle Orta Asya'da Özbek, Kazak ve Kırgızlarla yaşamakta oldukları bölgede zaman zaman ölümlerle sonuçlanan çatışma ve baskı altında yaşamaya devam etmektedirler.

Gürcüler / Acaralılar

Gürcüleri, Gürcistan'da hakim olan resmi görüş çerçevesinde en geniş kapsamıyla tarif etmek gerekirse, Kartvel, Svan, Mingrel, İmeretyalı, Gurialı (Acara / Çveneburi), Pşav, Tuş gibi boyları bir arada saymamız gerekecektir. Resmi görüş daha da ileri giderek devletin adını Sakartvelo olarak ilan etmiş bulunmaktadır ve diğer tüm boyları Kartvel boyunun / ulusunun uzantısı olarak kabul etmektedir. Hatta Abhaz ve Osetleri de Gürcülerin bir parçası görme gibi bir aşırı görüş bulunsa da; son 15 - 20 yılda yaşanan gelişmelerden sonra, bu iki halkı bugün de ve geçmişte de Gürcistan topraklarını sonradan işgal etmiş, dolayısıyla ya bağımlı bir azınlık olması gereken ya da mümkünse hiç olmaması gereken halklar olarak görme eğilimi ağırlık kazanmaktadır (İlk Abhaz - Gürcü savaşında 100.000 Abhaz'a karşılık gerekirse 100.000 Gürcü'yü feda edebiliriz yaklaşımında olduğu gibi).

İster yukarıda öne sürülen görüşün doğruluğundan olsun, ister zamanla şu ya da bu şekilde Gürcü kimliğini benimsemiş olmaktan dolayı olsun, bugün Gürcistan'da, (Abhazya ve Osetya hariç olmak üzere) dişe dokunur bir Mingrel, Svan ya da başka bir halktan kaynaklanan bağımsızlık, ya da azınlık hakkı talebi yoktur ya da kalmamıştır. Hatta Gamsahurdiya gibi aslen Mingrel olmasına karşın aşırı derecede Gürcü milliyetçisi kişiler, bu halklar arasından çıkabilmektedir. Abhazya'nın, bugün kendi topraklarından kalan Gürcü nüfusunun hemen hemen tamamını oluşturan Mingrel ve Svanlara yönelik anadillerinde eğitim ve yayın hakkı uygulamasının da, bu halkların Gürcistan yanlısı bir tutum almalarını önemli ölçüde değiştirmemiş görünmektedir.

Gürcüler, Türkiye'de orta ve doğu Karadeniz ile Güney Marmara bölgelerinde yaşamaktadırlar. Gürcistan'ın 16. yüzyılda büyük ölçüde Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra, özellikle Güney bölgelerinde İslamiyet yayılmaya başlar.

Bu süreç özellikle Acaralılar'ın zaten varolan farklılıklarının daha da belirginleşmesine yol açmıştır. Öyle ki, Gürcistan'da Acarlara ve özellikle Türkiye Gürcü / Acar halkına gayrı-resmi olarak "Tatar" bile denebilmektedir. 93 Harbinden (1877-78) Osmanlı'nın yenik çıkması ve Gürcistan'ın elde kalan son parçalarının da yitirilmesinden sonra (ki 1801'de Gürcistan büyük ölçüde Rusya'nın kontrolüne geçmiştir), Acaralılar başta olmak üzere Müslüman "Gürcüler" ve Katolik Gürcüler Karadeniz kıyılarından Marmara'ya ve İstanbul'a kadar uzanan bir göçe maruz kaldılar. Bazı Gürcü kaynaklarına göre bu bir sürgündü.

Türkiyeli Acaralılar da kendilerini Gürcü olarak tanımlamaktadırlar. Buna karşın salt Gürcü örgütlenmeleri yerine büyük ölçüde yöre dernekleri etrafında örgütlenmişlerdir. Gürcülerin tarihi ile ilgili ilk Türkçe kitap 1960 yılında Bursalı bir Gürcü olan Ahmet Özkan (Melaşvili) tarafından "Gürcistan" adı ile hazırlanmıştır. Kitap hakkında Gürcü milliyetçiliği yapılıyor diye o yıllarda dava açılmıştır. Yazarı ise Bursa'da öldürülmüştür. Gürcü, tarihini, kültürünü, dilini, inancını tanıtmaya çalışan Çveneburi dergisi (Bizden, bizim gibi) 1977-79 yıllarında önce Stockholm'de yayına başlamıştır. 1993'den itibaren İstanbul'da yayınlanmaktadır. Dergide Gürcü alfabesi ve grameri de verilmeye çalışılmaktadır.

Ancak 1991'de SSCB'nin dağılması ve Gürcistan'ın bağımsız olmasından sonra, Gürcistan'ın resmi çizgisine yakın bir Gürcü milliyetçiliğinin geliştiği, Gürcü kimliği öne çıkan örgütlenmelerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Gürcistan'ın pasaport hakkı tanımasına rağmen, Türkiye Gürcüleri arasında bu yönde ciddi bir talep yoktur. Anavatan'a dönmek ya da Türkiye'de eğitim ve yayın hakkı gibi konularda, belki bireysel talepler dışında bir talebe rastlanmamaktadır.

Buna karşın örneğin Çerkeslere göre daha az bir bölgede daha yoğun bulunuyor olmalarından dolayı, siyasi partilerde daha aktif ve etkin rol alabilmektedirler. Hatta kimi hükümetlerin kurulmasında, farklı çizgilerdeki Gürcülerin ortak dilinin etkili olduğu öne sürülebilmektedir. Buna karşın şimdiki Türkiye topraklarında var oluşlarının çok eskilere dayanıyor olması, Gürcistan'ın uzun bir süre Osmanlı yönetimi altında olması, hem Rusya, hem Osmanlı ile uzun yüzyıllar boyunca çatışmamış olması gibi nedenlerin, sivil - askeri bürokraside özel bir rol geliştirmemelerine yol

açtığı iddia edilebilir. Keza Güney Kafkasya'nın iki önemli Hıristiyan toplumundan biri olan Gürcülerin, diğer Hıristiyan toplum olan Ermenilerle rekabeti, Osmanlı hakimiyeti döneminde, devlet yönetimiyle daha iyi ilişkiler kurmalarına yol açmıştır. Önemli bir Müslüman nüfusu da içeriyor olmaları bu durumu pekiştirmiştir. İki halk arasındaki rekabetin bir eseri olan, Ermenilere hitap edilirken kullanılan "Somaki" kelimesi, diğer insanlar için aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılabilmektedir.

Gürcistan'da, güçlü olarak ve resmen ifade edilmese de; Artvin gibi, Gürcü yerleşimin yoğun olduğu bölgeler üzerinde hak iddia edilmesi, Türkiye'nin garantörlük hakkı ve Montrö anlaşmasına aykırı olarak Batum limanının giderek bir Amerikan üssü haline dönüşmesi, Ermenistan – Türkiye ilişkilerinin gelişme göstermesi ve muhtemelen Azerbaycan'ın da katılabileceği en azından yeni bir iktisadi işbirliği süreci, Gürcistan'ın bugünkü durumunu ve Türkiye Gürcülerinin ya da en azından aydın kesiminin konumlarını etkileyebilecek gibi görünmektedir.

Çerkesler:

Tanınması kolay, anlaması zor bir halk.

Kuzey Kafkasya 19. yy'da Rusya'nın işgaline uğramış ve burada yaşayan halkların çok büyük bir bölümü sürgün edilmişlerdir. Bu nedenle doğal gelişim süreçleri bir daha geri gelmemek üzere kesintiye uğramıştır. İşgal olmasaydı, olsa bile sürgün olmasaydı ne olurdu? Avrupa'dakine benzer bir süreç devam eder ve ortaya bir Çerkes ulusu ya da Adige, Abhaz, vs. ulusu gibi birkaç ulus mu ortaya çıkardı? Bu meçhul kalmıştır.

İlk hali muhtemelen "Kas" olmakla birlikte, 2000 yıldan fazla bir süredir kullanılan, bilinen Çerkes adı, kendilerine söylendiğinde, ilk fırsatta itiraza neden olmaktadır. Öncelikle Çerkes yerine Çerkez denmesine itiraz edilir. Doğrusunun Çerkes olduğu anlatılmaya çalışılır. Daha sonra kendisinin aslında Adige, ya da Abaza, Çeçen ya da Karaçay vb. olduğu vurgulanır. Çerkesler bir araya geldiğinde ise (eğer alt kimlik, yani Adigelik, Abazalık, vb., aynı ise ki birçoğuna göre bu asıl üst kimliktir), hangi kabileden olduklarını sorarlar birbirlerine: Abzeh mi? Şapsığ mı?, Apsuwa mı? Abazin mi?, İron mu? Digoron mu? Karaçay mı? Balkar mı? Eğer bu noktada da ortaklık varsa asıl merak edilen hangi sülaleden olduğudur asıl merak konusu: Hapae mi? Hatko

mu?. ... Herhalde bir Çerkes'in diğer bir Çerkes'e vereceği notu belirleyen en önemli kriter de budur. Öyle ki bu kimlik, çoğu zaman her yerde "kimlerdensin" şeklinde sorulan ilk sorudur: HETME WAŞIŞ? Çerkeslerin en çok aidiyet hissettikleri, karşılarındakinde en çok merak ettikleri unsur, kimlerden olduğudur. Yakınlık ya da uzaklığın ilk, belki de en önemli ölçüsü budur. Ne yazık ki bazı durumlarda asalet sıralamasındaki konumu göstermesi açısından da, aralarındaki ilişkileri belirleyici olmaktadır. Yakın zamanlarda Abhaz soyluları arasında özel toplantılar, organizasyonlar ortaya çıkmıştır. Keza sülale aidiyetiyle yetinmeyip, o sülaleyi oluşturan küçük sülale (ya da büyük aile) diyebileceğimiz alt kimlikler de son zamanlarda Çerkeslerin ilgi alanına girmiştir.

Bu eğilim sadece kırsal kesimde olmadığı gibi, belki giderek artan bir oranda "aydın" Çerkesler arasında da yaygınlaşmaktadır. Son yıllarda yaygınlaşan Çerkes web sitelerine üye olmak isteyenlere boyu, kabilesi, sülalesi, köyü, vs. sorulmaktadır. Feodal ve hatta kısmen ilkel komünal toplumun mirası olan bu sülalelerin, bugün için çok katı olmasa da farklı asalet ve sosyal sınıflar yansıtıyor olması, kişiler ve aileler arasında bir hiyerarşi yaratmaktadır. Bazen bilerek, bazen bilmeden sorgulanan bu kimlik ve bunun yarattığı "nazarlar", hızla şehirleşen yeni kuşakların kimliklerine soğumasına yol açmaktadır.

Çerkes olarak tanımlanan bu halkların bireylerinin birbirleriyle ilişkilerini bu kadar hassas kriterlere bağlamalarına, aralarında sözde büyük farklar varsaymalarına, birbirlerini iyi Çerkeslik, daha iyi Adigelik, Abazalık, Osetlik vb. konusunda bazen açıktan, bazen üstü kapalı bir biçimde kategorize etmelerin karşın, gençlerin evliliği söz konusu olduğunda, bütün etnik, sosyal, vb. sınırlar bir anda ortadan kalkmaktadır.

Bir Abaza'nın bir Çeçen'le, bir Karaçay'ın bir Oset'le, bir Dağıstanlı'nın bir Adige'yle evlenmesini, bunlardan herbirinin başka bir milletten gençle evlenmesine göre büyük bir ihtirasla istemekte, olağanüstü bir coşkuyla ve sonuçta rahatlamayla karşılamaktadırlar.

Günümüzde giderek azalıyor olsa da bazen aileler arası sınıf farklılıkları nedeniyle, geniş Çerkes tanımı içinde de olsa, bazı evliliklere karşı çıkılabilmekte, ancak alternatifinin yine "uygun" bir başka Çerkes olması beklenmektedir.

Çerkeslerin Osmanlı – Türkiye macerasını gözlemlemek için tekrar geçmişe dönelim. 11. ve 12. yy'a kadar, zaman zaman büyük savaşlar ve işgaller yaşasa da Kafkas dağlarının dar vadilerine (en azından uzun sürelerle) sıkışmak zorunda kalmadan, Kafkasya'nın mücavir alanı diyebileceğimiz Kuzey düzlüklerinde gelişmekte olan nüfus ve sosyal yaşamın, Moğol ve Tatar işgalinin Güneydoğu Avrupa'da kalıcı hale gelmesinden sonra, olası bir uluslaşma sürecinin baskı altına girdiğini görüyoruz.

Moğol ve Tatar hanlıklarının bazen doğrudan, bazen dolaylı baskıları ile kuzeye gelişimi yavaş yavaş duran Çerkes halkı, 16. yy'dan itibaren Kazan, Astrahan gibi, söz konusu hanlıklara üstün gelen Rus Çarlığı'nın baskısı ile karşılaşmaya başlamıştır. Rus ilerlemesine karşı bir reaksiyon olarak Osmanlı da Kafkasya kıyılarında görülmeye başlamıştır. Bu tarihlerden 18. yy'ın ortalarına kadar Çerkesler her iki güç karşısında eşit mesafede durmuştur. Bazen Ruslarla uzlaşmış, bazen Osmanlılarla uzlaşmış, bazen de çatışmıştır.

Ancak 18. yy'dan itibaren güçler dengesinin Rusya lehine değişmesi ve Rusya'nın Osmanlı'nın aksine Rus – Kazak nüfusu ile Kafkasya'nın sınırlarına yığılmaya başlaması ile, Çerkeslerin Osmanlı ile ilişkisi giderek zoraki de olsa, bir müttefiklik, Rusya ile ise bir düşmanlık ilişkisi şekline dönüşmüştür.

1774'e kadar hem Osmanlı hem de Rusya ile aristokratik akrabalık ilişkisi kurmaya çalışan Çerkesler, bundan sonra Osmanlı hanedanı ile daha yakın bir ilişkiye geçmiştir.

Çerkeslerin yaşadıkları coğrafyanın giderek bir savaş alanı haline dönmesi nedeniyle, giderek küçülen ve verimsizleşen bir coğrafyada sık sık yer değiştirmeye başladıklarını görüyoruz. Tarım ve hayvancılığın, ticaretin zayıflaması, geçim yolu olarak Osmanlı'ya ve Arap ülke hanedanlarına kız verme, paralı asker gönderme ve hatta köle ticaretine kadar giden bir faaliyetin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum öylesine ileri boyutlara ulaşmıştır ki, Mısır'daki Memluk devletinin askeri ve idari yapısında giderek kalabalıklaşan Çerkesler, benzer şekilde daha önce Mısır'a hakim olan Türkmenlere karşı üstün gelerek, 1382 yılından 1517 yılına kadar hanedanı ve ülke yönetimini ele geçirmişlerdir. Çerkes Memlukleri Osmanlı'ya yenilmelerine karşın, Mısır'ın askeri ve idari organlarına uzun bir süre daha -gücü

azalarak da olsa- (neredeyse Abdul Nasır'ın milliyetçi iktidarına kadar) hakim olmayı sürdürmüşlerdir. Mısır'ın Osmanlı yönetimine girmesinden sonra Çerkeslerin bu yolla ne derece Osmanlı yönetim yapısına girdikleri, önemli bir araştırma konusu olarak durmaktadır.

Çerkeslerin Osmanlı'daki Konumu ve Örgütlenmeleri

1859 yılında Rusya'nın Kafkasya'ya nihai saldırısı başlar. Bu tarihte Çerkeslerin yaşadığı ve direndiği bölge Kafkasya'nın Batısı ve Kuzeybatısıdır. Batıda Abhaz, Ubıh ve Şapsığlar, Kuzeybatıda diğer Adige boyları son direniş unsurlarıdır. Dağıstan, Azerbaycan ve Gürcistan çok önceden Rusya'nın eline geçtiğinden, Çerkesler tamamen kuşatılmış ve izole edilmiş durumdaydılar. Osetya'nın da yine daha eski tarihlerde Rusya'nın eline geçmiş olması nedeniyle, Çeçenler ve Adige – Abhazlar arasında bağ kopmuştu. Zaten Şeyh Şamil'in 1859'da esir düşmesi sonucu buradaki direnişte büyük ölçüde durmuş bulunuyordu. 1864'e kadar orantısız güçler arasında süren savaş; ne Osmanlı'dan ne Batı'dan gerçek bir desteğin gelmemesi; Çerkes kabilelerinin de bir türlü aralarında gerçek bir koordinasyon sağlayamamaları nedeniyle, Çerkeslerin kesin yenilgisiyle 21 Mayıs 1864'te son buldu.

Rus Çarlığı, üçyüz yıl boyunca Güneye inmesine engel olan ve ilerlediği hemen hemen hiçbir coğrafyada kullanmak zorunda kalmadığı kadar askeri ve ekonomik güç kullanmak zorunda bırakarak, kendisine ağır bedeller ödeten Kafkasya'nın dağlı halklarını anavatanlarında bırakmama kararı aldı. Daha doğrusu uzun bir süre önce alınmış olan bu kararı uygulamaya başladı. Çerkesler ya Kuban bölgesindeki düzlüklere inecekler ya da Osmanlı'ya gideceklerdi. Dağlar ve deniz kıyıları Çerkesler için yasak bölge olmuştu. Osmanlı'nın nüfus ihtiyacı hem de Rusya'nın güvenlik tercihleri nedeniyle fiiliyatta sürgünden başka bir seçenek bırakılmamıştı Çerkeslere. Yaşanan uzun savaşların ve kıyımların taze hatırasının yanı sıra, Osmanlı'da daha iyi şartlar bulacağını uman bazı Feodal unsurlarla din adamlarının etkisi, kimi kaynaklara göre Rusya'da köleliğin kaldırılması nedeniyle bu ticareti Osmanlı'da sürdürmeyi hedefleyenlerin aldatmacaları gibi faktörler, sürgüne gönüllü olarak katılımlara da yol açmıştı. Hiçbir sağlıklı istatistiğin tutulamadığı dönemde Osmanlı'ya ulaşabilen Çerkes sayısı -uç iddiaları bir kenara bırakırsak- 1 ila 1.5 milyon arasın-

daydı. Osmanlı topraklarına ulaşabilenler ise açlık, hastalık ve barınaksızlıktan bazı bölgelerde %90'lara varan oranlarda ölmekteydi. Kısmen kara yoluyla gelenler olsa da, çoğunluk Trabzon'dan İstanbul'a kadar tüm Karadeniz kıyılarına gemilerle ulaştırılmışlardı.

Gemilerde yaşanan dramlar ve ölen insanların, kaptan ve tayfalarca denize atılması nedeniyle, Osmanlı'ya sürülen Çerkesler, en yakınlarının cesetlerinin balıklara yem olmuş olması gerçeğiyle çok uzun süre balık yememişlerdir. Bugün de bunun etkileri sürmektedir. Birçok bölgede ise, kısa bir süre sonra anavatana geri dönülebileceği umuduyla, kalıcı evler yapmamışlar, tarımla, ticaretle yeterince ilgilenmemişlerdir. Çerkeslerin sivil - askeri görevlere yönelmesinde bunları da, nedenler arasında sayabiliriz.

Sürgünde yaşanan dramları anlatan birçok ağıttan (Çerkesce Ğıbze) birisi de Yistanbulak'o adlı ağıtıdır. Ağıtın sözleri zorla dayatılan sürgünü, sürgün sırasında yaşanan acıları, sürgüne neden olan olayları ve bunlara yapılan lanetlemeyi içermektedir.

Çerkeslerin bu dramı Karl Marks'ın da dikkatinden kaçmamıştır. Amerika'da yayınlanan makelelerinin toplandığı, Doğu Sorunu adlı bir kitapta şu özleri yer almaktadır: "Ey dünya, ey insanlık! Hürriyetin manasını Çerkeslerden öğrenin! Özgürlüğü isteyen bir toplumun neler yapabildiğine bir bakın! Kudretinin azlığına rağmen özgürlüğünü muhafaza için bu halkın ortaya koyduğu kahramanlığa şahit olun! Onlardan ibret almamız gerekir."

7 Temmuz 1864'te, Kafkasya'nın tamamıyla işgal edilişinden sonra ise Karl Marks şöyle yazıyordu: Rusya'nın Kuzey Kafkasya halkına karşı uyguladığı zecri tedbirler ve Avrupa'nın ahmaklık derecesindeki ilgisizliği ve görmezlikten gelişi, Rusya'nın işini kolaylaştırıyordu. Bana göre Polonya inkılabının boğulması ve Kuzey Kafkasya'nın işgali 1815'ten bu yana Avrupa için önem arzeden en büyük iki olaydır.

Çerkeslerin sürgünü sonrasında Osmanlı'nın, gelen nüfusu tamamen kendi iç ihtiyacına göre yerleştirdiğini görüyoruz. Öncelikle payitaht, yani İstanbul çevresinde bir halkaya yerleştirilmişlerdir. Kosova'dan (ki daha Kuzeye yerleştirilenler de olmuştur) Bulgaristan'ın doğusuna kadar uzanan bir Batı - Kuzey çemberi ile, Sakarya, Bolu'dan Bilecik, Bursa, Eskişehir, Balıkesir ve Çanakkale'ye uzanan Güney – Çemberi. Doğu Çemberi ise Samsun, Sinop'ta

başlayarak, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Maraş üzerinden Adana ve Hatay'a kadar uzanan bir hat olmuştur. Bunun dışında kalan bölgelere ise sınırlı sayıda yerleşimler söz konusudur. Ancak 93 harbi olarak bilinen 1877-78 savaşından sonra imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Rusya'nın baskısı ve kısmen Osmanlı'nın rızası ile Balkanlar'a yerleştirilen Çerkeslerin tekrar Osmanlı'nın içlerine sürgün edildiğini görüyoruz. Bunlar çoğunlukla şimdiki İsrail, Suriye ve Ürdün topraklarına yerleştirilmişlerdir. Kutsal topraklar ile Hicaz yolunun güvenliğini ilgilendiren bölgeler Çerkeslerin son durağı olmuştur. Bu arada Kıbrıs'a da yerleştirilen Çerkesler olduğunu belirtmekte yarar var.

1878'de Berlin'de, ulusal azınlık haklarının yurttaşlık hakları ve siyasi özgürlükler, dini özgürlükler ve kamusal alanda ayrımcılığın önlenmesi olarak tanımlanmasından sonra, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit Meşrutiyet'i kaldırarak, bu anlaşmanın toprak kayıpları dışında kalan ve iç hukuku ilgilendiren kısmını uygulanamamıştır. Osmanlı Sultanı, devleti ve iktidarını "korumak" için istihbarat ve polis teşkilatını güçlendirmiş İslamcı – Osmanlıcı bir siyaset gütmüştür.

Batı'nın kolayca ele geçiremediği, diğer uygarlık sahalarına ait toprakları ele geçirmede bir araç olarak kullandığı, ulusalcılık, milliyetçilik akımlarına ve bunları siyasi bir şantaj olarak kullanmak üzere dayattığı azınlık hakları politikalarına; kısmen içgüdüsel, kısmen bilinçli olarak bir direnişe geçmiştir. Buna karşın, en ufak bir etnik ayrılığı diğer ülkelerde ayrışma faktörü olarak kullanan Batı, kendi toprakları üzerinde, "ulusal sınırlar" içinde mümkün olduğunca etnik temizlik yolunu seçmiştir. Doğu ve Osmanlı ise, her etnik kimliğin doğal hakkı olan varoluş ve gelişme taleplerini farklı bir siyasal, sosyal, iktisadi düzen içinde düzenleyememiştir. Osmanlı'da kendi çöküşünü durdurmak için, birçok yönden Batı'nın kurumlarını taklit etmekten başka çare bulamazken, bunun doğal sonuçlarından biri olan ulusal haklar konusunu reddetmesi, kendisini ileride çözemeyeceği bir açmaza sokmuştur.

Çerkesler (özellikle soylular sınıfından olanlar, bunların kısmen de olsa tebası durumunda olanlar ve daha çok askeri bürokrasi içinde yer alanlar) ve diğer sürgün halkların önemli bir bölümü, bu konumları nedeniyle, son sığınakları olarak gördükleri Osmanlı'ya sahip çıkmak için bu yapılanmaların içinde en alttan en yukarıya kadar tüm kademe-

lerde görev almışlardır. Çerkeslerin ve diğer sürgün halkların, Batı'daki özgürlükçü hareketlerden, ulusçuluk akımlarından ve Rusya'daki 1905 ve 1917'deki devrimlerden etkilenen diğer kesimleri de (daha çok aydın ya da sivil bürokraside yer alanlar), muhalif yapılar içinde yer almışlardır. Bu anlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti gidilen ilk adreslerden birisi olmuştur. Bu konumlanış 1900'lerin ilk çeyreğindeki mücadelelerde ve Ethem bey olayında da belirleyici etkenlerden biri olmuştur.

Türkiye'deki Çerkes toplumu, Osmanlı'ya ilk geldikleri tarihlerden itibaren, Osmanlı'nın son 60 yıllık çalkantılı döneminde; hem toplum içinde tek tek bireyler olarak, hem sivil toplum örgütlenmeleri olarak, hem de kamu görevlileri olarak, nüfuslarına oranla oldukça etkin olmuş bir toplumdur. İstiklal Mücadelesi[2] yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında da bu böyle olmuştur. Birçok halk Osmanlı'nın büyüme dönemlerinde toprakları ile birlikte imparatorluğa katılarak Osmanlılaşırken, Çerkesler farklı olarak, hiçbir zaman Osmanlı toprağı olmayan ülkelerinin Rusya tarafından işgali nedeniyle, Osmanlı topraklarına sürülerek Osmanlılaşmışlardır. İşte bu "Son Osmanlılar", İmparatorluğun bu en karanlık yıllarında bile, bu özellikleri nedeniyle Osmanlı'nın belki kendisinin bile inanmakta zorlandığı son kurtuluş çabalarına destek olmayı sürdürdüler.

Burada belirtmek gerekir ki, Çerkes toplumu ve aydınları bu yakın tarihlerindeki önemli olaylar hakkında genellikle suskun kalmışlar, yeterince eser üretmemişlerdir. İlgileri çoğunlukla sürgün ve ondan önceki tarihleri üzerinde olmuştur.

---

[2] (1919'da başlayan ve 1922 yılına kadar süren bu dönemi Kurtuluş Savaşı olarak adlandırmak Cumhuriyet döneminin bir tercihi olmuştur. Ancak Kurtuluş kelimesinin içeriği, neyden kurtulunduğu gibi kavramların görelliliği yanısıra mücadelenin dönemleri içindeki farklılıklar, bu kavramı havada bırakmaktadır. Bunun yanısıra Milli Mücadele kavramı da Milli kelimesinden ne anlamak gerektiği sorulduğunda tartışmalı bir hale gelmektedir. Söz konusu dönem için asgari müşterek ise en azından yabancı işgaline karşı direnmek ve ne adına olursa olsun, kim ne amaçla hareket etmiş olursa olsun, mücadeleye katılan herkes için ortaklaşılabilen tek amacın İstiklal (Bağımsızlık, Özgürlük) olmasından dolayı bu ifade seçilmiştir).

1908 – 1918 Arası Dönem

Daha çok ikinci grupta olanlar ağırlıkta olmakla birlikte, tamamen farklı görüşlere sahip Çerkesler, 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra 4 teşrin-i sani 1324 (17 Kasım 1908) de, "Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti"ni (ÇİTC) kurdular. Daha sonraki bazı Çerkes derneklerinin de oluşumuna önayak olan ÇİTC, bir anlamda şemsiye dernek olmak suretiyle, sembol bir dernek oldu.

Kısa ahıntılarla da gösterileceği üzere ÇİTC ve ardıllarının biri hariç tüzük, program ve beyannameleri ile toplum içinde yaptıklarının[3] çerçevesini, esas olarak 2. Dünya Savaşı ardından somutlaşabilen temel insan hakları yaklaşımı çizmektedir. Bunun dışında siyasi bir çözüm önermedikleri, bunun için açık faaliyette bulunmadıkları görülmektedir.

ÇİTC'nin birkaç kurucusunu burada hatırlayalım. Ahmet Mithat Efendi (hağur), Mizancı Murat, Ayan Azası Müşir Fuad Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Dr. Mehmet Reşit, Şehrah ve Tanzimat gibi gazetelerin yayıncısı Tahir Hayreddin, Mareşal Merted Abdullah Paşa, Mareşal Berzeg Zeki Paşa, Gazi Muhammed Fazıl Paşa, General Pooh Nazmi Paşa, General Şhaplı Osman Paşa, Loh Ahmet Hamdi Paşa,, Ahmet Cavit Therkhet Paşa. Met Çunatko İzzet Paşa, İsmail Berkok, Gazi Muhammet Şamil Paşa.

ÇİTC'nin, 31 Mart ayaklanması nedeniyle sarsılan Osmanlı'nın selameti için oluşturulmaya çalışılan Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin girişimcileri arasında da yer alması, "devletin ve vatanın selameti" için gösterdiği hassasiyete ilişkin örneklerden birisidir.

ÇİTC Talimatnamesi (Matbaa-i Osmaniye, 1326)'nin 1.maddesi şöyle diyor: "Anayasa ve danışma usulünün ve meşrutiyetin yürürlüğünün devamı, Çerkezler'in eğitim, ticaret ve tarım bakımından gelişmelerinin sağlanması ve herkesin güzel bulduğu, yasalara uygun bulunan ulusal geleneklerin korunması gibi hayırlı gayelere hizmet etmek

---

[3] Bu konuda aktarılacak her bir madde ve etkinlik için yazıyı dipnotlarla bölmemek amacıyla yararlanılan kaynakları topluca verelim:
Hakan Eken, Nart dergisi 47 – 54.
Ahmet Efe, Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem, Aydın Turan, Şimali Kafkas Cemiyeti, www.kafkas.org.tr
Elmas Zeynep Aksoy, Çerkes Teavün Cemiyeti, Toplumsal Tarih, Eylül 2003.
Sefer Berzeg, Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler – I, 1985.
Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, 1988.

ve merkezi İstanbul'da olmak üzere Çerkez İttihad ve Teavün Cemiyeti adıyla bir dernek kurulmuştur."

Cemiyetin kimliği ikinci maddede ifade edilmektedir: "Burada veya dışarıda bulunup giriş için en az elli ve devamlı ödenti olmak üzere en az on kuruş veren her **Çerkes** derneğin genel üyelerinden sayılacak..."

16. madde ise Çerkeslerin sesini duyurması ve nitelikli kişiler yetiştirmesini sağlamak amacını özetliyordu: "İstanbul'da mümkün olduğu kadar çabuk bir gazete çıkarılması ve derneğin parasal gücü elverişli olduğu zaman Çerkeslerin kalabalık olarak yerleşik bulundukları yerlerde özel bir ortaokul ile tarım ve sanayi okulları ve İstanbul'da da genel eğitim programı dairesinde ilim fen ve gerekli yabancı diller öğretilmek üzere ilk, orta ve lise kısımlarını kapsayan bir özel okul ile bir matbaa ve kütüphane kurmak ve adı geçen okullardan diploma alanların genel okullardan çıkanlar gibi usul dairesinde yüksek okullara kabul olunmalarına izin alınması için gerekeni yapmak ve her yıl bunların en zekilerinden birkaçının bilgilerini arttırmak için bazı yabancı ülkeler üniversitelerine gönderilmelerine çalışılacaktır."

16. maddeye uygun olarak, 2 Nisan 1911'den itibaren Gazete adında toplam 57 sayı ve Haftalık olarak Türkçe ve Çerkesce yayınlanan bir gazete çıkartılmaya başlandı. ÇİTC haremden Çerkes cariyelerin kurtarılması ve Çerkes köleliğinin ortadan kaldırması için başarılı çalışmalar yapmıştır. Daha önce Osmanlı'da Arap harfleri ile basılmış olan Çerkes alfabelerinin 1918 ve 1919 yıllarında Latin Alfabesinde yeniden düzenlenerek yayınlanması, 1. Dünya savaşının sonuçlarının bir başka yansımasıdır.

Lord Curzon'un talebine rağmen Çerkeslere azınlık statüsünün tanınmadığı Lozan Antlaşmasının 24 Temmuz 1923'te imzalanmasından bir ay sonra ise, Çerkes Teavün Cemiyeti ile Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti kapatılmıştır. Çerkes Numune Okulu ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın İstanbul Maarif Müdürlüğüne verdiği emirle 5 Eylül 1923 tarihinde kapatılmıştır.

ÇİTC'nin 10 Temmuz 1324 (1908) tarihli deklarasyonunda Çerkeslere hitap edilirken kullanılan kelime "hemşehriler"dir. Kafkasya'dan sürgünün nedenlerini eğitim yetersizliği ve feodal düzene bağlamakta, buna karşın sürgün kelimesini o şartlarda bile kullanmamaktadır. Meşrutiyet öncesi Osmanlı rejimini ise baskıcı olarak tanımla-

makta, birlik ve dayanışma ile refah ve mutluluğun arttırılmasına, şan ve milli şerefin yükseltilmesine çağırmaktadır. 1918 - 1920 dönemi örgütlerine geçmeden önemli bir diğer konuya değinelim.

1915 ve Çerkesler

Yukarıda değindiğimiz gibi, Çerkeslerin 19. yy. sonları ve 20. yy'ın ilk çeyreğindeki aktif konumları nedeniyle Türk resmi tarih görüşü ve Ermeni görüşlerinde çok ilginç bir yakınlaşma ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı Ermeni yazarlar, 1915'i Osmanlı yönetiminin sorumluluğunda bir soykırım olarak değerlendirmeye devam ederken, bu olayda Çerkeslerin ve Kürtlerin de önemli sorumlular olduğu iddiasını öne çıkartmaktadırlar. Benzer şekilde Türk Tarih Kurumu'nun bazı üyelerinin ve diğer kimi Türk yazarların, çeşitli ortamlarda, bu olaylarda Çerkesler ve Kürt'lerin payı olduğunu söylemeye başladıklarını görüyoruz. Ermenistan'ın siyasi, iktisadi ve askeri kuşatılmışlığından, Türkiye'nin ambargosunu gevşetmesi ile kısmen kurtulabilmesi için; bazı Ermeni yazarların, olayların sorumluluğunu olabildiğince Çerkesler ve Kürtlere yıkarak, bunu da resmi Türk tarih görüşünün kabul etmesini sağlayarak, bir açılım yapmaya çalışmaktadırlar. Türkiye ve Ermenistan arasında, Azerbaycan'a rağmen belirlenen yol haritası bu gidişatı güçlendiren bir adım olmuştur. Türkiye'ye lobi yapmak için gelen Azeri milletvekillerinden Genire Paşayeva'nın, 1915 sorununu Türkiye - Ermenistan sorunu değil, Türk - Ermeni sorunu olarak tanımlaması ise, sürece Azerbaycan tarafından yapılmış ilginç bir katkı olarak ortaya çıkmıştır. Yani sorun devletlerin ve hükümetlerin değil, iki halkın, hatta bölge insanlarının bir sorunu olarak tanımlanmıştır.

Çerkeslerin geliş tarihi, Osmanlı'yı yönetenlerin, Osmanlı'yı ayakta tutmak için çok kültürlü, çok dinli bir Osmanlı kimliği fikrini geç bulup, erken terk ettikleri bir döneme rastlamaktadır. Önce Pan İslamizmi sonra Pan Türkizmi benimseyen yönetim anlayışının egemen olması, topluma katılan "son Osmanlı"ları, Osmanlılığa sarılmaya çalışan Çerkesleri, artan nüfuslarına rağmen, trajik bir yalnızlığa doğru itmiştir.

Örneğin, Arsen Avegyan'ın Çerkesler adlı kitabı, Çerkeslerin Osmanlı ve Türkiye içindeki konumları hakkında, en azından metod olarak birçok yenilik içermesine karşın, yukarıda ifade ettiğimiz teze temel atma çabası nede-

niyle, "devletlerarası ilişkilerin bekaası için" Çerkesleri suçlu hale getirmektedir. Onları öncelikle Osmanlı'nın başat unsurlarından biri olarak sunmaktadır. Bu iddiasına rağmen, II. Abdülhamit'in ve İttihat ve Terakki'nin, "maalesef" Çerkesleri kirli işlerde kullandıklarını ve uluslararası anlaşmalarda da "tescillenen" bu suçları nedeniyle de, bir anlamda kendilerini kurtarmak için "Kurtuluş Savaşı"na katıldıklarını, ama bir süre sonra buradan da tasfiye edildiklerini söylemektedir. Devletin başat unsurlarından birini tasfiye etmek herhalde bu kadar kolay olamaz. Bu tür mücadelelerin Türkiye ve diğer ülkelerin tarihinde nasıl gerçekleştiğinin örnekleri vardır.

Çerkeslerin Osmanlı'daki iskân biçiminden dolayı, yaşadıkları yerlerdeki diğer halklarla karşılaştıkları sorunlar, Çerkesleri baskı aracı olarak kullanma politikasının doğal bir sonucu gibi yorumlanmıştır.

Oysa Kafkasya'dan sürgünün ardından, Balkanlar'dan sürgünün yaşanması, Çerkeslerin normal yaşama geçmesini geciktirmiştir. Çerkeslerin sosyal yaşantısını bilenlerin kolaylıkla anlayacağı üzere, birçok Çerkes, akrabalarına yakın olabilmek için yerleştirildikleri yerleri terk etmiş, başka bölgelere göç etmiştir. Ayrıca Kafkasya'nın coğrafya ve iklim yapısından çok farklı bölgelere yerleştirilen Çerkesler, çok büyük sorunlar ve nüfus kayıpları yaşadıkları için de topluca başka yerlere göç etmişlerdir. Bu ve benzeri nedenlerle, Osmanlı'nın uygulamaya çalıştığı iskân politikaları zayıflamıştır. Yine de Güney Marmara'da bir yay, Sinop'tan Hatay'a kadar uzanan bir hat üzerinde Çerkes nüfus yoğunluğu kalmaya devam etmiştir. Ama bu yoğunluk, birkaç ilçe haricinde hiçbir yerde % 10 - % 20 gibi bir oranın üstüne çıkmadığı gibi, çoğu yerde % 5 civarında ve altındadır. Örnek olarak Rusların ve Rus Kazaklarının kolonileştirme ve asimilasyon amacıyla yerleştirildikleri bölgelerdeki nüfus durumlarıyla karşılaştırıldığında, bu oranlar ciddiye bile alınamayacak oranlardır. Ki Osmanlı zaten hiçbir yerde hiçbir halkın tek başına güçlü bir unsur hale gelmesine izin vermemeyi politika edinmiştir.

Burada asıl söylenmesi gereken, 1860'lardan, 1900'lerin başına kadar, bir türlü bitmek bilmeyen sürgün ve göç hareketleri nedeniyle, yerli halkla "toprak sorunları"nın yaşanmış olduğudur. Binlerce yıldır, kalabalık insan topluluklarının yaşadığı Anadolu'da, Çerkesler ve diğerleriyle birlikte sayıları milyonları bulan muhacirler için yeterince

boş toprak olmadığı açıktır. Bu nedenle yerli halklarla, hatta göçebe, yarı göçebe halklarla, tarım ve hayvancılık yapabilmek için toprak sorunları yaşanmıştır. Ortaya çıkan çatışmalar büyük ölçüde etnik bir husumetten değil, ekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Bu sorunlar emperyalist devletler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda farklı olarak lanse edilmiş. Osmanlı coğrafyasında çok kültürlü bir varoluşa engel olarak kendilerine tabi azınlık ve devletçikler yaratmak için kullanılmıştır.

Çerkeslerin ve diğer muhacir halktan gelenlerin, Osmanlı bürokrasisinde yükselmesinin asıl nedeni, fiilen Osman Gazi'den itibaren başlayan, Fatih Sultan Mehmet ile kurumsallaşan "devşirme" politikasıdır. Her ne kadar Yeniçeri ocağının tasfiyesi ile kurumsal organizasyonu bitmiş olsa da, hem Osmanlı'nın farklı unsurları devlete bağlamanın bir aracı olarak, hem de taze kan nakli sağlayarak imparatorluğun canlılığını koruma gibi sonuçları bilindiğinden, uygulaması süren bir geleneğin doğal bir sonucudur.

Ayrıca Çerkeslerin Plevne ve Silistre örneklerinde olduğu gibi, bağlı oldukları devlet adına, tarihin acı bir trajedisi olarak birbirleriyle çatışmak pahasına, Osmanlı ve Rus ordularında nizami görevlerini yaptıkları da bilinen bir gerçektir. Benzer durumlar Suriye, Ürdün, İsrail ve diğer ülkelerde de gösterilebilir. Bu durum Çerkeslerin ne Müslümanlara, ne Hıristiyanlara ne Yahudilere; ne Ruslara ne Türklere ve ne de diğer milletlere özel bir ilgi ya da düşmanlık göstermediğinin bir belgesidir. Vatanını kaybetmiş, varoluşu yaşadığı topraklardaki çoğunluk milletlerle ilişkilerinin rengine bağlı kalmış halkların yazgısından farklı bir yazgıları yoktur.

Ermeni vilayetleri denen bölgedeki Çerkes varlığı, o yıllar için en fazla 74.000'e çıkarılabilmektedir. Bu bölgede 1 ila 1,5 milyon Ermeninin, en az bir o kadar da Türk ve Kürt nüfusunun varolduğunu hatırlarsak bu sayının ne kadar az olduğu hemen ortaya çıkacaktır. Çerkesler daha çok Ermenilerin yoğun oldukları vilayetlerin Batı sınırında, belki bir tampon olarak bulundurulmuşlardır. Asimilasyon gücü olarak değil.

Sürgün edildikleri farklı ülkelerin, kendi politikalarına uygun olara yeniden iskâna tabi tutulmuşlardır. Yerli halkla sorunlar, çatışmalar yaşamışlar; bağlandıkları yeni ülkeye sahip çıkmaya, ellerinden geldiğince bu ülkelerde yer edinmeye, ortaklıklar kurmaya çalışmışlardır. İktidarlarla

zaman zaman yakın olmuşlar, zaman zaman da çatışmışlardır. Diğer halklarla da kimi zaman ittifaklar kurmuşlar, kimi zaman da gerginlikler yaşamışlardır.

Nikolay Hovhannisyan'ın "Ermeni Soykırımı – Ermenikırım" adlı kitabında ise, 93 Harbinden yenilgiyle çıkan Osmanlı ile ilgili Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarında yer alan Çerkeslerle ilgili maddeler değerlendirilirken, adeta bir korku filmi tasvir edilmektedir:

(sf: 54-55) 3 Mart 1878 Ayastefanos anlaşmasına göre: ...Babıali Ermenilerin yerleşik bulundukları vilayetlerde yerel ihtiyaçlardan doğan gelişmeleri ve reformları acilen gerçekleştirmeyi, ayrıca Kürtler ve Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt eder...

(sf: 55) Padişah ve Osmanlı hükümeti, Ermenilerin içinde bulundukları ve Kürtlerin ve Çerkezlerin olumsuz rol oynadıkları, tarifi güç savunmasızlık ve güvensizlik şartlarını kabul ediyordu.

Durumları düzeltmeye, Ermeniler açısından normal ve güvenle yaşam şartlarını oluşturmaya, Kürtlerin ve Çerkezlerin asayişsizlerini dizginlemeye resmen söz veriyordu.

(sf: 64) "Ayrıca reform şartlarından bazılarının, özellikle kişi ve mal emniyetini sağlama, Ermenileri, Kürt ve Çerkezlerin saldırılarından koruma şartlarının bu vilayetlerin dışında, İmparatorluk üzerindeki tüm Ermeniler arasında da geçerli olacağı kabul edilmişti...."

Tarihsel koşullar, ekonomik, siyasi ve sosyal şartlardan izole edilerek ve anlaşmaların bütününün anlamı üzerinde durulmadan yapılan yorumlar ve alıntılar, Çerkesleri Avegyan'ın tersine bir kiralık katil durumuna düşürmektedir.

Vartkes YEGHIAYAN'ın Malta Belgeleri -- İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası adlı kitabın temel tezi ise, Malta sürgünleri ile Türkiye Cumhuriyeti kadroları arasında organik bir bağ kurmasıdır.

Bu kitap, Malta sürgününü ve hiç bitmemiş hatta yapılmamış yargılamalarını Ermeni sorununun hukuki başlangıç noktası yapmaktadır. Yenilmiş ve parçalanmakta olan, nihayetinde de mütarekeye rağmen işgal edilmemiş toprakları ve başkenti de işgal edilmeye başlanan, askeri gücü tasfiye edilmiş, sivil bürokrasisi tahakküm altına alınmış bir devletin elinden, bir takım tutukluları ve özgür vatandaşları, işgalcilerin kendinden menkul hukuki bahaneleriyle toplayarak yargılamak bahanesiyle Malta'ya hap-

sedilmelerini onaylamakta; ancak işlerinin bitirilmemesini mutsuzlukla karşılamaktadır. Osmanlı devletinin tüm idari yapısı ve arşivleri, işgal kuvvetlerinin elinin altındayken ve olayların üzerinden henüz sadece 5 yıl geçmişken, hiçbir şeyin yapıl(a)mamış olması sorgulanmamaktadır.

Evet Malta sürgünleri arasında bu organik bağa uyan kişiler vardır. Ancak Malta'nın tarihi fonksiyonu, en azından bu satırların yazarına göre, bunun tam tersidir. İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın "Milli Misak"ı yayınlaması üzerine bu sürgüne girişilmiştir. Meclis üyelerinin yanı sıra diğer sivil ve asker bürokratlarla, çeşitli aydınların Anadolu'daki istiklal mücadelesine katılımını engellemek, hiç değilse mümkün olduğunca geciktirmek için bu müdahale yapılmıştır. 1915 olayları bahane olarak kullanılmıştır.

İşgalciler bu müdahale ile istiklal mücadelesini önleyememişler, ancak belki isteyerek, belki istemeden mücadelenin niteliğini ve siyasi yönünü değiştirmişlerdir. Müdahale, Osmanlı'yı kurtarmak yerine, Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurmak fikrinde olanların siyasi konjonktürde daha hakim hale gelmesine katkı sağlamıştır. Malta'da, yeni kurulan rejimde hakim konumda olanlardan çok, değişik safhalarda hakim kadro tarafından tasfiye ya da pasifize edilenler tutulmuşlardır.

Yukarıdaki kitapların yanısıra Türkiye'de biraz daha eski bir tarihte yayınlanmış olan M. Kalman'a ait, "Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid" adlı kitabın (Zel yayıncılık, 1994), 136. sayfasında şu ifade edilmektedir: "Ermenilere Türklerden de yardım eden olmuştur. Ayrıca bazı Çerkesler de Ermenilere kucak açmıştır. Bazı yöneticiler de işleri yavaşlatarak veya çeşitli yollarla Ermenilerin katledilmelerini önlemeye çalışmıştır..."

Ermenilerin hayatını kurtarma yönünde Çerkeslerin yardımlarına ilişkin örnekler, Uzunyayla (Pınarbaşı - Kayseri) ve Kahramanmaraş yöresinde bilinmektedir. Sorun ferdi yapılan iyilik ya da kötülükler değildir. Bu yönde zıt örnekler bulunabilir. Önemli olan Çerkeslerin 1915 sürecinde ve diğer benzer olaylarda, ya "devletin kiralık katilleri" olarak, ya da "devletin bizzat egemen yöneticileri" olarak belirleyici bir rol oynadığı yönündeki iddialara Çerkeslerin bir cevap verip vermeyeceğidir. Çerkeslere ait çeşitli yayın organlarında bu konuda sınırlı da olsa bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak Çerkes aydınlarının ve örgütlerinin

etnik / ulusal anlamda kendi varoluşlarını ortaya koyan bir analiz henüz yapılmamıştır.

İddialara karşı yazılanları belki şöyle formüle edebiliriz:

1- Çerkeslerin Osmanlı'daki rolü, Kazakların Rusya'daki rolüne benzememektedir. Çünkü Rus Kazakları, vatanlarından sürülmemiş, göçebe bir toplum olarak, Rusya ile ittifak yapmışlar ve Rusya'nın genişlemesine katkıda bulunurken, yeni topraklarda kendilerine koloniler kurmuşlar, devletin ileri karakolları ve asimilasyon güçleri haline gelmişlerdir. Göçebelikten yerleşikliğe geçmişlerdir. Bugünkü durumları bunun açık kanıtıdır.

2- Çerkeslerin Osmanlı'daki rolü Memluk Çerkeslerine de benzememektedir. Çünkü Memluk devletine gelen Çerkesler de bir sürgün sonucu gelmedikleri gibi, kısmen köle olarak daha çok da paralı asker olarak Mısır'a getirilmişlerdir. Nüfus olarak, çok yüksek bir rakama ulaşmamakla birlikte, askeri ve yüksek idari yapıda kendilerine verilen stratejik konum nedeniyle, darbe yapacak kadar çoğalmışlar ve devlet yönetimini hanedanı ile birlikte ele geçirmişlerdir. Oysa Osmanlı Çerkesleri, hanedana eş ya da cariye vermenin ötesinde, iktidara kendi adlarına el koymadıkları gibi, askeri idari yapı içinde de burada özel olarak çalıştırılmak üzere seçilmemiş ya da alınmamışlardır (Çok kısa süreli ve dar kapsamlı birkaç örnek dışında). Yığınlar halinde gelip, kendileri hesabına darmadağın yerleştirildikleri bir coğrafyada, varoluşları için başka araçları olmadığından devlet içinde görev almışlardır. Belki tek ortak idealleri de anavatan Kafkasya'nın bağımsızlığa kavuşmasına bir katkıda bulunma umudu olmuş, ancak Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum nedeniyle bu konuda ciddi ve gerçekçi hiçbir adım atamamışlardır.

Burada bireysel olarak ifade edilenlerin Çerkesler adına bir platformda tartışılması ve ifade edilmesi gerekmektedir. Uluslaşma süreçlerinin kesintiye uğraması nedeniyle, ortak bir platform kurmada zorlanan Çerkesler, aynı zamanda Osmanlı ve Türkiye olan ilişkilerini tanımlamakta da zorlanmaktadırlar. Her ikisinde de saraydan, hükümetlere; sivil – asker bürokrasiden, spor, sanat ve bilim adamlarına kadar yetiştirdiği insanlarla övünen ve bunlar vasıtasıyla kendini her iki devletle de özdeşleştiren Çerkesler 1915 olayları ve Ermeni sorunu nedeniyle, bu özdeşleştirmenin kurbanı olma noktasına gelmiş olabilirler.

Bu nedenle geçmişte ve bugün kendileri ile ve bu iki devletle olan ilişkilerini yeniden düşünmek zorundadırlar. Bu illaki Çerkeslerin kendini bir azınlık olarak tanımlaması ya da kendini inkar edecek bir noktaya gelmesi anlamına gelmemektedir. Ancak bu yöndeki çabalar, kendileri için ileride değineceğimiz, en azından bir diaspora toplumu olmaktan kaynaklanan sorunlarına, daha çözümleyici bir cevap verebilmek için sağlam bir zemine basmalarını sağlayacak açılımları bulmalarını sağlayacaktır.

1918 – 1920 Arası Dönem

Savaş Osmanlı'nın Batı'da tekrar var olma umutlarını tamamen yok etti. Tam bir yıkımı önlemek için, 1917'de Rus Çarlığının yıkılmasının da etkisiyle, Osmanlı doğu sınırlarında ve ötesinde derinlik kazanma ve güçlenme arayışlarına girdi. Bunun için ordu'nun açık operasyonlarının yanı sıra, Teşkilat-ı Mahsusa'nın gizli eylemleri ile, Kafkasya'dan Orta Asya'ya, Afganistan'dan İran'a kadar eylemler yaptı. Yer yer Osmanlı kimliği, yer yer de İslam ya da Türk kimliği öne çıkarılarak bu çabalar 1920'ye kadar sürdü.

Bu dönemde ÇİTC de kendi varlığını sürdürdü. Ancak Osmanlı'nın bu varoluş mücadelesine daha rahat destek verebilmek için, üyelerinin önemli bir kısmı ile Şimali Kafkasya Cemiyeti (ŞKC)'ni dolaylı olarak kurdu.

Aynı tarihte, kendi asli amaçlarından olan ve tüzüğünün 15 ve 16. maddelerinde yer alan Çerkes toplumuna yönelik eğitim ve yayın faaliyetlerini sürdürebilmek için de, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin kuruluşuna (Eylül 1918) önayak oldu. Beşiktaş Akaretler'de Çerkes İnas Numune Okulu'nu kuran, Diyane adlı bir de periyodik yayın çıkarmayı başaran bu derneğin kurucuları, Hayriye Melek Hunç, Makbule Berzek, Emine Reşit Zalique, Seza Pooh ve Faika Hanım'dır.

ŞKC kurulana kadar, içinde ÇİTC üyelerinin de bulunduğu, devlet ve o zaman iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Enver Paşa'nın önayak olduğu Kafkasya ile ilgili başka örgütlenmelere de rastlanmaktadır: İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı, Türk Sıhhi Misyonu, Kafkasya Komitesi, Türkiye'deki Kuzey Kafkasya Siyasi Muhacirleri Komitesi gibi.

1918'de kurulduğu sanılan ŞKC'nin tüzüğü ise 1919 tarihlidir. Çok aktif bir düşünce ve eylem adamı olan Milli Ajans Müdürü Hüseyin Tosun (Şhaplı) Bey başkanlığındaki

ŞKC'nin diğer birçok üyesi de tanıdık kişilerdir: Dr. Mehmed Reşid Bey, Bekir Sami Kundukh, İsmail Canbulat, Yusuf İzzet Paşa, Aziz (Meker) Bey, Hüseyin Kadri (Şhaplı), Hayriye Melek Hunç Hanım, Mustafa Butbay, vb.

1919 Haziranında kapatıldığı tarihe kadar, kısa süren yasal faaliyet süresinde, ÇİTC'nin başlattığı yayın ve eğitim faaliyetlerine devam etmiştir.

Dernek tüzüğünün ikinci ve üçüncü maddeleri, önemli ölçüde yine insan hakları çerçevesinde amaç ve araçlar tarif ederken, millet tanımı net olmamakla birlikte, milli dil, milli eğitim, milli okullar, tarihi ve milli hakların savunulması ve ilan edilmesinden söz ederek, siyasi haklar alanına dokunmaya başlamıştır. Ancak bunun için bir yöntem koymaması ve her kültür için gerekli temel haklardan dem vurması siyasi perspektifin daha ortaya çıkmadığını göstermektedir. Sınırlı bir şekilde görülen ŞKC'nin bu milli haklarla ilgili söyleminin bir özelliği de, asla Osmanlı'ya karşı bir söylem ve hareket olmayışıdır. Aksine, dönemin neredeyse tüm önde gelen Çerkes kişi ve kurumlarını bir araya getiren 24 Şubat 1919 tarihli ünlü toplantı, ŞKC'nin, Osmanlı'nın varoluşuna her türlü desteği vermek amacıyla hareket ettiğinin adeta bir güç gösterisi şeklinde ifade edildiği bir etkinliktir. ŞKC merkezinde yapılan, Müşir Fuad Paşa'nın oturum başkanlığındaki bu toplantıya, aralarında Hüseyin Rauf Bey (Orbay) olmak üzere 108 kişi katıldı.

Osmanlı devleti ile sivil, askeri ve iktisadi kader birliği içine girmiş olan bu son Osmanlılar, Kuzey Kafkasya'da yatan köklerine ilişkin karmaşık umutlarının çakıştığı bu konjonktürde, eşi benzeri az görülür bir mücadele içinde olmuşlardır. İttihat Terakki'nin kapanması ve üyelerinin hükümetlerdeki etkisinin azalması sonucu artan baskılar üzerine dernek "**Şimali Kafkasya Muhacirleri Cemiyet-i Hayriyesi**"ne dönüştürülmüştür. 21 Haziran 1919'da ise tamamen kapatılmıştır.

İstiklal Mücadelesi ve Çerkes Ethem

Çerkesler bugün resmi tarih tezi nezdinde tarihe ve kamuoyuna, alın Ethem beyinizi verin Çerkes kimliğimizi demektedirler. O dönemde, hain kategorisine sokulanların, Çerkes veya ait oldukları diğer etnik kimlikleri ile yaftalanırken; kahramanlar arasında yer alan ve etnik açıdan Türk olmayan hiçbir tarihi kişiliğin bu sıfatları ile anılmamalarına ya

da "hain"ler arasında yer alan Türklere "Türk Ahmet" vb. denmediğine dikkat çekmektedirler.

İtilaf devletlerinin arasında çıkar mücadelesinin başlaması, özellikle İtalya'yı 2. Dünya Savaşında Almanya'nın yanına itecek uygulamalar, ABD'nin Paris Konferansında istediklerini alamaması ve bu konferansın ürünü olan Versay anlaşmasını tanımaması, Milletler Cemiyeti'ne de mesafeli bir tutum alması gibi gelişmeler, Ankara'yı rahatlatan bir diğer faktör olmuştu. Sovyetler Birliği ise, Batı'daki halkların ve önemli toprak parçalarının ayrılması, Beyaz Ordu'nun karşı devrimci hareketleri ve en önemlisi Batı'da olacağını umduğu devrimci hareketlerin bastırılması gibi nedenlerle, yakın çevresinde yer alan ülkelerdeki devrimci ya da muhalif hareketlere desteğini çekmeye başlamıştı. Tek ülkede sosyalizmin inşası uğruna ideolojik dış politika yerini uzlaşmacı bir dış politikaya bırakıyordu. 2.Dünya Savaşı'nda daha da netleşecek olan iki kutuplu dünyanın ilk adımları atılmıştı.

Milli Misak çerçevesinde yola çıkan ve Osmanlı İslam milleti ile devletin bağımsızlığı, bütünlüğü için başlatılan mücadele, bir ayrışma noktasına, nitelik değiştirme noktasına gelmişti. Yukarıda özetlenen uygun konjonktür ortamında bu evrimin gerçekleştirilebilmesi için gereken son bir adım kalmıştı. BMM hükümetine muhalif farklı çözüm önerilerine sahip kişi ve grupların dayanabileceği, emir komuta zinciri ile Anadolu'ya geçmiş üst düzey askeri kadrolara bağlı olan düzenli orduya rakip olacağından korkulan en önemli askeri güç olarak, Kuvvayı Seyyare'nin tasfiyesi gerekiyordu. Şartlar olgunlaşınca, domino taşları birer birer devrilmeye başladı.

Gediz Cephesindeki gelişmeler saptırılarak, Batı Cephesinden Ali Fuat (Cebesoy) ve Bekir Sami (Günsav) paşalar alınır. Cepheye İsmet ve Refet paşalar gönderilir. Kuvvayı Seyyare ile yeni cephe komutanlığı arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelir. Ethem bey ile Mustafa Kemal (Atatürk) ve İsmet (İnönü) paşalar arasında Eskişehir'de ayrı ayrı yapılan görüşmeler, başarısızlıkla sonuçlanır. Sorunların ve Kuvvayı Seyyare'nin tasfiyesi ile ilgili planlar Meclisten gizlenmektedir. Aralık sonunda karşı propagandalara rağmen Meclis, sorunun, hiyerarşik bir düzen oluşturularak ve kan dökülmeden hallini istemektedir. Buna rağmen Yunan taarruzunun başladığı bir anda Kuvvayı Seyyare'ye karşı İsmet ve Refet paşa tarafından operasyona geçilir.

Büyük bir çatışmaya girmemek için, yaklaşık bir aylık bir dağ yaşamından sonra işgal sahasına geçmekten başka çare kalmamıştır.

Oysa hain ilan edilene kadar sadece "Ethem bey" olan ve hainliği etnik kimliği vurgulanarak pekiştirilmek istenen Çerkes Ethem Bey'de de görülen Çerkeslik duygusu, sıkı bir Hemşericilikten ibaretti. Bunun açık örnekleri anılarında mevcuttur.

"... Sefer beyin idamı dolayısıyla beni aşırı bulanlara ve hemcins katili diyen hemşerilere, Kafkaslıların daima iftihar ettikleri Şeyh Şamil merhumunun cihad-ı vataniyyesine dair hayat tarihini okumalarını tavsiye ederim..." (Anılarım, Berfin Y., Mayıs 1998, sf.32)

"... bu zavallı cahil hemşeri (Sefer bey) sadece İstanbul'un olumsuz siyasetine kötü bir alet olmakla da kalmamış, albay Mahmut Bey ve Karzek Sait Bey ve arkadaşları gibi samimi Çerkeslik ruhuyla donanmış hemşerilerine karşı, ilimli görünerek, onları kalleşçe öldüren bir grubun çatışmalarında birinci dereceden ilgili bulunmuştur." (a.g.e., s.34)

Bizzat kendisinin hain Çerkez olarak suçlanması gibi, Çerkesler ve diğer bazı halkların zımnen de olsa suçlanmasına karşı, kendi gözlemlerini teminat olarak ortaya koymaktadır.

"Ben Kuva-yı Milliye'den ayrıldıktan sonra, Şah İsmail örneği az da olsa bazı mesleksiz hemşerilerin dahilde ve hariçte yaptıkları gibi, ihtilal zamanlarında Türkiye'de sakin Çerkesler çoğunlukla hiçbir zaman Kuva-yı Milliyemiz aleyhinde bulunmamışlardır. Kısmen tarafsız ve çoğunlukla milli harekete hadim ve taraftardırlar ki, ben bu ciheti en zor zamanlarda ve Anadolu'da cezalandırma kuvvetleri genel komutanlığı görevini başarıyla yerine getiren bir şahıs sıfatıyla kanıtlayabilirim. Aksini iddia edenler ise, o vatanda sakin kardeş unsurlar hesabına tarihsel kurtuluş ve bağımsızlığın insaflı adaletine tecavüz etmiş olurlar." (a.g.e., s.34)

Bu şartlar altında, nüfusça az sayıda olan Çerkeslerin Çerkes adını taşıyan örgütlenmelere sahip olmaları, bu kavramın içselleştirilmesi şeklinde olmasa bile, yukarıda değindiğimiz güçlü hemşerilik duyguları nedeniyle (özellikle zor dönmelerde) ortak tavır gösterme eğilimi, güçlü bir Çerkes milliyetçiliği (ya da devrimciliği) olduğu algılamasına neden olmuş olabilir.

Bu durum, Osmanlı'nın yerine bir Türk Ulus devleti kurma hedefine yönelen kadrolarca da böyle görülmüş ve/veya gösterilmiştir. O dönemin tarihsel koşullarındaki değişmelerin etkisiyle, Misak-ı Milli programını, ulus devlet yoluna yönelten kadrolar, farklı kimlikleri bir tehdit unsuru olarak algıladılar. Lozan ile sağlanan birçok demokratik hak bile, on yıllar boyunca görmezden gelindi.

Oysa, 1919'da Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a,"Anadolu'daki istikrarsızlıkları çözmek amacıyla" bir Osmanlı Ordu Müfettişi olarak geldiği günlerde; daha 8 Mayıs 1919'da askerlikten istifa etmiş olan "Çerkes" Rauf Orbay, "Çerkes" Ethem'i ikna ederek, Teşkilatı Mahsusa'nın silah, cephane ve parasını işgal kuvvetlerinden saklamış olan "Çerkes" Sencer Eşref Kuşçubaşı'nın desteğini alarak, Ege'de başlamış olan direniş kıvılcımlarını örgütlü bir güç haline getiriyordu. Yunan ve İngiliz askerleri raporlarındaki kayıtlarda da teyit edildiği gibi, çeşitli rütbelerden askerlerin, mahalli yönetici ve bürokratların yanı sıra çok sayıda siville birlikte 5000'e yakın Çerkes, Yunan ilerleyişini Milne hattında 1 yıldan fazla bir süre tutuyor, iç isyanların neredeyse tamamını bastıracak olan Kuvayı Seyyare'nin temelini atıyorlardı.

Benzer hareketler Karadeniz ve Çukurova / Doğu Akdeniz bölgesinde de görülmekteydi. Çukurova bölgesinde direnişi örgütleyen Çerkesler arasında şunlar sayılabilir: Maraş Milli Mücadele Örgütü başkanı, Güney Cephesi Kuvayı Milliye komutanı ve Maraş mebusu Aslan Toğuzata bey, Maraş ve Kilis havalisi Kumandanı Yüzbaşı Sasık Kamil Polat, Etraf Şehir Cepheler Komutanı Şefik Ali Özdemir bey, vb.

Karadeniz bölgesinde ise, Yarbay Cemil Cahit Toydemir, Alay kumandanı Şemsettin Julor, Tabur komutanı Osman Onarak gibi yüksek rütbeli Çerkes subaylar dışında, bölgesel liderler etrafında kümelenmiş silahlı Çerkesler de faaliyette bulunuyorlardı. Berzeg Kazım, Berzeg Ekrem, Zeşo Tahir ve Şetok Musa gibi.

Çerkeslerin Anadolu'ya uzanan serüveninden bahsederken değindiğimiz etkenler dışında, Çerkesler de bireysel ve/veya küçük gruplar şeklinde var olan ve bir çeşit gerillalık örneği olan "Abrek" geleneği ve kültürü de direniş hareketlerini tetikleyen diğer bir faktör olarak değerlendirilebilir. Kafkasya'da iken işgalci güçlere karşı verilen mücadelenin

bir türevi olarak ortaya çıkan bu gelenek, zaman zaman toplum içi sorunların dayatması ile de ortaya çıkabiliyordu.

Ancak özellikle yerel kongrelerin yanı sıra, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi, Heyeti Temsiliye, Sivas Kongresi ve Büyük Millet Meclisi sürecinin henüz emekleme safhalarında, safların ve yol ayrımlarının belirginleşmediği günlerde; çok nadiren Fransız ve İngiliz işgalcileri ile çıkar birliğine giden sivil ya da asker kökenli Çerkesler görülmüşse de, büyük bölümü, yukarıda sayılan nedenlerle işgal kuvvetlerine karşı güçlü bir direniş oluşturmuşlardır. İşbirliğine gidenlerin bir bölümü bireysel çıkar ve tercihleri için bunu yapmış olabilir. Ancak 1919 – 1922 arası dönemdeki gelişmeler çerçevesinde ne Ankara, ne İstanbul'dan Çerkesler için olumlu bir gelecek vizyonu çıkmayacağını düşünerek böyle bir işbirliği arayışına girenler de olmuştur. ŞKÇTHC'in de olduğu gibi. Bu bölgesel hareketlerin objektif bir biçimde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

İstanbul'un otoritesinin giderek kaybolmaya başlaması, Ankara'nın başlardaki güçsüzlüğü ya da İstiklal Mücadelesinin son yıllarında giderek artan Türk milliyetçisi çizgisi gibi nedenlerle Karadeniz'de, Doğu Akdeniz bölgesinde, yerli gayrimüslüm halklarla birlikte değilse de paralellik içinde bazı hareketlerin ortaya çıktığı iddiaları vardır. Bununla ilgili iki kaynağı burada belirtmekte yarar var.

"Gerilla komutanlarından Stilianos Kosmidis'in çabalarıyla üst askeri konsey oluşturulup birbiriyle çatışan gruplar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir ceza hukuku oluşturuluyor. Ardından da kurtarılmış alanlarda Rum mahkemeleri oluşturuluyor, silah taşıma hizmeti devreye sokuluyor. Kırgız (metinde Kırgız olarak yazılmış olsa da Anadolu'da ve özellikle Karadeniz'de hiç bulunmayan Kırgızlar yerine Çerkezlerden bahsedildiğini anlıyoruz) gerillaları ile dayanışma grupları oluşturuluyor. Bu başarılı çalışmalardan sonra daha önce de bahsini ettiğimiz Yunan ordusunda komutanlık yapan Pontus kökenli X. Karaiskos İstanbul'a gidip oradan Pontus'a silah sevkıyatı için Yunanlı yetkililerle görüşür, ancak çabalar boşunadır, Yunanlı yetkililer buna yanaşmadıkları gibi Karaiskos'un Pontus'a geçişini de engellerler." (Kuçoyannopulos, Pontus Gerillaları Arasında 1936, s. 27)

"Pontuslu Rumların yanısıra Müslüman Kırgızlar da (Çerkezler de) kendi bağımsız gerilla hareketine ulaşmışlardı. Bu hareketlerin askeri teçhizat kaynakları ise Türk or-

dusundan ele geçirilenler silahlar ve esas itibariyle de Rusya'dan (gerek Rusya'daki Pontus'lulardan gerekse de Rus devletinden) gelen yardımlardı."(N. Novitsef "Voprosy Istorii", s. 17)

İstiklal Harbi yıllarında Çerkesler arasındaki en büyük bölünme ise, zaman içinde Ankara ile İstanbul'un yollarının ayrışmaya başlaması ile, istiklalin bekasını farklı cephelerde aramalarından kaynaklanmıştır. İlk hamlede İstanbul cephesinde olanlar tasfiye edilmiş, ikinci hamlede Ethem bey ve Kuvvayı Seyyare kimliğinde olduğu gibi merkezkaç ya da nonkonformist unsurlar olarak da tanımlanan ve her iki cephenin de dışında kalan Çerkesler tasfiye edilmiş, son olarak da Ankara cephesinde yer alan Çerkeslerin büyük bir bölümü 1924'te ve 1926'da tasfiye edilmişlerdir.

İstiklal Harbi yıllarına ilişkin, resmi tarihin yaratmaya çalıştığı yanılsamalardan birisi de; Kuvayı Seyyare ile komutanı olan Çerkes Ethem'in, yeterince olgunlaşmamış, siyasi - askeri düzeyi sığ, uluslararası ilişkileri zayıf, neredeyse bir çapulcu sürüsü ve kabile şefi oldukları imajıdır.

Birincisi Kuvvayı Seyyare sadece Çerkeslerden kurulu bir yapı değildir. Çok sayıda Türk ve diğer milletlerden insan olduğu gibi, tasfiyesinden sonra nizami ordu tarafından esir alınan üyeleri arasında bir de Avusturyalı teğmen ele geçirilmiş, daha sonra salıverilerek ülkesine gönderilmiştir. Bu teğmen gibi başka yabancı uyruklu Kuvvayı Seyyareciler olduğu iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra savaş yıllarında ve tasfiye sonrasında birçok yerli yabancı gazeteci ve muhabirle iletişim içinde olunmuştur. Röportajları ve haberleri basın organlarında yer aldığı gibi, bunlardan anlaşıldığı üzere yabancı yayın organlarında çıkan haber ve röportajlar da takip edilmiştir. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurulmuş, uluslararası bir örgütlenme olan Yeşil Ordu'nun kurulmasında belirleyici olmuş, parlamento'da kabinenin belirlenmesinde Yozgat isyanının bastırılmasına kadar başat bir rol oynamıştır.

Çerkesler geleneksel olarak İstanbul cephesinde sivil – asker bürokraside güçlü oldukları kadar; Ankara cephesinde de güçlüydüler. Amasya'dan B.M.M'ne kadar uzanan siyasi süreçte de, Ege'deki ilk direniş olan Milne hattından Sakarya meydan muharebesine kadar olan askeri süreçte de (sonradan tamamına yakını tasfiye edilmiş olsa) da nitelik ve nicelik olarak etkili olmuşlardır.

Kongrelerde, Heyeti Temsiliye'de ve Meclis'te yer alan bazı Çerkesler şunlardır: Hüseyin Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduh, İbrahim Süreyya Yiğit, Muzaffer Kılıç, Av. Hakkı Bey (Rize), İsmail Hakkı bey (Suşehri), Bekir Kubat, Süleyman Öğün, Hakkı Behiç Bayiç, Emir Marşan Paşa, Ömer Mümtaz Tanbiy, Osman bey (Rize), Yusuf Sangu bey (Manyas) , Arslan Toğuzatı, Rüştü Bozkurt, Mahmut Hendek, Kamil Polat (Kayseri), Hikmet Boran, Mehmet Fuat Carım, Reşit bey, Yusuf İzzet Paşa, Ahmet Şükrü Oğuz, Şeyh Servet Akdağ, Hakkı Hami bey (Sinop)...

Önemli rollere sahip olmuş, bazı Çerkes askeri liderleri (bazıları askeri görevlerden çok siyasi görevler üstlenmişlerdir) ise şöyle sıralayabiliriz:

Sonuna kadar Ankara çizgisinde kalanlar:

Recep Peker, Şefik Özdemir Bey, Ali Sait Akbaytugan, İlyas Zeki Aydemir, Zeraho Bekir Sami Bey, Aşir Atlı, Cemil Cahit Toydemir, Esat Bey, Met Yusuf İzzet Paşa, Bewrzeg Ekrem Bey, Hasan Fehmi Atakan, Muzaffer Kılıç, Toğuzatı Rüşdü Bey, Toğuzatı Aslan Bey, Kaseyko Mahmut Bey, Hasan Mümtaz Bey, İsmail Hakkı Berkuk, Kamil Polat, Rüştü Kobaş, Mürsel Baku, Çerkes Cemil Efe, Ethem Servet Bey...

Ankara tarafından zaman içinde tasfiye pasifize edilenler:

Hüseyin Rauf Orbay, Çerkes (Pşevu) Ethem Bey, Yenibahçeli Şükrü Bey (Mehmet Şükrü Oğuz), Nail Bey, Kunduh Bekir Sami, Hatko İsmail Canpolat, Marşan Emir Paşa, Deli Halit Paşa, Sarı Efe Edip, Baha Said Bey, Abdullah Bey...

İstanbul cephesinde yer alanlar:

Ömer Yaver Paşa, Karzeg Salih Hulusi Paşa, Ançok Ahmet Aznavur, Karzeg Süleyman Paşa, Voş'o Zeki Bey, Bekir Sıtkı bey, Davut Bey, Haur Tarık Mümtaz...

Berzeg Sefer Bey, Karzeg Sait Bey, Maan Koç bey...*

Maan Şirin Bey, Maan Mustafa Namık Bey, Ahmet Bey, Ançok İsa Nuri,...**

Tarafsız ya da bağımsız davrananlar***:

---

* Bu kişiler genel olarak Düzce isyanına katılan kişiler olarak bilinen ve Ethem Bey tarafından idam edilen kişiler olmakla birlikte, bazı Çerkes araştırmacılar, aslında uzlaşma arayışı içinde iken, kişisel nedenlerle asılmış olduklarını ileri sürmektedirler.

** Daha önce İstanbul'a yakın olmakla birlikte sonradan ŞKÇTHC'ne katılmış olduklarından, ayrı işaretlenmişlerdir.

Tuğa Fuat Paşa, Abuk Ahmet Paşa, Hurşit Paşa, Big Ahmet Fevzi Paşa, Berzeg Mehmet Zeki Paşa, Şah İsmail, Mehmet Şerif Rauf Paşa, Mocan Hüseyin Remzi Paşa, Ali Reşat Bey, Aydemiroğlu Mehmet, Bağ Kamil Bey, Brau Sait Bey, Çakır Efe Sefer, Harun Reşit Efendi, Hatko Şevket Bey.

1920 Malta Sürgünü Ve Dönüşüm Dönemi

Daha önce de değindiğimiz gibi, ana dernek ÇİTC'nin varlığı ve her iki derneği de yürüten ortak kadronun, "vatanın ve devletin kurtuluşu" için verilen mücadele perspektifini Çerkes dayanışması içinde sürdürmüştür. Buna karşın 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve Meclis'in feshedilmesinden sonra diğer birçok Osmanlı ileri geleni ile birlikte Çerkes dernekleri içinde yer alan ya da destekleyen birçok Çerkes'in İngiliz işgal kuvvetleri tarafından Malta'ya sürülmesi mücadeleye büyük bir darbe indirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: eski Bahriye Nazırı ve Hamidiye kahramanı Hüseyin Rauf Orbay, eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat, eski Karesi mebusu Hüseyin Kadri, ŞKC başkanı ve "Milli Ajans Müdürü" Hüseyin Tosun, eski Edirne Valisi Zekeriya Zihni, İstanbul Merkez Komutanı Ali Said Paşa, Mürsel Paşa.

Yukarıda belirtilen Çerkes kökenlilerin yanısıra 140 civarında çoğu sivil politikacı, milletvekili, bürokrat, aydın ile bazı askerlerin Malta'da 1 yılı aşan sürgünleri, başlamış olan direniş hareketinin ve Anadolu'da toplanan meclisin sivil ve çoğulcu yapısında çok ciddi bir zafiyet yaratmıştır. Bu durum ayrıca, bir anlamda Ethem Bey ile yaşanan ya da yaratılan sorunun, daha çıkmadan önlenmesini sağlayacak kapasitedeki kadroların soruna zamanında müdahale edememesine yol açmıştır.

1914'te kurulan İstanbul'da Kafkasyalılar Arasında Neşri Maarif Cemiyeti (İKANMC) adlı derneğin, aynı tarihli bildirgesi, önceki derneklerden farklı olarak, Kafkasyalı öğrencilerin toplumun ihtiyacı dışında uğraşılarla kendile-

---

*** Bu grupta sayılanlardan paşa seviyesinde olanlar genellikle İstanbul'da görev yapmaya devam eden, ancak Anadolu'daki hareketine karşı girişimde bulunmayan, hatta gerçek ya da iddia olmak üzere iki taraf arasında diyalog kurmaya çalışan ya da Ankara'yı el altından destekleyen kişilerdir. Diğer isimler ise ya bağımsız olarak bölgesel etkinliklerde bulunan ya da ŞKÇTHC'nde yer alan kişilerdir.
Son olarak, zaten yetersiz olan bu tasnifin, itiraza daha doğrusu tartışmaya açık bir liste olduğunu, okuyucu ve araştırmacıların kişisel bakış açılarına göre değişebileceğini belirtmekte yarar vardır.

rini perişan etmesinden yakınmaktadır. Burada acaba, o dönemde çok faal olan Çerkes aydın ve bürokratlarının amaçlarından uzak bir toplumun şikayeti mi ses bulmaktadır, araştırmayı beklemektedir.

1920 – 1925 yılları arasında faaliyet gösteren diğer bir dernekte Kafkas Teali Cemiyeti (KTC)'dir.

Bu dönemde devrim sonrası Sovyet Rusya'sına karşı mücadele eden Çarlık yanlısı Çerkes kişi ve gruplar da görülmektedir. Belki bunlar ve bu dönemde mücadele içindeki bazı Çerkesler arasından, 2. Dünya savaşındaki Nazi ve ABD politikalarının da etkisiyle Emperyalist devletlerle işbirliği içindeki oluşumlar da ortaya çıkmıştır.

Osmanlının yıkılması ve parçalanması sürecinin bir sonucu da, diasporanın parçalanması olarak ortaya çıkmaktadır.

1921'den itibaren Osmanlı'nın artık İstanbul'a bile hakim olamadığı ortaya çıkmaya başladığında, Anadolu'da yaşayan tüm halklarda olduğu gibi, kendi yolunu çizme fikri Çerkesler arasında da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu bağlamda bir kısım Çerkes Sultan'a ve Halife'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Büyük bölümü öncelikle işgalden kurtulma ve devletin milletin bağımsızlığının kurtarılması amacıyla Ankara'da çalışan BMM'ni desteklediler. Küçük bir kısmı da Osmanlı'nın yıkılmaya yüz tutması ile, Türklerin, Arapların ve diğer milletlerin ulusçu çizgiye kaymaları üzerine, Çerkeslerin de diğerleri gibi kendi kaderlerini tayin etmeleri gerektiği noktasına gelmişlerdir.

Ethem Beyin tasfiyesinden sonra, Ankara hükümetine bağlı güçlerin cephesi Sakarya kıyılarına kadar gerilemişti. Türkler arasında Osmanlılığı hala savunan önemli bir kesim olsa da Turancı, milliyetçi kişi ya da gruplar daha çok öne çıkmaya başlamışlardı. Balkan harbi ve 1. Dünya savaşı sonrasında yönetici tabakalarda güçlenen bu eğilim, 1921-2'den itibaren başat bir hal almıştı. İslamcılar ve sosyalistler ise 1920'de aldıkları darbelerle daha zayıf konumdaydılar.

Bu şartlarda Çerkesler için de bir anlamda kendi kaderlerini tayin hakkını savunup, bunun için örgütlenmeye karar verenler 1921 yılında Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti (ŞKÇTHC)'ni kurdular. Büyük ölçüde Batı Anadolu'daki Yunan işgal sahasında kurulan ve İzmir'de bir kongre toplayarak bu yöndeki görüşlerini 24 Ekim 1921'de "Çerkes Milletinin Düvel-i Muaz-

zama (Büyük Devletler) Ve Alem-i İnsaniyet Ve Medeniyete Umumi Beyannamesi" adında bir beyanname ile yayınlayan bu küçük grubun, ne kadar örgütlü olduğuna, ne kadar üyesi ve sempatizanı bulunduğuna, kongre dışında ne gibi faaliyetler yaptığına, başka yayınlar çıkarıp çıkarmadığına ilişkin yeterli bilgi yoktur ve araştırılmayı beklemektedir.

ŞKÇTHC'nin çabalarını, savaş sonrası oluşturulan Milletler Cemiyeti ve ulusal haklar çerçevesinde ilk ve son uluslararası tanınma çabası olarak özetleyebiliriz. Bu anlamda, Türkler dahil Anadolu'da yaşayan farklı etnik kökenden halkların, kendilerine ulusalcı bir çıkış yolu arayan aydın ya da politikacılarının benzer hareketlerinden biridir.

Beyannameye imza atanların birisi ağabeyi Reşit Beydir. Maiyetindeki bazı kişilerin de bu isimler arasında olduğu iddia edilmektedir.

ŞKÇTHC'nin beyannamesin amaçlarını aktaran şu ifadeleri nakletmekte yarar var:

a. Milli çehremizi göstermek,

b. Anadolu'da uygar milletlerin dikkat nazarını çekmeye layık bir Çerkez milletinin yaşadığını bildirmek.

c. (Üç yüz seneden beri sürekli olarak egemen olan kötü idare yüzünden yıkılış vadisine yuvarlanan, asrî ve medeni bir idare kabiliyetinden yoksun, içten ve dıştan Yakın Doğu'da ve dolayısıyla Avrupa'da bir karışıklık ve harp kaynağı olan Osmanlı Hükümeti ve Meşrutiyetin ilanı ve onun yerine geçerek Osmanlılığın çökmesine neden olan aşırı Türkçülerin uğursuz siyaseti, Anadolu sahasında Türk'ten gayrı bir milletin hayat hakkını tanımakta direndiği, medeniyet âlemince inkârı kabil olmayan bir hakikat olduğundan) bundan böyle Çerkezlerin Yakın Doğu'da Türklerin uğursuz yönetiminden kurtulmasıyla Yunan himayesi altında bir barış ve esenlik unsuru olarak yaşamaları sebeplerinin sağlanması arzusunu göstermek ve dilemekten ibarettir.

1- Devletlerarasında kabul ve ilan edilip eski sulh antlaşmalarına konduğu gibi, gelecekteki Yakın Doğu sulhuna da konması kuvvetle umulan azınlık halindeki milletlerin hakları ve siyasi çıkarlarını temin ve tatmin edecek olan madde hükümlerinin bütün Çerkezleri de kapsamına alması.

2- Çerkez milleti, Anadolu'da her bakımdan kendisiyle aynı durumda ve karşılıklı menfaatlerle bağlı bulunduğu Rum unsuru işle eşit haklar çerçevesinde kader birliğine

istekli bulunduğundan dolayı, milli ilerleme ve gelişmesini kendisinde(n) kuvvetle ümit ettiği uygar Yunan Hükümetinin fiili himayesi altına sokulması (...)

Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Çerkesler

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin Çerkeslere etkilerini dört başlık altında ele alabiliriz.

Anayasal düzen ve Lozan

1921 anayasasında (Teşkilatı Esasiye Kanunu) resmi dilin Türkçe olması dışında, Türklük konusunda hiçbir tanımlama yoktu. Meclis Büyük Millet Meclisi idi ve 1. Maddesinde yer alan "Hâkimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." İfadesi istiklal mücadelesinin olabilen en demokratik zemini tarifle, çoğulculuğa imkân vermekteydi.

1924 anayasası ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, Cumhurbaşkanını ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu'nu öne çıkararak, "milletin bizzat ve bilfiil idaresi" temelini geriye atıyordu. 2. Maddede belirtilen 6 ilke ile devlete resmi bir ideoloji yüklenyordu. 88. Maddedeki "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir." İfadesi ile etnik olarak farklı da olsa vatandaş olmanın Türk olmak demek olduğu vurgulanıyordu. 10. Ve 11. Maddeler, 5. Bölüm gibi bir çok madde ise vatandaşı sürekli Türk diye anarak, belli bir standartlaşmanın yolunu açıyordu.

Bundan sonra Çerkesler ve diğer farklı etnik kökenden vatandaşların durumu idareci ve politikacıların 88. Maddeyi nasıl yorumladığı ile belirlenecekti. Ki zaman içinde "din ve ırk ayrımı yapılmaksızın" şeklindeki ifadenin de kalkmasıyla (82 anayasası madde 66) işler biraz daha zorlaşıyordu.

Lozan'da sadece gayri Müslimler için birtakım hakların tanındığı propagandası yapılmış, bu bile sadece İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudilere kısıtlamalarla uygulanmıştır.

Oysa Lozan'ın bazı maddeleri Müslüman olup farklı etnik kimliklerden olanlara da bir takım haklar tanımıştır. 39. maddenin 4. Ve 5. Bendleri:

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. (39/4)

Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır. (39/5)

Ayrıca 38. madde dikkatle okunduğunda ve özgürlükler çerçevesinde ele alındığında önemli açılımlar sunmaktadır:

Türk Hükümeti, Türkiye'de doğum ve oturan herkesin, bir ulusal topluluktan olma [milliyet, nationality], dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tamı olarak yararlanacaklardır.

Örgütlenme, Eğitim ve Yayın hakkı

1923'ten itibaren yukarıda sayılan Çerkes dernekleri, okulu ve yayın organları süratle kapatılmışlardır. Ancak 1950'den sonra Kafkas dernekleri yeniden kurulmaya başlanmıştır. Derneklerin bir araya gelme girişimleri ise çeşitli yollarla engellenmeye çalışılmıştır. 5 Kasım 1977'de Ankara'da böyle bir toplantı çıkışında saldırıya uğrayan Çerkeslerden Tsey Mahmut Özden genç yaşta hayatını kaybetmiştir. 1980 12 Eylül faşist darbesi dönemimde birçok dernek kapatılmış, özellikle Ankara, İstanbul gibi yerlerde yöneticileri gözaltına alınmış, tutuklanmış, işkencelere uğramıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren ise yeniden başlayan örgütlenmeler bugün federasyonlaşma noktasına gelebilmiştir. Derneklerin Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde Çerkesce yayın ve kurs seviyesinde eğitimlere başlayabilmesi ise 2000'li yılların başlarını bulmuştur. Yaklaşık 80 yıllık bir kayıp. Türkiye'de Çerkes dilini anlayıp konuşabilenlerin oranını düşürmüş, okuyup yazabilenlerin sayısını ise yok denecek kadar azaltmıştır.

Sürgün

Aşağıda değineceğimiz tasfiye nedeniyle Türkiye'yi terketmek zorunda kalanlar dışında, isimleri resmi listeler-

de yer almasa da, yaşanan olaylar, baskılar ve tehditler nedeniyle yurtdışına kaçmak ya da yaşadığı köyleri terketmek zorunda kalan birçok isimsiz Çerkes vardır.

Bu konuda Nart dergisinde de yayınlanan ve İzzet Aydemir tarafından derlenen bilgiler ışığında bu sürgünü şöyle özetleyebiliriz: Daha 150'likler listesi yayınlanmadan Gönen ve Manyas'taki Çerkes köyleri ya Anzavur Ahmet'e ya da Çerkes Ethem'e yakın oldukları gerekçeleriyle iç Anadolu'ya ve doğu Anadolu'ya topluca sürülmüşlerdir. Üstelik Başbakan Rauf Bey ve birçok Çerkes kökenli Paşanın varlığına rağmen. Çerkesler adeta oyuna getirilmiş ve bazıları için ikinci, bazıları için de üçüncü kez sürgün başlatılmıştır.

Sürgün uygulamalarının ilki 18 Aralık 1922'de Gönen'in Mürüvvetler (Çizemuğ hable) köyüne tatbik edilmiştir. Topluca sürülen bu köyle ilgili etkin bir tepkinin olmadığı görülünce de diğer 14 Çerkes köyünün sürgün kararnamesi 2 Mayıs 1923 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Her ailenin ancak bir kağnı arabasının götürebileceği kadar eşyasını alabileceği sınırlamasıyla başlatılan sürgünde, Çerkesler mallarını yok fiyatına elden çıkarmak zorunda bırakılmışlardır. Jandarmalar tarafından kuşatılan köylere giriş çıkışlar yasaklanmış, belirli alıcıların insafına bırakılan satışlarda; normal fiyatı 200 lira olan bir çift öküz en çok 30 liradan, koyunun çifti 7-8 liradan, en kaliteli atlar 20-25 liradan elden çıkarılmıştır.

Gönen'e Bağlı Köyler Ve Sürgün Tarihleri
1- Üçpınar köyü 28 Mayıs 1923 Pazartesi
2- Muratlar köyü 5 Haziran 1923 Salı
3- Armutlu (Sızıköy) 9 Haziran 1923 C.tesi
4- Dereköy (Keçidere) 13 Haziran 1923 Çarşamba
5- Çınarlı (Keçeler) 17 Haziran 1923 C.tesi

Not: Gönen'in Çerkes köylerinden Karalar çiftliği, Bayramiç, Hacı Menteş ve Ayvalıdere köyleri de tüm malları sattırılmış ve göçe hazır vaziyette uzun süre bekletilmişlerdir.

Manyas'a Bağlı Köyler Ve Sürgün Tarihleri
1- Boğazpınar (Mürüvvetler) Aralık 1922-Ocak 1923 arası
2- Kızılkilise (Kızılköy) 7 Haziran 1923
3- Yeniköy 7 Haziran 1923

4- Dümbe (Tepecik) 7 Haziran 1923
5- Ihca (Ihcaboğaz) 11 Haziran 1923 (Şimdi Susurluk'a bağlı)
6- Karaçallık 13 Haziran 1923
7- Bolağaç 13 Haziran 1923
8- Değirmenboğazı 21 Haziran 1923
9- Hacıosman 21 Haziran 1923

Not: Manyas İlçesine bağlı Işıklar, Hacıyakup, Süleymanlı, Durak, Çakırca, Elkesen, Çavuşköyü, Kızık, Kulak, Eskimanyas, Tatarköyü, Haydar, Esen, Ergili, Sa-lur, Hamamlı, Muradiye, Geyikler köyleri de mallarını hiç fiyatına satmış olup hazır bekletilmişlerdir.

Buna karşın değerli bir düşünür, yazar ve Kafkas milliyetçisi olan MEHMET FETGEREY ŞOENU, peş peşe kaleme alıp Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu iki önemli yazı ile ferdi tepkisini ortaya koymuştur.

-Çerkes Sorunu Hakkında Türk Kamuoyu ve T.B.M.Meclisi'ne Sunu 1. (18 Ağustos 1923 tarihli ve 16 sahifeden ibarettir.)

-Çerkes Sorunu Hakkında Türk Kamuoyu ve T.B.M.M'ne Sunu 2 (15 Kasım 1923 tarihli ve 20 sahifeden ibarettir.)

Çerkeslerin bu ülke için yaptıkları, Türk topraklarında Çerkes Devleti kurmak gibi bir amaçlarının olmadığı, Çerkeslerin özellikleri, Sürgün sırasında yaşanan ızdıraplar ve kayıplar, Meclisin ne yapması lazım geldiği gibi oldukça geniş ve okunması, bilinmesi gereken bu sunular sonucu yaşam boyu bir daha yayın yapmamak gibi bir cezaya çarptırıldıysa da F. Şoenu amacına ulaşmıştır. Çerkes aydınlarının (Rauf Orbay, Hunca Ali Sait Paşa ve diğerleri) gayretleri de eklenince sürgün olayı durdurulmuş ve bir yıl sonra perişan ve ellerinde bir şeyleri kalmamış durumda 14 köyün sakinleri önemli zayiatlarla (Sadece Üçpınar köyü yollarda 45 zayiat vermiştir) köylerine geri dönmüşlerdir.

İdari - siyasi tasfiye
150'likler

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan anlaşması çerçevesinde, 16 Nisan 1924 Aff-ı Umumi çıkarılmıştı. Diğer devletlerin talepleri ve iç siyasi dengeler çerçevesinde gayri Müslimlerin tamamı ile, tartışmalı birçok isim affediliyordu. Buna karşın Türkiye affetmemekte kararlı olduğu bir listeyi kabul ettirmişti. 600 kişi ile başlayan liste, sonunda 150

kişiye indirilmiş. 1 Haziran 1924 tarihli kararname ile aslında tamamına yakını ülke dışında bulunan 150 kişi af dışı bırakılmıştı.

Bunları aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

Vahideddin'in maiyeti 8, Kuvvayı İnzibatiye 13, Sevr'i imzalayanlar 3, Mülkiye ve askeriyeden 32, Ethem ve avanesi 9, ŞKÇTHC 18, Polis 13, Gazeteci 13, Diğer eşhas 12 + 29 (Aznavur taraftarları).

150 kişinin 56'sı doğrudan Çerkes grupları içinden, diğer 94 kişi arasında da en az 5 tanesi daha katıldığında 61 kişiye ulaşılıyor. Bazı araştırmacılar bu sayıyı 86'ya kadar çıkarmaktadır.

29 Haziran 1938'de kabul edilip 17 Temmuz 1938'de resmi gazetede yayınlanan kanunla affediliyorlar.

1926 Tasfiyesi

Atatürk'ün 1926 yazında İzmir'e yapacağı ziyaret sırasında kendisine bir suikast yapılacağının ihbar edilmesi ile İzmir ve Ankara'da kurulan istiklal mahkemeleri, ülkede kalan son muhalif kadroların da tasfiyesi ile sonuçlanmıştır.

1924 sonunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yönetiminden rahatsız olan birçok siyasetçi ve askerin katılımıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. İstiklal mücadelesinin önde gelen siyasi ve askerlerinin büyük bölümünü içeren bu kadrodan bazıları şunlardır:

Ali Fuat Cebesoy (Ankara), Osman Nuri Özpay, Necati Kurtuluş (Bursa), Feridun Fikri Düşünsel (Dersim), Cafer Tayyar Eğilmez (Edirne), İhsan Hamit Tigrel (Ergani), Sabit Sağıroğlu (Erzincan), Halet Bey, Münir Hüsrev Göle, Rüştü Paşa (Erzurum), Halil Işık (Ertuğrul), Miralay Arif Bey (Eskişehir), Zeki Kadirbeyoğlu (Gümüşhane), Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Kâzım Karabekir, İsmail Canbulat, Refet Bele (İstanbul), Hoca Kâmil Efendi (Karahisar-ı Sahip), Hulusi Zarflı (Karesi), Halit Akmansü (Kastamonu), Ahmet Şükrü Bey (Kocaeli), Abidin Bey (Manisa), Besim Özbek (Mersin), Faik Günday (Ordu), Halis Turgut (Sivas), Bekir Sami Kunduh (Tokat), Ahmet Muhtar Cilli, Rahmi Eyüboğlu (Trabzon).

1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanı ve suikast girişimi ile ilişkilendirilerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerinde büyük bir tutuklama harekatı gerçekleştirilir. Yargılananlar ve idam edilenler arasında Çerkesler de vardır. İdamdan H. Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduh son anda

kurtulurlarken, İsmail Canpolat, Yenibahçeli Nail bey ve Sarı Efe Edip İpten kurtulamazlar. Aklansalar ya da idam dışı cezalar almış bile olsalar, muhalifler için siyasi hayat sona ermiştir.

İttihat Terakki'nin son kadroları, İslamcılar, etnik topluluklar basın ve propaganda yoluyla tekrar tekrar mahkum edilirler.

Bu tarihlerde ve sonraki yıllarda Recep Peker gibi, Çerkes politikacılar olmakla birlikte bunlar ya tamamen kimliklerini inkar etmişler ya da sadece özel yaşamlarının en mahrem bölgelerine sıkıştırmışlardır. Siyaseti ancak koyu bir Türk milliyetçiliği çerçevesinde yürütmüşlerdir.

Günümüzde Çerkesler

Bugün Çerkes toplumunda 1920'li yıllardan İnönü'ye yönelik bir antipatinin kaldığı bunun da siyasi tercihlere yansıdığı iddia edilebilir. Çerkes Ethem, tam bir tabu iken ancak 70'li yıllardan itibaren konuşulmaya başlanmıştır. Başlangıçta bir kahraman ve hakkı yenmiş bir mazlum olarak kabul edilirken, günümüzde birçok Çerkes, Ethem Bey Çerkeslere en çok zararı veren kişidir, birçok Çerkes'in ölümüne neden olmuştur, hep Türklük için çalışmıştır Çerkeslik için hiçbir şey yapmamıştır demektedir.

Sağ görüşe yakın Çerkesler arasında bu görüşün yaygınlaşması ilginçtir. Esasen Türkiye'den hiçbir talebi olmayan, buna karşın Rusya'yı da ezeli ve edebi düşman olarak gördüklerinden, anavatana dönüş konusunda muhatap almayarak, pratikte Çerkes halkı için bir eylemi olmayan bu kesim; muhtemelen Ethem Beyin çevresindeki sol unsurlardan yola çıkarak kendine yeni bir duruş belirlemeye çalışmaktadır.

Çoğunluğun ifade ettiği ne sağcı olalım, ne solcu olalım sadece Çerkesliği ön planda tutalım gibi pratikte bir karşılığı olmayan zihniyetin cevaplaması gereken sorular vardır. Dünya görüşü ne olursa olsun, kendi ulusal kimliği hakkında biraz düşünen Çerkeslerin büyük çoğunluğu için sorunlarının asıl çözümü anavatan Kafkasya'ya dönüş olarak ortaya çıkmaktadır.

Nedeni, tarihi ne olursa olsun, anavatanlarından sürülen her halk için, dönüş ve anavatanında özgürce yaşam hakkı en doğal ve vazgeçilmez bir haktır.

150 yıla yakın bir süre anavatanından uzakta parçalanmış bir coğrafyada bugüne kadar en temel haklarından

yoksun yaşamış bir halkın, aynı süre içinde kendi doğal gelişim ve yapılanma dinamiklerinden uzak, Rus Çarlığı, SSCB ve Rusya Federasyonu'nun bölgesel politikaları çerçevesinde parçalara ayrılmış olarak yaşamış parçası ile tekrar bir araya gelmesi bile başlı başına bir sorunlar yumağıdır.

Yusuf Aslan gibi istisnai karakterler dışında, Recep Peker gibi statükonun mimarı isimler ve sistem içinde etkili birçok figür çıkaran bir toplumdur. *Bireyler bazında, en faşizan politik hareketler içinde bile olsa, kendisinin etnik olarak Türk olmadığını bilen ve hatta savunan karakter yapısı, toplum olarak kendini ayrı bir kategori içine almayı ise neredeyse reddetmektedir.* Osmanlı'yla birlikte Kafkasya'yı dışarıdan destekle özgürleştirme hayalleri büyük ölçüde yok olan, sınırlı da olsa Osmanlı döneminde sahip olduğu, örgütlenme, eğitim ve yayın haklarını 1923'ten itibaren kaybeden, Çerkes Ethem karakteri ile etiketlenen, Ethem Beye yakın olduğu gerekçesiyle Manyas Çerkes köylerinin sürgünü travmasını yaşayan, diğer halklar gibi anadilini konuşması engellenen, Kuvvayı Milliye hareketinin sembolü olan ve bugün tekrar ulusalcı hareketler tarafından piyasaya sürülen ancak kendi ulusal giyiminin en belirgin bir parçası olduğu halde kalpağını günlük hayatta kullanması yasaklanan, bir üst kimlik konusunda ortak bir tercih oluşturamayan bir halk için bir çözüm üretmeyi, insanlığın tüm düşünsel çabasının billurlaşmış temsilcileri olan felsefi, politik, ideolojik yaklaşımları bir yana iterek, soyut ve üzerinde asla anlaşılamamış olan bir Çerkeslik, Çerkescilik tutumu ile çözmeyi ummak, sorunları ve giderek mutlak bir asimilasyonla sona erecek toplumsal kimliği çaresiz bırakmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Xabze'yi toplumsal bir model olarak ve eylem kılavuzu haline getirmek ise, ne yazık ki daha onun yakın zamana kadar varolan uygulamalarını kayıt altına bile alamamış bir halk için bir avuntudan başka bir şey olmayacaktır.

Yukarıda sayılan sorunların da etkisiyle, kendi kimliğini bugün için bile hala hemşerilik kelimesi ile tanımlayan, Kafkasya'yı masallardaki Kafdağı'ndan daha gerçek bir yer olarak algılayamayan, azçok bilgisi olanların ise, Kafkasya'da yaşanan sorunlar ve savaşlar nedeniyle cazip bulmadığı ve 150 yıllık bir tarihin de etkisiyle, kendisini bir Türkten ayrı çıkarları olan ayrı bir halkın ferdi olarak düşünemeyen büyük çoğunluğa; sadece dönüşü düşünmeye

başlamaları için bile, ayrı bir halk olduklarını anlatmak zorunluluğu vardır ki, bu bile açık bir politik duruşu gerektirmektedir.

Özellikle Şimali Kafkas Cemiyeti'nin var olduğu dönemlerde, Kafkasya'da kuruimaya çalışılan *bağımsız Kafkas devletinin* ve halkının kendi anavatanında özgürce yaşamak isteğinin, kendi sosyo ekonomik ve siyasi gelişiminin birkaç yüzyıl süren savaşlar nedeniyle olgunlaşmamış olmasından dolayı ilerici karakterdeki sosyal sınıflar yerine, feodal unsurlar ve dini tarikat ve oluşumlar tarafından yürütülmesi, çarlık yanlılarının, karşı devrimcileri, Osmanlı'nın ve dönem dönem İngiltere, Almanya, ABD gibi emperyalist devletlerin manipüle etme çabaları nedeniyle başarısızlığa uğrayan özgürlük mücadelesini tekrarlamayı öneren bir eğilim mevcuttur.

Esasta Rusya'yı ve Rusları Kafkasya'dan kovulması gereken bir işgalci olarak gören ve bu nedenle bir dönem olduğu gibi: Çeçen *silahlı direnişini* sonuna kadar destekleyen, Kafkasya'nın ve Kafkas halklarının anavatanlarında ve diasporadaki durumunu pek de hesaba katmadan, gerekirse savaşla ve hatta dışsal faktörlerle Rusyasız bir Kafkasya'dan başka seçenek düşünmeyen, bu nedenle mevcut dönüş çabalarını reddeden bu kesimin; doğal olarak Çerkesler için Türkiye'den bir talebi olmadığı gibi, TRT'de başlayan Çerkesce yayınlarına bile karşı çıktığı görülmektedir. Çeçen hareketinin tamamen kimlik değiştirmesi, Rusya'nın kendi çıkarları için de olsa, Abhazya'nın ve Güney Osetya'nın bağımsızlığına destek vermesi, bu kesimin hareket alanını daraltmıştır.

Buna karşın Türkiye'de giderek artan muhafazakârlığa paralel olarak, bu eğilim söylem bazında da olsa ağırlığını korumaktadır. Ancak örgütlenme olarak aynı yaygınlıkta değildir. Çerkesleri Kafkasya için gerekirse savaşmaya ikna etmek için Çerkes kimliğini bir bilinç haline getirmek için ise diasporada bir şeyler yapmaktan, siyasi kaygılarla çekinmektedir. Bölücü olarak tanımlanmak, Kürtlerle, Ermenilerle "aynı kefeye" konmaktan korkmaktadırlar.

Diğer bir görüş ise, dönüşü bir çözüm yolu olarak görmesinin yanı sıra, bunu Rusya'nın Kafkasya'daki varlığını bir realite olarak kabul etmektedir. Dönüş için Rusya'yı bir muhatap olarak almakta, daha doğrusu Rusya karşısında bir muhatap olabilmenin çabasını göstermektedir. Bu süreçte ulusal ve uluslararası hukuku kullanmakta, Kafkas-

ya'daki Çerkes D.K.Ö. ile, aydınlarla yakın ilişki kurmakta, ticari, kültürel ve eğitimsel alanlarda ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'deki Çerkes toplumunun farklı kültürel ve ulusal kimliğini farketmesi, benimsemesi ve haklarını talep etmesi yönünde hem toplum, hem kamuoyu hem de resmi kurumlar nezdinde faaliyet yürütmektedir. Talepler özellikle Türkiye diasporası için siyasi olmamakta, ancak AB ve BM tarafından yayınlanan uluslararası İnsan Hakları belgeleri çerçevesinde yer almaktadır.

Bu anlamda geçen sürenin yaratmış olduğu birikimler nedeniyle, muhtemelen dönemeyecek olan büyük kitle için, diasporada varlığını sürdürmek için bir takım olanakların yaratılmasına katkıda bulunmaktadır.

Ancak Rusya ile olan ilişkiler ve bu çerçevede yaşanan sorunlar nedeniyle, toplumun muhafazakâr kesimlerinin duygularına hitap etmeye çalışan eğilim tarafından sık sık sert eleştirilere maruz kalmaktadır.

Çerkes toplumunda yaşanan güncel bir gelişme de 1990'ların başına kadar çok büyük ölçüde aynı derneklerde bir araya gelen Adige, Abhaz, Karaçay, Oset; Çeçen ve Dağıstanlı gibi genelde Çerkes olarak tanımlanan tüm (Kuzey) Kafkasyalı halkların, bugün ayrı derneklerde örgütlenmeye başlamasıdır. Bu derneklerin bir kısmı Kafkas Dernekleri Federasyonunda, daha az bir kısmı Birleşik Kafkas dernekleri Federasyonunda, bazıları da her iki federasyonun dışında yer almaktadırlar. Bunun yanı sıra Yalova Çerkes Derneği, Düzce Çerkes Barış ve Düşünce Derneği gibi dernekler de ortaya çıkmıştır.

Zaten yetersiz olan maddi ve beşeri kaynakların bu bölünmelerle, toplumun etkisinin zayıflamasına yol açacağı yönünde ciddi bir endişe vardır. Daha iyimser yaklaşanlar ise, farklı kimliklerle örgütlenmenin ileride saha sağlıklı bir işbirliğine dönüşeceğini düşünmektedirler.

Hakan EKEN

Resmi İdeolojinin Seyir Defteri Resmi Tarih ve "Azınlıklar"

> Tarihin hiçbir safhası eğilmeyen, dönmeyen ve daima yüksek duran Türkün başı bu badirede de yine yüksek ve vakur kaldı. Tanrı istemiş ki bütün eğilen başlar, solan tarihler içinde Türkün başı eğilmesin, tarihi solmasın. İnsanlık, vicdan, şeref ve haysiyet örneğini Türk denilen abideden alsın... Türkiye Türklerindir.
> Mahmut Esat Bozkurt (Saday-ı Hak,25 Mayıs 1924)

CHF Katibi umumisi Recep Peker'in 1931 yılında İstanbul Darülfunun'unda ki konferanslarında CHF programını açıklarken milliyetçilik üzerine söylevinde Resmi tarih tezine uygun olarak Türk unsurunun dışında kalan Müslüman unsurları yok sayar, gayri Türk unsurlar tarihi değişimlerin ürünüdürler ve bunların millet olarak sayılması da bilimsel gerçeklere de aykırı olduğunu ifade ederken Gayrimüslim unsurları bunlardan ayırarak dil ve emel birliği kaydı altında Türk sayma lütfunda bulunmaktadır. Gayri Türk unsurların asimile olmaktan başka bir yol bırakılmadığı gibi, *muhalefeti* sınıfları da yok sayarak, her unsurun Türk milliyetçiliğinin etrafında kümelenmesini emreder: "Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkeslik ve hattâ lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istipdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tekallübatın [değişmelerin] mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir. Bu günkü ilmî hakikatler beş on bin, bir kaç yüz bin ve hattâ mesela bir milyonluk kütlelerde müstakil bir milliyet tasavvur etmeğe imkân bırakmaz. Bizim bu milletdaşlarımız hakkında duyduğumuz bağlılığın münkariz

Osmanlı Hükümetinin güttüğü (ümmet siyaseti) ile hiç bir alâkası yoktur. Biz bu mevzuu saf bir milliyet fikrile alıyoruz. Hiristiyan ve musevi vatandaşlar içinde aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lâzımdır. Fırkamız bu vatandaşları da biraz evel iyzah ettiğimiz dil ve emel birliğinde iştirak kaydi altında tamamen türk olarak kabul eder. Bu telekkilerimizde de istibdat devirlerindeki raayâ zihniyetinden eser olmadığını söylemek bile zaittir. Bundan başka bu samimî sözlerimizde imparatorluğun son senelerinde meşrutiyet gürültüleri arasındaki sunî ve câli vatandaşlık tezahüratına benzemeyen ve prensiplerimize uyan hakiyki bir mana görmek lâzımdır. Milliyet ruhu fırka programının her faslında yer almıştır. Sermayede, talim ve terbiyede, amelelik ve işçilikte millî düşünceden esas olarak bahsolunuyor. Bilhassa maarif esaslarında birbirlerini takip eden maddelerde bu fikir tekrar olunuyor. Programa göre (Cümhuriyetçi, Milliyetçi ve Layık vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır.) Son mebus intihabatında müstakil mebusların evsafı hakkında Fırka Riyaset Divanının neşrettiği beyannamede de bu şartın mühim bir yeri vardı. Bazı yeni mefkûrecilerin unutur göründükleri milliyetçilik vasfı mevcudiyetimize temel olan mefhumların başındadır. Yeni rejimin doğuşunda, ilerleyişinde ve muvaffak oluşunda en büyük tesirleri yapan milliyet ruhu Halk Fırkasının maddi ve mefkürevi hayatında sonuna kadar hükümran olacaktır."[1] Sözleriyle günümüze uzanan; devletin değişmeyen temel politikasını çizmiştir.

Bu sözler Mahmut Esat Bozkurt'un 1924 tarihinde *Sadayı Hak* gazetesinde *Türk İnkılabının Düsturları* serisinden verdiği konferans metinlerinde yazdıklarıyla da örtüşmektedir. Kemalizmi ilk sistemleştirme çabası olarak nitelenen bu konferans metinlerini Mustafa Kemal'in sağlığında kitaplaştırarak bir anlamda Ebedi Şefin de onayını alan Bozkurt daha da ileri giderek, *Türkün en kötüsü türk olmayanın en iyisinden iyidir*[2]. Diyecektir. Görüldüğü gibi bu cümlelerde sadece Türk vardır ve diğer unsurlara iki seçenek bırakılmaktadır: Asimilasyon ya da kovulma.

"Yeni" Türkiye Cumhuriyeti, İttihat ve Terakkinin yarım bıraktığı yerden devam eder. Milliyetçi yönelimi ırkçı tema-

---

[1] Recep Peker. Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konferans. Hakimiyeti Milliye Matbaası 1931. s 10-11 (alıntıların diline ve imlasına dokunulmamıştır).

[2] Mahmut Esat Bozkurt. Atatürk İhtilali. Altın kitaplar.1967. sh 216

lara dayanır. Ancak Türk milliyetçiliğine içkin olan ırkçı temalar görmezden gelinerek hasıraltı edilir. Özellikle 1934 *üniversite reformu* adı altında üniversitelerin ehlileştirilmesiyle birlikte öğretim üyelerinin işlevinin bu tonlamanın fırçaları görevini üstlenmişlerdir. "Türk milletinin tanımlayıcı bir unsuru olarak ırka yapılan vurgu, Türk milliyetçiliğinin en çok hasıraltı edilmiş ve bilinçli şekilde bastırılmış öğelerinden biridir. Türkiye'de milletin ve milliyetçiliğin tahayyülü üzerine çok sayıda araştırma varsa da, bunlardan hiçbiri milliyetçi söylemdeki ırkçı aksanı derinlemesine incelememektedir. Bunun yanında, devletin özellikle üniversite reformu sonrasında yerleştirdiği bilimsel hegemonya ile bağlantılı olarak, üniversite mensubu akademisyen seçkinlerle kurduğu kunt ilişkiler ağının, ırkçı temellerin yaratılması ve yeniden üretilmesi açısından ne kadar belirleyici olduğu da gölgede kalmış bir konudur."[3]

Nazan Maksudyan "yeni rejimin"/Kemalistlerin ırkçı yönelimini şu sözlerle ifade etmektedir: "1920'lerde ve 1930'larda tüm dünyada, milli kimliğin kurgulanması ve milli birliğin muhafazası için "ırk" kilit bir kavram olarak kullanılıyordu. Milletin ırkla özdeş olarak algılanmasının, ortak köken yanılsaması ve kader birliği hayaline dayanan bir toplum hissi yaratarak toplumsal dayanışmayı güçlendireceğine inanılıyordu. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulmuş bir devlet olarak milli kimliğin oluşturulması ve milliyetçi ideolojinin yerleştirilmesini gerekli görüyordu. İki savaş arası dönemin faşist ve ırkçı ideolojilerinden esinlenerek ve hâlâ güçlü bir pozisyona sahip Türkçülük akımının da etkisiyle Türk milliyetçiliği, Türk dili ve devlet tekeline alınarak evcilleştirilmeye çalışılan Sünni İslam'ın yanı sıra, "Türk kökeni"ne dayandırılarak inşa edilmekteydi. Irkın milletin inşasında önem kazanmasının ardında yatan sebep, takip edilmek istenen laik siyaset ile döneme damgasını vuran -ve geç dönem milliyetçi hareketlere de hâkim olan- ırkçı temalardır."[4] Irkçı yönelim başat olunca *diğerlerine* yer olmayacağı açıktır.

Milliyetçilik, İttihat ve Terakki'nin devamı olan Kemalistlerin *Yeni* Türkiye Cumhuriyetin kuruluşuna içkindir. İcra vekilleri heyetince 16.9.1923 tarih ve 2767 sayılı kararla milliyetçiliğin babası "Ernest Renan'ın doğumunun 100.yılı

---

[3] Nazan Maksudyan Türklüğü Ölçmek. Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925*1939. Metis, 2005, sh 11

[4] Nazan Maksudyan, Türklüğü Ölçmek... sh 9

sebebiyle Paris'te yapılacak Beynelmilel Tarihi Edyan[5] kongresine Fuad [Köprülü]nün gönderilmesi" karalaştırılmıştır.[6] Bu karar Kemalistler yöneldikleri *muasır medeniyetin* öncelikle milliyetçiliğini incelemekle işe çok sıkı sarıldıklarının örneğidir.

Hakim unsurun Türklerin olduğu ve Atatürk milliyetçiliğinin/Kemalizmin/ milliyetçiliğin şekillendirdiği T.C.'nin resmi ideolojisinin seyir defteri resmi tarihini incelediğimizde iktidardaki elit azınlığın siyasal olarak zayıf/veya zayıf düşürdüğü grupların, asimilasyon, ezilme ve sindirme tarihinin eşsiz örneklerini görürüz. *Kemalizm rejimi milliyetçidir. Bunun anlamı kısaca şudur: Herşey ve her şey türk milleti içindir. İslamlık, insanlık, bundan sonra gelir.*[7]

Türk devleti işlerini Türkten başkasına vermiyelim türk devleti işlerinin başına öz Türkten başkası geçmemelidir.[8] *diyen* kurucu elit kadronun sözcüsü Mahmut Esat bozkurt 'a göre Gayri Türk unsurlara bir tek köle olma hakkı vardı. Bozkurt bir demecinde: *Saf Türk olmayan hiç kimsenin bu ülkede hiçbir hakkı yoktur; onlar sadece ve sadece hizmetçi ve köle olma hakkına sahiptirler. Bu gerçeği dost, düşman, herkes dağlar bile bilmek zorundadır*[9] der. Milli Şef İsmet İnönü'nün de aynı kanıda olduğunu birçok demecinde görmek mümkün. Şovenlikte herkesin birbirleriyle yarıştığı o günlerde, Sivas demiryolunun açılışı nedeniyle şunları söyler İnönü: *'Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırkı bir takım haklar isteyebilir. Başka hiçbir kişinin buna hakkı yoktur.'*[10]

Türkçü/ırkçı gruplar tezlerinde bu yönelime uygun olarak Türk milliyetçiliğini/ Kemalizmi referans vermektedirler. 1951 yılındaki ırkçıların kümelendiği bir odak olan *Orkun* dergisinde şu satırları okumaktayız: "Irkçılık içtimai hadiselerin sebeplerini antropolojik temellere dayandırmak bakımından ele alındığı takdirde; *Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur*, diyen Mustafa Kemal-'in -çapraşık içtimai meseleleri halledecek ilkeyi kanda aramak suretiyle- ırkçılığını ilan ettiği sarih değil midir?

---

[5] Buradaki edyan/din, millet/Müslüman-Türk olarak algılanmaktadır. Kongre bir anlamda milliyetçilik bayramı olarak da okunabilir.
[6] BCA 30.18.1.1/7.33.9
[7] Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk ihtilali... sh 298
[8] Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk ihtilali... sh 352
[9] Milliyet Gazetesi 19 Eylül 1930
[10] Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1930

Irkçılık yabancı ırktan gelenlerin önemli mevkilere geçirilmemesi bakımından ele alındığı takdirde; *Aranıza alacağınız arkadaşların mümkünse kanını tahlil edin*, fetvasını veren ve *Türk ırkından olmayan askeri mekteplere giremez*[11], hükmünü yıllarca tatbik edenlerin iplerini elinde tutan Mustafa Kemal'in ırkçılığını görmemek için kör olmak gerekmez mi? Irkçılık kendi ırkının üstünlüğünü iddia etmek bakımından ele alındığı takdirde; *Bir Türk cihana bedel* diyen Mustafa Kemal, ırkımızı üstün tutmak *suçunu* işlemiş olmuyor mu? Türk ırkının medeniyet kurma kabiliyetinin üstünlüğünü yıllarca okul sıralarında Türk yavrularına telkin ettiren ve hatta bütün dünyadaki menşei meçhul veya münazaalı insanların Türk ırkından çıkmış gösterecek kadar ırkçılık yapan Mustafa Kemal değil midir?"[12]

Kemalist dönemde Türkçü akım ırkçı bir retorikle yeniden kullanıma sokulmuş, bir dizi sosyal ve kültürel reform yoluyla imparatorluğun çokuluslu yapısı terk edilerek Anadolu Türklerinin etnisitesine dayanan, coğrafi sınırları daralmış yeni bir ulus tanımı yapılmıştır. Milli kültürel kimliğin öneminin ayırdına varan Kemalist elit, ihtiyaç duyulan etnik mitleri, hatıraları, değer ve sembolleri, Orta Asya'dan gelen köklere, Oğuz Kağan'a kadar uzanan soya ve Türk dilinin eskiliğine dayanarak tedarik etmeye çalışmıştır. Böylelikle Türk milliyetçiliği ırk kimliğine dayalı bazı siyasi görüşlerin yayılmasına ön ayak olmuş ve Cumhuriyet'in farklı halkları arasında "saf Türk kanına sahip soylar" lehine ırkçı bir ayrım yapılmıştır.[13] Bu dönemde bu uğurda hiçbir fedakarlıktan kaçınılmamaktadır. Dünya kapitalizminin krizi koşullarında Kemalistler bu konuda yazılacak en güzel *esere* 2.000 lira ödül konmuştur. Burhan Aşaf [Belge], ödüle rağmen darülfunun hocalarının bu konuya ilgi göstermemelerini "[Ödül] Müderrisleri müstakil tefekküre [düşünce] ve taharriye[araştırma] sevkedememiştir."[14]

---

[11] 16 nisan 1943 tarihli tasviri efkar gazetesindeki Harb okulu Komutanlığının, harp okuluna öğrenci alınmasına dair ilanında giriş şartları arasında *Öz Türk ırkından olmak* şartı yeralmaktadır.
53. [12] Hocaoğlu S. Ertürk. "Irkçı-Turancı Atatürk". *Orkun*, cilt 41. 13 Temmuz 1951. s. 3-5. Akt. Maksudyan... s 54-55
[13] Maksudyan sh 53
[14] Burhan Asaf, Üniversitenin Manası. Kadro. 1933 Cilt 2. sy 20. sh 24 tıpkıbasım. Y.hazırlayan Cem Alpar, AİTİA. 1979 Burhan Asaf'ın yazısının altında *Kadro*'nun şu sloganı yer almaktadır: "Kayıtsız ve şartsız milliyetçilik; milletin umumi menfaatlerini bütün menfaatlardan üstün

Söyleriyle kınayarak, Darülfununun duruşundan esefle bahseder. Resmi ideolojiye uygun bir tarih yazımına *akademik* destek adına *Üniversite reformu* adı altında Darülfunun tasfiye edilerek *üniversitelerde* koşullara uygun uygun hale getirilmesi sağlanır. Burhan Asaf, Kadro Dergisinde Üniversitelerden beklentilerini sıralar: "İnkılâp merkezinin tarih ilmini baştan aşağı yeni bir görüşle tasfiyeye tâbi tutmak cehti karşısında İstanbul Darülfununun bunu kavramakta gösterdiği aciz yahut temerrüdü acaip bir hal olarak görülecektir... Ankara tarih kongresindeki yüksek mana şu idi: Siyasi istiklalden sonra ve iktisadi istiklal mücadelesi doludizgin devam ederken, *milli tarihi görüşte de istiklale varmak*. Eğer İstanbul hocaları bu manayı anlamış olsalar idi yeni tarih tezini büsbütün başka bir tarzda takdir edecekler ve aynı görüş istiklalini hukukta, felsefede ve diğer içtimai ilim şubelerinde de tesisi lazım geleceğine yekten kanaat getireceklerdi. ... Fakat onlar ilmi görüşte istiklal olamayacağını ve ilmin her taraf için bir olduğunu ihsas etmek istediler."[15] Tarih iktidara yedeklenmiştir.

Burhan Asaf'ın arzusunu *üniversite reformu* adı altındaki Darülfunun tasfiyelerinin ardından ve yıllar sonra da YÖK'ün yetiştirdikleri fazlasıyla yerine getirmektedirler.

1927 nüfus sayımı İttihad'ın yarım bıraktığı asimilasyonun, etnik homojenliğin sağlanmasının bir aracıdır. Bu sayımla nüfus kompozisyonu en küçük yerleşim yerine kadar tek tek listelenerek asimilasyonun yeni zemini tespit edilmiştir. Homojen nüfusa sahip ulus devletin tesisi için gayri Türk unsurların asimilasyonundan kovulmalarına ve kitlesel kırımlarına kadar giden bir pratiğin yol haritası çizilmiştir. Süreç içinde bu unsurların bir kısmı gönüllü asimilasyonu tercih etmiş, bir kısmı göç ederek bu coğrafyadan uzaklaştırılmıştır.

T.C./Kemalistler, öncülleri İttihad'ın kovmadan soykırıma uzanan politikaları sonucu nispeten *homojen* devraldıkları coğrafyayı, Lozan'da yakaladıkları mübadele fırsatıyla bunu daha da ileri götürerek, Ulus devleti daha *homojen* nüfusun (Müslüman) ağırlıklı bulunduğu bir yapıda şekil-

---

tutan milliyetçiliktir. Tam ve bütün millet mefkûresi ancak bu suretle tahakkuk edebilir"

119. [15] Burhan Asaf Belge, "Arkada Kalan Darülfünun", *Kadro*, cilt 1, sayı 8, Ağustos 1932, s. 47-8. maksudyan 77

lendirmişlerdir.[16] Bu *homojen* yapı içindeki istenmeyen Gayri Türk unsurlar sürekli gözetimde tutularak bir sınav psikozu içine sokulmuştur. Bu unsurların *savunma* pozisyonunda kalmaları ve kımıldayamamaları için ellerinden gelen esirgenmemiştir. Bu *savunma* durumu da aslında asimilasyonun önemli bir parçasıdır. Sonradan *Türk* olan bu unsurların milliyetçiliğin en bağnaz savunucuları ve hatta milliyetçiliğin vurucu gücü olmalarında bu savunma ve kendilerini *kanıtlama* psikozu önemli bir etkendir. Nazan Maksudyan'dan ödünç aldığımız bir deyimle ifade edersek daima gayri Türk unsurların *Türklüğü ölçülmektedir.*

Daha Lozan'ın mürekkebi kurumadan bu anlaşma ile bazı *azınlık*lara tanınan sınırlı *hak*lardan vazgeçilmeye zorlanmış ve kısa süre içinde bunu başarmışlardır. Lozan'da güvenceye alınan sınırlı *hak*lar buhar olup uçmuştur.

Kemalist iktidar kendisinin dışındaki hiçbir unsura iyi gözle bakmaz. Bulundukları ülkelerde baskıya uğradıklarından dolayı anavatan diyerek Türkiye'ye gelen *Türk* unsurlara bile iyi gözle bakmaz. Bu unsurların *kitlesel* göçü Türkiye'nin kalkınma hamlelerini baltalayan bir etmen olarak algılanır. Bu göçler kalkınma hamlesinin baltalanması için komşuların bir komplosu olarak düşünülür[17]. Zaman zaman bu göç dalgalarını komşuların *roman* nüfusundan kurtulma eylemi olarak tanımlayarak sınırlarını bunlara kapatır. Türk olmayanların takibi süreklidir. Arnavutlar, diğer Balkan kökenli gruplar sürekli takip edilir.[18]

Türkleştirilemeyenler ise *yurttaş* olarak kabul edilmez içerideki yabancılardır. Kemalizmin ideolojik olarak kurumlaşmasında etkin olan Kadro'culardan Burhan Asaf Belge içerideki yabancılara gözdağı vermekten kaçınmamaktadır:

---

[16]İttihad ve Terakki Hükümetinin 27 Şubat 331 (1915) tarihli tezkeresi "Memalik-i Müstevliyeden gayrimüslim kabul edilmemesine" yöneliktir (BCA 272... 11/8.8.18) bu kararla Osmanlı/Türk ülkesinde artık gayri Müslime yer olmadığına işaret ettiğini söylemek yanlış olmaz.

[17] Cahit Talas gibi *ciddi* sayılan bir akademisyen bile bu tezi literatüre geçirmekten çekinmemiştir

[18] BCA 272... 65/6.5.1 Boşnak ve Kıptiler hakkında istatistiki cetvel düzenlenir.(8.8.1926). BCA 272...65/6.5.4 Polatlı köylerindeki Türk, Tatar, Boşnak, Kürt, Alevi, Müslim, Kıpti nüfusa dair istatistiki (10 sahife) bilgiler (23.3.1927). BCA 272...65/6.5.5 Bulgaristan, Yunanistan,Romanya, Arnavutluk, Kıbrıs ve yugoslavya'dan gelen mültecilerin nüfus miktarlarını ihtiva eden ve yerleştirildikleri yerleri gösterir (34 sahife) cetvel düzenlenir (10.5.1927). BCA 272...65/6.5.6 Ayaş'ta iskan edilen Türk, Müslim, Kıpti, Boşnak, Bulgar, Romanyalı muhacirlerin nüfus ve hane miktarını gösterir cetveller çıkarılır(10.5.1927)

"Almanya'daki Yahudi aleyhtarlığı, umarız ki, bizimkilere bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lazımdır. Fakat her misafirliğin sonu ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatmamak değil midir? Bizim azlıklar, evdekilerine karışmasını şimdiye kadar hiç bilmediler. Fakat bundan sonrası için bunun samimi yollarını, biz göstermeden kendilerinin arayıp bulmaları şüphe yok ki hem onların hem bizim lehimizedir."[19]

Türk unsuruna dayandığını ifade eden elit azınlık kendilerinin dışında kalan grupları sürekli savunmada bırakır bu siyaseten zayıf/zayıf düşürülmüş gruplar sürekli bir aşağılanma ile karşı karşıyadırlar. Yahudi muhtekir, Çerkez hain... *Bizim yakın tarihimizde görülen kaytaklık olaylarının çoğunu yabancılarla Türk olmayan Müslümanlar yapmıştır. Çerkes, Arnavut, Arap v.s. gibi. Bunlara dikkat gerekir. Kaytaklık açık olursa mücadele kolay olur. Fakat bunun en tehlikelisi hak suretinde görünendir.*[20]

Kemalist elitin söylemindeki bu kısacık gezinti Türk etnisitesinin dışında kalan halkların bu coğrafyada maruz kaldığı cendereyi gözler önüne sermektedir.

Sait ÇETİNOĞLU

---

20. [19] Burhan Asaf Belge, "Bizdeki Azlıklar", *Kadro*, cilt II, sayı 16, Nisan 1933.
s. 52. Aktaran Maksudtyan... sh 46
[20] Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk ihtilali... sh 148